

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**12 EYLÜL DÖNEMİ TÜRK SİYASETİNDE
SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ
(1980–1987)**

DOKTORA TEZİ

CENGİZ SUNAY

**İSTANBUL
2009**

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI**

**12 EYLÜL DÖNEMİ TÜRK SİYASETİNDE
SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ
(1980–1987)**

DOKTORA TEZİ

CENGİZ SUNAY

TEZ DANIŞMANI: PROF.DR. SÜLEYMAN BEYOĞLU

**İSTANBUL
2009**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Doktora öğrencisi Cengiz Sunay'ın "12 Eylül Dönemi Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri (1980-1987)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı doktora tezi olarak oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Süleyman Beyoğlu
Üniversitesi Marmara

Üye : Prof.Dr. Mahmut İhsan Özgen
Üniversitesi Marmara

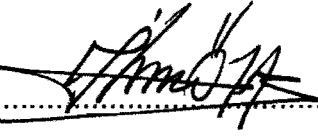
Üye : Doç.Dr. Yılmaz Bingöl
Üniversitesi Kocaeli

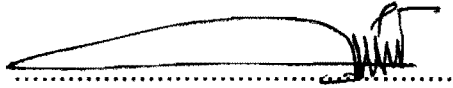
Üye : Yrd.Doç.Dr. Mehmet Mert Sunar
Üniversitesi Kocaeli

Üye : Prof.Dr. Acar Sevim
Üniversitesi Marmara

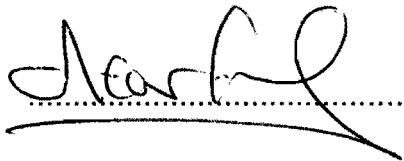
İmza

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 14 / 12 / 2009 tarih ve 23/4 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Emel KEFELİ
Müdür

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
ÖZ.....	VIII
ABSTRACT.....	VIII
KISALTMALAR.....	X
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNE DAİR TEORİK ÇERÇEVE

A. Türk Siyasi Kültürü ve Ordu.....	22
B. Türk Modernleşmesi ve Ordu.....	27
C. Türk Lâisizmi, Ordu ve Kemalizm.....	31

II. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ

A. Atatürk Dönemi Siyasi Gelişmeleri ve Ordu.....	44
B. Milli Şef Döneminde Ordu ve İlk Kıpırdanmalar.....	61
C. Demokrat Partili Yıllar ve Adım Adım 27 Mayıs.....	78
D. İkinci Cumhuriyetin Kuruluşu ve 1961 Anayasası.....	95
E. Aydemir İsyanlarından 12 Mart’a Müdahale Girişimleri.....	102

III. BÖLÜM

12 EYLÜL DARBESİ ÖNCESİ SİYASİ VE SOSYAL OLAYLAR

A. 12 Mart Muhtırası ve Partilerüstü Hükümetler Dönemi.....	126
B. 1973 Seçimleri ve Ara Dönemin Sonu.....	150
C. 1977 Seçimleri ve Sonrasındaki Siyasi Manzara.....	166
D. 12 Eylül Saat 04.00: Bayrak Harekâtı Başlıyor.....	176

IV. BÖLÜM

MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ GÖLGESİNDE DEMOKRASİYE GEÇİŞ SANCILARI

A. Hiyerarşi Dışı Müdahale Geleneğine Karşı Milli Güvenlik Konseyi.....	213
B. Yeni Anayasa Çalışmaları ve Danışma Meclisi.....	237
C. Yeni Anayasanın Ruhu ve Toplumla Mühendis Gibi Bakmak.....	250
D. Cezaevlerinden Yükselen Feryatlar ve İnsan Hakları İhlalleri.....	274

V. BÖLÜM

ÖZAL'LI YILLAR VE SİYASİ YASAKLARIN SONU

A. MGK Vesayetinde Partili Demokrasiye Geçiş Sancıları.....	289
B. Turgut Özal Faktörü ve İcazetli Partilerin Sonu.....	304
C. Birinci Özal Dönemi ve Siyasi Yasakların Kaldırılması Tartışmaları.....	319
D. 6 Eylül 1987 Referandumunu ve Sonuçları.....	331
SONUÇ	339
KAYNAKLAR	343

ÖNSÖZ

1970’li yıllar, altmışların sonu ile yetmişlerin hemen başında doğmuş kuşak için neredeyse hayal meyal hatırlanan bir dönemdir. Tek kanallı resmi devlet televizyonunda seyredilen ana haber bültenleri, sekiz ilâ on iki yaşında olan bir çocuk için gerçekten de o yıllara ilişkin kötü hatıraların birer simgesi gibidirler. Gerçi, gazetelerdeki haber ve fotoğrafların, insanı dehşete düşüren içerikleri ondan alta kalır değildi ancak görselliğin ve dolayısıyla o yıllar için daha yeni ve ilginç olması nedeniyle televizyonun etkisi çok daha fazlaydı. Günümüzde sayıları neredeyse yüzlerle ifade edilen televizyon kanalları düşünüldüğünde, hemen her programın hangi yaş grubu altındakiler için zararlı olduğu uyarısını yapan logoların faydasını idrak etmek için o yılların, öyle korku filmleri falan değil, ana haber bültenlerini hatırlıyor olmak yeterlidir.

2000’li yılların Türkiye’inde etkileri ve sürekliliği konusu hâlâ tartışılmakta olan, 12 Eylül 1980 darbesi, Türk siyasetindeki önemli kilometre taşlarından birisidir. Türk siyasi kültürü ve geleneğinin çok önemli bir parçası olan ordu hakkında yapılan çalışmaların genelinde, ordunun, tarihi süreç içinde devletin en dinamik ve etkin kurumu olduğu, bu yönüyle de siyasetin kimi zaman dışında imiş gibi görünse de aslında daima içinde olduğu ifade edilmektedir.

Aslında bu tespit sadece Türk siyasal ve toplumsal kültürü açısından geçerli gözükmemektedir. Nitekim dünya tarihinin önemli hâdiseleri gözleendiğinde, tarihe yön veren en mühim olgunun “*istilâ*” kavramıyla tanımlanabilirliği söz konusudur. Medeniyetlerin coğrafî plandaki farklılaşmalarının tabii sonucu olarak beliren Doğu-Batı ikilemine rağmen her iki cenahın da, tarihi, kültürel ve sosyal temellerinde savunma ya da saldırı olgularının biçimlendirdikleri, yerleşik toplum olmaktan kaynaklanan örgütsel yapılanmalar söz konusu olmaktadır. Avrupa coğrafyasının düz ve engebesiz oluşu Avrupa’daki şehir devletlerin kurulması sonucunu yaratmıştır ki, şehir ile kale arasındaki özdeşlik “*savunma*”, kavramının devlet ya da devletsiz örgütlenmelerde ne kadar belirleyici olduğunu göstermektedir. Nitekim Batı dillerindeki “*burgh*”, “*grad*”, “*castle*” gibi kale anlamına gelen sözcük takılarının, şehir isimlerini nasıl tamladıkları görülmektedir (Hamburg, Belgrad, New Castle örneklerinde görüldüğü gibi).

Güvenlik ihtiyacının en temel kamusal ihtiyaç olarak belirmesiyle birlikte, bu hizmeti sunanların statülerindeki yükseliş tabii karşılanmalıdır. Bu noktada Samuel. E. Finer'ın “*ordu diğer sivil güçlerden yüz kez daha iyi örgütlenmiş olduğuna ve modern silâhlara sahip bulunduğuna göre, askerlerin niçin bazen siyasal yaşama karıştıklarını sormak yerine niçin her zaman karışmadıklarını araştırmak gerekir*” şeklindeki tespitine katılmamak mümkün gözüküyor. Hele bu ordu, “*Her Türk asker doğar*”, “*Ordu millet*” şiarını benimsemiş Türk ordusu ise bu araştırmanın tekrar tekrar yapılması gerekiyor.

12 Eylül darbesi bir boşlukta ortaya çıkmadı. Türk modernleşme hareketinin ordu üzerindeki tesirinin yarattığı kurumsal kimliğin cumhuriyete devri neticesinde, ordu da onlarca yıl içinde değişti ve dönüştü. 12 Eylül de, bu değişim ve dönüşümün bir başka yüzüdür. Cumhuriyetin kurucu kadrosunun en önemli kesimini içinden çıkaran ordunun 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980’de yaptığı müdahaleler sebep ve sonuçlarının farklılığına rağmen ortak bir kurumsal refleksin eseridirler. Ordu tüm bu girişimlerinin gerekçesini, son tahlilde *vatanın birlik ve selâmetinin yeniden tesisi* argümanına dayandırmaktadır. Aslında bu gerekçeyi görüntüde haklı çıkaracak olay ve gelişmelerin var olduğu rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. 27 Mayıs öncesindeki siyasi gerilim, 12 Mart dönemindeki kimi terör hâdiseleri ve nihayet 12 Eylül öncesi Türkiye’inde yoğunluğunu gittikçe arttıran tedhiş hareketleri gibi. Yine de olaylar, geriye doğru gidilip ayrıntılarıyla analiz edildiğinde darbelerin, dönemin siyasi bunalımlarının çözümsüzlüğe doğru gittiği evrede değil, tersine bunalımı aşma yönünde gerçekçi çözümlere yaklaşıldığı, toplumun kendi dinamiğini harekete geçirerek çözümler üretme arifesine girdiği anda meydana geldiği görülüyor. Darbe, bir anlamda böylesine yararlı bir sürece ket vurmak amacıyla yapılıyor. 27 Mayıs’ta, 12 Mart’ta ve nihayet 12 Eylül’de bunalım tam aşılacakken, ordu eliyle demokrasiye, yine *rayından çıkan demokrasiyi yeniden rayına oturtmak* adına *paydos* deniyor.

1990’lı yılların başlarından itibaren ilgi duyduğum ordu-siyaset ilişkisi üzerine bir doktora tezi hazırlamak düşüncesi öyle birdenbire ortaya çıkmadı. Türk siyaseti üzerine kalem oynatan hemen her yazarın ya doğrudan, ya da köşesinden bucağından Türk siyasetinin herhangi bir boyutunu mercek altına alırken ordu faktörünü görmezden gelemediği biliniyor. Konu hakkında ulaşabildiğimiz kitap ve makalelerin birçoğunda, sivil siyasete yapılan müdahalelerin hemen hepsinde, iç dinamiklerin belirleyiciliği ihmal edilmemek koşuluyla çok önemli bir dış boyuta tesadüf edilmektedir. Bu durum,

Türk bağımsızlığının teminatı olarak kendini gören ordu açısından tam anlamıyla paradoksal bir durum olarak beliriyor. “*Kökü dışarıda*”, “*sapık ideolojik fikirlerle beyinleri yıkanmış*”, “*memleketi ABD’ye ya da Rusya’ya peşkeş çekme gayreti içinde olanlar*” şeklinde yaftalanarak takbih edilenlerin, suçlayıcılarının da, pek o kadar bağımsız hareket etmedikleri, ülke idaresini darbeye ele geçirirken öyle bağımsız kurumsal inisiyatiflerini kullanamadıkları, tabiri caizse, onların da dünyanın hegemonik merkezinden icazetli olarak bu işi yaptıkları ortaya çıkmakta, en azından hareketin son tahlilde bu hegemonik gücün menfaatleriyle örtüşen özellikler gösterdiği görülüyor.

27 Mayıs öncesinde, endüstriyel kapitalizmin kendisine biçtiği rolden çıkıp, ülkesini sanayi memleketi haline getirmek isteyen Menderes hükümetinin; 12 Mart’ta ABD ve İsrail’in Ortadoğu’daki çıkarlarıyla örtüşmeyen politikalar uygulayan, üstelik bu doğrultuda bağımsızlığını zedelediği gerekçesiyle, haşhaş ekiminin yasaklanmasına direnen, ülkesinin topraklarının ve hava sahasının kullanılmasına engeller koyan Demirel hükümetinin; Afganistan ve İran’ın kaybıyla bölgede nüfuz yitirmeye başlayan ABD’nin, yetmişli yıllardaki toplumsal bilinçlenmenin sağ ve sol cemahta yarattığı “*Bağımsız Türkiye*” şiarı karşısında, kışkırtıcı mihrakların öncülüğünde gerçekleştirilen bireysel ve toplumsal kısımların arkasında durduğu, bu olaylar neticesinde, 12 Eylül gibi son derece yıkıcı bir askeri darbeye davetiye çıkaran hissiyata katkıda bulunduğu yönündeki iddialar, en azından sorgulanması gereken iddialar gibi gözüküyor. 12 Eylül askeri idaresinin, Türk dış politikasının kimi temel kozlarını nasıl elden çıkardığı, belki de ayrı bir tez konusu olabilecek kadar geniş bir konudur.

Bu çalışmada 27 Mayıs ve 12 Mart deneyiminin nihâî halkası olarak 12 Eylül’ün inşa etmeye gayret ettiği toplum modelinin ana araçları sorgulanmaya çalışılıyor. Cumhuriyet döneminden bugüne yaşanan siyasi gelişmelerin ana hatları ekseninde, ülkenin bozuk demokrasi sicilini görebilmek gayretiyle, değişen dünyaya rağmen, devralınan mirasın belirleyiciliği ortaya konulmaya çalışılıyor. TCF, SCF, MP, DP, AP, CHP, MHP, MSP ve diğerleri gibi Türkiye’de parti kapatmaların arkasındaki geleneğin, yasaklı düşüncenin olabileceği yönündeki baskın görüşe verdiği referanslar irdeleniyor. 12 Eylül’e gidişi getiren koşulların, Türk siyasi hayatının çeşitli kırılma noktalarından mülhem oldukları iddia ediliyor. Bu nedenle çalışma, 1923–1938; 1938–1950; 1950–1960; 1960–1971 aralığını, 12 Eylül’e gidişin tarihsel evreleri olarak, bir eğilimin, bir anlayışın yeşerdiği kronolojik tasnifler olarak görüyor. 12 Eylül gibi büyük bir felâketin

bile, toplumu öyle yukarıdan aşağıya, dilediği gibi dönüştüremeyeceği, bir müddet sonra *norm ne derse desin reelin, bildiğini okuyacağı* ortaya konuluyor.

Öğrenim gördüğüm hiçbir aşamada dershaneyi sevemedim. İlk, orta, yüksek öğrenimimi yaptığım yıllarda, yüksek lisans eğitimim de dâhil olmak üzere hep, bir yolunu bulup sınıf dışında olmayı sevdim. Bunun tek bir istisnası oldu; doktora eğitimine başladığım Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Hiç ummazdım ki, bazen derslerin kimi olağanüstü durumlarda yapılamadığına üzüleyim. Bu duyguyu ilk kez bu kurumda tattım. Feneryolu istasyonunda trenden inip hızlı adımlarla, sevinç ve heyecanla derslere koştuğumu özlemle hatırlıyorum. Bu hevesi bana ve sınıf arkadaşlarıma veren kuşkusuz ki üniversitenin taş binası değildi. Üzerimdeki emeklerini hiçbir şekilde ödeyemeyeceğim hocalarımdı.

Tez danışmanlığımı yürüten *Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu*, benim için tam anlamıyla bir şanstı. Engin bilgisi, geniş yüreğiyle bu meşakkatli süreçte verdiği destek; yolumu aydınlattı; onun kılavuzluğu olmasaydı bu işin altından asla kalkamazdım. Hürmet ve muhabbetlerimi arz ediyorum. *Prof. Dr. Mahmut İhsan Özgen*'in güler yüzünü, birikimlerini cömertçe sunuşunu, öğrencilerine gösterdiği sabır ve baba şefkatini asla unutmayacağım. Hoşgörünün kalesi olan bu yüce insana şükran ve sevgilerimi sunuyorum. *Prof. Dr. Vahdettin Engin*, hayatım boyunca kendisine borçlu kalacağım bir insan. Sayesinde bir kitap kaleme alıp yayınlama imkânına sahip oldum. Kendisini anlatmama gerek yok, yaptığı yetkin çalışmalarla Türk bilim dünyası içindeki seçkin yerini muhafaza ediyor. Teşekkür ediyor, hakkını helâl etmesini diliyorum. *Prof. Dr. Cemil Öztürk*, bu zincirin ayrılmaz bir halkası, özgüvenimi perçinleyen hak etmediğim övgüleri ondan işittim. Bilgi deryasının damlalarını bizimle paylaştı, sağ olsun. Kocaeli Üniversitesi'nin medar-ı iftiharını *Doç. Dr. Yılmaz Bingöl*'ün arkadaşlığı ve akademik yol göstericiliğini çok büyük bir şans olarak görüyorum. Kalem sürçmelerimi hep o düzeltti. Yiğitliğiyle, kalenderliğiyle, akademik yetkinliğiyle bana hep örnek oldu. Tez jürimde yer alan *Prof. Dr. Acar Sevim*'i 1990'larda okuduğum iki mükemmel eserinden tanıyordum: *Alman Naturalizmi* ile *Nihilizme Eleştirel Bir Bakış*. Birgün doktora jürimde karşılaşacağımı hiç ummazdım. Bu hadiseyi hayatımda rastladığım hoş tesadüflerden biri sayıyorum; öneri ve eleştirilerinden ötürü teşekkürlerimi sunuyorum. Diğer jüri üyesi *Yrd. Doç. Dr. Mehmet Mert Sunar*'a değerli görüşlerinden faydalanma imkânı verdiği için şükranlarımı sunuyorum. Marmara

Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Şefi *Ali Murat Balkan* kardeşimin, gülyüzlü yardımseverliğine ömrümün sonuna kadar müteşekkir kalacağım.

Kardeşlik, karındaşlığın ötesinde bir şey, *Avukat İsmail Küçükkılınç*, karındaşım olmayan kardeşim. 1992 yılının yazında, hoş bir tesadüfle başlayan kardeşliğimizde hep, veren el oldu. Borcum büyüktür. Denizlerin fersah fersah altındaki bir istiridyenin içindeki inci tanesi kıymetindeki meçhul zekâsıyla, karşısında, kendimi cahil görmediğim pek az zaman oldu. Yanaklarından öpüyorum, sevgilerimi yazıyorum. Kocaeli Üniversitesi'ndeki mesai arkadaşım, pek kıymetli hocam: *Doç. Dr. Emre Bağce*'nin yüreklendiriciliği katkıların en büyüklerindendi. *Yrd. Doç. Dr. Ahmet Nohutçu*, konuştuğumuz, dertleştiğimiz zamanlarda öylesine motive ediciydi ki, yaptıklarını unutamam. Bölüm Başkanım, *Doç. Dr. Hamza Ateş*, yükümüzü hafifletti, tezimize yoğunlaşabilmemiz için zaman yarattı. Şükranlarımı sunuyorum. Binlerce gazeteden oluşan arşivi, işime yarar biçimde nasıl kullanacağımı öğreten, akademi dışı akademisyenliğin en güzel örneklerine, kitaplarında rastladığımız araştırmacı-yazar *Ömer Hakan Özalp* hocama, sevgi ve selâmlarımı yazıyorum.

Tüm bunların ötesinde tabî ki babam *Osman Sunay* ile annem *Emine Sunay*, saçlarını süpürge edercesine bana ve tüm evlâtlarına kol kanat gerdiler. Haklarını, ne yapsam ödeyemem. Bana dair iyi ve güzel olan ne varsa onlara aittir; kötü ve fena olanların hepsinden ben mesulüm. Ablam *Nurgül Sunay Irk*, bana kitap okumayı sevdiren nadide bir çiçek, yanaklarından öpüyorum. Kardeşim *Özlem Sunay Genç*, Türk dili öğretmeni olarak, güzel dilimizi düzgün kullanmam konusunda pek titizlendi. Yanaklarından öpüyorum. Kardeşim *Selçuk Sunay* bana sürekli sorular sorup, cevaplar alarak zihnimi dinç tuttu. Yanaklarından öpüyorum. Sona kaldığı için üzülecek ama bu tezin *olmazsa olmazı* sevgili eşim, *Serpil Sunay*'dır. Evin yükünü tek başına omuzladı; hiçbir sorunu bana taşımadı. Ailemizin hem anası, hem de babası oldu. Benim gibi asabî ve geçimsiz bir adamın her nazını çekti. Sevgiyle kucaklıyorum. Oğlum *Mert Sunay*'ın yatmadan önce çalışma odamın kapısından "*baba.. tezine çalışıyorsan kolay gelsin*" diye bağırıp, iyi geceler deyişi, benim için o kadar önemliydi ki. Tezin ortaya çıkmasında yaptıkları irili ufaklı katkıları olan herkese teşekkür ediyorum. Varlığı çok muhtemel olan kusur ve yanlışlardan tabî ki ben sorumluyum.

Cengiz Sunay

11.12.2009/İzmit

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde meydana gelen askeri darbelerin son halkası olan 12 Eylül Müdahalesini yaratan şartlar, cumhuriyetin kuruluşundaki siyasi gelişmeler ışığında incelenmeye çalışılmıştır. Tarihsel süreç içinde iç ve dış gelişmelere bağlı olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin geçirdiği evrimin ana hatlarını belirleyen faktörler ortaya konulmaya çalışılmıştır. 27 Mayıs ve 12 Mart darbelerinin ardından bir anlamda, devlet otoritesinin tam olarak tesisinin amaçlandığı, 1982 Anayasasına ruhunu veren anlayışın, askerlerin önceki iki darbeden farklı olarak siyasi sistem üzerindeki vesayet edici etkinliklerini kurumsallaştırma iradesi olduğu iddia edilmektedir. 12 Eylül'ün, etkileri günümüzde de devam eden kısmî başarısının, önceki iki darbenin aksine, ordu hiyerarşisi içinde yapılmasıyla doğrudan bağlantılı olduğu vurgulanmakta; askeri darbelerin sadece siviller için değil, aynı zamanda ordu açısından taşıdığı riskler ortaya konulmaktadır. Toplumsal değişimin siyasi sisteme yansıma biçiminin ortaya çıkardığı çatışma olgusunun iç ve dış mihraklar tarafından tahriki ve bunun neticesinde meydana gelen, sivil siyasete ve siyasetçilere duyulan güven erozyonunun suiistimali neticesinde, militarizmin ontolojik karakterinin toplumsal ve siyasi hayata teşmil edilmesi gayretinin kısa bir süre için kazandığı başarıya rağmen, sonunda yenilgiye uğradığı ileri sürülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ordu, Kemalizm, 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, Darbe, Müdahale, Muhtıra.

ABSTRACT

This dissertation examines the political conditions which led to the coup d'état of 12 September 1980. It aims to situate the coup d'état of 1980 in the broader context of military interventions which influenced Turkish politics since the foundation of Turkish Republic. This study argues that the military and bureaucratic cadre, which successfully carried out the coup d'état of 1980, aimed at establishing a military tutelage system over Turkish politics with the constitution of 1982. This specific characteristic differentiates the coup d'état of 1980 from the military interventions 1960 and 1971. Moreover, unlike previous coup d'états, the 1980 coup d'état was prepared and carried out within the chain of command of the Turkish Army and this played an important role in its short term success.

Turkish politics in 1970s was marked by social tensions and conflict, which were direct results of social transformations. While social and political conflicts were exacerbated by the intervention of domestic and international forces, certain groups within the Turkish Army took advantage of society's distrust to civilian politics and politicians by carrying out a coup d'état. These groups tried to reshape Turkish society and politics after a militaristic model. This dissertation argues that even though their project was relatively successful in the short term, it was doomed to fail in the face of Turkish society's desire for normalization and democracy.

Key Words: Turkish Army, Kemalism, Coup d'état of 27 May 1960, Memorandum of 12 March 1971, Coup d'état of 12 September 1980, military intervention, coup by memorandum.

KISALTMALAR

555K	: Beşinci Ayn Beşinde Saat Beşte Kızılay'da
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADD	: Atatürkçü Düşünce Derneği
AİTİA	: Ankara İktisâdi ve Ticarî İlimler Akademisi
Alb.	: Albay
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
AÜ	: Ankara Üniversitesi
AÜBYYO	: Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu
AÜEHFD	: Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
AÜSBFD	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
Bnb.	: Binbaşı
BTP	: Büyük Türkiye Partisi
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CP	: Cumhuriyetçi Parti
çev.	: Çeviren
DDKO	: Devrimci Doğu Kültür Ocakları

DEV-GENÇ	: Devrimci Gençlik Federasyonu
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DM	: Danışma Meclisi
DSİ	: Devlet Su İşleri
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilâtı
DSP	: Demokratik Sol Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
E.	: Emekli
EİEİ	: Elektrik İşleri Etüd İdaresi
EMİNSU	: Emekli İnkılâp Subayları
EÜHFD	: Erzinca Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
FKF	: Fikir Kulüpleri Federasyonu
Haz.	: Hazırlayan
HDP	: Hür Demokrat Parti
HP	: Halkçı Parti
HP	: Hürriyet Partisi
IDP	: İslahatçı Demokrasi Partisi
IMF	: International Monetary Fund
İGD	: İlerici Gençlik Derneği
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
İÜSBE	: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
JUSMATT	: Joint US Military Mission for Aid to Turkey

İÜSBF	: İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
Karş.	: Karşılaştırmamız
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
Kora.	: Koramiral
Korg.	: Korgeneral
KTFD	: Kıbrıs Türk Federe Devleti
Kur.	: Kurmay
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MC	: Milliyetçi Cephe
MÇP	: Milliyetçi Çalışma Partisi
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MESS	: Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi; Milli Güvenlik Kurulu
MGP	: Milli Güven Partisi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİSK	: Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
MKP	: Milli Kalkınma Partisi
MKYK	: Merkez Karar ve Yönetim Kurulu
MNP	: Milli Nizam Partisi
MP	: Millet Partisi
MP	: Muhafazakâr Parti
MSP	: Milli Selâmet Partisi
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

OHAL	: Olağanüstü Hal
Ora.	: Oramiral
Org.	: Orgeneral
OTDÜ	: Ortadoğu Teknik Üniversitesi
p.	: page
POL-BİR	: Polis Birliği
POL-DER	: Polis Derneği
pp.	: pages
RP	: Refah Partisi
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştirilen
SDGB	: Sosyal Demokrat Güç Birliği
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
SKB	: Silâhlı Kuvvetler Birliği
SKD	: Sosyalist Kültür Derneği
SODEP	: Sosyal Demokrasi Partisi
ss.	: Sayfalar
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBKP	: Türkiye Birleşik Komünist Partisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBP	: Türkiye Birlik Partisi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
Tğm.	: Teğmen
THKO	: Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
THKP-C	: Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi
TIKKO	: Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu

TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TKP	: Türkiye Köylü Partisi
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRT	: Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu
TSK	: Türk Silâhlı Kuvvetleri
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Tuğa.	: Tuğamiral
Tuğg.	: Tuğgeneral
Tüma.	: Tümamiral
Tümg.	: Tümgeneral
TÜRK-İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
ty.	: Tarih yok
ÜGD	: Ülkücü Gençlik Derneği
Ütğm.	: Üsteğmen
vd.	: ve devamı
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
Yb.	: Yarbay
YGP	: Yüce Görev Partisi
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu
YSK	: Yüksek Seçim Kurulu
YTP	: Yeni Türkiye Partisi
Yzb.	: Yüzbaşı

GİRİŞ

Ordu ve siyaset kavramlarının yan yana kullanılmaları bile çoğu zaman ürkütücü olabilmektedir. Lakin *norm ne derse desin, reel bildiğini* okur özdeyişinin çok iyi ifade ettiği gibi; nerede bir iktidar ilişkisi varsa orada siyaset vardır.¹ Dolayısıyla emir-komuta zinciri içinde katı hiyerarşik kurallar eşliğinde faaliyet gösteren silahlı bir yapının içinde siyasetin olmaması da düşünülemez.² Siyaset, bir değer paylaşımı hadisesindeki kural ve usul tarzı olarak okunduğunda,³ bu sürece müdahil olan hangi kişi ya da kurum varsa, doğrudan doğruya siyasete de müdahil olmuş sayılır. Bu zaviyeden bakıldığında, ordunun, hemen her ülkede siyasetin içinde kimi zaman bir araç kimi zaman ise doğrudan doğruya siyaseti belirleyen bir kurum olarak yer aldığı görülür.

Sorun burada, diğer kişi ya da kurumların bu sürece dahil olurken asli işlevlerinden ne düzeyde saptıklarıyla; siyasi alanda faaliyet gösteren diğer kişi ya da kurumlarla aralarında ortaya çıkan eşitsiz ilişki biçiminden kaynaklanmaktadır. Bir sendikanın, basın kuruluşunun, baskı veya çıkar grubunun yahut asli işlevi siyaset yapmak olan partinin, hedeflediği siyasi sonucu elde etmek için kullandığı araçtan kaynaklanmaktadır. *Zor* faktörünün, oyunun kuralları içinde uygulandığı takdirde meşru kabul edileceği ön kabulünden sonra kural dışı cereyan eden her cebri fiilin artık zor değil zulüm olarak tavsifi, bu noktada belirleyici olmaktadır. Siyasi sistemlerde oyunun kuralları yazılı ya da yazısız anayasalarda belirlenmiştir.⁴ Buna göre; bir ordunun işlevi ve vazifesi yurt savunması olarak belirlenmiş; yurt savunmasının dahili boyutu bile sivil

---

¹ Siyaset kavramı üzerindeki tanım sorunu hâlâ sürmektedir. İkinci Dünya Savaşı ertesine kadar çoğu kez ansiklopedik olarak siyasetin hükümet etme ve yönetme sanatı olarak tarif edilmesine rağmen (bkz. William Dodge Lewis/D. Litt [Ed.], **The American International Encyclopedia, Vol. XII** [Politics], New York: J. J. Little&Ives Company, Inc. 1954). Siyaset artık, iktidar olgusu üzerinden tanımlanmaktadır.

² Ordunun kendi iç işleyişinin sorgulanması belki bir parça abesle iştilgal olarak değerlendirilse de burada asıl sorgulanması gereken; siyasete müdahil olan ordunun, kendi işleyişini toplumsal ilişkilerin yönü ve seyrini belirleyecek biçimde tüm hayata teşmil etme çabasıdır. Burada militarizmin kısa bir tanımını yapmak gerekiyor: “*Militarizm; etkin bir ordunun iç işleyişinin-üstlere koşulsuz itaat ve sadakat, disiplin, ödevin kutsallığı gibi- değer ve kurallarının toplumsal-siyasal düzen ve düşünüşe, ilişkilere egemen kılınmasıdır*”. Bkz. Ömer Laçiner, “*Türk Militarizmi*”, **Birikim**, Sayı: 160–161, Ağustos-Eylül 2002, s.10. Ünlü tarihçi Toynbee ise, militarizm hakkındaki nihai yargısını şu cümlelerle anlatıyor: “*Şimdiye dek bilinen yirmiyeye varan yıkılışına tanık olunan dört, beş bin yıllık uygarlığın ortadan kalkışının en ortak nedeni militarizmdir. Militarizm, yerel toplumsal katmanları, öldürücü anlaşmazlıklara sokup büyük sarsıntıya uğramalarına yol açarak, oluşturdukları bir uygarlığı ortadan kaldırdır*”. Bkz. Arnold Toynbee, **Militarizmin Kökenleri**, çev. Mehmet Dündar, İstanbul: A Yayınları, 1989, s.109.

³ Tanım Easton’ındır. David Easton siyaseti, maddî ve manevî değerlerin otoriteye bağlı olarak dağıtılması süreci olarak tarif etmektedir. Geniş bilgi için bkz. Şirin Tekeli, **David Easton’un Siyaset Teorisine Katkısı Üzerine Bir İnceleme** (Doktora Tezi), İstanbul: Güryay Matbaası, 1976, ss.130–138.

⁴ Jacobsen ve Lipman, anayasayı şöyle tanımlıyorlar: “*Anayasa, yönetimin kendi unsurlarıyla olan meşru ilişkilerini düzenleyen kurallar ya da standartlar bütünü olarak tarif edilebilir*”. G.A. Jacobsen and M. H. Lipman, **Political Science**, New York: Barnes&Noble, Inc. 1956, p.68.

inisiyatifin karar ve önceden belirlenmiş kurallarına bağlanmıştır. Dolayısıyla düşman tanımının iç veya dış kaynaklı oluşu karşısında meşru zoru kullanabilme yetkisi ulus namına seçilmiş temsilcilerden oluşan parlamentolara verilmiştir. İşte tam bu noktada askeri darbenin ne olduğu hususundaki tanım önerilerinden biri daha ortaya konulabilir. *Askeri darbeler; anayasal kaidelere bağlanmış güç kullanma yetkisinin, askeri bürokrasi hiyerarşisi içinde veya dışında kalan bir grup tarafından gaspedilerek kullanılmasıdır.* Türkiye gibi, modernleşme sürecine gecikmeli olarak giren, İspanya, Portekiz ve Yunanistan gibi Avrupa, Latin Amerika, Güneydoğu Asya, Afrika ve Ortadoğu ülkelerinin pek çoğunda, meydana gelen askeri darbelerin başlıca ortak özelliği de bu olsa gerek.⁵ Hemen her devletin kuruluşunda ya da bağımsızlığının kazanılmasındaki baş aktörün ordu ya da kimi militarist güçler olduğu biliniyor; küresel ölçekte yaşanan bir bunalım evresi ertesinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda da, en etkin güç tabii ki orduydü.⁶

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulurken içinde bulunduğu olağanüstü koşulların da etkisiyle zaten muzaffer bir orduya sahipti. Yeni devletin kurucusunun karizmatik kişiliği etrafında kümelenmiş, kurulan yeni rejimin amaçladığı köklü dönüşümlerin yapılmasında ordu, karizmatik liderin temel güç kaynağı olmuştur. Daha 19. Yüzyılın son çeyreğinde döneminin en popüler felsefi ekolü olan pozitivizmle tanışan Türk aydınının yetiştiği en başat kurumlardan biri olan ordu, bu açıdan Kemalist ideolojiye de son derece sadıktır.⁷ Yeni rejimin karizmatik lideri, geleneksel iktidar odaklarının ve İstiklal Savaşının prestijli paşalarının partileşen muhalefeti karşısında, ilk planda kendine bağlı bir ordu komuta kademesi oluşturma yönünde tedbir almış, ordudaki muhalif kumandanları ordu ya da siyaset tercihinde zorlamış; muhalif paşaların politikayı tercih ederek kumandanlıklardan ayrılması üzerine ordudaki kilit görevlere güvendiği isimleri getirmiştir.

---

⁵ Fernando Mires, "*Lâtin Amerika'da Yeni Sosyal Hareketler Öncüler mi, Artçılar mı?*", çev. Yılmaz Öner, Ragıp Zarakolu, (Ed.), **Lâtin Amerika'da Militarizm, Devlet ve Demokrasi Dosyası**, İstanbul: Alan Yayınları, 1985, ss.294-317.

⁶ Ordu, eğitimin kitleselleşmediği, göçün henüz yaygınlık kazanmadığı, cumhuriyetin kuruluş yıllarında ve tabii ki öncesinde zorunlu askerlik uygulamasıyla birlikte, milyonlarca gencin devletle tanıştığı ilk kurumdu. Gücünü, tarihselliğinden alan bu kurumun başatlığı buradan gelmektedir. Bkz. Serdar Şen, **Silâhli Kuvvetler ve Modernizm** (Cumhuriyet Kültürünün Oluşum Sürecinde Bir İdeolojik Aygıt Olarak), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996, s.36.

⁷ Felsefe tarihinin bir rengi olarak pozitivizmin etkisi sadece ordu ve onun mensupları olarak yetiştirilen askeri öğrenciler üzerinde olmamıştır. Arslan'ın deyişiyle: "*Hepimiz pozitivizmi ideoloji olarak benimsemiş bir eğitim sisteminin ürünleriyiz. Tarihi gelişim noktasından bu süreçten geçmek zorundaydık. Bu gerçeği reddetmek başka bir şeydir; tespit etmek başka bir şey*". Bkz. Hüsamettin Arslan, **Epistemik Cemaat** (Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi), İstanbul: Paradigma Yayınları, 1992, s.XV.

1923-38 arası olağanüstü döneminin bir ölçüde meşrulaştırdığı, ordunun rejimin ilkeleri temelindeki tutuculuğu, çok partili hayata geçiş ile birlikte yerini, sancılı bir bekleyişi de içeren tedirginliğe bırakmıştır. Ordunun ülke sorunları karşısındaki temel refleksi, devletin gerçek sahibi olma tutumuyla özdeştir. Buna göre tehlikenin niteliğinin tanımlanmasıyla, tehlike karşısında takınılacak tavrın dozu arasındaki tercihi hep kendi tekelinde tutan bir ordunun, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ikisi doğrudan (27 Mayıs-12 Eylül), ikisi de dolaylı (12 Mart-28 Şubat) olmak üzere tam dört kez demokratik sisteme müdahale etmesi, anlaşılır olduğu kadar rahatlatıcı olmamaktadır.⁸

Darbelerin, demokratik rejim için bir tür şok olduğu, hem kurulu, görece demokratik rejim için, hem de bu rejime müdahale eden ordu için aslında pek istenilir bir eylem olmadığı gözüküyor.⁹ Darbeler hakkında tarihsel süreç içerisinde yapılan incelemelerde görünen odur ki, gerek darbeyi yapan kadrolar içinde olsun, gerekse darbelerden mağdur olmuş kesimler içinde olsun, hemen herkes demokratik teamüller gereği darbeleri onaylamamaktadır. Rejimin niteliğinin demokratik olduğu konusunda sık sık yapılan vurgulamalara rağmen, eğer bir ülkede askerler daima siyasette etkinse, zaman zaman da doğrudan idareyi ellerine alıyorsa, bu rejimin, demokrasi açısından zaafiyetler taşıdığı, çok rahatlıkla söylenebilir.

Bu çalışmada 12 Eylül askeri müdahalesi ekseninde ordunun gerek darbelerle gerekse dolaylı olarak ülke siyasetinin biçimlenmesindeki etkisi tartışılacaktır. *Çalışmanın temel varsayımı: İç ve dış dinamiklerin belirleyiciliklerine oldukça duyarlı olan toplumsal ve siyasi hayatın, kimi bunalım evrelerinde başgösteren istikrarsızlığa karşı, yeniden düzenlenme aracı olarak silahlı kuvvetler eliyle uygulanan zor'un, belli bir siyasi geleneğe dayandığıdır. Amaç ve sonuçları ne kadar farklı gözükürse gözüksün, ikisi doğrudan ikisi de dolaylı olarak yapılan müdahalelerde tek değişmeyen olgu, topluma bir mühendis yaklaşımıyla bakılıyor olmasıdır. Buna göre modernleşme politikalarını uygulayan yönetici elit, halkı yukarıdan aşağıya biçimlendirme*

---

⁸ Türk siyasetindeki bunalım evreleri ekseninde, ordunun kritik edildiği bir çalışma olarak bkz. Cengiz Sunay, "Türk Siyasi Hayatının Bunalım Evreleri ve Ordu", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 89, YAZ 2007, ss.103-139.

⁹ 27 Mayıs sonrasında, askeri birlikleri ziyaret eden Cemal Gürsel'in, 12 Mart Muhtırasının en karışık günlerinde kalabalık toplantılar düzenleyerek subaylara hitap eden Memduh Tağmaç'ın; 12 Eylül'ün ilk günlerinde ısrarla emir-komuta hiyerarşisi içinde kalınması gerektiği vurgusuyla, özellikle genç subaylara, kendilerinin yaptıklarını asla örnek almamalarını tembih eden Kenan Evren'in ortak endişesi; ordu içi hiyerarşinin bozularak iç bölünme ve çatışmanın, müdahale geleneğine bağlı olarak orduya da sirayet etmesi endişesiydi.

alışkanlığını, toplumun en örgütlü, en güçlü, toplum katında en güvenilir kurumuyla uygulamaktadır.¹⁰

İşte bu noktada Türkiye ile birlikte askerlerin siyasi hayata müdahalesinin sıkça yaşandığı Latin Amerika'daki askeri darbeler arasındaki ilişkilerin karşılaştırılması gerekiyor. Askeri darbeler üzerinde çalışanlar için bir laboratuvar işlevi gören Latin Amerika üzerinde çalışan *Alain Rouquie*; bu bölgedeki darbelerin sonuç olarak hemen her zaman bir gelir transferi ve toplumsal kartların yeniden dağıtımını neticesini doğurduğunu ileri sürmektedir.¹¹ *Rouquie*'a göre; asker, çok geri kalmış bir toplumun modernleşmesine öncülük edebilir ancak asker yine doğası gereği yeniliğe, toplumun diğer kesimlerine nazaran daha temkinli bakar. Yüzyılların birikmişliğiyle ulaşılmış somut araçlar yardımıyla sağlanan istikrar, askerin bakış açısına bir parça tutuculuk katar. Gelişmelerin baş döndürücü bir hızla yaşandığı herhangi bir toplumda, her bir değişimin, istikrar üzerinde yaratacağı olumsuz tesir, askeri tedirgin eder. Çünkü orduya göre her değişim, ardından bir güvenlik sorununu da beraberinde getirir. Bundan dolayı asker özünde tutucu olmak zorundadır.¹²

Latin Amerika'da sanki bir daha gitmemecesine iktidar koltuğuna oturan askerle Türk askeri arasındaki en büyük zıtlık: Türk askerinin doğrudan yönetmek yerine, gölgesini bir an olsun üzerinden çekmeksizin yönettirmek istemesi, vesayet edip denetlemesidir. Bunun en temel sebebi Türk idare geleneğinde, Latin Amerika'dakinin aksine sivil bürokrasinin gelişmiş ve belli bir ölçüde sınıf bilinci kazanmış olmasında yattığı söylenebilir. Dolayısıyla her darbe sonrası geçici bir hükümet kurulurken, başa asker geçse bile, hemen işleri çekip çevirmeye yatkın, tecrübeli bir sivil yada sivilleştirilmiş bir asker fiilen başa geçirilir; her şey ona yaptırılır. 27 Mayıs sonrasındaki Milli Birlik Komitesi, 12 Mart'ın Genişletilmiş Komuta Konseyleri, 12 Eylül sonrası Milli Güvenlik Konseyi örneğinde olduğu gibi askeri konseyler kendilerini yasama ile sınırlamak zorunda kalırlar. Askerlerin tüm etkinliklerine rağmen yürütmeyi yine sivil bürokrasi yapar.

---

¹⁰ S. E. *Finer*, ordunun siyasete neden müdahale ettiğini araştırmanın son derece yersiz olduğunu belirtiyor ve şu soruyu soruyor: "Ordu tüm diğer sivil güçlerden yüz kez daha iyi örgütlenmiş olduğuna ve modern silahlara sahip bulunduğuna göre, askerlerin niçin bazen siyasal yaşama karıştıklarını sormak yerine niçin her zaman karışmadıklarını araştırmak daha doğru olmaz mı?". Bkz. Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi**, Ankara: AÜ BYYO Yayınları, No: 9, 1992, s.264.

¹¹ Alain Rouquie, **Lâtin Amerika'da Askeri Devlet**, Haz. Şirin Tekeli, İstanbul: Alan Yayınları, 1986.

¹² Rouquie, **Lâtin Amerika'da Askeri Devlet**, ss.82-101.

12 Eylül darbesi Türk siyasi hayatının en önemli kilometre taşlarından birisidir. Altmışlı ve yetmişli yılların çetin ve son derece değişken koşullarından geçen ülkede, fiilen üç senelik bir zaman diliminde cereyan etmiş olması, yaptığı son derece yürütmeyi başat kılan anayasasıyla birlikte kalıcılığı en uzun sürmüş olan darbe, 27 Mayısla kıyaslanamayacak kadar kendisine muhalif bir kitle yaratmıştır. Önceki iki darbeye karşılaştırıldığında tam anlamıyla askeri hiyerarşi düzeni içinde gerçekleştirilen darbenin, neredeyse üç yıllık bir tek adam olgusunu yerleştirdiği görülüyor. Tek adamın başatlığında oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi'nin karar ve bildirimleriyle yönetilen ülkede, sistem yepyeni bir veçheye büründürülmüş, eskiye dair ne varsa bir anlamda siyasi yaşamdan silinmeye çalışılmıştır. Buna eskinin tüm kişi ve kuruluşları da dahildir. Ancak sistemin bu ısrarı bazı noktalarda başarılı olurken, bazı noktalarda başarısızlığa uğramıştır. Başarısızlığın ilk adımı, MGK'dan icazetli köksüz ve tabansız partilerin ülke siyasetinde kalıcı olacağı beklentisinin, hayal kırıklığıyla sonuçlanmasırken ikincisi; darbe öncesinde faaliyet gösteren eski siyasetçilerin, süreç içinde kamuoyu nazarından tasfiye olunacağıydı. İlk hayal kırıklığının tarihi, yapılan ilk mahalli idareler genel seçimleri sonuçları iken ikincisi ise 1985 yılından itibaren eski liderlerin fiilen partilerini yönetmeye başlamaları ve ardından yapılan bir referandumla, anayasaya sokuşturulan geçici 4. maddenin kaldırılması neticesinde resmen yine siyaset arenasına dönmeleri olarak beliriyordu.

“12 Eylül Dönemi Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri (1980–1987)” başlığını taşıyan bu doktora tez çalışmasında konu beş ana bölüm ekseninde incelenmeye çalışılacaktır. Birinci bölüm: Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerine Dair Teorik Çerçeve, başlığını taşımakta olup, bu bölüm Türk siyasal kültürü ve ordu; Türk modernleşmesi ve ordu ile Türk Lâisizmi, Ordu ve Kemalizm alt başlıklarında incelenecektir.

İkinci bölümün başlığı: Cumhuriyet Döneminde Ordu-Siyaset İlişkisi’dir. Bu bölümde özet olarak; Milli Mücadeleyi yürüten askeri ve sivil bürokrasiyle, eşraf arasındaki koalisyonunun, baskın faktörü olarak ordu bürokrasisi içinde başlayan ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın (TCF) kurulmasıyla birlikte açık bir muhalefete dönüşen siyasi kutuplaşmanın, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa lehine sonuçlanmasından sonra yürütülen inkılâpların bekçiliği vazifesi biçilen ordunun, rejim içindeki nispî apolitik konumu incelenecektir. Ayrıca bölüm alt başlıklarında, İkinci Dünya Savaşı sonrasında İnönü’ye karşı kıpırdanmaya başlayan

askeri muhalefetin, çok partili hayata geçiş kararıyla birlikte geçici bir sessizliğe dönüşümü, Demokrat Parti'li (DP) yılların ortasında 9 Subay Olayı ile başlayan ordu içi komiteleşme faaliyetleri çözümlenmeye çalışılacaktır. 27 Mayıs'a giden süreç, ihtilâl sonrası kurulan Milli Birlik Komitesi (MBK), 14'lerin tasfiyesi, siyasi idamlar, 1961 Anayasa'nın yapılış süreci ve 15 Ekim 1961 seçimleri, seçim sonrası beklenenin aksine DP devamı partilerin oy ekseriyetini kazanmaları üzerine Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) tarafından karar altına alınan 21 Ekim Protokolü, protokolde kararlaştırılan eylemi iptal etmek üzere Çankaya'da toplanan askeri ve sivil liderlerin yayınladıkları Çankaya Protokolü, 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihli Aydemir Kıyımları, 1965 seçimleri öncesinde yaşanan hükümet bunalımları irdelenecektir.

Üçüncü bölümün başlığı: 12 Eylül Darbesi Öncesi Siyasi ve Sosyal Olaylar başlığını taşımaktadır. Bu bölümde; 1965 seçimleri öncesinde Ragıp Gümüşpala'dan boşalan Adalet Partisi (AP) liderliğine seçilen Süleyman Demirel ve sonrasında gelen tek başına iktidar, 1969 seçimleriyle sürdürülen AP iktidarı, Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) Türk siyasetindeki yükte hafif pahada ağır parlamento içi muhalefeti ve 15-16 Haziran 1970 tarihli büyük işçi yürüyüşü, Milli Nizam Partisi (MNP) olayı, 12 Mart Muhtırası ve sonrasında ordu içi sol cunta ve onun sivil uzantılarının tasfiyesi, 1973 seçimlerine kadar sürdürülen, Erim-Melen ve Talu hükümetlerinin partiler üstü iddialı ara rejim dönemi ile sol tedhiş hareketlerinin ivme kazanması incelenecektir. 1973 seçimleri öncesinde İnönü'yü mağlûp ederek CHP liderliğini eline geçiren Ecevit'le CHP'nin âdil bir seçim sistemi ve ortamında ilk kez birinci parti oluşu, CHP-Milli Selâmet Partisi (MSP) koalisyonu dönemi ve Kıbrıs Barış Harekâtı konusu üzerinde durulacaktır. CHP-MSP koalisyonunun bozulmasından sonra yaşanan kısa süreli hükümet bunalımının ardından 1. MC hükümetleri dönemi ve ardından, 1977 seçimleriyle çok az bir eksikle, seçimlerden birinci parti çıkmasına rağmen, mecliste çoğunluğu sağlayamayan CHP'nin önce azınlık hükümeti kurma çabaları, ardından yeniden bir MC hükümeti kurulması, hükümetin düşürülmesi üzerine, bağımsızların hükümet içine girmeleriyle kurulan CHP hükümetinin ara seçimlerdeki başarısız sonuç nedeniyle hükümetten çekilmesi, üzerine ülkeyi 1981 yılındaki seçimlere götürmek üzere kurulan AP azınlık hükümeti ve 24 Ocak Kararlarının uygulamaya konulması ancak yükselen anarşi ve terör olaylarının can almaya devam etmesiyle birlikte ülkede süren sıkıyönetimin asayişini sağlamakta yetersiz kalması üzerine, 12 Eylül 1980'de ordunun idareye el koyması incelenecektir.

Dördüncü bölümün başlığı: Milli Güvenlik Konseyi Gölgesinde Demokratik Hayata Geçiş Sancıları, olarak belirlenmiştir. Bu bölümde; darbenin ordu içindeki gizli toplantılarla uzun soluklu bir hazırlık planı içinde hazırlandığı ve bu hazırlıkların aşamaları hakkında bilgi verilecektir. 12 Eylül'ün tüm partilerin faaliyetlerini askıya alması, TİP ve MNP'yi kapatan 12 Mart ve sadece DP'yi kapatan 27 Mayıs'tan farklılığını ortaya koymaktadır. Bunun ileride yürütülmesi düşünülen depolitizasyonun ilk aşaması mı, yoksa her siyasi partiye karşı eşit mesafede durulacağının gösterilmek istenmesi mi olduğu? Konusu incelenecektir. MGK'nın mevcut kuvvet komutanlarıyla, Genelkurmay başkanından oluşmasıyla birlikte meydana getirilen MGK genel sekreterliğinin, ilerleyen dönemdeki etkinliğinin temelleri sorgulanacaktır. Tüm siyasi faaliyetlerin yasaklanmasıyla birlikte ülke genelinde yürürlüğe konulan 1402 sayılı sıkıyönetim kanununun özellikleri incelenecektir. MGK bildirimlerinin kanun hükmündeki yaptırım gücünün hukukîliği sorgulanacaktır. 24 Ocak Kararları konusunda askeri idarenin iç ve dış ekonomik çevreleri tedirgin edecek bir tutumdan sakındığını göstermesi bakımından, gerek Demirel hükümetleri dönemindeki Devlet Planlama Teşkilâtı (DPT) ve başbakanlık müsteşarlığı, gerekse MSP listesinden İzmir milletvekili adaylığı durumu söz konusu olmuş Turgut Özal'ın, eski Deniz Kuvvetleri Komutanı E. Ora. Bülent Ulusu başkanlığındaki hükümette ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığına getirilmesiyle ilgili bir paralelliğin olup olmadığı sorgulanacaktır. Turgut Özal'ın özel sektördeki iş deneyiminin Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS) Başkanlığı ile birlikte somut bir işveren temsilciliğiyle birlikte ele alındığında, bu vakianın nelere karine teşkil ettiği üzerinde durulacaktır. Nitekim bu sırada patlak veren banker skandalı sonucu Özal ile Kaya Erdem'in istifası ise ilginçtir. Adnan Başer Kafaoğlu-Turgut Özal çekişmesi ise ilerleyen yıllarda Özal'ın siyaset anlayışı hakkında ipuçları vermektedir. Gerek devrimci sol, gerekse ülkücü hareket ekseninde yürütülen geniş tutuklamalar ve açılan davaların askeri mahkemelerdeki yürütülüş biçimi, başta Mamak, Metris ve Diyarbakır olmak üzere cezaevlerindeki insan hakları ihlalleri iddiaları üzerinde durulacak, özellikle ülkenin içinde bulunduğu terör ortamının giderilmesi amacını taşıdığı için başlangıçta özellikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD), kısmen de Avrupa kamuoyu tarafından itidalle karşılanan müdahalenin, özellikle bu yönüyle eleştiriye tabi tutulduğu olgusu inceleme altına alınacaktır.

Başta üniversite öğretim üyeleri olma üzere, bazı kamu görevlilerinin idarî bir kararlar görevleriyle ilişkilerinin kesilmesi konusu üzerinde durulacaktır. Siyasi parti

mensuplarının, başta Ecevit'in, çeşitli yorum ve demeçlerine karşı yayın yasağı getirilmesi, bu yasağın yabancı basını da kapsaması, bu karara aykırı davrandığı gerekçesiyle Ecevit'in tutuklanması ve mahkûmiyeti ele alınacaktır. Uzunada'da zorunlu ikamete tabi tutulan Türkeş ve Erbakan ile Hamzakoy'da aynı muameleye maruz kalan Ecevit ve Demirel'in durumları incelenecektir. Danışma Meclisi (DM) üzerinde durulacak, üyelerinin seçilme ve atanma biçimi incelenecektir. 1982 Anayasası siyasi ve hukukî boyutlarıyla analize tabi tutulacaktır. Özellikle serbest tartışmaya açılmadan, ihtilâlin lideri tarafından tek yanlı yürütülen evet kampanyası altında oya konulan anayasa değerlendirilecektir.

Zincirbozan'daki, adı hukukî olarak ortaya konulmayan ancak birçok yazar tarafından tecrit olarak nitelendirilen süreç çözümlenmeye çalışılacaktır. Eski partilerin kapatılmasının ardından, yeni anayasa ve siyasi partiler kanunu prensiplerine göre görece serbest bırakılan siyasi parti kurma faaliyetleri üzerinde durulacak, yoğun veto süreci mercak altına alınacaktır. Seçim kanununun temsilde adalet yerine, yönetimde istikrar ilkesine neden ağırlık verdiği, askerlerin Sunalp liderliğindeki Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni (MDP) seçmene işaret etmeleri, Anavatan Partisi'nin (ANAP) ise bir görüşe göre ABD'den gelen talepler doğrultusunda seçimlere dâhil edildiği, Halkçı Parti'nin (HP) ise başbakanlık müsteşarlığından emekli Calp tarafından kurulmasıyla birlikte, aslında siyasi kurumsallaşmanın sifra indirilmiş yeni partileri, aynı şekilde bu üç acemi siyasetçiye kurdurarak, bir müddet daha rejime vesayet etmek niyetinde olup olmadıkları sorgulanacaktır. Nitekim gedikli siyasetçilerin gölgesindeki Büyük Türkiye Partisi'nin (BTP) kapatılması, BTP gibi AP'nin devamı niteliğinde gözüken Doğru Yol Partisi (DYP) ile HP'nin oylarını böleceği endişesini doğuran Sosyal Demokrasi Partisi'nin (SODEP) seçimlere sokulmayışının manidar olup olmadığı üzerinde durulacaktır.

Dış politikada, özellikle Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri döndürülmesi konusunda yıllardır, Kıbrıs ve Ortak Pazar müzakerelerinde elde tutulan siyasi kozun, Evren-Rogers görüşmesiyle kaybedildiği iddiaları sorgulanacaktır. İran İslâm Devrimi ertesinde Ortadoğu'daki istikrarsız siyasi tablonun, daha da bozulması, Arap-İsrail çatışmasının sergilediği umutsuz manzara, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) Afganistan'ı işgaliyle birlikte ayyuka çıkan bloklararası gerginliğin, bölgedeki istikrarsızlığın son halkası olması, muhtemelen Türkiye'nin iç savaşa doğru

sürüklenmesi karşısında, 12 Eylül'ün bir refleks olduğu noktasındaki Batılı teşhisin doğruluğu araştırılacaktır.

Beşinci ve son bölümde ise: Özal'lı Yıllar ve Siyasi Yasakların Sonu, incelenmeye çalışılacaktır. 1983'ün sınırlı plüralizmiyle yapılan seçimleri kazanan ANAP tek başına iktidara gelmiştir. Ancak Özal hâlâ tedirgindir. Evren'in işaret ettiği MDP'nin seçimleri kazanamamış olması karşısında hükümeti kurma görevinin kendisine verilmeyeceği endişesi içindedir. Askerin de morali bozuktur. Arkalarındaki halk desteğinin her işaretlerine evet diyecek bir kıvamda olduğu zannı, iflâs etmiştir. Ancak yine de ANAP ve Özal 12 Eylül felsefesine ihanet edebilecek bir görüntü sergilememektedir. Nitekim ilerleyen yıllarda Özal, eski siyasîlerin yeniden siyasete dönmesi yönünde kamuoyunda beliren temayül karşısında, 12 Eylül öncesindeki anarşi ve terörün müsebbipleri olarak eski liderleri işaret eden propagandasıyla bu özelliğini gösterecektir.

1984 yılının Mart ayında yapılacak mahalli idareler seçimlerine, milletvekili genel seçimine girmelerine müsaade edilmeyen, Demirel'in örtülü liderliğindeki DYP ile SODEP'in katılmasına rağmen, hazırlıksız her iki parti de beklenen hamleyi yapamaz. Bir müddet gündemi işgal eden, siyasi yasakların, Özal'ın tam istediği gibi çok cüzî bir farkla kalkmasının ardından Özal, hayır oylarını kendi hanesinde kabul ederek 1987'nin Kasım ayında baskın bir seçime gider, % 36'lık bir oy oranı ile yine mevcut seçim sistemi sayesinde mecliste daha büyük bir temsille iktidarını sürdürür. Bu bölümde neredeyse gün gün askeri vesayetın siyasi yasakların kalkması konusunda aldığı sessiz onayın nasıl oluştuğu üzerinde durulacaktır. Tezin 12 Eylül 1980 ile 6 Eylül 1987 tarihleri arasındaki vetireyi kapsamayı planlanmıştır. 6 Eylül 1987 eski siyasîlerin yasaklarının referandum yoluyla kalkmasıyla birlikte, sahneye tekrar 12 Eylül öncesinin siyasi aktörlerinin geri dönmesi izafi bir milât olarak kabul edilmektedir.¹³

---

¹³ Bilindiği gibi “her konu araştırma yöntemini bir ölçüde belirlemekte, araştırmanın amacı ve mevcut imkânlar araştırmacıyı bir karara götürmektedir. Yapılan araştırmanın değeri kullanılan yöntemle değil, araştırma boyunca gösterilen dikkat, objektiflik ve hakikati arama aşkına bağlıdır. Bunun içindir ki araştırmada ele alınan varsayımlar olaylar tarafından doğrulanmadıkça yenileriyle değiştirilmeli, başka bir deyişle olayların doğruluğundan değil, varsayımların doğruluğundan şüphe edilmelidir”. Varsayım bir araştırmanın temelidir. Araştırmacı edindiği bilgilerden bir varsayıma varır. Tüm bilimsel öndeyilerini bu doğrultuda yapar. Gözlemlerin bilimsel faaliyetin başlangıcı olmasının yanında, edinilen sonuçların denetlenmesi itibarıyla aynı zamanda sonu olma özelliği de vardır. Bkz. Cavit Orhan Tütengil, **Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod**, İstanbul: İÜ Yayınları No:1420, İkt. Fak. Yayınları No: 249, 1969, ss.65-66; 67. Keat ve Urry ise araştırmada yöntemi esas almaktadırlar: “Bilimsel aktiviteyi değerlendirmekte önemli olan, belirli bir takım sonuçların doğruluğu veya yanlışlığı değil, metod ve teorik çerçevelerin genel yeterliliği ve rasyonelitesidir”. Bkz. Russell Keat/John Urry, **Bilim Olarak Sosyal Teori**, çev. Nilgün Çelebi, Ankara: İmge Kitabevi, 1994, s.264.

I. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNE DAİR TEORİK ÇERÇEVE

Düşünce tarihinin muallim-i evveli; Aristoteles, insanı *zoonpolitikon* yani, politik hayvan olarak tarif etmişti.¹⁴ İnsan gelişiminin devr-i daimi içindeki değişmezlikler içindeki en önemli olgunun, insanın toplum halinde yaşamasıyla ilintili olduğunun belirtilmesi açısından bu tarifin genel geçerliliğinin sürmekte olduğu görülüyor. Modern antropolojinin verileri de hâlâ bu savı destekler gözüküyor.¹⁵

Kutsal metinlerin; yaratılış, seküler bilimin evrim süreciyle açıkladığı insanın dünyevî serüveni hakkındaki görüş ve düşünceler, dünyevî hayatın yönü ve biçimi hakkındaki ideolojik açımları farklılaştırırsa da, verili koşullar, toplum hayatının insanlık tarihinin temel belirleyicisi olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.¹⁶ İnsanlığın kökeninin ortak bir atadan mı, yoksa türler arasındaki bir türün tekâmül etmesine mi? dayandığı yukarıda da belirtildiği gibi var olan durumu değiştirmemektedir.¹⁷

Diğer tüm canlı türleri arasında sadece insan türünün içgüdüleri haricinde, davranış biçimleri kazandığı, öğrendiği, öğrendiklerini aktararak gelecek nesillere bıraktığı bilinen hususlardandır. Kültür denilen ve tanımı konusunda net bir uzlaşmanın hâlâ sağlanamadığı bu olgu, insana has olarak yaşanan süreçlerin bir ürünüdür. İnsanın biyolojik özellikleri gereği, doğaya karşı savunmasız olarak doğuşu, hayatının çok

---

¹⁴ Aristoteles, **Politika**, çev. Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990, s.9. Aristoteles, felsefe tarihinin en önde gelen düşünürü olmakla birlikte, bilimleri tasnif ederken kurduğu bilimler hiyerarşisinde en üstün pratik bilimin siyaset bilimi olduğunu ileri sürmektedir. “Aristoteles’e göre en üstün pratik bilim siyaset bilimidir. Çünkü siyaset biliminin amacı diğer pratik bilimlerin amacını da –amaç “insan için iyi” olandır; bu hem bir kişi için hem de kent için aynı şeyse, Aristoteles’e göre, kent için olanı (bundan dolayı Aristoteles, Nikomakhos’a Etik adlı kitabını bir siyaset araştırması olarak adlandırır) elde edip korumak amaca daha uygundur– kapsamaktadır. Retorik, iktisat, askerlik (strategike) gibi diğer pratik bilimler siyaset biliminin altında yer alırlar”. Bkz. Cemal Güzel, “Aristoteles’te Bilgi, Bilim, Bilgide Kesinlik”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 20/Sayı: 1/2003, ss.130–131.

¹⁵ Bozkurt Güvenç, **İnsan ve Kültür**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979, s.30 vd.

¹⁶ İnsanın gelişimine yönelik olarak bu anlayışa itirazlar gelmeye başlamıştır, bkz. Sri Aurobindo, **İnsan Gelişiminin Devridaimi**, çev. Sedat Umran, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996, s.23 vd.

¹⁷ Darwin’in evrim kuramı bu yönde söylenmiş en radikal tez olmasına rağmen, bkz. Charles Darwin, **Türlerin Kökeni**, çev. Öner Ünalın, Ankara: Onur Yayınları, 1976. Yakın zamanlarda evrimin yalnızca profan zeminlerde savunulmadığı gözlenmektedir. Bir örnek olması açısından bkz. Mehmet Bayraktar, **İslâm’da Evrimci Yaratılış Teorisi**, İstanbul: İnsan Yayınları, 1987. Bayraktar, bu kitabında İslâm felsefecilerinden El Cahız, İbn Miskeveyh ve İbn Haldun’un İslâmî eksende geliştirdikleri tezlerini ele alıyor.

önemli bir bölümünde ebeveynine bağımlı olarak yaşamasını gerekli kılmakta, aile mefhumunun doğuşu da böylesine bir ihtiyaçtan mütevellit olmaktadır.¹⁸

Eşeyli üreyen her canlı türündeki doğurganlık özelliğinin, türün dışına özgü olduğu biliniyor. Diğer pek çok canlı türündeki gebelik dönemine kıyasla, dokuz ayı aşan bir gebelikten sonra doğumun gerçekleşmesi, bu süre içinde kadının, aile içindeki ataleti, yüzyıllar içindeki süreklilikle birlikte kültürel bir boyut kazanıyor. Dolayısıyla erkek egemenliğin, eril cinsin tahakkümü neticesinde değil, doğanın biçtiği roller eşliğinde ortaya çıktığı söylenebilir. Fiziksel açıdan erkekten daha zayıf olan, yıl içinde fevkalâde durumlar dışında en az on iki kez regl olan, bu hallerinde daha bir güçsüzleşen ve ihtiyaçları erkekler tarafından karşılanan kadının edilgenliğe mahkûm olması, onaylanmasa da anlaşılabilir olmaktadır.¹⁹

Aydınlanma döneminin söylemiyle ifade edilecek olursa; doğaya karşı ayakta durabilmek için sahip olduğu tek sermayesi zekâ olan insan türü, doğayla olan mücadelesinde gücünü birleştirmek ve organize topluluklar yaratmak zorundadır.²⁰ Aydınlanma felsefesinin ürünlerinden biri olan Marksist felsefenin kurucusu Karl Marx'ın, fikir ve yol arkadaşı olan F. Engels'in deyişiyle "*ihtiyaç keşiflerin anasıdır*". Nerede bir ihtiyaç ortaya çıkmışsa, insan zekâsı orada devreye girmekte ve baş gösteren gereksinim bir şekilde tatmin edilmektedir. Toplum halinde yaşama da, diğer pek çok canlı türlerinde görüldüğü gibi, insan türünün de en temel silâhıdır.

Süreç içinde insanlığın, artan nüfusuyla paralel olarak soya dayalı ilişkiler geliştirdiği ve farklılaştığı görülüyor. Aile-klan ve kabile organizasyonları arasındaki hiyerarşinin gelişmesi, doğal zorunluluklar nedeniyle başlayan yer değiştirmeler, birbirinden çeşitli açılardan farklılaşan devlet öncesi toplulukları da beraberinde getirmiştir.²¹ Kaynakların kıt, ihtiyaçların ise mevcut kaynaklarla karşılanamaması, insan türündeki ontolojik hasmı da değiştirmeye başlamıştır. Artık insanlık, doğa karşısında ayakta kalma savaşıyla birlikte, kendi türünden olan ancak farklılaşmış diğer insan topluluklarına karşı da sürekli teyakkuz halindedir.²²

---

¹⁸ Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri** (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik), İstanbul: MÜİF Yayınları, 1994, ss.33–60. Kültür konusunda müstakil yazılardan oluşan, Cemil Meriç'in şu eseri büyük bir önemi haizdir: **Kültürden İrfana**, İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.

¹⁹ Güvenç, **İnsan ve Kültür**, ss.255–259.

²⁰ Orhan Hançerlioğlu, **Düşünce Tarihi** (Dört bin yıllık düşünce, sanat ve bilim tarihinin klasik yapıtları üstüne eleştirel inceleme), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987, s.274.

²¹ Gordon Childe, **Tarihte Neler Oldu?** çev. Mete Tunçay/Alâeddin Şenel, İstanbul: Alan Yayınları, 1990, s.126 vd.

²² Franz Oppenheimer, **Devlet**, çev. Alâeddin Şenel/Yavuz Sabuncu, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984, ss.145–150.

Savunma ya da saldırı, artık ne denilirse denilsin, topluluk içinde, üretim faaliyeti dışında kalan, temel vazifesi klan ya da kabileyi dışarıdan gelecek saldırılara karşı korumak olan, görece profesyonel yeni bir sınıf doğmaktadır.²³ Bu sınıf yapacağı vazifenin niteliğine göre teçhiz edilmeye başlanmıştır. Yaptığı görevin taşıdığı riskleri göze alabilecek, ucu ölüme kadar giden bu vazifeyi hakkıyla yerine getirebilmesi için kendine özgü iç kurallar ve katı bir hiyerarşik örgütlenmeye gitmek zorundadır.

Anahatlarıyla günümüze kadar gelen bu yeni sınıf, emir ve kumanda zinciri içinde hareket etmenin dominant işleyiş biçimi olduğu anlayışının değişmezliği çerçevesinde bina edilmiştir. Yüzyıllar içinde, toplumsal hayat içinde rol oynayan birey ve grupların aralarındaki ilişki biçimi ne kadar değişirse değişsin; devletin ortaya çıkışından itibaren, ideal yönetim biçiminin, monarşi mi, oligarşi mi, yoksa demokrasi mi olduğu?²⁴ Ne denli tartışılrsa tartışılsın, orduların kurum içi işleyişinin değişmezliği konusundaki hemfikirlik, tartışmaya açılmayacak kadar dokunulmaz bir alan olarak gözükmektedir. Evet, orduda demokrasi olmaz, olmamalıdır. Savaş gibi “*olmak ya da olmamak*” noktasında düğümlenen ölümcül mücadelede, verilen emirler tartışmaya açılmaz. Tartışma hiç mi olamayacaktır? Tabi ki olacak ancak ve ancak kumanda kademesindeki üst rütbeliler arasında. Askeri demokrasi denen kavramın bir türü de bu olmalı; zapt edilecek bir tepenin, aşılacak bir mevzinin, denizden yapılacak bir çıkarmada görev alacak neferlerin aralarında konuyu tartışmaya açtıkları bir düşünülün. Her taarruzda en çok zayıt en önde yürüyenlerden olur. Peki, en önde hücumu geçen birliğin hangisi olacağı, ya da o birliğin hangi askerlerinin en önde yürüyeceği nasıl tespit edilecek, kura ile mi? Konsensüs ile mi? Hayır emirle! Dolayısıyla emir-kumanda zincirinin olmazsa olmazlığı sadece ordu için değil, hemen hemen tüm militer organizasyonlarda mecburîdir.²⁵

Girişte, Samuel E. Finer'dan bir alıntı yapılmıştı. Finer; “*ordu diğer sivil güçlerden yüz kez daha iyi örgütlenmiş olduğuna ve modern silâhlara sahip bulunduğuna göre, askerlerin niçin bazen siyasal yaşama karıştıklarını sormak yerine niçin her zaman karışmadıklarını araştırmak gerekir*”²⁶ demektedir. Bu görüşün çok

---

²³ Halil Berktaş, **Kabilelerden Feodalizme**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983, ss.157–168.

²⁴ En iyi yönetim biçiminin hangisi olduğu noktasında yapılan tartışmaların Eski Yunan bağlamında en iyi işlendiği Türkçe bir çalışma olarak bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları, **Eski Yunanda Siyaset Felsefesi**, Ankara: V Yayınları, 1989.

²⁵ Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, **Ordu ve Politika**, İstanbul: Bedir Yayınları, 1967, s.8 vd.

²⁶ 9 nolu dipnottaki kaynağa bkz.

önemli olduğunu belirtmek gerekiyor. Orduların, devletlerin dış güvenliklerini sağlamak amacıyla, daha da gerçekçi olunursa, devletlerin dışarıya yayılma emellerinin silâhlı gücü olduklarının, ordu tanımının içeriğini özetlediği söylenebilir. Ancak tarihi süreç içinde ordunun, hemen her zaman uzlaşmaz çelişki ve problemlerde iç siyasette bir “zor” gücü olarak kullanıldığına da tanık olunabilmektedir. Üstelik bu tanıklığın milâdî, çok ama çok eskiye dayanmaktadır.²⁷

Yunan site devletlerinde, Nil deltasında kurulan devletlerde, Anadolu ve Mezopotamya’daki ilk yerleşik uygarlıklarda koruyucular sınıfı olarak ordunun tam anlamıyla yönetimle bütünleşmesi şeklinde fiili bir durum söz konusuysen; Roma İmparatorluğu ayrı bir önemi haizdir. Sık yaşanan rejim içindeki iktidar değişikliklerinde ordu komutanlarının ne kadar belirleyici oldukları bilinmektedir. Roma’da askerlerin, yurttaşların kendilerini korumak için tevdi ettiği silâhları yönetimi devirmek amacıyla kullandıklarına çokça şahit olduğu biliniyor.²⁸ İç siyasette ordunun kullanılmasına, ya da gücü en çok önemsenen kesim oluşuna, en güzel örnek herhâlde Oliver Cromwell’in şu sözlerinden daha iyi ifade edilemezdi. “*on yurttaştan dokuzu benden nefret mi ediyorlar? Ne önemi var; eğer tek silâhlı olan içlerinde, onuncusu ise...*”²⁹

Demokrasinin en iyi ikinci rejim olduğu yönündeki ünlü İngiliz devlet adamı Winston Churchill’in ifadesinin ana fikrinin; en iyi yönetim biçiminin henüz bulunmadığı temeline dayandırıldığı biliniyor. Fransız İhtilâlinin tüm dünyaya deklare ettiği, özgürlük, eşitlik ve adalet şiarının, Fransız burjuvazisinin, aristokrasi karşısında geliştirdiği, siyasi iktidarı ele geçirmenin meşruiyet temellerini kurduğu, bu yıkıcı dalganın esir milletler nezdinde anti-emperyalist direnişe ilham verdiği de biliniyor. İnsanın doğuştan getirdiği, geri verilemez, devredilemez haklarının bulunduğu, devlet denilen bu büyük siyasi üniteye yaşayanların kul değil, yurttaş olduğu konusunda, büyük siyaset felsefecileri tarafından dile getirilen düşüncelerin benimsenmesi büyük bir dönüşümü de beraberinde getiriyordu.³⁰

18. yüzyılın sonunda meydana gelen Fransız İhtilâlinin düşünsel plandaki etkileri ne olursa olsun, somutta, Birinci Dünya Savaşına kadar, başta İngiltere ve

²⁷ Gökhan Yücel, “*Peisistratos Olabilmek*”, **Birikim**, Sayı: 160–161, Ağustos-Eylül 2002, ss.159–168.

²⁸ Maurice Duverger, **Diktatörlük Üstüne**, çev. Bülent Tanör, İstanbul: Dönem Yayınları, 1965, s.7.

²⁹ Duverger, **Diktatörlük Üstüne**, s.5.

³⁰ Bu filozofların düşüncelerinin özeti için bkz. Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994; İlhan Akin, **Kamu Hukuku**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1990.

Fransa olmak üzere sömürgeci güçlerin tüm dünyada ellerinde tuttıkları nüfuz bölgeleri 1815–1914 yılları arasında tüm dünya topraklarının % 35'inden, % 85'ine çıkmıştır.³¹ Ancak büyük güçler arasında baş gösteren emperyalist rekabetin doğal bir sonucu olarak meydana gelen Birinci Cihan Savaşı sonunda, dünya üzerindeki önemli imparatorluklar da parçalanmaya başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Avusturya-Macaristan, Osmanlı ve Alman İmparatorlukları uğradıkları ağır yenilgilerin sonucunda, büyük kayıplar yaşarken, ilk ikisinin içinden bağımsız devletler ortaya çıkıyor, üçüncüsü ise topraklarının önemli bir kısmı ile varolan sömürgelerinin tamamını kaybediyordu.

Osmanlı Devleti'nin müttefikleriyle birlikte girdiği savaşı kaybetmesine rağmen tamamen tarih sahnesinin dışına itilmesinin belli bir evveliyatı vardır. Öyle ki diğer iki imparatorluk Avrupalı olma özelliğiyle birlikte sadece İngiltere, Fransa ve Rusya arasında varolan rekabetin taraflarıyken, Osmanlı İmparatorluğu uzun bir süredir hem müttefiklerinin hem de muarızlarının nüfuzu altındaydı. Avrupa'nın Osmanlı üzerindeki nüfuzu üç farklı ancak birbirine etkisi olan alanda ortaya çıkmıştı. Bunlardan ilki, ekonomik planda Osmanlı ülkesinin büyük bir kısmının dünya kapitalist sisteminin bir parçası haline gelmesidir. İkincisi, siyasi nüfuzu ki özellikle devleti bir yandan parçalayarak peyk devletler yaratma, bütünü ise yine muhafaza ederek ona da egemen olmak olarak beliriyordu. Son olarak milliyetçilik, liberalizm, lâiklik ve pozitivizm gibi Avrupa ideolojilerinin etkisi olarak sıralanabilir.³²

Savaşın çok önemli bir başka sonucu ise; Rusya'daki çarlık rejiminin yıkılışıydı. Ekim 1917 tarihli Bolşevik İhtilâliyle, Almanya'da kuramsal temelleri atılan bilimsel sosyalizm, Lenin tarafından, Rus toplumunun koşullarına uyarlanarak yeni bir rejim olma vasfını kazanıyordu.³³ Rus İhtilâlinin 1917 sonrası dünyasının yeniden şekillenmesindeki önemini, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin hayat bulmasındaki kadar tebarüz edici başka bir misal vurgulayamaz.³⁴ Bolşevik ideolojinin hızlı yayılışı

---

³¹ Edward Said, **Oryantalizm**, çev. Selahaddin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 1991, s.72.

³² Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, ss.12–13.

³³ Ekim Devriminin ilk günlerinin hikâyesi için bkz. John Reed, **Dünyayı Sarsan On Gün**, çev. Rasih Güran, İstanbul: Ağaoglu Yayınevi, 1967.

³⁴ 1815 tarihli Viyana Kongresiyle Osmanlı Devleti'nin varlığı Batılı büyük devletler nazarında "*Şark Meselesi*" olarak tanımlanmıştı. Devletin sahip olduğu geniş topraklar ve bu toprakların yeraltı ve yer üstü zenginlikleri öylesine iştah kabartıcıydı ki, bu bölgelere göz koyanlar arasındaki rekabet, belki de devletin ayakta kalışının en önemli nedeniydi. Birinci Dünya Savaşı ertesinde, savaş esnasında yapılan bir takım gizli anlaşmalar da göstermekteydi ki, Osmanlı Devleti yenik cenahın diğer devletlerinden farklı bir muameleye tabi tutulacaktı. Ancak Çarlık Rusya'sının 1917 Ekim'inde meydana gelen ihtilâlle Bolşevikleşmesi, Anadolu'da başlatılan milli mücadeleye büyük bir güç

karşısında tedirginliğe düşen başta İngiltere olmak üzere, emperyalist bloğun, Anadolu'da süren Milli Mücadele karşısındaki tavrını değiştirmesi elzem olmaktadır.³⁵ Sömürgelerine sirayet etmeye başlayan milli kurtuluş hareketleri karşısında Anadolu gibi kilit mevkiye bulunacak bir ülkenin, güçlü devlet geleneğine sahip olması, Batı çıkarları için gerekliydi. Kafkasya'nın karmaşık etnik kompozisyonunun da yardımıyla bu bölgede mevzi kazanan Bolşevizm'in, parçalara bölünmüş Anadolu yarımadasında kurulacak devletleri de bir süre sonra sınırları içine dâhil etmesi, uzak bir öngörü de değildi. Batı nazarında bu aşamadan sonra, Anadolu tek ve üniter bir devletin kontrolünde olmalıdır. Milli Mücadele, destansı bir var olma savaşının yarattığı fevkalâde motivasyonun yanı sıra, böylesi dış politik dengelerin yardımıyla da başarıya ulaşmıştır.³⁶

Yıkılan imparatorluklar içinden doğan yeni ulus devletler ve onların modernleşmeci eliti açısından paradoksal bir durum söz konusudur. Bir taraftan Batı emperyalizmi ile mücadeleyi başat kılan bir ideolojiden beslenirken, diğer taraftan bu elit açısından "*Batı gibi olmak*" hedeflenmektedir. Batı bir taraftan baş edilmesi gereken bir düşmanken, diğer taraftan sahip olduğu üstünlükleri iktibas edilmesi gereken bir numunedir de.³⁷ Tanzimat'tan bu yana zorunlu olarak batılılaşma siyasetini tatbikat sahasına koyan Türk ricali açısından sorun, batılılaşmak ya da batılılaşmamak sorunu değil, batılılaşmanın dozu sorunudur. Batılılaşmak fikriyatı karşısında alternatif yönelişler olduysa da (Türkçülük, İslâmcılık, Osmanlıcılık gibi), bu diğer almaşık fikriyatın bile temel yönelişleri, bir hedef sorunu gütmemekte, problemin bir metod sorunu olduğu gözlenmektedir.³⁸ Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı,³⁹ Birinci

---

kazandırdı. Batılı devletler, özellikle İngiltere için Anadolu'da kurulması tasarlanan çeşitli etnik azınlıklardan müteşekkil yeni devletler, Sovyet Rusya'nın yayılma istidadını engelleyemeyeceklerdi. Bu nedenle, Anadolu'daki Türk-Yunan çatışması karşısında büyük bir oranda İngiltere, "*bekle ve gör*" siyaseti uyguladı, bkz. Baskın Oran, **Atatürk Milliyetçiliği** (Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme), Ankara: Dost Yayınları, 1985, s.120 vd.

³⁵ İşin ilginç olan tarafı, diğer sömürge milletlerinin sadece Anadolu hareketinin pratiği ile değil aynı zamanda Kemalist Türkiye'nin geçirdiği dönüşüme duydukları ilgidir. Konu hakkında derlenmiş ilginç bir çalışma için bkz. İskender Gökalp/François Geogon, **Kemalizm ve İslâm Dünyası**, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: ARBA Yayınları, 1990.

³⁶ Cumhuriyet'in 50. yıl dönümü münasebetiyle, 29 Ekim 1973 tarihli Milliyet Gazetesine verdiği demecinde İnönü de bu mealde cümleler sarf ediyor, bkz. Fikret Başkaya, **Paradigmanın İflâsı** (Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş), İstanbul: Doz Yayınları, 1991, s.33.

³⁷ Türk düşüncesi özelinde çağdaşlaşmanın irdelendiği şu çalışmada seçilen fikir adamlarının hemen hepsinde bu eğilimi okumak mümkündür, bkz. Abdullah Kaygı, **Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992.

³⁸ Ne kadar batılılaşmak? Sorusuna farklı cevaplar verilirken, bu hususta en uç tavrı, Dr. Abdullah Cevdet'in gösterdiği ifade edilmektedir. Abdullah Cevdet hakkında kaleme alınmış en iyi inceleme olma özelliğini hâlâ koruyan bir çalışma için bkz. Şükrü Hanoğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981.

Meşrutiyet ve İkinci Meşrutiyet hâdiseleri gibi Türk siyasi hayatının önemli kilometre taşlarının nihaî neticesi, Cumhuriyetin ilânı olarak gözükmektedir. Cumhuriyet idaresine geçiş bir anlamda önceki hâdiselerin nicel birikimler olarak kaydettiği kazanımların nitel bir inkılâba dönüşmesinin son halkasıdır.⁴⁰ Türk modernleşmesinin ikili karakteri sona ermiş,⁴¹ pür batılılaşmanın gülüyle, dikeniyile kabulü aşamasına geçilmiştir. Kuşkusuz bu geçiş sancısız olmayacaktır. Batılılaşmanın bu metotla tatbiki kararı, büyük bir toplumsal uzlaşmanın getirdiği nihaî sonuç, tabi ki değildir. Görünen odur ki, farklı yönelişlere sahip olan Türk entelijansiyasının bu görüşleri taşıyan sadece bir kanadı rakiplerini tasfiye etmiş inisiyatifi ele almıştır. Bu entelijansiyanın üstünlüğünün ikna temelinde inşa edilmediği aşikârdır. İnisiyatifin temelinde güç vardır; yani silâhlı kuvvetler, yani ordu. Peki, bu sürecin tarih yazımına yansımaları nasıl olmuştur?

“*Siyaset biliminden yoksun tarih meyvesiz, tarihten yoksun siyaset bilimi köksüzdür*”.⁴² Ancak tarihçilik ile tarih arasındaki ilişki biçiminin sorgulanmasının gerekliliği bir Afrika atasözünün de belirttiği gibi büyük bir önem taşımaktadır: “*Arslanlar kendi tarihçilerini yetiştirmedikleri müddetçe, avcılık hikayeleri daima avcıyı yüceltecektir*”. Tarihle siyaset arasındaki ilişki, hemen her siyasi sistemin meşrutiyet temellerinin ana harcını oluşturur. Siyasi sistemler, yurttaşlarının sisteme olan sadakatini sağlamak amacıyla, çeşitli vasıtalar kullanarak siyasi toplumsallaşmayı, idealize edilen siyasi kültürün özümsemesi, benimsenmesi yönünde işlerliğe sokmaya çalışırlar. Salt bilimsel objektiviteye riayet ile hakikati arama aşkının ürünü olarak yazılması hedeflenen tarih, akademik çevreler için kimi zaman başlıca kaygı olabilmekteyken, hemen her siyasi sistemin, üzerine dokunulmazlık zırhı çektiği, yaygın isimlendirmeye, bir *resmi tarihi* vardır.⁴³

Resmi tarih, başlıca iki yönlü rol ifa eder. Bir yandan ülkenin dış tehditler karşısında, bulunduğu coğrafyanın hakiki sahibi olduğu yönündeki iddiasını

---

³⁹ Her iki fermanın latinize edilmiş metinleri için bkz. Suna Kili-Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri** (Sened-i İttifaktan Günümüze), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000, s.21 vd.

⁴⁰ Şerif Mardin, “*Atatürk’ü Anarken*”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994, ss.5–6.

⁴¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul: ARBA Yayınları, 1996, s.110 vd.

⁴² David Thompson, **Tarihin Amacı**, çev. Salih Özbaran, İzmir: Ege Üniv. Ed. Fak. Yayınları, 1983, s.39’dan aktaran, Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih I**, İstanbul: İÜ Yayınları, No: 3550, İkt. Fak. Yayınları No: 529, 1989, s.7.

⁴³ Türk resmi tarih anlayışının ilk temelleri ünlü tarih tezi ile atılmış, ilerleyen yıllarda, Türk İnkılâbı tarihi de, Osmanlı tarih yazıcılığının o çok eleştirilen vakanüvis geleneğinden kopmamıştır. Tam da bu sorunsalı irdeleyen çok önemli bir çalışma için bkz. Büşra Ersanlı Behar, **İktidar ve Tarih** (Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu 1929–1937), İstanbul: AFA Yayınları, 1992.

desteklerken, diğer yandan iç siyasi çatışmalar karşısında iktidar bloğunun meşruiyetini destekler. Resmi tarih görüşü, karşı argümanlara yönelik olarak bir taraftan resmi epistemik bir topluluğu görevlendirirken, öbür taraftan hukuki cepheden bir takım önlemler almaktan da geri durmaz.⁴⁴ Ceza yasalarının muğlak ifadelerle, basın ve yayın yoluyla işlenen suçlar başlığı altında sıraladığı suç unsurları, fikir ve ifade hürriyetinin sınırlarını da bu eksen etrafında belirler.⁴⁵

Hukuk ile siyaset arasındaki ilişkinin en belirgin biçimde tezahür ettiği alan da işte tam bu noktada ortaya çıkmaktadır. Klasik normlar hiyerarşisinde anayasa piramidin en üst noktasında yer aldığı veri alındığında, ülkelerin anayasalarını hazırlayan iradenin menşei çok önemli bir rol oynamaktadır. Osmanlı-Türk anayasa geleneğinde özellikle İkinci Meşrutiyet Döneminden itibaren ülke siyasetindeki dominant faktörün daima silahlı kuvvetler olduğu gözlenmektedir.⁴⁶ Silahlı kuvvetlerin bu inisiyafi kullanırken farklılaşan başlıca eylem pratiğinin ise, hareketin emir-komuta zinciri içinde mi yoksa hiyerarşi dışında mı gerçekleştiği? Tartışmasının dışında süreç hep bu şekilde işlemiştir. Anayasanın mihenginde yapılan kanun, tüzük ve yönetmeliklerin işlevinin de, kurucu iradenin ruhunu hakim kılmak olduğunu ifade etmek en azından tartışmaya değer gözükmüyor. Nitekim 1909 Kanun-i Esasi değişiklikleri, 1961 Anayasası, 1971 değişiklikleri ve 1982 Anayasası, askerin siyasetteki varolan ağırlığının dayanılmazlığı evresinde vücut bulmuşlardır. Bir önceki dönemin tasfiyesiyle birlikte merkezin asker-sivil ittifakı eksenli siyasi anlayışı hem siyasi bir rota çizmiş, hem de rotadan sapma temayülü içine girebilecek kesimlere yönelik yeni bir söylem geliştirme yolunu izlemiştir.⁴⁷

Türkiye özelinde askeri darbe dönemleri sonrasında dillendirilen yepyeni siyasi söylemlerin, kısa süreli ancak yasakçı bir süreç içinde giderek dönüştüğü gözlenmektedir. 27 Mayıs 1960 ile 1965 seçimleri arasındaki dönem, kendine özgü bir

---

⁴⁴ Şu iki makale tarihe bakış ve yönetime ilişkin çok ilginç öneriler getirmektedir. Nadir Özbek, “*Modernite, Tarih ve İdeoloji: İkinci Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme*”, **Literatür**, no. 3 (2004), ss. 71–90. Nadir Özbek, “*Alternatif Tarih Tahayyülleri: Siyaset, İdeoloji ve Osmanlı-Türkiye Tarihi*”, **Toplum ve Bilim**, no. 98 (2003), ss. 234–254.

⁴⁵ Birçok memlekette siyasi suç kavramının içeriğini genellikle düşünce ve kanaat açıklamanın eylemselliği kuramı belirler bkz. Köksal Bayraktar, **Siyasal Suç**, İstanbul: İÜ Yayınları, No: 2997, 1982, s.48 vd.

⁴⁶ Konuyu bu ekseninde inceleyen iki önemli çalışma için bkz. Zekeriya Türkmen, **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması**, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1993; Ahmet Turan Alkan, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2001.

⁴⁷ Her müdahale sonrasında, anayasalardaki askeri vesayete yasallık kazandıran hükümlerin irdelendiği, buna bağlı olarak yeni yasal düzenlemelerin yapıldığını irdelleyen şu çok önemli çalışmaya bkz. Serap Yazıcı, **Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri**, Ankara: Yetkin Yayınları, 1997.

dil yaratmasını bilmiş, tasfiye edilen Demokrat Parti ve halefi sayılabilecek kesimler üzerinde yoğun bir sui propaganda yürütülmüştür.⁴⁸ Ancak 1965 seçimleriyle birlikte iktidara gelen Adalet Partisi ile birlikte bu sert söylem yumuşamaya başlamış, geçen beş yıl içinde 27 Mayısçı çevrelere karşı seslerini çıkaramayan Demokrat Partili entelijansiya, karşı söylemini yaratmayı bilmiştir. Döneme ilişkin olarak yaşananlar, önce yayınlanan hatıralarla kamuoyunun bilgisine sunulmuş, darbeye muhatap olmuş Demokratların yargılandığı Yassıada duruşmalarının hukuka uygunluğu tartışmaya açılmaya başlanmıştır. “*Kuyruk*”, “*Düşük*” gibi aşağılanmaya muhatap olan Demokratların iade-i itibar elde etmeleri söz konusuysen, bu kez darbe mümessillerinin itibar kaybetmeye başladıkları gözlenmiştir.⁴⁹ Yine de 27 Mayıs, ardılı olan iki darbeye nazaran Türk entelijansiyasının bir bölümünce hâlâ seküler bir kutsiyete sahip bulunmaktadır.⁵⁰

12 Mart Muhtırasının muhtevası ise 27 Mayıs’tan gelen bir hastalığın nüksetmesiyle ilgiliymiş gibi gözüküyor. Toplumsal yapıda meydana gelen değişimin de etkisiyle açılan ve kaynağını anayasada bulan özgürleşmeyle örgütlenmeye başlayarak faaliyete geçen radikal sol kesimlerin, bir türlü iktidar umudu taşıyacak seçim neticelerini elde edememeleri karşısında uğradıkları sukut-ı hayalin ittiği demokrasi dışı tutum alışlar, bu dönem öncesinde gözlenmektedir.⁵¹ Başını *Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, Cemal Reşit Eyüboğlu, İlhami Soysal, Mümtaz Soysal* gibi önde gelen aydınların çektiği *Yön Hareketinin* önerdiklerinin, 1965 ve 1969 seçimlerinin sonuçlarıyla karşılaştırıldığında pek bir yankı bulamadığı görülüyor.⁵² Hatta TİP’in 1965

---

⁴⁸ Özellikle 27 Mayıs sonrasında kurulan yeni partiler açısından yaşayabilmenin baş koşullarından biri eski DP’nin devamı olmadığına yönelik söz ve davranışları gösterebilmektir. Kapatılan DP’nin örtülü de olsa oylarına talip olan partiler içinde, yalnızca AP inandırıcılık sağlayabilmiştir. O da parti lideri Ragıp Gümüşpala’nın bu kesimlere yönelik olarak dillendirilen “kuyruk”, “düşük” gibi aşağılayıcı deyimlere karşı sarfettiği “*kuyruk ve düşük yoktur, vatandaş vardır!*” sözleridir, bkz. Erdoğan Örtülü, *Üç İhtilâlin Hikâyesi*, Konya: Milli Ülkü Yayınevi, 1966, s.121.

⁴⁹ Sadece bir örnek vermek gerekirse, idamlar sonrasında yeniden tesis edilmeye çalışılan siyasi hayatın en civcivli yılları 1960–1965 arasında, Son Havadis ve Adalet Gazetelerindeki “*Sokaktaki Adam*” rumuzuyla yazılar yazan Turhan Dilligil’in zehir zemberek yazdığı yazıların toplandığı şu kitap (Ada Kumandanı Tarık Güray’a atfen ismi verilmiştir) çok önemli ve öğreticidir. Turhan Dilligil (*Sokaktaki Adam*), **Allahsız Gardiyan**, Ankara: Güneş Matbaacılık, 1966.

⁵⁰ İsmiyle mündemiç olması sebebiyle, 27 Mayıs’ı yaşamış önemli isimlerle yapılan röportajları içeren şu çalışma, 27 Mayıs’ı bu nazarla değerlendirenleri çok iyi sergiler niteliktedir. Bedri Baykam, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994.

⁵¹ Demokrasinin “*sandıksal*” denilerek küçümsendiği, “*cici*” denilerek alaya alındığı, başta Doğan Avcıoğlu tarafından yayınlanan haftalık Devrim Gazetesi olmak üzere, Sol Kemalist aydınlar tarafından yayınlanan tüm neşriyate hâkim olan bu söylem, TİP’in 1969 seçimlerinde uğradığı yenilgi, AP’nin daha düşük oy, ancak daha çok sandalye kazanmasının yarattığı düş kırıklığına bağlanabilir, bkz. Hasan Cemal, **Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım**, İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ. 1999, ss.192 ile 193 arasındaki numaralandırılmamış sayfalar.

⁵² Yön Dergisi ekseninde; Sol Kemalizm hakkında yapılmış en iyi inceleme olma özelliğini hâlâ koruyan bir eser için bkz. Hikmet Özdemir, **Sol Kemalizm**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.

seçimlerinde aldığı % 2,6'lık oyla kazandığı 15 sandalyenin, 1969 seçimleriyle birlikte 2 sandalyeye kadar düşmesi, demokrasi dışı güçleri, özellikle ordu içinde yer alan kimi cuntasal gruplaşmaları devreye sokarak, iktidarı bilfiil ele almayı yegane çare olarak görmeye sevk etmiştir.⁵³ 9 Mart 1971'de yapılması planlanan darbe, 12 Mart Muhtırasıyla geçitirilir. 27 Mayıs'ın Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'un durumuna düşmek korkusuyla hareket eden Tağmaç, Gürler, Batur ve Eyicioğlu, bu muhtıra ile hem altlarını tutmuş oluyorlar, hem de muhtıranın üçüncü gününde Başta Celil Gürkan ve Vedii Bilget olmak üzere, sivil cuntacıların ordudaki uzantılarını tasfiye ediyorlardı.⁵⁴

12 Mart Muhtırası DP'nin devamı olduğu iddiasında olan iktidardaki AP'ye karşı verilmiş ve bu parti, iktidardan zorla uzaklaştırılmış olmasına rağmen, ilerleyen zaman içinde kurulan sözde partilerüstü hükümet dönemlerinde, anayasanın kimi temel hak ve hürriyetleri belirleyen maddelerine getirilen sınırlamalar, bu anayasa ile memleketin yönetilemeyeceğini söyleyen müstafî Başbakan Süleyman Demirel'in beklentilerini karşılıyordu. Demirel'in muhalefeti, Erim hükümetinden çok, Erim'in şahsıdır. 1961 Anayasasının getirdiği özgürlükleri lüks sayan Erim'e karşı sarf ettiği şu sözler ilginçtir: *Erim: "bir gün parlamentoyu da lüks saydığı duyulursa şaşırılmaması gereken bir kişidir"*.⁵⁵ İnönü'ye karşı liderlik savaşına hazırlanan Bülent Ecevit ise, parti içinde başlattığı ortanın solu hareketinin kazandığı ivme karşısında tedirgin olan çevrelerin bir girişimi olarak nitelendirdiği muhtırayı, kendisine karşı yapılmış bir hareket olarak görüyor, parti genel sekreterliğinden istifa ediyordu.⁵⁶ 12 Mart'a ilişkin olarak tarihin düştüğü kayıt, bu hadisenin 27 Mayıs'ta olduğu gibi bir karşıtı ve yanlısını yaratamadığıdır. Sağ cenah açısından muhtıra, halkın reyini elde edilmiş iktidarın yine bir askeri müdahaleyle gasbı iken, sol için, kökünün kazanması için tasarlanmış tam anlamıyla bir vandalizmdir.⁵⁷ Nitekim aşırı sol büyük bir darbe yemiş, bugün isimleri efsaneleşen üç ismini kurban vermiştir (Deniz Gezmiş, Yusuf

---

⁵³ TİP'in gerileyişindeki en önemli neden olarak, partinin içinde yaşanan teorik tartışmaların rolü büyüktür. Solun akmaya başladığı parti; özellikle Mehmet Ali Aybar'ın, Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal özgüllüğüne vurgu yaparak metodik sapmalara düştüğü suçlamasına uğrayabilmiştir. Dünyadaki diğer uygulamalar karşısında tedirginlik duyanlara karşı "*güler yüzlü sosyalizm*" şiarını benimseyen Aybar'ın bu tavrı, sosyalistlerce hoş karşılanmamıştır, bkz. Sadun Aren, **TİP Olayı 1961-1971**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1993, s.235 vd.

⁵⁴ Hüseyin Demirel, **12 Mart'ın İçyüzü** (Nasıl Geldi, Nasıl Geçti?), İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1977, s.165; Şaban İba, **Ordu Devlet Siyaset**, İstanbul: Çiviyazıları Yayınları, 1998, s.208 vd.

⁵⁵ İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart** (tarihteki yeri ve sonuçları) C-2, İstanbul: Cem Yayınevi, 1977, s.221.

⁵⁶ Kayhan Sağlamer, **Ecevit Olayı** (bir başbakanın doğuşu), C-2, İstanbul: Belge Yayınları, 1974, s.243.

⁵⁷ Vandalizm konusunda kaleme alınmış güzel bir çalışma için bkz. Selahiddin Ögülmüş, "*Tahripçilik (Vandalizm): Düşük Yoğunluklu Bir Sapma*", **Polis Bilimleri Dergisi** Cilt: 2 (7-8), ss.73-86.

Arslan, Hüseyin İnan). Üniversite ve basın çevrelerinden birçok isim tutuklanmış, fişlenmiştir. 12 Mart Muhtırası, bizzat muhtırayı kaleme alanlar tarafından bile sahiplenilmeyen, öksüz bir çocuk gibidir.

Partilerüstü hükümetler dönemi büyük bir başarısızlıkla 1973 seçimlerine kadar sürdü. Bu dönem içinde yaşanan en gerilimli hadise, kuşkusuz görev süresi sona eren 5. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın yerine kimin seçileceğinde düğümleniyordu.⁵⁸ Askerler önceleri yek vücuttular. Öyle ki Genelkurmay Başkanlığından görev süresi dolmadan ayrılması biraz da zorla sağlanan⁵⁹ Memduh Tağmaç'ın yerine bu göreve getirilen Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler, yeni Genelkurmay Başkanı olarak atanıyordu. Ordunun adayı Faruk Gürler'di. Ancak Gürler'in seçilebilmesi için bir şekilde parlamento üyesi yapılması gerekiyordu. 1961 Anayasası uyarınca cumhurbaşkanına tanınan parlamentonun diğer kanadı: Cumhuriyet Senatosu'na atanacak kontenjan senatörlüğü mekanizması işletilerek Gürler, önce Sunay tarafından senatörlüğe atandı. Arkasından cumhurbaşkanlığı adaylığına soyundu.⁶⁰ Ancak ihmal edilen bir şey daha vardı: Gürler'in yerine yeni Genelkurmay Başkanının kim olacağı. Muhtıranın verilmesinde belki de en önemli isim olan Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur, en kıdemli general ve kuvvet komutanı olduğundan hareketle, ordudaki teamüllerin bir tarafa bırakılarak yeni Genelkurmay Başkanının kendisi olması gerektiği kanısındayken, ordunun ana kuvveti olan karacılar, bunun imkânsız olduğu görüşündeydiler.⁶¹ Teamüller gereği bugüne kadar tüm Genelkurmay Başkanları karacılar arasından çıkmıştı; bunun değiştirilmesi ordu içindeki dengelerin altüst olması demektir. Batur, yasal bir engelin bulunmamasına rağmen kendisinin elinden alınan bir hak olarak gördüğü Genelkurmay Başkanlığı makamına atanmasına karşı duranlara set olabilecek isim olan Gürler'in hareketsiz kalışına bozulmuş, AP ve CHP'nin eski Deniz Kuvvetleri Komutanı E. Ora. Fahri Korutürk'ün seçilmesine doğru giden süreçte vuracak gerekli baskıyı oluşturacak ordu inisiyatifinin zayıf kalmasını sağlamıştır.

---

⁵⁸ Cüneyt Arcayürek, **Çankaya'ya Giden Yol 1971–1973** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–6), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s.386 vd.

⁵⁹ Demirel, **12 Mart'ın İçyüzü** (Nasıl Geldi, Nasıl Geçti?), s.191.

⁶⁰ Tufan Türeç-Erhan Akyıldız, **Gazeteci**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987, s.338.

⁶¹ Cüneyt Arcayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965–1971** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–5), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s.189.

Gürler'in cumhurbaşkanı seçilememesinin tek sebebi kuşkusuz Batur'un ataletine bağlanamaz ancak onun bu tavrı önemli bir etken gibi gözükmektedir.⁶²

Rejimin normalleşme temayülleri göstermeye başladığı milat kuşkusuz ki 1973 seçimleri arefesidir. İnönü'den boşalan CHP liderliğini ele geçiren Bülent Ecevit,⁶³ partisini en büyük parti yapmış, muhtıra karşısında silik bir tavır takınan AP ise oyların % 36,88'yle 189 sandalye elde ederek ancak ikinci parti olabilmiştir.⁶⁴ Yukarıda da ifade edildiği gibi kısa süreli CHP-MSP koalisyonunun ardından⁶⁵ kurulan MC hükümetleri döneminde, toplumsal kutuplaşmanın had safhaya yükselişine şahit olunmaktadır. 1977 seçimleriyle oyların % 41,38'ini, mecliste ise 213 sandalye elde eden CHP, 13 eksikle parlamentoda en büyük çoğunluğu elde etmesine rağmen önce bir azınlık hükümeti kurma gayreti içine girmiş ancak başarılı olamayınca bu kez 2.MC hükümeti dönemine girilmiştir.⁶⁶ Zaman içinde gerilen ilişkiler neticesinde cephe hükümetinin düşürülmesi üzerine eski AP, CGP ve bağımsızlardan devşirilen milletvekilleriyle tek başına hükümet olan CHP, sancılı ekonomik ve toplumsal sorunlar karşısında girdiği ara seçimlerde ağır bir yenilgiye uğrayınca hükümetten çekilmiştir.⁶⁷

1981 yılında yapılması planlanan genel seçimlere kadar Demirel liderliğindeki AP'nin kurduğu azınlık hükümeti ise 12 Eylül Darbesine kadar ayakta kalabilmiştir. 1977'den itibaren yükselen şiddet eylemlerinin kaydettiği ivme karşısında acze düşen hükümetlerin, ilan edilen sıkıyönetime rağmen sokaktaki kanı durduramamaları, ekonomik darboğazın gün geçtikçe tahammül edilemez hale gelişi karşısında toplum, adeta hürriyetinin olabildiğince kısıtlanması karşılığında can güvenliğini elde edebilme telaşındadır artık. Kimilerine göre yapılması tasarlanan askeri bir darbe için, tam da bu

---

⁶² Özellikle Hüsamettin Cindoruk, Batur'un desteğini çekmesini kendi Genelkurmay başkanlığı için Gürler'in destek vermeyişine bağlıyor, bkz. Davut Dursun, **12 Mart Darbesi**, İstanbul: Şehir Yayınları, 2003, s.150.

⁶³ Safa M. Yurdanur, **Dün Atatürk Bugün Ecevit**, İstanbul: Göl Yayınları, 1974, s.119 vd.

⁶⁴ Faruk Ülkü (Derleyen ve Hazırlayan), **Üçüncü Adam Ecevit ve İstifa Olayı**, İstanbul: Başak Kitabevi, 1974, s.150 vd.

⁶⁵ İki uzlaşmaz çelişkinin bir araya gelmesi ne kadar mümkünse CHP-MSP koalisyonunun sürmesi de o kadar mümkündü. Ecevit'in Kıbrıs Çıkarması sonrası İskandinav ülkelerine yapacağı resmi ziyaret öncesinde başbakanlığa vekâlet etmek üzere Erbakan'ı değil de, CHP'li bakanlardan Orhan Eyüboğlu'nu seçmesi bardağı taşıran son damla olmuştu. Kıbrıs başarısının tek başına iktidarı getireceğini hesap eden Ecevit'e karşı önerdiği erken seçime direnen sağ partiler, Türk siyasi tarihine Birinci MC olarak giren süreci başlatıyorlardı, bkz. Hikmet Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, s.369 vd.

⁶⁶ Cüneyt Arcayürek, **Demokrasinin Sonbaharı 1977-1978**, (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-7), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s.143 vd.

⁶⁷ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları, 1994, s.s.408-409.

hedeflenmektedir.⁶⁸ 24 Ocak 1980’de açıklanan ekonomik istikrar paketiyle birlikte darbenin ekonomi politiği de ortaya konmuş oluyordu.⁶⁹ Çorum, Fatsa ve Kahramanmaraş Olaylarıyla somutlaşan kitlesel şiddet hareketleri, adeta bir askeri darbeye davetiye çıkarıyordu. Nihayet ünlü Bayrak Harekâtı ile 12 Eylül saat 04:00’te ordu idareye el koyuyordu.⁷⁰

İlginçtir ki, diğer iki darbeyle kıyas bile kabul edilmeyecek ölçüde, 12 Eylül Darbesi, kolektif bir tasvibe muhatap oluyordu. Üstelik bu tasvip sadece halk nezdinde değildi. Aydınların önemli bir kesimi için bile, 12 Eylül gelmekte geç bile kalmıştı.⁷¹ 12 Eylül bir başka ilginç boyuta sahiptir. Bir kere, ilk kez siyasi hayatta faaliyet gösteren partilerin tümü, önceden verilen taahütlere rağmen kapatılmış, başta parti liderleri olmak üzere, kalabalık bir siyasetçi gruba muvakkaten de olsa siyasi yasaklar getirilmiştir.⁷² Ülke tam anlamıyla depolitizasyon sürecinin içine sokulmuştur. Yeni bir anayasa yapımı vetiresi içine girilerek, tam anlamıyla MGK güdümünde kurulan Danışma Meclisi, toplumun çeşitli kesimlerini temsil iddiasından uzakta bir görünüm arzietmekte olup, yapılan anayasanın menfi yöndeki propagandasına izin verilmemiştir.⁷³ Darbenin lideri Kenan Evren’in şahsi düşünce ve ifade özgürlüğünü olabildiğince kullandığı propaganda gezileri ve radyo-televizyon konuşmalarıyla tek yönlü bir, anayasayı tanıtmak-kabul ettirme süreci yaşanmıştır. Nihayetinde % 92,27 gibi ezici bir kabul oyları oranı eşliğinde 1982 Anayasası yürürlüğe girmiştir.⁷⁴

A. Türk Siyasi Kültürü ve Ordu

Türkiye’de belirli aralıklarla meydana gelen askeri darbelerin hakikate en yakın analizinin yapılabilmesi için, darbeyi gerçekleştiren ordunun ontolojik yapısından

---

⁶⁸ 11 Eylül günü memlekette kan gövdeyi götürürken, 12 Eylül sabahı ortalığın güllük gülistanlık oluşuna sitem eden Demirel, “*vatandaş demez mi, bunca zaman, Ecevit ve Demirel hükümetleri zamanında da sıkıyönetim vardı, neden o zaman yapmadın da şimdi yapıyorsun... Soruyor da bunu vatandaş*” diyordu. Hasan Cemal, **Tank Sesiyle Uyanmak** (12 Eylül Günlüğü), Ankara: Bilgi Yayınları, 1986, s.353.

⁶⁹ Emin Çölaşan, **24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987, s.136 vd.

⁷⁰ Mehmet Ali Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, İstanbul: Karacan Yayınları, 1984, s.244 vd.

⁷¹ Murat Belge, **12 Yıl Sonra 12 Eylül**, İstanbul: Birikim Yayınları, 1992, s.21.

⁷² Muammer Yaşar, **Paşalar Politikası**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990, s.57 vd.

⁷³ Bülent Tanör, *Siyasal Tarih (1980–1995)*, Sina Akşin (Yay. Yön.), **Çağdaş Türkiye 1908–1980, C–5**, İstanbul: Cem Yayınevi, 2000, ss.23–51.

⁷⁴ Tanör, *Siyasal Tarih (1980–1995)*, s.57.

kaynaklanan, rejimin selameti gerekçelerinin ardındaki ana argümanların tartışılması gerekmektedir. Bir toplumda ordunun siyasetle olan ilişkisinin yönünü, diğer kurumlarda olduğu gibi yine o toplumun siyasi kültürü tayin eder. Literatürdeki genel tanımlamaya göre, siyasi kültür: bir toplumda, o toplumun siyasi sistemine ilişkin olarak beslenen tüm değer, inanç ve tutumlardır.⁷⁵

Türk siyasi kültürünün toplumsal kültüre koşut olarak çoğulcu demokratik düzene geçişi birdenbire ortaya çıkmadı. Özellikle sanayi toplumlarına has toplumsal hareketliliğin yirminci yüzyılın ortalarından itibaren ivme kazanmasıyla birlikte çatışan çıkarlar çeşitlendi. Siyasi kültürdeki değişim de buna paralel olarak başladı ancak kültürün ana karakterinden mülhem, geriye ket vurmalar nüksettikçe krizlerle dolu süreçler ortaya çıktı. Türk idare geleneğine ana rengini veren monarşist yönetim, kimi istisnaları olsa da 1876, 1908, 1923'teki kimi kırılmalara rağmen örtülü bir kolektif kabule sahiptir. Muhalefet ile fesat arasında kurulan eş anlamlılık demokrasinin en tabii kazanımı olan siyasi katılmayı dar bir azınlığın inhisarına bırakmıştır. Hemen her örgütlenmede olduğu gibi, bu maşeri temayül, demokratik hayatın ister iktidarda, ister muhalefette olsun en vazgeçilmez kurumları olan siyasi partilere de sirayet etmiş, Türk siyasi partiler sisteminin ana karakterinin *lider partileri* olmasını kolaylaştırmıştır.

Zamanın ruhunun etkisiyle, hemen her devlette olduğu gibi, Osmanlı Devletinin kuruluşunda da çok önemli bir fonksiyonu ifa eden ordu, sistem içindeki en aktif kurum olarak belirmiştir. Osmanlı ordusu esas olarak üç kısımdan oluşuyordu: Bunlar; kapıkulu ordusu, araziye dayalı bir ordu ile yedek ordulardır.⁷⁶ Osmanlı ordusunun çekirdeğini ilk dönem Türk tasavvufunun en önemli kolu olan *Ahiler* oluşturmuştur. Osmanlı toprak düzeni ile Osmanlı ordusu arasında birebir ilişki vardır. Ordu fethettiği topraklarda merkezi otoritenin iradesi doğrultusunda ayrılan üçlü toprak düzenindeki (diğer ikisi has ve zeamet'tir) tımarlarda hazır kıta olarak bulunduruluyordu. Tımarlarda merkezin mutlak bir otoritesi vardı.⁷⁷ Beslenen ordu savaş dönemlerinde merkezin ilan ettiği muhitlerde toplanıp cepheye gönderiliyordu.

---

⁷⁵ Ali Yaşar Sarıbay, **Siyasal Sosyoloji**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992, s.67–82; Bülent Daver, **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993, s.141–148; İlder Turan, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, İstanbul: Der Yayınları, 1986, s.29–33; Kışlalı, a.g.e., s.85–86; Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992, s.81–86; Esat Çam, **Siyaset Bilimi**, İstanbul: Der Yayınları, 1977, s.25–35.

⁷⁶ William Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları, 1994, s.15.

⁷⁷ Karen Barkey, **Eşkiyalar ve Devlet** (Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi), çev. Zeynep Altok, İstanbul: Yurt Yayınları, Ekim 1999, s.73; Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, ss.17–18.

Devletin henüz kuruluş yıllarında, ordunun manevi gücünü sağlayan ahiler, loncalarda örgütlü esnaf niteliğindeydiler. Türkmen aristokrasisi o dönem çok güçlü bir ögeydi. Fatih dönemine kadar hanedan, dört başı mamur bir iktidar kuramamıştı.⁷⁸ Osmanoğulları bu durumdan son derece rahatsızdı, özellikle Fatih nazarında, Candaroğulları sülalesinin vezirliği ele geçirmesi ile birlikte, bu ailenin tasfiyesinin gerekliliği ortaya çıkıyordu. Fatih saltanatıyla birlikte devletin emperyal bir niteliğe bürünmesi süreci hızlanmıştır. İkinci Mehmet de klasik Ortadoğu İslam devletlerinin hanedanlarının benimsediği bir yol buldu. Türkmen aristokrasisinin ortadan kaldırılmasını müteakip *kapıkulluğu* olarak tanınan müesseseyi güçlendirdi. Gayrimüslimlerden devşirilen bu sınıfla hükümdar arasında bir kader birliği vardı. Reayaya karşı, ikisinin de birbirlerine olan muhtaciyeti, iktidar için bir alternatifin doğmasını engelliyordu. Çöküş dönemlerinde sık sık yinelenen yeniçeri isyanları esnasında, çok açık görülen bir şey vardı ki; bu da sistemin meşruiyeti neye dayanırsa dayansın silahlı güce sahip olan, baskın kuvvet olurdu.⁷⁹ Devşirme usulü sistematik olarak 15. Yüzyılda İkinci Murat ile başlamıştı. Ancak bu esnada, devletin askeri anlamdaki en büyük gücünü, tımar sahibi sipahilerin oluşturduğu bu süvari kuvveti teşkil ediyordu.⁸⁰

Kuruluş döneminde, siyasi iktidarın bir ayağını oluşturan Türkmen aristokrasisinin⁸¹ tasfiyesi Türk kültür tarihinde de önemli bir dönüm noktasıdır. Arapça ve Farsça'nın baskın olduğu Osmanlı Türkçesinin oluşum süreci de bu döneme tekabül eder. Toplumla yabancılaşan kapıkulu, Osmanlı halkı ile değil Osmanlı sarayı ile kaynaştı. Dolayısıyla bu tarihten sonra devletin reaya ile olan ilişkilerinde kapıkulu, hep sarayın safında yer aldı. Merkezin gelir kaynaklarından biri olan iç talanın sujesi durumundaki Anadolu köylüsünün her kıpırdanışının ardından kafasına balyoz gibi inen güç de yine gücünü saraydan alan orduydü.⁸²

Osmanlı ordusu için “gaza” dini motiflerle bezenmiş, “*ılay-ı kelimetullah ve nizam-ı alem*” düsturuyla yürütülüyordu. “*Osmanlı beyliğinde dinin gaza ve fetihleri*

---

⁷⁸ Özellikle Candarlı Halil ve çevresinin etkinliği çok ileri bir boyuttaydı, İkinci Murat'ın ona çok sık borçlandığı hususunda bkz. Yalçın Küçük, **21 Yaşında Bir Çocuk Fatih Sultan Mehmet**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990, s.138.

⁷⁹ Barkey, **Eşkılar ve Devlet** (Osmanlı Tarzı Devlet Merkezleşmesi), s.167; Fuat Köprülü, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, Ankara: TTK Yayınları, 1994, s.13, 93.

⁸⁰ Köprülü, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, s.109.

⁸¹ Toktamış Ateş, **Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı**, Ankara: Ümit Yayınları, 1994, s.171.

⁸² Ateş, **Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı**, s.172; Vecih Kevserani, **Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi**, çev. Muhlis Canyürek, İstanbul: Denge Yayınları, ty. ss.117–120.

yönlendiren Türkmen kitlelerini cihad ülküsüyle bileyip, Bizans topraklarına akınlar düzenlemelerinde etken olan bir sistem olarak işlev gördüğü söylenebilir”.⁸³ Burada kapıkullarının fonksiyonu ise güçsüz ve saraya bağlı bir bürokrasi olma rolünün yerine getirilmesidir.⁸⁴

Tüm asyatik despotizmlerin ortak özelliği olan toprağın belli ellerde toplanmasını engelleme ve tarımdaki artı değerın kentlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere belli pazarlara yöneltilmesinin sağlanması amacı, Osmanlı Devleti için de geçerliydi. Osmanlı için bu kaygıların altında yatan sebep adaletin mercii ve nizam-ı alemin sürdürücüsü olduğuna dair dini motiflerle süslenmiş ataerkil dünya görüşüydü.⁸⁵ İmparatorluğun toprak politikasının temel amacı: bilhassa ele geçirdiği topraklar üzerinde otoriteye rakip olabilecek her çeşit soy ve toprak asaletini kökten sökecek önlemler alınmasıydı.⁸⁶ Temel amaç bu olduktan sonra başta söylenenler sadece bu amacı meşrulaştırmak için üretilmiş birer gerekçe olarak nitelendirilebilir.

Devlet hazinesinin temel geliri; dış seferler ile kazanılan ganimet ve içerideki reayadan toplanan vergilerdi. Toprak mülkiyetinin devlete ait oluşu *müsadere* müessesesinin işlevselliği ile birlikte yerli bir müteşebbis sınıfın oluşmasını engelliyordu. Devletten izinsiz toprağı terk etmek, yani *çiftbozma* suçtu.⁸⁷ Osmanlı devletinin önemli bir dünya ticaret kavşağının üzerinde bulunması, ticaretin en temel belirleyicisi olan güvenlik sorununu gündeme getirmiş, Akdeniz’in kontrol altına alınmasıyla Avrupalı tüccarların hareket serbestisi zedelenmişti. Bu olanaksızlıklar içinde bulunan batılı güçlerin maceraperest gemicilerinin keşfettikleri yeni yollar ve diyarlar sonucu Akdeniz ve Anadolu yarımadasının gözden düşmesi Osmanlı için büyük bir gelir kaybı yaratmıştı.⁸⁸ İmparatorluk kan kaybediyordu. 1789 tarihli Fransız İhtilali karşısında telaşlanan Avrupalı çok uluslu devletler tedbir alırken, sanıldığının

---

⁸³ Davut Dursun, **Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1992, s.115.

⁸⁴ Dursun, **Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, s.88.

⁸⁵ Huricihan İslamoğlu-İnan, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s.32–33. Sencer Divitçioğlu, **Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı İmparatorluğu**, Kırklareli-Vize: Sermet Matbaası, 1981, s.17–43. Abdüllatif Şener, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990, s.18–19. D. Mehmet Doğan, **Tarih ve Toplum**, İstanbul: Rehber Yayınları, 1989, s.91–228. Şükrü Karatepe, **Osmanlı Siyasi Kurumları**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1989, s.89–98.

⁸⁶ Ömer Lütfü Barkan, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Çiftçi Sınıfların Hukukî Statüsü*”, **Ülkü**, sayı 53, s.334’ten naklen Muzaffer Sencer, **Osmanlı Toprak Yapısı**, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1999, s.9.

⁸⁷ Sencer, **Osmanlı Toprak Yapısı**, s.11.

⁸⁸ Henri Pirene, **Ortaçağ Kentleri** (Kökenleri ve Ticaretin Canlanması), çev. Şadan Karadeniz, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, ss.65–84.

aksine⁸⁹ Osmanlı Devleti de olayı doğru okuyor, dönemin Reisülküttab'ı olan Atıf Efendi, ihtilal beyannamesinin ileride Osmanlı Ortadoğusu, Kafkaslar ve Balkanlardaki ayrılıkçı hareketlerin teşvikinde kullanılacağını söylüyordu.⁹⁰ Üstelik, ihtilal sonrasında değişen Fransız elçilerinin yeni rejime ilişkin yansıttığı tüm tavır ve düşüncelerden de haberi vardı.⁹¹ Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli tarihsel dönemeçlerinden biri, 1699 tarihli Karlofça Antlaşmasıdır. Bu antlaşmayla Osmanlı ilk kez böylesine ağır bir yenilgiyi tatmış, Avrupa'daki topraklarının önemli bir kısmını kaybetmiştir. Her ne kadar mağlubiyetin suçu vezir Merzifonlu Kara Mustafa Paşa gibi gözükse de, ne devlet eski devlettir, ne de ordu eski ordu. Bu şaşkınlık devletin yeniden muhteşem mazisine geri döndürülmesini konu alan risalelerin temel konusudur. Nerede hata yapılmıştır. Suçlu kimdir? Devlet ricali bir noktayı gözden kaçırmaktadır hep. Aslında geriye giden devlet değil, devletin yerinde sayısı karşısında Batılı hasımların ilerlemeye başlamasıdır. Bu nedenle yenilginin ilk sahnesi cephede sergilendiğine göre ilk tamirat cephedekilerden başlamalıdır. Evet, bir ıslahat yapılmalıdır ve ıslahatın ilk muhatabı da ordu olmalıdır. Yeniçeriler sık sık isyan etmektedirler; 1807 tarihli ünlü Kabakçı Mustafa İsyanı ile yenilikler karşısındaki direncinin bir padişah katletmeye kadar uzanabileceğini gösteren Yeniçeriler oldukça, hiçbir yenilik yapamayacağına inanan İkinci Mahmut, 1826 yılında bu ocağı ortadan kaldırır. Üstelik bu müessesenin izlerine bile tahammül yoktur; mezarları bile tahrip edilir. Tarihe, gelecek kuşaklara bu hadisenin niteliğinin ne olduğunu anlatan bir notun düşülmesi de ihmal edilmez: Vak'ay-ı Hayriye.

Üçüncü Selim döneminde bir Nizam-ı Cedit dönemi yaşanmıştır ama ortadan kaldırılmıştır. İşte Nizam-ı Cedit'in kurulmasından, yeniçeriliğin ilgasına, Sekban-ı Cedit'ten, Asakir-i Mansuriye-i Muhammediye'ye modern kara mühendishanesinden, harbiye mektebine giden süreçte ordu, devletin ıslahat çabalarının yeşerdiği ilk müessese olmuştur. Özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması bir anlamda modernleşme çabalarının ilk evrelerinde görülen eski kurumlar tasfiye edilmeden yanına yeni kurumların eklendiği Osmanlı düalizmi için önemli bir sapmadır.

---

⁸⁹ Osmanlı'nın ihtilâli bir avuç dinsiz zındığın yaptığına ilişkin olarak umursamaz bir tavır takındığı yorumu tamamen asılsızdır. Bu bilgiyi Cevdet Paşa'dan iktibas eden Lewis'i, referans gösteren Akçam'ın şu kitabına bkz. Taner Akçam, **Türkiye'yi Yeniden Düşünmek**, İstanbul: Birikim Yayınları, 1995, ss.99-101.

⁹⁰ Atıf Efendi'nin bu görüşlerini edindiği bir yazmadan tarafıma aktaran arkadaşım Yrd. Doç. Dr. İbrahim Şirin'e ve bu bilgiyi kendisinden almama vesile olan arkadaşım Yrd. Doç. Dr. Mert Sunar'a teşekkür ediyorum.

⁹¹ Kıymetli hocam Prof. Dr. Vahdettin Engin Bey'in bu hususta anlattıkları da tamamen bu görüşü desteklemektedir. Hocama sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Modernleşme çabalarının en etkin muhalifi olan Yeniçeri Ocağının ortadan kaldırılması modernleşmecilerin ilk zaferi gibi görünmektedir.⁹²

Ordu, *Tunaya*'ya göre 1826'dan beri her zaman ıslahata en fazla açık ve istidatlı, yeniliklerin en önce girdiği müessesese olmuştur.⁹³ Modernleşmecilerin geriliğin kaynağı olarak gördükleri temel kurum ise dindir. Din her türlü geriliğin kaynağı olan geleneğin son sığınağıdır.⁹⁴ Dine karşı olan tepki kendisini, kurulan yeni eğitim kurumlarıyla Avrupa'dan gelen eğitimcilerle, edebiyat akımlarıyla, Fransızca eğitim yapan okullarla, Avrupa'ya okumaya giden talebelerle giren ve özünde sistemli bir dinin özellikleri de bulunan pozitivist felsefeyle ifade etti.⁹⁵

Orduya subay yetiştiren Harbiyenin ilk modern eğitim kurumu oluşu, bu akımın ilk kez harbiyeye girmesine neden olmuş ve orduda laik bir geleneğin başlangıcı pozitivism ile gerçekleşmiştir. "*Felsefi bir görüş olarak pozitivismin temel özelliği, bilimi tek geçerli bilgi türü olarak görmesi ve olguları bilinebilen ve üzerinde inceleme yapılabilecek tek obje olarak kabul etmesidir*".⁹⁶ İşte bu felsefi ekolün modernleşme döneminde orduyu etkisi altına alması ile ordunun laik bir toplum projesi konusundaki hassasiyetinin temelleri oluşmuştur.

B. Türk Modernleşmesi ve Ordu

Modernleşme⁹⁷ özellikle, 19. Yüzyılın son çeyreğindeki siyasal gelişmelerin yönünü tayin eden temel ideoloji olmuştur. Geri kalmışlığının farkına varan Osmanlı aydınının devletin kapsayıcı ve vazgeçilmez varlığını muhafaza ederek Tanzimattan beri başlayan devletin dağılmasının önüne geçme amaçlı yaptığı ve genelde üst yapı kurumlarını değiştirme yöntemini kullanarak gerçekleştirmeye çalıştığı mecrada cereyan etmiştir. O zamana dek devletin kapsayıcı otoritesinin ideologluğunu yapan

⁹² Osmanlı döneminde ordunun siyasetle olan ilişkisinin güzel bir özeti için bkz. Yılmaz Öztuna/Ayvaz Gökdemir, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler**, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1987, ss.5–36.

⁹³ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul: Yedigün Matbaası, 1960, ss.27–28.

⁹⁴ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004, s.29.

⁹⁵ Murtaza Korlaelçi, **Positivizmin Türkiye'ye Girişi**, İstanbul: İnsan Yayınları, 1986, s.201.

⁹⁶ Şafak Ural, **Positivist Felsefe** (Bilimde ve Felsefede Doğrulama), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986, s.18.

⁹⁷ Modernleşme konusunda kaleme alınmış şu makalede, etraflı bir modernleşme analizi yapılmaktadır. Bkz. Hüseyin Emre Bağçe, "*Modernliğin Temelleri ve İkircikli Serüveni*", Güngör Erdumlu (der.), **Modernlik ve Modernleşme Sürecinde Türkiye**, Ankara: Babil Yayınları, 2004, ss.3–57.

geleneksel ulema, Tanzimatla birlikte girilen kurum ithali süreciyle yerini Osmanlı devlet bürokrasisine bırakmış⁹⁸, tercüme odası, ilk dönemde yeni tip aydınların yetiştikleri kurumlar olurken sonraları açılan askeri ve sivil tıbbiye, mülkiye ile harbiye en kaliteli ve modern eğitim kurumları olmaları itibarıyla devletin yeni aydın üretim merkezleri haline gelmişlerdir.⁹⁹

Kapıkulu Ocağının piyade kısmını teşkil eden yeniçeriler hakkında yazılanların aşağı yukarı tamamı; yeniçeriliğin başı bozuk durmadan ayaklanan bir serseri grubu olduğu yönündedir. Ancak yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasının altında başka sebepler arayanlara göre yeniçeriliğin ilgası, bugüne kadar ileri sürüldüğü gibi, durmadan ayaklanan bir serseri takımının değil, iktidara karşı kendisini bir güç olarak örgütleyen yeni bir sermaye kesiminin toptan yok edilmesidir. Süreç içerisinde önemli bir sermaye grubu olarak örgütlenen yeniçeriler, askeri güçleri nedeniyle hem halkı koruyan, hem de iktidarı kontrol eden bir fonksiyona sahip olmuşlar; merkez karşısında bir iktidar odağı durumuna gelmişlerdir. Modernleşme girişimlerine son derece sıcak bakmışlar ve dönemin Fransız gazetelerine göre bu amaçla ülkeye gelen yabancıları çeşitli hediyelerle karşılamışlardır. Osmanlı sultanı ve çevresinin yeniçerilere karşı olan husumetinin temelinde bu kurumun tabandan gelen bir baskıyla halkçı ve zamanın koşullarına göre adaletçi bir rol oynaması yatıyordu.¹⁰⁰

Ancak bu yorum, ocağın kaldırılmasında medrese talebeleri ve padişaha sadık olan askerle birlikte halkın da fiilen çarpışmış olması karşısında, geçersiz olmaktadır.¹⁰¹ Padişah II. Murat zamanında kurulan ocakların, iki yüzyıl sorunsuz bir biçimde vazifesini icra ettiği görülmüşse de, zaman içinde özellikle insan kaynağı açısından bozulmaya başladığı gözlenmektedir. Devşirme yoluyla insan kaynağını temin eden yeniçeri ocağına bir süre sonra esnaf ve köylülerin alınmasıyla birlikte başlayan bozulma, zor ve meşakkatli bir vazifenin icrası için gereken karakterdeki neferin yerine,

---

⁹⁸ Ortaylı, İlber, “*A Young Ottoman General and The Emergence of A National Leader*”, Ankara: **The Turkish Yearbook of International Relations, Vol: XX.**, 1980–1981, ss.229–234.

⁹⁹ Şerif Mardin, **Jöntürklerin Siyasi Fikirleri 1895–1908**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, ss.7–19; Mustafa Yalçın, **Jöntürklerin Serüveni**, İstanbul: İlke Yayınları, 1993, ss.5–14; Mümtaz’er Türköne, **Siyasi İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, ss.13–45; İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul: Hil Yayını, 1983, ss.15–37.

¹⁰⁰ Taner Akçam, **Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, ss.112–115; Konuyu tam da bu ekseninde işleyen güncel bir çalışma için bkz; Mehmet Mert Sunar, **Cauldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps, 1807–1826**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), New York: Binghamton University, 2006.

¹⁰¹ Sirvanlı Fatih Efendi, **Gülzar-ı Fütuhât**, Hazırlayan: Mehmet Ali Beyhan, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2001, s.XXVII’den nakleden Sezgin Kaya, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Ordusu (1839–1876)**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: AÜ SBE, 2005, s.21.

askerlik harici meslekleri icra etmeye başlayan, bu sebeple rahatını bozacak hemen her yeniliğe karşı direnen bir gürhün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Islahata girişen padişaha karşı ayaklanan, II. Osman ve III. Selim örneğinde olduğu gibi kimi zaman padişah, çokça da vezir katlemeden ocağın kaldırılması, bu açıdan pek o kadar sınıfsal bir koruyuculuk perdesi altında kötülenemez gibi gözüküyor.¹⁰² Özellikle orduya ilerici fonksiyonu yüklemenin tarihsel temellerini oluşturmak amacıyla altmışlı yıllardan itibaren yapılmaya başlanan yeniçerilerin halkçılığı yorumu, epey tartışmalıdır. Yeniçeri Ocağının bir parça bu tip işlevleri ifa ettiği söylenebilirse de, aslında ocağın daha Nizam-Cedit ordusu kuruluş çalışmaları esnasında, asli vazifesini hakkıyla yerine getirebilmesinin temel şartı olan talim yapma zorunluluğunu haftanın hiç değilse iki gününde icra etmesi gerektiği yönündeki telkine bile karşı çıktığı görülmektedir. Bu itaasızca tavrın varlığı bile, ocağın asli görevini ifadaki gönülsüzlüğünü sergilemektedir.¹⁰³ Dolayısıyla Yeniçeri Ocağının yukarıda belirtilen halkçı yönü, ocağın asli görevini icrada gösterdiği zaafiyet yanında pek bir anlam taşımamaktadır.¹⁰⁴

Yeniçeriliğin ortadan kaldırılmasıyla birlikte ordu üzerinde denetimin sağlanması mümkün olmuş, batılılaşma çabaları diğer alanlara da yayılmaya başlamıştır. Bürokrasinin sivil kanadı bu gelişmeyle birlikte izlenecek siyasetin belirlenmesinde söz sahibi olmaya başlamıştır.¹⁰⁵ Artık klasik medrese müfredatını uygulayan eğitim kurumlarının yanında müspet ilimlerin öğretildiği yüksek öğrenim kurumları da birer birer açılmaya başlanmıştır. Devleti ne pahasına olursa olsun kurtarmak eli kalem tutan her aydın için baş mesele halindedir. Bu amaçla kurulan okullar mezun verdikçe, yeni tip aydınlar da siyaset sahnesinde yerlerini alıyorlardı. Osmanlı aydını bu yüzden kısa yoldan devleti kurtaracak reçeteler arıyordu. Bu tip okullardan biri olan Harbiye'den yetişen asker aydınların bir kısmı, önemli sayıdaki

---

¹⁰² Ahmet Yaramış, **II. Mahmut Döneminde Asakir-i Mansure-i Muhammediye (1826–1839)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: AÜ SBE, 2002, s.2 vd.

¹⁰³ Sipahi Çataltepe, **19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedit Ordusu**, İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997, s.95.

¹⁰⁴ Yeniçeri Ocağının 15 Haziran 1826'da kaldırılmasından sonra kurulan yeni orduya *Düzenli İmparatorluk Ordusu* anlamına gelen *Muallem Asakir-i Mansure-i Muhammediye* ismi verilmesi de bir anlamda, önceki ordunun başıbozukluğuna duyulan tepkiyi yansıtmaktaymış gibi görünüyor. Bkz. M. Belin, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi**, çev. Oğuz Ceylan, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999, s.463. Ocağın kaldırılmasıyla birlikte vekiller heyetinde yer alan ancak sadece kapıkulu ocaklarına ulufe dağıtımını merasiminde bulunmaktan ötürü divana katılan kazaskerler artık heyete sokulmamış, yerini şeyhülislam almıştır. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara: TTK Basımevi, 1988, s.263.

¹⁰⁵ Osman Metin Öztürk, **Ordu ve Politika**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993, s.36.

sivil muadilleri gibi, bu reçeteyi belki de devletin modernleşme rotasını çevirdiği yön olması itibarıyla Fransa’da ve Fransa’nın büyük filozofu *Comte*’da bulmuşlardı.

Comte, siyasi ve sosyal fikirlerin bir kanuna göre birbirini takip ettiğini, bu kanunun keşfi halinde tarihin bir kaos olmaktan çıkacağını iddia ediyordu. Tarihsel olaylar böylece doğa bilimsel olaylardaki zorunluluğun aynısı olan bir zorunlulukla birbirlerini izler ve birbirlerine bağlanırlar.¹⁰⁶ İşte bu tezler dönemin aydını için birer amentü haline gelmiştir. Türk siyasi hayatına damgasını vuran felsefe, etkilerini her alanda açığa vuran pozitivist felsefeydi. Yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin karizmatik lideri de bu ekolün büyük ölçüde etkisi altında kalmıştı. Tıpkı döneminde işbirliği yaptığı diğer asker ve sivil yoldaşları gibi. Nitekim o da “*Hayattaki en hakiki mürşidin ilim*” olduğuna inanıyordu. Halkçılık anlayışının siyasi ve sınıfsal anlamı, *Comte*’cu toplumsal dokular ve *Durkheim*’in organik mekanik iş bölümü, kolektif bilinç fikri ile örtüşüyordu.¹⁰⁷ Laiklik anlayışı da *Comte*’un dinin varlığının belirli koşullar içinde gerekli olduğundan hareketle devletin güdümünde olan bir din şeklindeydi.¹⁰⁸

Türk Ordusunun Prusya ekolü çerçevesinde modernize edilmesi yönündeki önemli simalardan biri olan Liman Von Sanders’e Türkiye’ye gelmeden önce İmparator Wilhelm’in öğüdü önemlidir. Bir Batılının gözünde Türk Ordusunun vaziyetini yansıtır bir ifadeyle Kayzer, geleceğin Liman Paşasına “*Türk subaylarının saflarından siyaseti çıkart. En büyük kusuru siyasi faaliyetidir*” demiştir, ancak vakit çok geçtir artık.¹⁰⁹ Ordunun modernleşme çabalarına olan kaydedilir en büyük katkısı laikliğin idame ettiricisi olmasından ileri gelmektedir. Nitekim 1923’te kurulan devletin karizmatik liderinin dayandığı güç olarak ordu, onunla en çok laiklik noktasında hemfikirdir. Zaten Atatürk’ün yeni rejimde en çok önem verdiği şey de devletin laik niteliğinin muhafazasıdır.

---

¹⁰⁶ Korlaelçi, **Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi**, s.123. Comte’un felsefesi yaşamının son yıllarında gitgide o reddettiği, miadını doldurmuştu diye itham ettiği dine doğru kaydı. Ancak tanrısız bir dindir bu din, insanlık bu dinin yegâne emir mercii idi, metafizik yön bertaraf edilmişti bu dinin, ancak kült yönü aynen bırakılmıştı. “*Bu dinin Katolikliği pek andıran ibadetleri, yortuları, kutsal eylemleri var (...) Bütün bilimsel bilginin anlamı da, fenomenlerin yasalarını öğrenerek, sonra bunların yardımıyla gelecek fenomenleri önceden bildirebilmektir. “Savoir pour prévoir” (bilmek önceden görebilmek içindir.)*”, Bkz. Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990, ss.465–466.

¹⁰⁷ Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara: İmge Kitabevi, 1993, ss.104–109.

¹⁰⁸ Korlaelçi, **Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi**, s.33.

¹⁰⁹ Liman Von Sanders, **Five Years in Turkey**, Naval Institute: United States, 1927, den naklen; Hale, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, s.50.

C. Türk Lâisizmi, Ordu ve Kemalizm

Türk laisizminin en büyük sorunsalı; İslam'ı, kişilerin vicdanlarında kalması gereken, dini ritüellerin dışında, toplumsal platformda etkisiz ve iddiasız olmayı kabul edecek bir biçime sokma uğraşı karşısında, bir din olarak İslam'ın ve bağlılarının gösterdiği dirençtir. Nitekim İslam dini, diğer özellikleri ihmal edilmemek koşuluyla, tepeden turnağa siyasi bir dindir.¹¹⁰ Gerek Kuran da gerekse ilk İslam devletinin şekillenişinde yönetimin esaslarını düzenleyen temel nosyon, dinin, yaptırıma bağlanmış emrediciliğinde yatar. Hıristiyan toplumların kendi iç devinimleri neticesinde ve tamamen batıda yaşanan sosyal ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkan laiklik: Hıristiyanlığın ve onun imtiyazlıları olan ruhbanlığın, toplumun diğer baskın siyasi güçleri ile aralarında çıkan çatışmanın bir sonucudur.¹¹¹ Bilindiği gibi, İslam peygamberinin diğer bir vasfı da devlet başkanlığı idi. Bunun tabii neticesi de yönetimin Kuran'daki ahkam ayetler üzerinde yapılan içtihatların yasal, kurumsal zemini belirlemesidir.

Kaldı ki, Batı dillerindeki “*religion*” kelimesi ile Arapça'daki “*din*” kelimesinin içeriği birbirini tam anlamıyla karşılamaz. Kuran'da yüze yakın yerde geçen din kelimesi; hükmetmek, yönetmek, galip gelmek, hal ve tavır, ceza ve ödül, boyun eğmek, isyan, hesaba çekmek, hesap vermek, örf, sakınmak, köleleştirmek, yönetici atamak; ayrıca din *de-ye-ne* fiil kökünden gelmesi itibariyle, baş eğmek, itaat etmek, ödünç almak, borç etmek, adet edinmek, baş eğdirmek, idare etmek¹¹² anlamlarına da gelmektedir. Oysa “*religion*” sözcüğünün anlamı bu kadar kapsayıcı değildir. Bu

---

¹¹⁰ Yakın dönemde “*Türkiye, Malezya olur mu?*” tartışmaları yaşanmışken bir Malezyalı düşünürden birkaç cümleyi aktarmanın tam yeridir. M. Nakib El-Attas, İslâm ve Lâisizm başlığını taşıyan kitabının bir yerinde aynen şu ifadeleri kullanıyor: “*İslâm ise lâik, lâikleşme yahut lâisizm kavramlarının kendisine tatbikine müsait değildir; esasen bunlar yani lâik (din dışında-hayatî) lâikleşme (hayatın dışına sürüklenmesi, sekülerizasyon) ve lâisizm (din dışı yahut dine karşı ideoloji, din dışında din) kavramları İslâm'a dahil değildir, İslâm bünyesinde yoktur, her bakımdan ona yabancısıdır*” (yazarın açtığı parantezlere dikkat), bkz. M. Nakib El-Attas, **İslâm ve Lâisizm**, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 1994, s.42.

¹¹¹ Diğer taraftan Batıda yapılan reformasyon özü itibarıyla Hıristiyanlıktan referanslanabilecek özellikler taşımaktadır. Hıristiyan teolojisi uyarınca egemenliği dünyevî ve ruhanî olarak ikiye ayrılmış olması, lâisizm akımını temsil edenlerce, yapıların aslında Hıristiyanî bir öze dönüş hareketi olduğunu iddia etmelerine zemin oluşturmuştur. Böylece dinin aslî alanına çekilerek bizzat dine hizmet edilmiş olacağı fikriyatı rahatlıkla işlenebilmiştir. Bkz. Hulusi Yazıcıoğlu, **Lâiklik** (Bir Din Politikası), İstanbul: MÜİF Yayınları, 1993, s.119.

¹¹² Ali Ünal, **Kuran'da Temel Kavramlar**, İstanbul: Beyan Yayınları, 1990, s.122; Yaşar Nuri Öztürk, **Kuran'ın Temel Kavramları**, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1994, s.85; Ebul- Ala El-Mevdudi, **Kuran'a Göre Dört Terim**, çev. Osman Cilâci, İstanbul: Beyan Yayınları, 1991, ss.99–111.

sözcük Latince’de bağlanmayı, saygıyı, kurallara uymayı içeren bir anlama sahip olup¹¹³, daha yumuşak bir itaati çağrıştırır.

Bu açıdan laiklik kavramının etimolojik analizi yapıldığında, kavramın bir sınıf olarak örgütlenmiş ruhbanların dışında kalan diğer halk kesimlerinin ismi olan *laikos*’un önceki dönemlerin aksine, ezici ve tahakküm edici din adamları tasallutuna karşı isyan ve galibiyetini simgelediği görülmektedir. Buna göre laiklik dünyevi saadeti başat tutmayan, asketik bir yaşam biçimini kutsayan Hıristiyan öğretilerinden bir sapmayı temsil eden, kilisenin özüne döndürülmesinin adıdır.¹¹⁴ Dolayısıyla dünyevi saadeti ebedi mutluluğun bir basamağı sayan, siyasetin, maddi ve manevi değerlerin paylaşımındaki çatışmaların, uzlaşma yoluyla geçiştirilmesi olduğu öncülünden hareket edilirse bu boyutuyla tamamen siyasi boyutu olan İslam’ın ve ruhunu şekillendirdiği İslam toplumlarının laisize olmaları kadar güç bir şeyin olamayacağı ortadır.¹¹⁵

Pozitivizmin Türkiye’ye girişi ile birlikte din de açıkça sorgulanmaya başlanmış, agnostik bir felsefe olan pozitivizm, dini, gözlem ve deney dışında, varlığı ispatlanamaz bir Tanrı tasavvuru içermesi dolayısıyla bir kenara itmiştir. Ancak önceleri olası tepkilerden çekinen, *Ahmet Rıza*, *Abdullah Cevdet*, *Hüseyin Cahit*, *Beşir Fuad* gibi ilk Türk pozitivistleri çıkardıkları gazete, dergi, kitap vs. ile ikili bir söylem kullanarak İslam ile pozitivizmi uzlaştırma gayreti içine girmişlerdir.¹¹⁶ Toplumun tepkisini çekmemenin en temel yolu toplumun diniyle bir çatışmaya girmekten geçiyordu. Nitekim Atatürk dahi, kendi ifadesiyle milli mücadele yürütülürken kafasındaki toplum projesini milli bir sır gibi sakladığını ifade eder.

Pozitivist fikirlerin en hızlı yayılıp benimsendiği orduda, yeni yetişen harbiye çıkışlı mektepli subaylar ordunun laik kanadını teşkil ediyorlardı. Kendi yapısını homojenleştirerek, yani alaylıları tasfiye ederek önce orduyu, sonra, rejimi dönüştürmek istiyorlardı. 31 Mart Olayı onlara bu fırsatı verdi. Prusya Ordusu disipliniyle yetişmiş, kültürlü, dil bilen mektepliler sıkı eğitim ve disiplinle geleceğe yönelik planlarında ordunun iç yapısında tümör olarak gördükleri alaylıları, tasfiye etmeye çalışıyorlardı.

---

¹¹³ Sinan Kabağaç/ Erdal Alova, *Lâtince-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994, s.515.

¹¹⁴ Durmuş Hocaoğlu, “*Sekülerizm, Lâisizm ve Türk Lâisizmi*”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 29, Temmuz-Ağustos 1994, ss.35–76.

¹¹⁵ Ali Bulaç, “*İslâm ve Modern Zamanlarda Din-Devlet İlişkisi*”, *Cogito*, Sayı: 1, Yaz 1994, ss.67–88.

¹¹⁶ Mardin, *Jöntürklerin Siyasi Fikirleri 1895–1908*, s.162; Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, ss.260–261, Ahmet Rıza’nın Fransızca ve Türkçe olarak çıkardığı *Meşveret-Mecheveret*’te iki ayrı dil kullanmıştır. Fransızca nüshada sert bir gayri İslâmî, söylem varken, Türkçe nüshadaki söylem ılımlıdır.

Bir anlamda orduda, modern-geleneksel çatışması yaşanıyordu.¹¹⁷ Rahatsızlık tek boyutlu değildi, alaylılara göre de mekteplilerin hepsi birer zındıktı. Dolayısıyla, “*31 Mart’ın yapılmasında alaylı subayların er ve erbaşları ayaklandırmaya kışkırtmak, sevk etmek bakımından önemli bir görevi yüklendiklerini kabul etmek gerekiyordu*”.¹¹⁸

Yeni rejimin karizmatik lideri ve çevresinin büyük bir kısmı Osmanlı ordusundan yetişmişler. Kafalarındaki devlet, ulusal, tek hakimiyet kuvveti ulus olan enternasyonal olmayan, iktisadi olarak bağımsız ve laik nitelikliydi.¹¹⁹ Birinci Meclisin Mustafa Kemal’e muhalif kanadı olan İkinci Grubun tasfiye edilmesi amaçlı olarak yapılan, seçimlerden sonra, ikinci mecliste karşı karşıya gelecek olan gruptakilerin temelde dünya görüşleri açısından aralarında önemli bir farklılık yoktu. Tek adam olmaya doğru giden *Mustafa Kemal*’in şahsına karşı odaklanan bu muhalefetin içinde yer alan *Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Cafer Tayyar Eğilmez* gibi paşaların karşısına ya mebusluk ya da askerlik argümanı ile çıkan Atatürk’ün bu hamlesi karşısında bu paşaların askerliği bırakmaları ve daha sonra başlarına gelenler incelendiğinde, bu paşaların asker kimliklerini kaybetmeleriyle, siyasi hayatlarındaki mağlubiyetleri açısından kurulacak ilinti, çok anlamlı olmaktadır. Ordudan ayrılmak zorunda bırakılan bu paşaların yerine bizzat Atatürk tarafından atanan yeni komutanlar ile ordu, artık tamamen yeni rejimin karizmatik liderinin emrindedir.

Türkiye’de bugüne kadar ikisi doğrudan, ikisi de dolaylı olmak üzere tam dört darbe yaşandı. Doğrudan yapılan darbelerden 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 darbelerinde mevcut anayasalar ilga edildi. 12 Mart 1971 Muhtırasında ise 1961 Anayasasının getirdiği kimi özgürlükler, memleket için lüks sayılarak kısıtlandı.¹²⁰ 28 Şubat 1997’de ise zaten kısıtlanacak kadar, özgürlükler vurgusunun yapıldığı bir anayasa yoktu. MGK bir yasa yapıcı gibi davrandı. Ülke yönetimi fiilen MGK Genel Sekreterliği tarafından yürütüldü. Anayasaların yapımı sürecinde, görsel ve yazılı

---

¹¹⁷ Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1970, ss.26, 29, 292. Akşin, bir parça anokronizmle, çatışmanın laik-dindar ekseninde başladığını ileri sürüyor.

¹¹⁸ Akşin, **31 Mart Olayı**, s.226. Yukarıda isimleri zikredilen pozitivist-siyasetçilerden Ahmet Rıza ve Hüseyin Cahit Beyler, ayaklanma esnasında öldürülmesi planlanan ilk isimlerdendir. Ancak Ahmet Rıza’ya benzetilen Adliye Nazırı Hazım Paşa ile Hüseyin Cahit’e benzetilen Lazkiye milletvekili Emir Mehmet Aslan Bey, bu iki isim zannedilerek öldürülüyorlardı. Bkz. Mevlânzâde Rıfat, **31 Mart** (Bir İhtilâlin Hikâyesi), Sad. Berire Ülgenci, İstanbul: Pınar Yayınları, 1996, s.43.

¹¹⁹ Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1981, s.35–36.

¹²⁰ Tülay Özürman, **Türkiye İçin Nasıl Bir Anayasa**, İstanbul: Alfa Basın Yayın Dağıtım, 1992, ss.58–63.

basında boy gösteren asker-sivil tüm darbeciler Atatürkçülükten verilen tavizlerden bahsederek, hep gerçek Atatürkçülükten söz ettiler. Peki Atatürkçülük neydi?

Türk düşünce tarihinin bir muamması olarak Kemalizm ya da güncel bir isimlendirmeye Atatürkçülük, aslında Atatürk'ün şahsına karşı duyulan sevginin, farklı dünya görüşlerine sahip olan entelijansiya tarafından kendi cephesi açısından formüle edilip, aynı isimde ancak farklı içeriklerde okunan bir akım olarak tanımlanabilir. Atatürk'ün daha sağlığında böylesi bir doktrin icat edilmişti. Gerek kendi Söylev ve Demeçleri, gerek *Afet İnan*'a dikte ettirdikleri, gerek inkılâbın sözcüleri tarafından üniversite kürsülerinde, basında dile getirilenler, gerekse de *Moiz Kohen*, nam-ı diğer, *Tekin Alp* tarafından kaleme alınan ve ilk baskısı 1936 yılında yapılan Kemalizm isimli eserle bir ölçüde yönü ve ilkeleriyle belirli bir doktrindi.¹²¹ Ancak yandaşlarının tevil ve yorumlarıyla öylesine karmaşık bir biçimde takdim edilmişti ki, herkesin kafası karıştı. Birbirlerinden öylesine zıt görüşlere sahip olan, *Şevket Süreyya Aydemir*, *Ahmet Hamdi Başar*, *Celal Bayar*, *Adnan Menderes*, *İsmet İnönü* gibi isimler kendilerini hep Atatürkçü olarak takdim ediyorlardı.

Hülasa, 1960 İhtilali ve 1961 Anayasasını yapan asker-sivil kadro hakkında yapılan yüceltmenin, 1980 darbesini yapanları Atatürkçülükten taviz vermek suçlamasıyla yermeye götüren süreçte, askerlerin ve darbenin lideri *Kenan Evren*'in üstü kapalı bir biçimde Atatürk düşmanlığıyla suçlanması bile sorunun boyutunu gözler önüne sermektedir. Kemalizm ve Atatürk hakkında objektif bir değerlendirme kaygısını taşıyan çok az çalışma yapılmıştır. Bir taraftan kişiye tapınmaya kadar giden bir methiyeler dizisi varken, diğer taraftan ucuz ve seviyesiz bir küfür edebiyatı söz konusudur.¹²²

Başkaya, cumhuriyetin kurucu kadrosunun asli unsurunu oluşturanların büyük çoğunluğunun jöntürk (ittihatçı) geleneğinden gelmeleri ve inandıkları davayı en küçük bir ikbal karşılığında satmalarının gelenekselleştiğini, devlet karşısında eleştiri gibi bir dertleri olmayan üniversite aydınlarının da tıpkı Osmanlı İlmiye sınıfı ile benzer bir tavır takınarak rejimin her türlü uygulamasını meşrulaştırmak gibi bir faaliyeti kendilerine vazife addettiklerini belirtiyor.¹²³ Kemalizmin bu bağlamda sağlam bir

¹²¹ Tekinalp, **Kemalizm**, Sad. Çetin Yetkin, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998.

¹²² Bu hususu işleyen iki iyi eser için bkz. Asım Aslan, **Sömürülen Atatürk ve Atatürkçülük**, Ankara: Şafak Matbaacılık, 1999. Abdurrahman Dilipak (Yay Haz.), **Cumhuriyetin Şeref Kitabı**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.

¹²³ Fikret Başkaya, **Paradigmanın İflâsı**, (Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş), İstanbul: Doz Yayınları, 1991, s.21.

sistematığının olmamasına rağmen devletin resmi ideolojisi olmasından sonra “*devlet bağımlısı*” aydınlar tarafından allanıp pullanıp, sanki sistemli ve genel geçer bir ideolojiymiş gibi takdim edilmesinden bahisle, özellikle sosyalizm eskisi olarak nitelendirdiği Kadro ve Yön gruplarını ağır bir biçimde eleştiriyor. *Başkaya*’ya göre aydın olmanın ölçüsü, resmi ideolojinin üreticisi ve yayıcısı olmak değil, onu eleştirebilmekte yatmaktadır. Resmi ideoloji üretmenin yerini resmi ideolojinin eleştirisi almadıkça, gerçek anlamda aydınlanma mümkün değildir. Kemalizmin kendisini benimsetirken zora, şiddete ve hurafelerle dolu bir kişi yüceltme tarihi yarattığını ileri süren *Başkaya*, Türk solunun Kemalizmin tesirinde kalmasını, organik yapısının, yöntemleri itibarıyla birbirinden farklı olmayan ve rahatlıkla sentezlenebilecek özellikler gösteren Kemalizm ile Stalinizm arasındaki benzerliğe bağlıyor. *Başkaya*’nın yorumuna göre; Kemalizmin son tahlilde sınıfsal çatışmaların ertelendiği, Bonapartist ve plebisiter diktatöryal bir cumhuriyet hedeflediğini ifade ediyor. Ordunun Kemalizminin ise dönemin koşulları gerektirdiğinde dallanıp budaklanan, tek ortak paydasının anti-komünizm ve anti-şeriatçılıktan başka, birbiriyle benzerliği olmayan bir tür Kemalizm olduğunu belirtiyor.¹²⁴

Giritli ise Atatürkçülüğü; geleneksel Osmanlı kültürünün çözülmesi karşısında, İkinci Mahmut devrinde ortaya çıkan ve Tanzimat’la kesin ifadesini bulan, batılılaşmanın ‘kültür ikileşmesi’ şeklindeki anormal durumuna son veren, daha ileri bir kültür arama çabası içindeki Türk ulusuna, batıya rağmen batılılık düşüncesini zerk etmeye çalışan pragmatist dogmatizm ve doktrin katılığına karşı milliyetçi bir ideoloji¹²⁵ olarak yorumlamaktadır. *Giritli*’ye göre; ordu Kemalist Türkiye’nin yegane güvencesidir. 27 Mayıs tam anlamıyla bir devrimdir, sosyal demokrat bir ruhu vardır, karşı devrimci gerici akımları sindiren bir karaktere sahiptir. Ordu Kemalizmin kalesidir ve bu zinde güçler her türlü yozlaşmaya karşı bağışıklık kazanmış tek güçtür.¹²⁶ *Giritli*’nin ifadesine göre Kemalizm, demokratik ve laik bir cumhuriyet kurmuştur. Ancak doğasına aykırı olan şeriatçılığa, komünizme ve faşizme, Türk siyasi hayatının kapılarını kapatarak “*sınırlı bir plüralizm*”e müsaade etmiştir.¹²⁷ Atatürk orduyu gerçek

¹²⁴ *Başkaya*, **Paradigmanın İflâsı**, s.27, 48, 160. Oysa tek parti döneminde sınıf mücadelesinin reddine ilişkin olarak yapılan açıklamalar meclisin bileşimi dikkate alınmaksızın yapılmaktadır. Buna rağmen Yunus Nadi, “*millet hemen bütün sınıf ve meslekleri ile yeni mecliste temsil olunuyor. Bu dikkate lâyık bir tecrübedir*” diyebilmektedir, bkz. Yunus Nadi, “*Yeni Meclis Nelerle Uğraşacak?*”, **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1931.

¹²⁵ İsmet Giritli, **Kemalist Devrim ve İdeolojisi**, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1980, s.4, 8 ve 163.

¹²⁶ Giritli, **Kemalist Devrim ve İdeolojisi**, s.159.

¹²⁷ Giritli, **Kemalist Devrim ve İdeolojisi**, s.8. bir başka eserinde ise bu tip demokratik anlayışı şöyle izah ediyor: “*Atatürk’ün gerçek halk idaresini arzularına ve öngörmesine rağmen, hayatında tam anlamıyla hürriyetçi ve*

anlamda siyasetten uzaklaştırmıştır. Ordu ancak Atatürkçülük tehlikeye düştüğünde, doğal olarak demokrasi de tehlikeye düşeceğinden müdahale etmelidir, etmiştir de zaten.¹²⁸

Bu iki yazarın her birinin Kemalizm hakkındaki, biri müspet diğeri menfi de olsa, sert ve keskin yorumundan başka bir yorum daha vardır, Kemalizme bir başka açıdan bakmayı deneyen *Taha Parla*, demokratik amaçlı bir devrim programı uygulayabilmek için üstün yetkili bir meclis ve tek partinin zorunlu olduğu yönünde görüş bildiren yazarların, muhalefetin zaman zaman belirerek partileşmesini örnek vererek, Kemalizmin demokratik hedefli bir proje olduğunu¹²⁹ iddia etmelerine itiraz eder. Kemalizmin, şefçi, paternalist, elitist ve vesayetçi olduğu kanısıyla *Parla*, Kemalizmin çoğulcu, hoşgörülü, uzlaşmacı olmadığını belirtir. Kemalizm tek partidir, muhalefete izin vermez; özde çok partililiğe karşıdır. Siyasi tartışmaya ve katılıma açık değildir. Otoriter, yer yer de totaliterdir. Paramiliter, yer yer de doğrudan militaristtir. Bir kelimeyle anti-demokratiktir.¹³⁰ Şunları ekliyor *Parla*:

“Kültürel reformizm uğruna siyasal anti-demokratikliğin kaçınılmaz bir yöntem olduğu, hatta ‘vesayetçi demokratik’ bir erdem olduğu yolundaki hâlâ yaygın görüş şunu unutuyor; siyasal yaşamın biçimi ve niteliği bir araçtan ibaret değildir, kendi içinde bir değerdir; anti-demokratik bir ideoloji ve kurumlaşma da kolay kolay geçmez, derin izler bırakır ve ağır bedelleri olur. Hele içinde söylendiğinin tersine, demokratikleşme yönünde ciddi değişim, niyet ve potansiyeli taşııyorsa ve ancak dışsal emenlerin baskısı altında zoraki bir değişme zahmetine girmişse (1947’den itibaren)”.¹³¹

Türkiye’de Kemalizm konusundaki temel yaklaşımın kişi kültü ve bir kahramana tapınma biçiminde belirlediğini vurgulayan *Parla*’ya göre “Atatürk ve Kemalizm toplumun belli bir bunalım ve anomi döneminde ortaya çıkan, varolan geleneksel siyasi kültürden beslenen ve yararlanan, ve ona cevap veren, onun ihtiyacını gideren ama ona yeni ve yenilikçi öğeler ve boyutlar ekleyen dağınk eğilimleri

---

demokratik düzenin kuruluşunun sağlandığı söylenemez. Ne var ki ‘otoriter’ bir nitelik taşıyan Atatürk Dönemi Rejimi ne bir ‘Diktatörlük’ ne de ‘totaliter’ bir rejim değildir”. Bkz. İsmet Giritli, **Günümüzün İşığında Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1985, s.23.

¹²⁸ Giritli, **Kemalist Devrim ve İdeolojisi**, ss.172–181.

¹²⁹ Özürman, **Türkiye İçin Nasıl Bir Anayasa**, s.43.

¹³⁰ Taha Parla, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt: 3** (Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Oku), İstanbul: İletişim Yayınları, 1990, ss.322–323.

¹³¹ Parla, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt: 3**, s.325. Bir örnek vermek gerekirse; dönemin meclisinin nasıl oluştuğuna göz atmak gerekir. Tek parti döneminde seçim vardır, meclis vardır, seçilen bir Cumhurreisi vardır ancak mebuslar listelere tayin ile gelmektedir. Listeleri bizzat Gazi hazırlamaktadır. 5 Mayıs 1931 tarihli Cumhuriyet gazetesinde, üçüncü kez cumhurreisliğine intihab edilen Gazi’nin 289 rey ile müttefikan intihab edildiği haberi vardır. Tek bir muhalif oy ya da farklı bir aday yoktur. Aynı gazetede İsmet Paşa’nın sağlık sorunlarını gerekçe göstererek bir müddet hükümeti yeniden kurma teklifine direndiği ifade ediliyor, bkz. “*Gazi Hz. 289 rey ile müttefikan 3’üncü defa Reis-i cumhurluğa intihap edildi. İstifa eden İsmet Paşa kabinesi mevkiinde ipka olundu*”, **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1931.

toparlayıp belli bir doğrultu ve bütünlük kazandıran etmenlerdir"¹³². Atatürk'ün ordu ve siyasete ilişkin tutumunu dönemselleştiren *Parla*'ya göre: Atatürk'ün ordu hakkındaki tutumu birinci TBMM döneminde tutarlı ve sivildir. İkinci TBMM döneminde ise ordu ile rejimin biçimi arasında koruyan-korunan ilişkisi kurulmuştur¹³³.

Parla'nın son tahlildeki yorumu ise şöyledir; "asıl sorun Kemal Atatürk değil, Kemalizm/Atatürkçülüktür. Konunun kişisel boyutu değil, siyasal, sosyolojik, sosyal psikolojik boyutudur, karizmatik, bonapartist liderin kendisi değil, atacılığı ve otoriter liderliği yaratan ve yaşatmayı sürdüren toplumsal koşullar ve siyasal kültürdür"¹³⁴. *Parla*, dokunulmaz bir lider ve Kemalist asr-ı saadete dönüş yönündeki çağdaş Kemalist telkinleri gerçeklerle yüzleşmeye davet ediyor.

Eski başbakanlardan, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra kurulan ve yeni bir anayasa hazırlamakla görevli Danışma Meclisinin başkanlığını da yapmış olan *Sadi Irmak*; Atatürk'ün geleceği önceden görebilme yeteneğiyle donanmış bir *fevk-el beşer*, *bir ubermeinich*, *bir üstün insan* olduğundan bahisle¹³⁵, diktatörlükten nefret ettiğini, önce eylemi yapan, sonra peşinden öğretiyi formüle eden bir yöntemi olduğunu, hazır kalıplara hiçbir zaman itibar etmediğini belirtiyor.¹³⁶ Yine diğer Kemalist yazarlar gibi *Irmak*'a göre de, tek parti dönemi bir istibdat dönemi değil, demokrasiye hazırlık amaçlı otoriter bir hazırlık devresidir.¹³⁷ Ordunun siyasete karışmasının zararlarından bahsederken *Irmak*, önce Balkan Savaşlarındaki acı hatıralardan örnekler veriyor¹³⁸, ancak konu 27 Mayıs 1960 darbesine gelince, bu müdahaleye Atatürkçü raydan çıkan demokrasinin yerine oturtulmasıdır, demek suretiyle bir istisna getiriyor. Ona göre ordu:

---

¹³² Taha Parla, **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt: 1**, (Atatürk'ün Nutku), İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s.173.

¹³³ Nitekim Atatürk 5. Meclis, 5. Dönem, 4. Toplanma Yılı'nın açılışında şöyle ifade ediyordu; "*Büyük Milli Disiplin Okulu olan ordunun; ekonomik, kültürel, sosyal savaşlarımızda bize aynı zamanda, en lüzumlu elemanları da yetiştiren büyük bir okul haline getirilmesine, ayrıca itina ve himmet edileceğine şüphem yoktur.(...) Ordumuz Türk topraklarının ve Türkiye idealine tahakkuk ettirmek için sarf etmekte olduğumuz sistemli çalışmaların yenilmesi imkânsız teminatıdır*". Bkz. Taha Parla, **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt: 2**, (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri), İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s.174

¹³⁴ Parla, **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt: 1**, ss.177-178.

¹³⁵ Kavram, Nietzsche'ye aittir. "*İnsan daha iyi ve daha kötü olmalıdır-böyle öğretim ben. En kötü. Üstüninsanın en iyisi için gereklidir*". Alman ekolünden yetişmiş bir şahıs olan Irmak'ın bu örneği kullanması doğaldır. Bkz. Friedrich Nietzsche, **Böyle Buyurdu Zerdüşt** (Bu Kitap Ki Herkese Göre ve Kimseye Göre Değil), çev. A. Turan Oflazoğlu, İstanbul: Cem Yayınevi, 1991, s.273.

¹³⁶ Sadi Irmak, **Devrim Tarihi**, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1967, ss.13, 15, 17, 34. Önce eylem, ardından doktrin geldiğini belirten Irmak, Atatürk milli Türk Devletinin sınırlarını daha 1907 yılında kafasında tasarlamıştı. Demek suretiyle aslında çelişkili bir ifadede bulunuyor.

¹³⁷ Irmak, **Devrim Tarihi**, s.22.

¹³⁸ Irmak, **Devrim Tarihi**, s.105.

bu fonksiyonu ifa edebilecek en yetkin, en Atatürkçü kurumdur.¹³⁹ *Timur* ise, Türk devriminin felsefesinin milliyetçiliği de içeren laik bir reform felsefesi¹⁴⁰ olduğunu ifade ederek, Atatürk'ün halkçılık ilkesini, İslâm'ın hakimiyet teorisine karşı çıkan ve sonuç olarak onun yerini alan laik bir hakimiyet teorisidir şeklinde yorumluyor.¹⁴¹ Atatürk orduyu ele geçirip, devrimlerin bekçisi yapmıştır.¹⁴²

Öğün'ün deyimleriyle: “70 (86) yıllık yakın dönem Türk tarihini Mustafa Kemal Atatürk'ün şahsında tecelli eden ‘büyük tarihsel kazanımlar’ ya da tersine olarak ‘büyük tarihsel kayıplar’ olarak gören tez ve anti-tezlerin arasında ciddi hiçbir kültürel farklılık yoktur”.¹⁴³ Atatürk'ün sağlığında, Kemalizmin var olup olmadığı konusunda da tartışmalar yapılmaktadır. Heper, bu çerçevede, Atatürk henüz hayattayken Kemalizm diye takdim edilen ideolojinin var olmadığını iddia ediyor.¹⁴⁴ Öte yandan Heper, Kemalizm'i “çağdaş bir toplum inşa etmeye, tedrici olarak demokrasiye geçiş ve bilahare kendi içinde isabetli dengelere dayanan sağlıklı bir demokrasinin yerleşmesine yön vermiş bulunan esnek bir dünya görüşü”¹⁴⁵ olarak tanımlarken, Yayla ise “Türkiye olabildiği kadar demokrasi olmayı Kemalizm sayesinde değil, Kemalizm'e rağmen gerçekleştirmiştir” görüşündedir.¹⁴⁶ Baydur ve Karaman'a göre ise: tek partili yılların yönetici ideologları nazarında halka gösterilen istikamet in doğruluğunu sorgulama gibi bir özgürlük alanı tanınmaz, şef hakikati keşfeden kişidir. İyi vatandaş olmak gösterilen istikamette ilerlemeyi gerektirir. Bu ilerleyiş kimi zaman fedakârlıklar içinde yürütülür.¹⁴⁷ Bir diğer görüşe göre Kemalizm; toplumda oransal olarak önemli bir yekûnu oluşturmayan, ancak Türkiye'nin kendine has tarihsel geleneğinin sonucu olarak, yükte hafif paha da ağır, askeri bürokrasisinin, dolayısıyla ordunun ideolojisidir. Bu ideoloji, tek partili otoriterizmini geçici olarak değil, kalıcı, olarak yerleştirme

---

¹³⁹ Irmak, **Devrim Tarihi**, ss.221–222.

¹⁴⁰ Taner Timur, **Türk Devrimi, Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1968, s.93.

¹⁴¹ Timur, **Türk Devrimi, Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli**, s.106.

¹⁴² Timur, **Türk Devrimi, Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli**, s.107.

¹⁴³ Süleyman Seyfi Öğün, “Kemalizm Tartışmalarının Kültürel Doğası Üzerine Bazı Notlar”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994, s.25.

¹⁴⁴ Metin Heper, “Kemalizm ve Demokrasi”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994, s.37.

¹⁴⁵ Heper, “Kemalizm ve Demokrasi”, s.39.

¹⁴⁶ Atilla Yayla, “Kemalizm'e Liberal Açıdan Bakınca”, **Liberal Düşünce**, Yıl 9, Sayı 36, Güz 2004, s.25.

¹⁴⁷ Mithat Baydur-M.Lütfullah Karaman, “Retoriğe Karşı Pratik: Sözde Halkçılık Karşısında Özde Siyasal Seçkincilik-Demokrasi Güzergâhında Cumhuriyet Türkiye'si Üzerine Notlar”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994, s. 43; Etyen Mahçupyan, “Kemalizm: Bir Geçiş Dönemi”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994, s. 54.

çabasıdır. Demokratik bir ideal ya da uzak bir hedefi hiçbir zaman olmamıştır, bundan sonra da olmayacaktır.¹⁴⁸

Atatürk ve İnönü dönemleri üzerine yazılmış eserlerin, bir iki istisna dışında, genelinde döneme tanıklık eden eserlerden sadece *Nutuk*'u muteber kabul etme gibi bir temayülle yazıldıkları söylenebilir. Karizmatik bir kişiliğe sahip, büyük bir siyaset ve devlet adamı olan Atatürk'ün yazdığı *Nutuk*'un, dönemin kritik bir anı sonrası, yani gerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması, gerekse İzmir Suikastı ertesinde, suikastla irtibatlandırılıp tasfiye edilen eski ittihatçıların ve eski komutanların karşısında bir eylem savunusu olduğu görüşü pek dikkate alınmaz. Nitekim açıklanmaya muhtaç birçok olaya hemen hiç değinilmez, 1919 ile 1927'ye kadar geçen zaman dilimi üzerinde eşit ağırlıkla durulmaz.¹⁴⁹ Tunçay, bu doğrultuda, “*eğer Nutuk 1927'de değil de 1937'de yazılsaydı, bu muhtevada yazılmazdı*” demektedir.¹⁵⁰ Bu arada, Kemalizmin artık Türk modernleşme tarihinin en ileri aşaması olduğu yönündeki kanaatin inandırıcılığını kaybettiği, gitgide marjinalleştiği iddiaları, dillendirilir olmaya başladı¹⁵¹. Bunun yanında, Atatürkçülüğünden şüphe duyulmayacak kadar tescilli olan kimi şahsiyetlerden bile Atatürk ilkeleri olarak takdim edilen altı esasın artık yetersiz kaldığı itirafları da gelmeye başlamıştır.¹⁵²

Alkan'a göre, Atatürk ve reformları konusunda getirilecek eleştirilerin temelinde, Batı medeniyetinin esasını teşkil eden siyasi ve fikri temel hakların mevcut reform paketine neden dâhil edilmedikleri işlenmelidir.¹⁵³ Yine bir başka yoruma göre Kemalizm bir boşlukta doğmamıştır. Kemalizm demokrasiye geçişte bir engel, demokrasi ise tarihsel bir zorunluluk, toplumsal evrimin kaçınılmaz etik bir hükmü de değildir. Öte yandan Kemalizmin doğduğu tarihsel ortamda, demokrasi yükselen bir değer de değildi. İmparatorlukların tasfiyesi ertesinde, imparatorluklarla birlikte tasfiye

¹⁴⁸ Mehmet Altan, “*Kemalizm Ordunun Resmi İdeolojisidir...*”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994, s. 61–64.

¹⁴⁹ Bu husustaki iki eleştirel bakış açısını yansıtan şu eserlere bkz.; Paul Dumont, **Atatürk'ün Yazdığı Tarih: Söylev**, (Çağdaş Türkiye'nin ulusal bilincinin oluşmasında “Söylev”in oynadığı rol), çev. Server Tanilli, İstanbul: Cumhuriyet'in Kültür Hizmeti Kitapları, 1997, s.7 vd. Taha Parla, **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, Cilt: 1, (Atatürk'ün Nutku), İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.

¹⁵⁰ Mete Tunçay bu sözleri, Taha Akyol'un hazırlayıp sunduğu “*Eğrisi Doğrusu*” programında, 20 Temmuz 2007'de söylemiştir. Üstelik *Nutuk*, TBMM'de değil, CHP Meclis Grubunda okunmuştur. *Nutukta* zannedildiğinin aksine en çok yerilen şahıs Sultan Vahidettin değil, Rauf Bey'dir. Programa www.cnnturk.com adresinden ulaşılabilir.

¹⁵¹ Eyüp Köktaş, “*Marjinalleşen Kemalizm ve Orijinalleşen Toplum*”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994, ss.74–78.

¹⁵² Suat İlhan, “*Devrim, Evrim ve İlkeler*”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994, s.87.

¹⁵³ Ahmet Turan Alkan, “*21. Yüzyılın Başlarında Atatürkçülüğün Durumu*”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994, s.12.

edilen monarşi ve monarşinin yerine ulus-devlet örgütlenmesi temelinde kurulan yeni düzenin, mutlakiyetçiliği tasfiye edip, yerine, dar bir siyasi kadronun yürüttüğü iktidar kliğini aşan, denetlenebilirliği getiren yeni süreci de ıskalamadığı görülüyor. Bu gerçekten de önemli bir kazanımdır. Kemalistler, ulus-devlet gerçeğini kavrayıp onun gereklerini hayata geçirmeyi ilke edinmişler.¹⁵⁴

Ateş ise, Kemalizmin demokrasi boyutuna ilişkin eleştirilere katılmadığını belirterek, 1923 sonrası hemen demokrasiye neden geçilmediği eleştirisi ise o dönem itibarıyla pek bir itibar görmese gerekir, görüşündedir. Nitekim “*bir demokrasinin oluşturulabilmesi için gereken kimi temel koşullar var. Bunlar ‘belli bir eğitim düzeyi’, ‘belli bir örgütlenmişlik’, ‘toplumda iletişimin gelişmiş olması’ ve nihayet ‘toplumun belli bir gelir düzeyine ulaşmış olması ve geniş bir ‘orta sınıfın varlığı’ biçiminde özetlenebilir’*”¹⁵⁵ diyerek, bu eleştirilerdeki anakronik boyutu gözler önüne seriyor.

Sarıbay, bir anlamda, gelenek denilen o gizemli fenomenin Kemalizmin içine de sirayet ettiği görüşündedir. Buna göre, Kemalistler, üç meselede klasik Osmanlı zihniyetinin kültürel kodlarından ve davranış kalıplarından kendilerini kurtaramadılar. Bu da Türkiye’de demokrasinin aksak işleyişinin sebeplerinden biri oldu. Bunlar; cemaat yerine konan cemiyetin gene cemaat gibi çalışması, devletin bu cemaatin en üst faal birimi olarak rol oynaması ve Osmanlı reformcularında hâkim olan “toplum mühendisliği” anlayışının Kemalist devrimcilerce aşılammaması olarak sıralanabilir.¹⁵⁶ Osmanlı aydınının Batıya yönelişinde temas ettiği düşünce ekollerinin içinde etkisi en belirleyici olan ekolün pozitivism olduğu konusunda belirgin bir hemfikirlik olduğu yukarıda da belirtilmişti. Pozitivizmin Kemalizm üzerindeki ciddî etkisinin en önemli sonuçlarından biri de “*pozitivizmin kurumları tarih dışı kılıp metalaştıran, dolayısıyla onları bir ‘toplum mühendisliği’ meselesi haline getiren*”¹⁵⁷ yönüdür. Bu noktada, Kılıçbay’ın şu ifadeleri üzerinde de düşünmek gerekiyor:

“Aslında, tarihsel değişmeyi kahramanlar veya dâhilerle açıklamak büyük bir kolaylık ve rahatlık sağlamaktadır. Çünkü insanların ezici çoğunluğu, değişmeye yol açan bir sürecin sonuncu anını, değişmenin bizzat kendi olarak görür ve algılar. Bu durumda, bir sürecin sonuncu hareketini yaparak, eşiği aşan ‘kahraman’ veya sadece sonuncu noktada duran

¹⁵⁴ Sarıbay, “Demokrasinin ‘Prelude’ü Olarak Kemalizm”, ss.16–17.

¹⁵⁵ Toktamış Ateş, “Mustafa Kemal, Kemalizm ve Demokrasi”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994, s.22.

¹⁵⁶ Sarıbay, “Demokrasinin ‘Prelude’ü Olarak Kemalizm”, s.18.

¹⁵⁷ Sarıbay, “Demokrasinin ‘Prelude’ü Olarak Kemalizm”, s.19.

'dahi', bu değişmenin yaratıcısı, dolayısıyla tarihi yapan kişi olarak görülür ve kabul edilir".¹⁵⁸

Oysa Türk modernleşme tarihinin kaba bir tasnifle birkaç aşamadan oluşan bir serüveni vardır. İlk aşama Osmanlı Devleti'nin askeri gücünü kaybettiğinin farkına varmasıyla başlayan ve bu olumsuzluğa karşı önlemler alınması ihtiyacının yarattığı reformlar dönemidir ki 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla başlayan, 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla nihayete eren aşamadır. İlk Batılı askeri nizam, eğitim ve teknoloji bu periyotta iktibas edilmiştir. İkinci aşama; alınan bu önlemlere paralel olarak, devletin teşkilât yapısını da Batılı modelle uyumlu hale getirme çabası olarak belirmektedir ki bu aşamanın en önemli halkası Tanzimat Fermanı'nın ilânıdır. Bu aşama 1826 ile 1865 yılları arası olarak dönemleştirilebilir. 1865 sonrasında Yeni Osmanlı Düşüncesinin doğuşu evresi denebilecek, özünde, reyadan yurttaş giden sürecin en önemli vurgusu olan "*serbestiyet*", yani özgürlük vurgusunun bulunduğu, Batılı kurumların yerleşebilmesi için, Batının yaşam tarzını temellendiren ve destekleyen Batı düşünce ve kültürünün iktibasının, modernleşme hedefine giden devletin, mesafe kat edebileceğinin vurgulandığı dönemdir. Atatürk, tüm bu aşamaların yaşanmışlığı ertesinde, son aşamanın tartışıldığı yıllarda dünyaya gelmiştir.¹⁵⁹

İlkokuldan üniversiteye kadar okutulan Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi derslerine rağmen, mezun olan öğrencilerin ya Marksist ya da Nurcu olduğu konusundaki şikâyetler hâlâ güncelliğini korumaktadır.¹⁶⁰ Hatta Atatürk'ün manevî kişiliğine ve büyüklüğüne gölge düşüren faaliyetlerin baş aktörlerinin, kendilerini Atatürk'ü korumaya adanmış Atatürkçüler olduğu konusunda görüş beyan eden entelektüeller de vardır.¹⁶¹ Bu seviyeli eleştiriler karşısında, Atatürk'ün özel hayatına dil uzatacak derecede çirkinleşme, yapılan reformların sağladığı kazanımların hepsini inkâr, gibi düzeysiz çıkışlar da gözlenmektedir.

Kuşku yok ki, Atatürk gözde bir tarihsel simaydı. Üstelik hakkında yapılan tüm eleştirilere rağmen "*bütün askerlik hayatı boyunca siyasete büyük ilgi duymasına ve*

---

¹⁵⁸ Mehmet Ali Kılıçbay, "*Atatürkçülük ya da Türk Aydınlanması*", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994, s.65.

¹⁵⁹ Şerif Mardin, "*Atatürk'ü Anarken*", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994, ss.5-6.

¹⁶⁰ Hüseyin Çelik, "*Bir Başka Açından Atatürkçülük*", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994, s.81; Yayla, a.g.m., s.20.

¹⁶¹ Ahmet İnam, "*Mustafa Kemal Günümüzün Neresinde?*", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994, s.84.

zaman zaman bilfiil siyasetle uğraşmasına rağmen, meşru zeminden ayrılmamak hususunda gösterdiği itina dikkat çekicidir".¹⁶². Atatürk'e ve dönemine eleştirel bir gözle bakmaktaki ısrar, aslında, bizzat onun temel düstur olarak takdim ettiği "*Hayatta en hakikî mürşit ilimdir*" özdeyişine riayeti gösterir.

Yukarıda farklı yazarların görüşleri çerçevesinde ele alınan Atatürkçülük ve Kemalizm hususunda, kimi ayrışan ve kesişen noktalar rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Aydınların Atatürk algısıyla, askerinin Atatürk algısının birbirine pek benzemediği ortadadır. Ordunun Atatürk algısının genel anlamıyla, asker Atatürk portresi temelinde oluştuğu, Atatürk'ün siyaset adamı kimliği etrafında biçimlenen siyasi eylemleriyle, devlet adamı Atatürk'ün birbirinden ayrılmadığı görülmektedir. Bu algı ve ayrımlaştıramama, dogmatizmle beslenen kült yaratma eğilimiyle birlikte, tabii ki sert bir Atatürkçülüğü, biraz da kurumsal ontolojik yapının yardımıyla, asker zihniyetine yerleştirecektir. Atatürkçülük dışındaki tüm düşünceleri, kökü dışarıda sapık ideolojik fikirler olarak takdim etmenin Atatürkçülük'le bir ilgisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla zaman zaman otoriter eğilimleri besleyen yönlerine tesadüf edilse de Kemalizm'in bile darbelere gerekçe oluşturacak bir tarafı bulunmamaktadır. Bu nedenle, Atatürkçülükten sapma gerekçesinin, sadece müdahalenin meşruiyetini sağlama yönünde bir işlevsellik neticesinde araçsallaştırıldığı söylenebilir.

---

¹⁶² Alkan, "21. Yüzyılın Başlarında Atatürkçülüğün Durumu", s. 11.

II. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİNDE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİ

Milli Mücadelenin zaferle sonuçlanmasından sonra, yeni ve sancılı bir döneme giriliyordu. Milli Mücadele döneminde TBMM içindeki ayrılıkların¹⁶³ yeni dönemde nasıl bir şekil alacağı noktasındaki ilk belirtiler Mustafa Kemal Paşa tarafından İzmir’te düzenlenen bir basın toplantısıyla ortaya çıkıyor; birinci TBMM döneminde meclis içindeki birinci ve ikinci grup¹⁶⁴ arasındaki fikir ayrılıklarının partileşmeler biçimini alacağı tahmin ediliyordu. Ancak Mustafa Kemal Paşa tarafından Halk Fırkası ismi altında bir fırka teşekkül ettirileceği, partinin dokuz temel umde etrafında faaliyet göstereceği açıklanırken, ikinci grubun da partileşebileceği beklentisi hâsıl olmasına rağmen HF karşısına çıkacak muhalif parti, ikinci grup üyeleri tarafından kurulmadı ya da kurulamadı.¹⁶⁵ TBMM’nin yenilenmesi için yapılan seçimler sonucunda bir kişi istisna olmak üzere ikinci grup neredeyse tamamen tasfiye edildi.¹⁶⁶ Yeni meclisin önceleri dikensiz bir gül bahçesi olacağı tahmin ediliyordu ancak böyle olmayacağı bir müddet sonra anlaşıldı.

¹⁶³ Bu ayrılıkların gevşek de olsa belli düşünceler etrafında toplanan bir kısım mebus tarafından meclis içinde nasıl örgütlendiğini irdeleyen bir çalışma için bkz. Mızıyal Karaçam Şengil, **Birinci Dönem TBMM’nde Düşünce Akımları** (1920), İstanbul: Cem Yayınevi, 1996.

¹⁶⁴ İkinci Gruba mensup milletvekillerinin gerici ve saltanatçı olduğuna yönelik olarak yapılan yayınlar gerçeği yansıtmamaktadır. Bu grubun temel tenkit konularının başında, özellikle İttihat ve Terakki devrinde yaşanan ve memleketi felâkete sürükleyen şahıs tahakkümü gelmektedir. İkinci Grup üyeleri, Mustafa Kemal Paşa’nın şahsına değil, tarzına karşıdırlar, bkz. Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet** (İkinci Grup), İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s.393; Samet Ağaoğlu da aynı kanaattedir, bkz. Samet Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, İstanbul: Baha Matbaası, 1972, s.17.

¹⁶⁵ İkinci Gruba yönelik seçimler öncesi ilk sindirme harekâtı, gruba mensup ateşli bir mebus olan Ali Şükrü Bey’e yönelik olarak gerçekleştirilen suikast hâdisesi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa’ya karşı olan engin muhabbeti ve bağlılığıyla tebarüz eden Topal Osman tarafından öldürüldüğü ortaya çıkan Ali Şükrü Bey’in akıbeti henüz meçhulken mecliste cereyan eden ateşli nutuklar için bkz. Feridun Kandemir, **Siyasi Cinayetler** (Cumhuriyet Devrinde), İstanbul: Ekicigil Matbaası, 1955, ss.17–57. Olaydan tamamen Mustafa Kemal Paşa’nın sorumluluğu bulunduğu iddiasıyla kaleme alınmış iki eser için bkz. Ahmet Kekeç (Yay. Haz.), **Ali Şükrü Bey Cinayeti** (Birinci Meclise Yapılan Darbe ve “Faili Meşhur” Bir Vak’a), İstanbul: İşaret Yayınları, 1994. Abdurrahman Dilipak (Yay. Haz.), **Topal Osman Olayı**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1992. Ayrıca bkz. Süleyman Beyoğlu, **“Giresunlu Topal Osman Ağa”**, **Tarih ve Medeniyet**, sayı: 32 (Kasım 1996), ss.32–36. Konu hakkında, en son bilgi ve belgelerle hazırlanmış mükemmel bir eser için bkz. Süleyman Beyoğlu, **Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa** (yayınlanmamış belge ve bilgilerle), İstanbul: Bengi Kitap Yayın, 2009.

¹⁶⁶ Bu isim Gümüşhane mebusu Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey’di. Adı geçenin hatıraları için bkz. Ömer Faruk Lermioğlu (Hazırlayan), **Kadirbeyoğlu Zeki Bey’in Hatıraları**, İstanbul: Sebil Yayınları, 2007; Seçimlerin yenilenmesi arifesinde, İkinci Gruba mensup milletvekillerinin iki noktada tedirgin oldukları gözlenmektedir. Bunlardan ilki: seçimlerin hükümet tarafından yürütülmesi, ikicisi ise ordu faktörünün devreye girerek 1912’de yapılan ünlü **“Sopalı Seçim”**e benzer durumun ortaya çıkması olasılığıdır. Yapılan düzenlemeyle İkinci Meşrutiyetten bu yana seçilme hakkı olan, ancak oy verme hakkı olmayan ordu mensuplarına sadece aktif vazife yürüttükleri yerlerden aday olamama şartı getirilmiştir. Böylece hemen hepsi Müdafaaı Hukuk Grubundan aday olan kumandanlar meclise girmişlerdir, bkz. Rıdvan Akın, **TBMM Devleti (1923–1920)** (Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare), İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, ss.399–401.

A. Atatürk Dönemi Siyasi Gelişmeleri ve Ordu

Atatürk dönemi, Türk siyasi hayatının, üzerinde çokça tartışılan bir evresidir. Bu döneme ilişkin olarak yapılan değerlendirmelerde bir görüş, Atatürk döneminin Türkiye'nin demokratik bir toplumsal ve siyasi hayat için öncü reformların yapıldığı iddiasındadır.¹⁶⁷ Bu görüşün sözcüleri, nihaî hedef olarak demokratik bir siyasi sistemin kurulması yolundaki engellerin kaldırılması amacının benimsendiğini ileri sürerken,¹⁶⁸ diğer bir görüşe göre; yeni rejim daha baştan böyle bir hedefi gütmemiştir ve Atatürk dönemi tam anlamıyla tek partili, tek şefli yarı diktatörlük rejimidir.¹⁶⁹ Üstelik bu rejim sanıldığı gibi aksine geçici değil kalıcı kılınmaya çalışılan kurumsallaşmaya meyyal özellikler gösterir.¹⁷⁰ Daha ılımlı bir görüşe göre ise bu dönemde yapılan reformların amacı ne olursa olsun, niyet, demokrasi olmasa bile kimi yönleriyle çok partili siyasi hayata geçişi kolaylaştırıcı etkileri vardır.¹⁷¹ Bu kanaatlerin kendi içindeki tutarlılıklarının tartışılması gerekmektedir. Bunun en önemli yolu ve yöntemi ise bir sistemin demokratik yönelimlere ne derece açık olduğu noktasındaki en belirleyici etmen olan yönetici elitin muhalefete karşı gösterdiği tavır ve tahammülün sorgulanmasından geçtiği söylenebilir. Bu nedenle çoğu kez demokrasi denemeleri

¹⁶⁷ Sözelimi Timur, Türk Devriminin ulusal demokratik bir devrim olduğundan bahisle, bunu egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunun vurgulanmasına, söz konusu egemenliğin milli sınırlar içinde uygulanacağını ifade ediliyor olmasına bağlamaktadır, bkz. Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara: İmge Kitabevi, 1993, s.248.

¹⁶⁸ Nitekim bu yorum sadece çağdaş Kemalistler tarafından savunulmamaktadır. Ünlü siyaset bilimci Duverger de aşağı yukarı bu kanaattedir, bkz. Maurice Duverger, **Siyasi Partiler**, çev. Ergun Özbudun, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974, s.360–364. Ancak burada dikkat çeken bir husus vardır. Duverger, eserinin önsözünde Türkiye'den iki isme, kitabın yazılabilmesi için topladıkları belgelerden ötürü teşekkür etmektedir: Tarık Zafer Tunaya ve İlhan Arsel. CHP ve Kemalist ideoloji konusunda yansız oldukları iddia edilemeyecek olan bu iki ismin yönlendirmelerinin açık etkisi olduğunun hesaba katılması gerekmektedir. Kayalı da tam da bu noktaya dikkat çekerek sıkça referans verilen Duverger'in bu teşhisinin isabetinden kuşku duyulması gerektiğini belirtiyor, bkz. Kurtuluş Kayalı, **Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı** (Görüntüdeki Dinamizmin Gölgelediği Tıkanıklık), İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s.191 vd.

¹⁶⁹ 1 Nisan 1931 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde yer alan “Kaç mebus alınacak? Hakikî vaziyeti kimse tahmin edemez. Katî vaziyet Gazi hazretleri umumî listeyi ilân edince anlaşılacak” şeklindeki habere atf yapan Başkaya, bu kanaattedir. Bkz. Fikret Başkaya, **Paradigmanı İflâsı**, s.113. Kuruluş döneminde yaratılan kişi kültürünün ne denli yoğun olduğunu göstermesi açısından Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya “Atatürk” soyadının verilmesi üzerine, Falih Rıfkı'nın bu vesileyle yazdığı bir yazıda şu ifadeleri okumak gerekiyor: “En büyük Türk odur. Atatürk onun soyadı değildir. Atatürk onun kendisidir. Bu at, Türk tarihinin üstünde bir sancak gibi dalgalanacaktır; Türk tarihinin dünü, bugün gibi, yarın onun gölgesi altındadır”, bkz. Falih Rıfkı, “Atatürk”, **Hâkimiyeti Milliye**, 25 İkinci Teşrin 1934. Aynı doğrultudaki bir diğer yazı için bkz. Necip Ali, “Atatürk”, **Hâkimiyeti Milliye**, 25 İkinci Teşrin 1934.

¹⁷⁰ Kemalizmin önemli ideologlarından biri sayılabilecek olan Bozkurt'un şu ifadeleri bu iddianın kanıtlarından biri sayılabilir mi? “Zamanımızın bir Alman tarihçisi, gerek nasyonal sosyalizmin ve gerek faşizmin Mustafa Kemal rejiminin az çok değiştirilmiş birer şeklinden başka bir şey olmadıklarını söylüyor. Çok doğrudur. Çok doğru bir görüştür. Kemalizm otoriter bir demokrasidir ki, kökleri halktaadır. Türk milleti bir piramide benzer, tabanı halk, tepesi yine halktan gelen baştır ki, bizde, buna şef denir. Şef otoritesini yine halktan alır. Demokrasi de, bundan başka bir şey değildir”. Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilâli**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1995 (1940), s.107.

¹⁷¹ Emin Türk Eliçin, **Kemalist Devrim İdeolojisi**, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996 (1970), ss.258–259.

olarak isimlendirilen Terakkiperver ve Serbest Fırka olaylarına kısaca bakmak gerekmektedir.

Milli Mücadelenin zaferle sonuçlanmasından sonra kafalarda bazı sorular belirmişti. Yeni rejimin niteliği ne olacaktı? Türk-Yunan Savaşının en kritik günlerinde meclis içinde ortaya çıkan kimi ihtilâfların gayet sert bir biçimde tartışıldığı, kimi meseleler üzerinde yapılan münakaşalar karşısında gösterilen reaksiyonların, belli milletvekillerini ortak hareket etmeye zorlamasıyla birlikte safları belirginleşen gruplaşmaların ortaya çıkması, meclis içi iktidar ve muhalefet çatışmasına benzer bir durum ortaya çıkarmıştı.¹⁷² İkinci Grup olarak isimlendirilen bir milletvekili grubunun, Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliğinde bütünleşen "tek adam"lık olgusuna karşı gösterdikleri kimi çıkışlar, Birinci Grup nezdinde, ilk fırsatta bu şekilde temayüz etmiş olan meclisten bir an evvel kurtulmak gerektiği kanaatini yaratmıştı.¹⁷³ Nihâî bir barış antlaşmasının imzalanması öncesinde, 28 Ocak 1920'de son Osmanlı Mebusan Meclisi'nce kabul edilip 17 Şubat 1920'de tüm dünya kamuoyuna ilân edilen Misak-ı Milli¹⁷⁴ çerçevesinde yapılacak bir barışın, taviz kabul etmez takipçisi olacaklar içinde, en fazla sayıdaki milletvekilini barındıran İkinci Gruptu. Bu; grubun tasfiye edilmesi gerektiği yönündeki temayülü besleyen ikinci bir neden gibi gözükmekteydi. Nihayet meclisi yenileme seçimleri yapıldı. Gümüşhane Mebusu Zeki (Kadirbeyoğlu) Bey müstesna olmak üzere İkinci Grup mensubu tüm milletvekilleri, yeni meclise tekrar giremediler.¹⁷⁵

Yeni meclisin açılmasıyla birlikte, Mustafa Kemal Paşa 10 Mayıs 1921'den beri grup olarak meclis içinde örgütlenmiş olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Grubunu, Halk Fırkası adı altında topladı. Fırka eliyle meclis üzerinde otoritesini kuvvetlendirmesi, bu arada Milli Mücadelede etkin görevler almış önemli isimleri örtülü bir tasfiye sürecine tabi tutmak olarak yorumlanabilecek siyasi hamleler içine

---

¹⁷² TBMM Mebus İntihabı Kanununun müzakeresinde 14'ncü maddeyle Gazi'ye meclis üyeliğini kapatma girişimi olarak nitelendirilebilecek tasarı, muhalif grubun önemli hamlelerinden birisidir. Buna göre ya mevcut sınırlar içindeki mahallin ahalisinden olmak, ya seçileceği mahallin seçim çevresinde bulunmak, ya da en az beş yıl seçim çevresinde ikamet ediyor olmak şartı getirilmek isteniyordu. Bu şart kanunlaştığı halde Gazi'ye örtülü bir siyaset yasağı gelmiş olacaktı, bkz. Kılıç Ali, **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, İstanbul: Sel Yayınları, 1955, s.98.

¹⁷³ Özellikle Teşkilât-ı Esasîye Kanununun müzakeresi esnasında, meclis kararlarının meclis reisi tarafından veto edilme hakkının teklifi ve bu teklife karşı meclisin direnmesi olayı zikredilebilir, bkz. Kılıç Ali, **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, s.71.

¹⁷⁴ Misak-ı Milli'nin nasıl kabul edildiği konusunda tarafımızdan kaleme alınmış bir eser için bkz. Cengiz Sunay, **Son Karar Misak-ı Milli**, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2008.

¹⁷⁵ Halim Şengül ve diğerleri, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul: Fil Yayınevi, 1977, s.179; Toktamış Ateş, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul: Güray Matbaası, 1980, s.267; Hamza Eroğlu, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara: Sanem Matbaası, 1981, s.143.

girmesi; bu kesim nazarında bir takım memnuniyetsizlikler yaratmaya başlayınca, fikri ayrılıkların teşviki, muhalif bir fırkanın teşekkülüne yol açmıştır. Muhallif partinin liberal bir programla faaliyet göstereceği, isminin de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olacağı yönündeki ilk duyurular Halk Fırkası'nda da bir isim değişikliği yapılmasına neden oldu¹⁷⁶ ve hemen Cumhuriyet ibaresi fırkanın isminin başına eklendi. TCF'ni kuran kadro, şöhretli isimlerden oluşuyordu ve partide Milli Mücadelenin en saygın kumandanları başı çekiyordu. Bu isimler: Kazım Karabekir Paşa¹⁷⁷, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Hüseyin Rauf (Orbay) Bey¹⁷⁸, Refet (Bele) Paşa, Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa; sivil kanattan ise tanınmış bir entelektüel ve eski bakanlardan Abdülhak Adnan (Adıvar) Bey'di.¹⁷⁹

Böylesine güçlü bir kadronun CHF karşısında önemli bir rakip olacağı hemen herkes kadar olduğu gibi CHF tarafından da tahmin ediliyordu. Fırka özellikle İstanbul basını tarafından destekleniyor, Kazım Karabekir gibi bir ismin Milli Mücadelenin başlangıcı ve zaferle taçlandırılmasındaki hayatî belirleyiciliği üzerinde duruluyordu.¹⁸⁰ Fırka kurucularının Milli Mücadelede aldıkları inisiyatiflere lâıyık görevlerden uzak tutulmaları, Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında kümelenen ve zaferdeki katkıları

---

¹⁷⁶ Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992, s.78.

¹⁷⁷ Kılıç Ali bu isimlerin akıllarını özellikle ikinci gruba mensup mebusların çeldiğini vurguluyor. Mustafa Kemal'in askeri yeteneğinden faydalanıldıktan sonra, diktatörlük temayüllerinin kuvveden fiile geçmeden tasfiye edilmesi gerektiğinin telkin edildiğinden bahisle, özellikle diğer isimler bir tarafa, Ali Fuat ve Kazım Karabekir Paşa'nın bu nedenle muhalefete geçtiklerini belirtiyor, bkz. Kılıç Ali, **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, ss.14-17.

¹⁷⁸ Gazi'nin, en müşkül anlarında bile İsmet Paşa'ya verdiği destek diğerlerini gücendiriyordu. Özellikle Eskişehir Bozgunundaki başarısızlığına rağmen Gazi'nin İsmet Paşa'ya el vermesi, hem Mudanya Mütarekesi, hem de Lozan Muahedesinde baş murahhas olarak görevlendirmesi karşısında İcra Vekilleri Heyeti Reisi ve bu göreve talip olan Rauf Bey de kuskünler kafilesine katılmıştı. Bkz. Kılıç Ali, **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, s.92. Ağaoğlu, Atatürk'ün İsmet Paşa'yı tutuşunun, söylediği her şeyi itirazsız tatbik edecek bir kişilik olarak gördüğüne bağlıyor. Ona karşı kafa tutma cesaretini ise ömrünün son yılını yaşadığı bilgisini Dr. Refik Saydam'dan almış olması olasılığına bağlıyor. Atatürk'e karşı o meşum gecede sarf ettiği "*memleketin sarhoş sofrasından idare edilemeyeceği*" cümlesine karşı Atatürk'ün verdiği cevabın müthiş olduğunu aktarıyor: "*sizi de böyle bir sofrada Başvekil yapmışım.*" Azledileceğini hiç beklemeyen İnönü, son bir pişmanlıkla Ankara'dan İstanbul'a giderken trende sabaha kadar affını dileyen küçük mektuplar yolluyor Atatürk'e. Atatürk mektupları okuyup cevapsız bırakıyor ve Hasan Rıza Soyak'a veriyor. Cumhurbaşkanı olur olmaz yaptığı ilk iş Soyak'tan mektupları alıp imha etmek oluyor, bkz. Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, ss.148-149.

¹⁷⁹ Bu isimlerin hiçbirinin inkılâplar aleyhine yapmış oldukları herhangi bir konuşmaları yoktur. Tasfiyelerinde inkılâpların o meşhur kuralı rol oynamıştır denilebilir. *İnkılâplar önce kendi evlâtlarını yer*, İnkılâplar sonrasında hemen her şey tek adamın elinde toplanınca, tek adam yola birlikte çıktığı arkadaşlarına kumanda edemeyeceği, emir veremeyeceğini anlayınca, kumanda edebileceği, emrine amade olacaklardan müteşekkil bir çevreye ihtiyaç duyar. Türk İnkılâbındaki katkıları, tasfiye edilenler kadar olmasa da sonraları yıldızları parlayanlar da işte bu yeni çevreye mensup olanlardır, bkz. Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, s.25.

¹⁸⁰ Karabekir, İzmir'in işgalinden dört gün sonra Samsun'a çıkan Mustafa Kemal Paşa'nın ülkenin büyük bir istilâlar karşısında olduğu zannıyla gerillâ harbine başlanması gerektiği fikrinde olduğunu söylüyor. Ancak kendisinin böyle bir yola tevessül edilmesi, düzenli orduların dağıtılması, hatta isimlerinin bile değiştirilmesinin pek fena askeri tesirler yaratacağı ikazını yaptığını ifade ediyor, bkz. Kazım Karabekir, **Paşaların Hesaplaşması** (İstiklâl Harbine Neden Girdik, Nasıl İdare Ettik?), Yay. Haz. İsmet Bozdağ, İstanbul: Emre Yayınları, 1992, s.141. Bu ikazın nedenli yerinde olduğu harbin zaferle neticelenmesinde ortaya çıkmıştır.

kendileri kadar olmayan zevatın gördüğü iltifat, muhalefetin kişisel hislerle ilgili boyutuyla, idarede takip edilecek usulün otoriterizme doğru kaydığı yönündeki kanaat ise objektif boyutunu oluşturuyordu.¹⁸¹

Mustafa Kemal Paşa, partinin gitgide artan etkisini kırma yönünde iki aşamalı bir taktik izledi. İlkinde, 5 Eylül 1920 tarih ve 18 sayılı Nisab-ı Müzakere Kanununun 4. maddesi uyarınca TBMM üyeliği ile memuriyet vazifesinin bir şahsın uhdesinde bir arada bulunamayacağı hükmünün artık işletilmesi gerektiği beyanında bulundu. Harp müddetince süren olağanüstü durumun artık kalkmış olduğundan bahisle, komutanların tercihlerini yaparak ya orduda ya da meclis üyeliğinde karar kılmaları gerektiğini ifade etti. Kuşkusuz bu uyarı yasal temellere dayanıyordu ve gayet meşru idi. Paşa, meselenin künhüne vakıftı; amacı muhalif paşaların ordudaki prestijlerini siyasette koz olarak kullanılmalarını engellemekti. Neticede TCF'nı kuran paşalar ordudaki görevlerinden ayrılarak sadece milletvekili olarak kalacakları yönünde iradelerini ortaya koyuyorlardı. Ordudan ayrılmalarıyla boşalan vazifelere Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı komutanlar atanınca artık ordu da tamamen Mustafa Kemal Paşa'nın kontrolüne giriyordu.¹⁸²

TCF, çok etkisiz bir muhalif parti olarak sekiz buçuk ay gibi çok kısa bir süre faaliyet gösterebildi. Bu süre içinde ne bir seçim kazandı, ne bir hükümet kurabildi ne de hazırladığı herhangi bir yasayı meclisten geçirebildi.¹⁸³ Fırkanın Şeyh Sait İsyanı'nda parmağı olduğu gerekçesiyle kapatılması¹⁸⁴ ve ardından İzmir'de patlak veren suikast teşebbüsü olayı ile birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın adım adım rakiplerini tasfiye ederek tek adamlığını perçinlediği görülmektedir.¹⁸⁵ Partinin kurucu kadrosu ise çeşitli

---

¹⁸¹ Ali Fuat Paşa'nın İsmet Paşa'yla olan ihtilâfi ise İsmet Paşa'nın, Milli Mücadeleye en son katılanlardan biri olmasına rağmen Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine getirilmesidir, bkz. Kılıç Ali, **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, s.34.

¹⁸² Öztürk, **Ordu ve Politika**, s.51.

¹⁸³ Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s.8.

¹⁸⁴ Ankara İstiklâl Mahkemesinin TCF'na el atmasının tarihi Mart 1925 tarihi itibarıdır. Partinin İstanbul merkezine yapılan bir baskınla başlayan soruşturma, merkezin genel sekreteri Kara Vasıf Bey üzerinde yoğunlaştırıldı, bkz. Metin Toker, **Şeyh Sait ve İsyanı**, İstanbul: Akis Yayınları, 1968, s.89-95.

¹⁸⁵ Tasfiye sürecinde öylesine trajik olaylar cereyan etmiştir ki birini nakletmek gerekiyor. İsmail Canbulat ve Halis Turgut, yargılanmaları sonucunda onar yıl ağır hapis cezasına çarptırılırlar, her iki isim de karara itiraz eder. İtiraz sonucunda karar değiştirilir ve yeni karar açıklanır: darağacı, bkz. Uğur Mumcu, **Gazi Paşa'ya Suikast**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1994, s.69. Atatürk'e karşı bir başka suikast teşebbüsüne girişileceği haberi 1935'te basında yer almaktaydı. Çerkez Ethem'in adamlarının yapacakları iddia edilen suikast ile ilgisi görülen Urfa Mebusu Ali Saib Ursavaş'ın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasının istendiği belirtilen haberde, suikastçıların güney hududundan yurda giriş yaptıkları belirtilmektedir. Bkz. "*Büyük Şefimiz Atatürk'e Suikast Yapacaklardı*", **Son Posta**, 18 Birinci Teşrin 1935. Bir diğer gazetede habere göre Ethem ve kardeşlerinden biri İngiliz yetkilileri tarafından Amman'da yakalanmıştır. Gazetede yazısında Asım Us, Ethem ve kardeşlerinin bu işe âlet olduklarından bahsederek, çetenin uzantısının Suriye'de bulunduğunu İngilizlerin gösterdiği hassasiyetin aynen Fransızlar tarafından da gösterilmesinin beklendiğini belirtiyor. Bkz. Asım Us, "*Filistin'de İngiliz otoritesinin dürüstlüğü*", **Kurun**, 27 Birinci Teşrin, 1935. Yine aynı gazete, Yunan matbuatını mehz göstererek, hainlere paranın son halife Abdülmecit tarafından verildiğini yazıyor. Bkz. "*Çerkes Etem Haini Yakalandı*" **Kurun**, 27 Birinci Teşrin, 1935.

yargılamalara tabi tutuldu. Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy İzmir suikastı davasında İstiklâl Mahkemesi tarafından muhakeme edildiler.¹⁸⁶ Rauf Orbay gıyaben mahkûm oldu. Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü münasebetiyle çıkarılan af kanunu ile cezası kaldırılmasına rağmen 1935'te yurtdışından döndü.¹⁸⁷ Bu isimlerin tekrar taltif edilmeleri ancak İnönü döneminde mümkün olabildi. Bu taltifin de arkasında, Atatürk'ün yerine geçen İnönü'nün, arkasında düşman bırakmama siyasetiyle birlikte, çok partili hayata geçiş sürecinde yaşanan taktik hesaplar bulunduğu konusunda öne sürülen görüşler bulunmaktadır.¹⁸⁸

İngiltere'yle anlaşmaya varılmadan Lozan sonrasına ertelenen Musul vilâyeti sorununun sıcak olduğu bir dönemde doğuda baş gösteren Kürt İsyanı, yarattığı olumsuz sonuçların yanında CHF hükümetine, muhalifleri tasfiye edecek bir imkânı da yaratmasını bilmiştir.¹⁸⁹ Özellikle muhalif İstanbul basını ve TCF'nin rejimin selâmetine ihanet ettikleri gerekçesiyle yargı karşısına çıkarılmaları ancak böylesine topyekûn bir hâdisenin yarattığı meşruiyetle mümkün olabilirdi.¹⁹⁰ İkinci Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Fırkası'nın yayın organı olan Tanin Gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın), hukukçu Lütfi Fikri (Düşünsel) gibi popüler isimler, tabî hâkim ilkesinin hiçbir zaman gözetilmediği İstiklâl Mahkemelerinde yargıldılar.¹⁹¹ Bu tip meşhur isimler ekseninde, rejime en ufak bir muhalefetin bile kimi düzmece gerekçelerle

---

¹⁸⁶ Suikasta karıştığı iddia edilen birçok isim ipe gidene kadar ısrarla masum olduklarını iddia ettiler. Bunlardan İttihat ve Terakki hükümetinin İlaşe Nazırı Kara Kemal Bey'in intiharı için bkz. Kandemir, **Siyasi Cinayetler**, ss.94–101; eski Ankara Valisi Abdulkadir Bey'in gıyabında verilen idam kararından darağacına kadar yaşadıkları için bkz. Kandemir, **Siyasi Cinayetler**, ss.102–125. Kılıç Ali, bu isimlerden Rauf Bey, Ali Fuat ve Refet Paşaların suikast teşebbüsüne mani olmaya çalışmakla birlikte, girişimi hükümete bildirmediklerinin tespit edildiğini iddia etmektedir. Bkz. Kılıç Ali, **İstiklâl Mahkemesi Hatıraları**, İstanbul: Cumhuriyet'in Kültür Hizmeti Kitapları, 1997, s.73.

¹⁸⁷ Dönüşünün hemen ertesinde etrafı hafiyelerle çevrilen Rauf Orbay 5 Temmuz 1935 günü İstanbul'a avdet etmiştir, bkz. Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni** (Siyasi Hatıralarım) C-2, Yay. Haz. Sümer Kılıç, İstanbul: Emre Yayınları, 1993, s.239. Aynı Rauf Orbay, DP'nin kuruluş sürecinde partinin liderlerine ve liderlere yakın olan Mükerrer Sarol gibi isimlere hep şunu tavsiye ediyordu: "*İsmet Paşa'ya dikkat edin.*", bkz. Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, s.162.

¹⁸⁸ Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam** (1938–1950) C-2, İstanbul: Remzi Kitabevi, ty. ss.44–48.

¹⁸⁹ Oysa Karabekir'in ifadesiyle en eski ve en samimî arkadaşı olan İsmet Paşa'nın İstiklâl Savaşının zaferle sonuçlanmasından sonra ilk icraata İstiklâl Mahkemeleriyle başlaması hiç de ona yakışan bir tavır değildir. Bu isyanla TCF'nin ilişkilendirilmesi tam anlamıyla siyasi bir operasyondur, bkz. Uğur Mumcu (Yay. Haz.), **Kazım Karabekir Anlatıyor**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1993, s.121.

¹⁹⁰ İlk kapatılan gazete ve dergiler, Tevhid-i Efkâr, İstiklâl, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç ve Sebilürreşat'dı. Ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırttıkları gerekçesiyle tutuklanan bazı gazeteciler ise şunlardı: Eşref Edip, Velid Ebüzziya, Abdulkadir Kemali (Öğütçü), Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu), Sadri Ethem (Ertem), İlhami Safa, Gündüz Nadir, Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), Suphi Nuri (İleri), İsmail Müştak (Mayakon). Bkz. Mete Tunçay, **T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923–1931)**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992, ss.142–143.

¹⁹¹ Hüseyin Cahit Yalçın, Tahrir-i Sükûn Kanunu protesto etmek amacıyla Tanin'deki köşesinde artık siyasi yazılar yazmayacağını sadece anılarını yazacağını belirtiyordu, bkz. Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri C I-II/1920–1927**, İzmir: İleri Kitabevi, 1995, s.280.

muhakemeye tabi tutularak sindirileceği şeklinde verilmek istenen gözdağı amacına ulaştı.

CHF meclis grubunda açılan genel görüşme sonucunda kısa bir müddet evvel güvenoyu almış olan Fethi (Okyar) Bey kabinesi düşürülerek yerine 1937'deki olaylı istifaya kadar başvekillik görevini ifa etmek üzere İsmet (İnönü) Paşa hükümeti kurmakla görevlendirildi.¹⁹² İsmet Paşa hükümeti bir anlamda rejimin istikbalde takınacağı tavır hakkında kesin ipuçları içerecek bir kanunla meclis huzuruna çıktı. *Takrir-i Sükûn Kanunu* meclisten geçirildi. Kanunun kuşkusuz en önemli yönü, hükümete siyasi fırka, gazete, dernek gibi müesseseleri yargı kararı olmaksızın kapatma yetkisinin verilmiş olmasıdır.¹⁹³ Şeyh Sait İsyanının memleketin doğu ve güneydoğusunda etkili olmasına rağmen, kanunun verdiği yetki, çok büyük bir oranda isyanla herhangi bir rabıtası olduğu ispatlanamayacak olan bu kesimlerdeki dernek, fırka ve gazetelere tatbik edildi. TCF bu kanunla verilen yetkiye dayanılarak kapatıldı. *Takrir-i Sükûn Kanunu* her türlü muhalefeti kaynağında kurutmak amacıyla kullanıldı.¹⁹⁴

Türk tarih yazımının temel referans olarak kabul ettiği Atatürk'ün Büyük Nutku'nun okunma tarihi de, zaten tüm muhaliflerin susturulduğu, ortalığın durulduğu 1927 yılına tekabül eder.¹⁹⁵ Nutka cevap verebilecek olanların neredeyse tamamı

---

¹⁹² *Takrir-i Sükûn Kanununun çıkarılması öncesinde, Doğudaki isyan karşısında, önlemlerin sertleştirilmesi görüşünde olan CHF içindeki şiddet yanlısı grup, fırka grubunda bir genel görüşme açtı. Henüz Fethi Bey hükümetinin beş gün önce aldığı güvenoyu ertesinde yapılan genel görüşme sonucunda, 2 Mart 1925'te 60 oya karşın 94 oyla Fethi Bey'e güvensizlik belirtildi. Yeni Hükümet İsmet Paşa tarafından kuruldu, bkz. Tevfik Çavdar, "Cumhuriyetin Başlangıcında Filizlenen Demokrasi ve 'Takrir-i Sükûn' Yasası", **Birikim**, Sayı 4, Ağustos 1989, s.39.*

¹⁹³ 4 Mart 1925'te CHP Meclis Grubuna sunulan iki maddeli İçişleri programındaki hükümlere göre ayaklanma bölgesinde kurulacak olan İstiklâl Mahkemesince verilen idam kararları meclis onayı beklenmeksizin derhâl, Ankara İstiklâl Mahkemesinin idam kararları ise meclis onayından sonra infaz edilecekti. İç siyasette ise tüm teşkilât, tesisat ve yayın hükümetin önerisi ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile faaliyetten men edilecek, failer ise Ankara İstiklâl Mahkemesinde muhakeme edileceklerdi, bkz. Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri C I-II/1920-1927**, s.275; Fethi Bey'in başvekillikten düşürülmesi hâdisesinin arkasında gerçektede yerine geçen İsmet Paşa'yla aralarındaki mizaç farkı da bir ölçüde rol oynamıştır. Şeyh Sait'e bağlı isyancıların Şemdinan'a gelip dayandıkları bilgisini içeren telgrafın önce Fethi Bey'e sonra İsmet Paşa'ya ulaştırıldıklarında, birincisinin gösterdiği umursamaz, ikincisinin ise telâşlı tavrını uzaktan gözleyen Atatürk'e ilişkin bir hatıra için bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968, s.78.

¹⁹⁴ Bu esnada hükümet yanlısı basında TCF'na karşı öyle yazılar kaleme alınmaktadır ki isyanla irtibatının olmadığını henüz ispatlayamamış bir fırkanın ne cüretle üstelik İstanbul'da vilâyet kongresi yapmaya cesaret ettiği sorgulanır. Oysa masumiyet karinesi icabı hiç kimse suçluluğu ispat edilene kadar mahkûm damgasını haiz değildir; ayrıca hiç kimse ya da hükmi şahsiyet, masumiyetini ispatla yükümlü değildir, bkz. Nevin Yurdsever Ateş, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1994, ss.170-171.

¹⁹⁵ *Zürcher'in* nutuk hakkındaki değerlendirmesi şöyledir: "1919-1926 yılları arasındaki Türk tarihinin ve özellikle Mustafa Kemal'in rolünün betimlenmesi olarak okunup kullanılmasına rağmen bu yapının gerçek niteliği başkadır. Bağımsızlık mücadelesinin öyküsü Mustafa Kemal'ce, direniş hareketinin öteki liderlerinin hareketlerini eleştirmek için bir arka plan olarak kullanılmıştır...", bkz. Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, çev. Nüzhet Salihoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995, ss.225-226; benzer bir yorum için bkz. Paul Dumont, "Atatürk'ün

pasifize edilmiş, Milli Mücadele içindeki lider konumu bir tür *primus inter pares* (eşitler arasında birinci) olan Atatürk'ün halâskâr, bani gibi yarı tanrısal sıfatlarla resmi intelijansiya tarafından kutsanması hamlesi başlamıştır artık.¹⁹⁶ Muhakemelerdeki beraatlarına rağmen Milli Mücadelede şöhretli, TCF'nda muhalif olan paşalar, kolluk ve istihbarat güçlerinin sıkı takibi altındadırlar.¹⁹⁷ Bunlardan Kazım Karabekir'in Atatürk'ün ölümünden kısa bir süre sonra basına yansıyan beyanati tepkilere neden oluyordu. Karabekir belki de artık baskının kalktığını düşünerek, İstiklâl Harbinin tarih kitaplarına yansiyış şeklinin tashihe muhtaç olduğunu belirtiyor; Nutuk da dâhil olmak üzere birçok tarihi vesikada haksızlıklar yapıldığını ifade ediyordu.¹⁹⁸ Memlekette muhalif ses namına çıt bile çıkmamaktadır. Ortalık durulduktan sonra radikal batılılaşmanın reformasyon dalgası, ülkenin bir ucundan diğerine uygulanmaya başlandı.¹⁹⁹ Tek partili, tek şefli otoriterizmler tüm dünyada gözde rejimlerdi. Bu nedenle, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki küresel manzara-i umumiyyenin aksine, dış dünya nazarında bu açıdan kompleksler yaşamamanın bir lüzumu da yoktu artık.²⁰⁰

Lozan Barışı öncesinde alelâcele İzmir'de toplanan İktisat Kongresi, Milli Mücadelede dominant rol oynamış yerli eşraf ile İstanbul ticaret burjuvazisine, tatbik edilecek liberal iktisat siyaseti ile güvenceler vermeyi; diğer taraftan Milli Mücadele

---

Yazdığı Tarih: 'Söylev', Türkiye'de Aydınlanma Hareketi, Dünü, Bugünü, Sorunları, 25–26 Nisan 1997, Server Tanilli'ye Saygı, Strasbourg Sempozyumu, İstanbul: Adam Yayınları, 1998, ss.145–158.

¹⁹⁶ Türk düşünce dünyasının sıradışı aydınlarından *Küçük*, Türkiye Üzerine Tezler dizisinin 5. kitabının önsözünde bu yargıyı şöyle ifade ediyor: “*Kemal Paşa Tarihi, tutarlılığını ölümle sağlayan bir yazımdır... Kemal Paşa'nın Nutuk'u okumaya hazırlandığı sırada, Kemal Paşa Tarihi'ne itiraz edebilecek bütün canlıların cansızlaştırılmış olduğunu gösterebiliyorum.*”, bkz. Yalçın Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler-5** (1908–1998), İstanbul: Tekin Yayınevi, 1992, s.15.

¹⁹⁷ Özellikle siyasi hayattan tecrit edildikten sonra Erenköy'deki evinde münzevi bir hayat süren Kazım Karabekir, takibin soluğunu, attığı her adımda hisseden, birkaç kez de kendisini takibe memur edilmiş şahısları teşhis ederek çıkışan bir şahsiyettir. Kaleme aldığı onlarca eserinin bir kısmının evi basılmak suretiyle el konarak yakıldığını iddia etmektedir, bkz. Kazım Karabekir, **Bir Düello ve Bir Suikast**, Yay. Haz. Faruk Özerengin, İstanbul: Emre Yayınları, 1995, s.171.

¹⁹⁸ Basın bu mülakatı manşetine şu şekilde taşıyordu: “*Gençliğin Necip Bir Tezahürü. General Kazım Karabekir'in bir mülakatındaki Ebedi Şefe ait sözü protesto edildi*”, **İkdam**, 4 Nisan 1939.

¹⁹⁹ Reformların başarılı olması için girişilen ilk hamle dinin toplumsal ve idarî hayattaki belirleyiciliğinin ortadan kaldırılması oldu. Önce devletin dinini belirleyen hüküm 1928'de anayasadan çıkarıldı; sonra 1937'de devletin lâik olduğunu belirtir hüküm anayasada yer aldı. Lâikliğin simgesel de olsa en vurgulu biçimde egemen kılınmasının göstergesi, kuşkusuz ezanın Türkçeleştirilmesiyle ortaya konuldu. Diyanet İşleri Reisi Rıfat Efendi'nin bütün müftülüklere ulaştırılan 6 Mart 1933 tarihli tebliğiyle artık tüm yurttan ezan Türkçe okunacaktı. Bu mecburiyet cezaî müeyyideye de bağlanıyor Türk Ceza Kanununun 526. maddesi uyarınca Arapça ezan okumanın cezası üç ay hapisle cezalandırılıyordu. 2 Haziran 1941 tarihli ilâveyle bu ceza herhangi bir yerde işlense de suç kapsamına alınıyordu, bkz. Gotthard Jäschke, **Yeni Türkiye'de İslâmlık**, çev. Hayrullah Örs, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972, s.46.

²⁰⁰ Batılı yazarlardan bazıları da bu yönetim biçiminin Türk halkı için en uygunu olduğu kanaatinde idler. Bunlardan biri olan Philip P. Graves'e göre “*Mevcut sistem belki ideal olanı değil, ancak bu sistem altında Türk milleti daha yüksek bir uygarlığa ve hayat standardına doğru ilerlemektedir ve yalnızca bu yüzden bile, daha önce denenmiş bütün hükümet biçimlerinden daha iyidir*”. Bkz. Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, çev. Fatmagül Berktaş (Baltalı), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999, s.206.

esnasında vuku bulan Türk-Sovyet yakınlaşmasının²⁰¹ ekonomi politik cephede Türkiye’yi Batı kampından tecrit edecek boyutta olmayacağını göstermeyi amaçlıyordu.²⁰² Birinci meclis içinde, sıkça dillendirilen Türk-Sovyet dostluğu, antiemperyalist mücadeledeki ortak kararlılık söylemi, kökleri İkinci Meşrutiyet Dönemine kadar giden yerli sosyalist akımların kazandığı etkinliğin, Türkiye’yi Bolşevikleşmeye doğru götürdüğü yönündeki, Batı kamuoyunda duyulan tedirginlik, böylece giderilmek isteniyordu.²⁰³ Gerçekten de İktisat Kongresinde alınan kararlar, Lozan öncesinde büyük güçlerin bu doğrultudaki tedirginliklerini önemli ölçüde gidermişti. Türkiye, kapalı bir ekonomiye geçmeyeceği gibi bilakis yabancı sermayenin gelmesi teşvik ediliyordu.²⁰⁴ Zaten Lozan Antlaşmasının ticaret sözleşmesine göre beş yıllık bir süre için, yani 24 Ağustos 1928’e kadar Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya’ya 1 Eylül 1916’da geçerli olan Osmanlı gümrüklerinin uygulanması taahhüt edilmektedir.²⁰⁵

Ancak 1929 senesine gelindiğinde, dünya çapında iktisâdi alanda baş gösteren, efektif talep yetersizliği sebepli iktisâdi buhran, ekonomi paradigmalarını kökten yıkacak boyuttaydı.²⁰⁶ “*Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler*” deyişiyle özetlenen,

---

²⁰¹ Yakınlaşmanın söylem düzeyinde başladığının ilk örneği SSCB Ankara Büyükelçisi Aralov ile Mustafa Kemal Paşa arasında, ilk karşılaşma esnasında Mustafa Kemal Paşa’nın şu cümlelerinde görülüyordu: “*Ortaklaşa amacımız, emperyalizmle savaşmak, doğu halklarını sömürgecilerin boyunduruğundan kurtarmaktır... Müsterek çabalarımızla başarıya ulaşacağımıza inanıyorum. Rusya’nın ve büyük lider Lenin’in Türkiye’ye yaptığı yardımlar için teşekkür ederim.*”, bkz. S.İ. Aralov, **Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları**, çev. Hasan Ali Ediz, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985, s.71.

²⁰² Başkanlığını Kazım Karabekir’in yaptığı, İktisat Vekili Mahmut Esat tarafından “*meslekî temsil*” esasına göre örgütlenen ve açılış konuşması Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılan kongredeki temsil ilkesi hakkıyla yürütülemedi. Bir örnek vermek gerekirse işçi ve sanayicileri, yüksek bürokrasi ve mebuslardan bazıları temsil etmiştir. Ameli Birliği adı altında kongreye katılan grup, ki başkanlığını komik bir biçimde romancı Aka Gündüz yapmaktadır, aslında tüccarların paravanasından ibarettir. Asıl etkisi Milli Mücadele yıllarında birbirinden kopuk olan siyaset ve sermaye çevrelerinin bu vesileyle kaynaşmaları olmuştur, bkz. Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908–1985)**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1993, ss.33–34.

²⁰³ Osmanlı sosyalistlerinin siyasi platformda faaliyet göstermelerinin tarihi İkinci Meşrutiyet’in ilânıyla birlikte yayılan hürriyet dalgasıyla başladı. İmparatorluğun batıdan devşirilen fikirlerin öncü karakolu durumundaki Selanik şehrinde, Abram Benaroya başkanlığındaki Yahudi Entelektüel Araştırma Grubu ile Bulgar sosyalistleri arasındaki birliğin mahsulü olarak kurulan “*Sosyalist Kulübü*” tarafından dört dilde yayınlanan beyanname, imparatorluk dâhilindeki işçi sınıfını tek bir sosyalist partide birleşmeye çağırıyordu, bkz. George S. Harris, **Türkiye’de Komünizmin Kaynakları**, çev. Enis Yedek, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1979, s.22.

²⁰⁴ Emre Kongar, “*Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları*”, Nevin Coşar (Ed.), **Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995, s.221.

²⁰⁵ Korkut Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, Ankara: Savaş Yayınları, 1982, ss.10–11.

²⁰⁶ Bu; “*Her arz kendi talebini yaratır*” şeklindeki, John Baptiste Say tarafından ifade edilen kuramın iflâsını ilân eden bir gelişmedir 1929 tarihli büyük buhran. Ekonomide dengenin tam istihdam ile sağlanacağı temeline dayandırılan *Say’ın Mahreçler Kanununa* karşı John Maynard Keynes, eksik istihdam üzerine teorisi inşa eder, bkz. J.M. Keynes, **İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi**, çev. Asım Baltacıgil, İstanbul: Minnetoğlu Yayınları, 1980. İktisat biliminin temel yapıtlarından biri olan bu eserin yazarının zekâsı hakkında Bertrand Russell, Keynes’le giriştiği tartışmalarda, kendisini aptal gibi hissetmediği zamanların pek ender olduğunu itiraf ediyor, bkz. George Soule/Gerson Antell, **Herkes İçin Ekonomi**, çev. Nejat Muallimoğlu, İstanbul: Nejat Muallimoğlu Yayını, 1992, s.179.

ekonomide bireyci, jandarma devlet temelli *Adam Smith* tarafından savunulan, iktisâdi piyasaya müdahale edilmediği takdirde görünmez bir elin her şeyi rasyonel bir çerçevede en optimum şekilde düzenleyeceğine yönelik liberal tez sorgulanır olmuştur.²⁰⁷ Krizden en çok etkilenen büyük ekonomilerde, devletin artık düzenleyici, yönlendirici bir şekilde müdahalesi olmaksızın buhranın aşılmasının mümkün olamayacağına yönelik tezler geliştirilmeye başlanınca, dış etkilenmelere duyarlı Türkiye’de de, zaten son derece yavaş seyreden ekonomik gelişmenin, devlet müdahalesi olmaksızın sağlanamayacağı anlaşıldı.²⁰⁸ Devlet eliyle yaratılmaya çalışılan yerli burjuvazinin risk gerektirmeyen kolay kazançlar peşinde olması, gerek 1913 gerekse 1927’de çıkarılan *Teşvik-i Sanayi Kanunuyla* sağlanan ayrıcalıkların suiistimali, zaten bürokrasinin devletçi kanadıyla 1924’te Celâl Bayar tarafından kurulan İş Bankası çevresi arasında süren örtülü savaşı devletçiler lehine sonuçlandırmak üzereydi.²⁰⁹

Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulması fikri, büyük ekonomik krizinin ertesinde bu koşullar içinde doğmuştur. Şunu itiraf etmek gerekir ki, Gazi ve çok az sayıda birkaç kişi haricinde bu fikre sıcak bakan kişi de pek bulunmamaktadır.²¹⁰ Partinin kuruluş aşamasındaki inisiyatifin tamamı yine Gazi’ye aittir. Paris Sefirliği görevinden acele çağırılan Fethi Bey’in bu işe memur edilmesi tesadüf değildir. Fethi Bey, askerlik mesleğinde Gazi’den iki yıl kıdemlidir.²¹¹ Mustafa Kemal Bey Sofya’da askeri ateşeyken Fethi Bey, Sofya Sefiridir. İttihat ve Terakki’de Katib-i Umumîlik

---

²⁰⁷ Adam Smith, insanın doğası gereği minimum emek ile maksimum faydaya meyyal olduğunu, insan psikolojisinin kendini sevmek, gurur ve ihtiras, özgürlük, alışkanlıklara uymak, çalışmak, sempati ve ihtiyaç fazlası ürününü ihtiyacı olduğu bir başka ürünle mübadele etmek gibi güdülerden oluştuğunu iddia eder. Buna göre herkes kendi çıkarını gözetirse farkında olunmadan toplumun tümünün kazanacağını, bu yüzden piyasaya piyasa öğeleri haricinde herhangi bir otoritenin müdahale etmemesi gerektiğini savunur, bkz. Rona Turanlı, *İktisâdi Düşünce Tarihi-Kronolojik Evrimi-*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. 1988, s.66.

²⁰⁸ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi Yayın No: 39, 1982, s.74 vd.

²⁰⁹ 28 Mayıs 1927 tarih ve 1055 sayılı kanun ile yerli müteşebbis birçok muafiyetler elde etmiştir; ayrıntılar için bkz. Haldun Derin, *Türkiye’de Devletçilik*, İstanbul-Galata: Çituri Biraderler Basımevi, 1940, s.81.

²¹⁰ Aydemir, Aslında Serbest Fırka üzerinde durulmasa da olur kanaatindedir. Fırka tamamen sunî, köksüz bir teşekküldü. Fırkanın kuruluşunu kendi başına Gazi düşündü, demektedir. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam* (1923–1938) C–3, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1966, s.388. Samet Ağaoğlu, Serbest Fırka macerası başlarken, annesinin çok tedirgin olduğunu, babasına, işin sonunun felâket olacağını, koltuk ve ikballerini kaybetmekten korkan Halk Fırkalarının sonunda hile, isnat ve iftira yoluyla Gazi’yi aleyhlerine çevireceklerini, söylediğini aktarır. Nitekim Sitare Hanım’ın öngördükleri doğru çıkmış, neşretmeye başladığı Akın Gazetesi nedeniyle Atatürk’ten işittiği azar ve *sığıntı* hakaretiyle birlikte 1933’teki Dârülfünun Reformu sonucunda kürsüsünden de olmuştur. Bkz. Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, İstanbul: Baha Matbaası, 1969, ss.209–213. Ağaoğlu bu hâdiseye rağmen Atatürk’ün İsmet Paşa’ya, karşı babasını korumaya devam ettiğini belirtiyor ve şunları aktarır: “*Bir gün Atatürk babama, ‘Ahmet dikkat et, ben olmasam seni parça parça edecek’ demişti*”. Bkz. Ağaoğlu, *Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru*, s.98.

²¹¹ Fethi Bey Erkan-ı Harp Mektebinden 1903’te mezun olmuştur; Mustafa Kemal Paşa’nın mezuniyeti ise 1905’tir, bkz. İbrahim Alâettin Gövsa-Server İskit, *Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedi* (Ansiklopedik Sözlük), C–4, İstanbul: Tan Matbaası, ty. Okyar, Fethi maddesi, ss.2050–2051.

görevini ifa etmiş, Şeyh Sait İsyanı esnasındaki ılımlı tavrı karşısında istifa ettirilene kadar başvekillik görevini yürütmüştür.²¹² Fırkanın kuruluşu Yalova’da bizzat Atatürk tarafından müzakereye açılmıştır. Fırkaya verilecek CHF’lı mebusların kimler olacağı, karşılıklı olarak basına aksedecek mektupların hazırlanması hep Gazi’nin bizzat yürüttüğü işlerdir. Yine bizzat kız kardeşi Makbule (Atadan) Hanım, çocukluk arkadaşı Nuri (Conker) Bey, Gazi tarafından fırkaya kaydettirilir. Ağaoğlu Ahmet Bey²¹³ gibi tanınmış bir gazeteci ve ilim adamı, fırkanın önde gelenlerindedir.²¹⁴

Ancak beklenmedik şekilde yeni fırkaya halkın büyük teveccüh göstermesi,²¹⁵ fırkanın muvazaa fırkası değil, bizzat iktidara gelmek amacını sıkça beyan etmesi dikkat çekiyordu. Olaylı İzmir nümayişi karşısında özellikle Yunus Nadi (Abaloğlu) öncülüğündeki Halk Fırkası basınında çıkan tepkiler karşısında, bidayette iki fırka karşısında tarafsızlığını muhafaza eden bir hakem rolü oynayacağını ilân eden Gazi de bu fikrinden cayıyordu. Hâlihazırdaki cumhurreisliği vazifesinin muvakkat olduğunu, kendisinin asıl vazifesinin CHF Umumî Reisliği olduğunu belirten demeciyle birlikte Fethi Bey, “kimse karşısına Gazi’yi alarak muhalefet yapamaz” diyerek fırkayı, hisli bir konuşmanın ardından fesh ettiğini açıkladı.²¹⁶ Böylece SCF de tıpkı TCF gibi kapatılıyordu. Gerçi TCF hükümet tarafından kapatılmış, SCF ise kendi kendini fesh etmişti ama sonuçta kapatılmanın yaratacağı suizannın önüne geçilmenin çaresi, fırkanın kendi kendini fesh etmeye zorlanmasıydı.²¹⁷

---

²¹² Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908–1914**, çev. Nuran Yavuz, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1995, s.206.

²¹³ Demokrat Parti’nin ağır toplarından Samet Ağaoğlu, babasının dilinden partinin kapatılması sonrasında İsmet Paşa’yla arasında geçen şu konuşmayı aktarıyor: “Paşam, ne garip tecelli, dün bizi beraberce idama, hapse, sürgüne götürülenlerin bir kısmı bugün sizin yakın arkadaşlarınız. Ben size karşı bir insan sayılıyorum. İsmet Paşa babamın yüzünü okşayarak cevap veriyor: Siyaset budur Ahmet Bey, siyaset budur!”bkz. Samet Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, s.26.

²¹⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, Ankara: TTK Yayınları, 1996, ss.278–279; Fırkanın kuruluş sürecinin ayrıntıları için bkz. Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994 (1950), ss.25–51.

²¹⁵ Serbest Cumhuriyet Fırkası hâdisesiyle ilişkilendirilen bir başka olay da Menemen’de meydana geldi. “Fırkacılık namı altında memleketin muhtelif yerlerine atılan fesat tohumları Menemen’de filiz verdi” şeklindeki yorumlara basında tesadüf edilmektedir, bkz. **Vakit**, 25 Kânunuevvel 1930. Menemen Hâdisesinin arkasından yapılan yargılamalar neticesinde yirmi sekiz kişi idam cezası ile cezalandırılmıştır. İşin mühim tarafı: infazların 5 Şubat 1931 Perşembe sabahı iki buçuk ve beşte iki fasıla ile gerçekleştirilmeleri ancak cesetlerin aynı günün öğle üzerine kadar meydana teşhir edilmeleri idi, bkz. **Son Posta**, 5 Şubat 1931.

²¹⁶ Özellikle Yunus Nadi ve Falih Rıfkı partinin miadını doldurduğunu biran evvel bir şekilde kapanması gerektiğini yazıyorlar, Gazi’nin aksini düşünmesi halinde, kendisiyle bile mücadele edeceklerini ifade ediyorlardı, Abdülhamit Aşar, **Serbest Cumhuriyet Fırkası** (Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998, ss.175–176.

²¹⁷ Küçük, son yıllarda ardarda yayınlamaya başladığı kitaplarından birinde, Serbest Fırka’nın kurulması sürecini gitgide Halk Fırkası’na ele geçiren İsmet Paşa’ya karşı yapılmış bir hamle olarak değerlendiriyor. Kemal Paşa’nın hayattaki en yakınlarını partiye kaydederek aslında “ben de oradayım” mesajını verdiğini belirtiyor. Küçük, Serbest Fırka Olayı’nın İsmet Paşa karşısında Mustafa Kemal’in yenilgisi olarak algılıyor. Bkz. Yalçın Küçük, **Gizli Tarih–1**, İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2006, ss.58–59; 2 Ocak 1931 tarihli Son Posta Gazetesinde yayınlanan bir yazısında

SCF'nın siyaset sahnesinden çekilmesi, bir anlamda inkılâbın demokratik koşullar içinde yürütülemeyeceği tezini savunanların elini güçlendirmişti. Rejim kendini emniyette hissetmiyordu. Halk kurulan her iki fırkaya da büyük teveccüh göstermişti; iş sonuna kadar götürülseydi belki de bu CHF'nın sonu olacaktı.²¹⁸ “*İnkılâp yerleşene kadar tek fırkâlı idare*” anlayışı bu iki deneyimin ardından terk edilmeye, kurumlaşmaya başladı. Devletin iktisâdi sahaya girişiyle birlikte kurulan iktisâdi devlet teşekküllerinin idare heyeti azalıkları, mebuslar, bürokratlar, fırka yanlısı matbuat sahipleri tarafından işgal edildikçe tek fırkâlı yönetimin değişmesine yönelik olarak beliren her fikre karşı direnç kaleleri oluştu.²¹⁹ “*Her yeni fırka kuruldukça irtica bunların peşinden gelecek*” şeklindeki manipülasyon, arkasındaki ekonomi politik vaziyet analiz edilmedikçe tabi ki inandırıcı kılındı.²²⁰ Serbest Fırka'nın kapanması ve ülke çapında sürüp giden kıtlık, devlet idaresine elinde tutan Halk Fırkasına karşı yükselen tepkiler karşısında *Gazi*, Kasım 1930-Mart 1931 arasında, kalabalık bir heyetle birlikte üç aylık bir yurt gezisine çıkıyor, halkın nabzını tutmaya çalışıyordu.²²¹

Devletçiliğin doğuşuyla birlikte, kuşkusuz bazı tereddütler de doğmaya başladı. Yeni palazlanmaya başlayan yerli burjuvazinin endişeleri karşısında devletçiliğin mutedil olacağı garantileri veriliyor, özel teşebbüsün boyunu aşan işlerin devlet tarafından yapılacağı dile getiriliyor, devletçi iktisâdi siyasetin tatbikine memur edilecek şahıs olarak İktisat Vekilliğine Mahmut Celâl (Bayar) Bey getirilerek bu kesim

---

Ahmet Ağaoğlu şöyle söylüyor: “*Fırkanın feshinden sonra benimle alay eden Yakup Kadri Bey dostumuza dedim ki, ‘Aramızdaki fark şudur: Biz inandık... Siz inanmadınız! Biz inandığımızın cezasını çekiyoruz. Siz de inanmadığınızın mikâfatını görüyorsunuz.*”, bkz. Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, s.32.

²¹⁸ Özellikle olaylı İzmir Nümayişinin yarattığı tedirginlik önemlidir. Halkın çektiği sıkıntılar karşısında gösterdiği reaksiyon çok önemlidir. Özellikle nümayiş esnasında polisin müdahalesi sonucunda ölen bir çocuğun, babasının kucağına alınarak Fethi Bey'in ayaklarının dibine bizzat babası tarafından bırakılıp, “*işte size bir kurban, başkalarını da veririz. Yalnız sen bizi kurtar*” sözleri, halkın memnuniyetsizliğinin düzeyini gösterir niteliktedir, bkz. Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul: Boyut Kitapları, 1999, s.120.

²¹⁹ Sözelimi, Türk milliyetçiliğinin önderlerinden biri olan Yusuf Akçura, “*inkılâpları ancak kararlı bir azınlığın başarabileceğini, böyle dönemlerde hürriyetin inkılâpçılardan ziyade mürtecilere hizmet edeceğini, bütün münevverlerin büyük adamın (Atatürk'ün) emir ve kumandası altındaki ‘inkılâp Genelkurmayına’ katılması gerektiğini belirtir*”. Bkz. Esat Öz, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım 1923–1925**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992, s.145.

²²⁰ Atay'ın şu ironik saptaması ilginçtir: “*Eğer devlette bir iş görülecekse ve bu işten bir komisyon alınacaksa, Gazi'nin yakınları ve tanıdıkları dururken, bu kazanç neden kendisinin de rejimin de düşmanı olanlara kaptırılmalı idi*”. Bkz. Falih Rıfkı Atay, **Çankaya** (Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar bütün hayat hikâyesi 1881–1938), İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık A.Ş. Basımevi, 1969, s.455. DP de irticaya destek olduğu suçlamalarına muhatap olmuştur. Bu söylentileri boşa çıkarmak için DP'nin yoğun çaba harcadığı gözlenmektedir. Bir örnek olması açısından bkz. “*Hakkında tahkikat açılan Said-i Nursi İstanbul'a geldi*”, **Akşam**, 2 Ocak 1960.

²²¹ Partinin kapanmasının ardından Gazi'nin çıktığı gezi çok anlamlıydı. Çünkü SCF'nın peşine katılan kitle, Halk Fırkası içindeki koalisyonun dışında kalmış ve reformların otoriter tarafıyla en çok muhatap olmuş toplumsal gruplardı. Bu grupların rejimle bütünleştirilmesi gerekiyordu ve Gazi de bunu amaçlıyordu, bkz. Çağlar Keyder, “*Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası*”, çev. Nail Satlıgan, İrvin Cemil Schick/E. Ahmet Tonak (Ed.), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, İstanbul: Belge Yayınları, 1992, s.49.

de rahatlatılıyordu.²²² Öte yandan Türk devletçiliğinin tabiatının idrakine varamayan, varsa bile bunu dönüştürmeyi hedefleyen çoğu eski Marksistlerden oluşan bir grup tarafından *Kadro* isimli bir dergi çıkarılarak inkılâbın ideolojisi oluşturulmaya çalışılıyordu.²²³ Kadrocular, kapitalizm ve sosyalizm dışında Kemalizmi üçüncü yol olarak öneriyor, tarihi materyalizmi sınıf çatışması boyutundan çıkararak proleter milletler-emperyalist milletler çatışmasına dönüştürüyorlardı.²²⁴ *Galiyevist*²²⁵ unsurlar içeren Kadro Hareketi, inkılâbın en büyük eksikliğinin kendi kadrosunu kuramaması olduğu konusunda ısrarlıydılar.²²⁶ 1932–1934 yılları arasında yayınlanan dergi bir müddet resmi aboneliklerle desteklenirken ki bu destek bizzat İsmet Paşa tarafından kaleme alınan “*Fırkamızın Devletçilik Vasfı*” başlıklı²²⁷ bir makaleyle de süslenmiştir. İş Bankası çevresi ile İsmet Paşa çevresi arasındaki örtülü rekabette, Atatürk’ün ağırlığını Celâl Bey’in önderliğindeki İş Bankası çevresinden yana koymasıyla birlikte bir müddet sonra kapanmış, mümessilleri ise kimi devlet görevlerine atanmışlardır.²²⁸ Kadro Dergisinin, altmışların başında Doğan Avcıoğlu, Mümtaz Soysal ve Cemal Reşit Eyüboğlu tarafından çıkarılan Yön Dergisinin bir anlamda fikri selefi olmuştur denilebilir.

²²² Boratav’ın şu tespiti yerindedir: “*Kanımızca, Celâl Bayar, 1930’u izleyen yıllarda rejimin ayakta durabilmesi için tarihi ve objektif bir zorunluluk halini alan devletçi politikaların kontrolsüz ve ölçsüz dozlarda gelişmemesini sağlama misyonunu ifa etmek durumunda idi ve bunu da başarıyla gerçekleştirdiği söylenebilir*”. Bkz. Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, s.109.

²²³ Tarihi, materyalist bir açıdan okuyan, zaten çoğu eski Marksistlerden oluşan kadroculara göre, tarihe yön veren üç temel çelişme vardır. Bunlar, sınıf mücadelesi, emperyalist mücadele ve sömürgelerle metropoller arasındaki mücadele, bkz. Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, s.151.

²²⁴ Kadro Dergisi şu beş ismin öncülüğünde yayın hayatında ye alıyordu: Şevket Süreyya (Aydemir), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Burhan Asaf (Belge), İsmail Hüsrev (Tökin) ve Mehmet Şevki (Yazman). İnkılâbın tek eksiğinin kadrosunu yaratamamış olması olduğunu belirten Aydemir’in şu ifadeleriyle otoriter zihniyete ne kadar meyyal olduğu anlaşılıyor. “*İnkılâbımızın dünya görüşü, inkılâbın akışı içinde izahını buldukça, Türk aydınları arasında da bir farklılaşma olacaktır. Bu prensipleri kabul ve idrak etmeyenler diğer tarafa ayrılacaklardır. Kabul edenler iradeleri ile emeyenler iradeleri dışında bu prensiplere tabi olacaklar, yani inkılâbın emrinde bulunacaklardır.*” Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılâp ve Kadro**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990 (1932), s.75.

²²⁵ Sultan Galiyev, “*Marksizmin sınıf savaşı anlayışından yola çıkarak, devrime ilişkin bir yasa ortaya çıkarmıştı. Sultan bu yasadaki hareketle sömüren ve sömürülenler ikileminde, sömürülen sınıflar olarak tüm koloni ülke halklarını dâhil ediyordu.*” Bkz. Erol Kaymak, **Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonalı**, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1993, s.141. Benningsen ve Quelquejay de aynı hususun altını çiziyorlar: “*Sultangaliyevistler, sosyalist devrimin, uluslararası alanda sömürgeleştirilmiş halklarla sanayi metropollerini arasındaki eşitsizlik sorununu artık çözüme bağlayacak durumda olmadığını ileri sürüyorlardı*”. Bkz. Alexandre Benningsen/ Chantal Quelquejay, **Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları**, çev. Nezh Uzel, İstanbul: Hür Yayın Ticaret AŞ, 1981, s.143.

²²⁶ Aydemir, otobiyografisinde Kemalist İnkılâbın evrenselliğine ettiği imanı şu cümlelerle açıklıyor: “*...inkılâbımızın yalnız Türkiye’ye has ve onun sınırlarıyla çevrilmiş bir hadise olmadığına gittikçe daha kuvvetle inanıyordum. Onun yalnız bizim için değil, bütün bize benzer memleketler için bir misal ve bir örnek olmak vasfı aşikârdı.*” Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1974, s.459.

²²⁷ İsmet İnönü, “*Fırkamızın Devletçilik Vasfı*”, **Kadro**, Cilt 2, No:22, Teşrinievvel 1933, ss.4–6.

²²⁸ Mustafa Türkeş, “*A Patriotic Leftist Development Strategy Proposal in Turkey in the 1930’s: The Case of The Kadro (Cadre), Movement*” **Int. J. Middle East Stud.** 33 (2001), ss.91–114.

Otuzlu yıllar tüm dünyayı kasıp kavuracak savaş rüzgârlarının esmeye başladığı bir dönemdi. Birinci Dünya Savaşında yenilmiş, topraklarının bir kısmını, sömürgelerinin tamamını kaybetmiş, onuru incinmiş Almanya'daki kolektif hafıza, savaşın sonuçlarından gayr-ı memnun yeni bir şahlanış içgüdüsüyle Adolf Hitler liderliğindeki Nasyonal Sosyalist Parti'yi iktidara taşımıştı.²²⁹ Hitler bir müddet sonra iktidarını totaliter bir rejimin yegâne simgesi haline getirmiş, tüm ülkede egemen bir tek parti diktatörlüğü kurmuştu. Büyük bir toplumsal seferberlik başlatılmış, partinin paramiliter örgütleriyle birlikte Arî ırkın üstünlüğüne dayalı dünya egemenliği kurma ülküsünü şiar edinmişti.²³⁰ Almanya'da kolektif disiplinin tüm topluma egemen olmasıyla birlikte iktisâdi sahada savaşın yaraları siliniyor, insanî boyutu bir tarafa, göz kamaştırıcı bir ekonomik gelişme seyri izleniyordu. Milli gelir hızla yükseliyor, özellikle savaş sanayi kara, hava ve deniz gücünü Avrupa'nın bir numaralı harp kuvveti haline getirmişti.²³¹

Öte yandan eski bir sosyalist olan Benito Mussolini liderliğindeki Faşist Parti, eski Roma İmparatorluğunu yeniden diriltmeyi amaçlıyor, Birinci Dünya Savaşının galiplerinden olmasına rağmen İtalya'nın müttefikleri tarafından aldatıldığını ileri sürerek İtalya'nın hak ettiğini mutlaka alacağını savunuyordu.²³² Her iki ülkede de diğer siyasi partiler lağvedilmiş, totaliter tek partili rejimler kurulmuştu. 1924'te Lenin'in ölümüyle Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreterliğine gelen Stalin, sosyalist teorinin tüm hümanist boyutunu bir tarafa bırakarak diğer sosyalist cumhuriyetlerin elindeki "*kendi kaderlerini tayin hakkını*" ilga ederek tam anlamıyla ceberrut bir bürokratik sosyalist mekanizma kurmuştu.²³³ Tek ülkede sosyalizmin yaşayabilmesinin

---

²²⁹ Özellikle 1929 iktisâdi buhranından beslenen Nasyonal Sosyalistler, işsizler yığını içinden taraftar toplamış ve bunlardan bir kısmını paramiliter birlikler olarak örgütlemişlerdir, bkz. Murat Sarıca, **Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa'da Barış Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919–1929)**, İstanbul: İÜSBF Yayınları, 1982, ss.271–272.

²³⁰ Spitz, sadece Hitler Almanya'sında değil, genel olarak Beyaz ırkın içindeki en üstün ırkın Arî ırk olduğu yönündeki iddianın Joseph Arthur de Gobineau'ya ait olduğundan bahisle, bu tezin Houston Stewart Chamberlain tarafından geliştirildiğini yazıyor, bkz. David Spitz, **Antidemokratik Düşünce Şekilleri**, çev. Şiar Yalçın, İstanbul: MEB Yayınları, 1994, s.164.

²³¹ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914–1980**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984, s.245 vd.

²³² İtalya'nın bu amaçla saldırdığı ilk ülke, Avrupalıların sömürgeleştiremedikleri tek Afrika ülkesi olan Habeşistan oldu. Habeşistan ile İtalyan Somali'si arasındaki sınırdan başlatılan savaşla birlikte 3 Ekim 1935'te bu ülkeye giren İtalyanlar, İngiltere ve Fransa'nın gevşek politikasına rağmen yine de 1936 yılı Mayıs'ına kadar ülkede kontrolü ele geçiremediler, bkz. Marc Arnold Forster, **Savaşın Dünya**, çev. Can Kayabal, İstanbul: E Yayınları, 1975, ss.31–32.

²³³ Bu dönemin en ayrıntılı anlatımlarından biri bizzat Stalin'in halefi Kruşçev tarafından yapılmıştır. Stalin dönemine ilişkin, hemen her satırında çok değerli bilgiler bulunan adı geçen anıları için bkz. Nikita Kruşçev, **Kruşçev'in Anıları-1**, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Milliyet Yayınları, Şubat 1971; **Kruşçev'in Anıları-2**, çev. M. Ali Kayabal, İstanbul: Milliyet Yayınları, Mart 1971.

önündeki güçlüklerin bertaraf edilmesi için hızlı bir sanayileşme siyaseti takip edip, bunda da başarılar kaydediyordu. Almanya, İtalya ve SSCB'deki bu gelişmeler, yenedünyanın ulusal bağımsızlık savaşı vererek kurulmuş geri kalmış ülkelerdeki iktidar seçkinlerinde, varolan kapalı bir rejimin bu tür hedeflere varmada biricik koşul olduğu yönündeki düşünceyi kuvvetlendirici etkilerde bulundu.²³⁴ Bu etkilenmenin hissedildiği ülkelerden bire de genç Türkiye Cumhuriyetiydi.

Bu ülkelerde tek parti, idarî bünyeyi tepeden turnağa kuşatmıştı. Bu modelin iktibas edilmesi CHP'nin 1935 yapılan kurultayında karar altına alındı.²³⁵ Partinin genel sekreteri aynı zamanda dâhiliye vekilliğini yürütecekti. Her ildeki vali, partinin il başkanlığıyla birlikte belediye başkanlığı vazifesini de ifa edecekti. Aynı şekilde ilçelerdeki kaymakamlar da partinin ilçe başkanı olacak, belediye başkanlığını da uhdesinde deruhte edeceklerdi.²³⁶ Artık parti, ülkedeki idarî mekanizmanın merkezi ve yerel düzeydeki her alanında hâkimdi. Cumhurreisi Atatürk CHP Genel Başkanlığı makamında da bulunuyor, Başvekil İsmet İnönü parti genel başkanlığına vekâlet ediyordu.

Tarihi seyir bu mekanizma üzerinde cereyan ederken, Türk siyasi tarihinde 1937 yılında çok önemli ve sarsıcı bir gelişme yaşandı. 12 yıldır neredeyse değişmez başvekil olarak görev yürüten İsmet İnönü, sağlık sorunları gerekçe gösterilerek ansızın görevden el çektirildi.²³⁷ Rejimin karizmatik lideri Atatürk ile ikinci adam İnönü arasındaki gerginlik, diğer yönetici zevatın aksine İnönü'nün Atatürk'e kafa tutmaya

---

²³⁴ Stalinizmin hüküm sürdüğü yıllarda resmi istatistikler ne derse desin, sağlanan büyük ekonomik başarıların ardında koskoca bir insanlık dramı vardır. Çeşitli suçlamalara uğrayan insanlar eğer kurşuna dizilmezlerse Sibiryaya sürgün edilir, çok güç koşullar altında yıllarca angaryaya tabi tutulurlardı. Sibiryaya'da yaşadıklarını otobiyografik bir roman olarak yayımlayan Nobel Ödüllü Soljenitsin'in şu eserine bkz. **İvan Denisoviç'in Bir Günü**, çev. Niyazi Dalyancı, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1973; dönemin ekonomi politikası için bkz. Zbigniew Brzezinski, **Büyük Çöküş**, çev. Gül Keskil-Gülsev Pakkan, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1990, ss.19–36.

²³⁵ 18 Haziran 1936 tarihinde Başvekil ve Parti Genel Başkanvekili İsmet İnönü tarafından yayınlanan beyannameyle parti teşkilâtına, alınan karar tebliğ ediliyordu. "*Cumhuriyet Halk Partisinin memleketin siyasi ve içtimâî hayatında götüğü yüksek maksatların tahakkukunu kolaylaştırmak ve partinin inkişafını arttırmak için bundan sonra parti faaliyeti ile hükümet idaresi arasında sıkı bir yakınlık ve ameli bir beraberlik temin edilmesine Genbaşkurca (Genel Başkanlık Divanı) karar verilmiştir*". Bkz. Tuncay Dursun, **Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s.86.

²³⁶ Dursun, **Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, s.87.

²³⁷ İnönü'nün anlatımına göre, başvekillikten azline sebep olan Atatürk'ün hastalığıyla birlikte gerilen sınırlardır. Bir akşamüzeri Atatürk'ün sofrasında aleni olarak kavga ettikleri için Atatürk'ün istirahat etmesi gerektiği önerisiyle, teşekkür ederek başvekillikten ayrıldığını ifade ediyor, bkz. Abdi İpekçi, **İnönü Atatürk'ü Anlatıyor**, İstanbul: Dünya Kitapları, 2004, ss.9–13. Görünürde ihtilâfın iki önemli nedeni vardır. Bunlardan ilki, Nyon Antlaşmasının onaylanması konusunda Atatürk'ün müspet, İnönü'nün menfi tutum takınmasıdır. İkincisi ise Atatürk'ün mülkiyetinde olduğu savyyla Atatürk Orman Çiftliğinin hazinece satın alınması gerektiğini savunmasına rağmen, İnönü'nün çiftliğin geliştirilmesi için devlet bütçesinden harcamalar yapıldığı iddiasıyla, çiftliğin hazineye karşılıksız devri gerektiğini öne sürmesidir, bkz. Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938–1945) Cilt 1**, İstanbul: İletişim Yayınları. 1996, s.57.

varan itirazları karşısında birinci adamın ikinciye bertaraf etmesiyle sonuçlandı.²³⁸ İnönü ikinci adam olma konusunda, Orbay, Karabekir, Cebesoy gibi rakiplerinin TCF olayı, İzmir Suikastı duruşmalarıyla siyasi hayattan tecrit edilmelerine kadar ve sonrasında çok uysal bir tavır sergilemiş, Atatürk'ün güvenini kazanmıştı.²³⁹ Siyasi rakiplerin tasfiyesinden sonra hükümetin işlerini tamamen İnönü'ye bırakarak kendini dil-tarih ve kültür meselelerine veren Atatürk yakın çevresine bu uysallıktan memnuniyetini belirtir cümleler sarf etmesi vaki iken, ne olmuştu da İnönü artık hükümet işlerine Atatürk'ün yeri geldiğinde başvekili atlayarak müdahale etmesine bozulmaya başlamıştı?²⁴⁰

Türk tarih yazımında bu olay hakkında yapılan yorumlar birkaç farklı cenahtan okunduğunda ideoloji algısıyla malûl yorumlara rastlanmaktadır. CHP geleneğinden gelen yazarlar bu hâdiseyi İnönü ve Atatürk'ün bir anlık asabî tavırlarına bağlayıp, inkılâbın yönü ve seyri konusundaki fikri ayrılığın asla bulunmadığını savunuyorlardı.²⁴¹ DP damarından gelen sağ, özellikle İnönü'nün Milli Şefliğinde²⁴² gözlemlenen Atatürk'ün hatırasının unutturulmaya çalışılmasına yönelik olarak yapılanları, hâdisenin sadece kişisel anlaşmazlık temeline dayanmadığını, İnönü'nün partiyi tamamen kendi

²³⁸ Aydemir, bu azil işini öyle bir anlatmaktadır ki, tabiri caizse hem İsa'ya hem Musa'ya yaranma kaygısının izleri takip edilebilmektedir. Atatürk'ün kabineye sıkça müdahalesi karşısında bozulan bir başvekilin tahammülünün tükenmesi gibi bir durum söz konusu edilmekte; hastalığı nedeniyle asabîleşmeye başlayan bir Cumhurbaşkanı portresi çizilmektedir. Oysa Atatürk'ün hükümet işlerine müdahale etmesi yeni bir şey değildir. İkincisi kimi vekillerin azlini istemesi de ilk defa olmamaktadır. Atatürk'ün vefatı ardından hem de bir gün sonra İnönü'nün Cumhurreisliğine neredeyse ittifaken seçilmesi, üstelik Atatürk'ün hatırasına hürmetsizlik belirtisi sayılabilecek kimi uygulamaları, aslında İnönü'nün partiyi kontrol altına alarak ön plana çıktığı, bu yüzden tasfiye edildiği izlenimi vermektedir. Aydemir'in olayı yorumlayan açıklamaları için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam** (1884–1938) C–1, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1966, s.463 vd.

²³⁹ Atatürk'ün şu sözleri İnönü'ye karşı duyduğu güveni çok açık bir biçimde ifade ediyor: “Çocuklar, Çankaya'da rahat ediyorsam, İsmet sayesinde.” Atay, **Çankaya**, s.400; Aydemir, **İkinci Adam** (1884–1938) C–1, s.471. İsmet Paşa'nın “İnönü” soyadını alışı da ilginçtir. Atatürk'ün vefatı sonrasında Atatürkçülüğü tartışılmaya başlanan İsmet Paşa'ya bu soyadı bizzat Atatürk'ün kendisi vermiştir. İsmet Paşa'ya İnönü soyadını uygun gördüğü 15 Kasım 1934 tarihli Başvekâlete gönderilen bir mektupla bildirilmiştir. Mektup aynen şöyledir: “Başvekil İsmet Paşa Hazretlerinin, inkılâp tarihimizin ilk şerefli ve parlak sahifesi olan 'İNÖNÜ' meydan muharebelerinin başkahramanı olmuş bulunması itibarıyla Soyadı Kanunu icabı olarak alacağı aile isminin 'İNÖNÜ' olmasını çok yerinde bulduğumdan kendilerine bu soyadını tevcih ettiğimi bildiririm” bkz. **Hâkimiyeti Milliye**, 26 İkinci Teşrin 1934.

²⁴⁰ Türk tarih yazımındaki İnönü methiyesine karşı Attilâ İlhan'ın büyük bir tepkisi söz konusudur. İlhan, İnönü dönemini Atatürk aydınlanmasının önüne ket vuran, Atatürk'ün kurmaya çalıştığı özgün Türk ilerlemesini Batıya karşı koşulsuz bir kopyacılığa yönelten, Tanzimat zihniyetinin tekrar hortlaması olarak görür. İnönü'nün çok partili demokrasiye yönelmesinin de böyle bir ülküden mülhem olmadığını, Batının gidişatının yönü nedeniyle, mecburen olduğunu belirterek, Bayar-Menderes ikilisinin despotluğunun, İnönü despotizmi yanında hafif kaldığını belirtir. Atatürkçü düşünce: bağımsız ve özgür olmak için, kendi kültür değerlerinin öncülüğünde özgün bir bileşim yaratabilmeyi amaçlar, bkz. Attila İlhan, **Hangi Atatürk**, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 2003, ss.40–45; s.141.

²⁴¹ Dahası, ders kitabı olarak okutulmak üzere hazırlanmış birçok inkılâp tarihi kitabında, İnönü'nün başvekillikten azli olayına değinilmez bile, bir örnek olması açısından bkz. Hamza Eroğlu, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara: Sanem Matbaası, 1981.

²⁴² Atatürk'ün sağlığında ne *Ebedi Şef* gibi bir unvanı, ne de buna ihtiyacı vardır; nitekim soyadı kanununa kadar *Gazi*, sonrasında *Atatürk*'tür. *Ağaoğlu*'nun yorumuna göre: “İnönü ise Atatürk'ten sonra kendisine Milli Şef dedirtti, bunu hazım ettirebilmek için de Atatürk'e Ebedi Şef nişanını taktı.”, bkz. Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, s.115.

kontrolü altına alıp zamanla Atatürk'ü tasfiye etmeye kadar varacak bir komplo içinde olmakla suçlanmaktadır.²⁴³ Özellikle İnönü'nün yerine başvekilliğe Celâl Bayar'ın getirilmesi, 27 Mayıs darbesi mağdurları tarafından Kemalizme ihanet ettikleri suçlaması karşısında yapılan müdafaa dile getirilen karşı delillerden birisi olarak gösterilmektedir.²⁴⁴ Buna göre Atatürk'ün sağlığında en son teveccüh ettiği devlet adamı olarak Bayar nasıl Kemalizme ihanetle suçlanabilirdi? Ulusal sol açısından da Atatürk'ün ölümüyle sona eren Kemalist dönem: tam bağımsızlıkçı, yozlaşmadan batılılaşma çerçevesinde “*Türk İnkılâbı*” ismini hak eden, özgün bir modernleşme projesiyken, İnönü dönemi: Tanzimatçı mukallit kafanın tekrar egemen olduğu dönemdir.²⁴⁵

Nihayetinde yirminci yüzyılın nev-i şahsına münhasır, karizmatik liderlerinden biri olan Mustafa Kemal Atatürk,²⁴⁶ 1923 yılından beri nükseden çeşitli sağlık sorunlarının en ciddisini 1937 yılı başlarında yaşamaya başladı. Hastalığına nihaî teşhisi Dr. Nihat Reşat Belger koydu.²⁴⁷ Sihatinde başlayan bozulma, uzun sayılabilecek bir nekahet devresi sonunda 1938 senesinin 10 Kasım'ında ölümü ile sonuçlandı. Atatürk devrinin kapanışıyla birlikte devletin yeni lideri, daha doğrusu ebedi şefin yerine geçecek yeni şef kim olacak? Sorusunun gündeme gelmesi, 1937 yılı içinde yaşanan

²⁴³ Celâl Bayar'ın Başvekil oluşunun tarihi 27 Ekim 1937'dir. İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesinden yaklaşık iki buçuk ay sonra 25 Ocak 1939'da seçimlerin yenilenmesi kararına müteakip teamüller gereği, Bayar istifasını verdi. Bayar tekrar Başvekilliğe atanmamıştır. Yeni hükümetin teşkiline İstanbul mebusu Dr. Refik Saydam memur edilmiştir. İnönü ilk kez Başvekillikten ayrılmıyordu. Daha önce 24 Kasım 1924'te bu görevden istifa etmiş, yerini Fethi Bey'e terk etmişti. Bkz. Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938–1945)* Cilt 1, s.78. Bayar'ın biyografisini yazan Yeşilyurt, birinci ve ikinci adam arasındaki ayrılığı farklı bir şekilde yorumluyor. “*Zaman içerisinde Atatürk, İnönü'nün kafasındaki düşüncelerin Sovyetlerin sosyalizm rüzgârlarına doğru esmeye yöneldiğini hissedince, hatalarını hep hoş gördüğü ikinci adamın tehlikeli olmaya başladığını kabullenip, on üç senelik mesai arkadaşlığına son vermiştir*”. Bkz. Süleyman Yeşilyurt, **Bayar Gerçeği**, Ankara: SERAJANS Yayınları, 1997, ss.101–103.

²⁴⁴ Bayar hakkında söylenemeyecek bir şey varsa o da, anti Kemalist olduğudur. Atatürk'ün vefatının ardından söylenmiş en hisli cümle de Bayar'a aittir. “*Ey Atatürk seni sevmek, milli bir ibadettir.*” Bayar hakkında kaleme alınmış en kapsamlı çalışmalardan birinde, Bayar'ın siyasal düşünce tarzı şöyle ifade ediliyor: “*Bayar'ın tek parti döneminde İttihat ve Terakki Parti'sinin ideolojik ekseninde hareket eden ancak büyük ölçüde Atatürk'ten etkilenmiş olarak gözden geçirilmiş bir düşünce tarzına sahip olduğu söylenebilir. Bu çerçevede, siyasal düşüncesinin temel bileşenleri: ulusalcılık, pragmatizm, inkılâpçılık ve yumuşak bir orta sınıf ideolojisi olarak belirlenmektedir.*” Bkz. Erkan Şenşekerci, **Türk Devriminde Celâl Bayar (1918–1960)**, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti. 2000, ss.269–270. Üstelik Bayar, 15 yıllık bir ihmal edilmişliğin ardından Atatürk'ü ebedi istirahatgâhına uğurlayan devlet adamıdır, bkz. “*Bayar: Onu kurtardığı vatan toprağına tevdi ettik*”, **Son Posta**, 11 Kasım 1953. Nitekim 1944'e kadar Atatürk'e bir anıt projesi bile gündemde yoktur. Nihayet Rasattepe'de inşaat başlatılır ama 1953'e kadar bir türlü neticelendirilemez, bkz. “*Rasattepe'de dün yapılan törende, Anıt-Kabir'in temeli atıldı*”, **Ulus**, 10 İkteşrin, 1944.

²⁴⁵ İlhan, **Hangi Atatürk**, s.141.

²⁴⁶ Yerli kalemlerin Atatürk değerlendirmeleri ne kadar gerçeğe yaklaşırsa yaklaşsın, Atatürk'ü daha nesnel olarak değerlendirenler daha çok yabancı yazarlar olmuştur. Paruşev isimli bir Bulgar yazarın şu değerlendirmesi önemlidir: “*Mustafa Kemal kendi gerçeğinin çocuğudur. Onun gücü, bir yıkıntının üzerinde yükselebilmesidir. Osmanlılığın bulanık camından dışarıya bakmayı bilmiş, batan imparatorluğun kişisi olarak, itihatçıların düşüne kendini kaptırmadan, cumhuriyetin güçlü kurtarıcı çizgilerini yakalayabilmiştir.*” Bkz. Paraşkev Paruşev, **Atatürk** (Demokrat Diktatör), çev. Naime Yılmaer, İstanbul: E Yayınları, 1973, s.356.

²⁴⁷ Can Dündar, **Sarı Zeybek** (Atatürk'ün Son 300 Günü), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1994, s.51.

Atatürk-İnönü ayrılığı kadar sarsıcı olmadı,²⁴⁸ işte tam bu noktada bir liderin karizmasının ne kadar belirleyici olduğu ortaya çıktı.²⁴⁹ Atatürk'ün vefatından önce mazinin yaralarının sarılması yönünde yaptığı en önemli hareket: 150'liklerin affedilmesidir.²⁵⁰ Atatürk'ün ölümünden evvel halefinin kim olacağı yönünde bazı isimler üzerinde durduğu iddia edilmiş, bu ismin de Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak olduğu yönünde iddialar ortaya atılmıştır ancak bu bilgi sadece söylenti düzeyinde kalmıştır.²⁵¹ 1937'deki azil hâdisesinde Atatürk'e karşı ses çıkarma cesaretini sergileyemeyen parti ve meclis, neredeyse ittifakla, yeni Cumhurreisi olarak İsmet İnönü'yü başa geçiriyordu.²⁵² Hem de sadece Cumhurreisi olarak değil, Milli Şef olarak. Celâl Bayar ise bir müddet daha Başvekillik görevini sürdürüyor; meclisin yenilenmesiyle birlikte oluşan yeni vaziyet karşısında istifasını veriyordu. Yeni hükümeti kurmaya memur edilen isim Dr. Refik Saydam'dı.²⁵³ Saydam, azliyle birlikte İnönü'ye sonuna kadar sadık kalmış, bu sürede Bayar kabinesinde görev almamıştı.

Ancak bir hususu önemle belirtmek gerekiyor; Cumhurbaşkanlığı seçiminin İnönü lehine sonuçlanmasındaki en baskın güç, ordu komuta kademesinin zirvesinde bulunan kumandanların elindedir. Bu zirvenin merkezi Genelkurmay Başkanlığı değil ordu komutanlıklarıdır. Mareşal Çakmak ve ikinci başkan Org. Asım Gündüz bu meselenin meclis tarafından halledilmesi konusunda görüş birliği içindeyken ve bu vaziyet karşısında Celâl Bayar'ın bu makama gelmeye hevesli olduğu anlaşılmışken.

²⁴⁸ Belli ki işin içyüzünü bilmesine rağmen basın, olayı yorumsuz aksettirmektedir, resmi tebliğde parti umumî reis vekilliğine de Celâl Bayar'ın atandığı belirtilmektedir bkz. “*Yeni kabine teşkil edildi. İsmet İnönü dün istifasını verdi. Atatürk Celâl Bayar'ı kabineyi teşkile memur etti ve kurulan kabineyi tasdik buyurdular*”, **Kurun**, 26 Birinci Teşrin 1937.

²⁴⁹ Atatürk'ün vasiyetinde İnönü'nün çocuklarının tahsillerini ikmal etmeleri için sağlanacak paraya ilişkin önemli bir söylenti aktaran Ağaoğlu, şunları söylüyor: “*Atatürk İsmet Paşa'yı ölümünden kısa bir süre önce görmek istemiş. Refik Saydam 'Paşam, gitme, sana kıyacaklar. Gidersen trenin tekerlekleri altına yatacağım' diye önlemiş. İsmet Paşa gelmeyince Atatürk'e öldüğünü söylemişler, daha ilerisi, Ulus gazetesinden İnönü'nün öldüğünü yazan tek bir sayı basarak Atatürk'e göstermişler!*” bkz. Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, s.151. Eğer İnönü'ye bir suikast düzenlenecekti ise bu işte kesin olarak Atatürk'ün dahlinin olamayacağı söylenebilir. Çünkü Başvekillikten ayrıldıktan sonra bizzat Atatürk tarafından hususî hesabından, İsmet Paşa'ya ayda 3.000 TL. verildiği gibi, gerek özel kalem müdürü, gerekse hususî otomobili yine kendisine tahsis edilmiştir, bkz. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938–1945) Cilt 1**, s.99. Giritli, bunun doğru olmadığı yönünde bilgiler veriyor. Atatürk'ün ölümünün resmi habercisi olan sağlık raporunu, Dolmabahçe'de bizzat İsmet Paşa'nın karşısında okuttuğunu iddia ediyor. Bkz. İsmet Giritli, **Atatürk Cumhuriyeti**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1988, s.136.

²⁵⁰ “*150'likler affedildi. Dün Mecliste hararetle münakaşalar oldu. Adliye Vekili hatiplere cevap verdi ve 'Türk milleti ve onun şefi çok büyüktür. Affi da eserleri gibi büyük olacaktır' dedi*”, **Son Posta**, 30 Haziran 1938.

²⁵¹ Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938–1945) Cilt 1**, s.127. Atatürk'ün beklenen vefatı oldukça sarsıcı olmuştu, bkz. “*Kurtarıcını ve En Büyük Evlâdını Kaybettin. Türk milleti sen sağ ol!*”, **Ulus**, 11 Son Teşrin 1938. Basından, Atatürk'ün katafalka konan naşını ziyaret esnasında meydana gelen tazyikten 11 vatandaşın öldüğü haberini de öğreniyoruz. Bkz. “*Müessif bir hadise. Dolmabahçe önünde bir izdiham neticesinde on bir kişi öldü*”, **Cumhuriyet**, 19 İkinci Teşrin 1938.

²⁵² “*İsmet İnönü Cumhurreisi seçildi. Büyük Millet Meclisi, 348 mevcudun tam ittifakı ile Lozan kahramanını Devlet Riyasetine intihap etti*”, **Cumhuriyet**, 12 İkinci Teşrin, 1938.

²⁵³ “*Millet, Milli Şefimize İtimadını Yeniledi. Yeni kabineyi Doktor Refik Saydam kurdu*”, **İkdam**, 4 Nisan 1939.

Ordu, kolordu ve tümen komutanlıkları düzeyindeki kumanda merkezleri neredeyse ittifaken İnönü'nün arkasındadır. O tarihte 1. Ordu Komutanlığı vazifesini yürüten Fahrettin Altay'ın bu temayülü ikinci başkan Asım Gündüz'e bildirmesiyle birlikte, ordu artık topyekûn İnönü'nün arkasına geçmiştir.²⁵⁴

B. Milli Şef Döneminde Ordu ve İlk Kıpırdanmalar

Türk siyasetinde gerek etkisi gerekse içinde bulunduğu yıllar bakımından en tesirli şahsiyetin İsmet İnönü olduğu hususu yadsınamaz gibi gözüküyor.²⁵⁵ 1923'teki Hariciye Vekilliğiyle başlayan devlet adamlığı, 1925'ten 1937'e kadar süren başvekillik ile devam etmiş; 11 Kasım 1938'de başlayan Cumhurreisliği²⁵⁶ ise 22 Mayıs 1950'ye kadar sürmüştür.²⁵⁷ 27 Mayıs sonrasında hazırlanan yeni anayasayla birlikte yapılan genel seçimler sonrasında ilk kez kurulan koalisyonlarda başbakanlık yapmış, CHP'nin 1972 kongresinde Ecevit ağırlıklı parti meclisi oluşunca da önce genel başkanlıktan, sonra CHP'den istifa etmiştir.²⁵⁸ İnönü, 1961 anayasasının eski cumhurbaşkanlarına tanıdığı Cumhuriyet Senatosu üyeliği için dilekçe vererek 25 Aralık 1973'teki ölümüne kadar daima aktif siyasetin içinde olmuştur.²⁵⁹

İnönü'nün yükselişleri gibi düşüşleri de hep anî olmuştur. 1937'deki başvekillikten azli ne kadar anî ise, 11 Kasım 1938'de yani Atatürk'ün vefatının hemen

²⁵⁴ Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938–1945) Cilt 1**, ss.133–137.

²⁵⁵ Baban, İnönü'nün nev-i şahsına münhasır bir kişiliğe sahip olduğunu belirterek İnönü'nün alâmet-i farikasını belirtiyor. “Atatürk düşünen, süratle karar veren ve kararını süratle tatbik kuyan bir devlet adamı olmasına karşılık İnönü, düşünen, bir kere daha düşünen, gerekirse yine düşünen ve güçlkle karar verdikten sonra yine bu kararın çıkarabileceği ihtilâtları hesaplayarak adımını yavaş atan bir liderdir. Fakat bir kere kararını verdi mi, artık onu kararından döndürmek mümkün değildir”. Bkz. Cihat Baban, **Politika Galerisi** (Büstler ve Portreler), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970, s.324.

²⁵⁶ CHP Grubunda yapılan oylamaya 323 milletvekili katılmış, 322'si İnönü lehinde oy kullanmıştır. Muhafif tek oy Celâl Bayar'a çıkmıştır. Bu oyun sahibi Yusuf Hikmet Bayur'dur, bkz. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938–1945) Cilt 1**, s.141; Mehmed Kemal Celâl Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi, İstanbul: ABeCe Yayınları, 1980, s.74.

²⁵⁷ 5 Eylül'de vasiyetnamesini hazırlayan Atatürk, Cumhuriyetin 15. yıldönümü münasebetiyle Orduya da bir mesaj yayınladı. Mesajda, ordunun aslı vazifesinin, Türk vatanının, Türklük camiasının şan ve şerefine iç ve dış her türlü tehlikeye karşı korumaktan ibaret olduğunu hatırlatır. Bkz. Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938–1945) Cilt 1**, s.113. İlginçtir ki, gerek 1937'de Başvekilliği, gerekse 1950'de Cumhurbaşkanlığına devrederken İnönü, Bayar'a hep aynı soruyu sormuştur: “Hayatım emniyette mi?”, bkz. Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, s.155.

²⁵⁸ “İnönü CHP'den İstifa Etti; Milletvekilliğinden de İstifa Eden İnönü Senatör Kalacak”, **Milliyet**, 5 Kasım 1972.

²⁵⁹ Ağaoğlu'nun İnönü değerlendirmesi şöyledir. “İnönü'nün devlet adamı olarak şahsî yeterliği büyüktür, ama yine devlet adamı olarak tarihin en mükemmel Makyaalist yöneticilerinden biridir. Toplumunu işine geldiği zaman demokrasi ile işine geldiği zaman tek parti rejimi ile fakat gemler hep elinde olmak şartıyla yönetmeyi düşünmüş ve istemiştir.” bkz. Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, s.59.

ertesi günü Cumhurreisi olması da o kadar anîdir. 14 Mayıs 1950 seçimlerinde mağlûbiyet beklediği de söylenemezdi. İstanbul Valisi Lütfi Kırdar'ın topladığı yapay kalabalığı göstererek “İşte paşam İstanbul” deyişine aldandığını, 14 Mayıs akşamı Çankaya Köşkü'nün balkonundan ışıklı Ankara'ya bakarak “nankör millet !” diye haykırışından anlamak mümkündür.²⁶⁰ 1954 seçimlerinden ne kadar ümitsiz ise, 1957'den de o kadar ümitliydi; ama oyları önemli bir miktar artmasına rağmen peşinden iktidar gelmemişti. 27 Mayıs darbesinin “ne içinde, ne de dışında” olduklarını söylerken de aslında bir parça şaşkındır. Tam CHP oyları artmaya başlamışken böylesine hiyerarşi dışı bir darbeye karşı, duyguları karışiktır.²⁶¹ 1961 seçimlerine en çok tesir eden de CHP'nin sandıkta hakkından gelemediği Demokrat Parti'yi, askerler eliyle alaşağı ettiği yönündeki efkâr-ı umumîye hissiyatıdır. Harbiye, 22 Şubat ve 21 Mayıs'ta ayaklandığında ne kadar hesap adamı olduğunu gösterecek kadar da mahirdir.²⁶²

Gülek'e karşı Erim'i genel sekreteri yapmaya uğraşırken aldığı yenilgiye karşı sabırlıdır. Hasmının zayıf bir anını, yanlış bir hareketini yakaladığı an bertaraf etmek şartıyla.²⁶³ Bir gecede “ortanın solu”na geçecek kadar ortama uyum sağlar. Karşısına rakip çıkanlara karşı acımasızdır. Bunlara karşı sürekli tekrarladığı bir son sözü vardır: “ya o ya ben”. Feyzioğlu'na, Satır'a karşı elinden tuttuğu şair ruhlu Ecevit'e bir gün koltuğunu kaptıracağını tahmin ettiği söylenebilir mi? Hayır.²⁶⁴ Ara dönemlerde

---

²⁶⁰ Toker, bu sözün İnönü tarafından söylendiğini kimin işittiği sorusunu sorarak, söylentinin hikâyesini anlatıyor. “Bu iddia 25 Mayıs'ta o zamanlar MP'nin organı olarak Ankara'da çıkan 'Kudret' diye bir gazetenin başmakale sütununda yayımlanmıştır. İddia, Ulus gazetesinde şöyle yalanlanmıştır: ‘İsmet İnönü ne resmi, ne hususî bir mecliste bu veya buna benzer herhangi bir söz söylemiş değildir’. Bunun üzerine Kudret gazetesi ikinci başyazısında şöyle demiştir. *Canım, biz de illâ söyledi demedik ya içinden geçirmiştir*”. Bkz. Metin Toker, **DP'nin Altın Yılları** (Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944–1973), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991, s.24.

²⁶¹ 1957 yılında yapılan genel seçim neticeleri DP'nin gittikçe oy yitirdiği, CHP'nin ise oylarını arttırdığını ortaya koyuyordu. Üstelik seçimler normal zamanında değil de 1960'ta bile yapılsa görünen o ki DP'nin tekrar kazanacağı biraz şüpheliydi. Ancak Türk basınının gedikli kalemlerinden merhum İlhami Soysal, DP'nin seçimi kaybetmesi halinde bile iktidarı bırakmayacağını, faşizan bir darbeye tek partili rejime döneceğini iddia etmektedir, bkz. Bedri Baykam, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994, s.264.

²⁶² Öyle ki, 22 Şubat Ayaklanmasının bastırılmasının ardından İnönü, hemen ertesi sabah meclise girdiğinde muhalefet milletvekilleri de dâhil olmak üzere, tüm milletvekilleri tarafından ayakta alkışlanarak karşılandı. Bkz. Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, s.130.

²⁶³ Vaktiyle ünlü Yavuz-Havuz Davasında Bahriye vekili Topçu İhsan lâkaplı, İhsan Eryavuz'un yüce divanda sorgusu yapılırken ihaleyi alan firmanın bizzat, teklif veren diğer firmaların üzerleri İnönü tarafından çizilerek, İnönü tarafından seçildiğinin belgesini sunması karşısında İnönü'nün cevabı ilginçtir: “İmza benim, mesuliyet onundur”. Bkz. Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, s.106.

²⁶⁴ Ecevit'in milletvekili oluşundaki en büyük katkı, İnönü'nün damadı Metin Toker'e aittir. 2 Ekim 1957'de hapisneden çıkan Metin Toker, kendisinin reddettiği Ankara Kontenjan adaylığı için İsmet Paşa'ya kendisini tavsiye edip edemeyeceğini soran Ecevit'e, bunu memnuniyetle yapacağını söylemiş ve İnönü ile Gülek'e şunları söylemiştir. “Biliyor musunuz? Bülent Ecevit Amerika'dan geldi. O, politikaya girmek istiyor. Mükemmel bir insandır. Bana ayırdığınız yeri ona veriniz. Pişman olmazsınız, kârlı çıkarsınız”. Bkz. “Toker'in Açıklaması”, Kayhan Sağlamer, **Ecevit Olayı** [Kıbrıs Harekâtı] (Bir Başbakanın Doğuşu), C-3 İstanbul: Belge Yayınları, 1975, s.250. Ancak Ecevit, kendisine milletvekilliği teklifinin Turhan Feyzioğlu'ndan geldiğini söylüyor ve bu iddiayı

“kurtarıcılarla” polemige girmeyecek kadar tedbirdir. İstifa eden genel sekreteri Ecevit konusunda yanılmıştır ama paşaya, koltuğu ona devrettikten sonra Ecevit’li CHP’nin ilk kez âdil bir seçimde birinci parti olduğunu görmek de kısmet olmuştur.²⁶⁵ O anda neler hissettiğini bilmek ilginç olurdu. Sonuçta bir koca tarihtir İsmet Paşa, bir büyük okul. Sevmeyeni seveninden çoktur ama İsmet Paşa gerçekliğini ihmal etmiş bir Türk siyasi hayatı yazımı, eksik değil, koskoca bir yanlıştır.²⁶⁶

Birinci Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu yıkılıyor, Rus Çarlığı 1917’nin Ekim’inde meydana gelen Bolşevik İhtilâliyle sosyalist rejime geçiyordu. Yıkılan her iki imparatorluğun içinden yeni devletler çıkmıştı. Almanya, kalabalık nüfusu, ileri sanayisiyle mağlûbiyetin getirmiş olduğu yeni statüden memnun değildi. Aslında Versay Antlaşmasının getirdiği şartların Almanya üzerinde tesis edilecek barışı kalıcı kılmayacağı yönündeki öngörü, daha barış görüşmeleri esnasında mevcuttu. İngiliz delegasyonu üyelerinden ünlü ekonomist Keynes, barış görüşmelerinde, Almanya’ya dayatılan şartların çok ağır olduğundan bahisle, şu an için çaresizlikten dolayı antlaşmayı imzalayacak olan Almanya’nın kısa bir süre sonra yeniden yayılmacı siyaset güdeceği uyarısını yapıyor, şartların hafifletilmesi ikazında bulunuyordu.²⁶⁷ Militarizmin hâkim bir unsur olduğu Alman kimliğinin çok kolay bir biçimde yeniden saldırgan politikalar tatbik edecek bir iktidar kliğini yaratacağı öngörüsünde bulunuyordu.²⁶⁸ Tarih, Keynes’i haklı çıkardı;

---

reddediyor. Toker’in kendisinin haberi olmadan bir girişimi olmuşsa bunu bilemeyeceğini söylüyor, bkz. Cüneyt Arcayürek, **Yeni İktidar Yeni Dönem 1951–1954** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-2), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, ss.91–92.

²⁶⁵ İlginçtir ki, CHP ortanın solu açılımını yaparken Ecevit karşıtlarına karşı Ecevit’i tutan ve koruyan İnönü’nün genel başkanlıktan istifasının sebebi de CHP’nin aşırı solculuğa sarması olmuştur. Bir müddet sonra partiden de ayrılıp senatodaki yerini alacaktır, bkz. Mehmed Kemal, **Sol Kavgası**, İstanbul: May Yayınları, 1975, s.59.

²⁶⁶ İsmet İnönü, Milli Mücadeleye en geç katılanlardan biri. Osmanlı Kabinesinde Harbiye Nazırlığı görevini yürüten Kavaklı Fevzi (Çakmak) Paşa’nın müsteşarıdır. Anadolu’daki mücadeleye davet edildiğinde beş yıllık evli olmasına karşılık, yeni evli olduğunu gerekçe göstererek “hayır” demiştir. Geçişi 1920’dir ancak bu tarihten 1937’deki kısa bir aralık hariç tam 53 yıl Türk siyasetinin tam merkezindedir, sert bir İnönü analizi için, bkz. Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler-5** (1908–1998), ss.807–825.

²⁶⁷ Keynes büyük yankılar yaratan *The Economic Consequences of The Peace* [Barışın İktisâdi Sonuçları] isimli kitabında Almanya’dan yüksek miktarda harp tazminatı istenmesinin çok büyük bir hata olduğunu, üstelik Almanya’nın bu tazminatı ödeme gücünden mahrum edildiğini, bunun Avrupa’da oluşmuş iktisâdi birliği parçaladığını iddia ederek, uyarılarının dinlenmemesini eleştirdi. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD, Keynes’in uyarılarını geç de olsa dikkate aldı, bkz. Soule/Antell, **Herkes İçin Ekonomi**, çev. Nejat Muallimoğlu, s.132.

²⁶⁸ Alman militarizminin en belirgin özelliği Prusya ekolünden mülhem, bireyin önceki birikim ve deneyimlerinden arındırılması esasına dayanıyordu. Öyle ki; “yeni askeri öğrencilere ‘çuval’ adı verilmiştir. Ve zamanla, eğitim süreci içinde, bu çuvalın içine yeni bilgiler, deneyimler konulması değil, tersine, bu eski çuvalın ters yüz edilip, silkelenip, içine yepyeni bir kişilik ve yepyeni bir enerjinin konması amaçlanmıştır.”, bkz. Serol Teber, **Politik-Psikoloji Notları**, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990, s.104. Burada Alman militarizmi hakkında bir parantez açmak gerekiyor. Alman militarizmi, ordunun başatlığı temelinde topluma biçim verme ideolojisinden ziyade, Alman aristokrasisinin yönlendiriciliğinde bir modern-endüstriyel toplum oluşturmanın ideolojisidir. Bkz. Ömer Laçiner, “*Türk Militarizmi*”, **Birikim**, Sayı: 160–161, Ağustos-Eylül 2002, ss.10.

1933'te yönetime gelen Hitler, önce anavatani Avusturya'yı ilhak ederek Almanya'yla birleştirdi; sonra Çekoslovakya'yı işgal etti. İngiltere'nin ve Fransa'nın sessizliğinden cesaret alarak Polonya'ya saldırıp, bu ülkeyi SSCB ile paylaşınca her iki ülke de, Almanya'ya savaş ilân ettiler.²⁶⁹ Böylece tam altı yıl sürecek bir büyük dünya savaşı çıkmış oluyordu. Uzakdoğu'da Japonya'nın yayılmacı emelleri Çin ve Mançurya'yı hedef alınca, arkasından Pearl Harbour baskısıyla birlikte ABD de savaşa dâhil oldu. Pasifik Okyanusu da savaş alanlarından biri haline geldi.²⁷⁰

İnönü henüz cumhurbaşkanlığının ilk yılında, kendisini çok büyük bir gailenin içinde buldu. Esmeye başlayan savaş rüzgârları, Türkiye'yi geleneksel hariciye siyasetiyle ittifak arayışları içine itti.²⁷¹ Önce Balkan ülkeleriyle bir ittifak antlaşması imzalandı. Türkiye bu antlaşmayla, kendisini Balkan ülkelerinin bir saldırıya uğraması halinde savaşa girme yükümlülüğüne sokuyordu. Öte yandan hem müttefiklerle, hem de mihver devletleriyle çeşitli antlaşmalar yaptı. Ancak bu antlaşmalardan doğan yükümlülüklerinden hiçbirini yerine getirmede.²⁷² Tam anlamıyla denge oyunu oynuyordu İnönü; bir taraftan savaşa girmesi yönünde yapılan telkinlere karşı ordunun yetersiz olan teçhizatını ileri sürerek yardım alırken, diğer taraftan Alman harp sanayinin en lüzumlu hammadde olan krom satışını aksatmadan bu ülkeye yapıyordu.²⁷³ Bu arada her iki cenahtan yapılan harp malzemesi yardımlarını kabul

---

²⁶⁹ Başlangıçta İngiltere ve Fransa, Almanya'nın saldırganlığına göz yummuşlar, daha fazla ilerlemeyeceği yönünde kanaate sahip olmuşlardı. Hatta İngiltere, Almanya'nın Birinci Dünya Savaşında kaybettiği Afrika'daki eski sömürgelerini geri vermeye hazırdır, bkz. "SSCB'nin İngiltere Büyükelçisinden SSCB Dışişleri Halk Komiserliğine Çekilen 19 Ekim 1938 Tarihli Telgraftan Bölümler", (S.67/NO.14), SSCB Dışişleri Bakanlığı, **İkinci Dünya Savaşı Öncesi Sovyet Barış Çabaları ve Türkiye 1938-1939 (Seçmeler)**, çev. Levent Konyar, İstanbul: Havas Yayınları, 1981, s.9.

²⁷⁰ Pasifik Savaşının ilk altı ayı ABD için tam bir felâket oldu. Gerek personel, gerekse teçhizat yönünden ABD, Japonya kadar savaşa hazırlıklı değildi ancak bir müddet sonra hadise tersine dönecekti, Pearl Harbour saldırısının romanse edilmiş anlatımı için bkz. John Toland, **Pearl Harbour Baskını ve Sonrası**, çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul: Baskan Yayınları, 1973. Baskın öncesi Amerikan deniz üssündeki hayatı konu edinen, filme alındığında gişe rekorları kıran bir filme de konu olan şu ünlü romana bakılabilir, James Jones, **İnsanlar Yaşadıkça**, çev. Nazmi Aktan, İstanbul: Altın Kitaplar, 1957.

²⁷¹ İttifakın diğer üye devletleri bu esnada Türkiye'nin İngiltere'yle yakınlaşma siyaseti gütmesi karşısında bunun Almanya'yı kışkırtacağı endişesini taşıyorlardı, bkz. Selim Deringil, **Denge Oyunu** (İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s.75.

²⁷² Tabi ki Türkiye'nin yükümlülüğünün gerektirdiği şekilde harbe girmesi imkânsızdı. Ordunun donanımı çok yetersizdi. Türk Silâhlı Kuvvetleri, 20.000 subay, 174.000 askerin bulunduğu 11 ordu grubu, 23 tümen, 1 zırhlı tugay, 3 süvari tugayı ve 7 sınır garnizonundan oluşuyordu. Silâhların büyük ekseriyeti demodeydi. Ağır silâhlar bir yana 1940 yılı Şubat ayı itibarıyla tam 140.000 piyade tüfeğine ihtiyaç vardı, bkz. Deringil, **Denge Oyunu** (İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası), ss.32-33; oysa Almanya'nın sadece hava gücü 4500 uçaktan oluşuyordu. Türkiye'nin uçak miktarı, yarısı uçabilecek durumda olan 137 adet uçaktan ibaretti, bkz. "Başbakan Bay Winston Churchill'den Mareşal Stalin'e Gönderilen 11 Mart 1943 Tarihli Kişisel ve Çok Gizli Mesaj", (S.99/NO.123), **Stalin, Roosevelt ve Churchill'in Gizli Yazışmalarında Türkiye/1941-1944** (Seçmeler), çev. Levent Konyar, İstanbul: Havas Yayınları, 1981, s.97.

²⁷³ Türk kromu harp sanayi için elzemdi. Türkiye, Almanya'ya ihraç ettiği krom karşılığında (yaklaşık yılda 45.000 ton) Almanya'dan askeri malzeme satın alıyordu. Bu süreç içinde İngiltere ve ABD Türk kromunu kendilerinden başka bir ülkeye satılmaması hususunda Türkiye'yi kayıt altında tutmaya çalıştırlarsa da Türkiye böyle bir

ediyordu. Müttefikler cephesinde ısrarla Türkiye'nin savaşa girmesi doğrultusundaki baskılar karşısında zaman kazanmaya çalışılırken, bir müddet sonra Almanya tarafından, savaşa Almanya yanında girme ısrarı, tarafsızlığını sürdürme baskısına dönüşüyordu. Savaşın ilk iki yılında Türkiye'nin müttefikler tarafına karşı ileri sürdüğü temel mazeret, kuzey komşusu tarafından işgale uğramak tehlikesiyken, 1941 kışında Almanya'nın tüm gücüyle SSCB'ne saldırmasıyla birlikte müttefikler safına geçen bu ülkeye karşı artık bu gerekçe dile getirilmemeye başlıyordu.²⁷⁴ Türkiye'nin savaşa bir an evvel girmesi gerektiği baskısıyla Kahire ve Adana'da Churchill ile görüşen İnönü, zaman istiyordu. Ordunun durumu topyekûn bir savaş için elverişli değildi. Almanya'nın SSCB'ye saldırması Türkiye'yi aslında büyük ölçüde rahatlatmıştı. Yenilgisi büyük ölçüde kesin olan Almanya'yla savaşa girmeden bu badireyi atlatmak gerekiyordu. Almanya ise müttefiklerin baskılarından bunalan Türkiye'nin kendisine karşı savaşa gireceği endişesindeydi; bu yüzden Türkiye'nin tarafsızlığını sürdürmesini istiyordu.²⁷⁵

Savaş süresince ilân edilen seferberlik çerçevesinde Türkiye kalabalık bir orduyu silâh altında tuttu. Silâh altına alınan faal nüfusun işgücünden eksilmesi, tarımsal üretimi düşürdü. Birçok temel ihtiyaç maddesi karneye bağlandı.²⁷⁶ Milli Korunma Kanunu çıkarıldı; üreticinin elindeki ürünler devlet tarafından belirlenen fiyatla satın alındı. Piyasa rayıcı dışında alınan ürünlerin gerçek fiyatlarıyla kıyaslandığında ele geçen

---

yükümlülüğe girmediydi, bkz. Johannes Glasneck, **Türkiye'de Faşist Alman Propagandası**, çev. Arif Gelen, Ankara: Onur Yayınları, ty. ss.177-194.

²⁷⁴ Sovyet korkusu o kadar şiddetliydi ki, Stalin tarafından Türkiye'nin müttefikler safında harbe iştirak etmesi halinde vaat edilen Batı Trakya ve Ege adaları İnönü tarafından, Türkiye'nin hiçbir ülkenin toprağında gözü olmadığı gerekçesiyle reddediliyor, bu teklif gelecekte Sovyetlerin talep edeceği Türk toprakları için bir meşruiyet karinesi yaratılma gayreti olarak addediliyordu, bkz. Deringil, **Denge Oyunu** (İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası), s.166.

²⁷⁵ Almanya'nın SSCB'ye saldırması ertesinde bu ülkeyle imzalanan dostluk paktı, müttefikler nazarında sınır bozucuydu, çünkü Türkiye bu anlaşmayla, Almanya aleyhinde hiçbir harekete girişmeyeceğini taahhüt ediyordu. Bkz. "*Türk-Alman Dostluk Paktı imzalandı*", **Cumhuriyet**, 19 Haziran 1941. İşin ilginç tarafı; bu anlaşmanın dışarıda yarattığı tesir basın tarafından tam aksi yönde kamuoyuna yansıtılmıştır. Bkz. "*Türk-Alman muahedesi Mecliste kabul edildi. Refik Saydam hükümetinin eseri, bütün insanlığın tasvibine mazhar olmuştur*", **Vakit**, 26 Haziran 1941. Türk kamuoyundaki anti Sovyet damarın elini güçlendirmek için kimi kesimlere sağlanan türlü olanaklar en çok bu evrede gözlenmektedir. Büyükelçi Von Papen bu doğrultuda çalışmalar yürütüyordu, bkz. Mehmet Ali Ağaoğulları, "*Aşırı Milliyetçi Sağ*", İrvin Cemil Schick/E. Ahmet Tonak (Ed.), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, İstanbul: Belge Yayınları, 1992, s.204.

²⁷⁶ (1942) 14 Ocak'ta İstanbul'da, 17 Ocak'ta Ankara'da, 22 Ocak'ta ise İzmir'de ekmeğe karneye bağlanıyordu. Buna göre 7 yaşına kadar olan çocuklar için günlük ekmeğe istihkakı 187,5; 7 yaşından büyükler için 375, ağır işçiler için 750 gram olacaktı. Bkz. "*Ekmeğe Karnesi*", **Cumhuriyetin 75. Yılı**, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1998. "*Ekmeğe işinde karne tatbik edilecek. Lüzum olduğu takdirde ihtiyaç maddelerini aramak bunlara el koymak için hükümete selahiyet verildi*", **Ulus**, 20 İlk Kanun, 1941. İhtikâr yapanlar hakkında nasıl bir işlem yapıldığına ilişkin şu habere bkz. "*Bir muhtekir. İki sene sekiz ay için Kemah'a sürülecek*", **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1942.

meblâğ, yükselen enflasyon karşısında geniş kitleleri büyük bir darlık içine soktu.²⁷⁷ Öte yandan savaş ortamını fırsat bilen vurguncuların yaptıkları karaborsa, ihtikâr ve istifçilik neticesinde büyük karlar elde eden yeni bir sınıf türedi. Halkta, devlet ricaline karşı varolan memnuniyetsizlik olağanüstü boyutlara ulaştı.²⁷⁸

Bu gayr-ı memnun kitle içinde en belirleyici kesim kuşkusuz ordu mensuplarıydı. Devamlı teyakkuz halinde olan ordunun durumu içler acısıydı. Silâh araç ve gereçlerinin hemen hepsi Birinci Dünya Savaşından kalmaydı. Hava Kuvvetleri çok zayıf, demode uçaklardan oluşuyordu.²⁷⁹ Zaten hava kuvvetlerinin insan kaynakları konusunda da profesyonel bir eğitim söz konusu değildi. Bu kuvvetin subayları da Kara Harp Okulu'ndan yetişiyor, harp okulu eğitimlerini müteakip havacı sınıfı için gerekli kısa bir eğitimden sonra hava kuvvetlerinde istihdam ediliyorlardı.²⁸⁰ Savaş sırasında Alman ve İngiliz Hava Kuvvetlerinden hibe edilen uçaklar dışındakiler modern hava harbinin gerektirdiği yeterlilikten yoksundular.

Deniz Kuvvetlerinin durumu da aynıydı. Osmanlı donanmasından arta kalan firkateynler, üç tarafı denizlerle çevrili bir ülkenin donanmasına yakışmıyordu. Savaş süresince yürütülen muharebelerde savaşan tarafların ellerindeki teçhizata gıptayla bakan subaylar, ordunun bunca yıl ihmal edilmişliği karşısında yeis içindeydiler.²⁸¹ Büyük uçak gemileri üzerine konuşlandırılmış uçaklarla yapılan muharebelerin deniz ve hava gücünü birleştiren yeni savaş tarzı, Türk subaylarına çok yabancıydı. Olası bir harbe girişte, geleneksel olarak Türk subayının idrakinde mukim olan özgüven oldukça

---

²⁷⁷ Milli Korunma Kanunu'nun yarattığı karaborsa ortamında piyasadan çekilen mallar, Refik Saydam'ın ölümüyle hükümeti kurmaya memur edilen Şükrü Saraçoğlu tarafından 1942'de kaldırılmasıyla piyasa fiyatına erişti. Bu da korkunç bir enflasyon demektir. "*sonuç olarak da 1938'de 100, 1939'da 101 olan genel fiyat endeksi, 1944'de 459'a çıkmıştır.*" bkz. Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s.19.

²⁷⁸ Stokçulukta üst düzey kamu görevlilerinin de önde geldikleri iddiaları karşısında zamanın Başvekili Refik Saydam mecliste 30 Ocak 1942'de bu söylentilere sert bir yanıtla karşı çıkıyordu. Yetkin'in sözleriyle "*oysa bu başbakan bu tarihten sekiz ay sonra öldüğünde terekesi saptanırken evinde çuvallarla stoklanmış çeşitli mallar bulunacaktır. Ülkenin başbakanının tutumu bu idiyse, o günlerdeki genel havanın ne olduğu apaçık ortada olsa gerektir.*" Bkz. Çetin Yetkin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930–1945**, İstanbul: Altın Kitaplar, 1983, s.191.

²⁷⁹ 12 Mart'ın "*Uçan General*" lâkaplı paşası Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur, anılarının bir yerinde örtülü de olsa Türk Hava Kuvvetlerinin o dönemdeki durumunu gözler önüne seriyor, bkz. Muhsin Batur, **Anılar ve Görüşler** (Üç Dönemin Perde Arkası), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985, ss.36–47.

²⁸⁰ Kara Harp Okulu'nu bitiren pilot adayları subaylar, Eskişehir'deki Hava Okuluna devam ediyorlardı. Üstelik o dönemde askeri lise sonrası olgunluk imtihanını geçemeyenler "*Kâtip Subay*" olurlardı. Bkz. Sabri Yirmibeşoğlu, **Askeri ve Siyasi Anılarım C–I**, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 1999, s.26. Milli Birlik Komitesinin 13 Kasım'da tasfiye edilen üyelerinden İrfan Solmazer bu gruptandır ve bu durumu onu küçük görenlerin ağzına "*şu bizim kâtip subay*" şeklinde persenk olmuştur.

²⁸¹ İkinci Dünya Savaşı esnasında küçük rütbeli bir subay olan Alparslan Türkeş'in tespitleri durumu özetler niteliktedir. "*Bugünkü silâhlarımızla, şu berbat donatım içindeyken, şu manda arabaları, katır ve deve kolları ile biz bir Alman taarruzuna uğrarsak milletimizin durumu ne olur? Seferberliğe gidildiği sırada, Türk Ordusunun bütün eksiklikleri bir anda sırtıvermişti. Alaylarda tek motorlu vasıta yoktu. Tümen topçuları koşuluyla. Yani beygirle çekiliyordu...*" Bkz. Alparslan Türkeş, **1944 Milliyetçilik Olayı**, İstanbul: Kutluğ Yayınları, 1975, ss.16–17.

sarsılmıştı. İnönü de bu durumu kuşkusuz yakından biliyor biraz da bu yüzden ülkeyi olabildiğince savaş dışında tutmaya çalışıyordu.

Türk ordusunun geleneksel çekirdeğini oluşturan kara ordusu bile bu şartların dışında değildi. Süreğitmekte olan savaşın bir anlamda tankların savaşı olduğu gözler önündeyken, Türk kara ordusundaki tank sayısı yok denebilecek seviyedeydi. Topların tamamına yakını Milli Mücadeleden artakalanlardan oluşuyordu. Piyade tüfeği sayısı bile, ordudaki her ere bir adet düzeyinde değildi. Mitralyöz sayısı yetersiz, lojistik hizmetlerin görülmesi için tedarik edilmesi gereken malzeme kifayetsizdi. Motorize birlik sayısı bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıdaydı. Hele bir birliğin bir yerden başka bir yere intikali tam anlamıyla içler acısıydı. Ana ulaştırma vasıtaları hâlâ canlı hayvan gücünden ibaretti.²⁸² Ordu da hâlâ bu hizmetler için yetiştirilmiş nalbant sınıfına mensup astsubaylar mevcuttu. Subay kitlesi ev ve ailelerinden uzakta yokluklar içindeki bir orduda vatan savunması yapmak üzere yurdun değişik bölgelerinde konuşlandırılmış, kendilerini bu şartlar altında hizmet etme yükümlülüğü içine sokan sivil yöneticilere karşı kırgın, kızgın ve ümitsizdiler.²⁸³

Savaş süresi boyunca savaşın ağırlığı hangi tarafa geçtiyse devlet, bir o tarafa bir bu tarafa meyletti. Almanya'nın henüz yenilgi emareleri göstermediği yıllarda iç siyasette Alman yanlısı tutumlar alan kimi çevrelerin etkili faaliyetlerine göz yumuldu.²⁸⁴ Bu tutumda olanlar arasında basında yer alan önde gelen kalemler de vardı. Almanların, Sovyetlere saldırmasıyla birlikte önceleri kaydettikleri ilerlemeler karşısında, muhtemel bir Sovyet yıkılışının ardından ortaya çıkacak fırsatların değerlendirilmesi gerektiği görüşünde olan Pantürkist akımın önemli temsilcileri,

---

²⁸² Birçok yazar ve tanık tarafından 22 Şubat 1962 Ayaklanmasının asıl tertipçisi olduğu iddia edilen Dünder Seyhan, anılarında bu durumu, meslekî tecrübesi açısından şöyle yorumluyor: “Biz henüz Birinci Dünya Harbinin kaidelerini öğrenmeye çalışıyorduk. Elimizdeki silâhlar o devirden kalma, teknik o devrin tekniği, taktik öylesine... Kafalara dank diyor halimiz... Türk ordusunun başındaki Mareşal'in yıllarla nasıl büyük bir gaflet içinde Türk Silâhlı Kuvvetlerini, Milli Mücadeleyi yaptığı zamandan da daha ihmal edilmiş bir durumda bıraktığını idrak etmemeye imkân yoktu.”, bkz. Dünder Seyhan, **Gölgedeki Adam**, İstanbul: Uycan Yayınları, 1966, s.9.

²⁸³ Kısıtlı maaşlarla sürekli çıkan tayinlerle, bir oraya, bir buraya giden subayların yaşam koşulları, Yirmibeşoğlu'nun anılarının içine serpiştirdiği önemli hususlardandır, bkz. Sabri Yirmibeşoğlu, **Askeri ve Siyasi Anılarım C-1**, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 1999.

²⁸⁴ Özellikle Cumhuriyet Gazetesinin bu dönem içinde tam anlamıyla faşist cephenin en etkili yayın organı olduğu gözlenmektedir. Neredeyse hükümetin resmi yayın organı olma niteliğine sahip olan gazetenin, başta Nadir Nadi olmak üzere, Peyami Safa, Hüsnü Emir Erkilet ve Abidin Daver gibi önde gelen kalemleriyle tam anlamıyla Alman propagandası yaptıkları iddia edilir, bkz. Vedat Türkali, **Komünist**, İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları, 2001, s.49–50. 14'lerden biri olan Şefik Soyuyüce, subayların ezbere CHP yanlısı olmadıklarından bahisle tüm bu koşullar neticesinde şunu tasarladıklarını aktarıyor: “1944'lerde yeni subay çıktığımız senelerde Halk Partisi aleyhine bir ihtilâl hazırlanıyordu ve biz de onun içine girdik. Aramızda bir çoğu şimdi emekli olan yüksek rütbeli subaylar da vardı”. Nazlı Ilıcak, **15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor-2**, İstanbul: Kervan Yayınları, 1975, s.567.

görüşlerini dillendirir oldular.²⁸⁵ İnönü'nün harp dışı kalma siyaseti eleştiri konusu olmaya başladı. Bu eleştiri kimi zaman öylesine vülgarize hale getirildi ki, İnönü “*milletin erkekliğini öldürmekle*” bile suçlandı.²⁸⁶ Savaş esnasında elde edilen haksız kazançların iadesi namına çıkarılan ve büyük bir oranda gayr-ı Müslimlere uygulanan Varlık Vergisi uygulaması da bu dönemde gerçekleştirildi.²⁸⁷ Tahakkuk eden vergi borçlarını ödeyemeyenler Aşkale'deki taş ocaklarında angaryaya tabi tutuldu.²⁸⁸

Ancak 1943'ten itibaren savaşın Almanya aleyhine dönmeye başlamasından sonra iç siyasetteki rüzgâr da tersine esmeye başladı. Önce Pantürkist akımın önde gelen asker ve sivil mensupları olarak yaftalanan önemli sayıdaki isim, Irkçılık-Turancılık Davası olarak isimlendirilen bir muhakeme süreci içine sokuldular.²⁸⁹ Tutuklanan sanıklar gözaltı süreleri boyunca hiç ummadıkları muamelelere tabi tutuldular. 3 Mayıs 1944'te başlayan tutuklamalar mahkûmiyetle sonuçlandı ancak savaşın hemen ardından değişen dengeleri kendi lehine çevirmeye çalışan hükümetin yaptığı hamleler sonuç vermeyince, Türkiye savaş müddetince gösterdiği ikircikli tavır nedeniyle yenedünya düzenin en itibarsız ülkelerinden biri haline geldi.²⁹⁰ Müttefik devletler kamuoyu

²⁸⁵ İç siyasetteki bu hava Almanların Ağustos-Kasım 1942'de Stalingrad'da yenilmelerine kadar sürdü. Hükümetin Türkçülere karşı olan yumuşak tutumu sona erdi. *Türk Yurdu, Türk Amacı, Türk Sazı ve Gök-Börü* gibi önde gelen dergiler kapatıldı. Dengelerin Sovyetler lehine değişmesinin akabinde bu kez Türk Solu 1943 yazında *En Büyük Tehlike* serlevhali bir broşür yayınlarken, Türkçülerle Naziler arasındaki işbirliğini ifşa ederek suçlamalara başladı, bkz. Günay Göksu Özdoğan, “**Turan**”dan “**Bozkurt**”a (Tek Parti Döneminde Türkçülük 1931–1946), İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, ss.172–173.

²⁸⁶ Türk milliyetçiliğinin yakın dönemdeki en aktivist isimlerinden bir olan Hüseyin Nihal Atsız'ın şu dizeleri bir fikir verebilir: *Anlamayız hayatı felsefeyle ilimle/Hayat çelik ellerle atılan zar olmalı/Rahat yatakta ölmek acep olmaz mı çile?/Kanlı sınır boyları bize mezar olmalı.* Atsız hakkında kaleme alınmış önemli eserlerden birinde genel karakteri şöyle tasvir ediyor: “*Ordu sevgisi, 'militarizm' Atsız'ın başlıca tutkularından biriydi. Savaş ve askerlik düşmanlarından tiksiniyordu. Yakınlarını asker olarak görmekten ayrı bir zevk ve iftihar duyardı.*”, bkz. Altan Deliorman, **Tandığım Atsız**, İstanbul: Orkun Yayınları, 1978, s.123.

²⁸⁷ “*Varlık vergisi kanunu dün kabul edildi*”, **Akşam**, 12 Teşrinisani 1942. ayrıca bkz. “*Vergi müddeti bitti. Borcunu vermeyenlerin malları bugünden itibaren haczedilecektir*”, **Cumhuriyet**, 21 İkinci Kanun 1943.

²⁸⁸ “*Varlık vergisini vermeyenler; on yedi kişiden mürekkep ilk kafile dün gece toplama kampına sevk edildi*”, **Cumhuriyet**, 22 İkinci Kanun 1943. “*Varlık vergisini ödemeyenler. İlk Kafile dün akşam Aşkale'ye yollandı. Kafile azalarından ikisi son dakikada 497.000 lira tediye ederek serbest bırakıldılar. Aşkale yolcuları tıpkı Uludağ seyahatine çıkar gibi giyinmişlerdi. Ayaklarında golf pantolonları gözlerinde kar gözlükleri vardı*”, **Son Posta**, 28 İkinci kanun 1943. “*Varlık Vergisi ile devlet Türk toplumunun geniş bir kesimini teşkil etmemekle birlikte, ticaret ve iş âleminin önde gelen temsilcilerinin devlete olan güven ve itibarlarını sarsmıştır. İş ve ticaret âlemindeki her tüccarı vurguncu, karaborsacı ve stokçu olarak gören devlet, Varlık Vergisi uygulamasıyla bu kesimleri cezalandırmak istemiştir.*”. Bkz. Osman Akandere, **Milli Şef Dönemi** (Çok-partili hayata geçişte rol oynayan iç ve dış tesirler 1938–1945), İstanbul: İz Yayıncılık, 1998, s.180.

²⁸⁹ Oysa Refik Saydam'dan sonra Başvekilliğe getirilen Şükrü Saraçoğlu, mecliste yaptığı bir konuşmada şunları söylüyordu: “*Ben Türkçü bir Başbakan'ım! Türkçülük bizim için bir kültür meselesi olduğu kadar, bir kan meselesidir de*”, bkz. Ali Kemal Meram, **Türkçülük ve Türkçülük Mücadeleleri Tarihi**, İstanbul: Kültür Kitabevi, 1969, s.217.

²⁹⁰ Yıllardır Türk düşünce dünyasının en uçlarında seyreden Yalçın Küçük, Türkiye'nin bu durumunu resmettikten sonra, Batıdan beklediği yakınlığı bulamayan Türkiye'nin bir “*Sovyet Tehdidi Masalı*” uydurarak Batıyı yardıma çağırıldığını iddia ediyor. Elde Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik yayılma taleplerini içeren resmi herhangi bir belge olmadığından bahisle, Türk hariciyesinin en büyük başarısının, olmayan bir tehdit yaratarak soğuk savaşın başlatıcısı olması olduğunu belirtiyor. Bkz. Yalçın Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler-2** (1908–1998), İstanbul: Tekin Yayınevi,

nazarında Türkiye, savaşın bu kadar uzun sürmesine neden olan çelişkili dış siyaset izleyen güvenilir bir ülkeydi. İmza edilmiş ittifak antlaşmalarından doğan yükümlülüklerini yerine getirmemiş, Almanya ile ticarî ilişkilerini sürdürmüş, bir taraftan müttefiklerden askeri yardım alırken, diğer taraftan Almanya'dan da yardım almakta beis görmemişti. Savaş süresince boğazlardan geçen Alman denizaltılarının Karadeniz kıyısındaki Sovyet limanlarına yaptığı saldırılar karşısında boğazları kapatmamış, Montrö Antlaşmasının kendisine verdiği hükümler hakkını yeterince koruma cesaretini gösterememişti.²⁹¹ Türkiye, savaşın seyrinin Almanya aleyhinde neticelenmek üzere aktığını görünce, önce 2 Ağustos 1944'te Almanya'yla olan münasebetlerini kesiyordu.²⁹² Savaşın nihaî sonucunun Almanya, İtalya ve Japonya aleyhinde olacağını kesinleşmesinden sonra tek bir mermi atmadan bu ülkelere savaş ilân ederek San Francisco biletini almış olmasına rağmen, geleneksel hasmı SSCB'nin aksine saygınlığı zedelenmiş bir devlet konumundaydı.²⁹³

İşte tam da şartlar bu durumdayken, Moskova Büyükelçisi Selim Sarper, 1925 tarihli *Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması*'nin aynı koşullarda yenilenemeyeceği doğrultusunda Molotof tarafından verilen notayı Ankara'ya ulaştırdı.²⁹⁴ Bu haber Türk kamuoyunda büyük bir infial yarattı. Sovyetler, Kars ve Ardahan'ın, birlik içinde yer alan Gürcistan Sosyalist Cumhuriyeti'ne ait olduğunu, boğazlardaki kontrolün ise savaş müddetince görüldüğü üzere sadece Türk devletine bırakılamayacak kadar hassas olduğunu iddia ediyorlardı.²⁹⁵ Sovyet talepleri tabî ki

---

1987, ss.258–532. Basın tam anlamıyla hükümetin güdümünde yayın yapıyordu. Tüm olup bitenlere rağmen şu başlıkta bir yorum çıkabiliyordu: “*Türkiye'nin Müttefikler Davasına Hizmetleri*”, **Akşam**, 4 Ocak 1945.

²⁹¹ Sovyet taleplerinin Boğazlarla ilgili olan bölümünün uluslararası bir mesele olması gerekçesiyle hem ABD hem de İngiltere tarafından sert karşılanmasına rağmen, Türkiye'nin doğu sınırına ilişkin olarak gelen toprak taleplerinin Türkiye ile SSCB arasında bir mesele olduğu kanaatini belirten ABD, başlangıçta bu talebe kayıtsız kalmıştı. Bkz. Ayşegül Sever, **Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945–1958** (Soğuk Savaş Kuşatmasında), İstanbul: Boyut Kitapları, 1997, s.28.

²⁹² “*Almanya ile olan münasebetlerimiz dün gece yarısından itibaren kesildi*”, **Ulus**, 3 Ağustos 1944.

²⁹³ Sovyetlerin Stalingrad'da yaptıkları savunmayla tüm Avrupa'yı Nazilerden kurtardıkları hissiyatı kamuoyunda öylesine yaygındı ki, savaşın ardından soğuk savaşın başlayacağını kimse tahmin etmiyordu. Stalingrad savunmasında Sovyet Ordusu önce Almanları iç bölgelere doğru çekmiş, şiddetli kışım gelmeye başladığı 23 Kasım 1942'de tamamen kuşatmış, 2 Şubat 1943'te de imha etmişti. Almanların bu savaşta kaybı yarım milyon askerdi. Bkz. Sergei M. Shtemenko, **İkinci Dünya Savaşında Rus Harekâtı 1941–1945** (Rus Kurmayı Savaşta), çev. Güven Korulsan/Yaşar Uçar, İstanbul: Ararat Yayınevi, 1971, s.74.

²⁹⁴ Yalçın Küçük böyle bir belgenin hiçbir arşivde olmadığını iddia ediyor, bkz. Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler-2** (1908–1998), ss.298–299.

²⁹⁵ 7 Ağustos 1946 tarihli notada, savaş süresince boğazlardan, Montrö Antlaşmasına aykırı olarak yapılan Mihver Donanmasına ait gemilerin geçişinin, bu antlaşmayla kurulan rejimin revize edilmesini zorunlu kıldığı bildiriliyordu. Bkz. Cüneyt Akalın, **Soğuk Savaş ABD ve Türkiye-1**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003, ss.198–199.

reddedildi ancak yükselen anti Sovyet dalga, yine iç ve dış siyasette yankısı buldu.²⁹⁶ Basında hükümetin örtülü talimatıyla antikomünist yazılar yer almaya başladı. Irkçılık-Turancılık Davasında yargılananlar hakkında verilen mahkûmiyet kararları Askeri Yargıtay tarafından bozularak yeniden yapılan yargılamalarla sanıkların hepsi beraat ettirildi. Muhakeme edilenlerin hepsi görevlerine iade edildiler.²⁹⁷ ABD Başkanı Truman ise kongreden Türkiye ve Yunanistan'ın savunmalarına destek olacak 400 milyon dolarlık yardım için onay istiyordu.²⁹⁸

Bu antikomünist dalga öylesine sirayet ediciydi ki bu kez adı solcuya çıkmış kimi gazeteci, öğretim üyesi ve yazar hedef tahtası haline geldi.²⁹⁹ Aralık 1945'te Hüseyin Cahit Yalçın tarafından kaleme alınan "*Kalkın Ey Ehli Vatan*" serlevhali yazıyla Tan, Görüşler, Adımlar, La Turquie gibi yayın organları, ABC Yayınevi, hükümet tarafından kollanan "*milliyetçiler*" tarafından tahrip edildi.³⁰⁰ Bu gazete ve dergilerin sahiplerinden Zekeriya ve Sabiha Sertel'ler³⁰¹ yurtdışına kaçmak zorunda bırakıldı.³⁰² Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesinin solcu öğretim

---

²⁹⁶ Birer sureti çıkarılıp diğer devletlere de gönderilen nota hakkında basından şu bilgiler öğrenilmektedir: "*Rus notasına cevabımız dün Sovyet maslahatgüzarına verildi. Notamızda Rus isnatları reddedilmekte, mukavele hükümleri dışına çıkmadığımız belirtilmekte ve bu şartlar altında bir konferans toplanamayacağı anlatılmaktadır*", **Vakit**, 23 Ağustos 1946.

²⁹⁷ Yargılanan sanıkların müdafiliğini yapan isim, ileride DP içindeki müfritlerden biri olarak partiden ihraç edilecek olan Kenan Öner'dir, bkz. İlhan Darendelioğlu, **Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri**, İstanbul: Toker Yayınları, 1975, s.140.

²⁹⁸ "*Başkan diyor ki: Türkiye'nin bağımsız olarak bekasının ehemmiyeti büyüktür*", **Ulus**, 13 Mart 1947. Truman'ın isteği kongre tarafından da kabul ediliyordu. Bkz. "*Amerikan Ayanı Yardımı Kabul Etti*", **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1947. Yardımın bir kısmı ise ABD donanmasından ve ordusundan devredilen araç-gereçlerdi. "*11 yardımcı gemi daha donanmamıza katıldı*", **Ulus**, 24 Temmuz 1948.

²⁹⁹ Savaş sonrasında Sovyetlerin yükselen prestijiyile birlikte tüm dünyayı kuşatmaya başlayan sosyalist fikriyatın ne denli güçlü olduğunu göstermesi bakımından ABD'de başlatılan komünist avı ve bu faaliyetle özdeşleşen Senatör McCarthy hakkında bkz. Amerika'ya Karşı Çalışmaları Araştırma Komitesinin Tutanakları, **İhanet Yılları**, çev. Ülkü Tamer, İstanbul: Kavram Yayınları, 1975.

³⁰⁰ Sabiha Sertel ile Hüseyin Cahit Yalçın arasında cereyan eden birbirlerini karşılıklı olarak komünist-faşist şeklinde suçlamalarını içeren polemğin 1945 yılının 1 Aralık'ında iyice sertleşmesiyle aynı tarihte Yalçın, bu ifadeleri başlığına alan bir yazı kaleme almış, 4 Aralık 1945'te de Tan Gazetesi, üniversiteli bir grup genç tarafından tahrip edilmiştir. İki yazar arasındaki polemğin ayrıntıları için, bkz. Tekin Erer, **Basında Kavgalar**, İstanbul: REK-TUR Kitap Servisi, 1965, ss.131-176; Sabiha Sertel anılarında, olayın bir hükümet tertibi olduğunun delilini tesadüfen Cami Baykurt'un satın aldığı bir kitaptan çıkan mektupla anladıklarını belirtiyor. Yaşar Çimen imzasını taşıyan mektupta, Saraçoğlu'na, verilen emrin harfiyen yerine getirildiği ve mükâfat beklendiği bildiriliyordu. Sertel mektubun İstanbul'da kaldığını belirtiyor. Bkz. Sabiha Sertel, **Roman Gibi 1919-1950**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1978, s.314; Zekeriya Sertel de aynı mektuptan bahsediyor ancak mektubun bulunduğu kitabı kendisinin satın aldığını belirtiyor, bkz. Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000 (1977), s.231.

³⁰¹ Tan Olayının yankıları Avrupa'ya da ulaşmıştı. Sertellerin tek çocuğu Yıldız Sertel anılarında, İngiliz gazetelerinden okuduğu şu haberi aktarıyor: "*İşçi Partisi milletvekili Phillips Price, parlamentoda Dışişleri Bakanı Bevin'e şöyle bir soru sormuştu: 'Müttefikimiz Türkiye, diyorsunuz. Bu müttefikin harp yılları içindeki tutumunu unutmamak. Türkiye'de hâlâ faşistlere karşı savaşanların matbaalarını yıkıyorlar, sosyalist partileri kapatıyor, kurucularını hapsediyorlar. Sabiha Sertel gibi aydın bir kadını, katillerle, hırsızlarla bir arada yatırıyorlar'*". Bkz. Yıldız Sertel, **Ardımdaki Yıllar**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1990, s.94.

³⁰² Tahribata rağmen yargılananlar, Serteller, Cami Baykurt ve Tan'ın diğer ortağı Halil Lütfi Dördüncü oldu. Muhakeme neticesinde Serteller ve Cami Baykurt, hükümetin manevî şahsiyetini tahkirden birer yıl hapis cezasına çarptırıldılar. Yargıtay 1. Ceza Dairesi bu kararı bozacak ve sanıklar içinde kaldıkları dört ayın sonunda hürriyetlerine

üyeleri olan Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif Başoğlu, Behice Boran ve Pertev Naili Boratav işlerinden atıldı.³⁰³ Yazar Sabahattin Ali yargılandı ve bir müddet sonra hazırlanan bir komplo sonucunda Bulgaristan sınırından ülkeyi terk etmek üzereyken şaibeli bir şekilde öldürüldü.³⁰⁴ Nazım Hikmet *Donanma Davası* ismi verilen bir muhakemede mahkûm edildi. İç siyasetin dış konjonktüre ne kadar bağımlı olduğunu gösteren bu olaylar, Türkiye’de bir rejim değişikliğinin de önemli oranda zamanın ruhuna bağlı olduğunu göstermektedir. Nitekim kısa bir müddet sonra İnönü, demokrasinin faziletlerinden ve iktidar partisi karşısında kurulması lâzım gelen muhalefet partilerinden bahsetmeye başlayacaktı.³⁰⁵

Türk siyasi tarihindeki ilk siyasi partinin 1859 yılında kurulan Fedaî Cemiyeti olduğu konusunda görüşler bulunmaktadır.³⁰⁶ Fedaî Cemiyeti’nin bir siyasi parti tanımıyla ne kadar örtüştüğü tartışılrsa da asgarî demokratik bir zeminin mevcudiyeti için siyasi alanda rekabete dayalı, genel seçimlerle, bir sonraki seçime kadar halkın teveccühünü kazanmış olan siyasi parti ya da partiler koalisyonunun iktidara gelmiş olmasının gerekliliği hususunun sağlanmış olması aranmaktadır.³⁰⁷ Öyleyse, parlamenter rejime geçişini 1876 tarihli Kanun-u Esasîyle sağlayan, 23 Aralık 1876 ile 13 Şubat 1878 tarihleri arasında açık tutulan bir parlamento deneyimi yaşamış Türkiye’nin, İkinci Meşrutiyetin ilânına kadar monarşiye fiilen geri dönmüşse de bu alanda pek çok

---

kavuşacaklardı. İlginçtir, bu mahkemenin başkanı da Yüksek Adalet Divanı Başkanı sıfatıyla Yassıada duruşmalarının hâkimi Salim Başol’dur. Bkz. Uğur Mumcu, **40’ların Cadı Kazanı**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1993, s.95.

³⁰³ Türkali, bu isimlerin ileri Kemalist çizgide göründüklerini ancak örtülü olarak, Marksizmi yaymaya çalıştıklarını iddia ediyor, bkz. Türkali, **Komünist**, s.73; bu dört isimden erkek olan üçü sonraki yıllarda akademik kariyerlerine yurtdışında devam ettiler. Behice Boran ise siyasete atıldı; Türkiye İşçi Partisi’nin Genel Başkanlığını ve milletvekilliği yaptı. Bu isimlerin entelektüel portreleri için bkz. Kurtuluş Kayalı, **Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, ss.109–197.

³⁰⁴ Yalçın Küçük, Sabahattin Ali’nin yurtdışına çıkmak isterken öldürülmesini bir polisiye roman kurgusu içinde çözümlenmeye çalışıyor. Küçük’ün çalışmalarında sıkça vurguladığı gibi bu tip vakalar iyi bir polisiye roman okuyucusu olmaksızın çözülemez. Sabahattin Ali’nin bir cinayete kurban edilmesinin amacının Türk aydınına gözdağı verilmesi gayreti olduğunu işliyor, bkz. Yalçın Küçük, **Aydın Üzerine Tezler–3** (1830–1980), İstanbul: Tekin Yayınevi, 1987, ss.137–166.

³⁰⁵ Nazım Hikmet konusunda yine Yalçın Küçük ilginç çözümlenmeler ortaya koyuyor. Ne Türkiye’de ne de Sovyetler Birliğinde bir türlü rahat yaşayamamış olan Nazım Hikmet hakkındaki ilginç çözümlenmeleri içeren şu iki çalışmasına bkz. Yalçın Küçük, **Aydın Üzerine Tezler–4**, (1830–1980), İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990, ss.254–291; Yalçın Küçük, **Bilim ve Edebiyat**, İstanbul: İthaki Yayınları, 2004, ss.52–111.

³⁰⁶ Füzûzan Hüsrev Tökin, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi**, İstanbul: Elif Yayınları, 1965, s.16; 1852–1946 yılları arasında Türkiye’de 104 parti ve parti niteliğinde teşekkül kurulmuştur, bkz. Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, s.9.

³⁰⁷ Literatürdeki siyasi parti tanımlarından birini vermek gerekirse; “*Siyasi partiler herhangi bir genel tarifekine uygun olarak muayyen bir memlekette devlet iktidarını ele geçirmek ve bu suretle fikir ve menfaatlerini gerçekleştirmek amacıyla teşkilâtlanan ve müsait bir hürriyet havası, genel seçimler kısaca demokratik bir rejim içinde faaliyet gösteren insanlar topluluğudur*”. Bkz. Arif Payaslıoğlu, **Siyasi Partiler**, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1952, s.13.

ülkeden daha şanslı olduğu söylenebilir. Hele İkinci Meşrutiyet³⁰⁸ döneminin çok partili hayatı, çok sesli basınıyla Tunaya'nın deyimiyle bir "*siyaset bilimi laboratuvarı*" olduğu hususu ihmal edilemez.³⁰⁹

Milli Mücadele gibi olağanüstü koşulların hâkim olduğu bir ortamda parlamentosunu açık tutmuş, parlamento içi iktidar-muhalefet ilişkilerini oldukça demokratik teamüllerle sürdürebilmiş olan Türkiye'nin, yerel kongre iktidarlari kanalıyla bu katılımcı örgütlülüğü tavandan tabana taşıyabilmiş olması da ayrı bir kazanımdır.³¹⁰ Dolayısıyla, inkılâp, restorasyon gibi sübjektif değerlendirmelerle, TCF ve SCF'nın başına gelenleri haklılaştırmak, demokrasi teorisinin mantığına aykırıdır. Hele spontane olarak ortaya çıkan TCF için resmi yazında yapılan "*çok partili hayata geçiş denemesi*" değerlendirmesine katılmak mümkün değildir.³¹¹ TCF, çok partili hayata geçiş için özlenen, teşvik edilen bir siyasi olgu değildi, nitekim çok zorlama bir yorumla, irticaya destek verdiği, doğu isyanında parmağı olduğu gerekçesiyle, yargı kararı olmaksızın bir hükümet tasarrufu olarak kapatılmıştır. SCF için bir deneme olduğu söylenebilir ancak SCF, iktidara namzet bir siyasi parti olarak değil, iktidar karşısında güdümlü muhalefet partisi olarak kalıcılaştırmak üzere kurdurulan, bu çizgiden çıkma temayülü gösterdiğinde ise baskı ve tehditle kendini feshetmek zorunda bırakılan bir partidir. Özetle söylemek gerekirse, tek parti yönetiminin kurulması Türk siyasi tarihinin birikimleri açısından demokratik hayata doğru atılmış ileri bir adım değil, aksine geri bir adımdır.³¹²

³⁰⁸ Türk kamuoyunun edilgen bir tabiatı olduğu, meydana gelen hiçbir önemli dönüşümde belirgin bir rol oynamadığı yönündeki kanaate karşı kaleme alınmış; Türk tarihinde 1923'ten ziyade asıl 1908'in bir dönüm noktası olduğu belirtilen şu eser çok önemli gözüküyor, bkz. Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, çev. Ayda Erbal, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

³⁰⁹ Tunaya, İkinci Meşrutiyet'i çok önemseyen bir yazar olarak şunları söylemektedir: "*Meşrutiyette söylenmiş olanlar bilindiği zaman, bugün birçok fikirlerin yeni değil eski oldukları ve tekrar edildikleri anlaşılacaktır.*", bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyetin İlâmi**, İstanbul: ARBA Yayınları, 1996 (1959), s.2.

³¹⁰ Tanör, Milli Mücadelenin 19 Mayıs 1919'da değil, işgallerin başlama temayülü göstermesinden sonra kurulan Yerel Kongre Örgütlenmeleriyle başladığını ileri sürüyor. Bkz. Bülent Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarlari (1918-1920)**, İstanbul: Cumhuriyet'in Kültür Hizmeti Kitapları, 1998. Örneğin Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hey'et-i Osmaniyesi Cemiyetinin kuruluş tarihi Mondros'tan bir ay sonradır (1 Aralık 1918). Bkz. Zekâi Güner, **Milli Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu** (Basın, Siyasi Partiler, Cemiyetler), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s.179.

³¹¹ TCF, yukarıda da belirtildiği gibi Mustafa Kemal Paşa sayesinde değil, Mustafa Kemal Paşa'ya rağmen kurulmuştur. İnönü de ilerleyen yıllarda TCF'nın ve SCF'nın kapatılmasında hem kendisinin, hem de Atatürk'ün hatalı davrandığını söylemiştir, bkz. Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945) Cilt 2**, İstanbul: İletişim Yayınları. 1996, s.554.

³¹² Siyaset bilimcilerinin hemfikir oldukları hususların başında, demokratik bir siyasi zeminin olmasının ilk koşulunun, seçmenlerin âdil seçimlerle rey verebilecekleri, farklı programlara sahip çeşitli partilerin bulunmasıdır. 1925'e kadar Türkiye'de ağır aksak da olsa yürüyen böyle bir zemin, zayıftı, ancak mevcuttu. Muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak için yapılacak hamleler karşısında direnme temayülü göstermeye yatkın olacak halk tabakalarının direnme ihtimali karşısında "*halka rağmen, halk için*" formülü benimsendikten sonra vesayetçi ilişkinin kalıcılaştacağı ortaya çıkmıştır. Bu düsturun büyük bir oranda Gökalp tarafından formüle edilen "*Fert yok, cemiyet*

Peki, iç siyasi süreç hangi koşullarda dış konjonktür ile uyumlu hale geldi de İnönü, CHP karşısında muhalif partilerin olmayışının büyük bir eksiklik olduğunu gördü? Ya da İnönü'yü tüm gönülsüzlüğüne rağmen bu açıklamayı yapmaya iten sebepler neydi? Siyaseti tek parti içine hapsedmek mümkün müydü? Parti içinde varlığını muhafaza eden menfaat gruplaşmalarının tek bir parti içinde kalamayacak kadar çatışır hale gelmesinin son tahlilde ayrı bir teşekkülle siyasi arenada rekabete girişmemesi halinde ortaya çıkması muhtemel krizin bertarafı daha mı zor olacaktı?³¹³ Tüm bu soruların kuşkusuz tek bir cevabı yoktur ya da her kesimin ayrı birer cevabı olacaktır. Ancak bilinen şudur ki CHP'ye karşı kurdurulmak istenen muhalif parti yine CHP içinden doğmuştur. Kendiliğinden ortaya çıkan ilk muhalif parti işadamı Nuri Demirağ tarafından kurulan Milli Kalkınma Partisi'dir (MKP)³¹⁴ ancak hiçbir kesim ve doğal olarak CHP, bu partiyi ciddiye almamıştır. Parti içindeki aykırı seslerin çıkması daha önce vaki değildi.³¹⁵ Ancak İnönü ve çevresi öyle bir kanun teklifiyle gelmişlerdi ki ilk kez yoğun tartışmaların olduğu bir ortama tanıklık etmiştir meclis. İnönü, harp müddetince ezilen yoksul kesimlerin ki bu kesimler nüfusu % 80'ni hâlâ köylerde yaşayan ve doğal olarak tarımla iştiğal eden büyük kitledir, bir toprak reformu yaparak idarenin harp boyunca çektiği sıkıntıların karşılığında gönlünü almak istemiştir.³¹⁶ Bir taraftan da karşısında harp müddetince doğan yeni fırsatları iyi değerlendirerek epey sermaye biriktirmiş yeni zenginlerin büyük toprak sahipleriyle olan ittifakında da bir gedik açacaktır.

---

var; *Sen, ben yokuz biz varız*" sloganından mülhem olduğu görülüyor. Bkz. Enver Behnan Şapolyo, **Ziya Gökalp, İttihadi Terakki ve Meşrutiyet Tarihi**, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1974, s.257. Kemalizmin, demokrasi ve modernleşmeyle ilişkisi için, bkz. Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s.125 vd.

³¹³ Samet Ağaoğlu, İnönü hakkında babasında hâsıl olan şu teşhisi aktarıyor: Tüm üstün niteliklerine karşın iki büyük kusuru vardır ki tüm mezziyetlerini baltalıyor. Kinci ve kıskançtır, bütün memleket İsmet Paşa'nın bu kusurları yüzünden çok şey çekebilir. Ağaoğlu, İnönü'nün Meclis kürsüsünden parmağını sallayarak "*Beni kızdırmayın, yapmayacağım şey yoktur*" sözlerini aktararak şunları da ilâve ediyor: "*Ben İsmet Paşa'yı biraz Katolik kilisesine benzetirim. Karşı koyamadığı her yeniliği, doğruluğuna inansın inanmasın fetvasını kendisi vermek, kapısını kendisi açmak şartıyla kabul eder.*", bkz. Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, s.99-100.

³¹⁴ Siyasi partiler "*ortak görüşleri paylaşan insanların, siyasal iktidarı ele geçirmek amacıyla kurdukları örgütlerdir.*" Erdoğan Teziç, **100 Soruda Siyasi Partiler**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1976, s.6. siyasal sistemlerde görüş birliği içinde olmanın mümkünatı olmayacağından, siyasal mücadele ancak partiler düzeninde yürütülebilir.

³¹⁵ İkinci adamlığını, birinci meclisin, ikinci grubunun ateşli hatiplerinden Hüseyin Avni Ulaş'ın yürüttüğü partinin kamuoyundaki ismi "*Kuzu Partisi*"dir. Düzenlediği açık hava toplantılarında kuzu ziyafetleri yapıldığı için parti böylesine müstehzi bir isimlendirmeye muhatap olmuştur. 18 Haziran 1945'te kurulan parti, ilk muhalif parti olmanın ötesinde bir anlam ifade etmiyordu, bkz. Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi** (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller), İstanbul: AFA Yayıncılık, 1996, s.133.

³¹⁶ Sınıfsal bileşim artık tek partili yıllardaki gibi değildi. İnönü'nün bu hamlesi Keyder'in Türk burjuvazisine dair yaptığı şu saptamayla ilişkili gibi gözüküyor: "*Burjuvazi, siyasi güdümlü birikim yoluyla yeterli güç topladıktan ve savaş dönemi vurgunlarıyla saflarını güçlendirdikten sonra, kendisini ideoloji düzeyinde bürokrasiden ayırt edebilecek güçte buldu.*", bkz. Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s.164.

Bu tasarı çok büyük bir tepki yaratır. Tasarıya karşı çıkanlar arasında biri vardır ki tam on yıl sürecek başvekilliğinde, topraklı-topraksız tüm köylülerin sevgilisi olacaktır, bu isim 14 Mayıs 1950’de şahlanan Demirkırat’ın süvarisi Adnan Menderes’tir.³¹⁷ Menderes çarenin mevcut toprakların kamulaştırılarak dağıtılması olmayacağını, böyle bir girişimin üretimi düşüreceğini, toprağın içinden gelmiş gedikli bir çiftçi olarak anlatıyordu.³¹⁸ Kuşkusuz meseleye vakıftı, tasarı nihayet kanunlaştı ancak uygulanması peki mümkün olmadı. Zaten tasarıyı uygulayacak vekâlet olan Ziraat Vekilliğine de bir büyük toprak sahibi getirilmişti: Cavit Oral.

Demokrat Parti’nin kuruluşuna yol açan belge resmi olarak Dâhiliye Vekâletine verilen kuruluş dilekçesi olsa da, partinin asıl kuruluş belgesinin *Dörtlü Takrir* olarak isimlendirilen ve özünde antidemokratik yasaların ilgasını talep eden, anayasada demokratik açılımlar yapılması teklifiyle CHP meclis grubuna verilen metin olduğu söylenebilir.³¹⁹ Takrire imza atan isimler ise Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü’dür. Takrir meclis grubunda, bu tip taleplerin meclise sunulması gerekçesiyle reddedilir. Takririn reddini basında eleştirdikleri için Koraltan, Menderes ve Köprülü’nün partiden ihraç edilmeleri üzerine Bayar da hem CHP’den hem de milletvekilliğinden istifa eder.³²⁰ Artık yeni bir muhalif partinin doğum sancıları başlamıştır. İnönü de bu isimlerin başında olacağı bir muhalif partinin kurulmasına isteklidir. 7 Ocak 1946’da kurulan parti, Demokrat Parti ismini almıştır.³²¹

³¹⁷ Kuşkusuz Menderes, kendisini devirenlerden biri olan Erkanlı’nın da belirttiği gibi Atatürk’ten sonra Türk halkının en çok sevdiği ve peşinden gittiği kişi olacaktır, bkz. Orhan Erkanlı, **Anılar... Sorunlar... Sorumlular...** İstanbul: Baha Matbaası, 1973, s.353. *Bozdağ*’ın aktardığına göre ise, İsmet İnönü bile yakınlarına Menderes’i kastederek, “*Bu adamın cevherini partide ben nasıl fark edemedim?*” diyerek hayıflanır, bkz. İsmet Bozdağ, **Demokrat Parti ve Ötekiler**, İstanbul: Kervan Yayınları, 1975, s.29.

³¹⁸ Aslında Menderes’in bu görüşleri, konunun uzmanlarından biri tarafından da doğrulanmaktadır. Sanayileşmesini tamamlayamayan memleketlerde tarımdaki aşırı gizli işsiz nüfusun mevcudiyeti sürecektir. Önemli olan bu fazla nüfusu massedebilecek bir sanayileşmenin gerçekleştirilebilmesidir, bkz. Suat Aksoy, **100 Soruda Türkiye’de Toprak Meselesi**, İstanbul: 1969, s.156.

³¹⁹ 7 Haziran 1945 tarihini taşıyan ve CHP Meclis Grubu Yüksek Başkanlığına hitaplı takrirden üç temel istekte bulunuluyordu. Bunlar: “*1-Milli hâkimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesini Anayasamızın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamiyle uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin aranması. 2-Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilât-ı Esasîye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilme imkânlarının sağlanması. 3- Bütün parti çalışmalarının yukarı ki esaslara tamamiyle uygun bir şekilde yeni baştan tanzimi.*”, bkz. Ahmet Yeşil, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, s.191.

³²⁰ “*Yeni bir partiye doğru, Celâl Bayar dün CHP’den çekildi*”, **Cumhuriyet**, 28 Kasım 1945.

³²¹ “*Demokrat Partisi resmen teşekkül etti*”, **Akşam**, 8 Ocak 1946. Partinin kamuoyundaki beklentilere paralel olarak talep ettikleri başlıca hususlar şunlardı: “*Demokratik bir anayasa yapılması; anti demokratik kanunların kaldırılması; seçim emniyetini sağlayacak adli teminata dayalı bir seçim kanununun çıkarılması; geniş bir basın hürriyeti; grev ve lokavt kanunu ile bu hakların tanınması.*”, bkz. İsmet Bozdağ, **Menderes... Menderes...** İstanbul: Emre Yayınları, 1997, s.35.

Demokrat Parti³²² hızla örgütlenmeye başlar. Ancak bu arada beklenmedik bir gelişme yaşanır. 1947'nin Temmuz'unda yapılacak olan seçimler bir yıl öne alınarak 1946 yılının aynı ayında yapılacağı ilân edilir. Yeni muhalif partinin tam anlamıyla örgütlenmesine fırsat verilmeden, yapılması tasarlanan böylesi baskın bir seçim karşısında tepkiler yükselir ancak nihayetinde seçimlere katılma kararı alınır.³²³ Seçimler tam anlamıyla CHP'nin güdümündeki hükümet görevlilerinin baskısıyla, yargı güvencesine elvermeyen bir seçim kanunuyla icra edilir. Açık oy gizli tasnif gibi son derece antidemokratik tarzda yapılan seçimlerin neticesinde, meclise 65 adet muhalif partiye mensup olan milletvekili girmiştir.³²⁴ Seçimlere hile karıştırıldığı yönündeki itirazlar ilk fiili yankısını, İsmet İnönü'nün meclisin ilk toplantısına girdiği esnada gösterilir. Adet olduğu üzere, İnönü meclise girdiğinde ayağa kalkan tüm milletvekillerinin aksine DP'liler ayağa kalkmazlar.³²⁵ 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar işleyecek süreç başlamıştır artık; DP içinde başlayan kaynamalar, CHP'de sürekli değişen başvekiller, sine-i millete dönme tehditleriyle geçecek dört senede, ülke siyaseti yeni gelişmelere gebe dir.³²⁶

Savaş sonrasında, yeni bir dünya kuruluyor; Türkiye'de bu yeni dünyanın içinde yer almaya çalışılıyordu. İnönü, BM konferansı için Feridun Cemal Erkin'i San Francisco'ya uğurlarken sıkı sıkıya tembihliyordu: “*ne isterlerse, evet de!*”³²⁷ Almanya'da Führer, İtalya'da Duçe gibi tek adam yönetimlerinden kaynaklanan totaliter rejimlere karşı duyulan alerji had safhadaydı. Demokrasinin faziletleri tüm

³²² Samet Ağaoğlu, Meşrutiyetten bu yana Türk siyasi tarihinde kurulan tüm partiler incelendiğinde sadece Demokrat Parti'nin kuruluşunun bir halk hareketi olduğu iddiasındadır, bkz. Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, s.7.

³²³ 10–11 Mayıs 1946'da toplanan CHP Kurultayında, tek dereceli seçim esası kabul edilmiş, genel başkanlık seçim yoluna bağlanmış, sınıf esasına dayalı dernek kurma yasağı kaldırılmıştı ancak hemen on gün sonra baskın bir seçime gitme kararı alınmıştı. Bkz. Cem Eroğul, **Demokrat Parti** (Tarihi ve İdeolojisi), Ankara: İmge Kitabevi, 1989, s.14. Ayrıca bkz. “*Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayı toplantısını bitirdi. Parti programına tek dereceli milletvekili seçimi esası konuldu. Programdaki sınıf fikirleri yayma ve sınıf mücadelesi uyandırma maksadıyla cemiyet kurulamayacağına dair olan madde kaldırıldı*”. **Son Posta**, 12 Mayıs 1946.

³²⁴ İstanbul'da DP'nin birinci parti olması anlamlıydı, bkz. “*İstanbul seçiminin neticesi: Demokratlar 18, Halk Partisi 5*”, **Akşam**, 24 Temmuz 1946.

³²⁵ Basın bu haberi baş sayfadan veriyordu. “*İsmet İnönü kürsiye gelip giderken Halk Partisi milletvekilleri ayakta kendisini şiddetle alkışlamalarına mukabil Demokratlar ayağa kalkmadılar ve sükünelerini bozmadılar*”, **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1946. Cumhuriyet'in kuruluşunda yerleşen ve saltanattan kalma âdete göre, Cumhurbaşkanı salona girince milletvekillerinin ayağa kalkmaları ve kendisini hararetle alkışlamaları gerekiyordu. Demokratların bunu yapmamları tam bir şok yaratıyordu. Mecliste bir muhalefet partisinin oluşu o zamana kadar alışılmadık bir şeydi, bkz. Ali Fuat Başgil, **27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri** (Görüp Yaşadıklarım), İstanbul: Yağmur Yayınları, 2006, s.55.

³²⁶ 1946 yılına damgasını vuran bir başka olay da; Türkiye'de bürokratik iktidarın sembol isimlerinden biri olan ve ünlü “*Bu memlekete komünizmi bile, gerekirse yine biz getiririz*” sözlerinin sahibi, Ankara Valisi Nevzad Tandoğan'ın intiharıydı. Bkz. “*Ankara Valisi Nevzad Tandoğan intihar etti*”, **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1946.

³²⁷ Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler-2** (1908–1998), ss.346–348.

dünyada dile getiriliyor, demokrasi dışı rejimlerin modern Batı dünyasında yer alamayacakları ilân ediliyordu. Türkiye'nin rejimi tam anlamıyla olmasa da yıkılan faşist ve nasyonal sosyalist rejimleri andırıyordu. Öyle ya Türkiye'de de bir Milli Şef vardı. Değişmez genel başkanlık koltuğunda oturuyordu. Bu durum hemen ortadan kaldırılmalıydı ve kaldırıldı.³²⁸ Yine de hukuken olmasa da fiilen İnönü 1972 Şubat'ına kadar CHP'nin değişmez genel başkanı olarak kalacaktı. Bir tek şeyi değişmişti, o da artık kimi isterse onu genel sekreter yapamıyordu.

CHP'nin şaibeli seçimler sonucunda tekrar hükümeti kurmasıyla meclisteki “*yükte hafif, pahada ağır*” DP grubuyla ilişkileri nasıl olacaktı? DP, özellikle CHP karşıtı diğer muhalifler tarafından ve kendi içindeki müfritlerin sıkça tekrarladıkları gibi hakikaten “*muvazaa*” partisi miydi? İlk önemli hadise Recep Peker'in başvekil olarak, hükümet bütçesiyle ilgili olarak muhalefet partisinin görüşlerini açıklayan Adnan Menderes'e karşı sarf ettiği “*psikopat*” sözcüğü üzerine çıktı.³²⁹ DP grubuna mensup milletvekilleri, başvekilin bu sözünü, büyük bir hakaret olarak kabul ederek meclisi terk ettiler. İktidar-muhalefet ilişkilerinin beklendiği gibi sert geçeceği anlaşılıyordu. Bu dönem boyunca DP'liler sürekli seçimlerde yapılan hile üzerinde durdular. İktidar partisinin müfritleri ise DP'yi ilginç bir şekilde komünistlikle ve memlekette ihtilâl çıkarmaya çalışmakla suçluyorlardı.³³⁰

DP'liler mevcut yasaların anayasaya aykırılığını ileri sürerek özellikle basına karşı uygulanan sansürü eleştiriyor, yeni seçim kanunuyla, seçimlerin idarî denetimden çıkarılıp yargı denetimi çerçevesinde yapılmasını istiyorlar, oylamanın gizli, sayımın açık yapılmasını, propaganda çalışmaları için radyodan, iktidar partisiyle eşit olarak yararlanabilmeyi, çoğunluk sistemi yerine nispi temsil sisteminin seçimlerde

---

³²⁸ “*Milli Şefin Tarihi Nutku: Tek eksikimiz hükümet partisinin karşısında başka parti bulunmamasıdır*”, **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1945. Tarihler 1 Kasım 1945'i gösterirken İsmet İnönü TBMM'ni açan konuşmasında isteyenini istediği partiyi kurabileceğini açıklıyordu. Bkz. Mehmet Altan, **Süperler ve Türkiye** (Türkiye'de Amerikan ve Sovyet Yatırımları), İstanbul: AFA Yayınları, 1986, s.79.

³²⁹ Bu hadise hakkında Nadir Nadi, bir anlamda Peker'i mazur gösteren şu açıklamayı yapıyor: “*Bu psikopat sözcüğünü Peker'in niçin kullandığına dair, gerçeğe uygun sandığım, şöyle bir açıklama duydum sonraları: Hükümetçe lüzum görülen kimselerin telefon konuşmaları ilgililer tarafından dinlenir ve bu konuda Başbakan'a bir rapor verilmiş (Demokratlar da aynı metodu kullanmışlardı). O arada elbette Adnan Menderes'in de telefon konuşmaları günü gününe izlenecekti. Kimi arkadaşlarıyla yaptığı şehirlerarası telefon görüşmelerinde Adnan Menderes, politikaya zerrece değinmeksizin, olur olmaz konular üzerinde saatlerce konuşur, birtakım argo deyimleriyle süslü ipe sapa gelmez lâflar edermiş. Raporları gören Başbakan da, bir anlam çıkaramadığı bu konuşmaları okur şaşakalmış. İşte, önemli bir memleket meselesinin tartışıldığı Büyük Millet Meclisinde, Adnan Menderes'in DP adına yaptığı itirazı ciddiye almak istemeyen Peker, her halde iyi bir politikacı olmadığından, kendini tutamamış ve 'Sen, normal bir adam değilsin!' anlamında, ağzından o hekimlik terimini kaçırırvermiş*”. Bkz. Nadir Nadi, **Perde Aralığından**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1979, ss.274–275.

³³⁰ Özellikle Türk matbuatının gedikli kalemlerinin başında gelen Hüseyin Cahit Yalçın, DP'liler ile komünistler arasındaki işbirliğini vurgulayan bir kitapçık yayınlamak bu hususu gündeme getiriyordu, bkz. Alpay Kabacalı, **Türk Basımında Demokrasi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, ss.205–206.

uygulanmasını; doğal olarak oyların tasnifinin açık olarak yapılmasını istiyorlardı.³³¹ Çok partili hayata geçişin aceleye getirildiği, memleketin henüz bu vasatta bir demokrasiye uygun olmadığını düşünen kalabalık bir CHP’li kitle mevcuttu ve bunların başını da Başvekil Recep Peker çekiyordu.³³² İlişkilerin gitgide gerginleşmesi karşısında 12 Temmuz 1947’de cumhurbaşkanı İnönü her iki partinin genel başkanlarını Çankaya Köşkü’nde kabul ediyor ve her ikisini de dinleyerek sükûneti sağlamaya çalışıyordu. İnönü *12 Temmuz Beyannamesi* olarak tarihe geçecek deklarasyonla devletin başı olarak tarafsız bir biçimde iktidar-muhalefet ilişkilerinde yansızlığını ilân ediyor, muhalefete tahammül kültürünün yeni yeşermeye başladığı ülkede, her iki tarafa da itidal tavsiye ediyordu.³³³

Gerginliğin iyice tırmanması karşısında İnönü, dönüşü olmayan bir yola girildiğinin farkında, tekrar tek partili bir rejime dönülemeyeceğinin idrakindeydi. Ne iç, ne de dış konjonktür buna müsait değildi. CHP’nin başında, Peker gibi hırçın bir liderle gelecek seçimlere girdiği takdirde, başarılı olunamayacağını görüyor, artık örtülü tayinle gelecek bir meclisin mümkün olamayacağını, bu nedenle, halk nazarında CHP’yi makbul kılacak bir genel başkan vekilinin lüzumuna inanıyordu.³³⁴ Peker gibi başvekillerin artık modası geçmişti. Partiye yeni bir genel başkan vekili gerekiyordu. Bu iş için en uygun aday da Lozan Türk Delegasyonunda bulunmuş eski vekillerden Hasan Saka’ydı.³³⁵

Bu arada DP’de de içten içe daha aktif muhalefet yapılması gerektiği yönünde faaliyet göstermeye başlayan bir hizbin ortaya çıktığına şahit olunmaktadır. Başını Kenan Öner’in çektiği bu grup bir taraftan tarihe *Öner-Yücel Davası* olarak geçecek

---

³³¹ Basında bu talepler farklı açılardan değerlendiriliyordu. Sözelimi Nadir Nadi, *Cumhuriyet*’tin 10 Ocak 1947 tarihli nüshasında, Celâl Bayar’ı haklı bulurken; Necmettin Sadak, *Akşam*’ın 9 Ocak 1947 tarihli nüshasında, değiştirilmesi gereken bu kanunlar yapılırken Celâl Bayar’ın da işbaşında bulunduğu gerekçesiyle daha ılımlı davranılması taraftarıydı. Bkz. Nilgün Gürkan, **Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945–1950)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, ss.258–259. Aslında bu talepler bilinmiyor değildi. DP 1. Büyük Kongresinde bizzat Bayar tarafından dillendirilmişti, bkz. “*DP Büyük Kongresi Dün Toplandı. C. Bayar’ın üç isteği: Anayasaya uymayan kanunların kaldırılması, seçim kanununun değiştirilmesi, devlet ve parti reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmemesi*”, **Cumhuriyet**, 8 Ocak 1947.

³³² Gayet özlü bir Recep Peker değerlendirmesi için bkz. Bekir Koçlar, “*Türk Milliyetçiliğinin İnkılâpçı Yorumcusu: Recep Peker*”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 50, Mart-Nisan 1998, ss.214–219.

³³³ 12 Temmuz 1947 tarihi sadece Türk demokrasisi için değil Türk-Amerikan ilişkileri için de bir dönüm noktasıdır. Bu tarihte aynı zamanda Türkiye ile Amerika arasında yardım antlaşması imzalandı, bkz. Abdurrahman Dilipak, **İnönü Dönemi**, İstanbul: Beyan Yayınları, 1989, s.254.

³³⁴ Recep Peker’in meclis grubunun güvenoyuna rağmen Başvekillikten sağlık sorunları gerekçe gösterilerek ayrılmasının tarihi: 9 Eylül 1947’dir. Peker’in yerine başvekilliğe getirilen isim Trabzon mebusu Hasan Saka’dır, bkz. Gürkan, **Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945–1950)**, s.291.

³³⁵ Son derece ağır ithamlarla yazılmış olan Rıza Nur Hatıratından, Hasan Saka da payını almıştır. Rıza Nur, Hasan Saka’nın müzakerelerde sergilediği nahoş davranışları alaysı bir anlatımla nakletmektedir. Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım-2** (Rıza Nur-İnönü Kavgası), Yay. Haz. Abdurrahman Dilipak, İstanbul: İşaret Yayınları, 1992, s.232 vd.

olan sansasyonel hâdiseler çıkarıp iktidar partisini yıpratırken, diğer taraftan DP'nin gereken sertlikte muhalefet yürütmediğini, parti yöneticilerinin İsmet Paşa'nın çizgisine takılıp kaldıklarını, gitgide “*muvaaza*” partisi görüntüsü verdiklerini iddia ediyorlardı.³³⁶ Parti içi iktidar mücadelesi olarak nitelendirilebilecek bu fikir ve fiil ayrılığı bir müddet sonra aralarında partinin meclis gurubunda yer alan milletvekillerini de kapsayan ihraç mekanizmasını devreye sokacak, DP'den ayrılanlar ve ihraç edilenler Millet Partisi'ni (MP) kurarak DP ile yollarını ayıracaktı.³³⁷

C. Demokrat Partili Yıllar ve Adım Adım 27 Mayıs

14 Mayıs 1950'ye yaklaşıldığında CHP'liler bir yenilgi beklemiyor, iktidarlarını sürdüreceklerine inanıyorlardı ancak bu inanç, kamuoyunun nabzını bu yönde algıladıklarından değil, iktidarın tüm memlekete kök salmış idarî mekanizmadaki mensuplarının biraz da genel merkeze yaranmak için aktardıkları yanlış istihbarattan kaynaklanıyordu.³³⁸ Seçimlerin nihaî neticeleri belli olmaya başlarken herkes de bir tedirginlik vardı.³³⁹ DP'liler böylesine büyük bir ekseriyetle mecliste olacaklarını tahmin etmiyorlar, iktidarın seçim sonuçları çerçevesinde kendilerine devredileceğinden kuşku duyuyorlardı. Hatta ordunun bazı üst düzey komutanlarının İnönü'ye giderek seçimleri iptal edip CHP yönetiminin devamını sağlama yönünde, kendisinden emir bekledikleri

³³⁶ Parti içindeki mücadelede Bayar antipatisi bu müfrit çevrede o denli kesifti ki Samet Ağaoğlu bu durumu gösteren şu ifadeyi aktarıyor: “*Osman Nuri'ye, 'siz niye istifa etmiyorsunuz?' diye sordukları zaman, 'Hayır, biz içeriden, Kenan dışarıdan bunları yıkacağız' dedi.*”, bkz. Samet Ağaoğlu, **Siyasi Günlük** (Demokrat Parti'nin Kuruluşu), Yay. Haz. Cemil Koçak, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s.115.

³³⁷ Genel Başkanlığını ünlü tarihçi Yusuf Hikmet Bayur'un, Fahrî Genel Başkanlığını Mareşal Fevzi Çakmak'ın yürüttüğü parti, 20 Temmuz 1948'de kurulmuştur. Kurucu üyeleri şunlardır: Fevzi Çakmak, Enis Akaygen, Hikmet Bayur, Kenan Öner, Mustafa Kentli, Osman Bölükbaşı, Osman Nuri Köni ve General Sadık Aldoğan. Yusuf Kemal Tengirşenk, Suphi Batur, Ahmet Tahtakılıç, Hasan Dinçer, Ahmet Oğuz, Reşat Aydınli, Enver Kök ve Şahin Lâçin da partinin ileri gelenlerindendirler, bkz. Sacit Karabrahimoğlu, **Demokrasimizin Kronolojisi**, Ankara: Alkan Matbaası, 1972, s.119.

³³⁸ Tabii ki; bir kişi istisna olmak üzere, İnönü daha seçimler yapılmadan eşine, Çankaya Köşkünden taşınmak zorunda kalabileceklerini hatırlatarak, yıllarca oturdukları Pembe Köşkün hazır edilmesini öğütüyordu, bkz. Cüneyt Arcayürek, **Yeni İktidar, Yeni Dönem 1951–1954** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–2) Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s.199.

³³⁹ “*Demokrat Partinin, yurdun birçok ilinde seçimi kazandığı anlaşıldı*”, **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1950 (İkinci baskı). Çoğunluk sistemine göre yapılan seçimlerde DP'nin 36 ilde tam liste halinde seçimi kazandığı ilân ediliyordu. Mevcut kabinedeki vekillerin, bir iki isim hariç tamamının milletvekili seçilememeleri karşısında, yeni hükümetin kurulmasını beklemeden görevi bırakmak istedikleri haberleri için bkz. “*Kabinenin durumu günün başlıca mevzuu*”, **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1950.

doğrultusundaki haberler kulaklarına gelmiyor değildi.³⁴⁰ CHP'liler de ise DP'nin hesap soracağı, mazinin defterlerini açmaya başlayacağı yönünde, derin endişeler mevcuttu.³⁴¹

Oysa CHP'nin seçimleri kaybetmesine yol açacak şartların hemen hepsi daha 1925'ten itibaren oluşmaya başlamıştı. Bu şartlar şöyle özetlenebilir: bir kere uygulanan militan lâiklik geniş kitleler nezdinde çok olumsuz karşılanmıştı.³⁴² Ülke nüfusunun % 80'nini oluşturan köylülerin büyük bir bölümü ya az topraklı, ya maraba ya da ortakçıydı ve bu koşullarda doğal olarak yoksulluk had safhadaydı. Vergiler çok ağır, vergilerin ödenmemesi halinde angarya uygulaması yaygındı; jandarma dipçığı ile CHP iktidarı âdeta özdeşleştiriliyordu.³⁴³ Sınırlı sayıdaki işçi sınıfı 1936 tarihli İş Kanunuyla bazı güvenceler kazanmıştı ancak gerek çalışma saatleri, gerek düşük ücretler gerekse artı değer üzerinden yapılan sömürü inanılmaz boyuttaydı. Hele savaş koşullarındaki iktisâdi darboğaz ve kıtlıklar ücretli kesim için dayanılmaz seviyedeydi. Memurların durumu da işçilerden farklı değildi. Varlık Vergisi uygulamasının sermaye çevrelerinde yarattığı ürküntü bu kesimleri de toplumsal muhalefetin karşı kutbuna itmişti.³⁴⁴ Hele “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”, büyük toprak sahibi sınıfın karabasanına dönüşmüştü. Böylece askeri ve sivil bürokrasiyle büyük toprak sahipleri, tüccarlar, sanayiciler ve yerel eşraf arasındaki örtülü koalisyon bozulmuştu.

Çok partili hayata geçişle birlikte siyasetin, bir ölçüde tavandan tabana doğru inişi bazı noktaların esnetilmesini gündeme getirdi. İlk olarak kırsalda yaşayan kitlelerin

³⁴⁰ Zürcher, bu gelişmeyi şu cümlelerle açıklıyor: “Ayrıntıları hiçbir zaman ortaya çıkarılmamış olmakla beraber, ordu içerisindeki bazı unsurların İnönü namına bir darbe yapma ve seçimleri iptal etme teklifinde bulunmuş oldukları anlaşılıyor.”, bkz. Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s.316.

³⁴¹ Menderes, bu endişeleri giderecek o ünlü cümlesini o zaman sarf etmişti. “Devr-i sabık yaratmayacağız.” Menderes buna rağmen tek partili yıllar ile DP'nin yaptıklarını sıkça gündeme getirecek, CHP'den gelen eleştirileri hep karşılaştırmalı bir perspektifte açıklayacaktır, bkz. Faruk Sükân, **Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları** (TBMM 1950–1960), Ankara: Kültür Ofset Ltd. Şti. 1992.

³⁴² DP, bu uygulamalardan güç aldığı gibi aynı görüntüyü vermemeye de dikkat etmiştir, bkz. “Haftada üç defa, Ankara Radyosunda Kur'an okunacak”, **Hürriyet**, 6 Temmuz 1950.

³⁴³ Anadolu'da vergilerden yılmış halkın, içinde bulunduğu koşulları anlatan kimi özdeyişler bu durumu sergiler niteliktedir. “Senin yaptığını Çorumlu bile yapmaz” sözünün hikâyesi belki bir fikir verebilir. Vergi tahsildarları hayvan vergisi toplamak üzere Çorum'a gelirler. Zavallı bir adamcağızın tek bir eşeği varmış. Eşeği tahsildarlardan gizlemek için ayaklarını bağlayıp yer yatağına yatıran köylüye, yatanın kim olduğunu soran tahsildar, köylüden “babamdır... hasta yatıyor” cevabını alınca, yatanın eşek olduğunu anlamış. Bu hikâyede babasını eşeğin yerine koyan Çorumlunun yarı ayıplanması, yarı da çaresizliği anlatılır. Bkz. Mahmut Tezcan, **Türk Kişiliği ve Kültür-Kişilik İlişkileri**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997, s.247. Bu sebeplerin yanı sıra, batılılaşma yönünde girişilmiş inkılapların baskısından kurtulmak isteyiş de DP'ye meyletme yönünde önemli bir sebeptir, bkz. Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, s.13.

³⁴⁴ Vitali Hakkı, anılarında, yabancılar, gayrimüslimler, dönmeler ve Müslüman Türkler olarak tasnif edilen vergi mükelleflerinden Müslüman Türklerin servetlerinin 1/8'ini, dönmelerin ise 1/4 ünü ödemekle mükellefken, kendisinin de dâhil olduğu gayrimüslimlerin 1/2'sini ödemekle yükümlü tutulduklarını anlatıyor, bkz. Vitali Hakkı, **Hayatım. Vakko**. İstanbul: Orkide Matbaacılık, 2004, s.94.

pek olumlu bakmadıkları Köy Enstitüleri uygulaması etkisiz hale getirildi.³⁴⁵ Milli Eğitim Bakanlığını uzun bir süre yönetmiş olan Hasan Ali Yücel'e 1946 sonrasındaki hükümetlerde görev verilmedi.³⁴⁶ Okullara seçmeli din dersleri konuldu. Ankara'da bir müddet tedrisata açık tutulmuş İlahiyat Fakültesi tekrar açıldı.³⁴⁷ Çalışma Bakanlığı ihdas edildi; İşçi Sigortaları ile İş ve İşçi Bulma Kurumu oluşturuldu.

Seçim sath-ı mailine girilmesiyle birlikte, 14 Mayıs seçimleri öncesinde İnönü, anayasa gereği yansız olması gerektiği halde seçim kampanyasını bizzat yürüttü. Kendisini dinlemeye gelen kalabalıklara, rejimin iki kırmızı hattı olduğunu açıklıyordu. Bunlardan ilki, dinin asla siyasete âlet edilmemesi, ikincisi ise komünizm propagandasının yapılmamasıydı. İşçilerin hak arama mücadelesinin en etkin aracı olan grev denilince, tüm CHP'lilerin tüyleri âdeta diken diken oluyordu. CHP'lilere göre üreten bir fabrikanın grev adı altında kapısına kilit vurulması, vatana ihanetle eş anlamlıydı.³⁴⁸ Dolayısıyla komünizm ile masum bir hak arayışı aracı olan grev hakkı neredeyse eşdeğer tutulmaya başlandı.

14 Mayıs 1950'de, DP'nin seçimlerle ilgili talep ettiği yasal düzenlemelerin hemen tümünün sağlandığı şartlarda seçime gidildi. Seçimlerde DP, geçerli oyların % 52,68'ini alıp, 408 milletvekilliği elde ederek iktidara geliyordu.³⁴⁹ DP'nin başarısı ne kadar göz kamaştırıcı olsa da burada çoğu kez ihmal edilen bir gerçek vardır ki üzerinde önemle durulması gerekiyor. 27 yıllık iktidar yıpranmışlığıyla CHP, geçerli oyların %

---

³⁴⁵ 17 Nisan 1940 gün ve 3803 sayılı kanunla kurulan Köy Enstitüleri'ne 4274 sayılı Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilât Kanunuyla son biçimi verilmişti. Bu kanunla kurulan enstitülerden amaçlanan: köylü erkek ve kız çocuklarına parasız yatılı beş yıllık bir eğitimle kazandırılacak vasıfların, yine köyde faaliyet gösterecek öğretmenlik mesleğiyle köylüye aktarılmasıydı. Bkz. Necdet Ekinci, **Sanayileşme ve Uluslaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine (1923–1950)**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997, s.118. Enstitülere asıl damgasını vuran isim ise İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'tu. Adı geçenin biyografisi için bkz. Mehmet Cimi, **Tonguç Baba** (Ülkeyi Kucaklayan Adam), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

³⁴⁶ 6 Ağustos 1946'da bakanlıktan ayrılan Yücel, 1950 seçimlerinde Giresun'dan aday gösterilir ancak seçilemez. Ulus Gazetesinde de artık yazı yazmaması istenmiştir; nitekim emir büyük yerdendir, bkz. Şinasi Sönmez, **Eğitim ve Siyasette Hasan Ali Yücel**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s.113.

³⁴⁷ Bu yapılanların lâikliğe zarar verdiğini iddia etmek güçtür. Zamanın ruhu, dini eğitimin yeniden devlet eliyle yapılmasına uygundu. Ne CHP iktidarının son dönemlerinde yapılanlar, ne de DP dönemindekiler, laiklikten açık bir sapma olarak kabul edilemezdi. Sitembölükbaşı'nın ifadeleriyle: "1950 yılından itibaren aydınlar arasındaki genel eğilim, din eğitimi lehine kaymaktaydı. Hatta bazı CHP'liler bile milli kimliği güçlendirmek bakımından, din eğitiminin gerekliliğini kabul etmeye başlamışlardı. Milli bir hüviyete dayanan bir din, Türk kültürünün bir unsuru, onun öğretileri de milli birliği güçlendirici bir vasıta olarak görülmekteydi.", bkz. Şaban Sitembölükbaşı, **Türkiye'de İslâm'ın Yeniden İnkişafı (1950–1960)**, Ankara: İSAM Yayınları, 1995, s.82.

³⁴⁸ Bir örnek vermek gerekirse; Çalışma Bakanlığı Müsteşarı Fuat Erciyaş'ın basına akseden şu sözleri zikredilmeye değer: "Grev isteyenler Türk değildir, hatta ahlâksızca rey avcılığı yapan muhalif siyasi partilerin kışkırtmalarıyla harekete geçen siyasi gafillerdir.", bkz. 26 Ocak 1950 tarihli **Hürriyet** Gazetesinden nakleden, Kemal Sülker, **100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri**, İstanbul. Gerçek Yayınevi, 1968, s.84.

³⁴⁹ Sonuçların kesinleşmesinden sonra TBMM yeni veçesiyle toplanıyor; Bayar Cumhurbaşkanlığına, Koraltan ise Meclis Başkanlığına seçilirken, Menderes hükümeti kurmakla görevlendiriliyordu, bkz. "9'ncu Büyük Millet Meclisi dün açıldı", **Hürriyet**, 23 Mayıs 1950.

39,45'ini alabilmiştir; aslında bu sonuç bile CHP'nin tam anlamıyla bir hezimete uğramadığının kanıtıdır. Temsilde adaletin sağlanmasını hedeflemeyen seçim sistemi nedeniyle ancak 69 milletvekilliği kazanılmasına rağmen CHP'nin, 8.051.650 adet geçerli oyun 3.176.561'ni toplayabilmiş olması da, aslında büyük bir başarı sayılmalıdır.³⁵⁰ Oysa nispi temsil sisteminin benimsenmesi halinde CHP 190, DP 250 civarında milletvekili çıkaracaktı. CHP bir anlamda kendi kazdığı kuyuya düşmüş, muhalefetin nispi temsil sistemi taleplerine kulak tıkamıştı. Oysa ilerleyen yıllarda bu kez kendisi nispi temsil sistemini gündemde tutacaktı. Tüm sonuçları itibar ile 14 Mayıs 1950 tam bir dönüm noktasıydı; CHP bu tarihten itibaren 1973 seçimlerine kadar sandıktan hep ikinci parti çıkacaktı.

Aksi yöndeki tazyiklere rağmen İnönü, bir kez kararını vermişti. Seçim sonuçlarına saygı gösterilecek, iktidar bir an evvel seçimi kazanan DP'ye bırakılacaktı. Bu hususta oldukça aceleliydi de; ancak DP lideri Celâl Bayar'la yapılan görüşmede Bayar, yeni hükümetin kurulmasına kadar CHP hükümetinin devam etmesi gerektiği ricasını iletmişti. Eski hükümet, 22 Mayıs 1950'ye kadar bir hafta daha vazifesinin başında kaldı.³⁵¹ Bu arada iki tarihi sima arasında ilginç bir konuşma geçti. Bayar, İnönü'ye iktidarı devrederken kendisine aktarması gereken devlet sırrı düzeyindeki gizli bilgilerin olup olmadığını sorarken bir ara NATO'ya neden girilmediğini öğrenmek istedi. İnönü'nün cevabı biraz müstehziydi: "*aldılar da girmedik mi?*".³⁵² Neticede oldukça sert geçen dört yıllık çok partili hayata geçiş deneyimi, beklendiğinden daha yumuşak, kansız bir ihtilâlle gerçekleşmiş oluyordu. Artık DP'li yıllar başlıyordu, yeni meclis kompozisyonu öylesine farklı isimlerden müteşekkildi ki, hayatında ilk kez Ankara'yı görecek milletvekilleri vardı. DP'nin iktidara gelmesi ordu saflarında da, özellikle alt ve orta rütbeliler arasında yeni bir beklentinin doğmasına neden oluyordu. Ancak kabine kurulurken önemli bir hata yapılmış, emekli bir Kurmay Yarbay Milli Müdafaa Vekilliğine getirilmişti. Konumu gereği Genelkurmay Başkanının üstü pozisyonunda

---

³⁵⁰ 23 yıllık iktidarın yıpranmışlığı, üstelik yepyeni bir rejimin tüm hoşnutsuzlara karşın ihdası gayreti, bütün dünyayı kasıp kavuran bir dünya savaşının yarattığı iktisadi, içtimai ve siyasi sorunlara rağmen bu sonuçlar, gerçekten de CHP için başarı sayılmalıdır. Ayata'nın da ifade ettiği gibi: "*CHP, seçimleri % 13,4'lük bir farkla kaybetti. DP'nin zaferine, bu farkın gösterdiğinden çok daha fazla önem verilmiştir.*", bkz. Ayşe Güneş Ayata, **CHP** (Örgüt ve İdeoloji), Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992, s.76.

³⁵¹ O dönemde bir milletvekili iki yerden aday gösterilebiliyordu. İsmet İnönü de hem Ankara'dan hem de Malatya'dan aday gösterilmişti. Ne var ki Ankara'da seçimi kaybetmiş, meclise Malatya milletvekili olarak girebilmişti, bkz. Hikmet Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, s.199.

³⁵² NATO'ya girişi hararetle isteyen ancak muvaffak olamayan İnönü'nün Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesinden sonra bu başarıyı küçümsediği ve ittifakın sadece Trakya'nın emniyetini sağlayacağı yönünde yorum yapması ilginçtir, bkz. Mehmet Arif Demirel, **Demokrat Parti** (Alparslan Türkeş'in Anıları ve 27 Mayıs 1960), İstanbul: Demokrat Parti Yayınları, 1994, s.64.

olan bu makama, yasal bir engel olmamasına rağmen E. Kur. Yb. Seyfi Kurtbek'in getirilmesi içten içe tepki yaratıyor; Kurtbek, iki yıl sürdürdüğü vazifesinden istifa ettiğinde ise, kendi mesai arkadaşları bile bundan memnun oluyorlardı.³⁵³

Demokrat Parti iktidarının Türkiye için nasıl bir yol takip edeceği hususunda, değişik kesimlerde farklı tahminler yürütülmekteydi. Öncelikle şu husus belirtilmelidir ki, DP'yi kuran kadrolar, CHP içinden yetişmiş önemli vazifeler almış şahıslardan oluşuyordu. Celâl Bayar, İttihatçı komitacılık geleneğinden gelen, alaylı bir iktisatçıydı. Kendi kendini yetiştirmiş, İktisat Vekilliği, İş Bankası Umum Müdürlüğü yapmış, 1937'de baş gösteren Atatürk-İnönü ihtilâfi ertesinde, İnönü'nün tasfiye edilmesiyle birlikte başvekillik görevini ifa etmişti.³⁵⁴ Atatürk'ün vefatının hemen ardından cumhurbaşkanlığına seçilen İnönü döneminde de kısa bir süre başvekillik görevini yürütmüş, sonrasında görevini Dr. Refik Saydam'a devretmiş; savaş süresince de sadece mecliste milletvekili olarak bulunan Bayar, bir köşede sessizce olayların seyrini takip eder vaziyetteydi.

Adnan Menderes'in hikâyesi ise daha bir ilginçtir. Menderes, büyük toprak sahibi bir ailenin öksüz bir çocuğu olarak yetişmiş, toprağa âşık bir Ege çocuğuydu. İzmir'deki Amerikan Kolejindeki öğrenimi esnasında Milli Mücadeleye yedek subay olarak katılmış, savaşın ardından tekrar toprağına dönmüş bütün mesaisini acımasız doğaya karşı tarımsal metanın nasıl verimli kılınabileceğine harcayan neredeyse apolitik bir maziye sahipti.³⁵⁵ Siyasetle ilk tanışması 1930 yılının sonlarına tesadüf eder. Fethi Bey liderliğinde Atatürk'ün teşvikiyle kurulan SCF'nin Aydın İl Başkanlığı vazifesini yürütmüştür. Partinin bir müddet sonra kendi kendini fesh etmeye mecbur

---

³⁵³ “*Milli Savunma Vekili istifa etti. Seyfi Kurtbek'in istifası mesai arkadaşlarını memnun etti*”, **Hürriyet**, 28 Temmuz 1953.

³⁵⁴ Bayar hakkında yazılan eserlerin birçoğunda anlatılan hayat hikâyesi konusunda pek ihtilâf bulunmamakla birlikte, doğum tarihi konusunda ortak bir yanlış vardır. Bayar'ın 1883 değil, 16 Mayıs 1882'de doğduğu Özgen tarafından kanıtlanmıştır. Bkz. İhsan Fuat Özgen, **Milli Mücadelede Galip Hoca Celâl Bayar**, İstanbul: İnsanlık Vakfı Yayınları, 2003, s.3. Bayar'ın doğum tarihinin 1882 olduğunu gösterir sicil-i umumî için bkz. Özgen, **Milli Mücadelede Galip Hoca Celâl Bayar**, s.176. Görkemli geçmişi tescilli olmasına rağmen, Milli Mücadelenin Galip Hocasına, Yassıada Savcısı Egesel, İstiklâl Savaşından kaçtığı imasında bulunabilmiştir. Bkz. “*Savcı, Celâl Bayar'ın istiklâl harbinden kaçtığını ima etti*”, **Akşam**, 16 Ekim 1960. Oysa, Bayar'ın İttihat ve Terakki'nin İzmir katib-i mesulü olarak yürüttüğü vazifeler ve bu vazifelerde gösterdiği başarıların Milli Mücadelenin lideri Mustafa Kemal Paşa tarafından nasıl takdir edildiği, o yıllara tanıklık etmiş isimlerin önemle vurguladıkları bir hakikattir. Bkz. Hüsamettin Ertürk (Anlatan), **İki Devrin Perde Arkası**, Yazan: Samih Nafiz Tansu, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996, ss.326–330.

³⁵⁵ Yassıada duruşmalarında Menderes'in avukatlığını yapmış olan Fersoy'un kaleme aldığı kapsamlı biyografide Menderes'in hayatının bu dönemine ilişkin ayrıntılar takip edilebilir, bkz. Orhan Cemal Fersoy, **Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes**, İstanbul: Hun Yayınları, 1978, ss.22–39.

birakılmasının ardından Menderes, Halk Fırkasına girer; Menderes'in tekrar siyasette yükselişinde elinden tutan şahıs da, bizzat Atatürk'tür.³⁵⁶

Atatürk SCF'nın kapanmasının³⁵⁷ ardından çıktığı yurt gezisinde Aydın'a da uğramış ve Menderes'in kendisini buyur etmesi üzerine önceleri isteksizce bu davete icabet etmiş ve Menderes'i dinlemiştir. Başlangıçta sigara ve kahve ikramına “hayır” diyen Atatürk, bir müddet sonra karşısında heyecanla konuşan henüz 31 yaşındaki bu genç adamın yeteneklerinin farkına varınca sohbet koyulaşmış, başlangıçta reddettiği ama sonrasında içtiği kahvenin adedi onu, sigaranın ise adedi bir paketi bulmuştur. Sohbetin ardından hemen Menderes'in mebus yapılması emrini veren bizzat Atatürk olmuştur.³⁵⁸ Bu hadise Menderes'in hatıralarında önemli bir yer tutmaktadır ve Menderes sıkça kendisini Atatürk'ün keşfettiğini gururla söylemektedir. Mebusluğun yanı sıra parti müfettişliği vazifesini de yürüten Menderes'in yüksek öğrenimini de bu esnada tamamladığı bilinmektedir. Menderes Ankara Hukuk Mektebinden şahadetname almıştır. Siyaset yıldızının parladığı en önemli hadise “Çiftçiye Topraklandırma Kanunu”na karşı gösterdiği reaksiyonla olmuştur.

Refik Koraltan ise Birinci TBMM'den beri mecliste yer alan tecrübeli bir siyasetçidir. Fuat Köprülü, yetkin tarihçiliğiyle beynelmilel bir üne sahiptir. Bu isimlerin hiçbiri gerek 1925'te meydana gelen TCF hâdisesinde, gerekse rejim muhalifi olarak nitelendirilebilecek herhangi bir akım ya da eylem içinde olmamışlardır. Dolayısıyla DP'nin iktidar bloğu içinde meydana gelen bir hizipleşmenin mahsulü olduğu söylenebilir.³⁵⁹

1950–1954 yılları arasında cereyan eden DP iktidarının birinci dönemi tam anlamıyla tek partili yılların ardından gelen bir rahatlama devresi görülebilir. Uzunca bir süredir yürürlükte olan ezanın Türkçeden başka bir dilde okunması yasağı CHP

---

³⁵⁶ Atatürk, biraz da, mevcut CHF Aydın İl Başkanı Menderes'in eski SCF'lı olmasından ötürü il merkezine gelmek istemez. Ancak geldiğinde de yaklaşık dört saat kalır. Mebus seçimleri yaklaştığında fırka genel merkezine gelen 6000 mebus adaylığı müracaatında Menderes'in ismi yoktur. Buna rağmen Atatürk'ün Recep Peker vasıtasıyla Menderes'e yaptığı iltifat, onun listeye alınmasıyla somutlaşır, bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı (1899–1960)**, İstanbul: Remzi Kitabevi, ty. ss.102–104. Mithat Perin, Aydemir'in bu eserinin yazılış hikâyesi için şöyle diyor: “Şevket Süreyya Aydemir'in, Menderes'in dramı için malzemeyi Ethem Menderes vermiştir. Buna Sarol'un, Samed Ağaoğlu'nun adları da karışmıştır. Doğruluk derecesini tayin etmek bize mümkün olmamıştır”. Bkz. Mithat Perin, **Yassıada ve İnfazların İçyüzü**, İstanbul: M. Çevik Matbaası, 1970, s.322.

³⁵⁷ Ayrıca, Adana'da 29 Eylül 1930'da Abdülkadir Kemali Öğütçü tarafından kurulan Ahali Cumhuriyet Fırkası dört ay sonra kapatıldı, bkz. Kurtul Altuğ, **Bir Numaralı Tanık**, İstanbul: Doğan Kitapçılık A.Ş. 2006, s.51. Abdülkadir Kemali Öğütçü, romancı Orhan Kemal'in (asıl adı Mehmet Reşit Öğütçü) babasıdır. Bkz. Seyit Kemal Karaalioglu, **Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü**, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1983, s.581.

³⁵⁸ Aydemir, **Menderes'in Dramı (1899–1960)**, s.104.

³⁵⁹ Aydemir, **Menderes'in Dramı (1899–1960)**, ss.113–116.

oylarıyla birlikte yapılan kanun değişikliğiyle kaldırılır.³⁶⁰ İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülkelerarası saflar yeniden tanzim edilirken, Türkiye'nin ABD öncülüğündeki Batı Bloğunda yer alması ve bunun tabii sonucu olarak Marshall Yardımı³⁶¹ çerçevesinde ülkeye akan sermaye ve kapital teçhizatı bir anda muazzam bir gelişme hamlesinin meydana gelmesine neden olmuştur.³⁶² Tarım sektörüne aktarılan sermayenin, ekilebilir arazi miktarının artırılması, verimin yükselmesi, izlenen destekleme fiyat politikasıyla birlikte bu kesimdeki üreticilerin yüzünü güldürmüş, tarımsal mekanizasyonun yaygınlaştırılmasıyla birlikte özellikle kırsal alanda, coşkulu bir DP sempatisi yaratılmıştı.³⁶³ Ülke tam anlamıyla bir şantiye haline gelmişti. Özellikle karayolu ağının genişletilmesiyle birlikte ulusal pazar olgusu ortaya çıkmış, bu da tam anlamıyla yüzleri güldüren kârlı bir evrenin başlangıcını müjdelemişti.

CHP'de ise yüzler asıktır. Partinin önde gelen şahsiyetlerinin önemli bir çoğunluğu meclis dışında kalmış, meydana gelen bu büyük yıkım hakkında özeleştirme yapma gibi bir temayül ortaya çıkmamıştı. CHP'liler 14 Mayıs seçimlerindeki başarısızlığı, halkın aldatılması sebebiyle ortaya çıkan bir sonuç olduğunu düşünüyor; bir sonraki seçimlerde halkın yaptığı yanlışın farkına vararak tekrar CHP saflarında toplanacağına inanıyorlardı.³⁶⁴ CHP, bir anlamda çoğunlukçu seçim sisteminin gadrine uğramıştı. “Seçimleri nasıl olsa alırız”, beklentisiyle elde imkân varken alınan % 39,45'lik oy oranına rağmen kazanılan 69 milletvekilliğiyle biraz da kendi kazdığı çukura düşmüştü. Genel seçimlerin ardından yapılan yerel seçimlerde de CHP ağır bir yenilgi aldı. Hele milletvekilliği ara seçimlerinde eski İstanbul Valisi Lütfi Kırdar ile

---

³⁶⁰ TCK 526 maddedeki Türkçeden başka dilde ezan okumanın cezaî yaptırıma bağlanmasına ilişkin kanunun değiştirilmesi sonucunu yaratan 16 Haziran 1950 gün ve 5665 sayılı kanunla, ezanın Arapça okunmasına başlanılmıştı. Bkz. İftar Tarhanlı, **Müslüman Toplum, “lâik” Devlet** (Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı), İstanbul: AFA Yayınları, 1993, s.26. Basın, gelişmeyi ‘mühim bir davanın halli’ olarak veriyordu. Bkz. “DP mühim bir davayı halletti: Ezan Arapça okunacak. Kanun Bugün Meclise veriliyor”, **Vakit**, 14 Haziran 1950.

³⁶¹ CHP’li inteljansiyanın 1950’yi ABD emperyalizmine teslimiyetin milâdı olarak kabul ededursun ABD Yardımı öylesine coşkuyla karşılanıyordu ki basın her gelişmeyi manşetten veriyordu. CHP’nin resmi yayın organı niteliğindeki Ulus’un şu haberine bkz. “Marshall’ın dün bildirdiğine göre: Türkiye’nin ihtiyacı tetkik ediliyor. Amerikan Hükümeti, yeni yardım projeleri hazırlamayı düşünüyor”, **Ulus**, 5 Şubat 1948.

³⁶² 22 Mayıs 1947’de yürürlüğe giren “Türkiye ile Yunanistan’a Yardım Tasarısı”nın çok önemli bir şartı vardı. Buna göre bu yardımlar, ABD Başkanının onayı olmaksızın amaç dışı kullanılamayacaklardır. Yardımın amacı dâhilinde kullanılıp kullanılmadığını denetlemek üzere ülkeye gelen ABD temsilcilerinin serbestçe inceleme yapmalarına da engel olamayacaklardır. Gerçekten de bu koşul bile bir ülkenin bağımsızlığının zedelenmiş olmasına kâfidir, bkz. İsmail Cem, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995 (1970), s.427.

³⁶³ Sempatinin boyutu öylesine göz kamaştırıcıydı ki DP’nin 1954 seçimlerinde aldığı oy oranı çok partili hayata geçilen 1946’dan beri hiçbir parti tarafından aşılamadı, bkz. Mehmet Ali Birand/Can Dündar/Bülent Çaplı, **Demirkırat** (Bir Demokrasinin Doğuşu), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991, s.107.

³⁶⁴ Tabii bu kamda olanlar dışında Kasım Gülek gibi hâdiseyi doğru okuyanlar da vardı. İsmet Paşa’nın tuttuğu Nihat Erim’e karşı, CHP Genel Sekreterliğini kazandığında koyduğu teşhis kabul gördü. Gülek, Amerikanvari bir propagandayla delegelere şunu söylüyordu: “Halk Partisi halkın partisi olmadığını için seçimleri kaybetti.”, Emin Çölaşan, **Biz Kırk Kişiyiz Birbirimizi Biliriz** (Röportajlar), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987, s.286.

eski hariciye vekillerinden Necmettin Sadak'ın İstanbul adayı olmalarına rağmen seçilememeleri tam anlamıyla şok yarattı.³⁶⁵

Bu süreç içinde CHP, genel demokrasi dalgasının girdabına kapılmış, parti içi demokrasi mekanizması işlemeye başlamıştır. Partinin 8. Kurultay'ında değişmez genel başkanlık müessesesi kaldırılmış, parti tüzüğüne parti genel sekreterinin kurultay tarafından seçileceği ilkesi yazılmıştır.³⁶⁶ Yapılan genel başkanlık seçiminde İnönü yeniden seçilmiştir ancak bir husus önemlidir; tam 150 kişi İnönü'ye oy vermemiştir. Genel Sekreterliğe ise İnönü'nün istediği aday Nihat Erim yerine, henüz on yıllık partili olan Kasım Gülek seçilmiştir. İnönü'yü kurultayın bu kararı âdeta çıldırtmıştır ancak sabırlıdır İnönü, ilk fırsatta Gülek'i harcamayı kafasına koymuştur ve harcamıştır da.³⁶⁷ Özellikle partide "*Lordlar*" olarak adlandırılan ve başını Nihat Erim'in çektiği sertlik yanlıları çetin bir muhalefet yürütmeyi kafalarına koymuşlardır. Zamanla parti içinde denetimi ele geçirmeye yönelik olarak tasarlanan otoriterizm, gerek CHP grubu gerekse yerel örgütler üzerinde tek parti idaresini hatırlatan bir baskı kurmuştur.³⁶⁸

Bu dönem içinde dış politikadaki en önemli gelişme Kore Savaşına gönderilen bir tugay askerin savaşın neticesine tesir eden başarısı ve buna binaen daha önce reddedilen NATO'ya üyelik başvurusunun kabulüyle, elde edilen NATO üyeliğiydi. CHP ise Kore'ye asker gönderilmesi kararını sadece, ülke dışına asker gönderme kararının meclis inisiyatifi olmaksızın alınmasını eleştirmekle yetiniyordu.³⁶⁹ Bu

---

³⁶⁵ Necmettin Sadak uzun yıllar gazetecilik, politikacılık ve bakanlık yapmış bir isimdi. Burada şunu da belirtmek gerekiyor: tek partili yılların tüm toplum hayatını kuşatan havası, o dönemde o denli güçlüydü ki, Sadak aynı zamanda Galatasaray Spor Kulübünün de başkanlığını yürütüyordu. Fenerbahçe Spor Kulübünün Başkanlığını Şükrü Saraçoğlu, Beşiktaş Jimnastik Kulübünün Başkanlığını ise Recep Peker yürütüyorlardı, bkz. Yalçın Doğan, **Fenerbahçe Cumhuriyeti**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1989, ss.66–67.

³⁶⁶ Bu arada partinin taşra örgütleri ilk kez merkeze karşı, özellikle milletvekili adaylıkları konusunda, seslerini yükseltmeye başladılar. Milletvekili adaylarını seçme yetkisini ele geçirdiler. Genel başkanın yanı sıra, parti meclisi ve parti genel sekreterinin seçildiği mekân artık kurultaylardı, bkz. Ayata, **CHP (Örgüt ve İdeoloji)**, s.79.

³⁶⁷ Gülek'in genel sekreterlikte istifası olayının arkasında Kuzey Atlantik Asamblesi Başkanı Fens'in Gülek'e yazdığı bir mektup sebep olmuştur. DP'lilerin Türkiye'yi temsil edecek heyete CHP'den, partinin fikrini almadan Nüvit Yetkin'i seçmesi Gülek'in tepkisine neden olmuştur. Üstelik dil bilmeyen Yetkin'in bu vazifeyi ifaya muktedir olmaması hususunun, Fens'e Gülek tarafından intikal ettirilmesi, Fens'in de hâdisenin NATO çevrelerinde bulunduğu yankıyı bir mektupla Gülek'e bildirilmesi karşısında devlet işlerini bir yabancıyla tartıştığı şeklinde iktidar basınında konunun gündeme getirilmesi etkili olmuştur. Kasım Gülek'in mektup olayını inkârı, bunu da ısrarla İnönü'ye beyanı karşısında mektubun fotokopisinin Zafer gazetesinde yayınlanmasının ardından, İnönü fırsatı iyi değerlendirmiş ve o günkü toplantıda şunları söylemiştir: "*Genel sekreterim bana doğruyu söylememiştir. Ben doğru söylemeyen bir Genel Sekreterle çalışmam.*", bkz. Cılızoğlu, **Kırık Politika** (Anılarla Kamil Kırkoğlu), ss.61–63.

³⁶⁸ Nitekim Kasım Gülek'ten sonra genel sekreterliğe parti içinde "*Lordlar*" olarak isimlendirilen grubun önde gelenlerinden biri olan İsmail Rüştü Aksal getirilmiştir, bkz. Cılızoğlu, **Kırık Politika** (Anılarla Kamil Kırkoğlu), s.63.

³⁶⁹ *Hükümet dünya çapında ehemmiyet taşıyan bir karar aldı. Kore savaşına 4500 kişilik bir askeri kuvvetle katılıyoruz*". **Son Posta**, 26 Temmuz 1950. Gerçekten de 1924 Anayasasının 24. maddesi uyarınca böyle bir yetki bizatihi TBMM'nin elindedir. Oysa Türkiye'nin Kore Savaşına katılması tamamen yürütmenin bir kararı sonucu olmuştur, bkz. Mehmet Gönübol, **Dış Politika** (iç etkenler açısından bir dış politika incelemesi), Ankara: Ulusal Basımevi, 1969, s.30.

gelişmeler karşısında Türkiye, *tam sırasındır* diyerek NATO'ya girmek için resmi müracaatını yapıyor;³⁷⁰ sonuç itibarıyla Türkiye NATO'ya, Yunanistan'la birlikte 21 Eylül 1951'de kabul ediliyordu. 13 Ekim 1951'de her iki ülkeyle ittifak antlaşması imza ediliyor; TBMM söz konusu antlaşmayı firesiz olarak 19 Şubat 1952'de onaylıyordu.³⁷¹

CHP'nin sert muhalefet yapacağını ilk sinyalleri seçimlerden hemen sonra hissedilmeye başlandı. CHP'nin bu tutumu karşısında DP de sertlik yanlısı eğilimler göstermeye başladı. CHP'liler DP'lilere tepeden bakma alışkanlıklarını sürdürüyorlardı. Onlara göre DP yöneticileri ve grubu son derece tecrübesiz, acemi bir kalabalıktı. DP'lilerin asker nezdinde yaptıkları ilk tasarruf: ordu içinde yapılan tasfiyelerdir.³⁷² İktidarı DP'ye devretmemek için İnönü'nün işaretleriyle seçimleri iptal ederek tekrar tek partili rejime dönme kararlılığında oldukları düşünülen üst düzey kumandanlar emekliye sevk edildiler.³⁷³ Parti-devlet özdeşliğinden gelen CHP'nin sahip olduğu malların hazineye intikalini sağlayan yasa düzenlemeleri yapıldı.³⁷⁴ İnönü bu hareketi muhalefeti boğmaya çalışmak olarak yorumlayarak tarihi cümlelerinden birini daha sarf ediyordu: "*Tarih kürsüsünden halinizi seyrediyorum. Suçluların telâşu içindediniz*".³⁷⁵ İnönü ailesinin geçmişte kapanan tüm hâdiseleri yeniden gündeme getiriliyor; daha önce bir cinayete karıştığı suçlamasından, babasının nüfuzu sayesinde sıyrıldığı iddiasıyla Ömer İnönü'nün yeniden yargılanmasına başlanıyordu.³⁷⁶ İç siyasette bir

³⁷⁰ "Atlantik Paktına girmek için resmen müracaatta bulunduk", **Hürriyet**, 3 Ağustos, 1950.

³⁷¹ İlginçtir ki oylamaya katılan 405 milletvekilinden sadece biri çekimser oy kullanmış, kalan 404 üye kabul oyu vermiştir. Oysa Türkiye'yle birlikte NATO'ya giren Yunanistan parlamentosunda red oyu veren 8 radikal solcu milletvekili vardır. Bkz. Hüseyin Bağcı, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, Ankara: İmge Kitabevi, 1990, s.38. Menderes döneminde askeri ataşeliklerde bulunmuş olan Tünay, Türkiye'nin NATO'ya girişini, İkinci Dünya Savaşından sonra kırılan yalnızlık çemberi olarak tanımlıyor, bkz. Bekir Tünay, **Menderes Devri Anıları** (Gördüklerim Bildiklerim Duyduklarım), İstanbul: Nilüfer Matbaacılık, 1977, s.71.

³⁷² Şu habere bkz. "*muhalefet, orduyu tahrik yollarına sapmış. Başbakan dün DP Meclis Grubunda CHP'yi irticayı teşvikle itham etti*", **Vakit**, 14 Haziran 1950.

³⁷³ İhbarcı bir Albay tarafından verilen bilgiye göre 8–9 Haziran 1950 gecesi darbe yapılacaktır. Bu bilgiyi edinen Menderes hemen Bayar'la temasa geçmiştir. İhbarın bir Albaydan gelmiş olması önemlidir. Nitekim ordu içindeki ayrışmanın boyutunu sergiler niteliktedir. Tek partili yıllarda ordunun genç kesimi başlarda DP'yi tutmaktadırlar oysa önemli bir çoğunluğu İnönü'yle aynı yıllarda silâh arkadaşlığı yapmış olan generallerin CHP yandaşı oldukları ilgi çekicidir. Emekliye sevk edilenler, başta, dönemin Genelkurmay Başkanı, kuvvet ve ordu komutanlarıdır, bkz. Ümit Özdağ, **27 Mayıs İhtilâli** (Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri), İstanbul: Boyut Kitapları, 1997, s.23 vd.

³⁷⁴ "*CHP Merkez binası hazinenin malı oldu. Bu bina tahliye ettirilerek Atatürk müzesi haline ifrağ edilecek*". **Cumhuriyet**, 13 Aralık 1950. Adnan Menderes CHP'nin geçmişiyle hesaplaşması lüzumuna ikna olmasını isteyerek, halkevleri, halk odaları kurmak, gençlik teşkilâtını ele almak faşistvari telâkki ve düşüncelerdir diyordu, bkz. "*Müsadere Kanununun müdafasını yaparken Başbakan, Halk Partisine ve İnönü'ye şiddetle hücum etti*", **Vakit**, 8 Ağustos 1951.

³⁷⁵ Haydar Tunçkanat, **27 Mayıs 1960 Devrimi** (Diktadan Demokrasiye), İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1996, s.67.

³⁷⁶ "*Muzaffer Kayalıbay'ın ölümüne sebep olmaktan sanık Ömer İnönü'nün muhakemesine İkinci Ağır cezada devam edildi*", **Hürriyet**, 3 Ocak 1951. Hâdisenin teferruatı için bkz. Uğur Mumcu, **40'ların Cadı Kazanı**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1993, ss.177–179.

tarikât ismi öne çıkıyor; tarikât mensupları Atatürk heykelleri üzerine yoğunlaştırdıkları saldırılarıyla gündeme geliyorlardı.³⁷⁷

1954 yılına girildiğinde ülkeyi yeni bir seçim heyecanı kaplamıştır. 1954 yılının 2 Mayıs'ında yapılan seçimlerde ortaya çıkan sonuçlar DP için tam bir zafer, CHP için kesin bir hezimetti.³⁷⁸ DP, aldığı % 57,61'lik oy oranıyla, TBMM'deki üye sayısını 408'den 502'ye çıkarırken, CHP aldığı, % 35,36'lık oya rağmen, meclisteki milletvekili sayısı 69'dan 31'e düşüyordu.³⁷⁹ Oysa CHP, oy oranında sadece dört puanlık bir düşme yaşarken, milletvekilliklerinin yarısından fazlasını yitiriyordu. Temsilde adaletten ziyade, idarede istikrar ilkesi gözetilerek tatbik edilen böylesi bir seçim sistemiyle ancak bu tip bir sonuç ortaya çıkabilirdi.³⁸⁰

DP'nin ikinci döneminde ilk dönemin aksine tam anlamıyla ekonomide başlayan krizle birlikte bir takım hoşnutsuzlukların ortaya çıktığı gözlenmektedir. İç piyasada görülen darlıklar, ödemeler dengesindeki bozulma, iç borçlanma yoluyla sağlanan sermayenin geri ödenmesinde yaşanan sıkıntıların tetiklediği yüksek enflasyonla birlikte, sabit gelirlilerin düştüğü sıkıntılar oldukça geniş bir kitlenin DP'nin aleyhine dönmeye başlamasına neden olmuştu. 1950'de savaş yıllarının uygun ticarî konjonktürünün sağladığı döviz rezervleriyle dolu Merkez Bankası, özellikle savaşan taraflarla yapılan kârlı ihracatla elde yüklü miktarda para birikmişti. Geçen dönem içinde kamçılanan tüketimle birlikte bu memba kurumuştur.³⁸¹

Özellikle bürokrasinin asker ve sivil kanadında başlayan DP karşıtı tutumların, zaman içinde demokrasi dışı kalkışmalara neden olacak emareler gösterecek düzeye

---

³⁷⁷ "Ticanî meczuplarına karşı geç kalmış ilk tedbirler. Menfur Ankara taarruzundan sonra tarikâtın şeyhi Pilavoğlu ile 10 müridi tevkif edildiler", **Cumhuriyet**, 28 Haziran 1951. "Ankara'da bir Atatürk büstü daha kırıldı", **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1951. DP iktidarında adını Atatürk büstlerine yapılan saldırılarla duyuran Ticanîlerin lideri Kemal Pilavoğlu'nun 1950 seçimlerinde CHP Ankara milletvekili adayı olduğunu Arcayürek'ten öğreniyoruz. Bkz. Arcayürek, **Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-1), s.216.

³⁷⁸ "Seçimi kazanan DP'liler dün şenlikler yaptılar. Az mebus çıkarmasına rağmen CHP muhalefet vazifesine devam edecek. Muhâlifler DP'nin aldığı ezici çoğunluğu seçim kanununun aksaklığında buluyorlar", **Hürriyet**, 4 Mayıs 1954. Oysa muhalefetteyken DP nispi temsil sistemiyle seçimlere gidilmesini isterken, CHP buna kulak tıkamıştı.

³⁷⁹ http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1954 (Erişim: 02.02.2004).

³⁸⁰ Abdi İpekçi/Ömer Sami Coşar, **İhtilâlin İçyüzü**, İstanbul: Uygun Yayınevi, 1965, s.26.

³⁸¹ Bu politikaların doğal sonucu olarak döviz rezervleri tükenmiş, 1954 yılının Ocak ayında Bayar, sıkıntının üstesinden gelebilmek için ABD'nin yardımına müracaat etmek üzere bu ülkeye gitmiştir. 300 milyon dolarlık yardım isteğinin, büyük bir iyimserlikle müspet sonuçlanması beklenirken, ABD yardımı bu miktarda vermeyi reddedince iktisâdi bünyeye akıtılacak taze kan niteliğindeki dövizden mahrum kalınmıştır. Bu da iktisâdi darboğazın gelişini hızlandırmıştır, bkz. Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni** (Dün-Bugün-Yarın) Birinci Kitap, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1976, ss.583-584.

gelmelerinin ilk kıpırdanışları bu dönem içinde vücut bulmuştur.³⁸² 1946–1950 aralığında tam demokrasi, basın özgürlüğü, temel hak ve özgürlüklerde Batı standartları şiarını benimseyen DP ve yöneticilerinin 1954'ten itibaren otokratik eğilimler göstermeye başladıkları gözlenmektedir. Bir taraftan o zamanki tabirle “*besleme basın*” yaratılırken, diğer taraftan özellikle CHP yanlısı basına karşı sert tedbirler alınmaya başlanmıştır.³⁸³ Resmi ilânların dağıtımı aracılığıyla gazeteler DP yanlısı çizgiye çekilmeye çalışılıyordu. 27 Mayıs'a yaklaşan günlerde birer keskin muhalif olarak sivrilen Falih Rıfkı, Bedîî Faik gibi simalar bu dönem içinde DP saflarına doğru kaymaya başlamışlardı.³⁸⁴

Parti içinde de çeşitli muhalif tutumlara karşı ihraç mekanizması işletilmeye başlanmıştır. CHP'nin ordu, bürokrasi ve üniversiteyi de içine alan sert muhalefeti eşliğinde gerginleşen iktidar-muhalefet ilişkileri, meclisteki çoğunluğuna dayanan DP'yi sert tedbirler almaya sevk etti.³⁸⁵ Diğer taraftan o vakte kadar gündemde olmayan bir dış politik meselenin sancıları nüksetmeye başladı. Kıbrıs'taki İngiliz egemenliğine karşı mücadele eden Rumların,³⁸⁶ adayı Yunanistan'a bağlama çabaları karşısında, önceleri hükümet tarafından gereken alâkanın gösterilmediğine şahit olunmaktadır.³⁸⁷ Ancak zamanla Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü tarafından Türkiye'nin Kıbrıs diye bir sorununun olmadığı yönündeki ifadesinden geri adım atılarak aktif olarak Kıbrıs sorunu

---

³⁸² 1954 yılı sonları genellikle 27 Mayıs'ın bir şekilde içinde yer almış subayların anılarında ilk kez örgütlü kıpırdanışlarının başlangıç noktası olarak ifade edilir, bkz. Örsan Öymen, **Bir İhtilâl Daha Var...** (1908–1980), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1986, s.156 vd.

³⁸³ “*Riyaseticumhur Çeşitli Yardımlar Tahsisatı (Fasıl 601)*” başlığı altında, DP'yi destekleyen matbuata ve yazarlara ait 6 numaralı zimmet cetvelinden çıkarılan misaller için bkz. Rasih Nuri İleri, **27 Mayıs Menderes'in Dramı**, İstanbul: Yalçın Yayınları, 1986, ss.184–186.

³⁸⁴ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s.46.

³⁸⁵ CHP, öyle tahrikçi bir siyaset izliyordu ki, DP'nin tahammül sınırları olabildiğince zorlanıyordu. Örneğin daha sonraki yıllarda da tartışma konusu olacak Petrol kanununun meclisteki görüşmelerinde, yasaya özde karşı olmadıklarını söyleyen CHP sözcüleri, meydanlara indiklerinde bu kanunla memleketin yabancılara peşkeş çekildiğini, kapitülasyonların geri geldiğini söyleyebiliyorlardı. Bkz. Arcayürek, **Yeni İktidar Yeni Dönem 1951–1954** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–2), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s.128. Türkiye'deki iktidar-muhalefet ilişkilerinin o dönem içindeki iyi bir tahlili için şu makaleye bkz. Necmettin Sadak, “*Partiler arası münasebetler neden kızgınlaşıyor*”, **Akşam**, 26 Nisan 1952.

³⁸⁶ “*İngiliz subaylarının bindikleri otobüslere ve evlerine bombalar atıldı. Tevkifler yapıldı*”, **Akşam**, 2 Nisan 1955.

³⁸⁷ “*Hükümet Kıbrıs için mitinge izin vermedi. Başvekil Kıbrıs heyetini dün de kabul etmedi*”, **Hürriyet**, 9 Eylül 1954.

ele alınmaya başladı.³⁸⁸ İç siyasette, Kıbrıs konusunda büyük bir kamuoyu oluşturulma yoluna gidildi.³⁸⁹

Bir hükümet tertibi olup olmadığı konusunda hâlâ tartışmalar yapılan 6–7 Eylül Olayları, 1955 yılının gündemine damgasını vurdu. Atatürk'ün doğduğu eve Yunanlılar tarafından bomba atılarak tahrip edildiği şeklinde, kamuoyuna yansıtılan bilgi üzerine galeyana gelen bir grup yağmacı, azınlıkların ev ve işyerlerini tahrip etmeye varacak nümayişler düzenlediler.³⁹⁰ Hükümetin olayların başlamasından hemen sonra etkin tedbirler almaması sonucu özellikle İstanbul'da olayların önüne geçilemedi. Bu olayın dış politikada yarattığı tahribat, önyargılı Batı kamuoyu nezdinde Türkiye'nin puanını iyice düşürdü. İstanbul'da sıkıyönetim ilân edildi; dönemin İçişleri Bakanı Namık Gedik istifa etti.³⁹¹ Yassıada duruşmalarında dava konusu edilen 6–7 Eylül Olaylarına ilişkin olarak yapılan ilk tutuklamalar olaylarda hiçbir rolleri olmamasına rağmen tescilli sol aydınları kapsadı. Aziz Nesin, Kemal Tahir, Asım Bezirci gibi isimler uzun süre tutuklu kaldılar ancak bir müddet sonra beraat ettiler.³⁹²

Bu dönem içinde ekonomide yaşanan altın yılların sona ermeye başladığı gözlenmektedir. Savaş yılları boyunca silâh altında tutulan kalabalık erkek nüfusun tekrar istihdama dâhil olmasıyla birlikte öncelikle büyük bir nüfus patlaması baş gösterdi. Tarımsal mekanizasyon sonucu, topraksız köylülerin önemli bir çoğunluğunun gizli işsiz konumunda çalıştıkları ortaya çıktı. Bu kitleler yoğun göçlerle birlikte şehirlere akın etmeye başladılar. Gecekondu olgusunun milâdı bu tarihler aralığına tesadüf etmektedir.³⁹³ 1950'de 20.947.188 olan nüfus, 1957'de 25.252.000'e ulaştı. Kitle iletişim araçlarının dönem itibarıyla en modern olan transistörlü radyonun köylere

³⁸⁸ Aslında bu mealdeki ilk cümle, Günaltay hükümetinde Dışişleri Bakanlığı yapmaktayken mecliste Necmettin Sadak'a sorulmuş, Sadak, İngiltere'nin Kıbrıs'ı bir başka devlete devredeceği yönünde herhangi bir işaret olmadığından bahisle “*Kıbrıs meselesi diye bir şey yoktur*” demiştir, bkz. Erol Mütercimler, **Bilinmeyen Yönleriyle Kıbrıs Barış Harekâtı**, İstanbul: ARBA Yayınları, 1998, s.55.

³⁸⁹ “*Ata'nın manevî huzurunda gençlik Kıbrıs için and içti*”, **Hürriyet**, 13 Haziran 1958.

³⁹⁰ “*Taksim meydanında saat 18'de toplanan gruplar kısa zamanda şehrin muhtelif bölgelerine dağılarak birçok dükkâm tahrip ettiler ve kiliseleri ateşe verdiler, şehre tank ve askeri birlikler sevk edildi*”, **Yeni İstanbul**, 7 Eylül 1955.

³⁹¹ Fahri Çoker (Arşivi), “*İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın Birinci Ordu Müfettişliğine 6 Eylül 1955 Tarihli Mektubu*”, **6–7 Eylül Olayları: Fotoğraflar ve Belgeler**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

³⁹² Poliste kayıtlı olmaları nedeniyle ilk elde nezarete alınan diğer ünlü solcular şunlardır: “*Hasan İzzettin Dinamo, Ahmet Fırıncı, Tabelâci Ziya, Kunduracı Efe Selahattin, Tornacı Emin, Doktor Müeyyet Boratav, Kürt Örfi, Doktor Nihat Sargın, İlhan Berktaş, Avukat Faik Muzaffer Amaç*”. Bkz. M. Hulusi Dosdoğru, **6/7 Eylül Olayları**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993, s.32.

³⁹³ Bartu, 1950'li yıllardan itibaren göç almaya başlayan İstanbul'un Anadolu'lular tarafından bir anlamda yeniden fethedildiğini belirtiyor, bkz. Ayfer Bartu, “*Eski Mahallelerin Sahibi Kim? (Küresel Bir Çağda Tarihi Yeniden Yazmak)*”, Çağlar Keyder (Der.), **İstanbul (Küresel İle Yerel Arasında)**, İstanbul: Metis Yayınları, 2000, s.50. “*Nüfus sayımı intizam içerisinde geçti. İstanbul'un nüfusu 1,5 milyonu aştı*”, **Son Posta**, 24 Ekim 1955.

kadar ulaşmasıyla birlikte, dünyada olup bitenlerden haberdar olmaya başlayan kitlelerin siyasi sisteme yönelik olarak beliren talep ve beklentileri arttı.³⁹⁴

Bu arada ödemeler dengesinin ithalât lehine bozulmasıyla birlikte, elde yeterli miktarda döviz bulunamaması nedeniyle ithalâta başlayan düşme, birçok malın karaborsaya düşmesine neden oldu. Açık finansman yoluyla yapılan kamu harcamalarının para arzını arttırmasının körüklediği enflasyon, özellikle sabit gelirlileri büyük ekonomik güçlükler içine soktu. Hükümet bu koşullar karşısında savaş yıllarında uygulanan, o çok eleştirdiği Milli Korunma Kanununu tekrar tatbik etmeye başladı. Birçok malın fiyatı hükümet tarafından saptanırken bu girişim piyasadan malların çekilmesi sonucunu yarattı. Sonuçta Türkiye IMF'ye başvurmak zorunda kaldı. Bir nebze de olsa buna, 1957 seçimlerinden alınan kötü sonuç neden oldu.³⁹⁵ DP bu seçimlerde, ilk kez yüzde ellinin altına düşüyor; önemli sayıda sandalye kaybediyordu. DP oylarının toplam oylar içindeki oranı, % 47,88'e gerilirken; CHP, oyların % 41,09'unu alıyordu. Meclisteki CHP'li sayısı 31'den 178'e yükseliyordu.³⁹⁶

Üç seçim üst üste kazanmasına rağmen DP'nin kan kaybetmeye başladığı görülüyor; seçimin sonuçları alınmaya başlandığı gece DP'de tam bir deprem etkisi hissediliyordu. DP'li liderlerden birinin şu ifadesi durumu yansıtır niteliktedir: "*Allah o gece gibi bir geceyi bir daha göstermesin*".³⁹⁷ CHP oylarını arttırmış, iktidara gelme yolunda kat edeceği mesafeye yavaş yavaş yaklaşıyordu. DP seçimlerden sonra muhalefet bir yana kendi içinde de kaynamaya başlamıştı.³⁹⁸ Basındaki sert muhalefet

³⁹⁴ Anadolu'daki okur-yazarlık seviyesi düşünüldüğünde radyonun ne kadar büyük bir etkisi olduğu anlaşılabilir gözüküyor. Bu noktada şu alıntıyı aktarmak da yerindedir: "*Haber dinleyicileri üzerine yaptığı araştırmasında Stouffer radyo ve gazete tercihlerinden söz ederken, bu iki aracın görsel inandırıcılık, ilgi çekicilik ve etkileyicilikleri hakkında bir bakıma yeni sayılabilecek bir görüş ileri sürmektedir. Nisbeten düşük kültür düzeyindeki insanlar arasında daha yüksek oranda etkileyici olabilme olanağı bulunduğunu belirten Stouffer, bu gibi insanların gazeteye oranla daha ısrarla radyo dinledikleri bulgusuna varmaktadır*". Bkz. Joseph T. Klapper, "*Değişik Haberleşme Araçlarının Karşılaştırmalı Etkileri*", Ünsal Oskay, **Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş** (Seçilmiş Parçalar), İstanbul: Der Yayınları, 1992, ss.198-199.

³⁹⁵ "*DP yine kazandı*", **Hürriyet**, 28 Ekim 1957. Anlaşma sonrasında yapılan devalüasyon kararıyla 280 kuruşa tekabül eden 1 dolar 900 kuruşa yükselmiş, 750 kuruşluk Türk teklifi kabul edilmemişti. Aynı tarihte Fransa da IMF ile bir anlaşma yapmış ve 580 milyon dolar almıştı. Bu krediyi iyi kullanan Fransa kendisine gelecek, ancak yıllık ihracatı olan 300 milyon dolardan daha fazla olarak 359 milyon dolarlık kredi alan Türkiye, hızla 27 Mayıs'a doğru yol alacaktı, bkz. Yalçın Doğan, **IMF Kışkacında Türkiye**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986, ss.104-106.

³⁹⁶ http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1957 (Erişim: 02.02.2004).

³⁹⁷ Sarol, 30 Ekim'de seçimin, resmi sonuçlarının açıklanmasından sonra şu yorumu yapıyordu: "*Gerçekten çoğunluk sistemi hâkim olmasaydı muhalefetin aldığı oylar karşısında, belki de Demokrat Parti iktidarı kaybedecekti*". bkz. Mükerrrem Sarol, **Bilinmeyen Menderes-II**, İstanbul: Kervan Yayınları, 1983, s.784.

³⁹⁸ DP'nin yaşadığı krizlerden en önemlisi içinden ayrı bir partinin doğduğu (Hürriyet Partisi) "*ispat hakkı*" meselesiydi. Hükümete ilişkin ortaya atılan yolsuzluk ve suiistimal ispatları karşısında bunları gündeme getiren gazetecilerin cezaevlerine gönderildiği bu dönemde Ankara Cezaevi'nin adı Ankara Hilton'a çıkmıştı, Ankara Cezaevindeki tutukluların talebini DP içinde dile getiren bir grup milletvekilinin istedikleri, "*hükümetin manevi şahsiyeti aleyhine*" suç işledikleri iddiasıyla mahkûm edilen gazeteciler için ispat hakkıydı. Ancak Menderes bunu

karşısında Basın Kanununda yapılan değişikliklerle gün geçmiyordu ki bir basın mensubu tutuklanmasın. İnönü'nün damadı Metin Toker yönetimindeki haftalık Akis Dergisi belki de en sert muhalefetin yürütüldüğü yayın organıydı. Akis'te yer alan yorumlarından dolayı Toker de, cezaevine düşmüş gazeteciler kervanına katılıyordu.³⁹⁹

Bu arada iç siyasete de damgasını vuracak bir olay meydana geldi. Kıbrıs meselesiyle ilgili olarak Londra'ya giden Menderes ve beraberindeki heyeti taşıyan uçak düştü.⁴⁰⁰ Mucizevî biçimde kazadan yaralı olarak kurtulan Menderes'in başına gelen bu hadise DP'liler tarafından istismar edildi. Menderes'in tedavisinin ardından yurda dönüşünde İnönü tarafından karşılanması, iki lider arasındaki buzların erimesiyle, geçici bir balayının başlamasına neden oldu ancak bu kısa ılımlı dönem bir müddet sonra yerini yeniden gerginliğe bıraktı.⁴⁰¹ Karşılık demeçler vererek aralarındaki ilişkileri iyice geren tarafların, en yetkili ağızlardan birbirlerine karşı sarf ettikleri cümleler artık eleştiri sınırını aşmaktaydı.⁴⁰²

Ünlü Bağdat Paktı'nın taraflarından biri olan Irak'ta meydana gelen askeri müdahale ve müdahale sonrasında öldürülen Başbakan Nuri Sait Paşa, Kral Faysal ve Kral Naibi Abdullah, Menderes'in moralini altüst etti. Hatta bir aralık Irak'a karşı bir askeri müdahale bile düşünüldü.⁴⁰³ Ardından patlak veren "9 Subay Olayı" soruşturma konusu yapıldı ancak acemice yapılan soruşturma sonucunda ihbarı yapan Samet Kuşçu isimindeki kurmay binbaşı trajikomik bir biçimde mahkûm edildi. Böylece istemeden de

---

kabul etmedi. İspat hakkı isteyen milletvekillerinden dokuzunu partiden ihraç etti. Bunun üzerine 10 milletvekili daha istifa etti. Bkz. Avni Özgürel, "50'lerin siyasi düellosu: ispat hakkı", **Radikal**, 28 Eylül 2008.

³⁹⁹ Orhan Erkanlı ve Nevzat Yalçıntaş'ın anlatımına göre Akis, özellikle ordu saflarında en çok takip edilen dergidir bkz. Davut Dursun, **27 Mayıs Darbesi** (Hatıralar/Gözlemler/ Düşünceler), İstanbul: Şehir Yayınları, 2001, s.56, 206. İyice gerilen iktidar-muhalefet ilişkilerini yansıtmaya açısından şu habere bkz. "Menderes'in muhalefete en ağır hücumu. Dün Balıkesir'de Başvekil muhalefeti ihtilâl havası yaratmakla itham etti. DP Grubu tebliği tatbik edilecek, Başvekil: 'Onlara Meclise hürmeti öğreteceğiz' dedi.", **Hürriyet**, 7 Eylül 1958.

⁴⁰⁰ "Menderes'i götüren uçak düştü. Başvekil mucizevî bir şekilde kazayı salimen atlattı", **Yeni İstanbul**, 18 Şubat 1959.

⁴⁰¹ Tarih 28 Şubat 1959'u gösteriyordu ve İnönü ile Menderes son defa el sıkışıyorlardı, bkz. Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976, s.281.

⁴⁰² "Günaltay: 'Demokrat Parti artık ruhsuz bir partidir' dedi", **Aksam**, 3 Ağustos 1959. Tabii CHP içinde, muhalefetin usulü ve erkânı konusunda böyle düşünmeyenler de vardı. Örneğin Faik Ahmet Barutçu, iktidara karşı sert muhalefet yapılmaması gerektiğini, olumlu olan icraatın onaylanması gerektiğini düşünüyordu. Bkz. Arcayürek, **Yeni İktidar Yeni Dönem 1951-1954** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-2), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, ss.135-136.

⁴⁰³ Dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu tarafından yapılan müdahale teklifi, Başbakan Menderes ve Cumhurbaşkanı Bayar tarafından uygun görülerek savunma bakanlığınca müdahale planları yapılmıştı. Olaya ABD olumsuz bakmış, SSCB ise 18 Temmuz 1958 tarihli bir notayla böyle bir şeyin SSCB tarafından menfi karşılanacağını bildirmişti. Süper devletlerin bu tutumu sonucu 22 Temmuz 1958 tarihli cevabî notayla böyle bir niyetin olmadığı, Irak sınırındaki askeri hareketliliğin saldırı değil savunma amaçlı olduğu ifade edilerek bu girişimden vazgeçilmiştir, bkz. Yaşar Canatan, **Türk-İrak Münasebetleri (1926-1958)**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s.151.

olsa, muhtemel bir darbe girişimini ihbar edecek ordu içindeki şahıslara gözdağı verilmiş olunuyordu.⁴⁰⁴

CHP'deki değişim ise partinin mazisi dikkate alındığında inanılmazdı. Parti soyut Kemalist ve devletçi söylemi terk ederek demokratikleşmeyi ve sivilleşmeyi hedefleyen ilkeleri benimsemeye başlamıştı. Tüm muhalefeti diğer muhalif partiler de olmak üzere etrafında toplayan CHP'nin bu tutumuna karşı Menderes'in hamlesi, "*Vatan Cephesi*"ni kurmak oldu ancak bu sel karşısında tutunamadı.⁴⁰⁵ 1959 yılının ilk aylarında yapılan CHP kurultayında kabul edilen "*İlk Hedefler Bildirgesi*" ileride hazırlanacak 1961 Anayasasının taslak metni gibiydi. Bu bildiride gündeme getirilen çift meclis, anayasa mahkemesi, planlama teşkilâtı, muhtar radyo, bağımsız yargı, yargı güvencesi, muhtar üniversite, hür basın özlemleri, nispi temsil, 1961 Anayasasında aynen yer aldılar.⁴⁰⁶

Sivil bürokrasinin yargı boyutuna getirilen resen emekli edilmenin kanunlaşması, üniversite öğretim üyelerinin bakanlık emrine alınması tedbirlerine müracaat, muhalefet lideri İnönü'nün çıktığı yurt gezilerinde gördüğü muameleler,⁴⁰⁷ apartmanların bodrum katında ya da gecekondulu mahallelerinde oturmak zorunda kalan yüksek rütbeli subayların durumu, için için yaklaşan bir müdahalenin habercisi

---

⁴⁰⁴ Ulay, Samet Kuşçu'nun başlangıçta ihtilâlcilerle birlikte olmaya yatkın olduğunu ancak kendisine açılan İlhami Barut'un Milli Emniyetin adamı olduğu vehmine kapılarak evvelden durumu hükümete bildirerek önce davranıp kendini kurtarabileceğini düşünerek muhbirliğe soyunduğunu ifade ediyor, bkz. Sıtkı Ulay, **Harbiye Silâh Başına!** (27 Mayıs 1960) (General Sıtkı Ulay'ın Anıları), İstanbul: AR Matbaası, 1968, s.56. 9 Subay Olayı'na gereken önemi veren tek isim Celâl Bayar'dır. Gerek Başvekil Menderes, gerekse Dâhiliye Vekili Namık Gedik nazarında bu olayı büyütmenin orduya zarar verebileceği kaygısıyla büyütmemek gerektiği fikrindedirler. Oysa Bayar aksi kanaattedir ve aynen şunları söyler: "*Meseleyi deşmek lâzımdır beyler, meselenin üstüne eğilmek lâzımdır. Tecrübelerimle bilirim, böyle başlar bu işler. Bu üç, beş subayın kendi kendilerine yaptıkları bir hareket olamaz. Böyle dahi olsa, meselenin üstüne ciddiyetle eğilerek, hiç değilse askerin nelerden şikâyet ettiğini öğreniriz.*" Bkz. Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, s.143.

⁴⁰⁵ İlk Hedefler Bildirgesi CHP'nin 12–15 Ocak 1959'da toplanan 14. Kurultayında kabul edilmiş, beyannamedeki hedefler asgarî program olarak nitelendirilmişti, bkz. Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul: Altın Kitaplar, 1981, ss.110–112.

⁴⁰⁶ İlginçtir ki o dönemde CHP'deki demokratik dönüşümün arkasında, sonradan CHP'yi aşırı sola kaydığı gerekçesiyle terk edecek olan Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun, Prof. Aydın Yalçın'la birlikte çıkardıkları *Forum Dergisi* çevresinin önemli etkisi vardır. CHP'deki bu kanat dışında CHP Araştırma Bürosunun başında bulunan Doğan Avcıoğlu ve ekibi de vardı. Avcıoğlu, gariptir ki Kurucu Meclis'e İsmet Paşa kontenjanından girmesine karşın, Feyzioğlu'nun etkisiyle hazırlanmış anayasa taslağının yürütmeyi sınırlayan maddelerine karşı mücadele etmiştir. Yürütmenin önüne bariyer istemeyen, demokrasiyi küçümseyen bir tavrı vardır, bkz. Yalçın Küçük, **Tekeliyet-2**, İstanbul: İthaki Yayınları, 2003, s.195.

⁴⁰⁷ İnönü'nün çıktığı yurt gezilerinde meydana gelen hâdiseler zamanın basını tarafından büyük bir dikkatle izleniyordu. Tek partili rejimin otoriterizmi karşısında suskun kalan basının bu gezileri, "*çıkarma*", "*hücum*", "*harekât*" gibi deyimlerle ifadesi de anlamlıdır. "*İnönü'nün Uşak'ı ziyareti hâdisesi oldu*", **Aksam**, 1 Mayıs 1959. "*İnönü'ye tecavüz edenler hesap veriyor. İnönü'yü Topkapı'da öldürmeye teşebbüs iddiasıyla 11 DP'li tevkif edildi. Uşak hâdiselerinin sanıkları 29'a yükseldi*". **Milliyet**, 28 Haziran 1960. Topkapı, Yeşilhisar ve Kayseri'de İnönü'ye karşı gösterilen reaksiyonlar, Yassıada'da dava konusu edilirken, İnönü'ye suikastın planlandığı iddia edildiğinde Bayar'ın cevabı, Yüksek Adalet Divanı üyelerinin yüzünde patlayan bir şamar gibidir. Bayar dudaklarında müstehzi bir gülümsemeyle "*Böyle bir emelim olsaydı, sizin gibi kimselerden bir mahkeme kurar, icabına bakardım.*" demiştir, bkz. Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, s.145.

gibiydiler.⁴⁰⁸ Meclis görüşmelerine bile yayın yasağı getirildi. Yıkıcı akımlara karşı mecliste kurulan *Tahkikat Komisyonu* bir anlamda bardağı taşıran son damla oldu.⁴⁰⁹ Geniş yetkilerle donatılan komisyona karşı İnönü'nün tavrı çok sertti. 27 Nisan 1960'da mecliste tartışılan öneri DP'lilerin oylarıyla kabul ediliyordu. İnönü bir kez daha tarihi cümlelerinden birini sarf etti: "...*Bu baskı rejimine, bu tedbirlere teşebbüs eden baskı tertipçileri zannediyorlar ki Türk milleti Kore milleti kadar haysiyetli değildir... Artık sizi ben bile kurtaramam*".⁴¹⁰ Her iki partinin gençlik kolları arasında başlayan sataşmalar;⁴¹¹ CHP Gençlik Kollarının örgütlü bir azınlığı üniversite kampuslarında nümayişler için sıkça kullanmasıyla birlikte meydana gelen üniversite olayları; 28 Nisan 1960'ta İstanbul Üniversite'sinde,⁴¹² 29 Nisan 1960'da Ankara Üniversitesi'nde olayların çıkmasına sebep oldu.⁴¹³ Olaylar üzerine İstanbul ve Ankara'da sıkıyönetim ilân edildi.⁴¹⁴

555K Olayı muhalif kesimlerin DP karşıtı tutumlarının zirvesi oldu. Beşinci ayın beşinde saat beşte Kızılay'da rumuzuyla başlatılan bu büyük nümayiş karşısında Menderes'in tavrı çok duygusaldı.⁴¹⁵ Kitle içine girerek "*mademki bu kadar nefret*

---

⁴⁰⁸ Gösteride yer alan öğrencilerin öldürüldükten sonra kıyma makinelerinde öğütüldüğü iddialarını araştırmak üzere CHP tarafından kurulan üç kişilik parlamento heyetinin olay mahalline giderek konuyu araştırmaları ve hazırladıkları raporda böyle bir hâdisenin olmadığı kanaatine varmaları karşısında İnönü'nün çok sinirlenerek "*Olmaz. Yoktur demeyeceksiniz, vardır imajı vereceksiniz!*" ifadesi için bkz. Tanju Cılızoğlu, **Kırık Politika** (Anılarla Kamil Kırıkoğlu), s.90. Basındaki şu haber okunduğunda talimatın kimden geldiği anlaşılıyordu. "*Şehitleri tespit için komisyon kuruldu. Üniversitelileri öldürdükten sonra meçhul yerlere gömen polisler sorguya çekiliyor. Dikilecek abidenin istismar edilmemesi istendi*", **Tercüman**, 31 Mayıs 1960.

⁴⁰⁹ "*Siyasi faaliyetler durduruldu. Dün kurulan 15 kişilik DP Tahkikat Komisyonu çalışmaya başladı ve tahkikat sonuna kadar kongrelerle her türlü parti toplantılarını menetti*", **Akşam**, 19 Nisan 1960.

⁴¹⁰ İsmet Paşanın bu kanuna mukavemeti sert oldu. Paşa bir merciin hem davacı, hem yargıç, hem de tatbikatçı olamayacağını, memleketin tek partili devreyi çoktan geride bıraktığını, sert sözlerle ifade etti, bkz. Yılmaz Öztuna/Ayvaz Gökdemir, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler**, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1987, s.55.

⁴¹¹ "*DP ile CHP Gençleri Düelloya Başladı*", **Akşam**, 24 Mart 1960.

⁴¹² Olayların bastırılmasıyla görevli iki sıkıyönetim komutanı vardır. Bunlardan İstanbul'da olanı Org. Fahri Özdilek'tir ki, emrinde bulunan birliklerin komutanları ile aralarında pek bir tutum farklılığı bulunmamaktadır. Hekimoğlu, onun dönemindeki İstanbul Sıkıyönetim İdaresinin çok yumuşak bir şekilde olayları yatıştırdığını, gösterici gençlerin toplandıkları yerlerde, gözaltı muamelesi değil, misafir muamelesi gördüklerine belirtiyor. Bkz. Müşerref Hekimoğlu, **27 Mayıs'ın Romani**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1975, s.78. 28 Nisan gösterilerinde gözaltına alınan öğrencilerin adedi 3500 olmasına rağmen Davutpaşa Kışlasına intikal ettirilenler 43 kişidir. Yolda birer ikişer bırakılmışlardır, bkz. Şükran Özkaya, **Adım Adım 27 Mayıs**, İstanbul: İleri Yayınları, 2005, s.128.

⁴¹³ 27 Mayısçıların nefret ettikleri üniformalılarından ilki Genelkurmay Başkanı Org. Rüştü Erdelhun ise ikincisi de dönemin Ankara Sıkıyönetim Kumandanı Korg. Namık Argüç'tür. Hukuk ve SBF'de çıkan olayları bastırmak üzere gelen birliklere ateş emrini veren, o esnada orada görevli bulunan Milli Birlikçilerden Süv. Kur. Bnb. Vehbi Ersü'nün itaatsizliği karşısında hiddetlenen Argüç, Harbiye'de ve Yassıada'da en çok eziyet çekenlerdendir. 27 Mayıs'ın ilk haftaları içinde sıcaklığına bir kurmay binbaşı tarafından yazılan, son derece hakaretamiz ifadelerle dolu şu kitaptaki satırlar, Argüç hakkında diğer subayların düşündükleri hakkında bir fikir verebilir sanıyoruz. "*Fahri Özdilek hepimizin içini ferahlatmıştı, amma Argüç çok, hem de pek çok bulandırmıştı. Onda kafatası vardı, beyin yoktu; şeref yoktu, fakat büyük bir işkembe vardı. Bunda bütün ordu müttefikti...*", bkz. Ali Elevli, **Hürriyet İçin** (27 Mayıs 1960 Devrimi), Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1960, s.96.

⁴¹⁴ "*İstanbul-Ankara'da örfi idare ilân edildi*", **Hürriyet**, 29 Nisan 1960.

⁴¹⁵ Sıkıyönetime rağmen böylesine geniş katılımlı bir mitingin tertibi karşısında hükümet, sıkıyönetimce alınan tedbirleri gevşetmeye başladı. Bkz. "*İstanbul'da gece sokağa çıkma yasağı 6 saate indirildi. Bu akşamdan itibaren*

ediyorsunuz, öldürün beni” diye haykıran Başbakanı olay mahallinden uzaklaştırmak güç oldu.⁴¹⁶ Hele 21 Mayıs 1960’da Harbiye öğrencilerinin, başlarında subaylar olduğu halde sessiz bir yürüyüş yapmaları, yaklaşan bir müdahalenin an meselesi olduğu konusunda zihinlerdeki tereddüde son verecek kadar katiyet arz etmektedir.⁴¹⁷

Nihayet 27 Mayıs gününün ilk saatlerinde ordunun, hiyerarşi dışı bir örgütlenmeyle idareyi eline aldığı ilk mesajı, radyolarda yayınlanan bir bildiriyle açıklanıyordu.⁴¹⁸ Ordu, kardeş kavgasına doğru gitmeye başlayan siyasi mücadeleyi demokratik zemine çekmek amacıyla müdahale etmek zorunda kaldığını, tüm vatandaşların ve tabii ki DP’lilerin her türlü güvenliklerinin ordunun teminatı altında olduğunu ilân ediyor, tüm ittifak anlaşmalarına bağlı olduğunu yineliyordu.⁴¹⁹ Bu arada darbenin hemen ardından, mevküflara yönelik saldırı kampanyası basında dört koldan başlıyordu.⁴²⁰ Bu saldırılardan sadece DP’li siyasiler değil, bürokratlar da paylarını düşeni alıyorlardı.⁴²¹ Ancak herkeste vaki olan merakın giderilebilmesi için ihtilâlin

---

yasak saatleri 22’den sabah 04’e kadar sürecek. Bu saatler dışında içkisiz lokanta, gazino ve kahvehaneler devamlı açık kalabilecek. Ankara’da yasak saatleri haricinde sinema ve tiyatrolara da izin çıktı”. **Tercüman**, 6 Mayıs 1960.

⁴¹⁶ 555K Olayının 16 gün sonra Harbiye yürüyüşünün bir anlamda öncüsü olduğu gerçeğini Menderes bir türlü göremiyordu. Burçak, “Başbakan, Türk Ordusunun, memlekete bu derece hizmet eden bir iktidara karşı ayaklanmayacağı hakkındaki değişmez görüşünü de yakın arkadaşlarına her fırsatta tekrar ediyor ve: ‘Memlekete ve orduya nasıl hizmet ettiğimizi, orduyu nereden alıp nereye getirdiğimizi en iyi bilenler bizzat subaylarımız değil midir?’ dediğini aktarıyor. Bkz. Rifki Salim Burçak, **Yassıada ve Öncesi**, Ankara: Çam matbaası, 1976, s.38.

⁴¹⁷ Perin, ihtilâl esnasında yürüyüş yapan Harp Okulu’nun komutanı olan Tuğg. Sıtkı Ulay’ın 1957 seçimleri sonrasında ordudan ayrılmak istediğini, generallik istemediğini, bunun yerine hükümet tarafından bir sınır iline dahi olsa vali yapılması talebini amcazadesi aracılığıyla Savunma Bakanı Ethem Menderes’e iletmiş, hatta kendisine valilik verildiği takdirde o ilde Halk Partisinin nefesini keseceğini vaat ettiğini aktarıyor. Bkz. Mithat Perin, **Yassıada Faciası** Cilt 1 (27 Mayıs darbesinden idamlara kadar işkence altında ezilenlerin dramı), İstanbul: Dem Yayınları, 1990, ss.79–81.

⁴¹⁸ “Silâhli kuvvetlerimiz bütün yurtta idareyi fiilen ele aldı”, **Hürriyet**, 27 Mayıs 1960. İhtilâlin hemen ertesi günü hiçbir siyasi partiye mensup olmayan üyelerden teşekkül eden Bakanlar Kurulu ilân ediliyor; seçimlerin üç ay sonra yapılacağı açıklanıyordu. İhtilâlciler henüz kimleri gözaltına alacaklarından emin değillerdi. Nitekim aralarında DP’liler içinde ordu nazarında sevilen Şem’i Ergin’in de bulunduğu üç isim, hemen serbest bırakılıyorlardı. Ancak bu iki isim sonradan yeniden gözaltına alınıp, tutuklanacaklardı. Bkz. *Hükümet teşekkül etti. Cemal Gürsel’in Başbakan ve Milli Savunma Vekili olduğu kabineye partili hiçbir şahıs alınmadı. Seçimler 3 ay sonra yapılacak. Şem’i Ergin, Sıtkı Yırcalı ve Esat Budakoğlu serbest bırakıldı*, **Yeni İstanbul**, 29 Mayıs 1960. Bu arada İsmet Paşa’da erken bir seçimin sayısız faydaları olduğunu açıklıyor ancak ilk siyasi itiraz Osman Bölükbaşı’ndan geliyordu. Bölükbaşı: “CKMP lideri acele seçim istemek, milli menfaate aykırı bir sabırsızlıktır” diyordu, bkz. **Akşam**, 12 Temmuz 1960.

⁴¹⁹ Haydar Tunçkanat “NATO’ya inanyoruz ve bağlıyız” şeklindeki bildiride yer alan ifadenin, 5 Mart 1959 tarihinde iki nüsha olarak yapılan anlaşmanın 1. maddesinde yer alan hükme binaen zorunlu olarak ilân olduğunu söylüyor. Bu ifadeyle Türkiye’ye olası bir ABD müdahalesinin önü kesilmek istenmiştir. Anlaşmanın tam metni için bkz. Haydar Tunçkanat, **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, Ankara: Ekim Yayınevi, 1970, ss.173–177. Bir başka yerde Tunçkanat yine şunları söylüyor: *Bizi endişelendiren bu anlaşmaydı. İhtilâl eğer kısa sürede DP iktidarını devirmemiş olsaydı, DP hükümetinin çağrısı üzerine ABD’nin Dolaylı Saldırı nedeniyle müdahale etme olasılığı vardı.*”, bkz. “Haydar Tunçkanat’ın Yazılı Yanıtı”, Suna Kili (Ed.), **27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası**, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998, s.201.

⁴²⁰ Tamamının uydurma olduğu sonradan anlaşılan haberlere bir örnek olması açısından bkz., “Menderes’in korkunç tasavvurları meydana çıktı. Uydurma bir halk hareketi hazırlanacak ve birçok kimse insafsızca öldürülecekti. Ziraat Bankasının ambarında 2 bin tabanca ve külliyetli miktarda asker elbisesi bulundu”, **Tercüman**, 31 Mayıs 1960.

⁴²¹ “Partizan valiler birer birer tevkif ediliyor. Ethem Yetkiner’in bankada 1 buçuk milyon lirası olduğu tespit edildi; Sarol otomobil kaçakçılığı ile meşgülmüş”. **Tercüman**, 2 Haziran 1960. “K. Aygün, belediye tahvillerini kırdırıp kendi hesabına toplamış. Bekçi aidatlarının da yenildiği anlaşılıyor”. **Akşam**, 12 Temmuz 1960. “Menderes 10 yılda

başında olan kumandan merak ediliyordu. 3 Mayıs 1960'da dönemin Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e hitaben bir mektup kaleme alan emekliliğini beklemek üzere yerleşmeyi düşündüğü İzmir'e giden, dönemin Kara Kuvvetleri Kumandanı Org. Cemal Gürsel'i, hemen hiçbir dahli bulunmadığı ihtilâlin başına oturtmak üzere Etimesgut'tan bir uçak havalanıyordu.⁴²² Diğer öncelikli iş İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Rektörü başta olmak üzere bir grup öğretim üyesinin Ankara'ya davet edilmesi idi. Hocalar, ihtilâlin meşruiyet fetvasını hazırlamak üzere kolları sıvadılar.⁴²³ Hocaların ihtilâlin kışkırtıcılarından oldukları hususu sonradan daha ağır ifadelerle vurgulanmıştır.⁴²⁴

D.İkinci Cumhuriyetin Kuruluşu ve 1961 Anayasası

Radyoevinde Türkeş'in tok sesiyle okunan ilk ihtilâl bildirisıyla birlikte harekete geçen askeri birlikler, kilit noktaları kontrol altına almışlardı.⁴²⁵ Hemen hiçbir tasnife tutulmadan DP'liler teker teker toplanmaya başlanır. Ankara'da toplanan DP'liler Harp Okuluna sevk edilirken, İstanbul'dakiler, Balmumcu Garnizonunda geçici olarak tutulmaya başlanıyorlardı.⁴²⁶ DP'nin önemli isimleri, ihtilâle karşı herhangi bir

---

480 bin lira maaş ve tazminat almış. Sabık Başbakanın 1954 ve 1957 seçimlerinde yaptığı propaganda gezileri için de yolluk aldığı tespit edildi". **Milliyet**, 13 Temmuz 1960. "Bayar kahve ithali içinde de ortakmış", **Akşam**, 27 Eylül 1960. Tabii ki bunların hepsinin koca birer iftira olduğu anlaşıldı.

⁴²² Gürsel, ayağının tozuyla geldiği İstanbul'da, başlatılan iftira kampanyasına, Harp Okulunun Menderes iktidarınca imha edilmesi için hazırlanan bir plan olduğunu açıklayarak katıldı. Gürsel'in beyanına göre: "Sabık Cumhurbaşkanı 1500 Harbiyelinin imhasında hiç mahzur olmadığını söylemiş", **Milliyet**, 9 Haziran 1960.

⁴²³ Sonradan aralarında bölünecek olan bu hocalar, Sıddık Sami Onar, Naci Şensoy, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Tarık Zafer Tunaya, İsmet Giritli ve Hüseyin Nail Kubalı'dan müteşekkildi. Hocalar, metnin ilk cümlesinde bugün içinde bulunulan durumun adı bir siyasi hükümet darbesi sayılmayacağını ifade ediyorlardı. Bu isimlerden ikisi (Tunaya ve Giritli) Sıddık Sami Onar tarafından komisyondan atılmış bir müddet sonra da 147'lere dâhil edilerek üniversiteden de kovulmuşlardır. İsmet Giritli, hem Anayasa Komisyonundan kovularak, hem üniversiteden atılarak hem de fetvacı damgası yiyerek harcandığını ifade ediyor, bkz. Nazlı Ilıcak, **15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor-2**, İstanbul: Kervan Yayınları, 1975, s.481.

⁴²⁴ Bunların başında Sıddık Sami Onar gelmektedir. Yakınlarda vefat eden merhum Göze şunları aktarıyor: "İhtilâlden iki-üç gün sonra bu hukuk imparatorunun, bu soğukkanlılık timsalinin üniversite bahçesinde 'Şehitlerimiz bu kadar değildir, daha çok şehitlerimiz var' dediğini ve bu şehitleri aratmak için başında Profesör Kemal Oğuzman'ın bulunduğu bir komisyon seçtiğini gördük." Bkz. Ergun Göze, **Profesörler Geçiyor** (Üniversite Dosyası), İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975, s.39.

⁴²⁵ Tebliğin tam metni için bkz. "Türk Silâhlı Kuvvetlerinin Millete Tebliği", **Hürriyet**, 27 Mayıs 1960.

⁴²⁶ *Mevkufların Harp Okuluna getirilirken yaşadıkları nahoş hâdiseler karşısında, Yassıada'da yargılananların Ada kumandanı Yb. (sonra Alb.) Tarık Güray'dan gördükleri sui muameleye karşı Balmumcu Garnizonu kumandanının müşfik tavrı tüm DP'liler tarafından beyan edilen hususlardandır. Tarık Güray'ın anlarına karşı bir reddiye kaleme alan Nusret Kirişçioğlu'nun, "Bir de konuşuyor!" kabilinden hazırladığı karşı hatratında şunları söylüyor. "Balmumcu Garnizonunun muhterem komutanı da pekâlâ, hem de Tarık Güray'dan daha şerefle 'BALMUMCU'DA KUMANDAN BENDİM' diye bir hatıra serisi yayınlatabilir ve orada rastladığı zaaf işaretlerini teşhire tevessül edebilirdi. Onda, hiç mi sır yoktu? Vardı şüphesiz ama onda vicdan da vardı.", bkz. Nusret Kirişçioğlu, **Yassıada Kumandanına Cevap** (Yassıada İmralı Kayseri Gerçekleri 2), İstanbul: Baha Matbaası, 1971, s.126. Güray ise*

mukavemet göstermeden nezaret altına alınırken, ihtilâlciler arasında ilk tedirginlik yaratan olay Çankaya’da vuku buldu.⁴²⁷ Bir taraftan tutuklamalar yapılırken diğer taraftan DP iktidarı döneminde siyasi suçlardan tutuklu asker ve siviller serbest bırakılıyordu.⁴²⁸

Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, Muhafız Alay Kumandanı Kur. Alb. Osman Köksal’ın⁴²⁹ ihtilâlciler arasında olduğunu ve kendisini enterne etmeye çalıştığını fark eder fark etmez direnir. Osman Köksal’ın yaşadığı tereddüt ile birlikte Çankaya’nın henüz kontrol altına alınmadığı haberi geçici bir tedirginlik yaratır.⁴³⁰ Bayar’ı almak üzere başlarında Veteriner General Burhanettin Uluç olduğu halde bir grup subay Çankaya’ya ulaşır. Uluç, Bayar’a milletin kendisini istemediğini istifa etmesi gerektiğini ifadeyle teslim olmasını ihtar eder ancak Bayar “*millet iradesiyle bu makama geldiğini ve kendisini ancak milletin görevden alabileceğini*” söyleyerek bunu reddeder. Kendisini zorla alıp götürmeye teşebbüs edenlere karşı ansızın silâhını çekerek şakağına dayar fakat hemen buna mani olunur ve kapıdaki araçlardan birine bindirilerek Harp Okuluna doğru yola çıkarılır.⁴³¹

---

hakkında yazılan ve anlatılanlara karşı o kadar hırs doluydu ki, anılarının henüz başlarında aynen şu cümleleri kuruyordu: “*O kadar ki hakkımda yazılanları bir kurşun kalemle değil, bir kurşunla cevaplandırsaydım bile, insanlık şerefinin gerçek değerini müdrük olacak her mahkeme, benim öyle bir mukabelede bulunmamı sonsuz bir vicdan rahatlığı duyarak mazur görebilirdi*”. Bkz. Tarık Gürayay, **Bir İktidar Yargılanıyor**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1971, s.13. Gürayay’ın anılarının kritik edildiği bir çalışma için bkz. Cengiz, Sunay “*Tarık Gürayay’ın Anıları Ekseninde Yassıada Duruşmaları*”, **Düşünen Siyaset**, Yıl: 2006, Sayı:22, ss.339–351.

⁴²⁷ İhtilâlciler açısından en nefret edilen şahısların başında Cumhurreisi Celâl Bayar geliyordu. Çankaya’nın kolay lokma olmayacağını biliyorlar; bu nedenle ihtilâl hazırlıkları yapılırken ele geçirdikleri Erkan Şubesi kanalıyla oraya aralarından birini atamayı başarıyorlardı. Ancak Bayar’ın gösterdiği direnç karşısında afalladılar. Sonradan iki ihtilâlciler arasında polemik konusu olacak olan (Osman Köksal ve Emin Aytekin) Çankaya Olayı, Bayar’ın tevkifinden Kayseri’ye nakline kadar takındığı vakur tavır, ihtilâlciler arasında bile garip bir hayranlık yaratacaktır. 14’lerden Numan Esin de bunu İttihatçılığın mühlhem mücadelesine geleceğinden gelişine bağlıyor, bkz. Numan Esin, **Devrim ve Demokrasi** (Bir 27 Mayısçının Anıları), İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2005, s.162.

⁴²⁸ “*Baş Kumandan Meclisi Feshetti. Bütün yurttaki mutlak huzur hâkim. Mevkuf subaylar tahliye edildi. İnönü hayatta, salim ve evinde. Sabık Devlet Erkânı Nezaret Altına Alındı*”, **Yeni İstanbul**, 28 Mayıs 1960.

⁴²⁹ Bayar’ın yaptığı en büyük hatalardan biri de budur. Gerek Atatürk, gerekse İnönü Muhafız Alay Kumandanının kim olacağına çok büyük önem verirlerdi. Kumandanı en çok güvendiklerinden seçerler, denetlerlerdi. Oysa Bayar bu seçimi Milli Savunma Bakanlarına bıraktı. Bkz. Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, s.152. Yassıada’da aralarından verdikleri iki fire oldukları anlaşılan Ethem Menderes ve Şemi Ergin’in, bu bakanlıkları işgal etmiş oldukları ve bunların da bu işi tamamen Erkân Şubesine bırakmaları, söz konusu şubenin ihtilâlcilerin eline geçmiş olmasıyla, Köksal’ın bu iş için bizzat atamasının yapıldığı sonradan anlaşılacaktı. Aynı Köksal, Ethem Menderes’in emir subayı olan, ihtilâlciler arasındaki Adnan Çelikoğlu’nun tavsiyesiyle, daha önce Erkan Şubesi Müdürlüğü’ne getirilmişti, bkz. Sadi Koçaş, **Atatürk’ten 12 Mart’a**, (Anılar 1. Cilt), İstanbul: Doğu Matbaası, 1977, ss.466–469.

⁴³⁰ Osman Köksal’ın kendisi köşke girer girmez silâhını teslim ederek jandarma tabur kumandanını arayarak tevkif edildiğini, mukavemet etmeyip onların da teslim olmalarını tavsiye ettiği aktaran Aytekin’in yazdıkları önemlidir. Bkz. Emin Aytekin, **İhtilâl Çıkmazı**, İstanbul: Dünya Matbaası, 1967, s.41. İlginçtir ki, Osman Köksal, yapması gerekeni yapamamış, içeri giren diğer subaylara bunun bir inkılâp olup olmadığını soracak kadar olaydan bîhaber gözükmüş, hatta bir üstçavuş tarafından hükümet yanlısı olduğu gerekçesiyle enterne edilmeye kalkılmıştı. Bkz. Uğur Mumcu, **İnkılâp Mektupları**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1993, s.89.

⁴³¹ Bayar, Yassıada’daki tavrı ve duruşuyla vakurdur. Mahkemede konuşurken, burada yargılanan arkadaşlarının hapsinin vatansever, mümtaz insanlar olduğunu, şayet bir kusur aranacaksa kendisinde aranması gerektiğini

Ankara’da ise tam bir keşmekeş hâkimdir. Başta CHP’liler olmak üzere, DP iktidarının gadrine uğradıklarını düşünen birçok şahıs, arkalarında bir manga askerle birlikte DP’li avına çıkar.⁴³² İlgili ilgisiz birçok kişi evlerinden alınarak harp okuluna doğru yola çıkarılır. Harp Okulu tam bir barut fıçısı gibi patlamaya hazırdır. Mevkufların Harp Okuluna girişinde yaşananlar akıllara durgunluk verecek niteliktedir. Araçlardan indirilir indirilmez öfkeli kalabalığın ortasına düşen bu insanlar, tekmeler, yumruklar, küfürler, hakaretlerle birlikte tükürük yağmuruna tutulurlar. Sağduyulu bir grup subay olmasa neredeyse oracıkta yargısız infazların gerçekleştirileceği an meselesidir.⁴³³ Bu esnada en çok bu tip muamelelere muhatap olan iki şahıs vardır: Sabık İçişleri Bakanı Namık Gedik ve Genelkurmay Başkanı Org. Rüştü Erdelhun.⁴³⁴ Tüm bu olaylar cereyan ederken DP hâlâ tüzel kişiliğe sahip ve fiilen olmasa da hukuken varlığını devam ettirmektedir. Ta ki 29 Eylül 1960 tarihine kadar.⁴³⁵ Sonunda Yassıada’da kurulan⁴³⁶ Yüksek Adalet Divanı olarak isimlendirilen bir mahkemede 14

---

söyleyebilecek kadar diğerkamdır, bkz. Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, s.141.

⁴³² İhtilâl esnasında Zeytinburnu’nda görevli olan MBK üyesi, sonradan 14’lere dâhil, Ahmet Er, bulunduğu mahaldeki CHP’lilerin sevinç içinde olduklarını, şımarıklığın ise çehrelerinden okunduğunu, DP’lilerin ise başları öne eğik ve ağlamaklı olduklarını anlatıyor. Bkz. Ahmet Er, **Hatıralarım ve Hayatım** (27 Mayıs’tan 12 Eylül’e, Ahmet Yesevi’den Yunus Emre’ye), İstanbul: Pamuk Yayıncılık, 2007, s.72.

⁴³³ Halk arasında DP’lilere yapılanlar Gürsel’in ve MBK’nin de zaman içinde tepkisini çekmiş ve sert bir uyarıyla bu tür davranışların bırakılması istenmiştir. “Gürsel ‘DP’lilere tecavüz edenler ceza görecek’ dedi”. **Milliyet**, 28 Haziran 1960.

⁴³⁴ Basının Gedik’in intiharını haberini yapış biçimine bkz. “Menderes iktidarının kanun dışı icraatını soğukkanlılıkla tatbik ettiren Dr. Gedik kendini pencereden attı ve derhâl öldü”. **Tercüman**, 31 Mayıs 1960. Namık Gedik’in şüpheli ölümü hakkında söyleyecekleri olanların ifadeleri iki zıt yönde olmuş kimilerine göre olay, intihar süsü verilmiş bir cinayet, kimilerine göre ise kesinlikle bir intihardır. Kati olan bir şey var ki; Gedik Yassıada’daki hücrelerine getirildiğinde yüzünde balgam ve tükürükten iğne ucu kadar bile yer yoktur. Böylesi bir muameleye tabi tutulan herhangi bir insanın intiharı düşünmemesi pek mümkün gözükmemektedir, bkz. Öztuna, /Gökdemir, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler**, s.118. Erdelhun ile Gürsel arasında örtülü bir rekabetin de olduğu anlatılır. Buna göre, Erdelhun’un görev süresi yaş haddi ötesinde uzatılmasaydı, yerine Gürsel Genelkurmay Başkanı olacaktı. 3 Mayıs 1960 tarihli, Gürsel’den Ethem Menderes’e giden mektubu, bu olayın tetiklediği ileri sürülür, bkz. Füzuran Tekil, **Türk Demokrasisi İçinde Süleyman Demirel**, İstanbul: Göktürk Yayınları, 1978, s.126.

⁴³⁵ Cemal Özbey isimli bir şahsın başvurusu üzerine, “Demokrat Parti Dün Kapatıldı. 17 dakikalık bir duruşmadan sonra Ankara 4. Asliye Hukuk Mahkemesi Hâkimi, kararı bildirdi: DP’nin feshine karar verilmiştir; kapatılmıştır”, **Yeni Asır**, 30 Eylül 1960. DP böylece kendi iktidarı döneminde kapatılan ve kapatılmasında büyük rolü olduğu Millet Partisi’nin akıbetine uğruyordu. MP’de Ankara 3. Sulh Hukuk Mahkemesince kapatılıyordu. Bkz. “Mahkeme, Millet Partisinin kapatılmasına karar verdi”, **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1954.

⁴³⁶ “Düşüklerin Yassıada’da yargılanması katileşti. Milli Birlik Komitesi, Yassıada’da gerekli hazırlıkların yapılması için ilgililere emir verdi”, **Akşam**, 20 Temmuz 1960. Bu arada tutukluların yandaşları tarafından kaçırılacağı haberleri gelmekte, buna karşı tedbirler alınmaktadır. Yassıada’ya yer altından kazılacak tünel planları gibi mesnetsiz haberler çıkarılmaktadır. Üstelik bir grup sarhoş vatandaşın ağzından çıkan böylesi bir plan (!) yüzünden bu insanlar aylarca Balmumcu Garnizonu’nda tutuklu kalacaklardır. Bkz. Mehmet Turgut, **Çıkış Yolu**, İstanbul: Tur Yayınları, 1980, s.136. Sanıkların mektuplarındaki kimi ifadeler bile mercek altına alınmaktadır. Samet Ağaoğlu’nun ablası Süreyya Ağaoğlu hatıralarında şu ilginç olayı anlatır: “Bir gün kardeşim Gültekin, Samet’e mektubunda: ‘Ağabey, sen kendine dikkat et, biz kuvvetliyiz’ yazmış. Harbiye’de Örfî İdare Kumandanı Gültekin’i çağırttı ve ‘kuvvetiniz nedir?’ diye sordu. Kardeşim: Babam Malta’da iken annemin ona böyle mektuplar yazdığını ve bu suretle babamın moralini yükselttiğini büyüyünce öğrenmiştim, onun için bu tabiri kullandım, yoksa top, tüfek sizde’ cevabını vermiş”. Bkz. Süreyya Ağaoğlu, **Bir Ömür Böyle Geçti**, İstanbul: İshak Basımevi, 1975, s.146.

Ekim 1960'da yargılanmaya başlayan⁴³⁷ DP'lilerden 15'i hakkında idam, diğerleri hakkında çeşitli hapis cezaları verilir.⁴³⁸ İdamlardan 4'ü onaylanır ancak Celâl Bayar'ın cezası yaş haddi sebebiyle müebbede çevrilir,⁴³⁹ Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan 16 Eylül sabahı⁴⁴⁰, Adnan Menderes ise 17 Eylül'de öğle vakti idam edilirler.⁴⁴¹ Yargılama safahatı incelendiğinde, basının süren bir davayı etkileyecek yönde yayın yaptığına her gün şahit olunuyordu.⁴⁴²

11 Şubat 1961'de 6 yeni partinin kuruluş dilekçeleri İçişleri Bakanlığına sunuluyordu.⁴⁴³ Sağda yer alan partilerin ortak kaygısı; hepsinin de kapatılan DP'nin boşta kalan oylarını toplayabilmektir. Bir taraftan da yeni anayasa çalışmaları devam ediyor; anayasanın şekillenmesindeki ana ilkeler tartışmaya açılıyordu. 27 Mayıs anayasası olarak takdim edilen 1961 Anayasası birçok açıdan incelenmiştir. Türk anayasa geleneğine ruhunu veren ana eğilimin tasfiye edilen bir önceki döneme dönüşü engelleyecek kurallar içermesi olgusu, tabii ki bu anayasa için de geçerlidir. Yeni anayasa öyle birdenbire ortaya çıkmadı. 1957 senesinden itibaren CHP tarafından

---

⁴³⁷ Bebek ve Köpek Davası olarak başlayan muhakemelerde asıl amaçlanan: sanıkların cemiyet nezdindeki itibarlarını sarsmaktır. Haberin ayrıntısına bakıldığında tutuklandıktan bu yana okumanın bile yasak olduğu anlaşılıyordu. "Hesap vermeye dün başladılar. Sanıkların okuyacak her şeyi getirebilecekleri dün açıklandı", **Akşam**, 15 Ekim 1960.

⁴³⁸ Bunun yanı sıra inkılâp mahkemelerinin kuruluşu hakkında basında haberler yer almaya başlıyordu. "İnkılâp Mahkemeleri Kuruluyor. Milli Birlik ruhunu bozmaya matuf faaliyetleri önlemek için gereken yerlerde geniş yetkili mahkemeler kurulmasına dair tasarı Milli Birlik Komitesince kabul edildi. Askeri veya sivil 3 yargıç ile bir savcıdan meydana gelecek mahkeme, Geçici Hükümet süresince faaliyette bulunacak", **Akşam**, 4 Ağustos 1960.

⁴³⁹ Kanunların geriye yürümezliğinin ihlâl edildiği bir düzendir 27 Mayıs düzeni. 27 Mayıs'ı hukuk ve demokrasi adına kutsayanların tamamen Bayar için çıkarılan şu kanunu nasıl savdukları merak konusudur. "İdam cezasında yaş haddi kaldırıldı. Türk Ceza Kanununda yapılan değişikliğe göre 65 yaşını geçenler de idam edilebilecek. Kanun önceden işlenmiş vatana ihanet suçlarına da uygulanacak". **Akşam**, 12 Temmuz 1960. Tabii ki bu değişikliğin ardından Bayar için istenen ceza da ilân ediliyordu. "Bayar'ın idamı istendi. Milli Birlik Komitesi sakat Reisicumhurun 'Hıyaneti Vatanîye' suçu ile yargılanmasına karar verdi". **Milliyet**, 13 Temmuz 1960. Muammer Aksoy, bu değişikliğin bizzat Orhan Erkanlı tarafından yapılan bir tehdit neticesinde ortaya çıktığını belirterek, *aksi halde Bayar'ı öldüreceklerdi* diyor. Bkz. Nazlı Ilıcak, **15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor-1**, İstanbul: Kervan Yayınları, 1977, s.141. Bayar, Yassıada'daki tutukluğu esnasında intihara da teşebbüs etmişti. Adaya asıl getiriliş biçimlerini örtmek için film senaryosu hazırlayan ve bir kez daha ama bu sefer medenî bir şekilde getirilmişler gibi giydirilip, demir atmış bir gemiden indirilip sahnesini çok haysiyet kırıcı bulmuş; ölmeye karar vermişti. Tabii Bayar'ın bu girişimi basın tarafından suçluluğunun telâşına bağlanmıştır. "Bayar, intihara teşebbüs etti", **Akşam**, 27 Eylül 1960.

⁴⁴⁰ MBK'nin 59 nolu tebliğiyle açıklanan infaz haberinde Menderes'in cezasının hastalığı sebebiyle hükmün infaz edilemediği bildiriliyordu. Menderes intihara teşebbüs etmişti ancak bu açıklanmıyordu, bkz. "F.R. Zorlu ve Hasan Polatkan dün sabaha karşı idam edildiler. Menderes'in hastalığı henüz geçmediği için hakkındaki idam hükmü infaz edilemedi", **Yeni İstanbul**, 17 Eylül 1961.

⁴⁴¹ "Menderes de idam edildi. Altı doktor, sıhhatinin iyi olduğuna dair rapor verdi", **Hürriyet**, 18 Eylül 1961.

⁴⁴² DP'nin dikta yönetimine heveslendiği bunun için de muhalefeti yok etmek üzere valiliklere gizli tamimler gönderdiğine ilişkin belgeler bulunduğu haberine bkz. "Sabıkların bir tertibine ait yeni vesika bulundu", **Akşam**, 17 Ağustos 1960.

⁴⁴³ "Ankara'da altı siyasi parti dün kuruluş müracaatlarını yaptılar", **Cumhuriyet**, 12 Şubat 1961.

oluşturulan ve “*İlk Hedefler Bildirgesi*”yle somuta indirgenen, neredeyse bütün talepler 1961 anayasasının özünü oluşturmuştur.⁴⁴⁴

1961 Anayasası Milli Birlik Komitesi⁴⁴⁵ ile Temsilciler Meclisinden oluşan bir “*Kurucu Meclis*” tarafından hazırlandı.⁴⁴⁶ Anayasa taslağı üzerinde uzlaşmak konusunda sanıldığı gibi aksine oldukça ateşli tartışmalar yaşandı. Temsilciler Meclisi içinde yer alan özellikle sosyal haklarla ilgili maddelerin müzakere edilmesi sürecinde reformcu aydınlar ile siyaset adamlarının bu maddelerin ısrarlı savunucuları olmaları karşısında, tarımdaki hâkim çevrelerin menfaatlerini temsil eden üyeler arasında yoğun tartışmalar yapıldı. Özellikle toprak reformu konusundaki maddenin müzakeresinde, tarih bir kez daha tekerrür ediyordu. Topraksız köylünün toprak sahibi kılınmasının savunulması politikacılar tarafından temsil edilen kanattan değil, memur, öğretmen ve yazarlardan oluşan aydın kanat tarafından üstleniliyordu.⁴⁴⁷

1924 Anayasasının aksine 1961 Anayasası, meclis iradesi üstünde bir norm ve merci fikriyle birlikte hazırlanıyordu.⁴⁴⁸ Bu çerçevede 1961 Anayasasıyla belki de en önemli yenilik olarak, kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyecek Anayasa Mahkemesi kuruluyordu. Böylece meclis iradesinin üstünlüğü ilkesi, yerini, herkesi bağlayacak “*anayasanın üstünlüğü*” ilkesine bırakıyor, eski anlayışta hâkim olan “*meclisin çıkarttığı hiçbir yasa anayasaya aykırı olamaz*” anlayışı terk ediliyordu.⁴⁴⁹

⁴⁴⁴ Bülent Tanör, **İki Anayasa 1961–1982**, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. 1986, s.16.

⁴⁴⁵ Komiteyi oluşturan isimler toplam 38 kişidir ve aralarında sadece 5 general bulunmaktadır. Bunlardan sadece ikisi orgeneraldir. Biri tümgeneral ikisi ise tuğgeneral rütbelindedir. Komite şu isimlerden oluşuyordu: Cemal Gürsel, Fahri Özdilek, Cemal Madanoğlu, Sıtkı Ulay, İrfan Baştuğ, Osman Köksal, Selahattin Özgür, Muzaffer Yurdakuler, Fikret Kuytak, Refet Aksoyoğlu, Vehbi Ersü, Ahmet Yıldız, Kamil Karavelioğlu, Mehmet Özgüneş, Kadri Kaplan, Sezai O’kan, Suphi Gürsoytrak, Suphi Karaman, Sami Küçük, Mucip Ataklı, Emanullah Çelebi, Haydar Tunçkanat, Ekrem Acuner, Şükran Özkaya, Alparslan Türkeş, Dündar Taşer, Muzaffer Özdağ, Numan Esin, Ahmet Er, Muzaffer Karan, Rıfat Baykal, İrfan Solmazer, Fazıl Akkoyunlu, Orhan Erkanlı, Orhan Kabibay, Şefik Soyuyüce, Münir Köseoğlu, Mustafa Kaplan. Bu isimlerden İrfan Baştuğ, Şükran Özkaya ile birlikte yaptıkları bir seyahat esnasında, 6 Eylül 1960 tarihinde geçirdiği bir trafik kazası sonucu vefat etmiş ve komite 37 kişiye düşmüştür. Son 14 isim ise 13 Kasım 1960’da tasfiye edilerek yurtdışındaki büyükelçiliklere hükümet müşaviri olarak atanmışlardır; yani tasfiye edilmişlerdir. Hikmet Özdemir, “*Siyasal Tarih (1960–1980)*”, Sina Akşin (Yay. Yön.), **Türkiye Tarihi-4** (Çağdaş Türkiye 1908–1980), İstanbul: Cem Yayınevi, 2000, s.231.

⁴⁴⁶ “*Milli Birlik Komitesi bir kurucu meclis şeklinde çalışacak*”, **Milliyet**, 9 Haziran 1960.

⁴⁴⁷ Tanör, **İki Anayasa 1961–1982**, s.17.

⁴⁴⁸ Celâl Bayar, anayasanın ruhuna rengini veren ana eğilimin, “*hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir ve millet bu hâkimiyetini bizzat kullanır*” düsturundan, “*hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir ancak hâkimiyetini yetkili organlar eliyle kullanır*” düsturuna geçiş olduğu görüşündedir. *Aslında her ne kadar bu eğilim demokrasinin temel ilkelerine ters de olsa Türk siyasi geleneğine uygundur* der. Böylece seyfiye, MGK ile kalemiye, Anayasa Mahkemesi, TRT, Planlama ve seçim dışı gelmiş senato üyeleriyle, ilmiye ise özerk üniversiteyle tekrar yitirdikleri mevzileri kazanmışlardır, bkz. Celâl Bayar (Anlatan), **Başvekilim Menderes**, Der. İsmet Bozdağ, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1986, ss.10–11.

⁴⁴⁹ Bu anlayış esas itibarıyla birinci ve ikinci TBMM’nin gücünden mülhem bir geleneğe dayanıyordu. Ülkenin kaderi üzerine aldığı kritik kararları başka hiçbir merciyle paylaşmadan uygulayan böylesine güçlü bir organın denetimi tabii tutulması düşünülemezdi. Ancak DP’li yıllarla birlikte, TBMM’nin aldığı kararların klasik normlar

Anayasa Mahkemesi, her türlü anayasa ya da yasa değişiklikleri konusunda tam yetkiyle donatılmıştı. Bugünkü yetkisinden fazla olarak, anayasa değişiklikleri sadece biçim yönüyle değil, esastan da incelenebiliyordu.⁴⁵⁰ Cumhuriyet Senatosu ile Milli Güvenlik Kurulu da, millet meclisiyle birlikte egemenliği paylaşan iki organ olarak ortaya çıkıyordu. Üstelik tamamen denge anlayışının bir ürünü olarak hazırlanan 1961 Anayasasında senato terkihi bile, seçimle gelmeyen *kontenjan senatörlüğü*, *tabii senatör* gibi atanmışlardan da oluşturuluyordu.⁴⁵¹ Böylece kuvvetlerin dağıtılması ve birbirlerini dengelemesi, egemenliğin ve iktidarın kullanılmasının paylaştırılması esasına müstenit olarak hazırlanan anayasa “*bölüşürülmüş egemenlik*” esasını benimsiyordu.⁴⁵²

1961 Anayasasını yapan iradeyle 1924 Anayasasını hazırlayan irade arasındaki iki temel fark vardı. Buna göre 1982 Anayasasını hazırlayan iradenin iktidarda kalacağını bilen ve kalan güç olduğunu bilerek meclisi tek egemen merci olarak esas almasının gerekli olduğunun idrakinde olmasıyla açıklanabilirken, 1961 Anayasasını hazırlayan iradenin tavrı ise bir şekilde genel oy yoluyla iktidarı yine DP mirasçılarına bırakmak zorunda kalacağını bilincinde olmasından ileri geliyordu.⁴⁵³ Anayasa bu yönüyle yasama ve yürütmenin yargı organı üzerindeki etkilerine mani olunmasına karşılık, yargının bu iki kuvveti denetlemesi esasına dayanıyordu.⁴⁵⁴

1961 Anayasasının liberal öğretiyi örtüşme noktasında çok önemli kurallar getirdiğine şahit olunmaktadır.⁴⁵⁵ Bu önermeyi doğrulayan en önemli gösterge, temel hak ve özgürlükler bahsinde görülmektedir. Devleti ve doğal olarak otoriteyi kutsayan 1982 Anayasasının aksine 1961 Anayasası, *m.10/2*'de insan özgürlüğünün temel niteliklerinin başında hürriyetlerin özüne dokunulamazlığını vurgulayarak, devlete bu

---

hiyerarşisini alt üst ettiği gözlemlenmiştir. TBMM'nin tarihsel kudretinin niteliği için bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Medeniyetin Bekleme Odasında**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1989, ss.172–175.

⁴⁵⁰ Tanör, **İki Anayasa 1961–1982**, s.21.

⁴⁵¹ Senatonun 19 üyesi, büyük çoğunluğu 13 Kasım 1960'da tasfiye edilen 14'lerin karşı çıkmalarına rağmen, İsmet Paşa'nın verdiği siyasi rüşvet olduğu iddia edilen bu mevkilere gelen MBK üyeleri idi. DP'liler, tabii senatör olarak 12 Eylül'e kadar senatoda kalan (bir kısmı istifa edip meclise girmişlerdir) bu isimleri müstehzi bir adlandırmayla: “*ölesiye senatör*” olarak andılar, bkz. Turhan Dilligil, (Sokaktaki Adam), **Allahsız Gardiyan**, Ankara: Güneş Matbaacılık, 1966, s.34.

⁴⁵² Tanör, **İki Anayasa 1961–1982**, s.23.

⁴⁵³ Tanör, **İki Anayasa 1961–1982**, s.21.

⁴⁵⁴ 1961 Anayasasında yargı fonksiyonu, yasama fonksiyonuyla eşdeğer tutulmuş, yürütme bir görev olarak nitelendirilirken, yasama ve yargı birer yetki olarak tanımlanmışlardır, bkz. Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara: Yetkin Yayınları, 2000, s.356.

⁴⁵⁵ Liberal öğretinin esas alındığı bir devletin temel özellikleri için bkz. Ayferi Göze, **Liberal Marksist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, İstanbul: İÜ Yayınları, 1980, ss.3–49.

özgürlüklerin geliştirilmesi için “*siyasi ve sosyal bütün engelleri kaldırmak ve gerekli şartları hazırlamak*” yükümlülüğü getirmiştir.⁴⁵⁶ Olağanüstü koşulların ortaya çıkması durumunda geçici olarak alınması lâzım gelebilecek olan kimi tedbirlerin temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmesi ve sınırlanması sonucunu yaratabileceği olgusu karşısında anayasa, bu sınırlamanın asla şu dört ilkeye aykırı olamayacağını da hükümleri içinde sıralamıştır. *Birincisi: sınırlama ancak anayasada belirtilen nedenlere dayandırılabilir; ikincisi: sınırlamanın anayasanın özüne ve ruhuna uygun olması zorunluluğudur; üçüncüsü: sınırlamada yer alacak kısıntılar idarî işlemle değil, kanunla yapılmalıdır. Son ilkeye göre ise yapılacak herhangi bir sınırlamanın temel hak ve özgürlüklerin özüne dokunmaması lüzumudur.*⁴⁵⁷

1961 Anayasası yine 1982 Anayasasının aksine temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmasını ilişkin olarak herhangi bir “*genel sınırlama maddesi*” getirmemiştir. Bu özelliğiyle sınırlama sebepleri gösterilmeyen hak ve özgürlüklerin içerikleri bakımından sınırsız oldukları iddialarının ileri sürülebilmesine olanak sağlanmıştır.⁴⁵⁸ Bu yönüyle özellikle altmışlı ve yetmişli yıllarda muhakeme konusu olan birçok davada, yargılanılan, Türk Ceza Kanununun ilgili hükümleri hakkında anayasaya aykırılık savları ileri sürülebilmıştır.⁴⁵⁹

1961 Anayasası bir anlamda, başlangıç kısmında zikredilen “*meşruiyetini kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanan millet*” deyiimiyle çelişkiye düşme kaygısıyla özgürlüğün asıl güvencesinin devlet organları ve kurumlarında ya da resmi şahıslarda değil, sivil toplumda olduğu vurgusuyla kaleme alınmıştır . Bu nedenle anayasa bizzat kendini kendi eliyle “*vatandaşların uyanık bekçiliğine*” emanet etmiştir.⁴⁶⁰ Şu hususu özellikle belirtmek gerekiyor ki; anayasanın ruhu ne kadar özgürlükçü olursa olsun arkasında yatan anlayış müstebittir. Menderes yönetimine karşı duyulan husumet, anayasanın tam anlamıyla meclis dışı kurumlarla sistemin vesayet altında tutulması esasına dayandırılmıştır. Anayasa, serbestçe eleştiride bulunabilme

---

⁴⁵⁶ Burada liberal anayasa geleneğinin etkisi bariz olarak görülüyor. Buna göre anayasa devlete karşı bireyin haklarını güvence altına almayı amaçlarken, bunu bir temenni olarak değil, anayasal bir görev olarak belirliyor, bkz. Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. 1991, s.135.

⁴⁵⁷ Tanör, **İki Anayasa 1961–1982**, s.26.

⁴⁵⁸ 1961 Anayasasının temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması şartlarının belirlendiği 11. maddesi görüşülürken, komisyon sözcüsünün şu sözleri konuyu aydınlatmaktadır: “*kanun bir hakkı düzenlerken, bu hakkın veya hürriyetin cevherine dokunamaz. Hak veya hürriyet, maddede belirtilen maksatlarla sınırlanabilecek, fakat bu istikamette sınırlanırken bile tahrip edilemeyecek, yok edilemeyecektir. Özüne dokunamamaktan maksat budur.*”, bkz. İlhan Akın, **Kamu Hukuku**, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.1987, s.399.

⁴⁵⁹ Tanör, **İki Anayasa 1961–1982**, s.27.

⁴⁶⁰ Tanör, **İki Anayasa 1961–1982**, s.28.

imkânına, arkasındaki fiili gücün yapıp ettiklerinin sorgulanması konusunda getirdiği istisnalarla ilk darbesini vurmuştur.⁴⁶¹ *Tedbirler Kanunuyla* 27 Mayısçılar, eleştirilemezlik zırhına kavuşturulmuşlardır. Bu da ileride değinileceği gibi bir tür *çıkış garantisidir*.

1961 Anayasasının tasvibiyle 1982 Anayasasının tasvibi arasında önemli bir sayısal ve oransal fark bulunmaktadır. Oylamaya halkın katılımı, kabataslak, sayısal olarak 13 milyonda 9 milyon olmuş; 9 milyonun yaklaşık 3 milyonu anayasaya red oyu vermiştir. 1982 Anayasasının % 92'lik bir oranla kabul edilmesi, nasıl farklı koşulların sonucuysa, 1961 Anayasasının tüm getirdiklerine rağmen bu kadar yüksek sayıda olumsuzlanması da içeriğine değil, yapılış tarzına ve mağdur ettikleriyle ilgili hissiyatla alâkalıymış gibi gözüküyor.⁴⁶² 21 Temmuz 1961'de tespit edilecek seçim tarihi 15 Ekim 1961 olarak ilân ediliyor ancak 18 Ağustos'ta seçim propagandasına bazı sınırlamalar getiriliyordu. Tabii ki bu sınırlamaların başında, 27 Mayıs'ı eleştirememeye ile düşüklükleri(!) övmeye geliyordu.⁴⁶³ Anayasasının getirdiklerine rağmen hâlâ tatmin olmayan ihtilâlcilerin varlığı da işin cabası gibi durmaktaydı.

E. Aydemir İsyanlarından 12 Mart'a Müdahale Girişimleri

Ordudaki 235 general/amiralin ve 5000 subayın yüzbaşı ve binbaşılardan çoğunlukta bulunduğu bir komite tarafından emekli edilmeleri, sonrası için üst rütbelilere açısından "*altına hâkim olamama*" sorununu yarattı. MBK'nin 13 Kasım tasfiyesi sonrasında zayıflamasıyla birlikte inisiyatifi ele geçiren Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) tarafından imza altına alınan, 21 Ekim Protokolünde de bu saik önemlidir. Nitekim bu olay, alttan gelen kıpırdanmalar karşısında bu işi küçük rütbelilere bırakmak istemeyen albaylarla tek ve iki yıldızlı generallerin teşebbüsüdür. 27 Mayıs, generaller için öylesine bir ders olmuştur ki 12 Mart öncesi planlanan 9 Mart cuntası örneğinde görüldüğü gibi çoğu kez bu tip siyasi işlere bulaşmak istemeyen üst düzey komutanlar,

---

⁴⁶¹ Şu haber bu yargının bir kanıtı olarak kabul edilebilir mi? "*Müşterek Beyanname: Yassıda ile ilgili olan kısım resmen açıklandı; Siyasi partiler 27 Mayıs ihtilâlinin siyasi maksatlarla her ne suretle olursa olsun istismarına müsaade etmeyeceklerini bir kere daha kesin olarak ifade ediyorlar*", bkz. **Yeni İstanbul**, 17 Eylül 1961.

⁴⁶² "*Anayasa Referandumunda belli olan neticeler*", **Tercüman**, 11 Temmuz 1961.

⁴⁶³ "*Seçim propagandasına ait taahditler açıklandı*", **Hürriyet**, 19 Ağustos 1961.

27 Mayıs gibi bir hareket yaşanıp, yine yüzbaşılarda binbaşılarda emrine girme korkusuyla sivil otoriteye müdahale etmek durumunda kalmışlardır.⁴⁶⁴

MBK ile SKB arasındaki güç gösterisinin ilk raundu 21 Ekim Protokolünün ilk imzacısı olan İrfan Tansel'in tasfiyesi girişimiyle birlikte yaşandı. Hava Kuvvetlerinin ordudaki kaynaşmadaki liderliği ve kontrol edilemezliği karşısında, kuvvet komutanını değiştirme gibi bir tedbir düşünen Gürsel ve Sunay, İrfan Tansel'i Washington'a görevli olarak göndererek, yerine Süleyman Tulgan'ın atanmasının yarattığı kaos düşündürücüdür. Bu atama biçimine itiraz eden Batur yeni komutanı Eskişehir'e davet ederek kendisini komutanları olarak tanımayacaklarını açıklamıştır. Tulgan'a karşı Hava Kuvvetlerinin gösterdiği mukavemet karşısında Gürsel ve Sunay geri adım atarak İrfan Tansel'i tekrar kuvvet komutanlığına atarken Tulgan emekliye sevk ediliyordu.⁴⁶⁵ İrfan Tansel'in Hava Kuvvetleri Komutanlığından alınıp, Washington'a bir dış görevle yollanması girişimi karşısında Hava Kuvvetlerinde küçük çaplı bir ayaklanma çıkar. Cemal Gürsel'in emri dinlenmez olmuştur artık. Bunun üzerine Gürsel, 1 Haziran 1961'de Genelkurmay Başkanı Sunay ile görüşür, ancak jetlerin alçaktan uçan gölgesinde.⁴⁶⁶

Seçimler sonrasında sivil ve askeri erkânı bir araya getirerek yapılan toplantıda⁴⁶⁷ İnönü'nün tavrı askerlere karşı serttir. Tecrübeli devlet adamının karşısında zaten psikolojik bir eziklik duyan asker zevata yönelik olarak sarfettiği; *“Sizin devlet yönetimine ait işlere kafanız çalışmaz, yönetim ciddi bir iştir ve meclislerce yapılır”*⁴⁶⁸ şeklindeki sözleri 21 Ekim Protokolünün 25 Ekim'i geçmemek üzere idareye fiilen el koyma kararlılığını bir kararsızlaşmaya doğru götürmüştür. İsmet Paşanın emirlerini bir peygamber buyruğu olarak kabul edenlerden de başka bir şey beklenemezdi zaten.

Ordudaki 27 Mayıs yarası değilerek devam etmektedir. İhtilâlcı Cemal Gürsel bunun farkındadır ve derin bir hicap duymaktadır. Temmuz 1960'daki Harp Akademisi diploma töreninde *“Ordu hastadır”* diyerek ardından şunları eklemiştir: *“Arkanıza bakmayacaksınız. Yaptığımızı unutacaksınız. İhtilâle ait her şeyi, her hizmeti arkanızda*

⁴⁶⁴ Öztuna/Gökdemir, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*, s.139.

⁴⁶⁵ Batur, *Anılar ve Görüşler*, s.94–96.

⁴⁶⁶ Hekimoğlu, *27 Mayıs'ın Romanı*, s.173.

⁴⁶⁷ Batur, *Anılar ve Görüşler*, s.100–101.

⁴⁶⁸ 27 Mayısçıların okudukları ve en çok etkilendiklerini belirttikleri bu eser Rusçadan Bulgarcaya yapılmış bir tercümesinden Türkçeye çevrilmiştir. Milli Savunma Bakanlığı tarafından askerlere da okunması tavsiye edilmiş bu kitap, toplumsal çatışmayı yok farz eden korparatist bir anlayışın eseridir. Bkz. Grigory Petkov, *Beyaz Zambaklar Ülkesinde* (bir milletin uyanışı), Bulgarcadan çev. Prof. Dr. Ali Haydar Bey, İstanbul: Hayat Yayınları, 2004 (1929).

*bırakarak yalnız şerefınızla kışlalarınıza ve vazifelerinize döneceksiniz. ÇÜNKÜ ASKERİN SİYASETLE UĞRAŞTIĞI BİR ÜLKEDE, HATTA INKIRAZ MUKADDERDİR”.*⁴⁶⁹

Ancak korkulan başa geliyor ve 21 Ekim Protokolü denen ve temelinde seçimlerin sonuçlarını bahane ederek, memleketin hâlâ düşüklerin idaresi özlemi içinde bulunan mürteci zümrece yönlendirildiği iddiasını taşıyan belge gündeme getiriliyordu. İşin ilginç tarafı en geç 25 Ekim’e kadar müdahale kararı alan SKB, Türk Milletinin hakikî temsilcisi olduğunu iddia edebiliyordu. Ülke neredeyse 1965 seçimlerine kadar fiilen SKB tarafından yönetilmiştir denilebilir. Ancak bunun öncesinde taraflar, yeni bir iç hesaplaşmanın gardını alıyorlardı; SKB bildirisinde imzası bulunan hatta bildirinin hazırlanmasına önyak olan İrfan Tansel’in Hava Kuvvetleri Komutanlığından alınıp başka bir göreve tayini ve ertesinde Süleyman Tulgan kuvvet komutanlığına getirilir. Bu yer değişikliğinde etkili olan şahıs SKB grubuna ve dolayısıyla İrfan Tansel-Mucip Ataklı ittifakına sıcak bakmayan, Cemal Gürsel’in başyaveri Havacı Agası Şen’dir. İşin bundan sonrası SKB’nin gücünün ve göze aldıklarının boyutunu sergiler niteliktedir. Jetlerin Çankaya üzerinden alçaktan uçurulmaları, bu işin mimarı olan Kur. Alb. Muhsin Batur’un Süleyman Tulgan’a çektiği rest vs.⁴⁷⁰

Bundan sonrası tam anlamıyla bir devletin yönetiminin kimlere ne şekilde geçebildiğini göstermesi bakımından önemlidir. 7 Haziran’da Devlet Başkanına istekleri bildiren emir gibi 6 maddelik ultimatom gönderilir. Bildirinin hazırlayıcısı müzmin ihtilâlcî Talat Aydemir’dir. Bildiri tam anlamıyla aşağıdan yukarıya doğru fişkiran bir lâv yakıcılığındadır. Cunta, dört başı mamur, birer birer muhaliflerini temizlemeye başlamıştır. İstekler şunlardır.

1-Korgeneral İrfan Tansel, eski vazifesi olan Hava Kuvvetleri Kumandanlığına iade edilecektir.

2-Millî Müdafaa Vekili Muzaffer Alankuş, K.K.K. Celâl Alkoç, II. Ordu K. Şefik İter, Deniz K.K. Zeki Özak emekliye sevk edileceklerdir.

3-Hava Kuvvetlerinde bizim harekâtımıza karşı duranlar, Hv. K.K.’nin (İrfan Tansel’in) tanzim edecekleri listeye göre emekliye sevk edileceklerdir.

4-Korg. Cemal Madanoğlu Örfî İdare Kumandanlığından, Muhafız Alay Kumandanı Osman Köksal, Muhafız Alayı Kumandanlığından alınacak, MBK’deki vazifelerine döneceklerdir.

5-Orduda yapılacak tayin, terfî, tasfiyelere MBK karışmayacaktır.

⁴⁶⁹ Öztuna/Gökdemir, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler**, s.140.

⁴⁷⁰ Öztuna/Gökdemir, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler**, s.141.

6-MBK üyelerinden hiçbiri bundan sonra MBK'den tasfiye edilmeyecek ve istifaya zorlanmayacaktır".⁴⁷¹

Süresi 24 saat olan ultiatom "aksi takdirde..." diye sona ermektedir. Ancak bütün isteklerin kabul edildiğine dair cevap daha 11. saatte gelir.

Seçimler yapılmış beklenenin aksine CHP birinci parti olmasına rağmen tek başına iktidar olamamıştı. CHP dışındaki diğer iki parti olan AP ile YTP tamamen DP tabanına dayanırken CKMP, CHP'ye yakın sayılmazdı. Bu durum DP'nin gölgesinin Türk siyasi hayatı için kolay silinir bir imge olmadığını gösteriyordu. Cunta artık buna tahammül edemezdi; nitekim 21 Ekim 1961 günü Yıldız'daki Harp Akademisi binasında toplanan 10 general ve 28 Albay tarafından imzalanan 21 Ekim Protokolü diye adlandırılan metin, kayıt altına alınıyordu.

Tüm bu olaylar karşısında tüm siyasi mahfillerde bir direnç baş gösterdi. Bunların başında İsmet İnönü geliyordu. Orduda hemen her düzeyde ihtilâlcilik kesafeti farklıdır. Her mutedil yapıda birkaç müfrit bulunabileceği gibi, her müfrit yapıda ılımlılar da bulunur. Cuntaların temel özelliği ise asla birer türdeş yapı kuramamaları olmuştur. Siyasetin varlık nedeni iktidar olgusu oldukça, cunta, örgüt vs. her kurumda siyaset olacaktır. Ancak ontolojisinde uzlaşmanın değil hiyerarşinin bulunduğu bir kurum olan ordunun kendi dokusuna ters, emir-komuta zinciri dışında örgütlenmiş MBK, SKB ve çeşitli adlarla kurulu cuntalarda geriye ket vurma şeklinde nükseden davranış biçimleri içine girilmiştir. SKB'nin zafiyetleri de bu çerçevededir. Ancak iki taraf için de orta bir yol bulunur, 27 Mayıs'ın ilkeleri etrafında varılacak bir mutabakat, ancak o zaman parlamento açık tutulacaktır. Bu çerçevede Çankaya Protokolü olarak adlandırılan metin hazırlanmıştı; söz konusu metin 4 maddeden oluşuyordu:

1-Gürsel'in cumhurbaşkanlığı garanti edilecek.

2-Eminsular tekrar orduya dönmeyecekler.⁴⁷²

⁴⁷¹ Öztuna/Gökdemir, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler**, s.141.

⁴⁷² Silâhlı Kuvvetlerden emekli edilmek suretiyle çıkarılan general ve subayların, ordudaki kadro şişkinliği gerekçesiyle emekli edildikleri, hiçbir zaman inandırıcı bulunmamıştı. Emekli İnkılâp Subayları (EMİNSU) çatısı altında toplanan bu subaylar, kendilerine İttihatçılar tarafından alaylı zabitanaya yapılanların aynısı yapıldığını iddia ederken, özellikle 3 Ağustos tarihinin, İttihatçıların tard ve tenzil-i rütbe ettikleri günün yıldönümü olan tarihe rastlamasının tesadüf olmadığını ifade ediyorlardı. 27 Mayısçılar, İttihatçıların sadece tenzil-i rütbeyle orduda bıraktıkları zabitanın sonradan kendilerine muhalif *Halaskâran Cemiyeti*'ne dönüşen örgütlenmeden ders çıkarmış olmaları gerektir. Bu geniş subay grubunu emekliye sevk ederek ordu saflarından çıkararak tedbir almışlardır. EMİNSU'nun rütbeleri, tıpkı o dönemdeki *Tasfiye-i Rütbe Kanunu* uyarınca indirilen ve ordu içinde kalanların örgütü olması durumunda etkisinin ne seviyede olabileceği herhalde tahmin edilebilir. Bkz. Galip Vardar (Anlatan), **İttihat ve Terakki İçinde Dönenler**, Yazan: Samih Nafiz Tansu, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2003, s.122. Bkz. "235 General dün emekliye ayrıldı", **Akşam**, 4 Ağustos 1960. Bunu, 25 hizmet yılını dolduran 885 astsubayın emekliye sevki izledi, bkz. **Milliyet**, 23 Eylül 1960.

3.147'ler üniversiteye alınmayacaklar.

4.Yassıada'da mahkûm edilenler affedilmeyecekler,

Burada yazılı olmayan, fakat kesin dile getirilen bir madde de İsmet Paşa'nın başbakan olması idi".⁴⁷³ Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanlığı adaylığına karşı Ord. Prof. Ali Fuat Başgil de Cumhuriyet Senatosunun Samsun Senatörü unvanıyla adaylık başvurusu yapmış, ancak darbecilerden Sıtkı Ulay tarafından ya adaylıktan çekilmek ya da Etlik'te gömülmek arasında bir tercih yapma durumunda bırakılmıştır. Başgil çaresiz adaylıktan çekilmiş, senatörlükten bile istifa edip İsviçre'nin yolunu tutmuştur.

Seçimlerin yapılaş biçimi tam bir fecaattir. Meclis kuşatılmış, belleri tabancalı subaylar ortalıkta dolaşmakta, Ankara garnizonu alarmdadır. Dinleyici locaları yüksek rütbeli subaylarla doludur. Emellere ulaşılır: Gürsel artık Türkiye Cumhuriyeti'nin 4. Cumhurbaşkanıdır.⁴⁷⁴ 21 Ekim Protokolüyle meclisin açılmaması kararını alan cuntacılar karşı bir mukavemet halindelik söz konusudur. Her ne pahasına olursa olsun, Ankara'da, Sivas'ta, Samsun'da ya da Çemişkezek'te de olsa meclis mutlaka açılacaktır.⁴⁷⁵ Nihayet meclis açılır bir hengâmedir yaşanır meclis koridorlarında. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ı içeriden vuran Muhafız Alayı Komutanı Kurmay Albay Osman Köksal, Bayar'ın en yakınındakilerden Bayan Özel Şahingiray'a, koridorda dolaşırken askerce bir selâm çakarken, ilginçtir ki Dışişleri Bakanı Selim Sarper'in demokrat kızı locadan Milli Birlikçilere karşı "katiller" diye haykırıyordu.⁴⁷⁶

Hele Ali Fuat Başgil'in Cumhuriyet Senatörlüğünden bile istifa ettirilip âdeta İsviçre'ye kaçmaya zorlanması ayrı bir rezalet konusudur. *Hekimoğlu*, ordunun içindeki parçalanmamışlığı yansıtan yorumlarda bulunuyor. Milli Birlikçiler bu duruma çok üzölmüşlerdir ama belli ki onların da yapacak hiçbir şeyleri yoktur.⁴⁷⁷ Cunta kurulmuştur ve 1965 seçimlerine kadar bir yerlerde her an bir şey yapmayı kollayan bir hazırlık içindedir. İşin ilginç tarafı: cuntanın ağır topları hiçbir tasfiyeye uğramadan, sonradan ordu ve kuvvet komutanlıklarına kadar yükselebilmüşlerdir.

⁴⁷³ Öztuna/Gökdemir, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*, s.147.

⁴⁷⁴ *Gürsel Cumhurbaşkanı. İhtilâlin lideri B. Millet Meclisindeki seçimde 607 reyden 434'ünü aldı. Üç çekimser, 1156'da boş pusula çıktı*", *Hürriyet*, 27 Ekim 1961.

⁴⁷⁵ Hekimoğlu, *27 Mayıs'ın Romani*, s.197.

⁴⁷⁶ Hekimoğlu, *27 Mayıs'ın Romani*, s.200.

⁴⁷⁷ Hekimoğlu, *27 Mayıs'ın Romani*, s.201.

Talat Aydemir, 27 Mayıs kompleksiyle yanıp tutuşan bir karakterdir. Aydemir ihtilâli planlayan çekirdek kadronun içinde vardır; ancak çekirdek patlarken o Kore’dedir ve komiteye de alınmamıştır. Ne yapacaktır Aydemir? “*Demek öyle ha! Öyleyse o zaman ben de kendi ihtilâlimi kendim yaparım*”. Önce 22 Şubat 1962, başarısızlık ve kerhen bir af sonra 21 Mayıs 1963 bu kez kesin bir mağlûbiyet ve darağacı.⁴⁷⁸ Oysa birçok darbeci her girişimi sonrası kesin intihar edeceğine inanıyordu. Aydemir ise tuttuğu notlarda “*biliyorum, inşallah kurtulacağım*” diye yazıyordu. Aydemir’in ateşli ihtilâlciliği dilleri destandı. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay’a bile kafa tutan bir haleti ruhiyeye sahiptir. Görüşmelerinden birinde silâhını masanın üzerine koyup, “*ya beni şimdi vurun, ya da divanı harbe verin*” diyebilecek kadar her şeyi açık seçik ortaya koyabilecek bir karakteri vardı.⁴⁷⁹

15 Ekim 1961 seçimlerinde CHP’nin aldığı oyun bile, eğer seçimleri CHP kazanamazsa, ordu iktidarı devretmeyecektir; şeklinde yayılan söylentinin katkısıyla alındığı iddia edilmektedir. Ortadaki birçok oy bu tevatür sonucu CHP’ye kaymıştır.⁴⁸⁰ Seçim sonrası imzalanan 21 Ekim Protokolü⁴⁸¹ işlerliğe konulamadı; bunda iktidarı koalisyon şeklinde yürütmek zorunda kalsa da elde etmiş olan İsmet Paşa’nın tarihsel kişiliğinin ürküttüğü komutanların, aczinin yattığı yorumları, protokolün altında imzası bulunan albaylardan gelmektedir.

Talat Aydemir’in 22 Şubat’ta (1962) giriştiği teşebbüs aslında 14’lerin yarım kaldığına inandıkları uzun geçiş döneminin ihdasına yönelikti. Erkanlı, 22 Şubat’a gerekli katılımı sağlama basiretini gösterememelerini başarısızlığın nedenleri arasında gösteriyor.⁴⁸² Aslında darbe girişiminin liderinin Dündar Seyhan olduğu, Talat Aydemir’in eylemin çekirdeği olarak görülen Harp Okulu’nda çok sevilmesinin onu

---

⁴⁷⁸ “*Dün gece yarısı Ankara’da silâhlı bir ihtilâl hareketi oldu. Talat Aydemir ve arkadaşları 23.30’da Ankara Radyosunu ele geçirdiler; Senato ve Meclisin feshedildiğini açıkladılar. Hükümete sadık kuvvetler müdahalede bulundu ve sabaha karşı duruma hâkim oldu*”, bkz. **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1963.

⁴⁷⁹ Öztuna/Gökdemir, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler**, s.156–157.

⁴⁸⁰ Erkanlı, **Anılar... Sorunlar... Sorumlular...** s.186.

⁴⁸¹ Seçim sonuçlarının bu şekilde tebarüz etmesi karşısında ilk şok CHP’lileri sarmışsa da asıl şoku ordu içinde örgütlenmiş bulunan Silâhlı Kuvvetler Birliği Cuntası yaşamıştır. Yıldız’daki Harp Akademisinde toplanan bir grup general ve albay 21 Ekim Protokolü olarak isimlendirilen gizli beyannamenin altına imza atmışlardır. Protokol metni şöyleydi: “*1-Türk Silâhlı Kuvvetleri mensupları, aşağıda açık imzaları bulunanlar, 21 Ekim 1961 günü saat 14.30’da toplanmışlar ve gündemlerinde mevcut olan konuları müştereken müzakere etmişler ve ittifakla aşağıdaki karar varmışlardır. a) Türk Silâhlı Kuvvetleri 15 Ekim 1961 günü yapılmış olan seçimlerden sonra gelecek yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi toplantısından evvel fiilen duruma müdahale edecektir. b) İktidarı, milletin hakikî ve ehliyetli mümessillerine tevdi edecektir. c) Bütün siyasi partiler faaliyetten men edilecek, seçim neticeleriyle Milli Birlik Komitesi feshedilecektir. d) Bu kararın tatbiki 25 Ekim 1961’den sonraki bir gün tehir edilmeyecektir. 2-İş bu zabıt varakası üç nüsha olarak tanzim edilmiş ve bütün üyeler tarafından aynı anda imza edilmiştir. 21 Ekim 1961 saat: 18.00*”, bkz. Kurtul Altuğ, **27 Mayıs’tan 12 Mart’a**, İstanbul: Yılmaz Yayınları, 1991, ss.192–193.

⁴⁸² Erkanlı, **Anılar... Sorunlar... Sorumlular...** s.189.

önder konumuna getirdiği iddiaları da edilmektedir.⁴⁸³ Başarısız olmaları sonucu affedilmelerinin de kerhen alınmış bir karar olduğu söylenir. Nitekim hareketin doğrudan ya da dolaylı olarak içinde olmayan subay yok gibidir; siviller de cabası. Söylendiğine göre; İnönü, inhilâlcileri cezalandırmaya girişseydi, memleketi açık bir duruşma salonuna çevirebilirdi. Buna göre; affin arkasındaki amil, merhamet değil akıldı.⁴⁸⁴ 22 Şubat olayı bastırıldıktan sonra Genelkurmay'da toplanan ayaklanmacıların anayasayı çiğnemeye teşebbüs ettiklerinden dolayı cezalarının aslında idam olduğunu belirten Sunay'a karşı bir kurmay albay'ın "*Paşam, biz Anayasayı çiğnemedik, kenarına bastık, herkes Anayasanın içinde ve üzerinde cirit oynuyor*" şeklinde cevap vermişti.⁴⁸⁵ Gerçekten de 22 Şubat sonrası özellikle Hava Kuvvetlerinden bir grup subayın faaliyetleri bizzat kuvvet komutanının tepkisine neden olmuş; komutanın ifadesiyle eski MBK üyesi, tabii senatör Mucip Ataklı'dan⁴⁸⁶ emir aldıkları ifade edilen subaylar hakkında inceleme yapılması isteğiyle TBMM'ye başvuran AP ve MP'lilerin girişimleri bu kez İnönü tarafından engellenmiştir.⁴⁸⁷

Ancak teşebbüsün bastırılmasından sonra 23 Şubat'ta İnönü meclise geldiğinde Türk siyasi hayatında ender görülen olaylardan biri gerçekleşti. Siyasi rakipleri, hatta düşmanları bile ayağa kalkarak İnönü'yü candan bir şekilde alkışladılar. Bu olaydan sonra AP'liler başta olmak üzere CHP'nin siyasi rakipleri, siyasi istikrarı sağlamak için İnönü'yü desteklemenin şart olduğunu, aksi takdirde yeni bir darbenin kapıda olduğu düşüncesinde birleştiler. Böylece Aydemir istemeden de olsa önceden var olmayan siyasi bir fikir birliğini yaratmayı başarmıştı.

22 Şubat 1962 tarihinde Albay Talat Aydemir tarafından girişilen darbe teşebbüsü, rejimin rayına oturup oturmadığı yönündeki askeri tereddüdün menfi yönünü gösteriyordu. Aydemir'in pek sathî bir önemi haiz olan Kore birliğindeki görevi esnasında yapılan darbe sonrası dağıtılan ikbalden nasiplenememiş; MBK'ne girememe kompleksine düşmesine neden olmuştu. Batur, onun bir ihtilâl hastası olduğunu

---

⁴⁸³ 22 Şubat girişiminden sonra Harp Okulunun hareketleri iyice dikkatli izlenir olmuştur. Öyle ki Harp Okulu'nun mutad eğitimlerini yapmak üzere ayrıldığı Ankara'ya dönüşleri bile haber değeri taşımaktadır, bkz. "*Harp Okulu kamptan Ankara'ya döndü*", **Akşam**, 17 Ağustos 1962.

⁴⁸⁴ Erkanlı, **Anılar... Sorunlar... Sorumlular...** s.192.

⁴⁸⁵ Erkanlı, **Anılar... Sorunlar... Sorumlular...** s.399.

⁴⁸⁶ Vatan Gazetesi yazarı Can Ataklı'nın amcasıdır.

⁴⁸⁷ "*MP ve AP tarafından ordu ve 11 havacı için istenen inceleme isteklerini Meclis çoğunluğu reddetti*". İnönü şu sözlerle inceleme talebinde bulunan milletvekillerini eleştiriyordu: "*Orduyu her türlü tecavüze karşı korumaya kararlıyız. 27 Mayıs hareketi sebebiyle; orduya intikam besleyenler seziliyor. İntikam heveslerinin yaşadığını hissettiren siyaset cereyanlarını durdurmak lazımdır*", **Ulus**, 25 Aralık 1962.

belirtiyor. Nitekim ilk teşebbüsünde başarılı olamayan Aydemir için her şey bitmiş değildi. Basına sert demeçler veriyor, âdeta bir daha deneyeceğini haykırıyordu.⁴⁸⁸ Kendisine canları pahasına bağlı çekirdek bir kadrosu vardı. Kan dökülmediği için ilk girişimi affedilerek sadece emekliye sevk edildiler. İkinci teşebbüs de tam bir başarısızlıktı. Batur böylesine bir teşebbüsün kutlu ideallere dayanmayan şahsiyat kokan bir havası olduğundan bahisle direnilmesi, önlenmesi gerektiği düşüncesiyle karşı koyduğunu belirtiyor. 1'nci Taktik Hava Kuvveti Komutanı olarak bastırıldığı bildirimleri Ankara semalarından aşağı bıraktıran, jetleri ses duvarını aşırarak ilk baskıyı darbe müteşebbislerine indiren de odur. Aydemir neden başarılı olamamıştı? Bir kere Aydemir'in eylemi tabansızdı; orduda hiçbir ses seda uyandırmamıştı. Sırtından üniformasını çıkardıktan sonra da bir yenisini tekrarlayacağına and içen Aydemir ve onun sağ kolu Fethi Gürcan, 21 Mayıs 1963'te ikinci ihtilâl teşebbüsünde bulunuyorlar ancak bu kez başarısızlığın bedelini canlarıyla ödüyorlardı. Emekli Kurmay Albay Talat Aydemir ile Emekli Süvari Binbaşı Fethi Gürcan asılarak idam edildiler.⁴⁸⁹

Havacılar ve karacılar arasındaki ihtilâl neredeyse bu kuvvetlerin birbirleriyle savaşıyorlardı. Bir keresinde Kara Kuvvetleri Komutanı Muhittin Önür gibi bir kuvvet komutanı hava kuvvetlerinden bir Tuğgeneral olan Hüsnü Özkan'dan ağza alınamayacak derecede galiz küfürleri hem de Genelkurmay Karargâhında yiyebilmiştir. Özkan'ın serzenişi karacılarla olan ihtilâfın çözüm mercii olarak paşaların değil kendilerine albayların gösterilmesi karşısındaki sözüm ona hiyerarşik silsilenin bozulması sebebiyledir. İnsanın kuvvetlerin birbirlerine karşı alarma geçirildiği böylesi bir dönemde, iyi ki bir dış harp çıkmamış diyese geliyor.

Öztuna ve Gökdemir'in deyimiyle: *“sonunda ‘bir avuç Hava Kuvvetleri, iki avuç Kara Kuvvetleri’ diye sözüm ona saygınlık yarışına girmiş, birbirlerine karşı alarma geçmiş; gıyapta vicahta, askerlik terbiyesinin de dışında, astlı üstlü birbirlerine söver, birbirlerini tehdit eder hale gelmişlerdir. ‘İcap ederse çarpışırız!’ diyor,*

---

⁴⁸⁸ Talat Aydemir darbenin bir yenisini daha tekrarlayacağı hususunu öyle sık tekrarlıyordu ki, ihtilâlciliğin ve ihtilâlin başarısının ilk şartı olan gizlilik ilkesini tamamen ihmal ediyordu. Bkz. *“Talat Aydemir: ‘Ben asi bir albayım’ dedi”*, **Akşam**, 25 Temmuz 1962.

⁴⁸⁹ Fethi Gürcan, Silâhlı Kuvvetler içinde mertliğiyle isim yapmış bir subaydı. Birçok derecelere sahip milli bir biniciydi. İdama götürülürken sarf ettiği sözlerle, kendisine idam hükmünü verenlerin adaletine inanmadığını haykırıyordu. *“İhtilâl başarılı olsaydı, orduya binbaşı rütbesiyle dönmekten başka bir dileğim yoktu. Ancak siz de biliyorsunuz ki örneğin Albay Emin Arat başbakan olacaktı. Ona verdiğiniz ceza ile benimkini karşılaştırmak adaletsizliğinizi kanıtlamak için yeterlidir. Ben sapına kadar ihtilâlcî olduğum için benden korkanların verdiği emirlere uyararak bu karar çıkarıldı. İşte sizin adaletiniz budur”*. Bkz. Öner Gürcan, **Ben İhtilâlciyim** (Fethi Gürcan), Ankara: Süvari Yayıncılık, 2005, s.343.

*babayığit! 'Efendi, kimin kuvvetini kime karşı kullanıp da, çarpışacaksın? Babalarınızın çetelerini mi çarpıştırıyorsunuz?' demek geliyor akla...'*⁴⁹⁰

22 Şubat 1962'de girişilen darbe teşebbüsünün temelinde yatan saikin arkasında, asta karşı küçük düşmektense üste karşı kafa tutmayı göze alan bir psikolojik tavır yatmaktadır. Türkiye'nin bir darbeciler cenneti olmasının sebeplerinden birisi ise Talat Turhan'ın deyimiyile caydırıcılığın zayıf olmasında aranmalıdır.⁴⁹¹ Aydemir, ipe çekilmek gibi bir sona uğramış tek darbecidir. “Genellikle bizim memlekette yalnız emekli ederler diyor”, Turhan. 22 Şubat başarısızlığının ardından, sakın bir emekliliğe asla razı olmayacağı bilinen Aydemir'in yeniden harekete geçeceği tahmin ediliyordu. İnönü ise Aydemir ve şürekâsına karşı, 15 Ekim seçimleri sonrası kurulan ilk hükümetin 30 Mayıs'ta istifası ve ardından 2 Temmuzda ikinci koalisyon hükümetinin kurulması vesilesiyle verdiği bir nutukta çok sertti. Aydemir ve arkadaşlarını “sergüzeştçi” olarak nitelmesi ve devam eden faaliyetlerini takbih etmesi karşısında, zaten keskin bir dile sahip olan Aydemir'i iyice çileden çıkardı ve sert bir cevap vermesine neden oldu.⁴⁹²

21 Mayıs'taki başarısız darbe sonrası kendisini sorgulayanlara karşı verdiği cevapta Aydemir, salıverildiği takdirde ne yapacağı sorusuna karşı cevabını yapıştırdı; “Derhâl ilk fırsatta bir yenisini”. Sonunda yargılamaları yapıldı,⁴⁹³ 7 Haziran 1963 ile 5 Eylül 1963 tarihleri arasında yapılan duruşmalar sonucu sanıklar Mamak 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesinin verdiği çeşitli kararlara muhatap oldular. Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Erol Dinçer, İlhan Baş, Cevat Kırcı, Osman Deniz ve Ahmet Gücal'a idam cezası çıktı. Harbiyeliler ise okullarında tutuklu kaldılar. 2 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından 11 Eylül 1963'te verilen kararlara göre 1293 beraat, 91 kişi için

⁴⁹⁰ Öztuna/Gökdemir, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler**, s.158.

⁴⁹¹ Bu görüşe katılmamak mümkün değildir. Nitekim 22 Şubat sonrasında sadece nasihat vermekle darbecileri teskin etmek mümkün görülmemektedir. Gürsel'in basına verdiği demeç de bu kabildendir. Bkz. “Gürsel: 'İhtilâl bir felâkettir' diyor. Türkiye'de yeni bir ihtilâl Türk milletine ve meclislerine karşı olur, toplum bunu tasvip etmez”, **Hürriyet**, 19 Şubat 1963.

⁴⁹² “İnönü'nün ismi, zekâsından büyüktür. Bu zaviyeden tetkik edince Atatürk'ün dehasının stratejik yaratıcılığından sonraki reformlardan mahrum, statik devrenin asıl sebebi anlaşılacaktır. İnönü tükenmiştir. Reformlara en çok ihtiyacımız olduğu bu devrede bütün hayatı statükoyu muhafaza ile geçmiş İnönü'yü tekrar başında görmek bu milletin talihsizliği olmuştur. 22 Şubat, vahim bir tecrübeye teşebbüs değil, memleketin sayısız dertlerini bir tarafa iterek İnönü'nün yarattığı siyasi keşmekeşe karşı bir reaksiyondur”, bkz. Talat Aydemir, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, İstanbul: May Yayınları, 1966, s.174. Aydemir'in bu yorumu sadece ateşli bir ihtilalcinin asabiyetine bağlanamaz. İnönü'nün milli mücadeleye katılma noktasındaki gönülsüzlüğüne rağmen, sonradan Karabekir, Cebesoy, Bele ve Orbay gibi güçlü adayların yerine ikinci adam oluşunun da, statükoyu muhafaza etmedeki mahareti nedeniyle olduğu vurgusuyla kaleme alınmış şu esere bkz. Feridun Kandemir, **İkinci Adam Masalı**, İstanbul: ARK Matbaacılık, 1968.

⁴⁹³ 21 Mayısçılar Harp Okulu, Muhabere Okulu ve Örfî İdare karargâhında yargılandılar, bkz. “Örfî İdare 3 mahkeme kurulduğunu bir tebliğle açıkladı. Muhakeme yerleri belli oldu. 21 Mayısçılar Harboku-Muhabere Okulu ve örfî idare karargâhında yargılanacaklar”, **Tercüman**, 4 Haziran 1963.

3 ay, 75 kişi için 4 sene hapis cezaları verildi. Beraat edenlere 12 Ekim'e kadar izinli oldukları belirtildi. Daha sonra evlerine Harbiye'den çıkarıldıkları bildirildi. 7 idamdan 4'ü Askeri Yargıtay'ca onaylandı. Erol Dinçer'inkini Millet Meclisi, Osman Deniz'inkini ise Cumhuriyet Senatosu onamayınca, geriye idam edilecek iki kişi kalmıştır: Aydemir ve Gürcan. *"Fethi Gürcan 26 Haziran 1963 03.20'de Ankara Merkez Cezaevinde idam edildi. Talat Aydemir'in infazı avukatının bir itirazı mahkemece karara bağlanıncaya kadar gecikti ve 5 Temmuz 1963 02.50'de aynı yerde infaz edildi"*.⁴⁹⁴ Böylece 1965 seçimlerine kadar, ortalık bir süreliğine duruldu. Ta ki 12 Mart Muhtırasına kadar.

Peki, bu kadar siyasi tansiyonun yükselmesine neden olan 15 Ekim sonrası ortaya çıkan siyasi tablo neydi? 14 Ekim 1961'de yapılan seçimler sonucunda ortaya çok ilginç bir tablo çıkmıştı.⁴⁹⁵ Beklenenin aksine CHP seçimlerden tek başına iktidar olarak çıkamamıştı. Üstelik bir tür akıl adamlar meclisi olarak düşünülen ve üyeliğine gelebilmenin ilk şartı yüksek öğrenim görmüş olmak olarak belirlenen Cumhuriyet Senatosunda AP, kazandığı 74 senatörle birinci parti konumundaydı. MBK dönemi olarak adlandırılabilir süreç içinde acil bir seçimde sayısız faydalar olduğunu sıkça dile getiren İnönü aslında haklı çıkmıştı. Çünkü zaman uzamış, DP'nin oylarına talip olan Ragıp Gümüşpala liderliğindeki AP ile Ekrem Alican'ın başında bulunduğu YTP güçlenerek oyların büyük bir kısmını toplama fırsatı bulmuşlardı.⁴⁹⁶

CHP'nin birinci parti olmasına rağmen tek başına hükümet kuramayacağı gün gibi aşikârken artık ilk kez memleket idaresinin koalisyonlar tarafından yürütüleceği belli olmuş oluyordu. MBK üyelerinin büyük bir kısmı İnönü tarafından bulunan bir formülle tabi senatör olarak senatoya girmişler, bu hukuk dışı yeni pozisyonları hususunda başta ordu içindeki kendi arkadaşları tarafından olmak üzere değişik kesimlerden eleştiri almaya başlamışlardı.⁴⁹⁷ DP tabanı ve oylarının temerküz ettiği AP

---

⁴⁹⁴ Karar mecliste kavgalar ve tartışmalar içinde 28 Ocak 1964'te onaylanıyordu. *"T. Aydemir, F. Gürcan ve O. Deniz'in ölüm cezaları onaylandı"*, **Cumhuriyet**, 29 Ocak 1964. Bu arada bir hafta sonra Talat Aydemir, Fethi Gürcan ve Osman Deniz'in idam cezalarının ikinci müzakeresi yapılıyor ve bir kez daha onaylanıyordu. Erol Dinçer'in ölüm cezasının yerine getirilmemesi kararı alınıyordu, bkz. **Yeni Asır**, 5 Şubat 1964.

⁴⁹⁵ 17 Ekim tarihli gazeteler başlarda CHP'nin 188 milletvekilliği kazandığını, AP'nin ise 155 milletvekilliğinde kaldığını ilân etseler de; seçimin kesin sonuçları ilân edildiğinde CHP'nin 173, AP'nin ise 158 milletvekili çıkardığı açıklanıyordu. Üstelik AP, senatoda en fazla üyelik çıkararak parti olmuştu. CHP listesinden seçime giren birçok ünlü isim meclis dışı kalıyordu. Bunların arasında; Kamil Kırkoğlu, Yavuz Abadan, Muzaffer Alankuş, Kazım Orbay, Tevfik Sağlam ve Cemal Yıldırım da bulunuyordu. Bkz. **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1961.

⁴⁹⁶ D. Mehmet Doğan, **Türkiye'de Darbeler Müdahaleler ve Siyasi Sistem**, Ankara: Rehber Yayıncılık, 1990, ss.139-140.

⁴⁹⁷ Tabi senatörlüğün ağza çalınan bir parmak bal olduğu Gürsel'in bir beklentisiyle de ilişkilendirilebilir. Gürsel, *tasfiye edilen 14 MBK üyesi de tabi senatörler içine dâhil edilebilirler miydi?* Diye sormakta, bu müesseseyi bir

ve YTP çevreleri bu isimleri “ölesiye senatör” olarak tanımlıyor, üstü kapalı olarak alay ediyorlardı.

Başta senatodaki Milli Birlik Grubu olarak yer alan tabii senatörler olmak üzere, ordu içinde 13 Kasım 1960 tasfiyesiyle budanan 14’lerin yandaşları haricindeki geniş kesimin İnönü’süz bir hükümete karşı olmaları, kurulacak hükümetin CHP ve dolayısıyla İnönü liderliğinde olmasını kaçınılmaz kılıyordu. Cemal Gürsel⁴⁹⁸ de bu temayüldeydi. İnönü, seçimlerden sonra tek başına iktidar olmayı hesaplayarak tekrar Çankaya’ya çıkma planları yaparken, başbakanlık için genel sekreteri İsmail Rüştü Aksal’ı düşünürken⁴⁹⁹ birdenbire yamalı bir bohçayı andıracak hükümeti kurmaya memur edildi. Tarih 10 Kasım 1961’i gösteriyordu ancak gelecek seçimlere Menderes, Polatkan ve Zorlu’nun⁵⁰⁰ ipini çeken İnönü’yle hükümet etmiş parti kimliğiyle çıkmak istemeyen AP ve YTP’nin gönülsüzlüğü ortadaydı. Ancak yeni bir askeri darbe tehdidi karşısında fazla direnemeyen AP, CHP ile kurulacak koalisyona prensip olarak “evet” demek zorunda kaldı.⁵⁰¹

Bakanlıkların paylaşımı noktasında yürütülen çetin pazarlıklar sonucunda 11’er bakanlığın iki parti arasında paylaşılması kararlaştırıldı ve yeni hükümet 20 Kasım 1961’de kuruldu.⁵⁰² Yalnız tek bir pürüzle, AP’liler İnönü’yle koalisyon yapmış olmanın getireceği manevî yük karşısında, partinin tüzel kişiliğini temsil eden genel başkanları

---

anlamda bir sus payı olarak düşünebilmektedir, bkz. Sadi Koçaş, **Atatürk’ten 12 Mart’a**, (Anılar 2. Cilt), İstanbul: Doğu Matbaası, 1977, s.802.

⁴⁹⁸ Oysa Gürsel, önceleri İnönü’nün bu hevesini kursağında bırakacakmış gibi görünmüyordu. Nitekim darbeden hemen sonra İnönü’yle yaptığı telefon konuşmasında, hareketten sanki kendisinin daha önce haberi varmış gibi “haber verseydik bize engel olurdunuz” diyor ve ardından da ekliyordu: “Paşam sizin emriniz bizim için peygamber buyruğudur”. Bkz. Muammer Taylak, **27 Mayıs ve Türkes**, İstanbul: Hamle Yayıncılık, 1994, s.143.

⁴⁹⁹ CHP henüz toparlanma süreci yaşayan DP mirasçısı partilere hiç şans vermiyordu. Arcayürek’in cümleleriyle: “Yeni sivil iktidarın görev bölümü de yapılmıştı. İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı olacak, Başbakanlığa ise İnönü’nün gözde genel sekreteri İsmail Rüştü Aksal gelecekti”, bkz. Cüneyt Arcayürek, **Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960–1965** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-4), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s.202.

⁵⁰⁰ Ağaoğlu’na göre, İnönü’nün idamların yapılmaması yönündeki mektubunu Türk ve dünya kamuoyuna ilân etmemesi, komitenin idamları onaylamasını kolaylaştırmıştır. MBK üzerindeki SKB baskısı da abartılıdır. Aydemir Grubunun idamların tasdikinde etkili olduğu görüşü doğru olsaydı, 21 Mayıs ertesinde yargılanıp idam edilmesi mümkün olmazdı, bkz. Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, s.115. İsmet Paşa’nın idamların MBK tarafından tasdik edilmemesi görüşüyle kaleme alarak Gürsel’e mektup göndermesini Bayar da samimî bulmamaktadır. Bayar, darbenin akıl hocası olan İnönü’nün neden bir yıl beklediğini, neden partinin alt kademeleri yoluyla duruşmalarda yalancı şahitlikler yapılmasına müsaade ettiğini soruyor; bu mektubun gelecek seçimler için bir yatırım olduğunu vurguluyordu. Bkz. Celâl Bayar, **Kayseri Cezaevi Günlüğü**, Haz. Yücel Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1999, s.76.

⁵⁰¹ “Adalet Partililer, CHP’nin bulunacağı bir koalisyona asla taraftar değil”, **Hürriyet**, 20 Ekim 1961. AP Grup toplantıları aşırılarla ılımlıların koalisyona katılıp katılmama noktasında tartışmalara sahne olurken; YTP’liler, hariçten bir başbakan ve kabinede eşit haklar istiyorlardı. Bu münakaşalar devam ederken İnönü: “Bir daha beni bulamazsınız” diyordu. Milli Birlikçilerden Sıtkı Ulay ile Emanullah Çelebi ise bu gelişmeler karşısında ilk tehdidi savuruyorlar; “27 Mayıs’ı geri getirmek mi istiyorlar?” şeklinde demeç veriyorlardı, bkz. **Hürriyet**, 14 Kasım 1961.

⁵⁰² “Kabine kuruldu; İnönü dün sabah listeyi Başkan Gürsel’e sundu”, **Tercüman**, 21 Kasım 1961.

Gümüşpala'yı yeni hükümeti oluşturan kabineye sokmamışlardı.⁵⁰³ Yeni hükümet iktisâdi planda mevcut olan birçok sıkıntının üstüne kararlılıkla yürüyemeyecek kadar sunî temellere dayanıyordu. Demokrasinin bütün kurum ve kurallarıyla tesisi amacıyla hazırlanan anayasaya rağmen seçimlerden çıkan sonuç silâhli kuvvetler ve Kemalist aydın çevreler nazarında başlangıçta filizlenen umutları köreltmişti.⁵⁰⁴ Kapalı rejim olmaksızın Kemalist reformların tatbikinin imkânsız olduğu yönünde beliren az ama etkin temayül sahiplerinin bir endişesi de, demokrasi yoluyla tekrar iktidara gelmesi muhtemel eski DP'lilerin intikam almaya kalkmalarıydı.⁵⁰⁵

İnönü, bu eğilime sahip olanlar karşısına ne kadar eleştirilse de inkârı imkânsız tarihsel kişiliğinden kaynaklanan ağırlığıyla çıktı. 17 Ocak 1962'de yaptığı radyo konuşmasıyla bu kesimlerdeki inançsızlığı eleştirdi. Sonuna kadar demokratik rejim içinde kalacağını, bu fikriyata karşı çıkanlara, başta kendisinin karşı çıkacağını böylesi bir rejim tesis edildiği takdirde bırakın içinde yer almayı sonuna kadar mücadele edeceğini bildirdi. Koalisyon hükümetlerinin vatandaşlar arasındaki kardeşliği de perçinleyeceğini, istikbale güveninin tam olduğunu ifade etti.⁵⁰⁶

22 Şubat 1962'de, Kurmay Albay Talat Aydemir ve emrindeki Harbiyenin ayaklanmasının bastırılmasının ardından 25 Şubat'ta İnönü ardı arkası kesilmeyeceği görünen cuntasal isyan teşebbüslerinin ordunun geniş kitlesine yayılma istidadının önüne geçilebilmesi için siyasi partiler tarafından imza altına alınmış bir bildiri yayınladı. Bildiri partilerin 27 Mayıs Devrimine ve anayasaya bağlılıklarını içeriyordu.

---

⁵⁰³ Gümüşpala, asker kökenli olmasına rağmen, tavrı ve duruşuyla tüm AP'lilerin gönlünü kazanmıştır. Turgut'un, Gümüşpala hakkında sarf ettiği şu cümleler bu yargıyı yansıtır. "*O, askerlikten gelen pek çok kimse gibi büyük halk kütlelerini erlerden ibaret bir kalabalık olarak görmüyor, entelektüel kadroları yedek subay bölükleri gibi kabul etmiyor ve her problemin bir komutla veya bir neşter darbesi ile yoluna gireceğine inanmıyordu.*", bkz. Mehmet Turgut, **Siyasetten Portreler**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990, s.97.

⁵⁰⁴ Ordu içindeki etkin gruplaşmalar, bu sonuçla birlikte 14'lerin, köklü reformlar yapılmaksızın acele bir seçime gidilmesine muhalif kalmalarını haklı bulmaya başlamışlardır. Bu sonuçla birlikte elleri güçlenen 14'ler, yurtdışında buldukları merkezlerden geçici süreyle ayrılıp, Avrupa'daki kimi merkezlerde toplantılar tertip etmeye başladılar, bkz. Halis Turgut, **Türkeş'in Anıları** (Şahinlerin Dansı), İstanbul: ABC Basın Ajansı Yayınları, 1995, s.339 vd.

⁵⁰⁵ Darbecileri endişelendiren ilk olay, AP'nin Gürsel'in karşısına Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil'i çıkarması oldu. Lâkin bu işi tehdit yoluyla hallettiler. AP senatörü Başgil, Sıtkı Ulay tarafından "*Ya Cumhurbaşkanı adaylığından vazgeçersiniz, ya da Etlik'te gömülürsünüz!*" hitabına muhatap oluyordu. Bkz. Örsan Öymen, **Bir İhtilâl Daha Var 1908-1980**, s.342. 27 Mayıs 1986 tarihli Milliyet Gazetesinde bunları söyleyen Ulay, 1968'de yazdığı anıların ilk bölümünde, Başgil ile olan diyalogunu daha yumuşak bir biçimde aktarıyor. Bkz. Sıtkı Ulay, **Harbiye Silâh Başına!** (27 Mayıs 1960). İstanbul: AR Matbaası, 1968, s.231. Ulay; anıların bir anlamda devamı olarak nitelendirilebilecek ikinci kısmını şu isimde yayınlamıştır; Sıtkı Ulay, **Giderayak**, İstanbul: AD Yayınları A.Ş. 1996.

⁵⁰⁶ Ancak şunu da itiraf etmek gerekiyor ki, Yassıada da mahkûm edilen DP'lilerin serbest bırakılmaları İnönü sayesinde. AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın da imzasının bulunduğu ünlü "*Yuvarlak Masa Protokolü*"nde af konusunun ele alınmayacağı kaydına *şimdilik* koşulunu koyduran da, kademeli bir af yoluyla Kayseri Cezaevinin siyasilere bölümünü yüzde seksen boşalttıran da İnönü'dür. AP'nin siyasi hakların iadesi meselesinde gösterdiği gayrete omuz veren yine İnönü olmuştur, bkz. Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, s.113.

İnönü hiyerarşi dışı gerçekleşmiş ihtilâlin bir kapı açtığını, benzerlerinin olmayacağını düşünmenin yersiz olduğunu görüyor, bir anlamda bu tür olası örgütlenmeler içine girmiş cuntaları teskin etmeyi amaçlıyordu. 3 Mart'ta ise *Anayasal Düzeni, Milli Birliği ve Huzuru Bozmayı Amaçlayan Belli Faaliyetleri Önleme Kanunu* meclisten geçiyordu.⁵⁰⁷

Böylece İnönü bir taraftan koalisyon ortağı AP'yi belli ölçüde dizginlemiş, öbür taraftan da diğer partiler nezdinde saygınlığını arttırmıştı. Ancak AP'liler bir an önce genel bir af yasasının meclis gündemine gelmesini istiyorlar; bunu da toplumsal dokuda oluşmuş yaranın tedavisi için elzem olduğunu iddia ediyorlardı. İnönü genel bir affa karşı değildi; ancak parti içinde biran evvel reformların yapılmasını isteyen genç bir grubun baskısı altındaydı. İnönü, affın eski Demokratlara karşı duyulan husumetin henüz taze olduğu bu kısa dönem içinde çıkarılmasının imkân dâhilinde olmadığını biliyordu, bu teşhisin AP tarafından da yapıldığının idrakindeydi.⁵⁰⁸ AP'nin koalisyon konusundaki gönülsüzlüğünün böylesine imkânsız istemekle belli olmasından sonra hele Gümüşpala'nın bile partisi içinde sıkıştırılıp istifaya davet edilmesi karşısında bunılıyor; 30 Mayıs 1962'de CHP-AP ortaklığını bitiren istifasını Gürsel'e sunuyordu.⁵⁰⁹

4 Haziran 1962'de yeniden hükümeti kurmak üzere görevlendirilen İnönü bu kez daha umutluydu. AP'nin içinden ayrılanlarla birlikte YTP ve CKMP'den milletvekilleri tarafından alınan güvenoyuyla 25 Haziran 1962'de kurulan CHP-YTP-CKMP-BAĞIMSIZLAR hükümeti göreve başladı.⁵¹⁰ Ateşli bir liberal iktisat savunucusu olan Ekrem Alican'ın devletçi geleneğe sahip CHP ağırlıklı hükümette DPT ve ekonomik işlerden sorumlu başbakan yardımcılığına getirilmesi ilginçti. Hükümetin Milli Birlik ruhundan sapmasını ilk işareti MBK zamanında sürgün edilen 55 aşiret reisi ve toprak ağasının tekrar eski yerlerine gönderilmesine imkân veren yasayı 10 Eylül 1962'de

⁵⁰⁷ Daha sonra *Tedbirler Kanunu* olarak adlandırılan bu tasarı, 3 Mart 1962'de Millet Meclisinde, 5 Mart 1962'de ise Cumhuriyet Senatosunda kabul edilerek yürürlüğü giriyordu. 7 maddeden meydana gelen kanun, 27 Mayıs'ın meşruluğunu sorgulayacak herhangi bir açıklamayı, Yassıada kararlarını eleştirmek gibi birçok hürriyeti ortadan kaldırıyordu. Bu tasarı kanunlaştıktan sonra en göze çarpan tepki CHP milletvekili Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu'ndan geldi. Karaosmanoğlu, milletvekilliğinden ve partisinden istifa etti. Kanunun tam metni ve ayrıntılı açıklamalar için bkz. Erdoğan Örtülü, *Üç İhtilâlin Hikâyesi*, Konya: Milli Ülkü Yayınevi, 1966, ss.267-270.

⁵⁰⁸ "Af konusu hükümeti meflûç hale getirmiştir." Diyen İnönü, 22 Şubatçıların affına misilleme olarak cezaevlerinde yatan DP'lilerin affı için vaziyetin uygun olmadığı kanaatindeydi, bkz. Doğan Akyaz, *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi* (Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s.210.

⁵⁰⁹ Muzaffer Ayhan Kara, *Demokrasi ve Uzlaşma Kültürü Açısından Koalisyonlar* (Türk Siyasal Yaşamında 1961 Sonrası Bir Olgu), İstanbul: Otopsi Yayınları, 2004, ss.68-69.

⁵¹⁰ 20 Kasım 1962-25 Aralık 1963 tarihleri arasında görev yapan ikinci koalisyon hükümetinin kabine listesi ve programı için bkz. Kara, *Demokrasi ve Uzlaşma Kültürü Açısından Koalisyonlar*, ss.70-80.

çıkarmasıyla ortaya çıktı. Bu tutum karşısında ilk tepkiler CHP içinden yükselmeye başladı. İnönü'nün hem başbakanlıktan, hem de parti genel başkanlığından istifa etmesi gerektiği yönündeki ilk sesler bu dönemden itibaren yükselmeye başladı. Bu tutum karşısında bürokrasiden yükselen ilk tepki, uzun süredir Ekrem Alican'la anlaşamayan önemli konumdaki teknik danışmanların DPT'den istifasıyla başladı. Hele Ekim başlarında meydana gelen ve İnönü'nün istifasını isteyen gösterilerin, Ankara'da yoğunlaşması karşısında daralan İnönü'ye destek çok ilginçtir ki AP'den geliyordu. CHP'nin yayın organı Ulus Gazetesi editörü ünlü romancı Yakup Kadri Karaosmanoğlu bile tepki koyanların başında geliyordu. Karaosmanoğlu CHP'den istifa ediyordu.⁵¹¹

27 Mayıs ruhuna karşı olan güçler hem AP'de, hem de CHP'de güç kazanıyorlardı. AP Genel Kongresinde aşırılar, CHP'nin 16. Kongresinde ise İnönü ve çevresi güçlerini pekiştirmişlerdi. Kemal Satır'ın genel sekreterliğe seçilmesi CHP'nin sağa doğru kayışının göstergesi olarak kabul ediliyordu. 1961 Anayasasının getirdiği özgürlükçü hava ilk kez sosyalist olduğunu deklare ederek yaşama imkânına kavuşan bir partinin legalde mücadeleye girişine olanak tanıyordu. Bu arada Kemalist sol radikalizmin simge çevrelerinden biri, belki de en önemlisi olan Yön Hareketi, Doğan Avcıoğlu liderliğinde doğuyor; aynı isimli bir dergiyle sesini duyurmaya başlıyordu.⁵¹² Elitist bir aydın hareketi olan Yön, silâhlı kuvvetler içindeki darbeci radikallerle yapılacak bir ittifakla ele geçirilecek iktidar kanalıyla toplumsal sistemin temel yapısını etkin bir biçimde geliştirmeyi, dönüştürmeyi amaçlıyordu.⁵¹³ TİP ise yasal platformdaki meşruiyetine rağmen resmi kolluk kuvvetleri ve sağ radikal gruplar tarafından sürekli taciz ediliyordu.⁵¹⁴ Özgürlükçü anayasanın sağladığı imkânlar içinde özellikle sol yayınların tercüme edilmesi hızlanmış, ancak söz konusu yayınların toplatılması ve yasaklanmasıyla başlayan antikomünist tavır, önlem almaya da başlamıştı. Meclis

---

⁵¹¹ Kemalist ilkelerden taviz verildiği suçlamalarıyla partiden ayrılan Karaosmanoğlu yalnız değildi. Falih Rıfkı Atay da CHP'den ayrılanlar içindeydi, bkz. Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset** (27 Mayıs–12 Mart), İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s.125.

⁵¹² Yön Bildirisi incelendiğinde Yön Hareketinin doğası çok daha iyi anlaşılır, bkz. Hikmet Özdemir, **Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986, ss.295–300. Bu eserin ikinci baskısı olan bir sonraki dipnottaki eserde, Yön Bildirisi için bkz. ss.317–323.

⁵¹³ Yön Hareketi üzerine hazırladığı doktora tezinde Özdemir, Yön Hareketini, Türk aydın geleneğinin önemli bir özelliğiyle ilişkilendiriyor. Özdemir: *“Türkiye’de aydınların, Osmanlı döneminde devleti kurtarma, Cumhuriyet döneminde çağdaş uygarlık düzeyine erişme ya da kalkınma sorunları için çözüm önerileri aramak durumunda kalmaları, onların yurt ve dünya olaylarını çoğu kez ihtilâlcî bakış açılarıyla yorumlamalarına yol açmıştır”* görüşündedir, bkz. Hikmet Özdemir, **Sol Kemalizm**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993, s.292.

⁵¹⁴ TİP’in meclise girmesiyle de bu tacizler sona ermiyor, saldırılar meclis içinde de sürüyordu. Dönemin ünlü siyasetçi ve yazarlarından Çetin Altan’ın meclisteki TİP’i anlatan şu hatıratı ilginç olaylarla doludur: Çetin Altan, **Ben Milletvekili İken...** İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1979.

içinde 11 Ocak 1963'te kurulan Komünizmle Mücadele Komisyonu zaman içinde tüm ülke sathında örgütlenecek olan Komünizmle Mücadele Derneklerine dönüşüyordu.⁵¹⁵

CHP tabanında toplanmış gençlik bu süre zarfında yavaş yavaş CHP'den kopup TİP ve Sosyalist Kültür Derneklerine (SKD) kaymaya başlıyordu. CHP'nin sağa doğru kaydığı teşhisi nedeniyle yaşanan bu kopuşlar, koalisyonun icraatlarından kaynaklanıyordu.⁵¹⁶ Sendikalara grev ve toplu sözleşme hakkıyla, işverenlere lokavt hakkı tanıyan iş kanunu dışında reformların hemen hiçbiri gerçekleştirilemedi.⁵¹⁷ Bu arada af konusu yeniden gündeme geliyor ve mecliste kavgalı bir münakaşadan sonra reddediliyordu.⁵¹⁸ Bu süreçte, Bayar'ın sıhî sebeplerle 6 aylığına tahliyesi, lehte ve aleyhte büyük tezahüratlar yapılmasına neden olmuş; gelişmeler karşısında Bayar, yeniden Kayseri Cezaevine nakledilmişti.⁵¹⁹ Koalisyonu asıl çökerten gelişme ise; hükümet içindeki uyumsuzluk değil 17 Kasım 1963 tarihli mahalli idareler seçiminde, koalisyonun küçük ortaklarının sergilediği kötü performans oldu. AP hükümet dışında kalmanın kazancını seçimlerde aldı. Oyların % 46,2'sini toplayan AP, 1965 seçimlerindeki başarısının sinyallerini vermeye başlamıştı. Buna karşın CHP % 37,5 oy oranıyla ikinci parti olurken, YTP % 6,4, CKMP ise % 2,6 oy alıyordu. YTP ve CKMP bu başarısızlığı İnönü ile yapılan koalisyona yordular ve çekilmeye karar verdiler. Bu sebeplerle İnönü 2 Aralık 1963'te bir kez daha istifasını verdi.⁵²⁰

Seçimler sonucunda AP birinci parti olmasına rağmen mecliste sandalye sayısı bakımından hâlâ ikinci parti konumundaydı. Bir ara AP lideri Gümüşpala'nın hükümeti

---

⁵¹⁵ 1963'te İzmir'de Faik Muhiddin Adam Sokağında kurulan derneğin ilk önemli icraatı, derneğin fahri genel başkanlığına Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'i getirmek olmuştur. Ancak Gürsel'in bu payeyi almasına karşı İsmet İnönü çok sert bir çıkış yapmış, Gürsel derneğin üzerinden himayesini çekmişti, bkz. Metin Toker, **Solda ve Sağda Vuruşanlar**, Ankara: Akis Yayınları, 1971, s.132.

⁵¹⁶ Türk üniversite çevrelerindeki sol yükselişin iki önemli simasının basına yansıyan yorumları için bir örnek olması açısından şu iki yazıya bakılabilir, Sadun Aren, "TİP ve Sosyalizm", **Milliyet**, 18 Kasım 1966; Mümtaz Soysal, "Sosyalizmin Gücü", **Milliyet**, 25 Kasım 1966.

⁵¹⁷ Ayrıntılar için bkz. Y. N. Rozaliyev, **Türkiye'de Sınıflar ve Sınıf Mücadeleleri**, İstanbul: Belge Yayınları, 1979, ss.99-146; Abdurrahman Atalay, "1961-1969 Türkiye İşçi Partisi", **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, C-7, İstanbul: İletişim Yayınları, 1988, ss.2142-2143. Grev yapmanın suç olduğu ortamda basındaki bir haber dikkat çekicidir, bkz. "120 işçinin grev yaptığı iddiası. İşe gelmeyenlerden Osmaniye karakolunda nezaret altına alınan 3 işçinin dövüldüğü ileri sürüldü", **Son Posta**, 15 Aralık 1959.

⁵¹⁸ "Mecliste gece büyük kavga çıktı. Meclisin dünkü oturumunda kavgalar ve tokatlaşmalar oldu. Siyasi af 160 lehte oya karşı 199 oyla reddolundu. Başbakan İnönü ile R. Gümüşpala çatıştı. İnönü: siyasi af tahrir konusu yapıldıkça bu mesele görüşülemez; Gümüşpala: Birinci koalisyon af çıkarmaması yüzünden yıkılmıştır". **Akşam**, 21 Şubat 1963.

⁵¹⁹ "Bayar Serbest. Bayar tam 1029 gün sonra tahliye edildi". **Hürriyet**, 23 Mart 1963. Çıkan olaylarda saldırıya uğrayan AP olduğu halde, basının olayı naklediş biçimine bkz. "Ankara'da kanlı çarpışmalar. AP merkezi tahrip edildi. Partide ele geçen şiş, sopa ve muştalara el kondu". **Akşam**, 28 Mart 1963.

⁵²⁰ Koalisyon hükümetlerini siyaset bilimi açısından inceleyen şu çalışma önemlidir: İlder Turan, "Silâhli Kuvvetler, Koalisyonlar ve Bakanların Özellikleri", Ersin Kalaycıoğlu/Alı Yaşar Sarıbay (Ed.), **Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, İstanbul: Der Yayınları, ty. ss.299-314.

kurma formülü ortaya atıldı ancak bu pek mümkün gözüküyordu. Bir kere ilk koalisyonda görülmüştü ki AP-CHP koalisyonu bir türlü yürümüyordu. Üstelik sandalye sayısı bakımından ikinci konumda olan bir partinin yanına birinci partiyi alarak koalisyonun dominant partisi konumuna gelmesi siyasi teamüller gereği ne uygun ne de mümkündü. AP'nin yanına YTP ve CKMP'yi alması düşüncesi bile bu iki küçük partiyi tedirgin etmeye yetiyordu. Bu üç parti, birbirlerine ideolojik olarak kadar yakındılar ki çabucak AP tarafından yutulabilirlerdi. AP lideri meselenin çözümünü erken bir seçimde görüyordu. Ancak seçime daha iki yıl gibi azımsanamayacak bir süre vardı.⁵²¹ Bu arada Ordu içinde özellikle SKB'nin müdahil olma etkinliği gitgide azalıyor, DP devamı oldukları için hoş görülmeyen kesimlerin olası bir iktidarı artık daha bir kabul edilebilir görülmeye başlanıyordu.

16 Aralık 1963'te Gürsel bir kez daha yeni hükümeti kurmak üzere İnönü'ye görev verdi. İnönü bu kez denenmemiş başka bir yolu denemeye karar verdi; meclisteki 33 bağımsız milletvekili artı CHP ile birlikte arkasında 208 oya sahip bir hükümet kurmaya yöneldi. Bu iki unsurun toplamı 208 ediyordu, yani güvenoyu için gerekli olan sayının 18 eksiği. Ancak tam bu sıralar Kıbrıs meselesiyle birlikte gerilen Türk-Yunan ilişkilerinin, çatışmaya dönme olasılığı, yeni kurulan hükümetin imdadına yetişti.⁵²² Meclis aritmetiği toplam 441 üyeden oluşuyordu ancak bunun 9'u boştu güvenoyu için gereken miktar 221'e tekabül ediyordu. Hükümetin güvenoyu alamaması halinde CHP'liler çok güçlü bir tehdit savurdular; buna göre eğer güvenoyu alamazlarsa bundan sonra kurulacak hiçbir koalisyonda yer almayacaklarını açıkladılar. Bu tehdit bile AP ve CKMP'yi red oyu vermekten alıkoymadı ancak YTP böylesine kritik dış münasebetler ortamında güven oylamasında koalisyon lehinde oy kullandı ve 175'e karşı 225 oyla koalisyon güvenoyu aldı. Tarih 2 Ocak 1963'ü gösteriyordu.⁵²³

⁵²¹ Özellikle 1964 sonrasında itibaren AP-Ordu ilişkilerinde nispi bir yumuşama görülmektedir. Ordunun rahatsızlığının en önemli nedeni, genellikle aşırı sağda yer alan kesimlerle AP arasındaki samimi ve karşılıklı tavizkar ilişkilerdir. Ancak sol tehdidin rejim için sarsıcı boyutlara gelmeye başlamasından itibaren ordu, bu konuda AP'yi daha bir işbirliği yapılabilir bulmaya başlamıştır, bkz. Ümit Cizre-Sakallıoğlu, **AP-Ordu İlişkileri** (Bir İnkilapın Anatomisi), İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s.59 vd.

⁵²² Kıbrıs faktörünün bir hükümetin kuruluşunda ne kadar önemli olduğu görülmüştü. Hükümetin kuruluşunun ayrıntıları için bkz. Kara, **Demokrasi ve Uzlaşma Kültürü Açısından Koalisyonlar**, s.80 vd. Kıbrıs sorununun müdahale boyutunu anlatan şu eser de önemlidir. Bkz. Mehmet Ali Birand, **30 Sıcak Gün**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987. Müdahale sonrasında 12 Eylül Darbesine kadar olan süreçteki Kıbrıs sorunu için bkz. Mehmet Ali Birand, **Diyyet** (Türkiye ve Kıbrıs Üzerine Uluslararası Pazarlıklar 1974–1980), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987.

⁵²³ Kara, **Demokrasi ve Uzlaşma Kültürü Açısından Koalisyonlar**, s. 80. 1963 yılında bir anlamda 27 Mayıs'ın filmi olarak çekilen *Şafak Bekçileri*'nden de söz etmek gerekiyor. Film çekilen, yakın bir süre önce kaybettiğimiz merhum, Halit Refiğ, filmin sansürden geçirilmesinden, mekân imkânlarının sağlanmasına kadar, dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Org. İrfan Tansel'in çok emeği olduğunu aktarıyor. Bkz. İbrahim Türk, **Halit Refiğ** (Düşlerden Düşüncelere Söyleşiler), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001, ss.142–147. 27 Mayıs'ın bir de yakılan türküsü vardır. Nuri Sesigüzel tarafından okunan, "*Türk Ordusu Geçti Başa*" isimli türküyü dikkatimi çeken ve dinleten, on

1964 yılı tam anlamıyla Kıbrıs meselesine dair oluşturulacak milli politikayı belirleme tartışmalarıyla geçti. Ekonomik reformlar konusunda hiçbir şey yapılmadı. Sosyal yönü ağır basan 1961 Anayasasının toprak reformuna ilişkin vaatleri karşısında AP'nin tutumu sertti; AP böylesine bir girişimin anayasaya aykırı olduğunu ileri sürüyordu. Kutsal mülkiyet hakkına tecavüz olarak göreceğini belirttiği böylesi bir girişimin tam anlamıyla karşısında olduğunu 9 Şubat 1964'te ilan etti. İnönü de zaten, yürümesi muhalefetin inisiyatifinde olan hükümeti açık bir çatışma içine sokmak istemiyordu. AP ise kırmızı hattının dışındaki meseleler konusunda İnönü'yle uğraşmasının yeni bir hükümet krizi yaratacağının farkında olarak diğer konularda sert muhalefet yapmaya yanaşmadı.

21 Şubat'ta beklenmeyen bir olay meydana geldi; İnönü'ye suikast girişiminde bulunuldu.⁵²⁴ 1964 yılının Mayıs ayında Kıbrıs sorunu karşısında Türkiye'nin garantörlük hakkını kullanma temayülü içine girmesiyle birlikte ABD'nin takındığı olumsuz tavır tam anlamıyla meclis içinde de ikilik yarattı. 5 Mayıs 1964'te İnönü'nün ABD'nin Yunan yanlısı tavrını eleştiren konuşması karşısında ilginçtir ki AP sözcüsü neredeyse ABD'yi haklı bulduğunu açıkça ilân edecek nitelikte bir konuşma yaptı. Ünlü Johnson mektubunun gelişi ise tam anlamıyla bir şoktu.⁵²⁵ Mektubun içeriğinin basına yansınmasıyla birlikte kamuoyunun tam anlamıyla ABD karşıtlığı temelinde eğilim göstermeye başlaması, bir taraftan dış politikanın yönü ve seyri üzerinde herhangi bir değişiklik olmayacağı yönündeki hükümet beyanlarına karşı, diğer taraftan kuzey komşusuyla olan sorunların çözülmesi amaçlı yakınlaşmaları da beraberinde getirdi.⁵²⁶

1964 yılı sonlarına doğru AP içinde liderlik krizi ortaya çıktı. Gümüşpala'nın vakitsiz ölümü sonrasında genel başkanlık yarışını Sadettin Bilgiç karşısında kazanan

---

parmağında on hüner taşıyan dostum ve kardeşim Ayukat İsmail Küçükılınç hocama teşekkür ediyorum. Türkünün sözleri şöyleydi: "*Türk Ordusu geçti başa/ Yaşa şanlı ordu yaşa/Hürriyeti verdin bize/Türk ordusu binler yaşa/Türk ordusu hazır oldu/Gece saat üçü vurdu/27 Mayıs günü içimiz sevinçle doldu/ Yaşa yaşa yaşa, Türk ordusu sen çok yaşa/Yaşa yaşa yaşa, Türk milleti sen çok yaşa/ Türk milleti, Türk milleti, kim istemez hürriyeti/Hürdür daim hür kalacak/Bu şandıymış Türk milleti/ Yaşa yaşa yaşa, Türk ordusu sen çok yaşa/Yaşa yaşa yaşa, Türk milleti sen çok yaşa.*

⁵²⁴ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980)**, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları, 1994, s.262.

⁵²⁵ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980)**, s.263. Johnson hakkında Türkçede bulunabilecek belki de tek kaynak olan şu esere bkz. Akdes Nimet Kurat, **Başkan Lyndon B. Johnson ve ABD Cumhurbaşkanlığı**, Ankara: Dost Yayınları, 1964. İlginçtir ki ünlü Johnson Mektubu henüz ortada yokken yazılmış bu kitapta, Johnson'dan büyük bir övgüyle, *hür dünyanın lideri* olarak bahsedilmektedir.

⁵²⁶ Mektupta Türkiye'nin NATO savunması için ABD tarafından verilen silâhları kullanamayacağı, Ortadoğu'da istikrarın bozulmasına yol açabilecek böylesi bir hareketin büyük bir savaşa neden olabileceği açıklanıyordu. Eğer Türkiye Kıbrıs'a müdahale ederse, ABD'nin 6. Filoyla bu müdahaleyi önleyeceği söyleniyordu, bkz. Cüneyt Arcayürek, **Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960–1965** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–4), ss.275–276.

Demirel, temel stratejisini hükümeti devirmek üzerine kurdu. Demirel özellikle ülkede yükselen komünizm tehlikesine dikkat çekiyor; 27 Mayıs ve Atatürk'ün istismar edilerek memleketin bir yerlere çekilmeye çalışıldığını savunuyordu.⁵²⁷ Demirel'in beklediği fırsat 25 Ocak 1965'te geldi; hükümetin bütçesinin görüşüleceği oturumlar öncesinde diğer muhalefet partileriyle görüşmelere başladı. 9 Şubat 1964'e gelindiğinde artık hükümet bütçesinin reddi yönünde muhalefet partileri aralarında anlaşmışlardı. Dört yıl boyunca pamuk ipliğine bağlı protokollerle ve ordunun zorlamasıyla süren İnönü hükümetlerinin sonuncusu, 11 Şubat 1965'te sona erdi. İnönü son kez istifasını Gürsel'e götürüyordu.⁵²⁸

Hükümetin düşürülmesinin ardında hep bir Amerikan parmağı arandı. Özellikle ABD'nin Ankara Büyükelçisi Raymond Hare'in oylama öncesinde Demirel ve Hasan Dinçer'i ziyaret etmesi bunun delili olarak gösteriliyordu. Bu iddiayı başta İnönü reddetti reddetmesine ancak partisinin ortanın soluna yelken açtığı Temmuz 1966'da, bu açılıma karşı çıkan 72 CHP milletvekiline "*Amerikalılar benim yerime bir Başbakan buldular... Amerikalılara müracaat edin, belki size de bir parti lideri bulurlar*"⁵²⁹ şeklindeki çıkışması, ilk tavrında o kadar da ısrarcı olmadığını gösteriyordu.

Dördüncü koalisyon hükümetini kurmak üzere kimin görevlendirileceği sorusu zihinleri meşgul ederken tam üç isim gündeme geldi. İlk isim IMF'de çalışan Kemal Kurdaş'tı, kabul görmedi. Demirel seçeneği Gürsel'e sevimli gelmiyordu zaten, henüz milletvekili bile değildi; Menderes dönemi bürokratlarından ve çok gençti erken parlamasını istemiyordu. AP bir ara Ankara Üniversitesi Rektörü ve geleceğin ilk YÖK Başkanı olacak olan Prof. İhsan Doğramacı'yı⁵³⁰ önerdi o da olmadı, sonunda AP listesinde Kayseri senatörü seçilen bağımsız senatör Suat Hayri Ürgüplü hükümeti kurma işine memur edildi.

---

⁵²⁷ Demirel'in AP'nin başına gelmesi çok ilginçtir. Gümüşpala'nın vakitsiz ölümü ertesinde, hemşehrisiyle (Sadettin Bilgiç) genel başkanlık yarışına giren Demirel, Başkan Johnson'la çekilmiş fotoğrafı ve masonluğu meselesi yüzünden ilerleyen yıllarda epey ter dökecektir. Öte yandan 1963'te Celâl Bayar'ın Kayseri Cezaevinden tahliyesiyle birlikte başlayan olaylardan sonra AP'nin 1. Büyük Kongresinde Teşkilât Başkanlığına seçilmesine rağmen AP Genel Merkezinin tahrip edilmesi hadiseleri karşısında, gözü korkarak fiilen siyasetten çekilen Demirel'in bu davranışının onu sonradan genel başkanlığa kadar taşıması ilginçtir. Konu hakkında kaleme alınmış ilginç bir yazı için bkz. İsmail Küçükılınç, "*Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Üç İspartalı*", **Yerel Siyaset**, Yıl: 2, Sayı: 20 Ağustos 2007, ss.45-50. Demirel'in mason olmadığı yönünde aldığı belgeyle bu taarruzun karşısında durmaya çalışmasına rağmen, mason olduğunun belgesi yayınlanmıştır. Bkz. İlhami Soysal, **Masonluk ve Masonlar** (Dünyada ve Türkiye'de), İstanbul: Der Yayınları, 1988, s.513.

⁵²⁸ Kara, **Demokrasi ve Uzlaşma Kültürü Açısından Koalisyonlar**, s.80 vd.

⁵²⁹ **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1967'den naklen, Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayınları, 1994, s.264.

⁵³⁰ Adı geçenle yapılmış bir röportaj için bkz. Çölaşan, **Biz Kırk Kişiyiz Birbirimizi Biliriz** (Röportajlar), ss.26-39.

26 Şubat 1965'te meclis kürsüsünde okunan hükümet programı daha önceki hükümetlerin programlarından pek farklı değildi. CHP'liler bunu açıkça dile getirerek, daha önceki programlara niçin red oyu verildiğini alay edercesine sordular. Tabi ki bu hükümetin aslı görevi ülkeyi sekiz ay sonra yapılacak seçimlere götürmektir. Seçimler yaklaşırken Demirel, hükümetteki vazifesini bir tarafa bırakarak tam anlamıyla propaganda çalışmalarına yöneldi. İşlediği ana konu, yaklaşan komünizm tehlikesi ve bu tehlikeye çanak tutan CHP ve TİP'di.⁵³¹ Demirel'e göre bu partiler, özel mülkiyet düşmanlığını körükleyip, refaha erememiş kitleleri totalitarizmin en ceberrutuna sürüklemeye çalışıyorlardı. Demirel'in bu suçlamaları karşısında tahrik edilen kitle ilk eylemini Bursa'da düzenlenen bir TİP toplantısına yapılan saldırıyla gösterdi. Bu saldırılar marjinal kalacak gibi görünen TİP'i güçlendirdi.⁵³² Radikal aydın inisiyatifi bu partide temerküz etmeye başladı. TİP'in coşkulu mitingleri diğer iki büyük partiyi kışkırtacak nitelikteydi. TİP işçileri AP'den, aydınları ise CHP'den koparmaya başlamıştı. TİP çevrelerinde böylesi bir ilgiye mazhar olmak, beklemedikleri bir başarının gelmek üzere olduğunun müjdesi olarak görülüyordu ancak sonuç bu olmadı. Seçimlerde alınan % 2,6'lık oy, belki seçim sisteminin etkisiyle parlamentoda temsili sağlamıştı ancak beklentilerin bu kadar olduğu kesinlikle söylenemezdi.⁵³³

1965 seçimleri sonrasında AP'nin almış olduğu % 52'lik oy oranı 27 Mayısın arkasında duran kesimleri tam anlamıyla şok etmişti. Devrim ya da darbe artık ne denirse densin; 27 Mayıs ertesinde, 1961 seçimleri ve sonrasında yaşananlar bir tarafa, AP'nin bu oranda oy alacağı belki bekleniyordu ancak İsmet Paşa'yla özdeşleşen "*hadi canım sende*" diyenler de epey fazla sayıdaydı. 1965 seçimleri sonucunda ortaya çıkan tabloyu ilginç kılan çok önemli bir faktör bulunmaktadır. AP'nin 1961-1965 yılları arasında sergilediği tavır ve tutumlar halk nezdinde 27 Mayıs'ın mağduru olan DP'nin asıl mirasçısının hangi parti olduğu yönündeki kafa karışıklığının giderilmesine hizmet etti.

---

⁵³¹ Murat Belge, "*Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm (1960'tan Sonra)*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, ss.1955-1962.

⁵³² TİP'nin yarattığı endişe öylesine güçlüydü ki, partiye âdeta umacı olarak gösterme gayreti içine giren çevrelerin yaptıkları yayınlar, TİP içinde bulunmuş, bir anlamda itirafçı olarak nitelendirilebilecek olanlara kitap yazdırmaya kadar gidiyordu. Bir örnek olması bakımından bkz. Nural Cengiz Yamakoğlu, **Ben Bir TİP'li İdim**, İstanbul: Toprak Yayınları, 1968.

⁵³³ Türkiye'de sosyalist propagandayı yapacak bir partinin kurulması çok önemlidir. Bu kelimeyi duyunca kızıl şal görmüş İspanyol boğasına dönenlere (deyim Cemil Meriç'e aittir) vaktiyle en güzel cevabı Hamdullah Suphi Tanrıöver vermişti. Tanrıöver şunları söylüyordu: "*Sanayileşeceğiz diyoruz. O halde fabrika olacak, fabrika olunca işçi, işçi olunca sosyalist parti de olacak. Gümrüklere fabrikayı sokun, sosyalizmi sokmayın diye emir veremeyiz.*", bkz. Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, s.168.

Partinin zor zamanda liderliğini üstlenen Ragıp Gümüşpala'nın vefatına kadar izlediği denge siyaseti, hem partinin başına bir iş gelmemesine,⁵³⁴ hem de kitleler nezdinde kapatılan DP'nin asıl mirasçısı olduğu izleniminin sadece eski DP'liler değil, aynı zaman anti DP'lilerin, çoğu zaman bir itham olarak ileri sürmelerinin de katkısıyla ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁵³⁵ Dolayısıyla AP'nin 1965 seçimlerinde gösterdiği başarı, çok iddia edildiği gibi Süleyman Demirel liderliğinin bir mahsulü gibi gözükmemektedir.⁵³⁶ Ancak seçimler sonrasında kurulan kabinenin çoğu partilileri tatmin etmemesiyle başlayan cılız hizipleşmelerin atlatılmasıyla birlikte Demirel, ilk başarılı sınavını vermiş, partiyi tam anlamıyla kontrolü altına almıştır. Türk siyasi partiler sistemine ana rengini veren, lider oligarşisinin AP'de de tesis edilmesi aslında şaşırtıcı bir gelişme gibi görülmemelidir.⁵³⁷

Türk siyasi hayatının ekonomi politik boyutları mercek altında alındığında 1950–1960 yılları arası ile 1965–1970 yılları arasında sağlanan iktisâdi büyümenin ve bununla birlikte değişen ve dönüşen toplumsal yapının sisteme doğrudan doğruya tesir ettiği gözlemlenebilir. Bu noktada Türk sağının temel karakteristik özelliklerinden biri gündeme gelmektedir. Bu özellik ağır sanayileşmeyle kalkınmanın bir tür amentü olarak benimsenmesidir.⁵³⁸ Gerek Menderes, gerekse Demirel'in uluslararası finans piyasalarından talep ettikleri krediler, bu ülküyü sağlama yönünde kullanıma dönüktüler. İlkinin doğrudan doğruya askeri bir darbeyle, ikincisinin ise yarı darbe sayılabilecek bir muhtırayla iktidardan alaşağı edilmelerinin arkasında, uluslararası sistemin, başında buldukları ülkelere biçtiği tarım ülkesi olma rolünden çıkmaya

---

⁵³⁴ Bozbeyli'ye göre "Gümüşpala'nın en büyük hizmeti, parti içindeki müfrit-mutedil çekişmesini, mümkün mertebe, dengede tutabilmek noktasında toplanır. Parti içindeki mutedil grup, Adalet Partisine hasım, hatta düşman çevrelerin öfkesini yatıştıran bir umut gibi görünüyordu. Müfrit grubun faaliyetleri ise partiyi, halk nazarında bir iktidar umudu haline getiriyordu. Gümüşpala partinin bir yüzünü 27 Mayısçılara ve CHP çevrelerine, bir yüzünü de halka göstererek ve muhtemel saldırılardan partiyi koruyarak, onu büyütmekte, önemli rol oynamış bir insandır". Ferruh Bozbeyli, **Birinci Cemre** (Siyasi Hikâyeler), İstanbul: Selçuklu Matbaa Tesisleri, 1977, s.74.

⁵³⁵ Gümüşpala'nın tek tahmin edemediği şey, 1961 seçimleri sonrası mecliste 2. senatoda ise 1. olan partisine iktidarın verileceği beklemesiydi. Askerlerin Cumhurbaşkanı Gürsel, Başbakan İnönü formülünü sezememiş; seçimler neticelenmeye başlarken İzmir'de "*Partim iktidara geliyor, Türk milleti istikbalı aydınlık görmeli*" demecini vermişti, bkz. **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1961.

⁵³⁶ Dolayısıyla şu ifadelerle katılmak mümkün gözükmemektedir: "*Artık vatandaş zihninde şu gerçek yerleşmiştir ki, Demirel başarılı bir devlet adamıdır (buraya kadar tamam C.S) ve bütün güç zamanlarda mutlaka Türk'ün ortaya çıkardığı kurtarıcılardan biridir.*", (mübalağa edilmiş), Tekin Erer, **Lider Demirel**, İstanbul: Ceylan Matbaası, 1977, s.29.

⁵³⁷ Bektaş, bunun en temel sebebinin Siyasi Partiler Kanunu olduğunu vurguluyor. Bkz. Arsev Bektaş, **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961–1980)**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993, s.195.

⁵³⁸ Tabii ki Türk sağının aynı vurguyu özgürlükler konusunda yapmadığı ya da özgürleşmenin sermaye boyutuna daha bir ağırlığını koyduğu söylenebilir. Demirel'in şu ifadeleri önemlidir: "*Rejim ferde serbestçe çalışmak hakkını sağlıyor da bu hakkın neticesi şayet husumet konusu yapılıyorsa, hakkın özü zedelenmiş olur.*" Süleyman Demirel, **Büyük Türkiye**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977, s.181.

çalışmaları olduğu iddia edilmektedir.⁵³⁹ Burada şöyle bir ayırım yapmak yararlı olabilir: Türk siyasi hayatında 12 Eylül darbesine gelinceye kadar meydana gelen ilk iki darbenin temel belirleyicisinin uluslararası ekonomik sistemin Türkiye'ye biçtiği rolü ifa ettirme dayatması karşısında ülkeyi idare edenlerin gösterdiği direnç olduğu görülüyor.⁵⁴⁰ 12 Eylül'de ise bu boyut bir parça bulunmakla birlikte, temel belirleyicinin jeopolitik nedenlerden kaynaklandığı söylenebilir. İleride ayrıntılarıyla ortaya konulmaya çalışılacak olan bu tez birçok yazar tarafından dile getirilmektedir.

1965–1969 yılları arasında siyasete yön veren ana tartışma konusu, eski DP'lilere siyasi haklarının verilip verilmemesi ekseninde yürümüştür. İmralı'daki üç mezarın yarattığı manevî cazibe⁵⁴¹ bir taraftan halk nezdinde, yapılan haksızlığın telâfisi yönünde beklentiler yaratırken diğer taraftan 27 Mayısçı cephe nazarında, böylesine bir eylem tam anlamıyla ihtilâlin meşruiyetini gölgeleyecektir.⁵⁴² Tartışmalar bu minvalde devam ederken ilginç bir gelişme de yaşanacaktır. Demirel liderliğindeki AP'nin siyasi hakların iadesiyle birlikte sahneden çekilerek yeniden emaneti ehline tevdi edeceği yönündeki hissiyat, bir müddet sonra değişmeye başlıyordu. Eski DP'nin gedikli isimleri, mevcut AP liderliğinin ve kadrolarının böyle bir niyet taşımadıklarını, ele geçirdikleri iktidar nimetlerinin imkânlarından kopmak istemediklerini anladıklarında, eski DP, yeni AP arasında örtülü bir mücadele yaşanmaya başladı.⁵⁴³

---

⁵³⁹ Tabii ki bu alaşağı etme hâdisesinin arkasında ABD'nin bulunduğu söylenir. Nitekim 27 Mayıs gibi en az bağımlı olduğu iddia edilen bir darbenin bile kısa süre içinde ABD tarafından onaylandığı görülüyor. Sözgelimi, ABD'nin dördüncü kotadan yapılacak ithalâtın finansmanında kullanılmak üzere 34 milyon dolar hibe ettiği, ancak bu paranın emekli edilen 235 general/amiral ile 5000 subayın emeklilik ikramiyelerinde kullanıldığı da söylenir. Bkz. *"Amerika 34 milyon Dolar Hibe Etti"*, **Akşam**, 4 Ağustos 1960.

⁵⁴⁰ Hem Menderes, hem de Demirel'in hadlerini bilmeden sanayileşmiş bir Türkiye hülyalarına dalması neticesinde iktidardan alaşağı edildikleri hususun da Kahraman'ın şu açıklamalarına bkz. Hasan Bülent Kahraman, *"İhtilâl İsmet İnönü ve CHP'si İçin Yapılmıştı"*, Bedri Baykam, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994, s.144.

⁵⁴¹ Bu cazibe öylesine yoğundu ki, 1965'ten 1990'a kadar süren mezarların, metfunlara lâıyk bir şekilde buldukları yerden alınarak hak ettikleri ve sevdiklerinin ziyaretini mümkün kılacak bir yere nakledilmeleri konusu sürekli işlendi. 1990 yılında Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde gerçekleşen bu defin hâdisesinin uzun bir tarihselliği mevcuttur. Bu hususta müstakil bir eser için bkz. Turhan Dilligil, **İmralı'da Üç Mezar**, İstanbul: Dem Yayınları, 1989.

⁵⁴² Bilindiği gibi daha önce çıkarılan bir af kanunuyla DP'lilerin anayasa hükmüyle yasaklanmış olan siyasi hakları dışındaki tüm cezaları affa uğramıştı. Bu kanunla DP'lilerin memuriyet hakları iade olunmuş, devam eden davaları düşmüş, ordu mensubu Yassıada mahkûmlarının maaş, rütbe, madalya ve emeklilik hakları tekrar orduya dönmeleri şartıyla verilmişti. Bkz. *"Meclisteki tartışmalı oturumda Yassıada mahkûmları affedildi"*, **Hürriyet**, 15 Temmuz 1966. Bu yöndeki af talebi, 1961 seçimleri sonrasında ilk olarak basında Birinci İnönü hükümeti kurulduktan sonra ifade edilmişti, bkz. *"Af mı? Evet..."*, **Tercüman**, 21 Kasım 1961.

⁵⁴³ Eski DP'lilerden gelen itirazın en önemlisi: siyasi hakların iadesiyken ikincisi İmralı'daki naaşların maktullere yakışır bir şekilde alınıp yine onlara yakışan bir yere defnedilmesi olmuştur. Demirel, tabandan da gelen bu baskılar karşısında 27 Mayısçıların husumetini çekmeden yapılacak bir girişimin şimdilik mümkün olmadığını görüyor ve istismanın önüne geçmeye çalışıyordu. *"Mezarlar konusundaki münakaşa için Demirel, Hükümetin vazifesi memleketi sükânı sağlamak, dedi"*, **Hürriyet**, 2 Kasım 1967.

Demirel liderliğindeki AP'nin yönetici kadrosu, siyasi hakların iadesiyle birlikte tasfiye olabilecekleri korkusunu bir başka korkuyu salarak bastırmaya çalıştı. Ordu içi cuntasal faaliyetlerin yeniden müdahale girişimleri etrafında döndüğü, ekonomik ferahlamanın başladığı bir dönemde cunta heveslilerine yeni bir ihtilâl için gerekçe verilmemesi gerektiği tezi işlenerek bir müddet daha sabredilmesi işleniyordu.⁵⁴⁴ CHP liderliği de bu çelişkiyi görerek, eski DP'lilerin siyasi haklarının iadesi konusunda kendileri açısından bir güçlüğü çıkarılmayacağı izlenimi veriyor, bir taraftan Demirel'i köşeye sıkıştırırken diğer taraftan sağdaki ihtilâfin büyümesi sağlanmış oluyordu.⁵⁴⁵

Ordu içindeki kıpırdanmalar ise gizliden gizliye devam ediyordu. Hiyerarşi dışı örgütlenmeler her ne kadar sivil kesimlerde endişe yaratıyorsa da asıl büyük endişenin şüphesiz ordunun üst komuta kademesinde yaşandığı söylenebilir.⁵⁴⁶ Alt kademelerdeki müdahale taraftarları açısından kendilerini daha açık biçimde ortaya koymak, bir anlamda kendileri gibi düşünen bir üst bulmalarıyla birlikte mümkün olabiliyordu. 27 Mayıs ordu çevrelerinde ne kadar müspet karşılırsa karşılınsın hiyerarşi dışı örgütlenmelerin ordunun emir-komuta zincirine onarılamaz darbeler vurduğu gerçeği, çoğu kez gönülsüz de olsalar alt kademelerin kendilerini aşarak olası bir darbe yapmaları tehlikesi karşısında, üst kademelerin işi kendi inisiyatiflerinde kotarmak gibi bir eğilime sürüklenmelerine de yol açıyordu. Öte yandan Fransa merkezli olarak tüm Avrupa'ya yayılan öğrenci olaylarının Türkiye'ye sıçraması da 1968 sonrasına tekabül etmekteydi.⁵⁴⁷

Cemal Tural Olayının bu tanıma ne kadar uyduğu bilinmez ancak Tural'ın Genelkurmay Başkanlığından alınarak daha pasif bir görev olan Askeri Şura üyeliğine atanması hâdisesinin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay⁵⁴⁸ ile Başbakan Süleyman Demirel

⁵⁴⁴ Aslında Demirel bir anlamda Gürsel'in öngörüsünü doğruluyordu. Nitekim Gürsel daha 1963 yılının başlarında diyordu ki: "*AP, bugün, iktidara gelse bile siyasi affı o dahi çıkaramaz*", **Hürriyet**, 19 Şubat 1963.

⁵⁴⁵ Nihayet siyasi hakların iadesi konusunda başlatılan girişimlerin ilki 19 yıllık İnönü-Bayar küslüğünün sona ermesidir. İnönü'nün girişimleri sonucu getirilen af teklifi görüşülmeye başlanacak, ancak kısa bir süre sonra, bu af girişimini ihtilâl gerekçesi sayacağını ilân eden çevrelerce önlenecekti, bkz. "*Siyasi hakların iadesini öngören teklif dün Millet Meclisinde görüşüldü. İnönü: Bu karar huzur getirecek*", **Ulus**, 15 Mayıs 1969.

⁵⁴⁶ Özellikle AP merkezine yapılan saldırı sonrasında bazı partililerin endişeye kapılarak partinin feshini istemeleri ilginçti. Bazı partililer ise başka öneriler getiriyordu: "*AP yönetim kurulunda partinin feshi istendi. Grupta Gökhan Evliyaoğlu; 'Sabıklarla temas etmeyelim'; Sarıgöllü de 'Hareketlerimize dikkat edelim' dedi*", bkz. **Akşam**, 28 Mart 1963.

⁵⁴⁷ Ankara'da Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesinde başlayan olaylar, kısa bir süre sonra İstanbul Üniversitesi'ne de sıçıyor. Yetmişli yıllara damgasını vuracak boykot ve işgallerin ilk örnekleri verilmeye başlanıyordu, bkz. "*Öğrenci olayları İstanbul'a sıçradı, Hukuk Fakültesi ve Rektörlük işgal edildi*", **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1968.

⁵⁴⁸ Gerçekten de Sunay'ın cumhurbaşkanlığı dönemi Türkiye için son derece kritik bir dönemdi. Bu yüzden çoğu zaman eleştiriye uğrasa da aslında işgal ettiği konunun hakkını vermiştir. Bu yüzden aşağıda belirtilen açıklamasını bir dil sürçmesi olarak algılamak gerekiyor. Sunay'ın 1969 senesinde kışkırtıcı komandoların varlığının ortaya çıkmasından sonra verdiği demeç ünlüdür. "*komandolar, kolluk görevlilerinin yardımcı unsurlarıdır*". Bkz. Cüneyt

tarafından başarılabilmiş olması dikkate değer gibi gözüküyor.⁵⁴⁹ 1961’de İrfan Tansel’in Hava Kuvvetleri Komutanlığından alınıp Washington’a gönderilmesi olayında SKB’nin gösterdiği sert ve tehditkâr mukavemet hatırlandığında, Tural’a görevden el çektirme olayındaki başarının aslında büyütülmemesi gerekiyor. Eğer o esnada yeniden müdahale yönünde bir irade var idiyse bile, bunu engelleyen faktörün, Tural’ın önderliğinde bu işin yapılamayacağı şeklinde oluşmuş, ordu içi bir kanaat olduğu söylenebilir. Nitekim Tural, yakında devletin başına gelecekmişçesine askeri ve sivil kuruluşları denetleme gezileri düzenliyor, idare ettiği kurumun kimi işlerine karşı eleştiri getiren İlhami Soysal gibi bir gazeteciyi bile güpegündüz sokak ortasından kaçırtıp bir güzel dövdürecek kadar ceberrut karakterini ayan beyan sergileyebiliyordu.⁵⁵⁰ Bu durum karşısında Tural, müdahale yanlısı bile olsalar hiçbir cuntasal örgütlenmenin başında görmek isteyeceği bir ihtilâl lideri olamazdı. Hükümet ve cumhurbaşkanının bu tasfiye harekâtı, bu nedenle Tural’ın dışında hiçbir askeri zevatın tepkisini çekmedi. Tural’ın yerine 12 Mart Muhtırasının gönülsüz imzacısı, dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı Org. Memduh Tağmaç getirildi.⁵⁵¹

Arcayürek, “Devleti Yönetenler Komandoları kolluk Kuvvetlerinin Yardımcısı Görürse”, **Türkiye’de Anarşi** (Aydınlık Gazetesinin Düzenlediği Açık Oturum’da Yapılan Konuşma), İstanbul: Aydınlık Yayınları, 1979, s.85. Mumcu, Murat Bayrak isimli bir işadammın, Balıkesir ili Ayvalık ilçesi Küçükköy belediye sınırları içinde kurduğu bir tatil köyünü ülkücü gençlere komando eğitimi yapılmak üzere tahsis ettiği bilgisini veriyor. Bkz. Uğur Mumcu, **12 Eylül Adaleti**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1995, s.62.

⁵⁴⁹ Sunay ve Demirel’in işbirliğiyle sivil otoritenin emri altına girmeme temayülü içindeki Tural’ın görevden alınması Mart 1969’da gerçekleşmişti, bkz. Ümit Cizre-Sakallıoğlu, **AP-Ordu İlişkileri** (Bir İkilemin Anatomisi), İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s.70.

⁵⁵⁰ İlhami Soysal, o günlerde adı komüniste çıkmış olan Akşam gazetesinde yazıyor ve Tural hakkında sert eleştiriler içeren makaleler neşrediyordu. Malik Yolaç’ın sahibi olduğu gazetenin yayın politikasından hoşlanmayan Tural, iddiaya göre emrindeki bir subay ve iki astsubaya talimat vermiş, emri alan subay ve astsubaylar ise, dostça yaklaştıkları Soysal’ı önce arabalarına davet ediyorlar; sonra da تنها bir yerde öldürseye dövüyorlardı. Son derece sert ancak mantıklı eleştirileri içeren makaleler ve darp hâdisesinden sonra kaleme alınan yazılar için bkz. İlhami Soysal, **Sıfıra Sıfır Elde Sıfır**, İstanbul: Kıtış Yayınları, 1969.

⁵⁵¹ Tağmaç’ın komuta kademesinin en tepesine getirilmesi, 12 Mart Muhtırasının verildiği Demirel açısından hata değildi. Demirel, muhtıranın doğrudan doğruya idareyi ele almamasını Tağmaç faktörüne bağlıyor ve kendisini hayırla yâd ediyor, bkz. Nazlı Ilıcak, “12 Mart Öncesinin Başbakanı Demirel ile 12 Mart Üzerine Bir Mülâkat”, Nazlı Ilıcak, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Hançer-Elyazısı İtirafıyla), Basıldığı Yer ve Tarih Belirtilmemiş, s.94.

III. BÖLÜM

12 EYLÜL DARBESİ ÖNCESİ SİYASİ VE SOSYAL OLAYLAR

Son yüzyılın dünyevi ölçekteki siyasi gelişmelerine bakıldığında coğrafi planda kriz bölgelerinin en başında Ortadoğu'nun geldiği konusunda belirgin bir hemfikirlik gözlenmektedir.⁵⁵² Bölgenin en nev-i şahsına münhasır ülkelerinden biri de kuşkusuz Türkiye'dir. Dağılan bir cihan devletinin bakiyesi olması yanında, bölgede işgal ettiği coğrafi konum dolayısıyla İkinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan iki kutuplu dünyanın başlıca rekabet ve çatışma alanlarının kavşağında bulunması, iç siyasi sürecinin bir takım belirleyicileri de ihmal edilmemek koşuluyla, Türkiye'yi sürekli olarak uluslararası çatışma alanlarından biri kılmıştır.⁵⁵³

12 Eylül darbesinin meydana gelmesinin evveliyatını oluşturan tarihsel evrenin ana durakları dikkatli bir gözle okunduğunda yukarıda öne sürülen yargının ne kadar belirleyici olduğu ortaya çıkacaktır. Yetmişli yıllara damgasını vuran ideolojik kamplaşmanın tetiklediği silâhlı çatışma olgusunun yaratılmasında çeşitli kışkırtıcı unsurların oynadıkları rollerin zaman içinde ortaya çıkarılmasıyla birlikte bu tür olayların kendiliğinden meydana gelmediği, çatışan kesimler tarafından da idrak edilen bir gerçeklik gibi gözükmektedir.⁵⁵⁴ *Tavşana kaç taziya tut* darb-ı meselenin çok güzel özetlediği bu olgu, ülkenin siyasi kaderini ipotek altına alan uzun bir vetirenin

---

⁵⁵² "Ortadoğu kavramı ilk defa 1902 yılında Amerikalı donanma tarihçisi Alfred Thayer Mahan tarafından kullanılmıştır. Londra'da yayımlanan *National Review*'deki bir makalesinde bu yeni kavramın, merkezi Basra Körfezi olan, Hindistan ve Arabistan'ı kapsayan bölge için kullanılmasını tavsiye etmiştir. Akabinde bu yeni terimi önce *The Times*'in Tahran muhabiri Valentine Chirol benimsemiş ve kullanmış, daha sonra da Lordlar Kamarası'nda Lord Curzon gündeme getirmiştir. Kavramın kullanımı kısa sürede yaygınlaşmış ve özellikle Britanya'da nispeten eski bir terim olan, *Yakın Doğu* 19. yüzyıl diplomasisinin önüne geçmiştir. Aslında her iki kavram da yenidir; *Yakın Doğu* 19. yüzyıl diplomasisinin, *Orta Doğu* ise 20 yüzyıl stratejisinin bir ürünüdür. Her ikisi de Batı Avrupa'nın merkez kabul edildiği bir dünyaya göre adlandırılmış ve yine Batı Avrupalıların atfettiği öneme göre tasnif edilmiştir". H. Bayram Soy, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde 'Orta Doğu'da Alman-İngiliz Mücadelesi", **Türkiye Günlüğü**, Sayı 81, Yaz 2005, s.158, 2 nolu dipnot.

⁵⁵³ Bölgenin çok önemli oluşunun ardında yatan en önemli neden: kuşkusuz fosil yakıtların en önemlisi olan petrolün varlığı gibi gözükmektedir. Dolayısıyla süper güçlerin rekabet alanı olan bölgedeki Arap olmayan üç ülkeden biri olan Türkiye'nin, İsrail ve İran ile birlikte kurulacak dengede önemli bir yeri vardır. Türkiye bu konumu dolayısıyla, uzun yıllar ABD nezdinde, "eksen ülke" olarak tanımlanmıştır. Bkz. Paul Kennedy /, Robert S. Chase/ Emily B. Hill, "Eksen Ülkeler ve Amerikan Stratejisi", çev. Mahmut Gürses, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 47, Eylül-Ekim 1997, s.58. Kuşkusuz Ortadoğu'nun İkinci Dünya Savaşı sonrasında mevcut statükosunun devamı koşuluyla belki yönetilebilirliği söz konusudur ancak 1948'de İsrail'in kurulup, sürekli Araplar aleyhine genişlemesi bunu mümkün kılmamaktadır. Bkz. Cengiz Çandar, **Ortadoğu Çıkmazı**, İstanbul: Seçkin Yayıncılık, 1988, s.22 vd.

⁵⁵⁴ Merhum Mumcu, özellikle yetmişli yıllarda kışkırtıcı ajanların kimler olduğuna ve nasıl korunduklarına ilişkin belgeler yayınlamıştır. Gözaltına alınan kimi isimlerin teşkilât adına çalıştıklarına ilişkin, askeri savcılıklara gönderilen, dönemin MİT Müsteşarı Korg. Nurettin Ersin imzalı çeşitli vesikalar için bkz. Uğur Mumcu, **Suçlular ve Güçlüler**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1993, s.139 vd.

başlangıcı olan ve etkileri bugün dahi birçok boyutta sürmekte olan 12 Eylül hâdisesi ve sürecinin ortaya çıkmasına vesile kılınmıştır.⁵⁵⁵

Öyle ki, toplumsal kanaat önderlerinin, genel olarak Türkiye toplumunun çok geniş bir kesimi tarafından gelişi sevinçle karşılanan, âdeta “*nihayet geldiler*” dedirten 12 Eylül Müdahalesi, kolektif bir kabul ile karşılanmıştı.⁵⁵⁶ Darbenin mümessillerinin hedefledikleri de aslında buydu. Nitekim olayların vahamet boyutuna doğru tekâmül ettiği çok kritik anlarda, neden müdahale edilmediği sorusuna muhatap olan generallerden birinin verdiği cevap düşündürücü olmuştur: “*Maksat, başka bir kurtuluş yolunun kalmadığını bütün vatandaşlar idrak etsin*”.⁵⁵⁷ Görünen odur ki hedeflenen darbe ortamının yaratılması yönünde gayret gösterenler işlerini iyi yapmışlardır. Anayasal koruma altındaki temel hak ve özgürlüklerin geniş kesimleri örgütlü birey haline getirmeye başlamasıyla birlikte gündeme gelen düzen değişikliği taleplerinin, demokratik zeminden kaydırılarak kargaşa yaratıcı eylemlilikler içine sokulması hedeflenmiş, nihayetinde toplum, tüm bu taleplerinden can güvenliği karşılığında vazgeçmeye zorlanmıştır.⁵⁵⁸ Bu bölümde 12 Eylül’ü önceleyen yetmişli yılların Türkiye’si çözümlenmeye çalışılacaktır.

A. 12 Mart Muhtırası ve Partilerüstü Hükümetler Dönemi

12 Eylül bir anlamda, 12 Mart’ta verilen muhtırayla, parlamentonun açık tutulup, partilere dokunulmadan gerekli işlerin yapılabileceği yönündeki beklentinin sonuç vermemesi üzerine çıkarılan bir dersin neticesi gibi gözükmektedir. Askeri vesayet olgusunun komuta kademesinin inisiyatifinden çıkarak, tam anlamıyla cuntasal gruplaşmalar düzeyine kadar indiği 12 Mart Muhtırasının verilmesinin ardında yatan gelişmelerin siyasi ve sosyal cepheleri nelerdir? Altmışlı yılların siyasi atmosferi ne tür

⁵⁵⁵ Görevi ilk planda terör hâdiselerinin ortaya çıkmadan önlenmesi olan kimi resmi yetkililerin kışkırtıcılar eliyle olay yaratıp, gözaltılarla gençliği terörize etmeye çalışmaları son derece düşündürücüdür.

⁵⁵⁶ “12 Eylül sabahı hemen hiç kimse müdahalenin ‘neden yapıldığı’ araştırmıyordu. 12 Eylül’e karşı çıkmak, yapılmasını yadırgamak olanaksızdı”. Bkz. Cüneyt Arcayürek, **Demokrasi Dur 12 Eylül 1980, Nisan 1980–Eylül 1980**, (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–10), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986, s.399.

⁵⁵⁷ Emekli Org. Bedrettin Demirel’in bu sözleri için bkz. Ahmet Kahraman, **Kurtarıcılar**, İstanbul: Boyut Yayınları, 1988, s.166.

⁵⁵⁸ Demirel’in sözleriyle; 12 Eylül öncesinde durmadan yeni yetki talepleriyle gelen askerler, 12 Eylül sabahından itibaren birkaç istisnaî geniş yetki dışında, ellerindeki yetkilerle anarşiyi durdurmuşlardır. Gözaltı süresini altı aya kadar çıkarma ile iki seneye kadar olan cezaların temyizden muaf tutulması gibi iki düzenleme dışındaki yetkiler, zaten 12 Eylül öncesinde de vardı. Bkz. Cüneyt Arcayürek, **12 Eylül’e Doğru Koşar Adım, Kasım 1979–Nisan 1980**, (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–9), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986, s.328.

bir siyasi sistem yaratmayı hedeflemiş, sonuç ne olmuştur? 12 Mart, temelde, iç dinamiklerin rolü ve dâhilinde mi meydana gelmiştir yoksa dış faktörler ana belirleyici konumunda mıdır? Sorular çeşitlendirilebilir ancak hiçbirinin cevabı, tek başına sebep olarak gösterilemez gibi gözükmektedir. 12 Mart'a dair yanıtlanacak tüm bu soruların cevabı, aslında 12 Mart'ın çok cepheli doğasından kaynaklanmaktadır.

Bilindiği gibi 1961 Anayasasıyla ülke, tarihi geleneklerinden kopuk, ancak anayasanın özü dikkate alındığında son derece özgürlükçü bir hava içine girmişti. Anayasa; temel olarak yürütmenin sadece yasama kanalıyla denetlenebilirliğinin yetersizliğine önlem olmak üzere kaleme alınmış, ihdas edilen bir takım anayasal kuruluşlar yoluyla iktidar mekanizmasının sınırlamalar eşliğinde işlerlik kazanmasını hedeflemiştir. Bu çerçevede Anayasa Mahkemesi kurulmuş, yasamanın anayasaya aykırılık arz edebilecek kanunlarının yürürlüğe girmesi engellenerek, meclis denetim altına alınmıştır. 1982 Anayasası ile konumu ve etkisi güçlendirilen Milli Güvenlik Kurulu daha esnek de olsa anayasal bir kuruluş olarak sistem içinde yerini almıştır.⁵⁵⁹ Diğer taraftan bir tür *güzîdeler meclisi* olması hedeflenen Cumhuriyet Senatosu kurulmuş, kırk yaşını bitiren ve yüksek tahsil yapanlardan oluşan bu meclisle yasamanın objektif çalışacağı düşünülmüştü.⁵⁶⁰ Üniversite ve devlet radyosuna özerklik verilerek bir önceki dönemin bu konudaki olumsuz uygulamalarının tekrarı önlenmek istenmiştir. Danıştay'ın etkinliği artırılmış, kalkınmanın belli bir plan çerçevesinde yönlendirilmesi hedefiyle Devlet Planlama Teşkilâtı (DPT) kurulmuştur.⁵⁶¹ Hepsinden önemlisi ilerleyen yıllardaki siyasi istikrarsızlığın başlıca amillerinden biri olarak kimi çevrelerce gösterilen, bir seçim kanunuyla, yönetimde istikrardan çok temsilde adalet ilkesini gözetilen bir seçim sistemi olarak, milli bakiye sistemi benimsenmiştir.⁵⁶²

---

⁵⁵⁹ Burada Özdemir'in şu özlü açıklamasını hatırlatmak gerekiyor: “*Milli Güvenlik Kurulu (...) sivil otoritenin bir parçası değil, aksine askerlerin sivil otoriteyi kontrol edebilmeleri için donatılmış bir aygittir*”. Bkz. Hikmet Özdemir, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Rejim ve Asker İlişkisi Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993, s.261.

⁵⁶⁰ Senato genel seçimle gelen 150, Cumhurbaşkanının atadığı 15 ve tabii (eski DP'lilerce ölesiye) senatörlerden oluşuyordu. Eski Cumhurbaşkanları da tabii üyeler arasındaydı. Sadece Celâl Bayar bu haktan mahrum bırakılmıştı. İki yılda bir üçte biri yenilenen senatoda, Cumhurbaşkanının atadığı senatörlerde, yüksek öğrenim yapma şartı aranmıyordu, bkz. Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası-II*, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1966, ss.116–120.

⁵⁶¹ İdarenin yasamadaki etkinliği karşısında, yasama yetkilerinin çift meclis, anayasa mahkemesi ve MGK tarafından sınırlandırılması hedeflenirken, yürütmenin her türlü eylem ve işlemi yargı denetimine tabi tutuluyordu. DPT'nin kuruluşu ise tam anlamıyla devletçi sosyalizm denilebilecek üçüncü dünyacı bir akımın tesirinde kalan, ihtilâl destek veren kimi aydınların etkisiyle gerçekleştirilmişti. Bkz. Cem Eroğul, *Anatüzeye Giriş*, Ankara: İmaj Yayıncılık, 1993, s.217 vd.

⁵⁶² Sistem, temsilde adaleti azamî oranda sağlıyordu ancak siyaset arenasında, partileşerek bölünmeyi de teşvik ediyordu. Yetmişli yıllarda MHP, MSP, CGP gibi partiler bu sistemin kendilerine sağladığı az sandalyeyle çok tesir

Özellikle seçim kanununun bu özelliği sebebiyle sadece 1965 ve 1969 seçimleri haricinde yapılan tüm seçimlerden tek başına iktidar olacak meclis aritmetiği meydana gelememiştir. 1965 seçimleriyle 450 kişilik TBMM’de, aldığı % 52,87’lik oy oranıyla AP’nin salt çoğunluk olan 226 rakamını ancak 14 sandalyeyle geçerek 240 milletvekilliği kazanabildiği düşünüldüğünde, milli bakiye sisteminin temsilde adalet ilkesini ne oranda gözettiği ortaya çıkmaktadır. Aynı seçimlerde İsmet İnönü’nün CHP’si % 28,75’le 134; Osman Bölükbaşı’nın Millet Partisi % 6,26’la 31; Ekrem Alican’ın YTP’si % 3,72’yle 19; Mehmet Ali Aybar’ın TİP’i % 2,97’yle 14; Alparslan Türkeş’in CKMP’si % 2,24’le 11 milletvekilliği kazanırken sadece 1 bağımsız milletvekili meclise girebiliyordu.⁵⁶³ Toplam oyların yarısından fazlasını alan bir partinin, mecliste çok az farkla çoğunluğu ele geçirmesi, parti içi demokrasinin gözetilmesine imkân verirken, parti disiplininin tesisini güçleştirmiştir.

Türk solunun TBMM’de 14, Cumhuriyet Senatosunda ise 1 sandalye⁵⁶⁴ kazanarak ilk kez parlamentoya girmesi karşısında değişik tepkiler verilmekteydi. Sağ kanattaki bir kesime göre solun alıp alabileceği maksimum rey ve sandalye ancak bu kadar olabilirdi. Bu nedenle endişeye mahal yoktu ancak radikal sağ olarak nitelendirilebilecek olan diğer kesim, bu gelişmeyi ülkeyi ele geçirmeye çalışan komünizmin taktik provası olarak okuyor, tedbir alınması lâzım geldiğini ifade ediyordu.⁵⁶⁵ Soldaki ılımlı bir kesim için ise TİP’nin parlamentoya girmesi son derece önemsenmesi gereken bir gelişmeydi. Yıllardır illegal platformlarda mücadele etmek zorunda bırakılan Türk solunun parçalanmışlığı, TİP çatısı altında toplanarak giderilebilir, ihtilâlsiz sosyalizm, geniş kitlelerin özlem ve beklentilerini parlamento çatısı altında dillendirilmesiyle kurulabilirdi.⁵⁶⁶ TİP’in meclise girmesiyle birlikte soldaki bölünmeler bambaşka bir mecraya doğru akmaya başladı. Problemin

---

etme imkânını bulmuşlardı. Örneğin MHP, birinci Milliyetçi Cephe hükümetinde, 3 sandalyesine karşılık iki bakanlıkla temsil ediliyordu. Bkz. Hikmet Özdemir, **Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, s.374.

⁵⁶³ http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1965 (Erişim: 02.02.2004).

⁵⁶⁴ Bu tek senatörlük Kocaeli’ndendi; Fatma Hikmet İşmen. TİP listesinden parlamentoya giren bu 15 isimden üçü sendikacı, on ikisi ise aydınlardan oluşuyordu. Tam anlamıyla işçi olup ta parlamentoya giren TİP’li yoktu. Bu durum Aybar tarafından dillendirilen “*eli nasırlılar meclise*” şiarına tabî ki ters bir vaziyetti, bkz. Sadun Aren, **TİP Olayı 1961–1971**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1993, s.105.

⁵⁶⁵ Kendisi de bir terör kurbanı olan merhum İlhan Darendelioğlu’nun deyimiyle, “*Türkiye’mizin son yıllar içinde bir kızıl tehlike içinde bir KIZIL İHTİLÂL tehlikesi ile karşı karşıya getirilmek istenmesinde TİP’in rolünü kimse inkâr edemez*”. Bkz. İlhan Darendelioğlu, **Türkiye’de Komünist Hareketler**, İstanbul: Toker Yayınları, 1979, s.499.

⁵⁶⁶ TİP’in tüzüğündeki şu maddeler birçok sol çevre tarafından sosyalizm yönteminden sapma olarak görülüyordu: “*TİP’in amacı, anayasa ve kanunların tanıdığı hak ve hürriyetlere dayanarak, programında açıkladığı esasları gerçekleştirmektir (madde 2, fıkra 1). Halkın oyu ile kanun yolundan iktidara gelen TİP, halkın oyunu kaybedince, yine kanun yolundan iktidardan çekilir (madde 3, son fıkra)*”. Bkz. Çetin Yetkin, **Türkiye’de Soldaki Bölünmeler 1960–1970** (tartışmalar, nedenler, çözüm önerileri), Ankara: Toplum Yayınları, 1970, s.101.

kaynağında TİP'in ülke sorunlarının çözümünde yegâne mercii olarak parlamentoyu görmesi yatıyordu. Soldan da bu kanaate çeşitli itirazlar gelmiyor değildi; ancak 1969 seçimlerinin yarattığı hayal kırıklığıyla birlikte bu eleştiriler daha yüksek sesle dillendirilmeye başlandı. Parti çatısı içinde başlayan fikir ayrılıkları eylemden ziyade teorik manada sosyalist düzenin yöntemine ihanet olarak adlandırılan seküler aforoz ya da tekfir etme boyutuna kadar yükseldi.⁵⁶⁷

Bu arada seçimler yapılmış ve çevre barajsız d'Hont sisteminin tatbik edildiği 1969 seçimleriyle ortaya şöyle bir meclis aritmetiği çıkmıştı. Süleyman Demirel'in AP'si oyların % 46,55'yle 256; İnönü'nün CHP'si % 27,37'yle 143; Turhan Feyzioğlu'nun Güven Partisi % 6,58'le 15; Osman Bölükbaşı'nın MP'si % 3,23'le 6; Alparslan Türkeş'in Milliyetçi Hareket Partisi % 3,02'yle 1; Hüseyin Balan'ın Birlik Partisi % 2,80'le 8; Mehmet Ali Aybar'ın TİP'i % 2,68'le 2; Yusuf Azizoğlu'nun YTP'si ise % 2,18'le 6 milletvekilliği kazanırken bağımsız 13 milletvekili de meclise giriyorlardı.⁵⁶⁸ Bu bağımsız milletvekillerinden biri de Türk siyasetinde uzun süre rol oynayacak Necmettin Erbakan'dı. Erbakan AP listesinden aday olmak istemiş, Demirel'in direnciyle karşılaşınca Konya'dan bağımsız aday olmuş ve kazanmıştı. Erbakan bir süre önce olaylı bir biçimde Türkiye Odalar Birliği Başkanlığından uzaklaştırılmıştı.⁵⁶⁹ Meclise bu şekilde giren Erbakan, bir süre sonra 26 Ocak 1970'te, kendi partisini de kuruyordu: Milli Nizam Partisi (MNP).⁵⁷⁰ Erbakan partinin kapısının Siyonist ve masonlar dışında herkese açık olduğunu düzenlediği basın toplantısında açıklıyordu.⁵⁷¹

1969 seçimleri, solun, varolan toplumsal altyapı değişmediği takdirde sandıkla iktidara gelmesinin hayal olduğu konusundaki karamsarlığını perçinleyen tam bir dönüm noktası oldu.⁵⁷² Sol yayınlarda, umumiyetle mevcut demokratik zemin keskin bir

---

⁵⁶⁷ Milli Demokratik Devrim tezini ortaya atan Mihri Belli ve grubu, parlamentarizmi benimseyip, bir taraftan da işçi sınıfının başatlığını ileri süren Boran ve ekibine karşı eleştirilerini sıralamaya başlıyordu. Milli burjuvazinin de içinde yer aldığı geniş tabanlı antiemperyalist bir blok halinde mücadele tezini savunan Belli, önemli noktalarda Kemalist sol kesimle görüş birliği içindeydi. Belli, Türkiye işçi sınıfının sınıf bilincine ulaşmasının çok uzun zaman süreceğini belirterek, tezinin teorik temellerini kuruyordu. Bkz. Yıldız Sertel, **Türkiye'de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1978, s.87.

⁵⁶⁸ Seçimlerden AP oy yitirirken, sandalye sayısını artırarak çıkıyordu, bkz. *"AP İktidarda"*, **Milliyet**, 13 Ekim 1969.

⁵⁶⁹ *"AP, Erbakan ve 13 adayı veto etti"*, **Milliyet**, 19 Ağustos 1969. Abdi İpekçi bu veto kararını olumlu karşılıyor; CHP'ye nasıl aşırı sol musallat olmuşsa, AP'ye de aşırı sağın musallat olmaya çalıştığı görüşündedir, bkz. Abdi İpekçi, *"AP ve Aşırı Sağ"*, **Milliyet**, 19 Ağustos 1969.

⁵⁷⁰ Ecvet Güresin, *"Yeni Parti"*, **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1970.

⁵⁷¹ *"Milli Nizam Partisi kuruldu"*, **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1970.

⁵⁷² Attilâ İlhan, **Hangi Sol**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1980, s.146.

eleştiri ve küçümsemeyle tanımlanmaya başladı; Filipin demokrasisi, cici demokrasi, sandıksal demokrasi tabirleriyle yaftalanan rejimin, biran evvel sosyalizme tekâmülü için silâhlı mücadelenin başlatılması gerektiği yönündeki hissiyat kuvvetlenmeye başladı.⁵⁷³ Altmışlı yıllarda sosyalist klasiklerin Türkçeye çevrilmesiyle başlayan sol bilinçlenmenin özellikle üniversite öğrencileri arasında yarattığı sempatiyle birlikte oluşan örgütlenmeler, yükte hafif ancak pahada ağır özellikler göstermeye başlıyordu. Fikir Kulüpleri Federasyonu (FKF) Devrimci Gençlik Federasyonu'na (Dev-Genç) dönüşüyor. Kimi ulusal meseleler antiemperyalist bir ruhla işleniyor (Petrol Kanunu, Amerikan üsleri gibi) özellikle üniversite kampuslarında, fakülte binalarında yoğun bir propaganda furyası estirilirdi.⁵⁷⁴ Zaman içinde bu mekânların işlevini durduracak işgal ve boykotlar düzenlenmeye başlandı. Gerilimin tırmanması karşısında toplumun milliyetçi muhafazakâr olarak kendini tanımlayan diğer gençlik kesiminden reaksiyonlar gelmeye başlayınca, kurulu düzen ve onun nimetlerinden faydalananlara karşı geliştirilen hasımlaşma, bir başka muhatap daha bulmaya başlıyordu. Tarihe “*Kanlı Pazar*” olarak geçen 16 Şubat 1969 Olayı, çatışma olgusunun kitlesel mahiyete dönüşmesinin ilk örneği olarak görülebilir.⁵⁷⁵

Ellili yıllardan itibaren başlayan sanayileşme olgusu ve bunun paralelinde ortaya çıkan toplumsal mobilizasyonun yarattığı kentsel doku değişikliğinin belirleyiciliği, siyasetin kutuplarını da değiştirmiş, yeni çatışma alanları ortaya çıkarmıştı. Toplumsal pastadan daha çok pay almak isteyen kesimlerin sendikal mücadele yoluyla sosyalize olmalarının başlamasıyla birlikte, sosyalist kesimleri umutlandıran ilk kitlesel büyük gösteri 15–16 Haziran 1970 tarihinde meydana gelmişti.⁵⁷⁶ İzmit-İstanbul güzergâhını

---

⁵⁷³ Hasan Cemal, Uluç Gürkan'la birlikte yürüttüğü Devrim Gazetesi yazı işleri müdürlüğü esnasında, gazetenin manşetten verdiği bu ifadeyi gösteriyor, bkz. “*Cici demokrasi için pazarlık*”, **Devrim**, 23 Aralık 1969. Hasan Cemal, **Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım**, İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ, 1999, ss.192–193 arasındaki numaralandırılmamış sayfalar.

⁵⁷⁴ ODTÜ'nün o zamanki üniversite olaylarında belirgin bir öncülüğü vardı. Dönemin rektörü ise tanınmış bir simaydı: Prof. Dr. Erdal İnönü. İnönü'nün siyasete girmesiyle birlikte geçmişinde en çok irdelenen konulardan biri rektörlüğüydü. Rektörlüğü döneminde aşırı solu koruyup kolladığı iddiaları daha 12 Mart öncesinde dillendirilir olmuştu. Bkz. “*Ülkü Ocakları, Erdal İnönü'nün banka soyanlarla görüşme yaptığını ileri sürdü*”, **Tercüman**, 21 Ocak 1971.

⁵⁷⁵ ABD 6. Filosunu protesto etmek isteyen 15 bin kişilik gruba, yine 15 bin kişilik başka bir grubun saldırmasıyla yaşanan olaylarda 2 kişi ölmüştür. Özellikle sol yazarların “*Kanlı Pazar*” olarak adlandırdığı hâdiselerin yankısı, başka illerde de duyulmuş; benzer olaylar Adana gibi büyük vilâyetlerde de meydana gelmişti. Bkz. “*Taksim'de 30 bin kişi dövuştü 2 ölü var*”, **Akşam**, 17 Şubat 1969. 1947'deki Amerikan filusunun karşılanmasıyla kıyaslandığında gerçekten de insanın nereden nereye diyesi geliyor: Bkz. “*Dost Amerikan filosu hararetle karşılandı. Amiral Biery'nin 'Son Posta'ya beyanatu: Samimî bir dostluğun nişanesi olarak sahillerinizi selâmlarız*”, **Son Posta**, 3 Mayıs 1947.

⁵⁷⁶ Yeni sendikalar yasa tasarısının onaylanmasıyla pasifize edilen DİSK'in yönettiği yürüyüş, İstanbul–Kocaeli bandında başlayarak çatışmaya dönüşmüştü. Üç işçi ve bir polisin öldüğü olaylar sonrasında, İstanbul ve Kocaeli'nde sıkıyönetim ilân edilmişti, bkz. Anıl Çeçen, **Türkiye'de Sendikacılık**, Ankara: Özgür İnsan Yayınları, 1973, ss.146–148.

takip eden işçiler, karşılarında set oluşturmaya çalışan asker ve emniyet güçlerine karşı direnişe geçmişler, sendikal haklarının kısıtlanması anlamına gelen Sendikalar Yasasındaki değişikliği protesto etmeye başlamışlardı. Türk-İş'i sendikal platformda tek konfederasyon haline getirmeye çalışan hükümet tasarısı temelinde, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonunu (DİSK) etkisiz kılmayı amaçlıyordu.⁵⁷⁷ Can kayıplarıyla neticelenen yürüyüş ile birlikte sıkıyönetim ilân edilmişti. Bu sıkıyönetim yetmişli yıllarda sürecek uzun soluklu sıkıyönetimlerin başlangıcı olacaktı.

Partiler arenasında ise gerek partilerin içinde; gerekse diğer partiler arasındaki mücadele iyice gerilmişti. AP içindeki muhalifler Demirel hükümeti bütçesine red oyu veriyor, temsilcisi oldukları orta Anadolu eksenli küçük sermaye gruplarının, etleriyle tırnaklarıyla birlikte büyük sermayeye peşkeş çekildiği iddiasıyla başkaldırıyorlardı.⁵⁷⁸ Ferruh Bozbeyle genel başkanlığında ortaya çıkan Demokratik Parti, Celâl Bayar'ın manevî liderliğiyle birlikte Sadettin Bilgiç, Mehmet Turgut, Faruk Sükân ve Nilüfer Bayar Gürsoy gibi sağın sembol isimleriyle yola çıkıyordu.⁵⁷⁹ Sağda yeni bir parti daha ortaya çıkıyor; yıllar içinde çeşitli partiler bünyesinde yerini alan mukaddesatçı kesimler tek bir partide bütünleşiyordu: Milli Nizam Partisi.⁵⁸⁰ 1965 ve 1969 seçimlerine ortanın solu şiarıyla giren CHP'deki bu yeni açılım, parti içinden iki parti daha çıkaracak seviyede bölünme yaratıyordu: Kemal Satır'ın Cumhuriyetçi Partisi (CP) ile Turhan Feyzioğlu'nun Milli Güven Partisi (MGP).⁵⁸¹

---

⁵⁷⁷ 1948 tarihli *Sendika Özgürlüğüne ve Sendika Hakkının Korunmasına İlişkin Sözleşmeyi* benimseyen Türkiye'de, sendika seçme özgürlüğünü kısıtlayan böyle bir yasanın çıkarılması, ilginçtir. Bkz. Cahit Talas, **Toplumsal Politika**, Ankara: İmge Kitabevi, 1990, s.130.

⁵⁷⁸ “*Sermaye içindeki bölünmenin siyasal düzeydeki yansımasıdır 41’ler olayı. Adalet Partisinin büyük bir milletvekili grubu, önce parti yönetimine başkaldırmış, sonra muhalefetinkiyle birleştirdiği oylarıyla 1970 yılı bütçesini Meclis’te reddetmiştir*”. Bkz. İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart** (nedenleri.. yapısı..sonuçları), (İki Cilt bir arada), İstanbul: Cem Yayınevi, 1980, s.364.

⁵⁷⁹ “*Demokratik Parti, sermaye içindeki egemenlik mücadelesinde ikinci plana atılmış sosyal güçlerin reaksiyoner siyasal kuruluşu niteliğini kısa sürede ortaya koymuştur. Büyük toprak sahiplerinin, emlak ve arsa gelirinin, rantın, ticaret çevrelerinin savunucusu ve sözcüsü olmuştur. Kime karşı? Bir yandan işçi sınıfı ve Sol’a, öte yandan özel sanayi kesiminin büyüyen taleplerine, AP’ye, Demirel’e karşı*”. Bkz. Cem, **Tarih Açısından 12 Mart** (nedenleri.. yapısı..sonuçları), (İki Cilt bir arada), aynı yerde.

⁵⁸⁰ Temeli, Anadolu’daki küçük ve orta ölçekteki müteşebbislere dayanan parti, Odalar Birliğindeki mücadelenin Erbakan tarafından kaybedilmesi sonucu 26 Ocak 1970’de kuruluyordu, bkz. Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası** (MSP Örnek Olayı), İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985, s.99.

⁵⁸¹ “*Nabza göre şerbet vermeyin*” öğüdünün ardından DP hükümeti tarafından vekâlet emrine alınması neticesinde istifa ederek siyasete giren Feyzioğlu, 1957 seçimlerinde CHP’den Kayseri milletvekili olarak görev yapmıştı. zigzaglarla dolu bir siyasi hayata sahip olan Feyzioğlu, 147 öğretim üyesinin üniversitelerle ilişkisinin kesilmesi sonucu ODTÜ rektörlüğünden istifa ederek MBK karşısına da çıkmıştır. Ancak bir süre sonra kendisine teklif edilen Milli Eğitim Bakanlığı vazifesini de kabul etmiştir. CHP’den istifa ettiğini bildiren mektupta kullandığı ifadeler, CHP’nin Atatürk ilkelerinden uzaklaşarak tehlikeli bir sol maceranın vasıtası haline getirilmek istendiği gerekçesine dayanıyordu. Bkz. Tahir Kutsi Makal, **Benim, Benim, O Benim** (Siyaset Sahnesinden Çehreler), İstanbul: İnanç Yayınları, 1987, s.83.

İşin ilginç tarafı Türkiye'deki radikal solun Morison Süleyman, Amerikancı Süleyman diye eleştirdikleri Süleyman Demirel hükümetiyle, ABD'nin arası da pek iyi değildi. ABD'deki uyuşturucu madde kullanımı sorunu karşısında çaresiz kalan Nixon yönetimi bu sorunun kaynağında Türkiye'yi görüyor; sorunun giderilmesinin temel çaresinin Türkiye'deki haşhaş ekiminin yasaklanması olduğunu işliyordu. Demirel ise kontrollerin sıklaştırılabileceğini ancak önemli miktardaki ailenin temel geçim kaynağı olan haşhaş ekiminin asla yasaklanamayacağını belirtiyordu.⁵⁸² Üstelik Türk tarafı ABD'de tüketilen uyuşturucunun ancak bir haftalık kısmının Türk üretimiyle elde edilebilecek düzeyde olduğu şeklindeki haklı argümanı ileri sürüyordu.⁵⁸³ İlişkilerdeki nispî gerginlik, kimi nahoş olaylara da sebep oluyordu. ABD Büyükelçisinin diplomatik nezaket kurallarını hiçe sayarcasına Demirel'in huzurunda kullandığı üslûp, kendisine bizzat Demirel tarafından kapının gösterilmesine bile yol açmıştı.⁵⁸⁴ Nixon kendi kamuoyu nezdinde sağlayacağı saygınlığın Ortadoğu'nun böylesine önemli bir ülkesine haddini bildirmekle elde edilebileceği beklentisi içine girmişti.⁵⁸⁵ Demirel hükümeti ise bunu bir milli onur vesilesi yapmış ısrarlı baskılara karşı direnç göstermiştir.

Dış politikadaki bu menfi gidişatın bir başka önemli boyutu: Arap-İsrail gerginliği karşısında Demirel hükümetinin kalkınma ve müreffeh bir Türkiye yaratma yönünde, Türk çıkarlarının bölgedeki çatışmadan olabildiğince uzak, İsrail'e karşı mesafeli durmakla sağlanabileceği doğrultusundaki siyasete ağırlık vermeye başlamasıydı. Bölgede ABD tarafından İsrail'e tutulan güvenlik şemsiyesi olmak gibi bir görüntünün Arap ülkeleriyle geliştirilecek, Türkiye açısından gayet kârlı ekonomik imkânları zedeleyebileceği endişesi, Türkiye'nin ABD nezdinde gözden düşmesine sebep olmaktaydı. Türkiye'ye biçilen dengeli ve tarım ağırlıklı kalkınma modelinden

⁵⁸² Altındal, bu hususta şu ifadeleri kullanıyor: “Bilebildiğimiz kadarıyla tarihin hiçbir döneminde, hiçbir dış güç, ister müttefik ister düşman olarak, Anadolu'daki devletlere haşhaş ekimini yasaklayabilmiş değildir. En az 4000 yıldır haşhaş ekimi yapılan Anadolu'ya bu yasak, bir dış gücün baskısıyla, ilk-ve dileğimiz odur ki, son olarak 12 Mart'ın namı başbakanı Nihat Erim tarafından konmuştur”. Aytunç Altındal, **Haşhaş ve Emperyalizm**, İstanbul: Havass Yayınları, 1979, s.12.

⁵⁸³ Demirel, uygulanacak bir yasaklama kararının ABD gençliğini zehirleyen Türkiye'dir kanaatini perçinleyeceğinden bahisle, Türkiye'de yıllık 120 ton üretilen afyonun ABD gençliğine 1 hafta bile yetmeyeceğini söylediğini ifade ediyordu. Bkz. Mehmet Ali Birand, Can Dünder, Bülent Çaplı, **12 Mart** (İhtilâlin Pençesindeki Demokrasi), Ankara: İmge Kitabevi, 1994, s.169.

⁵⁸⁴ Bir büyükelçinin bir başbakana karşı sesini yükselterek, müstemleke valisi edasıyla çıkışması karşısında Demirel'in hiddetle kapıyı gösterdiği, Turan Bilgin'den naklediliyor. Bkz. Hüseyin Demirel, **12 Mart'ın İçyüzü** (Nasıl Geldi, Nasıl Geçti?), İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1977, s.56.

⁵⁸⁵ Görüşmenin ertesinde Washington'a çağrılan ABD'nin Ankara Büyükelçisi William Handley, bizzat başkan yardımcısının şu sözlerini işitiyordu: “Meseleyi ne kadar ciddi tuttuğumuzu göstermek için şunu belirtmek isterim. Eğer Türkiye haşhaş ekimini yasaklamazsa Altıncı Filo'nun derhâl İstanbul'u tahrip etmesini Başkana tavsiye edeceğiz”. Hatta Ecevit'in açıkladığına göre, Dışişleri Bakanı Kissinger'in bulunduğu bir toplantıda, başkan danışmanlarından biri tarafından “Gerekirse Mavi Cami'yi başlarına yıkalım” sözleri sarf edilmişti. Mavi Camii, yani Sultanahmet Camiini, bkz. Ufuk Güldemir, **Kanat Operasyonu**, İstanbul: Tekin Yayınevi, ty. s.51.

sapma emareleri gösteren hükümetin, daralan kredi kaynakları karşısında, Sovyet teknolojisi ve finansmanına istinat eden yatırım projelerine girmeye başlaması, ABD nezdinde endişe yaratan bir başka faktördü.⁵⁸⁶

Demirel, İnönü'ye gönderilen ünlü Johnson mektubunun muhtevasını unutmamıştı. Kıbrıs'a müdahale imkânlarını araştıran Türkiye'nin söz konusu mektupla nasıl küçük düşürüldüğünü, olası bir Sovyet saldırısı karşısında NATO'daki yükümlülüklerden kaynaklanan ittifak taahhütlerinin yerine getirilemeyeceği noktasındaki aba altından sopa gösterme hâdisesi, kuzey komşusuyla iyi geçinmek, ikili ilişkileri ittifak anlaşmaları dışında, bağımsız münasebetler geliştirerek iyi bir seviyeye getirmenin lüzumunu ortaya koymuştu. Bu nedenle Sovyetlerin Türkiye üzerine husumetini celp edecek hareketlerden kaçınma yönünde, İncirlik'ten Sovyet semalarına havalanan U-2 casus uçaklarının kalkışı yasaklandı.⁵⁸⁷

ABD açısından düşünüldüğünde Demirel hükümetiyle iş yapmanın mümkünatı artık kalmamıştı. Haşhaş ekimini durdurmayan, bölgede Arap yanlısı bir siyaset izlemeye başlayan, SSCB ile ilişkilerini geliştirmek, iyileştirmek için gayret sarf eden, U-2 uçaklarının uçuş izinlerini kaldıran bir hükümetle çalışılmazdı (!) Ufukta daha iyi çalışılabilecek alternatif bir sivil hükümette de gözüküyordu. Sadece kalkınmakta olan memleketlerde değil, Avrupa'da bile imaj sorunu yaşayan ABD'nin, bir dediğini iki yapmayacak herhangi bir partinin seçim kazanma şansı da zaten çok zayıftı. ABD hakkında yapılan, iyi çalışma imkânı bulduktan sonra, çıkarları doğrultusunda seyreden herhangi bir ülkedeki yönetimin, tarzı ve biçiminin çok önemli olmadığı yönündeki değerlendirme bir kez daha doğrulanıyordu.⁵⁸⁸ ABD, ülkeyi askeri vesayet altında yöneten uyumlu (!) bir hükümet arıyordu. Bu yüzden ortamın hazırlanması vazifesi biçilen mihraklar, harekete geçirildi. Dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri

⁵⁸⁶ Cem, meseleyi tam da bu ekseninde etraflıca analiz ediyor, bkz. Cem, **Tarih Açısından 12 Mart** (nedenleri..yapısı..sonuçları), (İki Cilt bir arada), ss.265-292.

⁵⁸⁷ "*Black Bird*" (Kara Kuş) ismini taşıyan bu uçakların Adana'dan havalanarak SSCB semalarına doğru uçmaları, ikili anlaşmaların tanıdığı bir imkân olmakla birlikte, Demirel nazarında Türkiye'nin bağımsızlığını zedeleyici mahiyet taşıyordu. Bu çerçevede Demirel, söz konusu anlaşmalardaki bağımsızlığı zedeleyici hükümlerin ayıklanarak yeniden tanzimi noktasındaki kararlılığını izhar edince, ABD tarafından hükümetine karşı husumetin ilk sinyallerini almaya başladı. Bkz. Cüneyt Arcayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-5), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s.151.

⁵⁸⁸ 12 Mart'ta istifa ettirilen hükümetin Dışişleri Bakanı Çağlayangil, İsmail Cem'e bu vaziyeti şu şekilde özetliyordu: "*Bakınız İsmail Cem Bey, Amerika, şuna aldırma: Bir memlekette demokratik idare olmuş, şoven idare olmuş, faşist idare olmuş, ona hiç bakmaz. Amerika, o memleketin kendisine ne ölçüde tabi olduğuna, kendi politikasına ne dereceye kadar satelit (uydu) haline gelebileceğine bakar*". Bkz. İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart** (tarihteki yeri ve sonuçları), C-2, İstanbul: Cem Yayınevi, 1977, s.51. Güldemir tarafından bu bağlamda sorulan bir suale Demirel'in verdiği cevabı da nakletmek gerekiyor: "*Türkiye'de demokrasi olup olmaması Amerika'nın umurunda bile değildir*". Bkz. Ufuk Güldemir, **Çevik Kuvvetin Gölgesinde Türkiye (1980-1984)**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986, s.217.

Çağlayangil'in Politika Gazetesine, İsmail Cem aracılığıyla yaptığı değerlendirme bunun en yetkili ağızdan yapılan bir itirafı gibi gözüküyor. Ne diyordu Çağlayangil: *12 Mart'ın arkasında CIA vardır.*⁵⁸⁹

1969–1971 yılları arasında sokakta başlayan kaynamanın arkasındaki güçlerin kimler olduğu noktasında yapılan değerlendirmelerin ortak yargısı şuydu: Birileri hâdiselerin kanlı hale gelerek tırmanmasını, nihayetinde demokratik ortamın kesintiye uğramasını hedefliyordu.⁵⁹⁰ Ortamın algılanma biçimi farklıydı; sağ, ülkenin durdurulamaz biçimde bir oldubittiyle komünist rejime dönüşeceği korkusu içindeyken sol, Türkiye şartları içinde komprador burjuvazinin varlığını milli demokratik devrim aşamasının önündeki en büyük engel olarak görüyordu.⁵⁹¹ Devrimde işçi sınıfının öncülüğü gerekirken henüz sınıf bilincini kazanamamış geniş kitlenin yerine antiemperyalizm ortak paydasında hemen tüm kesimlerin bir araya gelmesi gerektiği tezi de işleniyordu.⁵⁹² Sol, büyük bir fikir ayrılığı içindeydi. İşçi sınıfının tarihsel öncülüğünü inkâr etmekle sosyalist teorinin inkârını bir sayanlar ile milli demokratik devrim şiarını benimseyenler arasında sert tartışmalar yaşanıyor. TİP, kendi içinde bölünmüş, bölünme yayın organları aracılığıyla zaten çok sınırlı olan sol tabanı, kendi etrafında toplama telâşına düşmüştü.⁵⁹³

Kemalist sol olarak tanımlanabilecek bir diğer grup ise tüm bu tartışmaların bir şekilde içinde olmakla beraber daha kestirme çözümler peşindeydi. Bu kanadın en temel tezi şuydu: Türk modernleşmesinin öncülüğünü ordu yapmıştır ve ordu, sahibi bulunduğu tarihsel geleneğin içinde daima ilerici bir rol oynamıştır. İnsan kaynağı

---

⁵⁸⁹ “12 Mart'ta CIA vardır, hem de büyük ölçüde vardır”, Cem, **Tarih Açısından 12 Mart** (tarihteki yeri ve sonuçları), C-2, aynı yer. Tıpkı MİT gibi CIA'nın da yasada sayılan görevlerinde hiçbir şekilde silâhlı operasyon yapma sayılmıyor. Ancak CIA'nın Türkiye gibi çeşitli ülkelerde, iç istihbarat birimlerindeki çeşitli şahısları kimi zaman doğrudan, kimi zaman ise işe bizzat katılarak ülkelerin işlerine müdahale ettiği görülüyor. Bkz. David Wise/Thomas Ross, **Görünmeyen Hükümet CIA** (Amerikan İstihbarat Teşkilâtı), Ankara: Sol Yayınları, 1966, ss.42–43.

⁵⁹⁰ Bu noktada 60'lı yıllardan bu yana kendine özgü bir çizgide mücadelesine devam eden Doğu Perinçek'in şu sözleri anlamlı gözüküyor: “1977 ile 1980 arasında Abdi İpekçi, Karafakioğlu, Bedrettin Cömert gibi Türkiye'nin çok değerli aydınları katledildi. Kim katlettiyor? Bir CIA operasyonu bu. Neden? Türkiye'yi öyle bir noktaya getirecek ki, asker gelsin, bir otorite barış sağlasın. Bu terörü yaratmak için, operasyon başlıyor”. Bkz. Arslan Bulut, **Türkçü-Devrimci Diyalogu** (Doğu Perinçek ve Attila İlhan'la Röportajlar), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998, s.41.

⁵⁹¹ “Milli Demokratik Devrim açıkça anarşist nitelikte hareketlerle ‘Sol Cunta’ya yer veren ve Asker, Sivil, Aydın zümreyle birlikte iktidarı ele geçirmek fikrinden kaynaklanıyordu”. Bkz. Mahmut İhsan Özgen, **TKP ve Organize Gençlik Hareketleri**, İstanbul: 14 Mayıs Yayınları, 1982, s.276.

⁵⁹² Tartışmaların en ayrıntılı değerlendirilmesi için bkz. Çetin Yetkin, **Türkiye’de Soldaki Bölünmeler 1960–1970** (tartışmalar, nedenler, çözüm önerileri), Ankara: Toplum Yayınları, 1970.

⁵⁹³ TİP'in kendini inkâr etmesi olarak yorumlanan, 141–142'nci maddelerden hüküm giymiş olanları bünyesine kabul etmemesi, teorik tartışmalardaki ayrılıkların perçinlenmesine, genelde birer dergi etrafında toplanan kümeleşmelerin oluşmasına neden olmuştu. Bkz. Yetkin, , **Türkiye’de Soldaki Bölünmeler 1960–1970** (tartışmalar, nedenler, çözüm önerileri), s.214.

bakımından toplumun alt ve orta gelir gruplarından devşirilen bir kadroya dayanır; dolayısıyla ordu tarafından gerçekleştirilecek antiemperyalist bir girişimin başarı şansı çok yüksektir.⁵⁹⁴ Ordu içinde iletişim kurulacak etkin general ve subaylar ile yürütülecek bir ihtilâlin planlanması elzemdir. Başını Doğan Avcıoğlu ve dolayısıyla Devrim gazetesinin çektiği bu çevre, faaliyetlere başlamış, harp okullarından başlayarak kimi muvazzaf subaylarla bu doğrultuda ilişkiler kurmuştu. 1968 ve 69 Devrimci Subaylar Bildirileriyle kamuoyunda bu tür kıpırdanmaların başladığı, artık hissedilir olmuştu.⁵⁹⁵

Özellikle Doğan Avcıoğlu tarafından kaleme alınan *Türkiye'nin Düzeni* isimli iki ciltlik kitap, harbiye öğrencilerinden, dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler'e kadar hemen herkesin başucu kitabı haline gelmişti. Kitap, bir anlamda bunalımdan çıkış yolu için yazılmış bir öneri ve çözümleme denemesinden ziyade mutlak hakikatin mevcut bulunduğu bir reçete gibi algılanmış, algılatılmıştı. Avcıoğlu ve çevresinin görüşleri, Türkiye'de antiemperyalist bir kurtuluş savaşı vererek bağımsızlığın kazanıldığı; Kemalist devrimin zorunlu üst yapı reformlarıyla başlatılan bir hamle olduğu; ülkenin sınıfsal bileşiminden kaynaklanan güçlükler nedeniyle alt yapıya ilişkin reformların bir türlü yapılamadığı teşhisine dayanmaktaydı.⁵⁹⁶ Kemalist devrimin bu yüzden işini yarım bırakmak zorunda kaldığını; bu yapı içinde zamanla palazlanan işbirlikçi burjuvazinin sınıfsal çıkarları uğruna ülkeyi emperyalizmin kucağına ittiği görüşü işleniyordu.⁵⁹⁷

---

⁵⁹⁴ Sıradışı yorum ve çalışmalarıyla tanınan Yalçın Küçük'ün M.A. Birand ve R. Akar'ın yaptıkları 32. Gün programında sarf ettiği şu sözler, hâlâ bu eğilimin devam ettiğini gösterir niteliktedir: "*Biz, orducu sosyalistleriz*". Güldemir de, silâhlı kuvvetlerdeki bu potansiyelin, harbiye öğrencilerinin toplumsal kökenlerine ilişkin olarak Ocak 1980'de yapılmış bir araştırmayla belirginleşeceği kanaatindedir. Araştırma sonucu ve yorumu için bkz. Güldemir, **Kanat Operasyonu**, s.43.

⁵⁹⁵ Eski Ankara valisi ve belediye başkanı Enver Kuray'ın oğlu, Yassıada Mahkemesi Başsavcısı Altay Ömer Egesel'in yeğeni olan Sarp Kuray'ın belirttiğine göre bu bildirileri kaleme alan isim, şimdilerin önemli habercilerinden Teğmen Ali Kırca'dır. Bkz. Sarp Kuray, **İsyân ve Tevekkül**, İstanbul: Birharf Yayınları, 2008, s.36. İlerleyen yıllarda solda dönükle suçlanacak olan Çetin Altan ise tam aksi kanaattedir. Altan'ın bu şekilde düşünenlere verdiği cevap şöyleydi: "*Askeri darbeleri sınıf niteliği olan halk ihtilâlleriyle karıştırmak ve bu çeşit halk dışı hareketlerin de mutlaka sosyalizme yöneleceğini hayal etmek, sosyalizmi bir sorumluluk ve bir tarihsel borç olarak kabul etmiş kişilerin harcı değildir*". Bkz. Çetin Altan, "*Türk Sosyalizminde Yeni Devir*", **Ant**, 3 Ocak 1967, sayı 1'den aktaran, Yetkin, , **Türkiye'de Soldaki Bölünmeler 1960-1970** (tartışmalar, nedenler, çözüm önerileri), ss.132-133.

⁵⁹⁶ Attilâ İlhan, bu yorumun vaktine göre geri bir yorum olduğundan bahisle şunları söylüyor: "*Toplumcuların 60 kuşağı, Türkiye'yi küçümsediler, olduğundan gerilerde sandılar, sağcı liberallerin kapitalist endüstri ülkeleri karşısında düştükleri aşağılık kompleksinin bir başka çeşidine, sosyalist endüstri ülkelerinin karşısında düşerek, ülkemizi ve halkımızı, hem bin yıllık devlet geleneğinden uzakta, hem çatır çatır gelişen ve değişen büyüme olanaklarından soyutlayarak, değerlendirmeye hatasına düştüler*". Bkz. İlhan, **Hangi Sol**, s.142.

⁵⁹⁷ Türkiye'nin Düzeni isimli iki ciltlik çalışmasında görüşlerinin detaylarını belirten Avcıoğlu, gerçekten de çok özgün fikirleri olan biriydi. Bu yapıtının incelendiği şu çalışmaya bakılabilir: Hikmet Özdemir, "*Bir İlk Yapıt: Türkiye'nin Düzeni*", **Yapıt**, Sayı 2, Cilt 47, Aralık-Ocak 1983-1984, ss.101-107.

Genç subaylarla kurulan ilişkilerin neticesinde ordu eliyle tasarlanan modelin inşası hedeflenmekteydi. Ordu komuta kademesinde önemli mevkilerde bulunan çeşitli isimlerle de temas kurulmuştu. Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Plan ve Prensipler Daire Başkanı Tümğ. Celil Gürkan, Tuğa. Vedii Bilget, Tuğg. Ömer Çokgör, Hv. Tuğg. Aydın Kirişoğlu, Tümğ. Şükrü Köseoğlu, Tuğg. M. Ali Akar gibi önemli isimlerle işbirliği yönünde çalışmalar sürdürülüyordu. Planlar programlar yapılmış, ihtilâlden sonra kurulacak hükümet ve devrim meclisinde kimler yer alacak, çalışmalar nasıl yapılacak, devrim konseyi nasıl işleyecek? Hepsi planlanmıştı. Hemen her önde gelen ismin kod adları mevcuttu.⁵⁹⁸ Yukarıda da belirtildiği gibi asıl kaynama genel olarak daha alt rütbeli ekipten geliyordu, bu da doğal olarak üst komuta kademesinde endişe yaratıyor; ihtilâl sonrası tasfiye edilecekleri korkusu hâkim olmaya başlıyordu. Muhtıranın *Uçan General* lâkaplı paşası Muhsin Batur bu tehlikenin bilincinde, hiçbir yasal dayanağı olmayan, Orgeneral-Korgeneral seviyesindeki rütbeleri haiz komutanların katıldığı *Genişletilmiş Komuta Konseyi* adında toplantılar tertip etmeye başlamıştı.⁵⁹⁹

İkilem iki temel noktadan kaynaklanıyordu; ilki eğer rejimin normal işleyişinde devam etmesi yönünde irade beyan edilirse ve hiçbir teşebbüste bulunulmazsa altlarını tutabilecekler miydiler? İkincisi idareyi doğrudan ele aldıkları takdirde tabanda daha çok tutulan Celil Gürkan, Vedii Bilget gibi daha alt rütbeli general ve subaylar tarafından tasfiye edilebilirler miydi?⁶⁰⁰ Bu endişe, muhtıranın verilmesinden üç gün önce idareyi doğrudan ele almayı hedefleyen genç ekibi frenleyecek yeni bir mekanizmanın devreye sokulmasıyla giderilmeye çalışıldı. 1970 devalüasyonu ile iktisâdi sahada baş gösteren krizden çıkış yollarının arandığı, iç ve dış meselelerin gitgide daha çetrefil hale gelmeye başladığı bu evrede parlamentonun kapısına kilit vurulmasının doğru olmayacağı, böylesi bir girişimin yeni hükümetin meşruiyetini

⁵⁹⁸ Buna göre darbe sonrasında Cumhurbaşkanlığına Faruk Gürler, Başbakanlığa Muhsin Batur, Başbakan Yardımcılığına Celil Gürkan, Genelkurmay Başkanlığına ise Korg. Atif Erçikan getirilecekti. Gürler; Selim Bey, Batur; Yavuz Bey; Gürkan; Nuri Bey, Erçikan ise Erci Bey rumuzunu taşıyorlardı. Bkz. Muhsin Batur, **Anılar ve Görüşler** (Üç Dönemin Perde Arkası), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985, s.233.

⁵⁹⁹ İlginçtir ki, hiçbir yasal kuruluş dayanağı olmayan bu konseyin müdavimlerinden birisi de 12 Eylül Darbesinin lideri, o zamanki rütbesiyle, Korg. Kenan Evren'di. Bkz. Batur, **Anılar ve Görüşler**, s.277.

⁶⁰⁰ 27 Mayıs tecrübesinden geçen komutanlar, altlarından gelen tazyikin, kendilerini alaşağı edebileceği konusunda tedirgindirler. MBK toplantısı sürerken, içeride bulunan üyeler arasında yüzbaşılardan bile bulunduğu, toplantının yapıldığı salonun kapısında elinde makineli tüfekle, nöbet tutan albayların oluşu, hafızalardaki tazeliğini korumaktadır. Bu noktada Hekimoğlu'nun yazdıklarını aktarmanın tam yeridir: "*Şura salonunun kapısında elinde makineli tüfek tankçı Albay İsmail Ataklı nöbet bekliyor. Yüzbaşılardan, binbaşılardan toplantısında bir albay nöbet tutuyor*". Bkz. Müşerref Hekimoğlu, **27 Mayıs'ın Romani**, s.138.

zedeleyeceği telkinleriyle, doğrudan müdahale yerine dolaylı bir müdahaleyle yetinilmesi kararına varıldı.⁶⁰¹ Muhtıra bizzat Batur'un eliyle kaleme alındı. Metin mevcut şikâyetleri sıralıyor, durumdan parlamento ve hükümetin suçlu bulunduğu belirtilerek anayasanın öngördüğü reformların yapılmayışı eleştiriliyordu. Üç maddelik muhtıranın son maddesinde ise, iç hizmet kanununa referans verilerek idarenin doğrudan doğruya ele alınacağı belirtiliyordu.⁶⁰²

Dönemin Başbakanı Demirel muhtırayı önce 13.00 radyo haberlerinden dinleyerek öğrendi. Arkasından bizzat muhtırayı tebellüğ edip, ısrarla Cumhurbaşkanı Sunay ile temas kurmaya çalışırdı, Sunay'ın Demirel'le görüşmeye niyeti yoktu. Kurulan ilk temasta, Sunay'ın sarf ettiği cümle düşündürücüydü: *Beni de devreden çıkardılar.*⁶⁰³ İlginçtir ki muhtıranın senato ve meclise tebliğinde tek dik duruşu eski Hava Kuvvetleri Komutanlarından Senato Başkanı Tekin Arıburun göstermişti; Arıburun, muhtırayı kabul etmeyerek geri çevirmiştir.⁶⁰⁴ Demirel, hükümetin istifasını içeren mektubu Cumhurbaşkanlığı katına ulaştırırken, mevcut muhtırayı demokrasi anlayışıyla bağdaştıramadığı için istifa ettiğini belirtiyordu.

Muhtıra karşısında gelen ilk tepkiler ilginçtir. Sol genel olarak muhtırayı olumlu bulurken sağ, seçimle geldiği iktidardan bir kez daha süngü zoruyla uzaklaştırılışının burukluğu içindeydi. CHP'de ise kendini liderliğe hazırlayan Ecevit'in genel sekreterlikten istifası şoku yaşanmaktadır. Ecevit, muhtıranın kendisinin temsil ettiği ortanın solu hareketine karşı yapıldığı iddiasındadır.⁶⁰⁵ Ordu içinde, hükümetin

---

⁶⁰¹ Muhtıranın ekonomi politik yorumunu Altan, şu sözlerle ifade ediyor: "*Gelişmekte olan ülkeleri borçlarını ödemeye zorladılar. Bunun için tek şart 'içe dönük büyüme' modelini bırakarak, dışa açılmaktı. Döviz kazanmaktı. Türkiye bu değişime direndiği ve ithal ikamesinde ısrar ettiği için 1971 darbesi oldu*". Mehmet Altan, **Darbelerin Ekonomisi**, İstanbul: İyi Adam Yayınları, 2001, s.106.

⁶⁰² Darbelerin özellikle son ikisi için değişmez meşruiyet kaynağı ve yasal dayanağı teşkil eden **iç hizmet kanunu m.35**'in lâfzı aynen şöyledir: "*Silâhli Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır*". "*Ordu Ültimatı Verdi: Hükümet Çekilsin, Milli Hükümet Kurulmazsa ORDU İdareye El Koyacak*", **Hürriyet**, 12 Mart 1971 (Yıldırım Baskı).

⁶⁰³ Bir görüşe göre; Sunay, başlangıçta dönemin MİT müsteşarı Fuat Doğu Paşa aracılığıyla muhtıranın ilânından iki saat önce, Demirel'e sihhî sebepler göstererek çekilmesini tavsiye ediyordu. Oysa Demirel, mecliste güvensizlik oyuyla düşürülerek giderse, demokratik rejim içinde çekilmiş olacağını, bunun da bir darbe ipoteğini ortadan kaldıracığını umuyordu. Lâkin Sunay, bunun mümkün olmadığını, şu ibret verici cümleyle özetliyordu: "*Beni de devreden çıkardılar, Süleyman Bey*", bkz. Arcayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965–1971** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–5), s.364.

⁶⁰⁴ Senatoya muhtırayı götürenler arasında karacıları temsilen Memduh Ünlütürk de bulunuyordu. Menderes döneminin Hava Kuvvetleri Komutanı E. Org. Tekin Arıburun, mektubu teslim almadığı gibi, gelenlere de bir uyarıda bulunuyordu. "*27 Mayıs'ın sancısı hâlâ sürüyor. Böyle davranışlar Türk Silâhli Kuvvetlerine yaramaz*". Bkz. Nazlı Ilıcak, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Hançer), İstanbul: TİMAŞ Yayınları, 2001, s.140. Aynı dik duruşu Arıburun, 27 Mayıs'ta da göstermişti. Kendilerine katılmayacağını Madanoğlu'na söyleyen Arıburun, Harbiyelilere tevkif ettirilmişti, bkz. Hekimoğlu, **27 Mayıs'ın Romanı**, ss.153–154.

⁶⁰⁵ Ecevit, sonrasında yaptığı açıklamalarda, bu hamlenin geri teptiğini, toplumun tepkisini, demokrasiye daha da sarılarak gösterdiğini belirtiyordu. Bkz. Bülent Ecevit, **Demokratik Solda Temel Kavramlar ve Sorunlar**, (İsmail Cem ile röportaj), Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık, 1975, s.20.

işbaşından uzaklaştırılmasının sevinci yaşanırken bu kez mücadele, içerideki radikallere karşı verilmeye başlanacaktır. 9 Mart darbesinin tehir edilmesinin müsebbipleri bu kez 9 Martçılara karşı harekete geçiyorlar ve başta Celil Gürkan olmak üzere hemen tamamını tasfiye ediyorlardı. Zorunlu emekliye sevk edilen general ve subayların emeklilik kararnameşi, ilginçtir ki müstafi Başbakan Süleyman Demirel'e imzalatılır. Emekli edilenler Danıştay'a başvuradursunlar, süreç içinde askeri eylem ve işlemlere karşı Danıştay'a yapılan itiraz yolu Askeri Yüksek İdare Mahkemesi'nin kurulmasıyla birlikte sivil yargıdan ayrılınca, Danıştay davalar hakkında görevsizliğine hükmeder; yeni yüksek mahkeme ise davacıların taleplerini reddeder.⁶⁰⁶ Ordu içindeki temizlik harekâtı bu şekilde tamamlanınca, 12 Mart'ı sevinçle karşılayan çevreler şunun idrakine varırlar ki, yeni kurulacak askeri vesayet altındaki hükümet, hiç de bekledikleri tarzda çalışmayacaktır.

Askerler yeni hükümeti kurmakla partisinden istifa ettirilerek bağımsızlaştırılan Prof. Nihat Erim'i memur ederler. Sunay'a yapılan telkinle Erim hükümeti kurmakla görevlendirilir ve çalışmalarına başlar.⁶⁰⁷ Başbakanlık öteden beri Erim'in düşlerini süslüyordu. Erim'in hükümeti kurma çabalarının arkasında, askerlerin desteği kimi zaman örtülü, kimi zaman açık bir tehdide dönüşerek sürdü. Kimse aklından muhtıranın son maddesini çıkaramıyordu. Demirel parlamentoyu açık tutmanın lüzumuna inandığı için; İnönü ise mevcut statükonun ağır aksak da olsa sürmesine binaen hükümete hem güvenoyu hem de bakan veriyorlardı.⁶⁰⁸ Türk siyasi tarihine birinci Erim hükümeti olarak geçen hükümetin en belirgin özelliği: Partiler üstülük iddiasını taşımakta oluşuydu. Kabinede önemli sayıda parlamento dışından üye bulunuyordu; *Beyin Takımı* olarak⁶⁰⁹ isimlendirilen kabinenin bir an önce memleketin acil sorunlarının çözümü beklenedursun, müdahalenin muhtıra biçiminde olması, beklenenin aksine devrimci sol eğilimli olmaması karşısında, olası sol darbeye birlikte harekete geçip sokak desteği

---

⁶⁰⁶ Emekliye sevk edilen 5 generalin kumanda zincirine aykırı davranmaktan dolayı bu işleme tabi tutuldukları açıklanmış, Genelkurmay Başkanlığı Genel Sekreteri Tuğgeneral Mehmet Tuğcu'nun ise görev yeri Erzurum'a nakledildiği için kendisinin emekliliğini istediği açıklanmıştır. Emekli edilen generallerden Tümğ. Şükrü Köseoğlu, Genelkurmay Merkez Dairesi Başkanlığı; Tümğ. Celil Gürkan, Kara Kuvvetleri Komutanlığı Plan ve Program Koordinasyon Dairesi Başkanlığı; Tuğa. Vedii Bilget, Deniz Kuvvetleri Teknik Dairesi'nde, Tuğğ. Ömer Çokgör'ün ise Hava Kuvvetleri Harekât Dairesi Başkanlığı vazifelerinde bulunduğu ifade ediliyordu. Bkz. "*Ordudaki İşlemin Sebebi Belli Oldu*", **Hürriyet**, 18 Mart 1971.

⁶⁰⁷ Abdi İpekçi, "*Sunay'ın Formülü ve Partiler*", **Milliyet**, 19 Mart 1971 (2. Baskı).

⁶⁰⁸ Erim CHP'ye istifasını veriyor ardından Sunay tarafından yeni hükümeti kurmakla görevlendiriliyordu. İnönü ise "*memleketi boşlukta bırakmağa niyetimiz yok*" diyerek gelişmelere destek vereceğini ifade ediyordu, bkz. **Milliyet**, 19 Mart 1971 (2. Baskı).

⁶⁰⁹ "*Erim: Genç beyinlerle çalışacağım*", **Hürriyet**, 24 Mart 1971. Bunlardan biri; cumhuriyet tarihinin ilk kadın bakanı olarak Sağlık Bakanlığına getirilen Prof. Türkan Akyol idi. Akyol, DYP-SHP koalisyon hükümetinde de kabine dışından bakanlık yapmıştır.

vermeyi planlayan kesimlerin kendi başlarına harekete geçme kararı almaları sonucunu yarattı.⁶¹⁰ Bu arada artan adam kaçırma ve örgüte kaynak yaratma amaçlı soygunlar nedeniyle 11 ilde bir aylık sıkıyönetim uygulamasına geçiliyordu.⁶¹¹

Son derece dar bir kadroya dayanan, küçük burjuva olma özellikleriyle mücehhez, maceracı bir avuç devrimci gencin hayallerini süsleyen sosyalist ihtilâli çabuklaştırma gayreti, İsrail Başkonsolos'u Efraim Elrom'un kaçırılmasıyla başladı. Elrom'un salıverilmesi karşılığında cezaevlerindeki arkadaşlarının serbest bırakılmasını talebeden tedhişçilerin istekleri reddedildi. Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi'nin (THKP-C) silahlı eylem kolu olan Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) tarafından düzenlenen bu eylemin elebaşları, dönemin öğrenci gençliğinin popüler simaları olan: Mahir Çayan, Ulaş Bardakçı ve Hüseyin Cevahir'di.⁶¹² Bu eyleme karşı, hükümetin tepkisi çok sert oldu. Erim'in, *Balyoz gibi tepelerine ineceğiz* cümlesi hareketin ve sonrasında nasıl bir biçimde bastırılacağı hususunda önemli bir ipucuydu.⁶¹³ Nihayet tüm yurtta ilân edilen sokağa çıkma yasağıyla birlikte Elrom'un izine rastlandı ancak tedhişçiler erken davranıp konsolosu öldürdüler. Konsolosun öldürülmesiyle birlikte önemli ölçüde prestij kaybeden tedhişçiler, uzun soluklu bir kovalamacadan sonra, kurtulmak için girdikleri bir evin, 14 yaşındaki kızını rehin alarak son pazarlık şanslarını da kullandılar, fakat çıkan çatışmada rehine kız sağ olarak kurtulurken, Mahir Çayan ise yaralı olarak ele geçirildi. Eylemin diğer zanlısı Hüseyin Cevahir ise hayatını kaybetti.⁶¹⁴

---

⁶¹⁰ Deniz Gezmiş her yerde aranıyor (**Milliyet**, 11 Mart 1971); Sivas Gemerek'te yakalanıyordu. Yakalandığı an Gezmiş'in verdiği ifade de istediği takdirde yüzlerce kişiyi vurabileceğini ancak bunu yapmadığını söylüyordu. Elleri bulunan 4 Amerikalı rehineyi ise ailelerinin gazetede gördükleri resimleri sebebiyle duygulanarak bıraktıklarını ifade ediyordu. Yusuf Aslan ise yakalanmadıkları takdirde yurtdışına kaçacaklarını söylüyordu. Planlarını, Yusuf'un vurulması bozmuştu. Solun diğer liderlerinden Sinan Cemgil'in ise Malatya'ya kaçtığı tespit ediliyordu, bkz. "*Yakalandığı an oradaydık*", **Hürriyet**, 18 Mart 1971. Hüseyin İnan ise 23 Mart'ta yakalanıyordu, bkz. **Hürriyet**, 24 Mart 1971. Sinan Cemgil, ünlü yazar ve çevirmen Adnan Cemgil'in oğluydu, kısa bir kovalamacanın ardından, o da Nurhak Dağlarında çıkan çatışmada hayatını kaybediyordu.

⁶¹¹ İlk adam kaçırma olayı; 15 Şubat 1971'de meydana geldi. Jimmy Ray Finley isimindeki siyahî bir Amerikalı çavuş kaçırılıp, yaklaşık 18 saat alıkonuldu. Bkz. "*Ve nihayet Adam da Kaçırıldılar*", **Hürriyet**, 16 Şubat 1971. 4 Mart'ta da 4 Amerikalı kaçırılarak 6 milyon fidye isteniyordu, **Hürriyet**, 5 Mart 1971. Bazı bakanların kaçırılacağı ihbarlarının yapıldığı dönemde ilân edilen sıkıyönetim, rejimin daha da sertleşeceğini gösteriyordu. Bkz. "*11 ilde sıkıyönetim ilân edildi*", **Akşam**, 27 Nisan 1971.

⁶¹² Elrom'un canına kıyılmayacağı umudu son dakikaya kadar sürdü. Konsolosun eşi Elsa Elrom'un kocasını kaçıranlara yayınladığı "*onu bana bağışlayın*" şeklindeki mesajı da bir fayda vermedi, bkz. "*Erim: Haber aldık konsolos yaşıyor*", **Akşam**, 22 Mayıs 1971.

⁶¹³ 23 Mayıs itibarıyla hâlâ Elrom'un akıbetinden haber yoktu. "*Elrom'dan haber alınmadı*", **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1971.

⁶¹⁴ Sibel Erkan isimindeki bu genç kıızı rehin alan Mahir Çayan ve Hüseyin Cevahir'in, Çayan'ın yaralı, Cevahir'in ise ölü ele geçirilmesi sonrasında, söz konusu cinayeti Cevahir'in işlediği noktasındaki Çayan'ın ifadesi ve olayların seyri için bkz. **THKP-C** (doğuşu ve ilk eylemleri), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1987, ss.42-64.

Balyoz Harekâtı, sol terör grupları üstüne yürürken hiç hesapta olmayan ünlü simalar da gözaltılarla birer ikişer cezaevlerinde toplanmaya başladılar.⁶¹⁵ Önemli sayıdaki öğretim üyesi, yazar, gazeteci ve sendikacıya hapisane yolu gözükte. Yoğun bir şekilde yürütülen baskın ve gözaltılarla birlikte, ülkede ilk kez işkence ve kötü muamele iddiaları, yüksek sesle dile getirilmeye başlandı. Toplumun üstüne karabasan gibi çöken tedirginlikle birlikte kamuoyunun beklentilerini karşılamaktan aciz bir hükümet görüntüsü vermeye başlayan Birinci Erim hükümetinin miadı dolmaya başlıyordu. Kabine içindeki ilk çatlak 11 bakanın istifa edeceği söylentisiyle başladı ve söylenti gerçeğe dönüştü.⁶¹⁶

Erim Hükümetinin ikincisi de beklentilere cevap vermekten uzaktı. Hükümetteki AP'li bakanların kerhen görev yaptıkları ortam, içeride bir türlü dinmek bilmeyen sokak çatışmaları, İngiliz teknisyenleri kaçıran ve sonrasında idam cezaları ile tecziye edilen Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan ve Hüseyin İnan'ın salıverilmeleri için koz olarak kullanmaya çalışan yine Mahir Çayan,⁶¹⁷ Ertuğrul Kürkçü gibi önde gelen öğrenci liderlerinin giriştikleri Kızıldere Olayı gibi meseleler hükümetin inandırıcılığını gölgeler nitelikteydi. Üstelik Başbakanının siyasi işlerden sorumlu yardımcısı E. Kur. Alb. Sadi Koçaş'ın kullandığı "*gerekirse makabline şamil kanun çıkarırız*" sözleri büyük tepki uyandırmıştı.⁶¹⁸ Birinci Erim hükümetinin en önemli açmazı daha kabine

⁶¹⁵ "Dün de 4 Profesör, 3 Doçent olmak üzere 7 öğretim üyesi gözaltına alındı", **Akşam**, 22 Mayıs 1971. Erim tutuklamaların bazılarının gereksiz olduğunu açıklıyor ve valilere tebliğ edilen bir genelgeyle daha dikkatli davranmalarını istiyordu, bkz. "Erim: Gereksiz tutuklama yapıldı", **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1971. Tutuklanan bazı ünlü isimler, o günlere ilişkin anılarını kaleme almışlardır. Bu isimlerden anılarını okuma fırsatını bulduklarımız ve eserleri şunlardır: Uğur Mumcu, **Sakıncalı Piyade**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1977; Sevgi Soysal, **Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu**, Ankara: Bilgi Yayınevi, ty. ve Baskın Oran, **Nerde O Eski Mapushaneler**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991.

⁶¹⁶ "Çankaya'da 3 saat 45 dakika süren toplantıdan sonra Erim hükümeti istifa etti" İsmail Arar ise bu durum karşısında muhtıranın üçüncü maddesinin işletilip işletilmeyeceğini muhtıra sahiplerinin bilebileceği bir iş olduğunu belirtiyordu, bkz. **Cumhuriyet**, 27 Ekim 1971. Arar, muhtırayla iktidardan alaşağı edilen Demirel'e yeniden başbakanlık verilebilir mi? şeklindeki bir soruya verdiği, "*güldürmeyin beni*" cevabıyla ünlüdür. Oysa Demirel, bu tarihten sonra tam dört kez daha başbakanlık yapıyor; bilindiği gibi Çankaya'ya bile çıkıyordu. Bkz. Sırrı Yüksel Cebeci, "*Demirel ve polemik*", **Tercüman**, 2 Şubat 2006.

⁶¹⁷ Çayan, Elrom cinayeti sonrası yapılan baskında yaralı olarak ele geçirilmiş, ancak kapatıldığı askeri cezaevinden, bir grup arkadaşıyla birlikte tünel kazarak kaçmayı başarmıştı. Kızıldere hâdisesi firar dayken girilmiş bir eylemdi. Bkz. "*Mahir Çayan ve 4 arkadaşı askeri cezaevinde günlerce uğraşıp karyola demiri ile 15 metre tünel kazıp kaçtılar*". **Günaydın**, 1 Aralık 1971. Üç İngiliz teknisyeni kaçıran cezaevindeki arkadaşlarının serbest bırakılmaları karşılığında kullanmak isteyen Çayan grubuna yardım ettiği gerekçesiyle aktör-yönetmen Yılmaz Güney de gözaltına alınıyordu, bkz. **Hürriyet**, 28 Mart 1972. Nıksar ilçesinin Kızıldere köyündeki çatışma sonucu ölen Çayan Grubu üyelerinden, gazetede belirtildiğinin aksine bir tek Ertuğrul Kürkçü sağ olarak ele geçirilmişti, bkz. "*Üç masum İngiliz'i öldüren şakiler ölü ele geçtiler*", **Hürriyet**, 31 Mart 1972.

⁶¹⁸ Aslında bir hükümet bildirisinde yer alan bu ifadeyi TRT'de okuyan Sadi Koçaş olunca, amiyane tabirle kabak onun başında patlamıştır. Koçaş, metnin hukukçular tarafından hazırlanması fikrindedir ancak teröristlere göz dağı vermek kaygısı ağır basınca, *makabline şamil kanun* lâfzı bildiriden çıkarılmamıştır. Bkz. Kurtul Altuğ, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, Ankara: Yedigün Yayınları, 1973, s.66 vd. Bu arada Deniz Gezmiş ve 20 arkadaşının yargılanmalarına başlanmış, askeri savcı tarafından mahkeme heyetinden sanıkların idamla tecziye edilmesi talep edilmişti. İlk duruşmaya damgasını vuran olay, sanıkların mahkemeye itimatsızlıklarını belirtmeleri olmuştu. Bkz. **Günaydın**, 17 Temmuz 1971. 9 Ekim'de sonuçlanan mahkeme Gezmış ve 17 arkadaş hakkında idam cezası

kurulurken ortaya çıktı. Dünya çapında şöhret yapmış Türk teknisyenleri birer ikişer ülkeye davet edilip bakan yapıldı ancak bunların yanı sıra Ferit Melen, Sait Naci Ergin gibi haklarında, reformlara engel olabilecekleri kaygısı olan şahıslar da vardı.

Erim'in muhafazakâr üyelerden teşekkül eden zamanın parlamentosu karşısında bir anlamda eli kolu bağlıydı. 7 Nisan 1971'de meclisten güvenoyu alan Erim hükümeti programı okunurken bizzat Başbakan tarafından sarf edilen cümleler, reform bekleyenlerin umutlarını darmadağın etti. Erim, meclisteki AP, dolayısıyla Demirel faktörünün ne kadar önemli olduğunu belirten bir konuşma yaptı. Programın tatbikinde aşılacak güçlükler karşısında gerekirse yirmi kez Demirel'in ayağına gidebileceği mealindeki cümleleri, partiler üstü olma iddiasındaki bir hükümetin kurulmadan yıkılmaya başladığının göstergesiymiş gibi duruyordu.⁶¹⁹ Bu arada 6 Mayıs'ta Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın idam cezaları infaz ediliyordu.⁶²⁰ Yukarıda da belirtildiği gibi Erim hükümeti kurulur kurulmaz terörist faaliyetlerle uğraşmak zorunda kalıyordu. Şehir gerillâsı hareketinin başlamasıyla birlikte baskı rejiminin inşası süreci hızlanıyordu. 1960'lı yıllarda yönetenleri en fazla endişelendiren husus, parlamento dışı muhalefet olgusuydu. Bu olgu gücünü, anayasanın özgürlükçü ruhundan almaktaydı ve yönetenlerin sürekli olarak vurguladıkları: bu anayasayla ülkenin yönetilemeyeceğiydi.⁶²¹ Anayasanın şikâyet edilen maddelerinin değiştirilmesi ise demokratik ortamda pek mümkün gözükmemekteydi. Milli bakiye sistemiyle parlamentoya üye sokan partiler içinde AP'nin bile % 52 ile ancak 240 sandalye

---

veriyordu, bkz. "Gezmiş ve 17 arkadaşı idama mahkûm oldu", **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1971. Kararların verilmesinden sonra Askeri Yargıtay'a yapılan iade-i mahkeme talebi de reddedilecekti, bkz. **Hürriyet**, 28 Mart 1972.

⁶¹⁹ Altuğ, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, ss.37–38.

⁶²⁰ "Üç kişinin idamı Ankara Merkez Cezaevinde aynı sehpa ve birbirlerinin peşi sıra infaz edildi", infazlarla birlikte aynı gün Jandarma Genel Komutanı Kemalettin Eken'e bir suikast girişiminde bulunuldu. Eken ve yaverinin yaralı olarak kurtulduğu suikastta bir er hayatını kaybediyordu. **Yeni İstanbul**, 6 Mayıs 1972. Aynı gazetede yapılanın Kızıldere ve idamların intikamı olduğu yorumu için bkz. "Kalkın Ey Ehl-i Vatan", **Yeni İstanbul**, 6 Mayıs 1972. İdam kararlarını veren mahkemenin başkanlığını yapan Tuğg. Ali Elverdi'nin aktardığı, idamların infaz edilmesi sonrasında tutulan zabıta, İnan ve Aslan'ın 25 dakika içinde öldükleri, Gezmiş'in ise 50 dakika boyunca ipte kaldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Gezmiş'in idamının sorunlu ve acılı olduğu iddialarına geçerlilik kazandırıyor. Bkz. Ali Elverdi, **Bu Vatana Kastedenler** (Ali Elverdi Paşa Anlatıyor), İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1977, ss.83–86. Türk solunun sembol isimleri haline gelen bu üç gencin idamı, bugün için hâlâ arkasından ağıt yakılan bir hadisedir. Romantik bir anlatımla kaleme alınmış şu esere bkz. Nihat Behram, **Darağacında Üç Fidan**, İstanbul Gendaş Yayınları, 1996.

⁶²¹ Hürriyetlere verdiği geniş alanın, rejim ve devlet düşmanları tarafından suiistimal edilmesine çok müsait olduğu noktasından eleştirilen 1961 Anayasasının, özellikle yasama ve yürütmenin elini kolunu bağladığı şeklindeki eleştiri, ülkeyi saran komünizm tehlikesini de kapsıyordu. Lâkin solda sayılmayacak birçok hukukçudan bu eleştirilerin yersiz olduğu ileri sürülmekteydi. 1961 Anayasasının, tasfiye edilmeden önceki komisyonunda bulunan Giritli de bunlardan biridir. Giritli, sanıldığının aksine anayasasının sosyalizme değil, demokratik sola açık olduğu fikrindedir. Bkz. İsmet Giritli, **Komünizm Sosyalizm ve Anayasamız**, İstanbul: Baha Matbaası, 1967, s.33.

kazandığı düşünülürken, üçte iki reyle geçmesi gereken anayasa değişikliği için sağlanacak uzlaşmanın imkânsızlığı ortadadır.⁶²²

12 Mart Muhtırasının ardında yatan nedenlerden birisi olan parlamento dışı muhalefet unsurlarının değişik toplum kesimlerinde ve bu arada orduda da önemli ölçüde taban bulmuş olması, emir-komuta zincirindeki çözülme emarelerini ortaya çıkarması olarak gözlenebilir. 9 Mart'ta olası olan darbenin önlenerek, 9 Martçıların tasfiye edilmesi, yeni gelişmelerin de muhtemel olabileceğini göstermektedir. Bu çerçevede çok fazla dağılmış olan siyasi inisiyatif alanlarının daraltılıp sadece parlamentonun bu işle vazifeli olduğu havasının verilmesi, meclisin açık tutulması göz önüne alındığında anlaşılabilir gözükmektedir.⁶²³ Üstelik bazı subay ve askeri öğrencilerin de bu unsurlarla aralarında irtibat olduğunun tespit edilmesi, MİT dışında Genelkurmay'a bağlı olarak faaliyet gösterecek bir istihbarat servisinin kurulmasına yol açmıştı.

Ardarda yapılan her iki seçimden de AP'nin birinci parti çıkması, üstelik sağ oyların neredeyse toplam oyların % 70'ini bulması karşısında umutsuzluğa kapılan ihtilâlciler, ya da karşı cenahın tarifiyle tepeden inmeciler, yoğun bir devrimci örgütlenme çabası içine girdiler. Bu örgütün ilk müşevviğinin 13 Kasım 1960'deki tasfiyeyle MBK'nden çıkarılarak sürgüne gönderilen Orhan Kabibay olduğu anlatılır.⁶²⁴ Kabibay, askeri kanattan o dönemde İzmit'te tümen komutanlığı yapmakta olan Tümğ. Celil Gürkan'la temas kurarken, sivil kanattan ilk temas kurduğu isim Doğan Avcıoğlu'ydu. Bu kesimlerin en çok paylaştıkları ortak kanaat: 27 Mayıs'a hazırlıksız girişildiği bu yüzden devrimin amacından saptırılarak hedeflediği hamleleri yapamadığı yönündeydi.⁶²⁵

Hazırlıklı bir şekilde ordu içindeki devrimci unsurlar bir araya getirilmeliydi. Madanoğlu Cuntası olarak isimlendirilen bu örgütlenmeye ismini veren kontenjan

---

⁶²² Anayasadaki köklü değişikliklerin ara dönemde yapılabilmemesi bunun göstergesidir. Yapılan değişikliklerin hangi maddelerde olduğu hususunda bkz. **T.C. Gerekeçeli Anayasa ve...** İstanbul: May Yayınları, 1971, s.5-64.

⁶²³ Parlamento dışı muhalefet olgusunun lüzumu üzerine dillendirilen görüşlerin en tutarlılarından birini Altan ileri sürüyor. Altan'a göre sadece siyasi partiler kanalıyla siyasi sisteme nüfuz edebilmenin mümkün olduğu düzenlerde inisiyatif otomatik olarak paralı kişilerde oluyordu. Bkz. Çetin Altan, **Suçlanan Yazılar** (1960'dan bu yana Sahte demokrasi Talanın çarkları PDM, Marksist açıdan parlamentoda ne dedik?), İstanbul: Yaylacık Matbaası, ty. s.160.

⁶²⁴ CHP'den milletvekili olan Kabibay, ara dönemde Erim-Koçuş ikilisini destekliyor; parti içindeki İnönü-Ecevit çekişmesinde İsmet Paşanın safında yer alıyordu. Ecevit'in genel başkanlığa seçilmesinden sonra ise Kemal Satır'la birlikte partiden koparak Cumhuriyetçi Partiyi kuruyordu. Feyzioğlu'nun Güven Partisiyle birleştikten sonra ilk seçimde fiilen tasfiye olan Kabibay hakkındaki bu anlatım için bkz. Numan Esin, **Devrim ve Demokrasi** (Bir 27 Mayısçının Anıları), İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ, 2005, s.290.

⁶²⁵ Ilıcak, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Hançer), s.24 vd.

senatörü ve yine eski MBK üyesi E. Korg. Cemal Madanoğlu'nun örgütün başına geçirilmesi bizzat Madanoğlu'nun kendisi tarafından sağlandı. Fikri platformda yapılacak ilk hamle olarak bir haftalık gazete çıkarılması kararlaştırıldı. Cemal Reşit Eyüboğlu'nun ana finansörlüğünde, Numan Esin gibi yine eski bir MBK üyesi ve 14'ler grubuna dâhil olan isim de bir miktar hisseyle gazetede yer aldı. Yine küçük de olsa Coşkun Bölükbaşı isimli bir başka şahıs da hisse sahibiydi. Gazetenin genel yayın yönetmeni Doğan Avcıoğlu iken, iki numaralı isim ise bu tip hareketlerde sonraki yıllarda da adı sıkça telâffuz edilen İlhan Selçuk'tu.⁶²⁶ Yine ileriki yıllarda tanınacak iki isim de gazetenin yazı işleri müdürüydüler: Hasan Cemal ve Uluç Gürkan. Gazetenin ve ekibin üçüncü önemli ismi ise İlhami Soysal idi. Hani şu Cemal Tural'ın öldüresiye dövdürdüğü o zaman ki Akşam gazetesi yazarı.

Gizli, içkili toplantılarla sürdürülen faaliyetler, Madanoğlu'nun Devrim Genel Kurulu Başkanlığı ile Doğan Avcıoğlu'nun genel sekreterliğinde sürdürülüyordu. İlhan Selçuk İstanbul, İlhami Soysal ise Ankara sorumlusu olarak vazifelendirildiler. O dönem için farklı örgütlerle de irtibatı olan ancak Madanoğlu Cuntası'nın faaliyetlerine de katılan birçok isim mevcuttu. Sivil kanattan, Hıfzı Kaçar ile Av. Fakih Özfakih örnek olarak gösterilebilir. Asker emeklisi siviller olarak ise o dönemi konu alan eserlerde en çok ismi geçenler şunlardı: Orhan Kabibay, Numan Esin, İrfan Solmazer, Mucip Ataklı, Cemal Madanoğlu, Talat Turhan ve Rafet Kaplangı.⁶²⁷

Bu isimlerin ordu içine sirayet etme gayretlerini yürütürken hareketin başında Gürler-Batur ve Kayacan'ın bulunduğu yönündeki telkinler mesnetsiz değildi. Hava Kuvvetlerinde Muhsin Batur, bilgisi dâhilinde yapılacak ihtilâl sonrası, oluşturulacak yeni anayasa başta olmak üzere, hazırlıklar son hızla ilerliyordu. Batur'un tek tereddüdü, Faruk Gürler'in, başında bulunduğu Kara Kuvvetlerine hâkim olamamasıydı.⁶²⁸ Batur, ordunun ana motoru olan bu kuvvetin dışında olduğu bir ihtilâl girişiminin başarısından kuşkuluydu. Bu nedenle alttaki kaynamayı kontrol altında

---

⁶²⁶ Devrim Gazetesi kapandıktan sonra Cumhuriyet Gazetesine giriş ve ayrılışının öyküsünü yazan Hasan Cemal'in İlhan Selçuk hakkında aktardıkları doğruysa, İlhan Selçuk'un bu tür yapılanmalar içinde gerçekten yer aldığı uzak bir ihtimalmiş gibi gözüküyor. "*Cumhuriyet'in geleneksel çizgisinde, İlhan Selçuk'a göre, Batı demokrasisi yoktu, olamazdı. Zaten demokrasiden söz etmeyen Atatürk'ün de böyle bir hedefi yoktu. O sadece çağdaş uygarlıktan söz etmişti, demokrasi yoktu Atatürk'ün lügatinde*". Bkz. Hasan Cemal, **Cumhuriyeti Çok Sevmiştim** (Cumhuriyet Gazetesi'ndeki İç Savaş'ın Perde Arkası), İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ, 2005, s.226.

⁶²⁷ Eskiler: "*Söz uçar yazı kalır*" derler. Numan Esin, anılarını yayınlayan 27 Mayısçılardan biridir ancak anılarının hiçbir yerinde Bayar'ın memleketine gittiğinde halka, "*Sizler oğlu suç işlemiş bir baba durumundasınız*" şeklinde hitap ettiğini yazmamıştır. Bkz. "*Esin, Bayar'ın köyünde konuştu*", **Akşam**, 27 Eylül 1960.

⁶²⁸ Batur bu endişesini Nazlı Ilıcak'a şöyle izah ediyor: "*Kara Kuvvetlerinin tümüyle katılmadığı harekâtın içine, bir Hava Kuvvetleri, bir Deniz Kuvvetleri Komutanı girer mi? Girerse mantık dâhilinde mi hareket etmiş olur? Ordu çarpışır*". Ilıcak, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Hançer), s.145.

tutarak olası emir-komuta zincirindeki bir kırılmanın önüne geçmeye çalışıyordu. 9 Mart'ta Hava Kuvvetlerinde yapılan son toplantı ordu içindeki ateşli ihtilâlciler için tam bir hayal kırıklığı yaratıyordu. Gürler, toplantıdaki zevatı ikinci plana atarak 10 Mart'ta toplanacak Genişletilmiş Komuta Konseyi toplantısına kadar beklenmesi kanaatinde olduğunu açıklayarak konuyu kapattı.⁶²⁹

Fiili olarak idareyi ele alma iradesinin tehditkâr bir muhtıraya dönüşmesi öyküsü hakkında birçok yorum yapılmaktadır. Bunların en önemli ikisi şuydu: muhtıracılara göre aralarında tam anlamıyla ortak kanaatlerin paylaşıldığı bir yüksek komuta konseyi yoktu. Gürler müteredditti, Batur'un yorumuna göre haklıydı da; Gürler'in bir altında çalışan Korg. Hayati Savaşçı ile Korg. Atıf Erçıkan gibi iki ismin bile, onun yörüngesinde olduğu söylenemezdi. Üstelik Erçıkan'ın toplantılarda banda aldığı konuşmalarla istihbarat toplamak için içeriye sızan biri olduğu iddiaları bugüne kadar tartışılmaktadır. 1. Ordu Komutanlığında bulunan Faik Türün faktörü de ihmal edilemezdi. İzmit üzerinde İstanbul ile koordinasyonu yürüten Celil Gürkan'ın Kara Kuvvetleri Plan ve Prensipler Başkanlığına atanmasıyla birlikte yerine atanan Ömer Lütfi Erol'un, ileride Faik Türün'ün yerine 1. Ordu Komutanlığına getirileceği fısıltıları Türün'e kadar ulaşıyordu. Muhtemel bir darbenin neticesinde ordu içi hiyerarşinin bozulacağı endişesi tüm üst düzey komuta kademesini sarmaktaydı. Hele Orgeneral olan Türün'ün yerine bir tuğgeneralin atanmasının tasarlanması sadece Türün'de değil ordunun tüm orgenerallerinde endişe yaratıyordu.⁶³⁰

Ordudaki çalkantılar bu minval üzerinde yürüyedursun; Nihat Erim tarafından kurulan her iki hükümet de uzun ömürlü olamadı. Reformların birbiri ardına yapılması gerektiği yönündeki hissiyat tam anlamıyla ters tepti. Reform isteyenlerin aslında yapmak istediklerinin, parlamento dışında mevzilenmiş muhalefeti ortadan kaldırmak olduğu anlaşılıyordu.⁶³¹ 1971'de yapılan değişikliklerle 1961 Anayasasına özgürlükçü

---

⁶²⁹ Toplantı sonrası Tağmaç tarafından yapılan açıklama çok sertti: "*Tağmaç: Maksat Ordunun Sabrını Taşımak*", **Milliyet**, 11 Mart 1971.

⁶³⁰ Erol, bu planın kesinlikle yalan olduğunu, orduyu mahvedecek böylesi bir rütbe tecavüzü isnadının tamamen iftira olduğunu belirtiyor, bkz. Ilıcak, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Hançer), s.327 vd.

⁶³¹ Fransa'da başlayan öğrenci hareketlerinin fitilini tutuşturduğu gençlik eylemleri o yıllar içindeki parlamento dışı muhalefet olgusunun en çarpıcı örneklerinden biriydi. 68 kuşağı olarak simgeleşen zamanın gençliğinin, sınıfsız toplum peşindeki, hedefleriyle uyuşmayan, toplumsal kökenleri hakkında Ateş şunları yazıyor: "*Hareketin önder kadrosuna baktığımız zaman, genellikle toplumun üst ve orta sınıflarının, çok iyi eğitim görmüş nitelikli çocuklarını görüyoruz*". Toktamış Ateş, **68'li Olmak**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1992, s.14. 68 Hareketiyle ilgili olarak yapılmış en yeni eserlerden biri olması itibarıyla bkz. Tuncay Çelen/Ömer Gürkan, **68 Gençliği ve Katledilişi** (Hesaplaşma), Ankara: Süvari Yayıncılık, 2006.

ruhunu veren birçok madde değiştirildi.⁶³² Değişiklikler neticesinde ortaya çıkan yeni durum bile kimseyi tatmin etmedi. Nihat Erim, uzun soluklu siyasi hayatında böylesine ısmarlama başbakanlığı bir daha zor bulacak gibi gözüküyordu. Erim hakkında sonraki yıllarda yazılıp söylenenler bir araya getirilse hiciv edebiyatının en keskin örnekleri sıralanır gibi gözüküyor. Erim hükümetlerinin ardından Ferit Melen⁶³³ ve Naim Talu hükümetleri kuruldu. Her iki hükümette herhangi bir hükümetin günlük rutin işleri yürütmek kabilindeki işlerinden başka bir şey yapamadılar.⁶³⁴

Ara dönem olarak Türk siyasi hayatında kronolojik bir tasnife tutulan 1971–1973 yılları arasında kamuoyunda büyük bir ilgiyle takip edilen duruşmalar silsilesi cereyan etmiştir. Basında Bomba Davası olarak adlandırılan muhakemelerde, birçok ünlü sima TCK 146/1’de tanımlanan suçlamalarla idamla yargılanmıştır. Ziverbey Köşkündeki sorgulamalar ve itiraflar üzerinde hâlâ tartışmalar devam etmektedir. İtirafların işkence altında alındığı yönündeki maznunların iddiaları sürmektedir.⁶³⁵ Kültür Sarayı’nın yakılması, Marmara ve Eminönü vapurlarının batırılması, inşa halindeki Boğaziçi Köprüsünün havaya uçurulması planı, çeşitli soygun eylemleriyle yasadışı gizli örgüte malî takviyenin hedeflendiğine ilişkin savcılık iddianamesiyle yargılananlar arasında birçok önemli isim göze çarpıyordu.⁶³⁶

Cuntacılık suçlamasıyla; Doğan Avcıoğlu, İlhami Soysal, İlhan Selçuk, Fakih Özfakih, Talat Turhan, Rafet Kaplangı, Hasan Yalçınkaya, Ersin Ertekin, Cemal Madanoğlu muhakeme edildiler. Madanoğlu Cuntasını ihbar eden şahıs ise o dönemin İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi asistanlarından MİT ajanı Mahir Kaynak’tı. Kaynak, toplantılara ilişkin konuşmaları banda alıyor; rapor halinde üstlerine sunuyordu. Delil aşamasında bu dokümanların geçerlilik kazanması için bizzat MİT tarafından deşifre edilip, mahkemede dinletildi. Ancak ses bantlarını delil kabul

---

⁶³² T.C. Gerekçeli Anayasa ve... İstanbul: May Yayınları, 1971, s.5–64.

⁶³³ Melen hükümeti işbaşındayken aldığı en büyük darbe CHP’nin hükümetteki bakanlarını geri çekmesi oldu, bkz. **Milliyet**, 5 Kasım 1972.

⁶³⁴ Bu arada, AP içindeki muhalifler bir taraftan, askerler diğer taraftan bastıra dursunlar; takvimler 22 Ekim 1972’yi gösterirken Demirel bir kez daha AP Genel Başkanlığına seçiliyordu, bkz. **Milliyet**, 23 Ekim 1972.

⁶³⁵ Akrostiş yöntemini kullanarak kendisine işkence altında ifade imzalatırıldığını anlatan İlhan Selçuk da, tıpkı Talat Turhan’ın yorumladığı gibi bu hâdiselerin, ordu içinde oluşmuş, biri Sunay-Tağmaç-Türün, diğeri ise Gürler-Batur-Kayacan işbirliğine dayanan iki cunta arasındaki mücadelenin ürünü olduğu görüşündedir. Bkz. İlhan Selçuk, **Ziverbey Köşkü**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1987, s.6.

⁶³⁶ Soyguncuların anayasal düzeni değiştirmek için örgütlenen ve eski darbecilerden destek alan bir eğilime sahip oldukları iddiaları 12 Mart öncesi basınında sıkça görülüyordu. Bu ithamlara muhatap olanlardan biri de, eski MBK üyesi ve tabii senatör Mucip Ataklı’ydı, bkz. “*Senatör Mucip Ataklı banka soyguncularını saklamadığını açıkladı*”, **Hürriyet**, 13 Şubat 1971.

etmeyen mahkeme sanıkları tahliye etti.⁶³⁷ Bomba davasından yargılanan sanıklar ise duruşmalar devam ettiği sırada çıkan 1974 affi kapsamına sokularak tahliye oldular. Talat Turhan bu girişim karşısında affi kabul etmedi ve yargılamanın beraat ya da mahkûmiyetle bitmesi talebinde bulundu ancak isteği reddedildi. Turhan, 146/1'den yargılanırken birdenbire 170/1, yani çete kurmakla ilgili maddeye dayandırılan iddianameyle, suçun tanımının değiştirilmesi hamlesinin, işin ucunun daha yüksek komuta kademesine sirayet etmesinin önlenmesi için yapıldığı iddiasındadır.⁶³⁸

Siyasi partilerin durumuna gelince: 12 Mart rejimi, Anayasa Mahkemesi eliyle iki radikal olarak tavsif edilen partinin kapısına kilit vuruyordu. Bunlardan biri beklendiği gibi TİP idi. TİP'in önde gelen yöneticileri genel başkanı başta olmak üzere tutuklandılar. Partinin kapatılma gerekçesi, bölücülük yaptığı iddiasına dayandırılıyordu.⁶³⁹ Kapatılan diğer parti Necmettin Erbakan'ın Milli Nizam Partisiydi; partinin kapatılma gerekçesi ise lâikliğe aykırı faaliyet yürütmesine dayandırılıyordu. İlginçtir ki MNP'nin kapatılmasıyla birlikte hiçbir yöneticisi hakkında ceza davası açılmadı. Parti lideri Erbakan İsviçre'ye gitti. 1973'e gelinirken Erbakan'ın Türkiye'ye yeni bir parti kurmak üzere bizzat iki orgeneral, Muhsin Batur ve Turgut Sunalp, tarafından davet edildiği söylenir. Amaç kurulacak yeni bir İslâmcı parti eliyle AP'nin oylarında bölünme sağlamaktır.⁶⁴⁰ Asıl büyük gelişme ise CHP'deki lider değişimiydi. 12 Mart'ın ardından genel sekreterlikten istifa eden Ecevit'in parti içi iktidar mücadelesi sürüyordu. İnönü'nün tüm gücünü harcamasına rağmen parti meclisi seçimlerinde⁶⁴¹ Ecevit taraftarlarının kazanmasıyla genel başkanlıktan istifa eden İnönü, bir müddet

---

⁶³⁷ O günden bugüne ismi hep bir tereddütle anılan Mahir Kaynak'ın deşifre edilmesi, adı geçen şahsın hayatını kararttı. Kaynak, teşkilât tarafından açığa çıkarılmasından sonra sol çevrelerce kışkırtıcı ajanlığın simgesi haline getirilirken; sağda isminden övgüyle söz ediliyordu. Mahir Kaynak, sol açısından ajan provokatörken, sağa göre milli ajandı, bkz. Necdet Sevinç, **Yazarını Kurşunlatan Yazılar**, İstanbul: Dede Korkut Yayınları, 1978, s.59.

⁶³⁸ Talat Turhan, **Bomba Davası** (Savunma-2), İstanbul: Yazarın Kendi Yayını, 1986, s.381 vd.

⁶³⁹ TİP'in kapatılma gerekçesinin temelini Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Kürtlerin yaşadığı ve bu insanların kimliklerinin tanınması gerektiği yönündeki 4. Büyük Kongreye sunulan rapora dayandırılmıştı. Bkz. Doğu Perinçek, **Anayasa ve Partiler Rejimi** (Türkiye'de Siyasi Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985, ss.342-343.

⁶⁴⁰ "Lâikliğe aykırı tutumu nedeniyle MNP kapatıldı", **Akşam**, 22 Mayıs 1971. Nadir Nadi ise kapatma kararının MNP'ne uygulanmasının tek başına yeterli olmadığını, lâikliğe aykırı davranışları gösteren tek partinin MNP olmadığını savunuyordu. Bkz. Nadir Nadi, "Bir Parti Kapatıldı", **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1971. 1980 yılının tıkanan Cumhurbaşkanlığı seçiminde MSP'lilerin Batur'a oy vermelerini Yalçın, buna bağlıyor, bkz. Soner Yalçın, **Hangi Erbakan**, Ankara: Başak Yayınları, 1994, ss.140-141.

⁶⁴¹ Ecevit, kendisine karşı yöneltilen genel başkanlık ihtirasi suçlamalarına karşı 8 Şubat 1972'de CHP Meclis Grubunda yaptığı konuşmada şu ilginç cümleleri sarf ediyordu: "Benim Genel Başkanım sayın İnönü'dür. Bana ne kadar ağır ithamlarda bulunursa bulunsun, İnönü'nün karşısında ne kendimi ne de bir başkasını, Cumhuriyet Halk Partisinin Genel Başkanı olarak hayal bile edemem". Oysa üç ay sonra, Ecevit CHP Genel Başkanı seçiliyordu. Bkz. Bülent Ecevit, **Perdeyi Kaldırıyorum**, Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, 1972 (?), s.31.

sonra partisinden de istifa ederek, eski cumhurbaşkanlarının senatoya tabi üye olma hakkını kullanarak aktif siyasetten bir anlamda çekiliyordu.⁶⁴²

1973 yılına yaklaşıldığında asıl kızılcı kıyamet Cumhurbaşkanlığı seçimleri gündeme geldiğinde koptu. Ordu, Atatürk ve İnönü dönemlerinden sonra Bayar'ın cumhurbaşkanlığını gören ülkenin, sivil bir cumhurbaşkanıyla yapamayacağı kanaatindeydi. Bayar tecrübesinin nasıl neticelendiği malûm. Cemal Gürsel'in sıhhi problemlerine rağmen bu yüce makamdaki dengeci kişiliği, Cevdet Sunay'ın askeri ve sivil kesimler arasında oynadığı uzlaştırıcı rol, ordunun bu makama asker, tercihen emekli bir Genelkurmay Başkanı istemesinin gerekçelerini oluşturuyordu. Sırasıyla Gürsel ve Sunay'ın bu makama gelmeleri neredeyse Genelkurmay Başkanlığının, cumhurbaşkanlığı öncesi son makam olduğunu gelenekleştirecekti.⁶⁴³

Anayasaya göre cumhurbaşkanı seçilmenin şartları belliydi. Anayasa m.95'e göre adaylar senato ya da meclis üyesi olmak zorundaydılar; yüksek öğrenim görmüş olmaları, 40 yaşını bitirmiş olmaları gerekiyordu. Ordunun içindeki ilk kaynamayla, günü gelmeden biraz da zorla emekli edilen Memduh Tağmaç'ın⁶⁴⁴ yerine Genelkurmay Başkanlığına getirilen Faruk Gürler'in cumhurbaşkanı olmak istemesi, ordu tarafından, önceleri itirazsız kabul edilecekmiş zannediliyordu. 12 Mart öncesi ihtilâl planları yapılırken kendisine devlet başkanlığı makamı uygun görülen Faruk Gürler'in bu makam için istihza edercesine, Genelkurmay Başkanlığını istemesi Celil Gürkan tarafından dillendirilmişti.⁶⁴⁵ Lâkin Faruk Paşa, birileri tarafından bu makam için özendirilmişti. Bazı kaynaklarda bu kişilerin en önde gelenlerinin arasında Turgut

---

⁶⁴² Takvimler 14 Mayıs 1972'yi gösterirken Ecevit artık CHP'nin yeni Genel Başkanıdır, bkz. "Ecevit 826 oyla Genel Başkan seçildi", **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1972.

⁶⁴³ Nitekim 12 Eylül'den sivil rejime geçildikten sonra, Üruğ'un erken emekliliğini isteyerek Necdet Öztoran'un bu makama gelmesini önünü açmaya çalışması, Özal'ın ise Evren'le işbirliği yaparak Öztoran yerine Necip Torumtay'ı Genelkurmay Başkanlığına ataması, ordu içinde Cumhurbaşkanlığına ilişkin asker şahıslardan oluşan bir halef-selef ilişkisinin 2000 yılına kadar takvime bağlanması gayreti olarak yorumlanmıştı. Bkz. Erbil Tuşalp, **Ben Tarihim Bay Başkan**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989, s.59 vd.

⁶⁴⁴ Tağmaç'ın görev süresi yaş haddinden 7 Eylül 1972'de doluyordu. Eğer Tağmaç bu tarihe kadar beklerse, Gürler'in 30 Ağustos'ta Kara Kuvvetleri Komutanlığındaki görev süresi dolacağından emekli olacak, Genelkurmay Başkanlığı'na Semih Sancar gelecekti. Tağmaç'ın 15 Ağustos'ta istifasını vererek Gürler'in önünü açacağı haberleri dolaşmaya başlayınca Tağmaç bunu yalanlamış, ancak baskılar karşısında dayanamayarak buna razı olmuştu. Şimdi sıra atama kararnamesinin imzalanmasından geçiyordu. İşte tam bu noktada Batur devreye girdi. Bakanlar Kurulu çalışma halindeyken bir taraftan alçaktan jetler uçurulurken, bir taraftan da gönderilen tehdit mektuplarıyla "Gürler'i Genelkurmay'a getirmesiniz yok olduğunuzu bilin" mesajı verildi. Tağmaç bu baskılar karşısında 19 Ağustos'ta istifa ediyor; yerine önce vekâleten, sonra ise asaleten Gürler atanıyordu. Bkz. Demirel, **12 Mart'ın İçyüzü** (Nasıl Geldi, Nasıl Geçti?), ss.191–194.

⁶⁴⁵ Gürler'in, devrim (!) sonrasında kendisinin Devlet Başkanlığına getirileceği teklifi karşısında Gürkan'a söylediği şu sözler Türk siyasi sisteminde gücün kimde olduğunu çok güzel özetlemekteydi. Aynı zamanda askerlerin Mısır örneği karşısında duydukları tedirginliği de özetliyordu. "Celil Paşa! Ben General Necip olmak istemem! Siz bana Genelkurmay Başkanlığını, Arslanlı Kapı'yı veriyor musunuz? Onu söyleyin! Ne yapacağım ben otoritesiz, yetkisiz devlet başkanlığını?". Bkz. Celil Gürkan, **12 Mart'a Beş Kala**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986, ss.225–226.

Sunalp ve onu harcamak isteyen bazı parlamenterler olduğu iddia edilmektedir . Her şey belli bir plan eşliğinde yürütüldü. Altı aylık Genelkurmay Başkanı Gürler önce bu görevinden istifa ederek emekliliğini istedi; ardından Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından kontenjan senatörü yapılarak seçilme şartlarından eksik olanı yerine getirildi. TBMM'nin dinleyici localarına çeşitli rütbelere subaylar dolduruldu. Meclis koridorlarında ellerinde silâhlarıyla dolaşan subaylarca milletvekilleri kimi zaman tehdit boyutunda markaja alındılar. Ancak Ecevit ve Demirel böylesi bir dayatmaya karşı çıktılar.⁶⁴⁶ İlk tur oylamalarda en yüksek oyu almasına rağmen bir türlü üçte ikilik oranına ulaşamayan Gürler, ilerleyen turlarda oy kaybetmeye başlayınca adaylıktan çekildi. Meyus bir vaziyette köşesine çekildi; kısa bir müddet sonra ise amansız hastalığa yakalanarak vefat etti.⁶⁴⁷

Gürler Olayının bu şekilde neticelenmesinde, sivil siyasetin direncinin olduğu kadar, ordu içindeki bölünmenin de etkisi olduğu iddia edilmektedir. Özellikle Batur faktörü önemlidir. Muhsin Batur yüksek komuta kademesindeki en genç ancak en kıdemli orgeneralidir. Havacı olduğu için uçuş kademeleriyle birlikte erken terfilerle diğerlerinden yaşına göre erken orgeneral olmuş; Hava Kuvvetleri Komutanlığına kadar gelmişti. Üstelik muhtıra imzacısı arkadaşlarının hepsi emekli olmuştu. Yeni gelen komutanlar ise Kara Kuvvetleri Komutanı Semih Sancar ile Deniz Kuvvetleri Komutanı Kemal Kayacan'dı. Dolayısıyla hâlihazırdaki en kıdemli kuvvet komutanı orgeneral olarak kendisi bulunuyordu. Gürler'den boşalan yere gelmesi gerekiyordu. Yasal bir engel olmamasına rağmen ordudaki geleneklere göre Genelkurmay Başkanları karacılardan çıkıyordu. Batur böylesi bir geleneğin anlamlı olmadığı kanısındaydı ancak süreç olduğu gibi işledi ve yeni Genelkurmay Başkanı Semih Sancar oldu. İşte bu aşamada Batur'un duyduğu kızgınlık, jetleri üslerinde park halinde bırakması sonucunu yarattı. Memduh Tağmaç'ın Genelkurmay Başkanlığından günü dolmadan emekli

---

⁶⁴⁶ Batur, Gürler'in bir kısım parlamenterler tarafından oyuna getirildiğini iddia ediyor. Söylediğine göre, kendisine oy vereceklerin listelerini getiren bu şahıslar Gürler'i heveslendirmişlerdi. Yaklaşık 130 küsur kişilik isim listesinin bir tertip olduğunu buna kanmaması gerektiğini Gürler'e ifade etmesine rağmen Gürler'in bu oyuna geldiğin belirten Batur, sonradan desteğini çektiği, jetleri uçurmadığı suçlaması karşısında, kaçan Genelkurmay Başkanlığının bunda rol oynamadığını, bu makama gelemeyeceğini bildiği için böyle bir beklenti içinde asla olmadığını belirtiyor. Bkz. Ilıcak, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Hançer), s.142.

⁶⁴⁷ Gürler adaylığının kamuoyu nezdinde kabul edilebilirliğinin sağlanması için basınla da temasa geçiyor ve şu cümleyi sarf ediyordu: "*Devlet başkanı seçimi önemli bir aşama, bize yardımcı olun*", Mustafa Ekmekçi, "*Bir Başkanlık Seçimi*" (Yazı Dizisi), **Cumhuriyet**, 17 Mart 1980.

edilmesi olayında duyulan jet sesleri bu kez işitilmeyince, durum ordunun fikir ayrılığı içinde olduğu kanısını uyandırdı ve Gürler'e yeterli oy çıkmadı.⁶⁴⁸

Gürler-Batur-Kayacan kligi karşısında sessizce iktidar mücadelesi içinde bulunan bir diğer militer üçlü, Sunay-Tağmaç-Türün işbirliği olarak yorumlanabilecek gruptan kaynaklandığı konusunda inandırıcı iddialar vardır. Özellikle bomba davası duruşmalarında E. Kur. Yb. Talat Turhan tarafından gündeme getirilen bu iddiaya göre: kontrgerillanın Ziverbey'deki Zihnipaşa Köşkündeki işkenceli sorgulamalardaki ana gaye, sorgulananlara Gürler aleyhinde ifade verdirebilmektir. Dönemin 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Org. Faik Türün bu yolla Gürler'in önünü kesmek üzere Sunay ve Tağmaç'a kanıt sağlamayı düşünüyordu.⁶⁴⁹ Silâhlı kuvvetlerin üst düzeyindeki çatışma gruplarının böylesine tasnif olduğunu düşünmenin ne kadar ürkütücü olduğunu söylemeye gerek bile yoktur.

Ecevit ve Demirel öyle bir aday bulmalıydılar ki gürültüsüz bu olay halledilsin. Önce Sunay'ın süresini uzatacak anayasa değişikliği düşünülürdü ancak Demirel, 12 Mart'ta cumhurbaşkanının muhtıracılarla olan mesaisini hâlâ içine sindirememişti ve bu teklife ayak diretti.⁶⁵⁰ Dönemin Anayasa Mahkemesi Başkanı Muhittin Taylan ismi üzerinde durulduysa da askerlerin kendilerinden birini görmek isteyecekleri kaygısıyla bundan da vazgeçildi. Sonunda askeri ataşelik tecrübesi de olan eski Deniz Kuvvetleri Komutanlarından biri olan E. Ora. Fahri Sabit Korutürk üzerinde uzlaşıldı. Korutürk Türkiye Cumhuriyeti'nin 7. Cumhurbaşkanı olarak andını içip göreve başlıyordu.⁶⁵¹ Bu arada ara dönemin son kabinesini kuran, Naim Talu hükümetinin tam anlamıyla bir seçim hükümeti gibi çalışıyor oluşu herkeste iktidar umutları uyandırıyor. 1973 seçimleri siyasette rüştünü ispatlayacak bir lideri yaratan seçim olacaktı. 1973 ve sonrasında siyaset, iki karizmatik lider etrafında cereyan edecekti: Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel.

---

⁶⁴⁸ "Dimyat'a pirince giderken, evdeki bulgurdan olmak" özdeyişinin çok iyi açıkladığı bu hadise Gürler'in Çankaya'yı umarken, Arslanlı Kapı'yı da kaybetmesiyle neticeleniyor; biraz da bu olayın etkisiyle de olsa gerek Gürler, 2 yıl sonra vefat ediyordu. Bkz. Birand, Dündar, Çaplı, **12 Mart** (İhtilâlin Pençesindeki Demokrasi), s.248.

⁶⁴⁹ Yapılanların Sunay-Tağmaç-Türün üçlüsünün siyasi hasımlarını bertaraf etmek, intikam alma amaçlı olduğunu belirten Turhan, askeri savcılar Nevzat Çizmeci ve Süleyman Takkeci'nin bu iş için bizzat görevlendirildiklerini iddia ediyor. Bkz. Talat Turhan, **Bomba Davası** (Savunma-1), İstanbul: Yazarın Kendi Yayını, 1986, s.143.

⁶⁵⁰ "Sunay'ın görev süresinin uzatılmasına karşı çıkarken Demirel'in yapmak istediği, Gürler'in Cumhurbaşkanlığına da karşı çıkışının Ordu üst kademelerinde duyulmasını sağlamaktı". Bkz. Cüneyt Arcayürek, **Çankaya'ya Giden Yol 1971-1973** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-6), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s.395.

⁶⁵¹ Korutürk'ün ismi daha önce Ürgüplü kabinesinin güvenoyu alamayarak düşmesinden sonraki başbakan arayışlarında gündeme gelmişti. Bkz. "Başbakan Adayı Olarak Erim, Korutürk ve Üner'in Adları Geçiyor", **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1972.

B. 1973 Seçimleri ve Ara Dönemin Sonu

1973 yılı olaylı cumhurbaşkanlığı seçimiyle, demokrasinin kimi zaman kaybettiği ama kazançlarının kaybettiklerinin acısını unutturduğu bir yıldır. Türk siyasetinin koca çınarı İnönü, önce 34 yıllık parti genel başkanlığını kaybetmiş, daha sonra ise bir zamanlar omuz verdiği ortanın solu hareketinin teorisyenlerini aşırı bularak partisinden istifa etmişti. 89 yıllık uzun ömrü 1973 yılı sonlarında bitiverdi. Lâkin ölmeden önce İsmet Paşa'ya, halefinin seçim zaferini görmek de nasip oldu.⁶⁵²

Devlet ve bürokrasiyle bütünleşmiş bir seçkinler partisi hüviyetindeki CHP'nin ideolojik dönüşümü altmışlı yıllara dayanır. Altmışlı yıllar büyük bir toplumsal mobilizasyonun yaşandığı, şehirlere gelen yeni nüfusun varoşlara yerleşerek yeni tip toplumsallaşma özellikleri gösterdiği yıllardı. Bu yıllarda şehirlere gelen kırsal kitle açısından, köy yaşamıyla kıyaslandığında, hayatında nispî bir ferahlama vardı.⁶⁵³ Üstelik Demirkırat ismiyle efsaneleştirdiği hareketin varislerine karşı duyduğu sempati, artarak devam ediyordu. Ülkenin 1965–1969 yılları arasında kalkınmada kaydettiği ivme, toplumsal pastadan alınan payı da nisbeten artırıyordu. Ortanın solu,⁶⁵⁴ söyleminin tüm çekiciliğine rağmen bir türlü CHP oylarına yansımayaşının altındaki sebepler irdelendiğinde İsmet Paşa faktörünün ağır bastığı söylenebilir.

Halk nezdinde İsmet Paşa'nın böylesi bir dönüşüm geçirdiği konusunda tereddütleri vardır.⁶⁵⁵ Üstelik geleneksel kültür öğelerinin baskın olduğu bir toplumsal yapıda, gelire ilişkin beklentiler ikinci planda kalmaktadır. İsmet Paşa'nın sevimsiz

---

⁶⁵² İnönü, 1973 seçimlerinde oy kullanırken kendisine sorulan hangi partiye oy vereceksiniz? Sualine çok kızdı, bkz. **Hürriyet**, 15 Ekim 1973. 89 yıllık uzun ömründeki en mutlu ya da en elemli günü 1973 seçimleri sonucunu görmek miydi bilinmez? Ancak İnönü'nün vefatı, bir anlamda yeni bir dönemin başlangıcı sayılabilir mi? Aslında İnönü'nün ölümü, Ecevit'e karşı kaybettiği parti meclisi seçimleri esnasındadır. İnönü'nün ölüm haberi 26 Aralık 1973 tarihli gazetelerin baş sayfalarını süslüyordu, bkz. *"İnönü'yü kaybettik, yurttan millî matem ilân edildi"*, **Hürriyet**, 26 Aralık 1973.

⁶⁵³ Meseleyi sosyolojik olarak çözümleyen Kıray'ın şu makalesine bakılabilir: *"Türk Toplumunda Yapısal Değişme"*, Mübeccel Kıray, **Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1999, ss.327–341.

⁶⁵⁴ Ecevit tarafından aynı isimle kaleme alınan kitapta, bir taraftan ortanın solu açıklanırken, diğer taraftan üst üste AP karşısında uğranılan hezimetler karşısında yılmaya meyilli partililere moral aşılarmaya çalışılıyordu. AP oylarının oransal büyüklüğüne rağmen, tıpkı DP gibi erimeye yüz tuttuğu savı ileri sürülüyordu. Bkz. Bülent Ecevit, **Ortanın Solu**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1974 (1968), s.85.

⁶⁵⁵ İsmet Paşa imgesinin neyi ifade ettiği hususunda şu alıntıyı yapmakta fayda var: *"Özer Ozankaya, köyde siyasal kültürle ilgili araştırmasında, bir köylümüzün eski başkanlarımızdan Adnan Menderes'ten söz ederken. Tek kusurumuz 'siyasete karışmak' olduğunu eklediğini aktarıyor"*. Turan'ın bu alıntıya eklediği şu varsayım belki de toplumun, siyaset algısını İsmet Paşa'nın kişiliği etrafında tanımladığı yargısını pekiştirmektedir. *"Adnan Menderes'in siyasete karışmakla kusur ettiğini dile getiren köylümüz, siyaseti İsmet İnönü'nün ilgilendiği işler şeklinde tanımlamış olabilir"*. Bkz. İter Turan, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, İstanbul: Der Yayınları, 1996, ss.5–6.

imajının törpülenmesi mümkün olamamaktadır.⁶⁵⁶ Sağın propaganda aracı olarak manevî değerlere ilişkin konuları işlemesi, sömürü olgusunun gündemde kalamamasını sağlamakla kalmıyor, CHP'yi de bir taraftan bu meselelerin içine doğru çekiyordu. Diğer taraftan Türk kimliğindeki klasik Rus fobisinin yarattığı anti Sovyet tavır, sağ tarafından *Ortanın Solu Moskova Yolu* şeklindeki tekerlemeyle işleniyor, bunun böyle olmadığı yönündeki savunmacı yaklaşım, zaman ve enerji yitirilmesine neden oluyordu.⁶⁵⁷

Parti içindeki bu politika değişikliği, kolayca hazmedilmesi güç bir durum yarattı. Başını Turan Güneş, Haluk Ülman ve Besim Üstünel'in çektiği, yaygın isimlendirmeyle *Mülkiyeliler Cuntası*,⁶⁵⁸ parti içindeki ağır topların tepkisini çekmekte gecikmedi.⁶⁵⁹ Ortanın solu tartışmaları, CHP içinden iki partinin doğmasına neden oldu. Kemal Satır'ın Cumhuriyetçi Partisiyle; Turhan Feyzioğlu'nun Milli Güven Partisi. Her iki partiye göre de CHP artık Atatürk'ün partisi değildir; parti Marksistlerin eline geçmiştir. İnönü'nün bu çatışmada ağırlığını Ecevit ve ekibinden yana koyması, bölünmeyi hızlandırmıştır.

12 Mart Muhtırasının, temsil ettiği harekete, dolayısıyla kendisine karşı yapıldığı iddiasıyla parti genel sekreterliğinden istifa eden Ecevit'in bu eylemi, örtülü olarak İsmet Paşa'ya karşı da yapılmış bir hareketti. Paşa, her zamanki hesapçılığıyla soğukkanlı davranmış, tıpkı Demirel'in yaptığı gibi tabanına itidal tavsiye etmişti. Bu çerçevede partisinden bağımsızlaştırılarak başbakanlığa getirilen Nihat Erim'e destek ve kabinesine bakan vermeyi taahhüt etmişti. Ecevit ise muhtırayı işbaşındaki rakip partiyi uzaklaştıran bir hareket olarak görmüyor; ısrarla asıl zedelenmek istenenin ortanın solu hareketi olduğunu iddia ediyordu.⁶⁶⁰ Bu yorumunun ne kadar isabetli olduğu tartışılabilir da

---

⁶⁵⁶ Arcayürek, DP hareketi ortaya çıkana kadar İsmet Paşanın herkes adına düşünen, milletine doğru yolu gösteren, bu doğrultuda buyruk veren tek insan olduğunu belirtiyor. Milli Şeften yeterince söz etmemenin bile bir gazete için pekâlâ kapatılma sebebi olabileceğinden söz eden Arcayürek, para ve pullardan Atatürk'ün resminin kaldırılmasının böylesine kudretli bir kişinin bilgisi dışında da olamayacağını vurguluyor. Bkz. Cüneyt Arcayürek, **Demokrasinin İlk Yılları 1947–1951** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–1), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, ss.30–31.

⁶⁵⁷ CHP'nin topluma nasıl algılatıldığını göstermesi bakımından şu kitabın ismi bile bir fikir verebilir: Muammer Taylak, **Türkiye'de Anarşi ve Bolşeviklik Belâsının Sorumlusu CHP**, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.

⁶⁵⁸ CHP lideri Deniz Baykal'ın, eleştirel bir siyasi biyografisi olan şu esere Bkz. Ahmet Kahraman, **Hayaletler Prensi**, Ankara: V Yayınları, 1990, s.114.

⁶⁵⁹ Besim Üstünel, Kayhan Sağlamer'e gönderdiği açıklamada Bu isimlendirme altında zikredilenlerin CHP'nin yeni açılımında başat rol oynamadıklarını, sayıları bir ara 24'ü bulan zengin bir kadronun eseri olduğunu ifade ediyor. Bkz. *“Besim Üstünel'in açıklaması”*, Kayhan Sağlamer, **Ecevit Olayı** (bir başbakanın doğuşu), C-3, İstanbul: Belge Yayınları, 1975, s.257.

⁶⁶⁰ Merkez Yönetim Kuruluyla birlikte istifa gerekçesini açıklarken Ecevit, şunları söylüyordu: *“Hükümete katılmama kararı alınabilseydi bazı şeyler kurtarılabilirdi. Sayın Genel Başkan böyle düşünmüyor. Ona rağmen onunla karşı karşıya partiyi yönetmem. Ortanın solu hareketinin ve benim demokrasi kuralları içinde yenilmeyeceğimiz anlaşılmıştır. Demokratik kurallar dışına çıkılarak yenilimiz sağlanmıştır”*. Komutanların

aslında Ecevit'in yaptığı çıkışın gayet akıllıca bir hamle olduğu söylenebilir. Nitekim 27 Mayıs'ta henüz 35 yaşında olan Ecevit, ihtilâl sonrasında mağdurların nasıl bir muhabbetle karşılandığını, 1961, 1965 ve 1969 seçimlerindeki AP'nin başarısının bir kez daha zorla ellerinden iktidar gasp edilmiş mazlumlar sıfatıyla tekrarlanabileceğini tahmin etmiş olabilirdi. Üstelik muhtıraya karşı gösterdiği sert tepki, AP liderinden bir adım öne geçmesine de neden olmuştu.⁶⁶¹ Sağdaki bölünmenin giderek arttığı bir vetirede, Demirel'e karşı birleşen diğer sağ partilerin, AP'nin yıpranma sürecini hızlandıracağı öngörüsü, Ecevit'i akıllıca bundan istifade etme yoluna itmiş gibi gözüküyor. Demirel, o kendisine çok yakışan klasik tavrını bir kez daha göstererek şapkasını alıp gitmiştir. Ancak seçmen nezdinde, İnönü gibi bir lideri deviren, muhtıracılara Demirel'in gösterdiği tavrın aksine kafa tutan bir Ecevit vardır.⁶⁶²

1973 seçimleri öncesinde, 1969 seçimleriyle başlayan sağdaki bölünmenin artarak devam ettiği gözlenmektedir. AP'nin güttüğü politikalarda temsilcisi olduğu kesimler arasında gözetmek zorunda olduğu dengeyi büyük sermaye lehine bozmaya başlamasıyla birlikte yükselen huzursuzluk, 1970 yılı bütçesinin reddinde patlak vermiş, 41 AP'li, muhalefetle birlikte kırmızı oy kullanmıştır.⁶⁶³ Diğer taraftan Türkiye siyasetinde ilk kez açık olarak daha dindar olduğunu iddia eden bir parti kurulmuş, öteden beri AP içinde temsil edilen kesimlerin temsiline soyunmuştur. TİP, TBP ve CHP dışındaki, AP, MSP, MHP, DP, CP, MGP'nin oy beklentisi içinde olduğu kitlenin neredeyse aynı olduğu dikkate alındığında durum daha bir netleşecektir. Kapatılan TİP'in kendi içinde ve sempatican çevresindeki bölünmeyle birlikte gelecek oyları,

---

müdahasasını Yunanistan modeline benzeten Ecevit: "*Hareket, hükümetten daha çok, Ortanın Solu'na karşı*" diyordu. Bkz. **Milliyet**, 22 Mart 1971.

⁶⁶¹ Nitekim bu gerekçeyi başta İnönü inandırıcı bulmayarak ortanın solu politikasını Ecevit yokken ilân ettiğini, Ecevit'in bu politikayı kendisine mal etmesini ve muhtıranın asıl bu politikaya verilmesini abartılı bir yorum olarak gördüğünü söylüyordu. Bkz. "*Ecevit Mübalâğa Etti*", **Milliyet**, 22 Mart 1971. Bu arada, Ecevit'ten boşalan Genel Sekreterliğe Şeref Bakışık getiriliyordu, bkz. **Hürriyet**, 24 Mart 1971.

⁶⁶² Yetmişli yıllarda Ecevit'i yücelten kimi kitaplarda da, İsmet Paşa'nın hasımları tarafından ikide bir başına kakılan Atatürk'ün hatırasına ihanet ettiği suçlamasını okumak mümkündür. Bu çaba aslında biraz yukarıda da belirtildiği gibi, CHP'nin üzerinden cismiyle birlikte İsmet Paşa'nın ruhunun da kaldırıldığı kanıtlanması çabası olarak okunabilir mi? Şu satırlara dikkat: "*İsmet Paşa hayatında bir kez bile halka yönelmemiş, halka güvence vermediği gibi halka da güvenmemişti. Eğer Türk halkını zerre kadar sevse ona karşı Atatürk'ün deyimi ile saygı duysaydı, her şeyden önce Türk milletinin duygularını hiçe saymaz, pullardan, paralardan Atatürk'ün resimlerini kaldırmazdı*". Bkz. Sefa M. Yurdanur, **Dün Atatürk Bugün Ecevit**, İstanbul: Göl Yayınları, 1974, s.63.

⁶⁶³ AP'deki ilk çatlama 1969 yılının başına rastlıyordu. Demirel'i partiyi ikiye bölmekle suçlayan Ethem Kılıçoğlu ile Cevat Önder, ihraç istemiyle Yüksek Haysiyet Divanına veriliyorlardı, bkz. "*Önder ve Kılıçoğlu, Savunmalarını Yazılı Olarak Verdiler: Demirel, AP'yi ikiye ayırmıştır*", **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1970. AP'deki sıkıntının bir müddet sonra 18 Aralık 1970'te Demokratik Parti'nin ortaya çıkmasıyla bölünmeye yüz tutması ortaya çıkacaktı. DP Genel Başkanı Ferruh Bozbeyle de 12 Mart'ın kitlelere kendilerini sıcağı sıcağına tanıyacakları bir dönemde gelmesinin, partilerinin gelişip, serpilmesini önlediği görüşündedir. Bkz. Ferruh Bozbeyle, **Alaca Siyaset** (Siyasi Hikâyeler), İstanbul: Babiâli Kültür Yayıncılığı, 2000, s.105.

Alevi oylarını almayı hedefleyen TBP'nin durumu ortaya konduğunda, CHP için tarihi bir seçim başarısının yaklaşımakta olduğu tahmin edilmekteydi.⁶⁶⁴

Nihayet 14 Ekim 1973'te seçimler yapıldı ve ortaya şöyle bir siyasi manzara çıktı. CHP, 1961'in olağanüstü şartları nedeniyle yapılan seçimler istisna tutulursa 1950'den beri yapılan genel seçimlerden ilk kez birinci parti olarak çıkmıştır. Oyların % 33,3'üyle CHP, 185; AP % 29,8'le 149; DP, % 11,9'la 45; MSP, % 11,8'le 48; CGP, % 5,3'le 13; MHP, % 3,4'le 3; Mustafa Timisi'nin TBP'si % 1,1'le 1; Demirel ve Sunay'ın bir operasyonu ile Genelkurmay Başkanlığından azledilen Cemal Tural'ın MP'si % 0,6 ile milletvekili çıkaramazken; 6 milletvekili de bağımsız olarak meclise girebilmiştir. Barajsız d'Hont sisteminin tatbik edildiği seçimlerden sonra ortaya çıkan manzara yeni bir koalisyon hükümetinin habercisiydi ancak süreç çok ilginç bir şekilde gelişti ve sürpriz bir koalisyon hükümeti kuruldu.⁶⁶⁵

Türk siyasi partiler sisteminin kendine has özelliklerinden mülhem, uzlaşmaz iki anlayışın ilk ve son kez bir koalisyon hükümetinde bir araya gelmesinin ilginç bir serüveni vardır. Partilerin hükümet olmak istemeleri özellikle CHP açısından bir tutku haline gelmişti. Nitekim 1961–1964 yılları arasının olağanüstü şartlarının ürünü olarak CHP'nin büyük ortağı olduğu, yamalı bohçayı andıran koalisyon hükümetleri dönemi istisna tutulursa, CHP ilk kez seçimlerden birinci parti olarak çıkıyor; tabandan tavana iktidara biran evvel sahip olma temayülü CHP liderliğine de tesir ediyordu.⁶⁶⁶ AP'nin seçim neticelerinden sonra hemen milletin kendilerine muhalefet görevi verdiğini bu yüzden herhangi bir hükümet kurma çalışmalarının içinde bulunmayacağını açıklamasıyla birlikte, aslında varolan meclis aritmetiği diğer partilere nazaran MSP'nin koalisyon hükümeti olma ihtimalini arttırıyordu.

---

⁶⁶⁴ AP içindeki parçalanma; sağın iki etkin partisi olan MSP ve MHP'nin önceleri AP içinde temsil edilen eğilimlerin sözcülüğünü ele alması; Ecevit rüzgârını arkasına alan CHP'nin yükselişe geçmesine sebep olmaktaydı. Ecevit'in halk kitlelerine verdiği ana mesaj: parlamentonun milletten on yıl geri olduğuydu. 12 Mart'ta açıkça anayasanın Türk halkı için lüks olduğunu söyleyenlere nazire yaparcasına sarf edilen bu cümle çok büyük yankı bulmuştu. Bkz. Melih Cevdet Anday, "*Hakaret*", *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1974, Mehmet Öksüz, *Faşizme Karşı Her Yönüyle Ecevit* (Çağdaş bir Lider, Çağdışı bir Parlamento), Ankara: Nisan Yayınları, 1974, ss.74–75 (içinde).

⁶⁶⁵ Seçime katılma oranının çok yüksek olduğu gözleniyordu. CHP'nin başarısındaki en büyük etkenin DP ile MSP'nin, AP'nin oylarını bölmesi olarak gösteriliyor; CHP'nin sürpriz yaptığı manşetlere taşınıyordu. Demirel tam bir şoktaydı ve sandıklar açıldıktan sonra "*Bu gece beni unuttun*" diyordu, bkz. "*CHP sürpriz yaptı*", *Hürriyet*, 15 Ekim 1973.

⁶⁶⁶ CHP, cuntaların gölgesindeki 1961–1965 yıllarındaki koalisyon dönemleri istisna tutulursa 1950'den beri iktidar yüzü görmemişti. Ecevit ise koalisyon yoluyla da olsa Başbakanlığa gelip, teorize ettiği ortanın solu politikasını pratiğe geçirmek istiyordu. Diğer taraftan iktidar ortağı olan bir MSP için bu bir tür istikbali için emniyet sübabı işlevini görecekti. Koalisyonun kuruluş ve çöküşünü Ecevit cephesinden anlatan bir eser için bkz. Faruk Ülkü (Der. ve Haz.), *Üçüncü Adam Ecevit ve İstifa Olayı*, İstanbul: Başak Kitabevi, 1974.

CHP diğer partilere nazaran MSP'yi bağımsızlıkçı tavrından, kısmen kendi programıyla da örtüşen memleket içindeki kesimlerle olan ilişki biçiminden dolayı, bir koalisyon hükümeti kurabilmek için uygun bir aday olarak görmekteydi. MSP'nin lâiklikle ilgili çoğu kez dillendirdiği bir takım eleştirileri karşısında tedirgin olan CHP'liler de yok değildi ancak beklendiğinin aksine çekinceler ortaya koyan MSP'liler, CHP'lilerden daha fazlaydı.⁶⁶⁷ MSP'nin kendi içindeki değişik cemaatlerden kaynaklanan hizipleşmelerin ilk emareleri, koalisyon hükümetinde CHP'yle birlikte yer almanın tabanda yaratacağı tepkinin türü noktasında düğümlendi. Partinin Erbakan ve yakın çevresi hükümet olmaya hevesli görünürken, başını Rasim Hancıoğlu, Galip Sevilgen gibi isimlerin çektiği ve kamuoyunda Nurcu grup olarak bilinen kesimi CHP'yle muhtemel bir koalisyona karşı çıkıyorlardı.⁶⁶⁸

Olur mu, olmaz mı? Tartışmaları devam ederken MSP'nin içi kaynıyordu. Partideki muhalifler Erbakan'ın yönetim tarzından rahatsız, parti organlarını işlerliğe sokmadan tek başına aldığı kararları oldubitti tavrıyla uygulamaya koyması karşısında kızgındılar. Erbakan konuyu Genel İdare Kuruluna getirmeye bir türlü cesaret edemiyordu. Genel İdare Kurulunun eğilimi menfi iken böylesi bir kararın, parti içi meşruiyetini sağlamanın yollarını arıyordu. Hükümet kurma çalışmalarının belli bir takvim içinde bitmemesi durumunda tekrar seçimlere gidilmesi olasılığına en çok duyarlı olacak olan partinin, meclis grubunu ikna etmenin daha akıllıca olduğu kanaatindeydi. Meclise yeni seçilmiş, milletvekilliğinin tadını çıkaramamış parti grubunun koalisyondan yana tavır koymasıyla Erbakan oldukça rahatlamış ve koalisyon protokolü müzakerelerini yürütmek üzere Oğuzhan Asiltürk'ü vazifelendirmişti. CHP'de ise bu görevi Deniz Baykal yürütecekti.⁶⁶⁹

Nihayet görüşmeler anlaşmayla sonuçlandı ve iki parti hükümeti kurma konusunda anlaştilar. Mecliste CHP'nin 185; MSP'nin ise 48 sandalyesi vardı; bu da toplamda 233 sandalye demektir.⁶⁷⁰ MSP'liler kabinede Başbakan Yardımcılığı, Devlet

---

⁶⁶⁷ Bu isimlerden biri olan Galip Sevilgen'in koalisyonun kurulması karşısından tabana ne cevap verileceği konusundaki endişelerini dile getiren, büyük bir oranda Erbakan eleştirisinin yapıldığı şu eseri çarpıcı açıklamalarla doludur. Sevilgen'e göre koalisyonun basında kalemşörlüğünü yapan iki ismin dönme kökenli olması (Abdi İpekçi ve İsmail Cem) bile bu koalisyonun olmaması gerektiğine yeterli bir kanıttı. Bkz. Galip Sevilgen, **MSP'de Dört Yıl (1973–1977)**, İstanbul: Yazarın Kendi Yayını, 1979, s.100.

⁶⁶⁸ MSP içindeki kavga, Erbakan'ın ağırlığını koymasıyla geçici bir süre için diniyor; ancak 26 Ocak 1974'te yapılan güven oylamasında MSP Bursa milletvekili Emin Acar yine de red oyu veriyordu. Yalçın, **Hangi Erbakan**, s.85.

⁶⁶⁹ Koalisyon görüşmelerinin yapıldığı mekân 7 Gün Dergisinin idare binasında, Gazeteci Kurtul Altuğ'un aracılığı ile yapılıyordu, bkz. Sevilgen, **MSP'de Dört Yıl (1973–1977)**, s.71.

⁶⁷⁰ 7 Şubat 1974'te yapılan güven oylamasında, dinleyici locasından MSP ve lideri Erbakan'a yapılan tezahürat karşısında muhalefet milletvekillerinin bir bölümü salonu terk ediyor; Demirel tepkisini şu sözlerle dile getiriyordu:

Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığını elde ediyorlardı. MSP ve özellikle Erbakan açısından şöyle ya da böyle ülke idaresinde yer almış olmanın sistem nazarında meşruiyetlerini sağlaması açısından çok büyük faydaları olacaktı. Lâkin MSP içinde solcu olarak büyük antipati besledikleri CHP'yle koalisyona karşı örtülü bir mukavemet hareketi vardı. Yıllarca resmi ideolojinin bayraktarlığını yapmış bu partinin zulmettiğine inandıkları dindarlara bu ortaklığı nasıl açıklayacakları doğrultusunda endişeleri vardı.⁶⁷¹ Hükümetin yaptığı ilk icraatlardan biri: ara dönemde alınan haşhaş ekimi yasağını kaldırmak oldu. ABD antipatisinden beslenen iki partinin tam bir uyum içinde yaptıkları birkaç icraattan biriydi bu; ancak krizlerle dolu bir iktidar dönemi daha yeni başlıyordu.

İlk kriz 1974 yılı içinde hükümet tasarısı olarak gelen af kanununun oylamaları esnasında baş gösterdi. Oylamada kanunun maddeleri oylanırken TCK 163'ten mahkûm olanların affı için kalkan MSP'li eller, TCK 141 ve 142'den dolayı içerde olanların affına red dediler. CHP ve MSP yöneticilerinde büyük bir infial baş gösterdi. Koalisyonların seçim sisteminin etkisiyle ülkenin kaderi olacağı öngörüsü, olası bir hükümet krizine karşı duyarlıydı. Bu yüzden sorunun Anayasa Mahkemesine intikali ve ertesinde mahkemenin, affın kapsamını genişletmesiyle birlikte mesele hall olunca, bir müddet sular tekrar duruldu ancak bu olay hükümetin akıbetinin pek parlak olmadığını da gözler önüne seriyordu.⁶⁷²

Mesele sadece bundan ibaret değildi. Koalisyon hükümetlerinin doğasından kaynaklanan uyumsuzlukların belli ölçüde tabi karşılanması gerekirken, Erbakan ve yakın çevresinin kimi zaman yaptıkları ferdi çıkışlar, icraatların tatbikinde sergiledikleri ütöpicümler, plansız programsız temel atma merasimleri gün geçtikçe CHP liderinin canını sıkıyordu.⁶⁷³ Koalisyon hükümetinin bozulması yönündeki en büyük engel de bu

---

"Dinleyici localarını militanlarla doldurmak kimseye hayır getirmez". Bu mevcutta yapılan oylamada hükümet de 235 kabul, 136 red ve 2 çekimsiz oyla tescil edilmiş oluyordu, bkz. *"Muhalefet Meclis'i terk etti"*, **Tercüman**, 8 Şubat 1974.

⁶⁷¹ Parti içindeki *"CHP ile asla"* diyen, Nurcu grup, bir müddet sonra Nizam Partisini kurarak MSP'yi terk ettiler, bkz. Ruşen Çakır, **Ne Şeriat Ne Demokrasi** (Refah Partisini Anlamak), İstanbul: Metis Yayınları, 1994, s.23.

⁶⁷² 1 Haziran 1974'te Anayasa Mahkemesine yapılan başvurunun sebebi genel olarak MSP'nin sözünde durmazlığı olarak tanımlanamaz. Parti içi muhalefet olarak beliren ve bir müddet sonra ayrılarak başka bir partide toplanan retçilerin vebali partide değil, kendilerinin üzerinde kalmıştır. Dolayısıyla Kırçak'ın *"MSP mecliste kimi solcuların bağışlanmasına karşı çıktı"* şeklindeki ifadesi gerçeği tam olarak aksettirmemektedir. Bkz. Çağlar Kırçak, **Türkiye'de Gericilik 1950-1990**, Ankara: İmge Kitabevi, 1993, s.224.

⁶⁷³ Erkal Zenger, Erbakan için hazırlanmış bir temel atma merasimi sonrasında, atılan göstermelik bir temelin, Erzincan Senatörü Niyazi Ünsal tarafından sökülerek meclisin bahçesine konup, Erbakan'ın ağır sanayi hamlesi ismiyle ilân ettiği yatırım hamlesinin ne kadar gerçek dışı olduğu yönündeki ifşaati sonrasında, Erbakan'la aralarında geçen konuşmayı naklediyor. Erbakan *"Zenger Bey, tırların kamyonların kasalarının genişliği en çok ne kadar olur*

devrede büyüyen Kıbrıs meselesi oldu. Kıbrıs meselesi milli bir dava uğruna hükümeti ayakta tutan en güçlü harç olarak belirdi. Kıbrıs'ta, Yunan Cuntasına bağlı olarak faaliyet gösteren Nikos Sampson liderliğindeki EOKA'nın gerçekleştirdiği hükümet darbesi, tüm yurttan adanın, Enosis, yani Yunanistan'a dâhil edileceği endişesinin hâkim olmasına yol açtı.⁶⁷⁴ Türkiye garantör devlet olarak, anlaşmalardan doğan haklarına hâle gelmemesi tezini işleyerek Ecevit'in etkili diplomasisiyle sorunu uluslararası platforma taşıdı. Diğer garantör devlet İngiltere'yle birlikte adadaki statükonun tekrar sağlanması için yapılacak işbirliği önerilerinin İngiltere tarafından pek kabul görmemesi; Yunanistan'ın ise askeri bir cuntayla yönetilmesinden kaynaklanan uzlaşmaz tutumu; ABD'nin ise meseleye Kıbrıs'ın kime ait olacağından ziyade, olası bir çatışma durumunda Ortadoğu ve Doğu Akdeniz'deki milli menfaatleri çerçevesinden bakışı, neredeyse adanın Yunanistan'a peşkeş çekilmesine neden olacaktı.⁶⁷⁵ Ecevit, tüm dünyada askeri harekât öncesi son umutları tüketircesine soruna barışçı çözümler arayan girişimleriyle askeri harekâtın son çare olduğu tezini güçlendirecek teşebbüslerde bulundu.⁶⁷⁶

Türk Genelkurmay'ı olası bir çıkarma harekâtı için son hazırlıklarını yapmış, hükümetten emir bekliyordu.⁶⁷⁷ 20 Temmuz 1974'te yapılan çıkarmanın ilk aşaması gerçekten çok kritikti. Hava destekli çıkarma harekâtının başarısı adada ilk tutunacak birliklerin intikaline bağlıydı.⁶⁷⁸ İlk çıkarma da verilen şehit miktarı, çıkarmanın bu ilk

---

diye sordu? Efendim 1.60 olur, en geniş 2.40 olur dedim. Erbakan, Bundan sonra temeller lütfen, 4 metreye 4 metre atılsın demez mi?'. Bkz. Erkal Zenger, Siyaset Cambazhanesinin Cazgırı, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1993, s.62.

⁶⁷⁴ Başbakan Ecevit Makarios'un Sampson tarafından devrilmesinin Kıbrıs'ın iç işi olmadığını, bir Yunan müdahalesi olduğunu açıklıyordu. Devrilen Makarios ise, darbeye karşı halkı direnişe çağırıyordu. Bayrak Radyosundan yapılan açıklamada Zürich Anlaşmasıyla adada konuşlanmış olan Yunan alayının da darbeye katıldığı haberi veriliyordu, bkz. "Kıbrıs'ta Darbe Oldu Makarios'un Akıbeti Meçhul", **Milliyet**, 16 Temmuz 1974.

⁶⁷⁵ Çıkarmadan bir gün önce Kıbrıs'tan gelen haberler tüm resmi binalardan Kıbrıs Cumhuriyeti bayrağının indirilerek yerine Yunan bayrakları çekildiği yönündeydi. Bu eylemin asıl amacının, adayı Yunanistan'a bağlamak olduğunu kanıtladığı söylenebilir, bkz. "Sampson resmi binalara Yunan bayrağı çekiyor", **Hürriyet**, 19 Temmuz 1974.

⁶⁷⁶ Dış dünyanın tepkisi ise şu yönde geliyordu: İngiltere, bir Türk-Yunan savaşı tehlikesi karşısında her iki ülkeyi de soğukkanlı olmaya davet ederken; ABD hemen Dışişleri Bakanı Kissinger'ı Türk ve Yunan hükümetleriyle temasa geçiriyordu. SSCB de darbeyi takbih ettiğini açıklıyordu. NATO ise iki üye ülkenin çatışmaya girmesinden endişe edildiğini bildiriyordu. Yunan cephesinden henüz herhangi bir ses çıkmamıştı. Sampson ise radyoda yaptığı konuşmada oyalama taktiği uyguluyor; Türk toplumuyla görüşmelere devam edilip; en geç bir yıl içinde seçimlere gidileceğini açıklıyordu. Bakanlar Kurulu olaydan sonra üç kez toplanırken; Korutürk Başkanlığındaki MGK, toplantıya çağırılıyordu, bkz. **Milliyet**, 16 Temmuz 1974.

⁶⁷⁷ Adaya Türk müdahalesinin an meselesi olduğu anlaşılıyordu ama genel beklenti Türkiye'nin yürütürüm deyip, yine son dakikada geri döneceğiydi. Ecevit bunun böyle olmayacağını sinyali şu demeciyle veriyordu: "Artık beklemeye sabrımız kalmadı, durum çok vahimdir. Saatler geçtikçe Kıbrıs'taki Yunan askeri ağırlığı artıyor", **Hürriyet**, 19 Temmuz 1974.

⁶⁷⁸ 20 Temmuz 1974 sabahı başlayan çıkartma, gazetelerin yıldırım baskıyla duyuruluyordu. 14 İlde sıkıyönetim uygulamasına geçilmişti. İlk aşamada bir Rum hücumbotunun batırıldığı haberi veriliyordu. "Mehmetçik Kıbrıs'ta, Türk Paraşütçüleri Yeşil Adaya İniyor", **Hürriyet**, 20 Temmuz 1974 (Yıldırım Baskı).

aşamasının ne kadar kritik olduğunu göstermektedir.⁶⁷⁹ Tüm dünyadaki Yunan sempatisi bu olayda da kendini gösterdi. Adadaki Türkler Rum çeteleri tarafından katledilirken kayıtsız kalanlar, koro halinde ateşkes diye bastırıyorlardı. Harekâtın ilk aşaması başarılmadıkça yapılacak ateşkesin mağlûbiyet anlamına geleceği yönündeki askeri telkinata kulak veren Ecevit, oyalama taktikleriyle birkaç gün daha kazandı.⁶⁸⁰ Dışişleri Bakanı Turan Güneş, Yunanlı ve İngiliz meslektaşlarıyla görüşmelerde bulunmak üzere Cenevre'ye giderken, olası bir anlaşmazlık halinde harekâtın ikinci aşamasının parolası belirlenmişti: “*Ayşe tatile çıkabilir*”.⁶⁸¹ Görüşmelere Yunan Dışişleri Bakanı Mavros'un uzlaşmaz ve diplomatik nezaket kurallarıyla kesinlikle örtüşmeyen tavır ve davranışları damgasını vurdu.⁶⁸² Güneş tarafından Ankara'ya parola iletildiğinde, harekâtın ikinci aşaması başlıyordu.⁶⁸³

Kıbrıs Barış Harekâtıyla adanın bugünkü KKTC sınırlarını kapsayan alan kontrol altına alınarak BM'den gelen ateşkes çağrısına olumlu cevap verilmiştir.⁶⁸⁴ Kıbrıs Savaşının iç siyasetteki etkisine gelince: gerçekten de iç siyasette tam anlamıyla bir milli koalisyon havası hâkim olmuştu. Diğer taraftan ordunun bu başarılı savaşta gösterdiği tutum en başta dönemin Genelkurmay Başkanı Org. Semih Sancar'ın hanesine yazılmalıdır. Sancar, Gürler-Batur ikilisinin ardından ordudaki inisiyatifi ele almış, ordunun siyaset dışında, kendi işiyle ilgilenmesi doğrultusunda olağanüstü gayret sarf etmiştir. Ordudaki emir-komuta zincirinin zedelenmiş olduğu gerçeğini gören Sancar, tam bir komutan gibi davranarak, kuvvet komutanlarından ordu, kolordu,

---

⁶⁷⁹ Kıbrıs'ta şehit verilen en yüksek subay Albay İbrahim Karaoğlanoğlu'ydu. Topyekûn savaş riskinin ortaya çıktığı Baf'a asker çıkararak üç Yunan gemisinin batırılmasıyla anlaşılıyordu. **Hürriyet**, 22 Temmuz 1974. Kıbrıs'tan gelen ilk haberlerde kayıplar şu şekilde açıklanıyordu: 57 şehit, 184 yaralı ve 242 kayıp. Bkz. **Milliyet**, 24 Temmuz 1974. Kocatepe muhribinin Türk uçaklarının saldırısıyla yanlışlıkla vurulması da ayrı bir meseledir, bkz. “*Kocatepe muhribi battı, mürettebattan çoğu kurtarıldı*”, **Hürriyet**, 25 Temmuz 1974. Muhribin batırılması hâdisesi Hava ve Deniz Kuvvetleri arasında irtibat kopukluğundan kaynaklanıyordu. O esnada Deniz Kuvvetleri Harekât Başkanı olan Kora. Nejat Serim buna rağmen 12 Eylül döneminde Donanma Komutanlığına kadar yükseliyordu. Kocatepe Olayıyla ilgili olarak harekâta katılmış E. Hv. Pilot Kur. Alb. Behçet Tamuroğlu ile yapılmış bir röportaj için bkz. Emin Çölaşan, **Sor Bakalım!...** İstanbul: Tekin Yayınevi, 1993, ss.245-257. “*Rusya ve Amerika DURUN diyor*”, **Hürriyet**, 15 Ağustos 1974.

⁶⁸⁰ İlk günkü yoğun Rum mukavemeti kırılmış, Lefkoşe ele geçirilmiş, ordu birlikleri Limasol, Magosa ve Baf'dan adanın içine doğru ilerlemeye başlamışlardı. Bu arada Yunanistan'da cuntaya karşı isyan başlıyordu, bkz. “*Zafer, Zafer*”, **Hürriyet**, 21 Temmuz 1974.

⁶⁸¹ Ateşkes başladığında Atina'daki Yunan Cuntasının devrildiği haberi geliyordu. **Milliyet**, 23 Temmuz 1974.

⁶⁸² Görüşmelerin tıkanmaya doğru gitmesi karşısında Güneş: “*Konferans suya düşerse iyi şeyler olmaz*” diyerek harekâtın ikinci aşamasının başlayacağı sinyalinin veriyordu, bkz. **Hürriyet**, 6 Ağustos 1974.

⁶⁸³ Cenevre'den gelen haberler çelişkiydi. Gazeteler de buna göre manşetlerini anlaşma oldu diye atıyorlardı. **Hürriyet**, 31 Temmuz 1974. “*Askeri harekât yeniden başladı, Lefkoşe'yi bombaladık*”, **Hürriyet**, 14 Ağustos 1974.

⁶⁸⁴ “*3 Gün Savaşı Başarıyla Bitti, Ateş Kesildi*”, **Milliyet**, 17 Ağustos 1974.

tümen, tugay, alay, tabur, bölük, takım ve manga komutanları silsilesi içinde tam bir disiplin kurmuştur.⁶⁸⁵

1963 Kıbrıs krizi hatırlandığında, harekâtın başarısının geçen 11 yıl içindeki gelişmelerin sonucu olduğu söylenebilir. Krizin en üst düzeye tırmandığı ve bir askeri harekâtın gündeme geldiği anda ünlü Johnson Mektubu'nun⁶⁸⁶ haysiyet kırıcı muhtevası harekâtın iptalinde ne kadar belirleyiciyse, ordunun araç-gereç ve malzeme yekûnu ile eksiklerin tedarikindeki güçlükler de en az mektup kadar etkilidir. İnönü, harekât hazırlığı hakkında dönemin Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'dan bilgi aldığı anda çaresizliğin ne seviyede olduğunu bizzat müşahade etmiştir. Çıkarma yapacak gemi yoktur; hava kuvvetleri gerekli desteği verebilecek ateş gücünden yoksundur; hepsinden önemlisi ordu, gırtlığına kadar politikanın içindedir. Dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Org. İrfan Tansel'in tasfiyesi esnasında ortaya konan militer tavır, kuvvetler arasındaki ihtilâfın, zaman zaman ordu içi çatışmaya dönüşebilmeye meyyal olması, olası bir harpte, Balkan Savaşının hazin hatıralarının yeniden canlanacağı tehlikesinin uzak olmadığı görülmekteydi.⁶⁸⁷ Nitekim 1965'te iktidarı devralan Demirel'in ordunun modernleştirilmesi yönündeki büyük katkısını görmezden gelmemek gerekir. 1974 ordusu 1965'den itibaren savaşa hazır hale gelmiştir.⁶⁸⁸

Kıbrıs'taki savaşın sona ermesiyle birlikte adadaki statükonun bozulması sonucunda artık Rumlarla bu koşullar çerçevesinde federal bir devlet çatısı altında bir araya gelinemeyeceği ortaya çıkmıştı. ABD'den gelen ambargo kararı ertesinde *Kıbrıs Türk Federe Devleti* (KTFD) adı altında, güvenlik çemberi içine alınan adanın kuzeyinde, bir devlet kuruluyordu.⁶⁸⁹ 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) kurulana kadar Kıbrıs Türk toplumu bu devletin çatısı altında yaşadı. Harekâtın

---

⁶⁸⁵ Gerçekten de, görevden ayrılışından bir gün önce verdiği beyanatta bile hiçbir iç siyaset meselesine girmemiş, Genelkurmay Başkanlığı süresince en çok önem verdiği konunun "*Kıbrıs Barış Harekâtı*" olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Bkz. Basın Yayın Genel Müdürlüğü, **Ayın Olayları** (Mart-Nisan-Mayıs), Ankara: Nüve Matbaası, 1978, s.8.

⁶⁸⁶ Mektup öncesinde Ankara'da Başbakan İnönü başkanlığında yapılan toplantılar sürüyordu. Müdahale dâhil, ne tür önlemler alınacağı konusunda istişarelerde bulunuluyordu. Dışarıya sızan bilgilere göre, ordunun denizaşırı bir harekâta sıcak bakmadığı söyleniyordu. Tabii ki bu durum ordunun cesaretsizliğinden değil, araç-gereç yetersizliğinin bilincinde olmasından kaynaklanıyordu. Bkz. "*Genelkurmay'da İnönü'nün başkanlığında dün önemli bir toplantı yapıldı, Başbakan Kıbrıs konusunda 'vaziyet çıkmaza giriyor' dedi*", **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1964.

⁶⁸⁷ Balkan Savaşı sürerken bile muhalefetin Mahmut Şevket Paşa hükümetine darbe teşebbüsünde bulunacağı haberleri gelmiş, nihayetinde 11 Haziran 1913'de paşa bir suikasta kurban gitmişti, bkz. Zekeriya Türkmen, **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması**, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1993, s.148.

⁶⁸⁸ Araç ve gereç yönüyle birlikte eğitim eksikliği de giderilmiş, gerçekten askeri planda çok başarılı bir çıkartma yapılmıştı. Dünyanın önde gelen askeri otoritelerine göre savaşta gösterilen başarı üst düzeydeydi, bkz. "*Tuğgeneral Donaldson: Türkler dünya askerlerine yeni bir ders verdi*", **Hürriyet**, 6 Ağustos 1974.

⁶⁸⁹ "*Kıbrıs'ta Türk Cumhuriyeti İlan Edildi*", **Akşam**, 14 Şubat 1975.

ardından Batıyla olan ilişkilerde gergin bir dönem başlıyordu. Savaşın neticesinde 1967'den beri Albaylar Cuntası yönetimi altında olan Yunanistan'da cunta devriliyor; Konstantin Karamanlis ülkeye geri dönüyor cumhuriyet ilân ediliyordu.⁶⁹⁰ Yunanistan'da meşrutî monarşinin tasfiyesi, Kıbrıs mağlûbiyetinin Yunanistan açısından tek olumlu tarafıydı.⁶⁹¹ Lâkin son derece etkili bir Rum lobisinin bulunduğu senato ve temsilciler meclisindeki irade, Türkiye'nin Kıbrıs'ın bir bölümünü işgal ettiği gerekçesiyle yaptırım kararı alıyor; bu da ambargo uygulaması olarak ortaya çıkıyordu. Söz konusu ambargo kararı, Türk-Amerikan ilişkileri açısından bir milât hükmündedir.⁶⁹²

Ambargo gibi son derece ağır bir yaptırıma muhatap olan Türkiye'de ise karar son derece büyük bir infial yaratıyordu.⁶⁹³ Müttefik iki ülke arasında olması mümkün olmayan bu tür ilişki biçiminde Türkiye'nin uğradığı haksızlık, anti Amerikancılığın gölgesinde yürüyen sol için yeni bir kozdu. Yunanistan bu tepkiyi bile yeterli görmüyor; Türkiye'nin askeri harekâtına karşı kendisini yalnız bıraktıkları için müttefiklerine gücenerek son derece kritik bir hata yaparak NATO'nun askeri kanadından çekiliyordu.⁶⁹⁴ Yunanistan'ın paktın askeri kanadına yeniden dönmek istemesi bu kez Türkiye'ye yeni bir koz oluyor; Türkiye özellikle de Ege'deki komuta ve sorumluluk

---

⁶⁹⁰ Kıbrıs'ta ise Rum Cemaat Meclis Başkanı Klerides Sampson'un yerini alırken, Gizikis, ulusal birlik hükümetini kurmak için Paris'te bulunan Karamanlis'i Atina'ya çağırıyordu. Bkz. **Milliyet**, 24 Temmuz 1974. Makarios'un Yunan cuntasına duyduğu antipati ve adayı kendilerine bağlamak suretiyle Kıbrıs'ı da dikta alanlarına dahil edeceklerini biliyor olması; Enosis'in önündeki en büyük engeldi. Darbe bu yüzden içeriden toplumsal bir destek bulamamış; askeri harekâtın başarısı kolaylaşmıştı. Bkz. Abdi İpekçi, "*Kıbrıs'taki Darbe ve Türkiye*", **Milliyet**, 16 Temmuz 1974.

⁶⁹¹ 1967 Darbesiyle son bulan Yunan demokrasisi hakkında çarpıcı anlatımların yer aldığı şu kitapta, Yunan kolektif hafızasında ve Yunanistan'ın kaderinde Türkiye ile olan ilişkilerin izleri takip edilebilir. 1922 tarihli Anadolu bozgunu, Yunanistan'ı ne kadar yaraladıysa, 1974 Kıbrıs Savaşı da o ölçüde etkili olmuş gibi gözüküyor. Gerçi Papandreu, anılarını yazdığında henüz Kıbrıs Hezimetini vaki değildi. Ancak anılar takip edildiğinde bir takım çıkarsamalar yapılabiliyor. Bkz. Andreas Papandreu, **Namlunun Ucundaki Demokrasi**, çev. Mehmet Emin Yıldırım/Semih Koray, İstanbul: Üçüncü Dünya Yayınları, 1977.

⁶⁹² Bu arada zaman içinde Yunanistan'ın değişik hamlelere giriştiği biliniyor. Özellikle NATO tarafından hazırlanan kimi raporları değiştirerek tezlerine haklılık kazandırma gayreti içine girmeye tevessül eden Yunanistan'ın, Limni adasının silâhlendirilabileceği bilgisini içerecek biçimde bir NATO raporunu nasıl tahrif ettiği konusu basında işleniyordu. Tavizsizce NATO'ya dönmek konusundaki vetonun kaldırılmasının ne büyük bir hata olduğu zaman içinde anlaşılacaktı, bkz. "*Yunanistan'ın NATO'ya sahte raporu*", **Hürriyet**, 18 Ağustos 1984. Ambargoyla sadece silâh satışı değil aynı zamanda NATO yükümlülükleri çerçevesinde yapılan askeri yardım da kesiliyordu. Kissinger da karara tepkiliydi ancak bu kararın alınmasına engel olamıyorlardı, bkz. "*ABD Yardımı Kesiliyor*", **Milliyet**, 5 Şubat 1975.

⁶⁹³ Şu kitap ABD sistemindeki lobcilik faaliyetlerinin perde arkasını ve bu arada ABD'nin Türkiye'ye uygulamaya karar verdiği ambargo yaptırımının içyüzünü anlatmaktadır. Bkz. Russell Warren Howe/Sarah Hays Trott, **Washington Kulislere** (Amerikan Senatosu'nda "Yunan Lobisi'nin Çalışmalarını ve Ambargonun Perde Arkasını Anlatan Kitap), çev. Zerin Anlar, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1978.

⁶⁹⁴ "*Yunanistan bu sabah NATO'dan çekildi*", **Hürriyet**, 14 Ağustos 1974. Aslında NATO'dan çekilmenin arkasında, Yunan solunun ABD destekli Albaylar Cuntasına ve onun arkasındaki ABD'ye karşı alınmış bir tavır olduğuna hükmedilebilir. Kıbrıs sadece bir bahaneymiş gibi gözüküyor.

alanlarının yeniden düzenlenmesi koşulunu ileri sürüyordu.⁶⁹⁵ Bu son derece etkili kozun *Rogers Planıyla* karşılıksız elden çıkarılmasının vebali 12 Eylül yönetiminindir.

Kıbrıs'taki savaşın sağladığı milli dayanışma, koalisyon ortakları arasında bir süre sonra savaştaki inisiyatif kimdeydi? Tartışmalarını da beraberinde getirdi. CHP ve parti yanlısı kanaat önderleri, Ecevit'e *Karaoğlan* lâkabından sonra bir de *Kıbrıs Fatihi* unvanını vermekte gecikmediler.⁶⁹⁶ MSP açısından bu tez, tam anlamıyla saçmaydı. Savaş iki partinin ve muhalefetin desteğiyle tüm milletçe yürütülmüştü. Eğer bir muzaffer şahıs bulunacaksa bu da kuşkusuz Erbakan olmalıydı. Üstelik elde imkân varken adanın tamamını ele geçirmeyi ihmal eden Ecevit, tüm ada toprakları için sürecek bir pazarlığı, adanın Türk kontrolündeki üçte birlik kısmına daraltmıştı. Koalisyonun büyük ortağı CHP ve lideri Ecevit için toplumsal hissiyatın tam anlamıyla CHP lehinde bulunduğu bir evrede, zaten istikbali pek parlak olmayan bu hükümetten kurtulmak gerekiyordu. Bir an evvel erken bir seçimle tek başına iktidar olabileceği düşü kuran CHP açısından koalisyonun sona erdirilmesi için MSP'yi tahrik edecek bir senaryo hazırlandı. Ecevit'in Kıbrıs'la ilgili olarak yapacağı temasları içeren İskandinavya seyahati öncesinde Başbakanın yokluğunda vekâleten bu görevi yürütmek üzere Başbakan Yardımcısı Erbakan yerine CHP'li Devlet Bakanı Orhan Eyüboğlu'nu önermesi büyük bir tartışma yarattı.⁶⁹⁷ Bakanlar Kurulundaki MSP'liler Başbakanın seyahat kararnamesini imzalamadılar. Ecevit bunun doğal olduğunu, koalisyon protokolüne göre makam olarak Başbakanlığın CHP'nin uhdesine verildiğini, bunun için bu makama yine bir CHP'linin vekâlet edeceği iddiasındadır. Sonradan yaptığı açıklamalarda, yokluğunda Başbakanlığa vekâlet edecek Erbakan'ın her zaman yaptığı gibi kendisi yurtdışı temaslarındayken, sorumsuz beyan ve demeçlerle sürece zarar verebileceğini düşünerek bu kararı aldığını söylemiştir. Hükümet içinde kalmak yanlısı MSP'lilerin krizi, Erbakan'ı resmi bir Libya seyahatine⁶⁹⁸ göndererek aşma önerileri de

---

⁶⁹⁵ Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına geri dönüşü çabaları esnasında basında sanki Türkiye'nin şartlarının kabul edildiğine yönelik haberler yer alıyordu. Yunanistan'ın 1974 öncesi şartlarıyla NATO'ya dönmekten vazgeçtiği; Ege'deki komutanlık görevinin bir NATO komutanına verildiği belirtilirken bir müddet sonra Türkiye'nin tavizsizce bu oldubittiyi kabul ettiği anlaşılacaktı, bkz. "*Yunanistan NATO'ya dönmeye hazırlanıyor*", **Hürriyet**, 8 Ekim 1980.

⁶⁹⁶ Gerçektende Ecevit'in saygınlığı doruk noktasındaydı. Ecevit hükümetten çekildikten sonra gittiği Magosa'da, Kıbrıs halkı tarafından coşkuyla karşılanıyordu. "*Ecevit, Magosa'da Törenle Karşılandı*", **Milliyet**, 3 Ocak 1975.

⁶⁹⁷ Tabii ki koalisyonun bozulması sadece bu olaya bağlanamaz. Af meselesindeki tutum farklılığı, MSP'nin koalisyon protokolünde yer almasına rağmen, seçmen yaşının 18'e çekilmesine karşı durması sonucu 18 Eylül 1974'te koalisyon bozulmuştur. Hükümetin çekilmesinden sonra kurulan MC hükümeti döneminde olanlar karşısında Ecevit, parti içinde de yoğun eleştirilere uğramış ancak gücünü perçinleyerek çıkmıştır. Bkz. Hikmet Bilâ, **Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987, s.393 vd.

⁶⁹⁸ Libya, yetmişli yıllarda Erbakan'ın sıkça ziyaret ettiği ülkelerden biridir. Özellikle Kıbrıs Savaşı esnasında evrensel İslâm kardeşliği çerçevesinde Libya'nın gösterdiği dostluk, iki ülke arasındaki ilişkileri iyice yakınlaştırmış,

gerçekleşmedi.⁶⁹⁹ Nasıl olsa erken seçime gidilecek beklentisindeki Ecevit, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e istifasını verdi.⁷⁰⁰

Korutürk istifayı kabul ederek hükümeti kurmakla kontenjan senatörü Sadi Irmak'ı görevlendirdi, sağda büyük bir panik havası teneffüs edilmeye başlandı. Partiler açısından bu dönemde yapılacak erken bir seçimin CHP'yi iktidara getireceği bilinci hâkimdi. Sadi Irmak hükümetinin meclisten güvenoyu alamaması karşısında, Korutürk teamüller gereği bu kez mecliste en çok sandalyesi bulunan ikinci parti olan AP lideri Demirel'e hükümeti kurma görevi verdi. İlginçtir ki yeni hükümet kurulana kadar, ülke beş ayı aşkın bir süre, güvenoyu alamamış bir hükümet tarafından yönetildi. 31 Mart 1975 tarihinde Türk siyasi hayatına Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti olarak geçecek hükümet, AP-MSP-MHP-CGP artı DP'den ayrılan Sadettin Bilgiç ve 9 arkadaşının desteğiyle kuruldu.⁷⁰¹ Bu hükümet 5 Haziran 1977 tarihinde yapılan seçimlere kadar iş başında kaldı.⁷⁰²

Türk siyasi hayatına ilişkin literatür ana hatlarıyla gözden geçirildiğinde, Türk siyasetinin en karmaşık ve çatışmacı bir biçim aldığı dönemlerden biri olarak, 1975–1977 yılları arasındaki Birinci MC Hükümeti döneminin gösterildiğine şahit olunmaktadır. Dönemin en belirgin özelliği, iç ve dış koşulların yarattığı ekonomik darboğaz olgusunun körüklediği toplumsal çatışmanın, artan bir ivmeyle yükseliş kaydetmesidir.⁷⁰³ Ülke içinde devam etmekte olan terör faaliyetlerinin bu dönem içinde

---

Erbakan ise MC hükümetleri döneminde Libya'ya özel bir önem vermeye başlamıştı. Bu hususu işleyen bir kitap için bkz. Hüdayi Bayık, **Erbakan-Kaddafi** (Türkiye-Libya Kardeşliği), İstanbul: Hicret Yayınları, ty.

⁶⁹⁹ Ecevit, Şevket Kazan ve Korkut Özal tarafından getirilen, Libya'ya seyahat formülüyle, hem Ecevit'in hem de Erbakan'ın yokluğu sağlandıktan sonra, Başbakanlığa Eyüboğlu tarafından vekâlet edilmesi meselesine sıcak bakmamasıyla, aslında bir bahane yaratıp koalisyonu bozmak istediğini de göstermiş oluyordu. Bkz. Sevilgen, **MSP'de Dört Yıl (1973–1977)**, s.158.

⁷⁰⁰ Kemal Anadol, 12 Eylül'den bir süre sonra hiç kimseye danışmadan istifa eden Ecevit'in aynı şeyi MSP'yle olan koalisyonu bozarken de yaptığını ifade ederek, bunun çok büyük bir hata olduğunu ifade ediyor. MC hükümetleri dönemini başlatan bu gelişmenin vebalinin büyük olduğunu söylüyor. "*Ülkeyi 12 Eylül'e götüren kapıyı o gün hükümetten çekilip birinci MC'yi kurdurarak aralamıştık*", bkz. Kemal Anadol, **12 Eylül Günleri**, İstanbul: Yalçın Yayınları, 1987, s.240.

⁷⁰¹ 12 Nisan 1975'te yapılan güven oylamasında 222 kabul, 218 red ve 2 çekimser oyla Birinci Milliyetçi Cephe hükümeti onay almış oluyordu, bkz. "*Hükümet GÜVENOYU aldı*", **Tercüman**, 13 Nisan 1975.

⁷⁰² Bu arada 13 Temmuz 1975'de Sakarya Belediye Başkanlığı için yapılacak olan seçim ilginç bir propaganda döneminin yaşanmasına neden oluyordu. MC hükümetinde yer alan partiler, seçim döneminde birbirlerinin aleyhine pek bir şey söylememeye gayret ederlerken, oklar CHP'ye çevrilmişti. Şu demeçler durumu özetler niteliktedir: "*Erbakan: MSP iktidara gelmeye hazırlanırken, Ecevit'in bir takım kahramanlıklar hayal etmesi mantık dışıdır. Ecevit: Hükümet Amerika'nın oyununa gelmekten kaçınırsa, bu konuda bütün milletin desteğini bulacaktır. Demirel: vatandaşın hiçbir derdine çare bulamayan CHP, hesap sormak değil, hesap vermek mecburiyetindedir*". Bkz. **Hürriyet**, 13 Temmuz 1975. Demirel ayrıca seçim sonrasında da tüm gücüyle CHP'ye yüklenmeye devam ediyor, bu tavrı da eleştiriyordu, bkz. "*Demirel'in Yanlışları*", (Olayların Ardındaki Gerçek), **Cumhuriyet**, 25 Ekim 1975.

⁷⁰³ Şiddet olgusundan Başbakan Süleyman Demirel de nasibini alıyordu. 13 Mayıs 1975'de Bakanlar Kurulu toplantısından çıkarken, Vedat Önsel isimli CHP Ankara İl Gençlik Kolu mensubu olduğu iddia edilen bir şahsın

kapsam ve çapını genişlettiği gözlenmektedir. Solun yükselişe geçtiği altmışlı yıllardan itibaren 12 Mart Muhtırasıyla birlikte yaşadığı kırılma, dağılma ve parçalanma, hareketin politik etkinliğini ne kadar azaltmışsa, çatışmacı boyutunu da o denli arttırmıştı. O dönemdeki Marksist solun TCK 141 ve 142. maddelerdeki cezaî müeyyidelerle illegal alana itilmesi, tam anlamıyla indirgemeci bir mantıkla sol, sosyal demokrasi, demokratik sol adına ne varsa, komünizmle özdeşleştirilmesi,⁷⁰⁴ yasal manada alınan tedbirlerin yanı sıra bir takım sivil örgütlenmeler içindeki şahısların karşıt gruplarla çatışmaya başlaması bu aralık içinde önemli artışlar göstermiştir.⁷⁰⁵ Komünizmle Mücadele Dernekleri'nin körüklediği anti sol dalganın örgütsel ifadesi olan Ülkücü Kuruluşların, yasal bir partinin şemsiyesi altında olması, zikredilen dönemdeki en önemli tartışma konularından biri olmuştur.⁷⁰⁶

İleriki birkaç yıl içinde sokakta çatışan unsurlardan biri olan MHP'li, yaygın adıyla, Ülkücü Gençlik hakkında yapılan yorum ve değerlendirmelerin ne kadar objektif olduğu ayrı bir tartışma konusuymuş gibi durmaktadır. Birinci MC Hükümeti döneminde yükte hafif olmasına rağmen 3 milletvekiline sağlanan iki bakanlıkla pahada ağır bir duruş sergileyen MHP'nin, ele geçirdiği bakanlıklarda kadrolaşarak devletin içine sirayet eden bir çatışmanın ana unsuru olduğu yönünde serdedilen görüşler, genel olarak sol şiddeti ihmal etme temayülü göstermektedir.⁷⁰⁷ MHP'nin bu dönem içinde

---

yumruklu saldırısına uğruyordu. Ecevit olayı kınadığını bildiriyor ve parti içinde gerekli soruşturmanın başlatıldığını açıklıyordu. Bkz. "*CHP'li saldırgan Demirel'i muştâ ile yumrukladı*", **Tercüman**, 14 Mayıs 1975.

⁷⁰⁴ Şu haber bu özdeşleştirmenin iyi bir örneğiymiş gibi duruyor: "*Komünist 'Bizim Radyo' CHP iktidarı istiyor*", **Güneş**, 3 Haziran 1977.

⁷⁰⁵ Aşırı solun sürekli olarak Amerika'nın, dolayısıyla emperyalizmin güdümünde olduğunu iddia ettiği MC hükümeti partilerinin bu ithamı tezkip etmesinin en önemli göstergelerinden biri de: ABD ambargosunun kalkmaması üzerine Amerikan üslurine el konmasıdır. 25 Temmuz 1975 akşamı toplanan Bakanlar Kurulu kararıyla ülkedeki tüm ABD tesislerinin faaliyetleri durdurulmuş, tesislerin tam kontrol ve gözetimi Türk Silâhlı Kuvvetlerine devredilmiştir. Karara ABD'den gelen tepki ilginçti. Yönetim, Temsilciler Meclisinin ambargonun devamında ısrarcı olmasına karşı olduklarını ancak yapacak bir şeyleri olmadığını Türk hükümetine aktarırken, itidal tavsiye etmeyi de ihmal etmiyordu. Diğer taraftan meclise kararın yeniden gözden geçirilmesi salık veriliyordu, bkz. "*Ambargo kararının kalkmaması üzerine: Üslur el koyduk*", **Hürriyet**, 25 Temmuz 1975. Bu karar karşısında ABD'nin düştüğü telâşi göstermesi açısından şu habere bkz. "*Ford yönetimi, Türkiye ile müzakerelerin ABD üslurinin açılmasıyla sonuçlanacağı umudunda*", **Cumhuriyet**, 23 Ekim 1975.

⁷⁰⁶ Çalık, bu hususta şunları söylüyor: "*1977 yılına gelinceye kadar parlamentoda grup kuramayan MHP için de kütleye yönelik siyasi çalışmalarda yaygın teşkilât kümeleri bünyesindeki elit kadroların dolaysız temasları ve yine bu kadrolar eliyle propaganda dokümanı olarak kullanılan partinin gayri resmi yayın organı mahiyetindeki gazete ve dergilerin telkin edilmesinden ve elden ele dolaştırılmasından başka çare kalmıyordu*". Bkz. Mustafa Çalık, **MHP Hareketi**—kaynakları ve gelişimi—1965–1980, Ankara: Cedit Neşriyat, 1995, s.120.

⁷⁰⁷ Doğunun Başbuğu olarak nitelendirilen Yılma Durak, 12 Eylül'ün 28. yıldönümü münasebetiyle, Sarp Kuray'la birlikte katıldığı bir TV programında bu eğilimi gündeme getirmiştir. Durak, yetmişlerin Türkiye'sini okuyan kitlenin, olayları hep solun dilinden dinlediğini, en büyük eksikliklerinin sanat, edebiyat ve siyasete sol gibi eğilmemeleri olduğunu anlatırken, solun verdiği ürünler hep kendi bakış açısından ve kendi mazlumluğu temelinde yansıttığını belirtiyordu. Bu satırların yazarı da, 1989–1993 yılları arasındaki İÜ SBF öğrenciliği esnasında İstanbul Üniversitesi Merkez kampusunda meydana gelen öğrenci olaylarında kışkırtıcılıkların ve saldırganlıkların hep sol çevrelerden geldiğini gözlemlemiş ancak her çatışma sonrası olayın basına yansısı biçimini hayretler içinde müşahade etmiştir.

tıpkı, İngilizceden tercüme edilerek yayınlanan ST 31-15'de (Sahra Talimatnamesi) açıklanan, ayaklanmayı bastırmada kullanılacak sivil güçlerin toplanıp eğitildiği bir merkez olduğu, özellikle emekli ve muvazzaf subaylar tarafından eğitim verilen komando kurslarından sempatanlarını geçirdiği, devletin resmi raporlarına bile yansımıştır.⁷⁰⁸ Bu çerçevede partinin provakatif eylemler düzenleyerek çatışmayı körüklediği, terörize edilmiş bir ortam yaratılarak askeri darbeye davetiye çıkarmak gibi bir işlevi olduğu iddia edilmektedir.⁷⁰⁹ Nitekim 12 Eylül yaklaşırken partinin resmi ağzlarının ve bildirilerinin açıkça tüm yurtda sıkıyönetim ilânı talebini içermesi, bir müddet sonra idarenin doğrudan ordu tarafından devralınması çağrılarını vakidir.⁷¹⁰

Diğer cephe hükümeti unsuru olan MSP'nin konumu ise ilginç özellikler göstermektedir. MNP'nin kapatılmasının ardından apar topar İsviçre'ye hicret (!) eden Erbakan'ın sorunsuzca tekrar yurda dönüp MSP'ye girip partinin genel başkanlığına gelmesi, üstelik siyasete dahilinde, iki paşanın teşviki olduğu iddiası ilginçtir. Anadolu orijinli küçük ve orta ölçekli işletme sahiplerinin desteğini arkasına alan partinin, büyük sermayenin çıkarlarını gözeten AP'ye karşı kurulduğu, en sert eleştirilerini de bu partiye yönelik olarak yapması karşısında bu yeni koalisyona girmesinin nedenleri üzerinde durmak gerekiyor.⁷¹¹ İlk olarak partinin değişik mahreçli cemaatlerin ittifakı sonucu ortaya çıktığı, partinin manevî planda liderliğini üstlenen şahısla (Şeyh Mehmet Zahid Kotku) parti lideri arasındaki ihtilâf karşısında bölünmelere muhatap oluşu önemli bir etkenmiş gibi gözüküyor. Bu ihtilâfın ilk sonucu 9 Aralık 1973 günü yapılan mahalli idareler seçiminde alınıyordu. Genel seçimlerde alınan % 11,8 oranındaki oy, % 5,12'ye gerilemişti.⁷¹² Üstelik bu oy kaybı henüz CHP'yle koalisyon kurulmadan önceydi.

⁷⁰⁸ **MHP Raporu**, İstanbul: Aydınlik Yayınları, 1975. İlginçtir ki, bu yayının kapağına, çıplak gözle bile fotomontaj olduğu apaçık olan, dönemin önde gelen ülkücülerinden Nihat Çetinkaya'nın elinde tabanca, Beyazıt Meydanından İstanbul Üniversitesinin tarihi kapısına doğru ateş ettiğini gösteren bir fotoğraf yapıştırılmıştır. Şu kitapta da terörü sadece MHP'lilere hameden açıklamalar mevcuttur. Bkz. Orhan Apaydın, **Kim Öldürüyor Niçin Öldürüyor?** (Dünyada ve Türkiye'de terör üstüne bir inceleme ve araştırma), İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1978.

⁷⁰⁹ Yukarıda belirtilen raporda 1968-69 yılları arasında tam 28 ayrı bölgede bu kampların kurulduğu belirtiliyor. Ayrıca bkz. Örsan Öymen, *"Anarşi Nedir?"*, **Türkiye'de Anarşi** (Aydınlik Gazetesinin Düzenlediği Açık Oturum'da Yapılan Konuşma), İstanbul: Aydınlik Yayınları, 1979, s.15.

⁷¹⁰ Türkeş'in savunmasında kullandığı şu cümlelere bkz. *"Terörün devlet tarafından durdurulması gerektiğine inandığımız için sıkıyönetim ilânını ilk biz istedik (...) Millet'in isturabını dindirmek için feryat fığan ederek kanunî şartlar içinde Silâhli Kuvvetleri vazifeye çağırın bizdik"*. Tabii ki burada *"kanunî şartlar"* kaydına dikkati çekmek gerekiyor. Bkz. Alparslan Türkeş, **Savunma** (12 Eylül Adaleti !), İstanbul: Hamle Yayınevi, 1994, ss.56, 153.

⁷¹¹ Basında yer alan şu ifadeler Cephe ortaklarının birbirlerine seçimler öncesinde ne kadar sert ve hakaretamiz hitap ettiklerini gösteriyor. Erbakan AP'yi kastederek şu ifadeleri kullanıyordu: *"MSP milletimizin bin yıllık tarihinin yarattığı bir partidir. Öyle ecnebi memleketlerden alınmış fikirlerle kurulmuş bir parti değildir. Onun için kendisine öyle hayvan resimleri seçecek değil ya"*. **Milliyet**, 8 Ekim 1973'den nakleden, N. Sel, **Milliyetçi Cephe**, İstanbul: Habora Kitabevi, ty. s.9.

⁷¹² Yalçın, **Hangi Erbakan**, s.78.

Partinin gücünü toparlayabilmesinin yolu hükümet ortağı olmasından geçiyordu. Alınacak bakanlıkların merkez ve taşra teşkilâtındaki kadroların partinin tabanıyla doldurulması, iktidar nimetlerinden pay alma olgusunun devamını sağlayacak, parti de böylece toparlanmaya çalışacaktı. Erbakan ve MSP'nin süreç içinde İslâm'ın siyasi yüzü olduğu iddialarıyla muhatap olması, askerler nezdinde seküler bir kutsiyete sahip Atatürk olgusuyla barışık olmaması, partiyi, askeri ve sivil bürokrasi nezdinde sevimsiz kılıyordu.⁷¹³ 27 Mayıs sonrası kurulan DPT'nin, MC hükümetleri döneminde müteveyyin bir kadrolaşma içinde oluşu hep MSP hanesine yazılmaktadır.

CGP ise CHP içinden çıkmış iki partinin birleşmesinden mütevellit bir parti görünümündedir. Ortanın solu tartışmaları parti içinde bölünmeler yaratırken, basının o dönemdeki adlandırmasıyla *Göbekçilerin* başı olarak lanse edilen Kemal Satır'ın istifası sonrası kurduğu Cumhuriyetçi Parti ile hemen aynı zıtlaşma yüzünden partiden ayrılan Prof. Turhan Feyzioğlu'nun Milli Güven Partisi'nin, Feyzioğlu başkanlığında birleşmesiyle doğmuştur. Feyzioğlu yakın dönem Türk siyasetinin en ilginç simalarından birisidir. DP iktidarına karşı yürütülen üniversite muhalefetinin sembol şahıslarından birisidir. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanyken, fakültenin ders yılı açılış konuşmasında yaptığı eleştirel bir konuşma yüzünden bakanlık emrine alınan Feyzioğlu, siyasete 1957 seçimlerinde CHP Kayseri milletvekili olarak giriyordu.⁷¹⁴ 27 Mayıs sonrası ODTÜ Rektörlüğüne getirilen Feyzioğlu, 147 üniversite öğretim elemanının tasfiyesi olayına tepkisini istifa etmek suretiyle veriyordu. Mülkiyeliler Cuntası ismi verilen ekibin partide ipleri ele alması, İsmet Paşa'nın bu gidişe dur dememesi karşısında partiden ayrılarak kendi partisini kurmuştu. CGP, o zamanki seçim sisteminin küçük partileri bile mecliste sandalye sahibi yapan özelliğiyle yetmişlerin Türkiye'sinde bir ölçüde adından söz ettirdi.⁷¹⁵

---

⁷¹³ Ünlü ozan Cemal Süreya'nın ironik bir Erbakan yazısı vardır. Süreya, Erbakan'ın Türk siyasetindeki özgün yeri konusunda şunları yazarken bir anlamda kalıcılığı ve etkisini de açıklamış oluyordu. "*Keçecilerin babası, Turgut Özal'ın annesi. Mehmet Yazar'ın uzak dayısı. Kenan Evren'in sanığı. Aklandığı halde kapalı duran bir partinin lideri. Türkiye'deki en ilginç adamlardan biri Necmettin Erbakan. Gericiliği içinde güzel. Hocal!*". Cemal Süreya, **99-Yüz** (İzdüşümler/Söz Senaryosu), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1991, s.236.

⁷¹⁴ Feyzioğlu, siyasete girmeden önce kısa süreli bir tereddüt yaşadı. Acaba CHP'den mi, yoksa Hürriyet Partisi'nden mi siyasete girmeliydi? Yalçın Küçük'ün aktardığına göre bu hususta iki seçkin öğrencisinin görüşünü merak etmişti: Taner Timur ve Yalçın Küçük. Küçük'ün naklettiğine göre Timur, HP'yi tavsiye ederken, kendisi CHP'yi önermiştir. Feyzioğlu sonunda CHP'yi tercih etmiştir, bkz. Yalçın Küçük, **Aydın Üzerine Tezler-5** (1830-1980), İstanbul: Tekin Yayınevi, 1988, s.737.

⁷¹⁵ Siyasi hicivde de usta olan merhum Mumcu, müstehzi bir dil kullanarak kaleme aldığı bir eserinde Feyzioğlu'nun Başbakanlık hevesinin sanıldığı aksine sadece 12 Eylül'de değil, 12 Mart'ta da kursağında kaldığını ima ediyor. Bkz. Uğur Mumcu, **Büyüklerimiz**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1978, s.76.

1975–1977 yılları Türkiye’inde arasında hükümet olmak gerçekten zordu. ABD ambargosu devam ediyordu.⁷¹⁶ 1973 Arap-İsrail Savaşının İsrail lehine sonuçlanmasından sonra petrol üreten Arap ülkelerinin, petrol sürümünü kısımlarıyla başlayan kriz, petrol fiyatlarının baş döndürücü bir hızla yükselmesine neden oluyordu.⁷¹⁷ Enerjisi dışa bağımlı olan Türkiye’nin sınırlı döviz rezervinin bir anda erimesi tehlikesiyle eş değer olan bu gelişmeye, ideolojik çatışma olgusu da eklenince ufukta yaklaşmakta olan 1977 seçimlerinin yeni gelişmelere gebe olduğu anlaşılıyordu.

1975–1977 yılları arasına damgası vuran olay 1 Mayıs 1977’deki İşçi Bayramı’nın, katliama dönüşmesi oldu. Üzerindeki sis perdesi hâlâ kalkmayan olaylarda, 36 kişi hayatını kaybetti. İşin ilginç tarafı ölenlerin çok büyük miktarı yaşanan panik sırasında ezilerek hayatını kaybetmişti.⁷¹⁸ Ülkedeki terör ortamının tertipçisi olarak gösterilen ve ilk kez Bülent Ecevit tarafından gündeme getirilen kontrgerillanın bir provokasyonu olarak nitelendirilen 1 Mayıs Olayı’nın hâlâ aydınlatılmadığını söylemek gerekiyor. Görgü tanıklarının ifadeleriyle Sular İdaresi Binasının üstüyle, o zamanki adıyla Etap Marmara Otelinin 5. katına mevzilenmiş silâhlı şahıslar tarafından uzun menzilli silâhlarla kalabalığın üzerine ateş açılmıştı. Ateş anında ürken kitle, alanı boşaltan sokak ve caddelere doğru panikle akmaya başlamış ancak çıkış için en müsait yer olan Kazancı Yokuşu garip bir şekilde araçlarla kapatılmıştı. Tam anlamıyla planlı ve programlı bir saldırının mahsulü olduğu anlaşılan 1 Mayıs 1977 Olayı, aydınlatılmamış olmasıyla, sayısı hiç de az olmayan devletin utanç listesindeki yerini almış gibi gözüküyor.

---

⁷¹⁶ 25 Temmuz 1975’te, ambargonun kalkmaması üzerine alınan üslere el koyma kararı karşısında basında yer alan kimi ifadeler âdeta sol ile bir söylem birliğine gidildiğini gösterir niteliktedir, bkz. “...Bizim kiralık toprağımız yoktur... Artık Türkiye için pek çok şey vardır, fakat Amerika yoktur... Dost Amerika dünden itibaren yerini hain Amerika’ya terk etmiştir”. İfadedeki tek fark solun üslerin kurulu olduğu toprakları işgal edilmiş saymasıyla, sağın kiralık olarak kabul etmesi olarak gözükmektedir. Ayrıca bu kararlar Türkiye’deki Amerikalılara tanınan imtiyazlara da son verilmiştir, bkz. “Türkiye için artık Amerika yok”, **Hürriyet**, 26 Temmuz 1975. Oysa aynı tepkiyi, mecliste koyan TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar’ın başına neler gelmişti. Aybar’ın meclis konuşmaları için bkz. Mehmet Ali Aybar, **12 Mart’tan Sonra** (Meclis Konuşmaları), İstanbul: Sinan Yayınları, 1973.

⁷¹⁷ Türk siyasetinde, kimi zaman kurduğu cümleler akıllarda kalan Demirel’in, 1979 sonunda kurduğu azınlık hükümeti esnasında baş gösteren akaryakıt sıkıntısı üzerine yapılan eleştiriler karşısında sarf ettiği şu ifadeler, durumun vahametini gayet trajikomik olarak ortaya koyuyordu: “Ecevit bize tanklar dolusu fuel-oil bıraktı da içtik mi onu?”, **Cumhuriyet**, 15 Aralık 1979.

⁷¹⁸ İstanbul Belediye Başkanı Ahmet İsvan’ın olaylar hakkındaki açıklaması ilginçti. Olayların tertip olduğunu belirten İsvan: “toplum polisi şefine sular idaresi üzerine mevzilenerek ateş edenleri gösterdiğim sırada dövlülmeye başladım” diyordu. **Cumhuriyet**, 2 Mayıs 1977.

Bülent Ecevit'e yapılan suikast girişimi⁷¹⁹, bizzat Başbakan Demirel tarafından Ecevit'e parti mitingi esnasında suikast düzenleneceği bilgisinin verilmesi ve bunun Ecevit tarafından kamuoyuna açıklanması, yaklaşan 5 Haziran seçimlerine birilerinin mani olmak, gölge düşürmek niyetinde oldukları anlaşılıyordu. Ülkede kirli bir iç savaşın tatbikatı yapılmaya başlanıyordu.⁷²⁰ Türkiye bu koşullar içinde seçimlere gitti. Netice; herkesin beklediği gibiydi CHP yine birinci parti olmuştu ancak tek başına iktidar, kıl payı kaçmıştı. Yönetimde istikrarın bir türlü sağlanamadığı yetmişli yıllarda hiçbir iktidar asayişini sağlama kabiliyetini gösteremiyordu. Bir taraftan 1971'deki budamaya rağmen özgürlükçü bir anayasa, diğer taraftan özgürlükleri suiistimal eden terör grupları vardı. Asıl anlaşılamayan ise terörü kışkırtan, yarı resmi, karanlıkta kalmış kişi ve kuruluşlar ile onların taşeronlarının varlığıydı. Silâh kaçakçılığının zirve yapacağı aralığa giren Türk siyasetinde sonun askeri bir darbeye doğru gittiği, bir süre sonra anlaşılacaktı.⁷²¹ Sağda ve solda keskinleşen, ideolojik fanatizmden beslenen gençliğin, eline silâh alması bir kez sağlandıktan sonra olayların önüne geçilmenin mümkünatı kalmayacaktı.

C. 1977 Seçimleri ve Sonrasındaki Siyasi Manzara

1977 seçimleri öncesinde CHP'deki beklenti tek başına iktidar olabilecek çoğunluğun sağlanabileceği doğrultusunda idi. Bir ara genel merkeze gelen kesin olmayan sonuçlara göre CHP'nin hedefine varmak üzere olduğu anlaşılmış; ancak ilerleyen saatlerde ise oylardaki yükseliş azalmaya başlamış; kesin neticeler açıklandığında ise parlamentodaki 450 sandalyeden salt çoğunluğu sağlayacak 226'sına 13 eksikle yaklaşıldığı ortaya çıkmıştı. Seçimler öncesindeki propaganda gezilerinde

---

⁷¹⁹ Ecevit'in muhalefette olduğu yıllarda sıkça dile getirdiği kontrgerilla tartışmalarının, başına böyle bir iş gelmesine neden olduğu iddia edilirken; iktidara gelir gelmez sarf ettiği şu cümleler korkudan mı samimiysizlikten midir? Bilinmez: "Türkiye'ye bir barış çağı gelmiştir, bu tür konulara biz artık iltifat etmiyoruz", nakleden, Yurdakul, "Silâhlar Nereden Geliyor?", **Türkiye'de Anarşi** (Aydınlık Gazetesinin Düzenlediği Açık Oturum'da Yapılan Konuşma), s.76.

⁷²⁰ Ecevit'in bizzat Başbakan tarafından yapılan suikast uyarısını kamuoyuyla paylaşması gerçekten Demirel'i ve AP'lileri çok kızdıyordu. Demirel: "ihbarı açıklamanın ne gereği var ki?" derken; AP Merkezine bomba atıldığı bir günde sadece kendisinin hedef alındığı propagandasını yapan AP yanlısı basının tavrı sertti. Bkz. "Ecevit, Suikast İhbarını Seçim Malzemesi Yaptı", **Güneş**, 3 Haziran 1977.

⁷²¹ Mumcu'nun uyuşturucu kaçakçılığı ile silâh kaçakçılığı arasında tespit ettiği mübadele ilişkisinin üzerine gidilmesi gerektiği yönündeki ısrarı bir türlü yankısını bulamamıştır. Mumcu, bu ilişkinin milletlerarası boyutu bulunduğu bahisle şunları ifade ediyordu: "Kaçakçılık, çok uluslu bir ticaret dalıdır. Ve bu yüzden çok uluslu bir mücadeleyi gerektirir. Ülkelerarası, devletlerarası yardımlaşmalar olmazsa, her kovuşturma yerel olaylarla sınırlı kalır". Bkz. Uğur Mumcu, **Silâh Kaçakçılığı ve Terör**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986, s.75.

Ecevit'in gördüğü teveccüh karşısında tedirginleşen kesimlerin yarattığı provakatif hareketlerin seçim neticelerine tesir ettiği söylentisi dile getirilir olmuştur.⁷²² Yine bu seçimler öncesinde de seçimlerde hile yapılacağı söylentileri ortaya çıkmıştı.⁷²³ Birçok bölgede Ecevit seçmeni olarak bilinen kesimlerin sandığa gitmekten çekinmesi, mevcut başarının bir parça beklentilerin altında kalmasının nedeni olarak yorumlanıyordu.⁷²⁴ Tabii ki saldırılara muhatap olan tek lider Ecevit değildi. Demirel'de çeşitli saldırılara uğruyordu.⁷²⁵

Ecevit'in 1973 seçimleri sonrasında kurduğu ilk hükümette, uzlaşmaz iki çelişkinin bir hedef yönünde yürüyebileceği beklentisinin fiyaskoyla sonuçlanması; buna rağmen Kıbrıs'ta kazanılan askeri başarının Ecevit'in hanesine yazılması; erken seçimin önüne geçilerek kurulan MC Hükümetine rağmen, yepyeni bir karizmatik liderin yükselişi önlenememişti. *Umudumuz Ecevit*, sloganı dağa, taşta, bayıra yazılır olmuştur. Ecevit'in kısa koalisyon hükümeti dönemi hariç, diğer liderlere göre bir denememişliği söz konusuydu. İsmet Paşa'nın CHP'sini altmışlı yılların ortasından itibaren halkın, halkçılığın partisine dönüştüren Ecevit, kullandığı yeni söylemle kitlelere umut zerk ediyor, ekonomik problemlerle boğuşan yoksul kalabalıklara refah vaat ediyordu.⁷²⁶ Demokratik solu ve sosyal demokrasiyi, sosyalist devrimi geciktiren, yozlaştıran Lenin'in deyiimiyle komünizmin çocukluk hastalığı olarak gören devrimci solun bile tepkisini çeken Ecevit,⁷²⁷ *toprak işleyenin, su kullananın* şiarıyla yola

---

⁷²² Ecevit, sandığa gidilmesini hemen her fırsatta işliyor; "oy kullanmamak seçimden sonra karanlık bir dönem çağırılmak olacaktır" diyordu. Demirel ise "devletin kendisini savunmasını faşizm telâkki etmek devlet düşmanlığından başka bir şey değildir" şeklinde konuşurken; Erbakan yine manevî hislere hitap ediyor ve Sultanahmet'te düzenlenen Fetih Mitingi sonrası Ayasofya'da namaz kılmaya kalkan bir grup MTTB'liye izin verilmemesi üzerine, "Halk Ayasofya'da namaz kılmayı MSP iktidarına bıraktı", demecini veriyordu, bkz. **Milliyet**, 30 Mayıs 1977. CHP'nin Ecevit'e muhalif kanadı içinde yer alan, günümüz CHP'sinin de önemli isimlerinden biri olan Kemal Anadol, aslında partinin tek başına iktidara gelmek üzere olduğunu ancak Ecevit'in seçim çevresinde liste başı olmasına rağmen aday yapmadığı adaylar yerine merkez yoklamasıyla tepeden inme adayları liste başına koyarak oyların düşmesine neden olduğunu ileri sürüyor. Ecevit vetosuna uğramalarına rağmen bağımsız adaylıklarını koyarak meclise giren Nurettin Yılmaz (Mardin) ve Abdülkerim Zilan (Siirt) örneklerini veriyor. Kemal Anadol, **Kartal Maltepe'den Sağmalcılar'a İnsan Manzaraları**, İstanbul: Yalçın Yayınları, 1988, ss.154-155.

⁷²³ Dönemin AP İstanbul İl Başkanı Hüsamettin Cindoruk şu sözleri söylüyordu: "İstanbul'da 374 bin sahte seçmen kartı dağıtıldı", **Güneş**, 3 Haziran 1977.

⁷²⁴ Niksar'daki seçim faaliyetleri esnasında CHP'nin seçim otobüsü tahrip edilmişti. Ecevit'in de içinde bulunduğu otobüs atışa tutulmuş; Ecevit, olayları AP ile MHP'nin birlikte hazırladıklarını iddia etmişti, bkz. "Ecevit Silâhlı Saldırıya Uğradı", **Milliyet**, 27 Nisan 1977.

⁷²⁵ Uşak'taki seçim gezisinde saldırıya uğrayan Demirel, kendisine faşist diye bağırarak saldıranlara şu cevabı veriyordu: "Türkiye'de faşizm olsa böyle bağıramazsınız, burnunu sürterler adamın", bkz. **Milliyet**, 25 Mayıs 1977.

⁷²⁶ Ecevit'in seçim gezilerinde işlediği ana tema düşünce ve inanç özgürlüğünün önündeki engellerin kaldırılacağı iken; Erbakan, sanayi kredileri, Boran; komünizm düşmanlığının anlamsızlığı, Bozbeyli ise ideolojik kamplaşmanın yediden yetmişe tüm topluma sirayetinin olumsuzluğu üzerinde duruyordu, bkz. **Milliyet**, 25 Mayıs 1977.

⁷²⁷ Sol popülizmin yetmişlerin Türkiye'sindeki etkisini, Ecevit ve radikal sol ekseninde inceleyen şu makaleye bkz. Necmi Erdoğan, "Demokratik Soldan Devrimci Yol'a: 1970'lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar", **Toplum ve Bilim**, no. 78, Güz 1998, ss.22-37.

çıkmişti. Bu çıkışları nedeniyle olsa gerek bir kez suikasta uğramış, bir kez de suikasta uğrayacağı ihbarı yapılmıştı.⁷²⁸

Seçimlerden sonra ortaya çıkan meclis aritmetiği yine istikrarlı bir iktidarı müjdelemiyordu. Çevre barajsız d'Hont sisteminin uygulandığı seçimden şöyle bir manzara çıkmıştı: CHP, % 41,38 ile 213; AP, % 36,88'le 189; MSP, % 8,56'yla 24; MHP, % 6,42'yle 16; CGP, % 1,87'yle 3; DP, % 1,84'le 1 milletvekilliği kazanırken; 4 kişi de bağımsız milletvekili olarak meclise giriyordu. Mustafa Timisi liderliğindeki TBP ile Behice Boran liderliğindeki TİP ise meclis dışında kalıyorlardı. Seçimlerin ortaya koyduğu manzara, seçmenin artık küçük partilere itibar etmediği, oyların % 78'inin CHP ve AP'de toplandığını ortaya koyuyordu.⁷²⁹ Gerek CHP'den kopan Cumhuriyetçi Parti ile Milli Güven Partisinin birleşiminden oluşmuş CGP; gerekse AP'den kopan DP artık yok olmanın eşiğindedirler. Önemli oranda oy artışı sağlayan MHP'nin ise seçimlerden epey kazançlı çıktığı söylenebilir. Bu partinin özel durumu, gençliğin önemli bir kesimini bünyesinde toplaması, sokaktaki çatışmanın taraflarından biri olması,⁷³⁰ MC hükümetleri döneminde ağırlığının üstünde iktidardan pay alması ve bunu iyi değerlendirmesi, yükselen toplumsal kutuplaşmanın bir cephesini teşkil etmesi MHP oylarındaki yükselişin nedenleri olarak ileri sürülebilir.

Altmışlardaki umut veren yükselişinin ardından 1969 seçimlerinde yerinde sayan, 12 Mart rejimi tarafından kapatılan, hem içerden hem de dışardan uğradığı tazyiklerle zayıflayan TİP'in kullanılan toplam 14.847.262 geçerli oyun sadece 20,655'ini, yani toplam oyların, yaklaşık on binde 14'ünü alabilmesi de ilginçtir. Terörize edilmiş bir ortamda ağırlığı hissedilen solun TİP'e teveccüh etmemesiyle, sokakta boy göstermesi arasındaki doğru orantı gözden uzak tutulmamalıdır.⁷³¹ TBP'nin Alevi oylarına talip olduğu bilinmekteydi ancak Türk seçmenin sadece mezhepsel yakınlıklar doğrultusunda partileşmemek gibi bir sağduyuya sahip olduğu, bu partinin Türkiye'deki Alevi

⁷²⁸ Bunlardan biri Çiğli Havaalanında meydana gelmişti. Bu saldırıda Mehmet İsvan yaralanmıştı, bkz. **Milliyet**, 30 Mayıs 1977. Ecevit'in karşılaştığı bu suikast hâdiseleri sadece iç siyasetten kaynaklıydı. Bir de ABD'de uğradığı bir suikast girişimi vardı, bkz. "Ecevit'i Amerika'da Bir Rum Öldürmek İstedi", **Tercüman**, 28 Temmuz 1976.

⁷²⁹ Gazeteler de ilk baskılarında CHP'nin tek başına iktidar olacak miktarda milletvekili çıkardığını zannettiler ancak ikinci baskılarda sayı gerilemeye başladı. Kesin sonuçlar ilân edildiğinde bu sayıların bile fazla iyimser olduğu anlaşılıyordu, bkz. "En çok oyu yine CHP aldı, Başbakan adayı Ecevit", **Günaydın**, 6 Haziran 1977.

⁷³⁰ "Demirel: Kendilerini solcu ilân edenlerle milliyetçiler saflaştırıyor", **Cumhuriyet**, 23 Ekim 1975.

⁷³¹ Faşist İtalya'nın ceza kanunundan tercüme edilen TCK'nun 141 ve 142. maddelerinin sosyalist düşüncenin örgütlenip legal boyutta faaliyet göstermesi önünde engel olması, terörize olan grupların faaliyetlerinin demokratik platformda meşrulaştırmak gibi olumsuz bir işlevi de bulunmaktaydı. 1936 tarih ve 3038 sayılı kanun ile Türk Ceza Kanununa giren 141. madde, 1930 Rocco İtalyan Ceza Kanununun 270. maddesinden; 142. ise 272. maddesinden tercüme edilmişti. TCK 141 ve 142. maddelerde sayılan cezalar, zaman içinde ilk metininden daha da ağırlaşarak çeşitli değişikliklere uğramıştır. Bkz. Çetin Özek, **141-142**, İstanbul: Ararat Yayınevi, 1968, s.84.

yurttaşların sayısıyla hiç mi hiç örtüşmeyen, aldığı 58,540 oy da, mezhep ayrılığını işleyerek siyasette güç olunamayacağını kanıtlar gibi gözüküyor. MSP ise 1973 seçimlerine kıyasla belli bir gerileme içinde olmasına rağmen anahtar konumda olmayı sürdürmektedir.⁷³² Oylardaki düşmeyi, CHP'yle yapılan koalisyonun tabanda yarattığı tepkiye bağlayan parti içi muhalefetin baskısına muhatap olan Erbakan'a karşı, istifa sesleri gelmeye başlamıştı.

Seçimlerin bu şekilde sonuçlanmasının ardından yeni hükümeti kurmak üzere vazifelendirilen Ecevit'in çok büyük bir sıkıntı içinde olduğu gözlenmektedir. Mevcut partiler düzeninde bir kez daha koalisyon arayışları içine girmek zorunda oluşu ve bunu da bu düzen içinde sadece MSP'yle görüşebilecek konumda bulunması, sıkıntının başlıca sebebi gibi gözükmektedir. MSP'de ise bir kez daha CHP'yle hükümet kurmaya muhalif ağırlıklı bir grup vardı. Erbakan'ın tek başına koalisyonla sıcak bakması yetmedi ve gelen teklife red cevabı verildi. Ecevit bu kez bir azınlık hükümeti kurma kararındaydı. Türkiye Cumhuriyeti'nin 40. Hükümeti, 21 Haziran 1977'de kuruldu ancak 3 Temmuz'da yapılan güven oylamasında, gerekli olan 226 sayısına ulaşamadı.⁷³³

CHP azınlık hükümetinin güvenoyu alamamasının ardından, Korutürk tarafından hükümeti kurmak üzere bu kez AP lideri Demirel görevlendirildi.⁷³⁴ Demirel Birinci MC tecrübesini yeniden denemeye karar verdi ve yeni koalisyon hükümeti AP-MSP-MHP hükümeti olarak kuruldu.⁷³⁵ 17 Ocak 1978'de güvenoyu alan hükümetin sadece 189+24+16=229, yani salt çoğunluğun 3 fazlası ile iktidar olması pamuk ipliğine bağlı bir hükümet görüntüsü çizmesine yol açıyordu.

Birinci MC hükümetinin ardından kurulan ikinci MC hükümetinin toplumdaki güç odaklarının beklentisi doğrultusunda kurulduğu söylenemezdi. Ağır ekonomik

⁷³² Şaban İba, **Ordu Devlet Siyaset**, İstanbul: Çiviyazıları Yayınları, 1998, s.223.

⁷³³ Ecevit azınlık hükümeti kurma yoluna çıkarken AP'nin içinde Demirel'den rahatsız olan 13 milletvekilinden güvenoyunu almayı umuyordu. Demirel ise Ecevit'in bu girişimini sert sözlerle eleştiriyordu: "*Biz kimsenin metresi değiliz, bu bir. Bizdeki iç muhalefeti yoldan çıkarmak istiyor, bu iki*". Ecevit'in beklentisi gerçekleşmiyordu ancak bu isimler İkinci MC düştüğünde, altlarında bakanlık koltuğuyla Ecevit'le birlikte hükümet etmeye başlayacaklardı. Bkz. Cüneyt Arcayürek, **Demokrasinin Sonbaharı 1977-1978** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-7), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, ss.130-131.

⁷³⁴ Aslında hükümetin güvenoyu alamamasından sonra Korutürk'ün görevi Demirel'e tevdi etmesindeki en büyük etken, AP-MSP ve MHP'nin, anlaşlıklarına dair, kamuoyuna ilân ettikleri demeçlerdi. Bkz. Attila Özer, **Batı Demokrasilerinde ve Türkiye'de Hükümetin Kuruluş Yöntemleri**, Ankara: AİTIA Yayınları No: 143, 1981, s.143.

⁷³⁵ Yeni bir MC hükümeti olan Demirel hükümetinde Birinci MC hükümetinde yer alan 17 bakan yeni hükümete giremiyordu. 21 Temmuz'da cumhurbaşkanı tarafından onaylanan hükümetin meclisten güvenoyu alması, neredeyse 6 ay sürmüştü. Bakanlar Kurulu listesine gelen ilk itiraz; Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığına getirilen Karman İnan'dan geldi. İnan, Çağlayangil'i kastederek bir idarecinin dışışleri, bir diplomatın ise enerji bakanlığına atanmasını kabul edemeyeceğini içeren cümleler sarf ediyordu. Bkz. "*Demirel: Rahatsızlık ortadan kalkacak*", **Akşam**, 22 Temmuz 1977.

bunalım karşısında ezilen kitleler bir tarafa, iş dünyasının önemli bir kesimi için vakit artık bir CHP-AP koalisyonu vaktiydi ancak görünen oydu ki her iki parti de çıkar çevrelerine karşı kısmî özerkliklerini muhafaza etmekte kararlıydılar. Türk siyasi partiler sisteminin lider oligarşisi karakterli yapısı, partilerin çıkar çevreleri karşısında görece bağımsız kalmaları yönünde pozitif dışsallıklar sağlamalarını da olanaklı kılıyordu.⁷³⁶

Siyasi içerikli cinayetlerin yükselişe geçtiği bir evrede kurulan ikinci MC hükümetinin ömrü çok kısa oldu. 11 Aralık 1977’de yapılan mahalli idareler seçimlerinden alınan netice, özellikle AP içindeki kaynamayı arttırdı. Partinin seçimlerde aldığı kötü sonuç karşısında gerilen ipleri tekrar gevşetme umuduyla Demirel, 31 Aralık 1977’de, muhalefet tarafından verilen gensoru görüşmelerinden sonra yapılan güven oylamasında, AP’den kopanların red oylarının katkısıyla, güvenoyu alamayarak düştü.⁷³⁷ İktidar, yine Ecevit’in elinin altına gelmişti. Ecevit açısından en büyük problem iktidara teşne bir Demirel’in Başbakan olma uğruna MHP’yi yedeğine alarak hükümet olma tutkusuydu. MHP’li militanların yükselen siyasi gerilimi sokaklara taşıyarak Türkiye’de muhtemel bir askeri darbeyle faşizmi tesis etmeye çalıştıkları iddiasındaki Ecevit açısından, bir an evvel bir CHP iktidarı kurulmalıydı. Ecevit, özellikle 12 Eylül arifesinde, AP’nin liderliğinde kurulan azınlık hükümeti döneminde, bu endişeyle CHP-AP onarım hükümeti formülünü de hep MHP’ye mahkûm bir Demirel görüntüsünü ortadan kaldırmak için önerdi durdu. Bu girişimlerin neticesiz kalması, Demirel’den gelen erken seçim teklifine de Ecevit’in sıcak bakmaması, bir anlamda darbeyi çabuklaştırdı.⁷³⁸

Türk siyasi tarihine *Güneş Motel Olayı* olarak geçen Ecevit liderliğindeki CHP hükümeti kurma çalışmaları, sağ kanatta büyük bir infial uyandırdı. AP’den kopan 10 bağımsız milletvekili, CGP lideri Turhan Feyzioğlu ile Salih Yıldız ve DP’den Faruk

---

⁷³⁶ TÜSİAD’ın Cem Boyner başkanlığı döneminde, Özal’ın ekonomi politikasını eleştirmesi karşısında Özal’ın “Dernekler siyasetle uğraşmasınlar” sözlerine karşı “Biz kanarya sevenler derneği değiliz” şeklinde çıkışması hatırlandığında, bu bağımsızlığın zaman içinde zedelendiği söylenebilir. Bkz. Funda Özkan, “Sivil toplum eğitilmiş zenginlerin meselesi”, **Radikal**, 11 Ocak 2007.

⁷³⁷ Bu hükümet cumhuriyet tarihinin gensoruyla düşürülen ilk hükümetiydi. Oylama sonunda 228 red, 218 kabul oyu kullanılıyordu. Demirel’e göre bu sonuç ülkede bir hükümet bunalımının habercisiyken; Ecevit’e göre aylardır süren ağır bunalım sona ermiş oluyordu. Türkeş ve Erbakan ise meclisin kararına saygı duyduklarını belirtiyorlardı, bkz. “CHP, iktidarı düşürdü”, **Hürriyet**, 1 Ocak 1978.

⁷³⁸ AP’de Demirel’e karşı başlatılan eleştiri furyası işte tam da bu dönemde başlıyordu. Grupta, yolsuzluklar konusuna değinen Oğuz Aygün, artık bir AP-CHP ortaklığının vakti gelmiştir diye konuşuyordu. Bkz. Mustafa Ekmekçi, “Demirel, AP Grubu’nda eleştirildi”, **Cumhuriyet**, 11 Kasım 1977.

Sükân, kurulacak CHP hükümetinde bakan oluyorlardı.⁷³⁹ Bakanlık yapmak üzere bağımsız siyasi kimliklerini muhafaza ederek kabinede yer alan diğer isimler ise şunlardı: Enver Akova, Ali Rıza Septioğlu, Mustafa Kılıç, Şerafettin Elçi, Mehmet Tan, Tuncay Mataracı, Güneş Öngüt, Orhan Alp, Ahmet Karaarslan ve Hilmi İşgüzar.⁷⁴⁰

Yeni hükümeti kirli pazarlıklar neticesinde kurulan gayrimeşru bir hükümet olarak tanımlayan muhalefet, ilk tepkisini 15 Ocak 1978’de TBMM’de gösterdi. Hükümet programını okumak üzere kürsüye gelen Ecevit’e yapılan sataşmalar kavgaya dönüştü. Ecevit hükümeti 17 Ocak 1978’de güvenoyu alarak göreve başladı.⁷⁴¹ Bu arada terör artarak devam ediyordu; 1978 yılı Ocak ayının yarısına gelindiğinde 30 siyasi cinayet işlendi. Ecevit hükümeti de zaten en temel problemin sokaktaki şiddet olduğundan bahisle kurulduğunu ilân ediyor; ancak toplumsal huzursuzluğu arttırmak amacını taşıyan karanlık güçlerin, buna izin vermeyeceği anlaşılıyordu. Asayişli sağlamada görevli, emniyet teşkilâtı içindeki bölünmenin boyutları gözler önüne serildiğinde, bunun hiç de kolay olmadığı anlaşılıyordu. Diğer taraftan ekonomik darboğazı aşabilmek için bir dizi önlem alınmaya başlanıyordu.⁷⁴² Pol-Der ve Pol-Bir çatısı altında toplanan polis, sokaktaki çatışmayı emniyet teşkilâtı içine taşıdığı düşünüldüğünde, rejimin kolluk gücü olarak ordu personelinin de işin içine çekilmeye çalışıldığı gözlenmekteydi.⁷⁴³

Bireysel terörizmin kitlesel kıyıma dönüşme provalarının ilki, kahvehanelerin uzun namlulu silâhlarla taranmalarıyla başladı. 16 Mart 1978’de İstanbul Üniversitesi kana bulandı Hukuk ve İktisat Fakülteleri önüne atılan bombayla 7 öğrenci öldürüldü;

⁷³⁹ Arcayürek, **Demokrasinin Sonbaharı 1977–1978** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–7), s.304.

⁷⁴⁰ Olayların vahamet boyutunu göstermesi açısından 7 Eylül 1978 tarihli Hürriyet Gazetesinin manşetini okumak yeterli gibi gözüküyor. Bayramın bilânçosu 20 ölü başlığıyla verilen haber çarpıcı bir cümleyle devam ediyordu: “Sağ kalmak zorlaştı”. Bir anlamda toplumsal hissiyata tercüman olacak umutsuzluktaki şu yazıyı aynen iktibas etmek yerindedir. “Yok” başlığını taşıyan yazıda şu ifadeler yer alıyordu: “Dün Malatya, bugün Sivas, yarın başka şehir. Kaç kişinin nerede nasıl can vereceğini bilemez olduk. Ölen ölene, vuran vurana.. Anarşi kol gezmiyor, heyulâ olup karşımıza dikiliyor. Ve biz peşpeşe önlemler(!) alıyoruz... Bir gün biri çıkıp ‘Yok mu bu ülkenin sahibi’ diyecek olsa galiba hep birlikte cevap vereceğiz... ‘Yok’ diye. **Hürriyet**, 7 Eylül 1978.

⁷⁴¹ Ecevit hükümeti, diğer bağımsızların aksine hükümette görev almayan 3 bağımsızın da oylarıyla 218’a karşı 229 oyla güvenoyu alıyordu. Ecevit tüm partilerle diyalog kurma yanlısı olduklarını açıklıyordu. Aynı gün İstanbul’da bir öğrenci, Bingöl’de ise bir işçi öldürülüyordu, bkz. “Sıra icraatta”, **Hürriyet**, 18 Ocak 1978.

⁷⁴² “% 30–38 Devalüasyon”, **Tercüman**, 2 Mart 1978.

⁷⁴³ Terörün boyutları öyle bir hale gelmişti ki, bir önceki yıllara göre birkaç kişi daha az öldüğünde bu sevindirici bir gelişme olarak ilân ediliyordu. Bkz. “Ecevit: İstanbul’da Ölü Sayısı Geçen Yıllara Göre Azaldı”, **Tercüman**, 9 Ağustos 1978. Ayrıca bkz. “Ecevit: İstanbul’da sokak ve duvar eylemleri azaldı”. **Tercüman**, 11 Ağustos 1978. Cezaevlerindeki sağ ve sol grupların içeriden aldıkları yardımlarla ellerini kollarını sallayarak kaçmaları olağan hâdiselerdendi, bkz. “13 Ülkücü Bayrampaşa Cezaevi’nden ziyaretçilerin arasına karışıp kaçtı”, **Cumhuriyet**, 3 Kasım 1978.

üniversite süresiz olarak tatil edildi.⁷⁴⁴ Daha sonraki saldırılar, bütün bir ili kapsayan saldırılara dönüştü; bunların ilki 17 Nisan 1978’de Malatya’da yapıldı. Malatya Belediye Başkanı Hamido lâkaplı, Hamit Fendoğlu, kendisine gönderilen bombalı paketin patlaması sonucu gelini ve iki torunuyla birlikte hayatını kaybetti.⁷⁴⁵ Sünnî-Alevî çatışması yaratmak amacıyla faaliyete geçen güçler, aynı senaryoyu Eylül 1978’de Sivas’ta uygulamaya koydular. Ekim 1978’de ise Bingöl karıştı. Genel olarak CHP seçmeni olarak bilinen Alevîlerin ev ve işyerleri tahrip edildi. Bu mahallerde oturmayan bir yığın karanlık sima, bindirilmiş kıtalar misali kentlere akıtıldılar. Yükselen kitlesel katliam provaları karşısında muhalefetten gelen sıkıyönetim ilânı önerileri karşısında Ecevit, oyunu görüyor ve buna şiddetle karşı çıkıyordu. Ecevit, demokratik kuralların cari olmadığı bir düzende terörle mücadele etmenin bizzat teröristlerin ekmeğine yağ süreceğini ileri sürüyor; aksi takdirde demokrasinin askıya alınması amaçlı saldırıların hedefine ulaşmış sayılacağını ifade ediyordu.⁷⁴⁶ Ecevit’e göre sıkıyönetime başvurmadan alınacak önlemler vardı. Bunlardan ilki terör olaylarında kullanılan silâhları kayıt altına almaktan geçiyordu. Ruhsatsız silâh bulunduran ve taşıyanları yargılayacak özel mahkemelerin kurulması, yasalarda değişiklik yaparak bu cürümü işleyenlere verilen cezaların arttırılması, bunlardan bazılarıydı.⁷⁴⁷

Yüksek enflasyonla birlikte seyreden mal kıtlığının karaborsayı da beraberinde getirmesi; uluslararası finans çevrelerinden talep edilen kredilerin sıkı şartlara bağlanarak IMF güdümüne verilmek istenmesi gibi sorunlar baş ağrıtırken, siyasi cinayetler artık tanınmış simaları hedef almaya başlamıştı. Hacettepe Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Bedrettin Cömert⁷⁴⁸ 11 Temmuz 1977’de, Milliyet gazetesi

⁷⁴⁴ “Ankara’da 3 Kahve Tarandı 4 Ölü”, **Tercüman**, 11 Ağustos 1978. “Üniversiteden Çıkan Öğrencilere Bomba Atıldı: 5 Ölü, 5’i Ağır 44 Yaralı Var”, **Milliyet**, 17 Mart 1978.

⁷⁴⁵ “Hamido, 2 Torunu ve Gelini Posta İle Gelen Paketin Patlaması Sonucu Öldüler”, **Milliyet**, 18 Nisan 1978. Hamido’nun öldürülmesi, gerçekte bir provokasyon için iyi bir taktikti. Çünkü Hamido öyle sıradan bir belediye başkanı değildi. 1965–1969 yılları arasında milletvekilliği yapmış, meclisteki birçok kavgalı oturumda başrolü oynamıştı. Bilinen bir antikomünistti ve ölümüyle birlikte faillerin kimlerin arasından çıkmış olabileceği yönündeki kanaatin ortaya çıkması noktasındaki ilk adres belliydi. 18 Nisan 1978 Malatya Olayları, bu gerekçeyle başlatılıyordu. Bkz. Ahmet Kahraman, **Bize Özgürlük Verdiler**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1988, s.157.

⁷⁴⁶ Ecevit yeni yıla yine demokrasi vurgusu yaparak giriyordu: “*Türk ulusunun tüm engellere ve kışkırtmalara karşın, demokrasi yolundan sapmaksızın, demokrasiden ve özgürlüklerden ödün vermeksizin esenlik yolunda ilerleyeceğini ve gelişme amaçlarına erişeceğini*” söylüyordu. Bkz. Basın Yayın Genel Müdürlüğü, **Aynı Olayları** (Ekim-Kasım-Aralık), Ankara: Nüve Matbaası, 1978, s.34.

⁷⁴⁷ “Teröre karşı yasal önlemler belirlendi”, **Cumhuriyet**, 3 Kasım 1978. Uğur Mumcu, “*Yasal Önlemler...*”, **Cumhuriyet**, 3 Kasım 1978.

⁷⁴⁸ Cömert’in katil zanlıları Üzeyir Bayraklı ile Rıfat Yıldırım’ın Almanya’da yakalandıkları biliniyor. İki ismin Türkiye’ye iadesi için, isnat edilen suçun cezası olan idamın verilmesi halinde bile uygulanmayacağı garantisinin verilmemesi üzerine serbest bırakılmaları ilginçtir. Oysa böyle bir güvence verilseydi, birer tetikçiden başka bir şey

genel yayın yönetmeni Abdi İpekçi 1 Şubat 1979'da öldürüldü.⁷⁴⁹ Özellikle terörün Abdi İpekçi'yi hedef alması tüm kesimlerde şok etkisi yarattı. İpekçi suikastının faili olan Mehmet Ali Ağca'nın uzun bir firarlık döneminden sonra yakalanması, adı geçen şahsın ülkücü tandanslı olması,⁷⁵⁰ maktulün Başbakan Ecevit'in yakın arkadaşı olması gibi ayrıntılar önemli mesajlar veriyordu. Üstelik Ağca, Maltepe'de tutuklu olduğu askeri cezaevinden er kıyafeti giydirilerek, bir grup askeri şahsın yardımıyla kaçırılıyordu.⁷⁵¹ İpekçi'nin Milliyet gazetesinin satışının gündemde olduğu ve buna karşı çıktığı, silâh kaçakçılığının uyuşturucu trafiğiyle olan ilişkisi üzerinde çalışmalar yaptığı bir esnada öldürülmesi, ortaya cevaplanması gereken bir yığın soru çıkarıyordu.⁷⁵²

Ecevit'in sıkıyönetime direnmesi karşısında son oyun Kahramanmaraş'ta oynandı. Çiçek Sinemasında oynayan antikomünist içerikli *Güneş Ne Zaman Doğacak?* isimli filmin gösteriminde patlayan bir bomba kitleyi tahrik etmek amacına matuftu ve bu amaca ulaşıldı. Gale yana gelen kitlenin heyecanını arkasına alan güçler bir önceki gün öldürülen iki sol görüşlü öğretmen cenaze konvoyuna saldırarak cenazelerin defin öncesindeki dini merasimlerine engel olmak istediler.⁷⁵³ Karanlık simalı, belli belirsiz bir takım şahısların öncülüğünde Alevi mahallelerine yapılan saldırılar neticesinde kadın, ihtiyar, çocuk demeden 100'ü aşkın insan hunharca katledildi.⁷⁵⁴ Askeri ve emniyet güçlerinin olayları önlemede gereken kararlılığı göstermemeleri karşısında meydana gelen bu felâket, Türk siyasi hayatının kara lekelerinden birini oluşturdu.

---

olmayan iki sanığın yapacakları açıklamalar, birçok faili meçhul cinayetin aydınlanmasına yarayabilecekti. Bkz. Uğur Mumcu, **Terörsüz Özgürlük**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1982, s.86.

⁷⁴⁹ İpekçi cinayeti hâlâ bir muammadır. Değerli Gazeteci, merhum Uğur Mumcu'nun mercek altına aldığı cinayetin arkasında silâh kaçakçılığı ve uyuşturucu cinayetinin paralelinde gelişen uluslararası mafya ve karanlık güçler olduğu tezi işlenmiştir. İpekçi'nin öldürülmesi memleketi tam anlamıyla şoka sokmuştu. Liderlerin cinayet hakkındaki yorumları şöyleydi: Ecevit, "*Bu cinayet demokrasiye ve Türkiye'nin saygınlığına karşıdır*", Demirel, "*Menfur cinayetten büyük üzüntü duydum*", Türkeş, "*Bu kanlı suikast Türk demokrasisine yönelmiştir*", bkz. **Milliyet**, 2 Şubat 1979.

⁷⁵⁰ Ağca'nın yakalandıktan sonra verdiği ifadesinde; cinayetten sonra MHP binasına gittiği yönündeki cümleleri, Türkeş tarafından tepkiyle karşılandı. Bkz. "*Türkeş: 'Ağca'nın MHP ile ilgili ifadesi işkenceyle alındı'*", **Milliyet**, 14 Temmuz 1979.

⁷⁵¹ "*İpekçi'nin katil sanığı kaçtı*", **Milliyet**, 26 Kasım 1979.

⁷⁵² Mumcu, bu olayı irdelediği çalışmada çok daha fazla soruyu sormaktadır. Örneğin uyuşturucu trafiği ile silâh trafiğinin kesiştiği yerlerde isimleri geçen birçok kişinin Ağca'yla doğrudan irtibatının bulunması; Ağca'ya sahte pasaport sağlayarak kaçmasına yardım edenlerle iki önemli kaçakçının organik ilişkisi gibi, bkz. Uğur Mumcu, **Ağca Dosyası**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1983, s.125.

⁷⁵³ Olayların Ardındaki Gerçek köşesinde anlatılan bu hâdisede İçişleri Bakanı Özyaydın suçlanarak, geliyorum diyen katliamın başlangıcı anlatılmaktadır, bkz. "*Görev Nedir?*", **Cumhuriyet**, 25 Aralık 1978.

⁷⁵⁴ Demirel'in Türk siyasi tarihine geçen ve sarf ettiği iddia edilen "*bana sağcılar cinayet işliyor dedirtemezsiniz*" sözleri, gazetenin aynı tarihli nüshasında yer alıyordu. Ölü sayısı başlangıçta 77 olarak açıklanmışsa da sayının artabileceği de belirtiliyordu. Birçok kişi çarşaf giyerek kurtulduklarını belirtirken; Mumcu, hâdiseyi Menemen Vakasına benzetiyordu, bkz. Uğur Mumcu, "*Katliam...*", **Cumhuriyet**, 25 Aralık 1978.

Dönemin İçişleri Bakanı E. Org. İrfan Özyaydınlı istifa etti. Ecevit çaresiz 13 ilde sıkıyönetim ilân etti. Tarihler 1978 yılının 25 Aralığını gösteriyordu.⁷⁵⁵ 19 Eylül’de ise bu kez tam altı öğretmen maskeli iki kişinin evlerini basması sonucu öldürülüyordu.⁷⁵⁶

Bu evrede ordunun tutumu ise değişkenlik arz eden bir çizgide seyrediyordu. Ordudaki geleneksel CHP sempatisi, Ecevit’in hükümet etme biçimindeki yumuşak tabiatlılık nedeniyle eleştiriliyor; biraz da muhalefetin etkisiyle CHP’nin Marksist sola karşı müsamahakâr davrandığı sebebiyle olayların tırmandığı tezi kabul görmeye başlıyordu. Ordunun sıkıyönetimin ötesinde sert önlemler alınmasını sağlayacak yeni yetkiler talep etmesi karşısında direnen Ecevit’e karşı duyulmaya başlayan soğukluk, artarak devam ediyordu. Muhalefet, hükümetin askerini elini kolunu bağlayarak görevini başarmasını beklediğini iddia ediyor; Ecevit’i sıkıştırdıkça sıkıştırıyordu. Bu arada CHP içinde üç güneydoğulu milletvekili istifa etti. Bölgelerinde ilân edilen sıkıyönetimin sert yüzü karşısında seçmenlerinden gelen baskıyla istifa eden üç milletvekili, pamuk ipliğine bağlı iktidarın sendelemesine yol açtı.⁷⁵⁷ Diğer taraftan demokratik kitle örgütlerinin nispi desteği de kaybedilmeye başlıyordu. 1 Mayıs Kutlamalarının İstanbul ayağının yasaklanması kararına tepki gösteren sendikalar, Ecevit’e verdikleri nispi desteği geri çektiler.

Ecevit’ten desteğini çeken diğer önemli kesim iş dünyasıydı. Mayıs 1979’da, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde görülmemiş bir kampanya başlatan iş çevreleri; gazetelere verdikleri çarşaf çarşaf ilânlarla hükümeti eleştiriyor, bu hükümetin bir an evvel gitmesi gerektiği yönünde kamuoyu yaratmaya çalışıyorlardı.⁷⁵⁸ Esnafı kepenk, kamyoncuları ise kontak kapatma eylemlerine davet eden AP lideri Demirel, 1970’de CIA-ITT ve Şili ordusu işbirliğiyle devrilen *Allende*’yi örnek göstererek, Ecevit’in

---

⁷⁵⁵ Özyaydınlı İçişleri Bakanlığı’na geldiğinden beri muhalefetin zaten boy hedefindeydi. AP, MSP ve MHP’li milletvekilleri tarafından bir zamanlar sarf ettiği “*bir kişi ölünce hükümet düşer*” sözleri hatırlatılarak istifaya davet ediliyor; arkasından hakkında gensoru önergesi veriliyordu. 2 Kasım 1978’de Özyaydınlı hakkında verilen gensorunun gündeme alınması reddediliyordu, bkz. “*Özyaydınlı hakkındaki Gensorunun Gündeme Alınması Reddedildi*”, **Cumhuriyet**, 3 Kasım 1978.

⁷⁵⁶ “*Sıra Adana’ya geldi*”, **Hürriyet**, 20 Eylül 1979.

⁷⁵⁷ “*Doğuda ‘Kürtlere hürriyet’ diye duvarlara sloganlar yazılması, 1978’deki 1 Mayıs gösterilerinde Kürtçe sloganlı pankartlar dolaştırılması, CHP’nin bazı milletvekillerinin hem olaylara karışmaları, hem açıkça toplantılar düzenlemeleri, hele TBMM lokantasında dahi aralarında Kürtçe konuşmaları gibi olaylar, üst kademeleri kısa sürede CHP’den soğutmaya yetti*”. Bkz. M. Ali Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, İstanbul: Karacan Yayınları, 1984, s.87.

⁷⁵⁸ Ecevit’in bu ilânlar karşısındaki tepkisi sertti. Gazete ilânları yoluyla yapılanların hükümete eleştiri sınırlarını çoktan aşmış olduğunu belirten Ecevit, bunun açık bir saldırı olduğunu söylüyordu. Demirel ise olanlardan keyifli, artık Ecevit hakkında “*hükümetin başı*” deyimini kullanıyor ve “*bu devir mutlaka kapanacak*” diyordu. Sanayiciler “*ön yargısız bir yönetim gelmeli*” diyerek aslında Ecevit’i sola iyice kaymakla suçluyorlardı. İş dünyasının en önde gelen siması, Vehbi Koç ise “*demokrasiye inanç sarsılma safhasında*” diyerek, tepkisini dile getiriyordu. Bkz. “*Hükümet ile işadamları karşı karşıya geldiler*”, **Tercüman**, 14 Mayıs 1979.

sonunun da aynısı olacağı yorumunu yapıyordu. Demirel bu hâdiseye referans verdiği cümlesinde Ecevit için *Bülende* deyimini kullanmıştı.⁷⁵⁹

Takvimler 1979 yılının Haziran ayını gösterirken Ecevit'in sıkıntısı âdeta zirve yapıyordu. Hükümet şalındaki, yamayı andıran bağımsız bakanlardan artık istifa tehditleri de gelir olmuştu. Bizzat yardımcısı olan Faruk Sükân tarafından, kabinenin iki bakanı hakkında hazırlanan yolsuzluk dosyaları, her an bir gensoruyla güvenoyu almak durumunda bırakılabilecek olan hükümeti sarsıyordu.⁷⁶⁰ 14 Ekim 1979'da yapılacak kısmî senato ve ara seçimlerde alınacak neticeler, hükümetin istikbali için belirleyici olacaktı. Seçim propagandaları devam ederken bu kez bir emniyet müdürünün öldürüldüğü ve belediye başkanının vurulduğu haberleri geliyordu. Adana Emniyet Müdürü Cevat Yurdakul uğradığı silâhlı saldırı sonucu hayatını kaybediyordu.⁷⁶¹

Nihayet seçimler yapıldı ancak CHP açısından seçimin neticeleri tam bir hezimetti. Boş bulunan 5 milletvekilliğinin hepsini AP kazandı; 50 sandalyelik senato seçimlerinde AP 30 senatörlük kazanırken CHP 12 senatörlükte kaldı. CHP'nin oyları % 29'a düşerken, AP senato seçimlerinde oyların % 46,83; milletvekili ara seçiminde ise % 54'ünü elde ediyordu. 16 Ekim 1979'da istifasını veren Ecevit'in ardından Demirel, diğer siyasi liderlerle görüşerek 12 Kasım 1979'da bir AP azınlık hükümetini kurdu.⁷⁶² 25 Kasım 1979'da güvenoyu alan hükümetin kuruluşu hiçbir beklentiyi karşılamıyordu.⁷⁶³ Bu arada terör artık yabancıların canını almaya başlıyordu.⁷⁶⁴ Askeri

⁷⁵⁹ Allende'nin, Şili diktatörü Pinochet'in ITT ve CIA'nın güdümünde yaptığı darbeyle devrilerek öldürülmesi karşısında Demirel'in tepkisi olumludur. Demirel, Şili'deki bu hadise karşısında Abdi İpekçi'ye şu sözleri sarf eder: "*İyi toparladılar, iyi toparladılar, Allende'yi iyi toparladılar*". Bkz. Burhan Cenkçi, **Gene mi Demirel?** İstanbul: Can Ofset, 1991, s.98. Şili'deki darbe ve darbenin müsevviği ITT hakkında Türkçede bulunabilecek iki önemli kaynak için bkz. Armando Uribe, **Şili'de Amerikan Darbesi**, çev. Nabi Dinçer, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975; Anthony Sampson, **Egemen Devlet ITT** (Olaylar-Belgeler-Anılar), çev. Mine Ünel, İstanbul: Koza Yayınları, 1974. Allende'nin devrilmesinin Kissinger ve Nixon tarafından CIA eliyle nasıl gerçekleştirildiği hususu için ayrıca bkz. Hasan Köni, **Amerika'nın Uluslararası Politikası**, İstanbul: Ekim Yayınları, 2007, ss.72-74.

⁷⁶⁰ Hilmi İşgüzar ve Tuncay Mataracı hakkında hazırladığı yolsuzluk dosyalarını ifşa etmeye hazırlanan Sükân'ın, Ecevit kabinesindeki görevinden istifasını, ordunun bir darbe hazırlığı içinde bulunduğu ve bu süreçte sorumluluk mevkiinde bulunmamak için yaptığını belirtmesi de ilginçti. Bkz. Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, s.119.

⁷⁶¹ "*Adana Emniyet Müdürü öldürüldü*", **Tercüman**, 29 Eylül 1979. Ölüm emrinin bizzat Türkeş tarafından, Hasan Basri Erdem'e verildiği iddiası için bkz. Suat Parlar, **Kontrgerilla Kışkırtmada Türkiye**, İstanbul: Mephisto Kitabevi, 2006, s.623. Nevzat Bölügeray, **Sokaktaki Asker** (Bir Sıkıyönetim Komutanının 12 Eylül Öncesi Anıları), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1989, s.90 vd.

⁷⁶² Ecevit'in istifası geçtekinde belli bir siyasi olgunluğu gerektiren bir davranıştı ancak dönemin politik ortamı dikkate alındığında Demirel'i haklı çıkaran bir hava da yaratmıştı. Nitekim Demirel seçim öncesi meydanlarda "*bu hükümet seçim sonrası kaçacak delik arayacak*" demişti. Bkz. **Tercüman**, 29 Eylül 1979.

⁷⁶³ Oylamaya katılan 229 milletvekili kabul; 208'i red oyu kullanırken 1 parlâmenter çekimser oy kullanıyordu. İlginç olan; 1 CHP'li milletvekilinin de güven oylamasında kabul demesiydi. Milletvekili, oylama esnasında partili arkadaşları tarafından neredeyse linç edilecekti ancak grup kararına aykırı davrandığı gerekçesiyle sadece disiplin kuruluna sevk edildi. Bkz. **Milliyet**, 26 Kasım 1979.

⁷⁶⁴ "*Türkiye'de görevli 4 Amerikalı Florya'da silâhlı saldırı sonucu öldürüldü*", **Cumhuriyet**, 15 Aralık 1979.

ve sivil odaklarda CHP-AP koalisyonu beklentisine rağmen, Ecevit gönüllü ancak Demirel isteksizdi. Demirel azınlık hükümetinin kurulmasının hemen ardından, Kahramanmaraş Olaylarının yıldönümü için toplanan sol gruplar üç büyük şehirde âdeta ihtilâl provası yapıyorlardı.⁷⁶⁵

D.12 Eylül Saat 04.00: Bayrak Harekâtı Başlıyor

12 Eylül'ü gerçekleştiren komuta kadrosunun oluşumu bir anlamda Demirel ile Korutürk arasındaki inatlaşmanın neticesidir denilebilir. Ordu komuta kadrosunun nasıl şekilleneceği konusunda hemen hiçbir zaman söz sahibi olamayan hükümetlerin zaman zaman bazı müdahalelerde bulunma girişimleri olmuşsa da aslında süreç çoğu kez askeri inisiyatif ile belirlenmiştir. O tarihe kadar, Cumhurbaşkanlarının biri hariç tamamının asker kökenli olması da bu işi kolaylaştırmıştır.⁷⁶⁶

12 Eylül darbesinin lideri Kenan Evren'in askeri ve siyasi kariyerine yön veren iki önemli hadise söz konusudur. Bunlardan ilki Kore'de görev yapmış olmasından kaynaklanan ve kendisine harbiye ve akademideki dönemdaşlarından her rütbeye 1 yıl erken terfi etmesine yol açan kıdemidir. Diğeri de Demirel'in ordudaki teamülleri aşarak 3. Ordu Komutanlığı yapmakta olan Org. Ali Fethi Esener'i, Org. Namık Kemal Ersun'dan boşalan Kara Kuvvetleri Komutanlığına getirmek istemiş olmasıdır. Eski bir Deniz Kuvvetleri Komutanı olan Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, hükümet tarafından gönderilen Kara Kuvvetleri Komutanlığına atama kararnameyi imza etmekten içtinap etti. Çünkü teamüller gereği kararnamede ismi yazan ordu komutanının ismi 1. Ordu Komutanı Org. Adnan Ersöz değil, 3. Ordu Komutanı Org. Ali Fethi Esener'di.⁷⁶⁷

⁷⁶⁵ Üç kişinin öldürüldüğü olaylarda 300 civarındaki şahıs gözaltına alınmıyordu, bkz. "Sol İhtilâl Provası Yaptı", **Güneş**, 25 Aralık 1979.

⁷⁶⁶ Gerçekten de cumhurbaşkanını yanına almadan ordu komuta kademesinin şekillendirilmesi söz konusu olamazdı. 12 Mart'çıların konumlarını korumaları da bu yüzdendir. Darbe sinyali alınır alınmaz üst komuta kademesinin emekliye sevkî anayasa gereği cumhurbaşkanı onayı gerektirdiğinden, DP'nin ilk yıllarında Cumhurbaşkanı Bayar faktörünün etkisi dışında ve Cemal Tural olayı haricinde hiçbir zaman işlememiştir. Ilıcak tarafından Demirel'e yöneltilen şu soru ve cevabı, önemlidir: "S-Efendim işin içinde Muhsin Batur'un olduğu biliniyordu. Neden Cemal Tural gibi onu da emekliye sevk etmediniz? C-Cumhurbaşkanı Sunay'ın da onayı lazımdı. Birlikte hareket etmemiz gerekirdi. Cumhurbaşkanı hükümetle beraber olsa, hepsini emekliye sevk edersiniz. Yoksa kararname köşkten döner, buhran büyürdü". Ilıcak, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Hançer), s.89.

⁷⁶⁷ Demirel, kuvvet komutanlığına yapılacak atamada kıdemini gözetilmesinin 926 sayılı TSK Personel Kanununun 121'nci maddesinin C bendiyle düzenlenen yol ve usule uymadığında ısrar ederek; böyle bir kriterin ihdası durumunda tercih, takdir ve teklife dayanmayan bir yola sapılacağı endişesini belirtiyordu. Ordu komutanlığı vazifesini yürütmüş bir orgeneralin pekâlâ kuvvet komutanlığı yapmaya da muktedir olduğunu belirten Demirel, atama sürecinde takdir hakkı ve vazifesi dışında usul gereği, onay mercii konumunda bulunan Cumhurbaşkanı

Atama krizinde Cumhurbaşkanı ve hükümet kendi tezlerinin haklılığını ısrarla ileri sürerek geri adım atmamakta direniyordu. Cumhurbaşkanı ordu geleneklerinin kıdemi esas aldığı, çok nahoş bir durum ortaya çıkmadığı sürece kuvvet komutanlığına en kıdemli ordu komutanının getirileceğini iddia ediyordu. Başbakan Demirel ise yasal bir engeli olmayan herhangi bir atama için gelenek ya da teamül gibi gayri resmi engelleri tanımadığını, başbakana bağlı olan Genelkurmay ve dolayısıyla kuvvet komutanlıklarının sorumluluğunu hükümet alırken, atama işlerini düzenlemenin de yasalar çerçevesinde hükümetin tasarrufunda olduğunu ileri sürüyordu.⁷⁶⁸ Aslında iki görüşün de haklılık payı vardı ancak eğer yasa hem hükümetin, hem de cumhurbaşkanının onayını arıyorsa bir noktada uzlaşma arandığı söylenebilir.

Kara Kuvvetleri Komutanlığının örgüt şemasında dört ordu yer almaktadır. İstanbul'da bulunan 1. Ordu; Konya'da bulunan 2. Ordu; Malatya'da bulunan 3. Ordu ve İzmir'de bulunan 4. Ordu ya da Ege Ordu Komutanlığı. Kara Kuvvetleri Komutanları da genelde en kıdemlisi 1. Ordu Komutanlığına atanan orgeneralardan çıkardı. Faruk Gürler'in 2. Ordu Komutanıyken Kara Kuvvetleri Komutanlığına getirilmesi gibi istisnaî durumlar olmuyor değildi ancak bu atamada 1. Ordu Komutanı olan Org. Kemal Atalay'ın da burukluk içinde olduğu, hakkının yendiğini düşündüğü söylenir.⁷⁶⁹ Dolayısıyla 1. Ordu Komutanlığına gelmiş bir orgeneral, yaş sınırı civarında değilse önü açıksa, yani mevcut Kara Kuvvetleri Komutanı görev süresini doldurduğunda Genelkurmay Başkanı ya da emekli olacaksa, Kara Kuvvetlerinin başına gelmesinin pek muhtemel olacağını düşünür.⁷⁷⁰

Korutürk'ün anayasal yetkilerini aştığı kanaatindedir. Gerçekten de atama kararnamesinde Ali Fethi Esener'in isminin bulunmasında hiçbir objektif yasal bir engel yoktu. Demirel, özetle bu mealdeki ifadelerini içeren 24 Ağustos 1977 tarih ve 11/04217 sayılı yazıyla, Korutürk'e örtülü sitemlerini iletliyordu. Bkz. Arcayürek, **Demokrasinin Sonbaharı 1977-1978** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-7), ss.176-178.

⁷⁶⁸ Oysa "Kemal Atalay'ın, cuntalarla, askeri müdahalelerle alâkası yoktu. Birinci Ordu'daki subayları toplar. MİT tarafından düzenlenen konferanslarda, ülkenin durumu bu subaylara anlatılırdı. Atalay onlara gayrimeşru yollara sapsamalarını tavsiye ederdi". Bkz. Ilıcak, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Hançer), s.121.

⁷⁶⁹ İşin ilginç tarafı zamanın MSB olan Topaloğlu'nun sözlerine bakılacak olursa 2. Ordu Komutanlığından Kara Kuvvetleri Komutanlığına gelen Gürler'in, Sunay'a rağmen 1. Ordu Komutanı Kemal Atalay'ın yerine getirilmesidir. Gelenekleri bozan bu kez AP'li Milli Savunma Bakanı olmuştu. Bkz. Ilıcak, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Hançer), ss.121-123. Gürler'in Kara Kuvvetlerinin başına getirilmesi payesini kendine atfeden Topaloğlu'nu teyit edip etmeyeceği merakıyla, konuyu Gürler'e açan, Gürkan da aldığı cevaba şaşırıyordu. Gürler, Gürkan'a şunları söylüyordu: "Bakan haklı Celil... İşin doğrusu da bu... Eğer iş Cumhurbaşkanına kalsa idi Kemal (ATALAY) Paşayı getirecekti buraya. Ama başbakan ve bakan ağırlıklarını koyunca ister istemez boyun eğdi. Zaten Cumhurbaşkanı daima kuvvetlinin yanında olmayı hayat prensibi saymıştır. Bunda şaşacak bir şey yok!". Bkz. Gürkan, **12 Mart'a Beş Kala**, s.104.

⁷⁷⁰ Ordudaki tayin ve terfilerin arkasında yatan gerçekleri son derece açık ve duru bir anlatımla ortaya koyan şu çalışmada son yirmi yılın, (2003 yılı itibarıyla) ordu üst komuta kademesinin nasıl şekillendiği konusu takip edilebilir. Bkz. Faruk Mercan, **Apolet, Kılıç ve İktidar**, (Orduda Yirmi Yılın Olayları ve Komutanların Yıldız Savaşları), İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ, 2003.

O dönemde bu dört ordu komutanlığı vazifesini, kıdem sırasıyla şu orgeneraler yürütmektedirler: Adnan Ersöz, Şükrü Olcay, Ali Fethi Esener ve Kenan Evren. Cumhurbaşkanıyla başbakan arasındaki inatlaşmanın 30 Ağustos 1977 tarihine kadar sürmesi neticesinde bu ilk üç orgeneral otomatikman emekli olurlar. Ordu komutanlıklarına yeni atamalar yapılır; bu arada bir başka pürüz daha gündeme gelir. Tam sekiz yıl boyunca önce Milli Güvenlik Konseyi sonra Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyeliği yapan Org. Nurettin Ersin 1. Ordu Komutanlığına atanır atanmaz daha kıdemli olduğu gerekçesiyle Kara Kuvvetleri Komutanlığı sırasının da kendisinde olduğunu Demirel'e bildirdiğinde görüşü alınan Sancar, Kore kıdeminin Evren'i Ersin'in önüne geçirdiğini bildirir.⁷⁷¹ Böylece; emekli edilen ordu komutanları içindeki en kıdemsiz orgeneral olan Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanlığına getirildi. Beş ay kadar kuvvet komutanlığı yapan Evren Genelkurmay Başkanı Org. Semih Sancar'ın zaten bir yıl fazladan uzatılan görev süresinin dolmasının ardından bu makama geliyordu.⁷⁷²

Kenan Evren'in Genelkurmay Başkanlığına gelmemesi durumunda 12 Eylül'ün olmayacağını söylemek tabii ki mümkün değildir ancak her hareketin başındaki şahsiyetin duruşu, karakteri ve tavrı da o hareketin biçimini ve üslûbunu etkileyecektir.⁷⁷³ Bu çerçevede kimi yazarlar 12 Eylül'e ait çirkin olan her şeyi Evren'e mal etme eğilimi gösterirlerken, Demirel'e angaje olduğu söylenen, nitekim siyasi partilerin kurulmasına izin verildiğinde, Demirel'in gölgesinde kurulduktan sonra MGK tarafından kapatılan Büyük Türkiye Partisinin Genel Başkanlığını yapan Esener'in Genelkurmay Başkanı olması durumunda 12 Eylül'ün karakterinin nasıl olacağını sorgularlar.

---

⁷⁷¹ Evren, cumhurbaşkanı seçildikten sonra altı ay da olsa Ersin'in Genelkurmay Başkanı olmasını sağlayacak, böylece bir anlamda Ersin'in öteden beri hakkının yendiği yönündeki yakınmasının sona ermesine çalışacaktı. Bkz. Nevzat Bölügiray, **Sokaktaki Askerin Dönüşü** (12 Eylül Yönetimi Dönemi), İstanbul: Tekin Yayınevi, 1991, s.229.

⁷⁷² Evren ise ordunun en tepesine gelmesini âdeta kaderin bir tecellisi sayıyordu. Ege Ordu Komutanlığından emekliliğine müteakip İzmir'e yerleşmeyi planlarken, birden bire Arslanlı Kapıya giden yolu açacak Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atanması hakkında şunları kaleme alıyordu: *"Bu konuda hiçbir girişimim olmadı. Hiç kimseye ne telefon ettim, ne de sordum. Arada sırada o zaman Deniz Kuvvetleri Komutanı olan Oramiral Bülend Ulusu telefon edip kısa bazı bilgiler veriyor, fakat ben Bülend Paşa, bu işlere karışmak istemiyorum. Her şey olacağına varır. Hakkımda ne hayırlı ise o olsun diyordum"*. Bkz. Kenan Evren, **Kenan Evren'in Anıları-1**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1990, s.178.

⁷⁷³ Aslında Evren, gerek Genelkurmay Başkanlığına atama karnamesini hazırlayan Ecevit, gerekse Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanmasında imzası bulunan AP lideri Demirel nezdinde mutedil bir kişilik olarak beliriyordu. Evren hakkındaki tek eleştirisi 27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramının 1980 yılı kutlamalarında sarf ettiği cümlelerden dolayı eski DP'lilerden gelmişti. DP'li eski bakanlardan Muammer Çavuşoğlu'nun kızı, yazar Nazlı Ilıcak, törenlerde 27 Mayıs hakkında, *"Devrimlere ters düşen bir iktidara karşı, Türk Silâhlı Kuvvetleri cumhuriyeti koruma ve kollama görevini yerine getirmiştir"* yorumunu yaptığında, sert bir yazı kaleme almıştı, bkz. Nazlı Ilıcak, *"Kim meşru, kim değil?"*, **Tercüman**, 28 Mayıs 1980.

Kenan Evren'in askeri hayatı sürekli bir emeklilik beklentisi içinde geçmiştir. 27 Mayıs hareketi içinde yer alan albay rütbesindeki subayların çoğuyla devre arkadaşı olan Evren'in ismine, dönemi konu eden hiçbir inceleme, makale ya da hatıratla rastlanmamaktadır. Milli Birlik Komitesi üyelerinden Osman Köksal'a hitaben kaleme aldığı mektuplarda arkadaşının etkinliğinden bahisle Kore kıdeminin siciline işlenmesi için tavassut rica eden, sıkça kullandığı “*bu bizim son tayinimiz sayılır, buradan emekli oluruz*” umutsuzluğuna rağmen yükseldikçe yükselen bir komutandır Evren.⁷⁷⁴ 27 Mayıs'ta Ordudonatım Okul Komutanıdır. Kariyer subayıdır ve hiçbir cuntanın içinde değildir. Aydemir İsyancı esnasında Kara Kuvvetleri Okullar Dairesi Başkanıdır. 12 Mart öncesinde Muhsin Batur tarafından tertip edilen Genişletilmiş Komuta Konsey toplantılarında ismi geçen korgenerallerden biridir.⁷⁷⁵ Gürler'in altı aylık kısa Genelkurmay Başkanlığı döneminde Kara Kuvvetleri Denetleme Kurulu Başkanıdır. Bu görevin emekliye gidenlere tahsis edilen yerlerden biri olduğu endişesiyle yine buruktur. Gürler'i ziyaretinde moralini yine Gürler düzeltir; bulunduğu makamın emeklilik değil terfi yeri olduğunu söyleyerek kendisinin daha da ilerlemesi için bu atamayı yaptığını söyler.⁷⁷⁶ Kıta hizmetini tugay, tümen ve kolordu komutanlığı seviyesinde yerine getiren Evren, Ege Ordu Komutanlığına atandığında, 1974 Kıbrıs krizinden sonra kurulan ve mevcudu 15 bin civarında olan bu ordu komutanlığının da son görev yeri olduğu kanısındadır.⁷⁷⁷ Hatta buradan emekli olup İzmir'e yerleşmeyi düşler. Ancak Evren bir kez daha yanılmıştır ya da kendisi dışında gelişen olaylar onu önce Kara Kuvvetleri Komutanı sonra Genelkurmay Başkanı yapmıştır.

6 Mart 1978'de bu göreve atanan Evren'in 1 yıl daha beklemesi olasıydı. Ecevit hükümeti Kıbrıs Savaşı sırasında çok koordineli çalışılan Sancar'ın görev süresini 1 yıl daha uzatabilirdi ancak uzatmayarak emekliye sevk etmeyi uygun buldu. Bu uzatmanın gerçekleşmesi bekleniyordu fakat kabinede İçişleri Bakanlığı görevinin yürüten İrfan

---

⁷⁷⁴ 24 Ocak 1961 tarihli mektubunda Evren, arkadaşı Köksal'a Kore kıdemi konusundaki yardımlarından ötürü teşekkür ederken, 25 Mayıs 1961 tarihli mektubunda ise, resen emekli edilmesi konusunda yardımlarını talep ediyor. Ancak Köksal, siyaset dışında sadece asker olarak kalmış eski arkadaşının orduya lâzım olduğunu düşünerek bu işe girişmiyordu. Bkz. Uğur Mumcu, **İnkılâp Mektupları**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1993, ss.152–157.

⁷⁷⁵ Konsey toplantılarına muhtıra sonrası da devam ediyordu, askeri vesayetini ne düzeyde olduğunu göstermesi bakımından Genişletilmiş Komuta Konseyinin o günkü gündemine bakmak gerekiyor. “*Kuvvet, Ordu, Sıkıyönetim Komutanları ile bazı generallerin katılacağı toplantıda ortaya çıkan siyasi durum da görüşülecek*”, bkz. **Milliyet**, 5 Kasım 1972.

⁷⁷⁶ “*Otur bakalım bir defa. Ben seni mahsus seçtim. Çok önemli bir yerdir ve daha ilerlemen için bu atamayı yaptım*”. Bkz. Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, ss.28–29.

⁷⁷⁷ “*Org. Kenan Evren vedalaşmaya gelen arkadaşları ve birlikte çalıştığı diğer komutanlarla sohbet ederken hissiyatını hiç saklamadı: Eh bu bizim artık son tayinimiz sayılır. Ege'den emekli oluruz. Belki de İzmir'e yerleşir kalırım*”. Bkz. Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, s.28.

Özaydınlı, Hava Kuvvetleri Komutanlığına atanmayı beklerken, bu göreve bir korgeneralin atanmasını hükümete öneren, Sancar'ın uzatma kararnamesine imza atmayacağını bizzat Başbakan'a söylemişti.⁷⁷⁸ Kara Kuvvetleri Komutanlığına 1. Ordu Komutanı Org. Nurettin Ersin gelirken, Genelkurmay ikinci başkanlığına ise Orgeneralliğe terfi eden Haydar Saltık getiriliyordu. 1 Ordu Komutanlığı ise Org. Necdet Üruğ'undu. Genelkurmay İkinci Başkanlığını o güne kadar sürdüren Org. Sedat Celasun, Jandarma Genel Komutanı olurken; Org. Ethem Ayan'ın yerine Hava Kuvvetleri Komutanlığına Org. Tahsin Şahinkaya getiriliyordu. Oramiral Bülent Ulusu da zaten daha önce görev süresi uzatılması gündemde olan Oramiral Hilmi Fırat'ın yerine MSB Müsteşarlığından Deniz Kuvvetleri Komutanlığına atanmıştı. Böylece 1978 tayinleriyle 12 Eylül darbesinin kadrosu da oluşmuş oluyordu. Kadronun en belirgin özelliği tüm bu komutanların tavır, tutum ve eğilimlerinin birbirine çok benzemesiydi.⁷⁷⁹

Orduda bir takım kıpırdanmaların olduğuna dair gelen ilk sinyal Başbakan Yardımcısı Faruk Sükân'ın 20 Eylül 1979 tarihinde gerçekleşen istifasıydı. Sükân, Ecevit'e ordunun darbe hazırlığı içinde olduğunu, darbe yapıldığında sorumluluk mevkiinde bulunmak istemediğini söylüyordu. Ecevit'in bu malûmattan sonra yaptığı ilk iş, alelâcele İstanbul'da bulunan Cumhurbaşkanı Korutürk'ten randevu almak oldu. Florya'da bir araya gelen devletin en tepesindeki iki isim arasında geçen konuşmada, Korutürk'ün sarf ettiği "*kesinlikle bilmiyorum, eğer bir darbe olursa da ben buna karşı vaziyet alırım*" sözleri Ecevit'i rahatlatmıştı.⁷⁸⁰ Ancak 14 Ekim seçimlerindeki yenilgi üzerine iki gün sonra istifasını veren Ecevit de Başbakanlıktan ayrılıyor; yerine Demirel geçiyordu.

Gerçekten de orduda kıpırdanmayı da aşan nitelikte hareketlenmeler mevcuttu. Sıkıyönetimin verdiği yetkilerin yetersizliğinden dem vuran komutanlar inisiyatif almak istemiyor; sivillere güvenmiyorlardı. Hepsinin hatıralarında Org. Mustafa Muğlalı

---

⁷⁷⁸ Batur, bu hususu dile getirerek Tağmaç'ın erken emekliye sevk edilmesi için yaptığı jet uçuşma hâdisesini meşrulaştırmaya çalışmıştı. Bkz. Ilıcak, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Hançer), s.141. Batur, kendisinin de Hava Kuvvetleri Komutanlığını 1 sene yaptıktan sonra şuraya alınan ve kendisinden daha kıdemli olan Raşit Mater yerine henüz 1 yıllık orgeneralen bu göreve atandığını göz ardı ediyordu. Ethem Ayan ile birlikte Hava Kuvvetlerindeki iki orgeneralden biri olan İrfan Özaydınlı, bizzat Sancar tarafından Batur'a bağlı olduğu için komutanlığa atanmamış, komutanlığın kadrosu korgeneralliğe indirilerek bu mevkie Korg. Cemal Ergün getirilmişti. Lâkin bu karar Askeri Yüksek İdare Mahkemesi tarafından iptal edilmişti. Özaydınlı emekli, Ergün ise yargı kararıyla iptal edilince Hava Kuvvetleri Komutanlığına Ethem Ayan getiriliyor; Özaydınlı ise intikamını İçişleri Bakanı olduğu sırada Sancar'ın görev süresinin uzatılması karşı çıkarak alıyordu. Konunun ayrıntıları için bkz. Arcayürek, **Demokrasinin Sonbaharı 1977-1978** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-7), ss.179-195.

⁷⁷⁹ Arcayürek, **Demokrasinin Sonbaharı 1977-1978** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-7), s.184.

⁷⁸⁰ Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, s.119.

Olayının izi vardı.⁷⁸¹ İdeolojik kamplaşmanın, toplumun özellikle örgütsel nüvesinin her tarafına yayıldığı emareleri gözükmeye başlayıp, bilhassa emniyet teşkilâtına kadar açıkça sirayeti karşısında, komutanların en büyük endişesi bu durumun orduya da bulaşması tehlikesi olmuştu. Türk ordusunun üzerinde bir takım planlar yapan, askeri öğrencilerle, genç subaylarla temas kurup tabandan gelecek bir tazyikle komuta kademesini yönlendirmek isteyen grupların olabileceği düşünülüyordu. Özellikle 12 Mart tecrübesinin dikkate alınması gerektiği, birçok komutan tarafından dile getiriliyordu.

Demirel tarafından kurulan azınlık hükümeti henüz çalışmaya başlamışken komutanlarda, ordu müdahalesinden başka bir çözüm kalmadığına yönelik ortak kanaat hâsıl olmuştu. Genelkurmay Başkanı tarafından 1. Orduya yapılan mutad ziyaretlerden biri olarak gösterilen toplantıda, kuvvet komutanlarıyla bazı kolordu komutanları bulunuyordu. Toplantının nihaî sonucu: olağan bir müdahale öncesinde son kez bir uyarıda bulunmaktı. Bu uyarı bir mektup olarak kaleme alınacak ve cumhurbaşkanı vasıtasıyla AP ve CHP liderlerine verilecekti.⁷⁸² Her ayın Perşembe günü yapılan Cumhurbaşkanı ile Genelkurmay Başkanı arasındaki aylık görüşmede mektup Korutürk'e teslim edildi.⁷⁸³ Cumhurbaşkanı aldığı mektubun içeriğine göz attıktan sonra konuşmaya başladılar. Evren, aslında mektubun radyodan okutulmasının kararlaştırıldığını, sonra bundan vazgeçildiğini söylediğinde; Korutürk, en doğrusunun böylesi olduğunun altını çizerek aksi durumda Cumhurbaşkanlığı bırakıp çekileceğini ifade etti. Üstelik bir cümle daha ekledi: Korutürk, ordunun böyle bir girişim için hazırlıksız olduğunu belirterek, müdahalenin mutlaka yapılması isteniyor da, kendisini engel olarak görüyorlarsa hemen çekilebileceğini söyledi. 27 Aralık 1979'da verilen mektubu hemen muhataplarına iletmedi; yılbaşının tatsız geçmesini istemiyordu.⁷⁸⁴ Cumhurbaşkanının bu tavrı sonradan çok eleştirilecek, böylesi bir mektubu kabul etmesi

---

⁷⁸¹ “*Kırvem hallerimi böyle yaz/Rivayet sanılır belki/Gül memeler değil/domdom kurşunu paramparça ağızındaki*” Ahmet Arif, **Hasretinden Prangalar Eskittim**, İstanbul: Metis Yayıncılık, 2008 (1968). şeklinde Ahmet Arif’in şiirine de yansıyan olayda, Org. Mustafa Muğlalı doğuda vur emri olmadan 33 kişiyi kurşuna dizdirmişti. 1950’den sonra da mahkemeye verilen Muğlalı’nın hikâyesi, ordu nezdinde otoriteyi sağlama gayreti içindeki bir komutana yapılmış küçültücü bir davranıştı. Bkz. Arcayürek, **12 Eylül’e Doğru Koşar Adım, Kasım 1979–Nisan 1980**, (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–9), s.411.

⁷⁸² Oysa sabırla beklediklerini söyleyen darbeciler açısından 1981 yılında yapılacak olan seçimlere kadar beklemek mümkün gözüküyordu. Yüksek komuta kademesi nazarında, anarşinin ordu saflarına sirayeti tehlikesi o denli büyüktü ki, kaybedilecek zaman kalmamıştı. Bkz. Tanel Demirel, “*12 Eylül’e Doğru Ordu ve Demokrasi*”, **AÜSBFD**, Cilt 56, Sayı 4, s.68.

⁷⁸³ Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, s.137 vd.

⁷⁸⁴ Mehmet Ali Birand/Hikmet Bilâ/Rıdvan Akar, **12 Eylül** (Türkiye’nin Milâdi), İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ, 2001, s.136.

bile makamını doldurmaktan ne kadar uzak olduğunun kanıtı olarak takdim edilecekti.⁷⁸⁵ Yılbaşı tatili sonrası mektubu alan Demirel üzülmeye hükümetten çekilmeye yeltendiye de Evren'in mektubu bu hükümete vermedikleri, kriz çıksın istemedikleri yönündeki sözleri üzerine vazgeçti.⁷⁸⁶ Mektup şuydu:

KENAN EVREN
ORGENERAL
Genelkurmay Başkanı
ANKARA:27-12-1979
SAYIN CUMHURBAŞKANIM,

Ülkemizin içinde bulunduğu ortamda Devletimizin bekası, milli birliğinin sağlanması, halkın mal ve can güvenliğinin temini için; anarşi, terör ve bölücülüğe karşı parlamenter demokratik rejim içerisinde anayasal kuruluşların ve özellikle siyasi partilerin, Atatürkçü milli bir görüşle müştereken tedbirler ve çareler aramaları kaçınılmaz bir zorunluk olarak görülmektedir.

Millî Güvenlik Kurulunun muhtelif toplantılarında bu konuda alınan kararların muhalefete mensup siyasi partilerin kısır tutum ve davranışları yüzünden olumlu sonuçlara götürülemediği yüksek malûmlarıdır.

Kuvvet Komutanları ile beraber yaptığım son gezilerimde Ordu ve Kolordu Komutanı seviyesindeki general ve amirallerle görüşmelerimde milli birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyduğumuz bu dönemde süratle bir sonuca ulaşabilmek için gerekli tedbirlerin müştereken tespiti amacı ile tüm anayasal kuruluşlar ve siyasi partilerin bir kere daha uyarılması bütün komutanlarca müştereken dile getirildi.

Bu karar ışığında Türk Silâhlı Kuvvetlerinin görüşlerini, Milli Güvenlik Kurulu Başkanı olarak zatiâhilerine sunuyorum.

*Gereğini yüksek takdirlerine arz ederim.
Saygılarımla*

Kenan EVREN
Orgeneral
Genelkurmay Başkanı
Aslı gibidir. 2/OCAK/1980
TÜRK SİLÂHLİ KUVVETLERİ'NİN GÖRÜŞÜ⁷⁸⁷

Ülkemizin içinde bulunduğu son derece önemli siyasî, ekonomik ve sosyal ortamda her geçen gün hızını biraz daha artıran anarşi, terör ve bölücülüğe karşı milli birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi için, Türk Silâhlı Kuvvetleri, ülke yönetiminde etkili ve sorumlu anayasal kuruluşları ve özellikle siyasi partileri göreve davet etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Kahramanmaraş olaylarının yıldönümünde, henüz ilk ve ortaöğretim çağındaki evlâtlarımızın örgütlü eylemciler tarafından zorla sürüklendikleri anarşik olaylar ibretle müşahede edilmektedir.

Anayasamızın getirdiği geniş hürriyetleri kötüye kullanarak, İstiklâl Marşımız yerine Komünist enternasyonal söyleyenlere, şeriat düzeni davetçilerine, demokratik rejim yerine her türlü faşizmi getirmek isteyenlere, anarşiye, yıkıcılığa ve bölücülüğe milletimizin tahammülü kalmamıştır.

⁷⁸⁵ Siret Markihalilaki, **A Comparative Analysis of The 1960 and 1980 Military Interventions in Turkey**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, 1995, p.76.

⁷⁸⁶ Evren anılarında mektubun AP hükümeti dönemine rastlamasını arzu etmediklerini ancak olayların kendilerini bu noktaya getirdiğini belirtiyor ve ekliyor: "Aynı gün Demirel de; 35 gün içinde ne yapılabilirse onun azamîsini yaptık diye kısa bir beyanat veriyordu. Demirel bunda haklı idi. Hakikaten senelerce devam etmiş ve kangrenleşmiş bir durumu 35 gün içinde düzeltmek elbette mümkün değildi". Bkz. Evren, **Kenan Evren'in Anıları-1**, s.341.

⁷⁸⁷ Konuyla alakalı, hemen her kaynakta bulunan mektubun tam metnini buradan aktardık: Evren, **Kenan Evren'in Anıları-1**, ss.330-332.

İktidar olan siyasi partilerin bütün devlet kademelerini kendi siyasi görüşleri doğrultusunda hareket edecek kişilerle doldurması kamu görevlilerinin ve vatandaşların bölünmesini zorunlu hale getirmektedir. Siyasi partilerce yaratılan bu bölünme giderek anarşi ve bölücülüğü destekleyen iç kaynakların şekillenmesine, himayesine; polis, öğretmen ve diğer birçok kuruluşun birbirine düşman kamplara ayrılmasına neden olmaktadır.

Türk Silâhlı Kuvvetleri, ülkemizin siyasî, ekonomik ve sosyal sorunlarına bir çözüm getiremeyen, anarşi ve bölücülüğün ülke bütünlüğünü tehdit eden boyutlara varmasını önleyemeyen, bölücü ve yıkıcı gruplara tavizler veren ve kısır siyasi çekişmeler nedeni ile uzlaşmaz tutumlarını sürdüren siyasi partileri uyarmaya karar vermiştir.

Bölgemizdeki gelişmeler Ortadoğu'da her an sıcak bir çatışmaya dönüşebilecek durumdadır. İçte anarşist ve bölücüler yurt sathında genel bir ayaklanmanın provalarını yapmaktadırlar.

Ülkede birlik ve beraberliğin, vatandaşın can ve mal güvenliğinin süratle sağlanabilmesi için gerekli kısa ve uzun vadeli tedbirlerin Yüce Meclislerimizde en kısa zamanda kararlaştırılması bugünkü ortam içinde hayati bir önem taşımaktadır.

Diğer yandan meclislerin açılışından bir buçuk ay sonra komisyonların ancak teşkil edilebilmesi ve ülkenin acilen çözüm bekleyen konularını müzakere için bugüne kadar müşterek bir gündemin saptanamaması üzüntü ile izlenmektedir.

Atatürk milliyetçiliğinden alınan ilham ve hızla vatandaşlarımızı kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde milli şuur ve ilkeler etrafında toplamanın; iç barış ve huzurun sağlanmasında temel unsur olduğu apaçık bir gerçektir. Ülkenin içinde bulunduğu bu durumdan bir an evvel kurtulması hükümetler kadar diğer siyasi partilerimizin de görevleri arasındadır.

Türk Silâhlı Kuvvetleri, iç hizmet yasası ve kendisine verilen görev ve sorumluluğunun idraki içinde ülkemizin bugünkü hayatî sorunları karşısında siyasi partilerimizin, bir an önce milli menfaatlerimizi ön plana alarak, Anayasamızın ilkeleri doğrultusunda ve Atatürkçü bir görüşle bir araya gelerek anarşi, terör ve bölücülük gibi devleti çökertmeye yönelik her türlü hareketlere karşı bütün önlemleri müştereken almalarını ve diğer anayasal kuruluşların da bu yönde yardımcı olmalarını ısrarla istemektedir.

*Kenan Evren
Orgeneral
Genelkurmay Başkanı*

*Nurettin Ersin
Orgeneral
Kara Kuvvetleri K.*

*Bülent Ulusu
Oramiral
Deniz Kuvvetleri K.*

*Tahsin Şahinkaya
Orgeneral
Hava Kuvvetleri K.*

*Sedat Celasun
Orgeneral
Jandarma Genel K.*

Mektubun muhatabı olarak bu hükümeti görmediklerini ifade eden Evren'in bu sözleri bir dönem mektubun ortada kalmasına neden oldu. Ecevit, hâlihazırda iktidarda olan bir parti dururken tabii ki mektubu üstüne alınamazdı. Demirel ise mektubun, süreç içinde çıkarmak istediği yeni yasal tedbirlere karşı çekinceler ileri süren Ecevit'in tavrından kaynaklandığı düşüncesindeydi.⁷⁸⁸ 7 Ocak 1980'de Evren, beraberinde kuvvet komutanları da olduğu halde Demirel'le mektubun muhtevası hakkında bir toplantı yaptı. Yasa değişiklikleri önerileri ile alınması gereken tedbirler hakkında 6 sayfalık bir rapor önüne konulan Demirel, raporda okuduklarından ve komutanlardan

⁷⁸⁸ İki lider de birbirlerini öylesine suçluyorlardı ki, basında hemen her gün birbirleri aleyhinde verdikleri demeçler manşete çıkıyordu. "Demirel: CHP partizandır"; "Ecevit, Demirel'i kışkırtıcılıkla suçladı", **Cumhuriyet**, 17 Mart 1980.

dinlediklerinden irkildi.⁷⁸⁹ İsteklerin bu raddede olabileceğini ummuyordu. Komutanlar Başbakan'ın karşısına Demirel'in tabiriyle İstiklâl Mahkemeleri, Tunceli Kanunlarına benzer sertlikteki yasa önerileriyle gelmişti.⁷⁹⁰

Komutanlar, ordu alt kademelerindeki rahatsızlığın farkındaydılar. Aslında ordudaki rahatsızlıkların ilki, dönemin Genelkurmay Başkanı Org. Semih Sancar'dan kaynaklanıyordu. Ülkenin iç siyasi sorunlar merkezindeki gidişatı noktasında tam bir asker gibi kayıtsız kalan Sancar'ın bu tutumu alt rütbedeki grupları rahatsız ediyordu. Yukarıda da ifade edildiği gibi Sancar, 12 Mart komuta ekibinin başına gelmişti ve ordunun siyasetin içine girmesiyle birlikte yaşanan yozlaşmayı yakından müşahade etmişti. Sancar'ı donuk bulan kitle yeni Genelkurmay Başkanı'nın tavrını merak ediyordu. Evren de alttaki kaynamanın farkındaydı. Yıllar içinde silâhlı kuvvetlere sirayet eden ülkenin kötü gidişi karşısında “vaziyetten vazife çıkarma” alışkanlığının bertarafı zor gibi gözüküyordu.⁷⁹¹

Üstelik bu kez hâdiselerin vahameti ne 27 Mayıs, ne de 12 Mart öncesiyle kıyaslanabilirdi. Ülke tam anlamıyla anarşiye sürükleniyor; sokaklar âdeta birer savaş alanı görünümüne bürünüyordu. Dahası bir dönem ordu tarafından rejimin emniyet sübabı olarak görülen İsmet Paşa da artık hayatta değildi; Paşanın CHP'si de eski CHP olmaktan çıkmıştı. Ülkedeki partiler mozaikçi seçim sisteminin de etkisiyle parçalı bir yapı arz ediyordu. Tek başına iktidar olmak o kadar zordu ki, bu nedenle küçük partiler iktidarın belirleyicileri oluyor; orduya en çok sevimsiz görünen Erbakan ve MSP sürekli olarak iktidarın bir tarafına yapışıyordu. Geleneksel olarak ordunun iki temel ters refleksi vardı; bunların ilki ülkenin etnik temelli ayrımcılığa sürüklenmesiyle neticelenecek siyasi tavır alışlar ile Erbakan'ın temsil ettiğine inanılan anti lâik

---

⁷⁸⁹ Demirel komutanlara “*Silâhlı Kuvvetleri başarılı kılmak için, takrir-i sükûn, istiklâl mahkemeleri, sürgün, Dersim kanunu gibi tedbirler dışında ne isteniyorsa yapılacağı, ne isterlerse verileceği söylenildi*” diyordu. Bkz. Arcayürek, **12 Eylülle Doğru Koşar Adım, Kasım 1979–Nisan 1980**, (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–9), s.327.

⁷⁹⁰ Bu önerileri kabul etmeyen Demirel, basına yansıyan yeni bir tedbir de düşünmüştü. Adalet Bakanı Ömer Ucuş tarafından verilen bilgiye göre: Almanya'da yetişmiş vurucu timler getirilmesi planlanmaktaydı. Mevcut asker ve kolluk güçlerinin yetersiz kaldığının bir itirafı olan bu girişimin ne derece isabetli olduğu bilinmiyordu. Bkz. **Akşam**, 22 Nisan 1980.

⁷⁹¹ Birand'ın, isimlerinin açıklanmasını istemeyen geniş bir subay grubu içinde yaptığı kimi mülâkatlarda subayın topluma ve demokrasiye bakışını görmek mümkündür. Demokrasiye hemen hiç biri kötü bir rejimdir demiyorlar ancak vaziyetten vazife çıkarma alışkanlığını besleyen sağlam bir kanaatleri var. Şu satırları okuyalım: “*Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu tehlikeler ortada. O zaman, bu ülkeyi Atatürk ilkelerinden saptırmaya kalkan bir lider, isterse sandıktan çıksın, oyların tamamını alsın. Bizi aşamaz. Bunu kabul edemeyiz. Halkı aldatabilirler, ancak bizi aldatamazlar*”. Bkz. M. Ali Birand, **Emret Komutanım**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1986, s.134.

tutumları. Her ikisinin de açıktan açığa yapıldığı yönünde kanaat ordunun tüm kademelerinde hâkimdi.⁷⁹²

Tüm bunların yanı sıra ülkede ekonomik vaziyetin iflâsa doğru sürüklendiği gerçeğini en yakından müşahede eden kurumların başında da ordu geliyordu. Savunma sanayinin çok cılız olduğu ülkede, ordunun modernize edilmesindeki dışa bağımlılık olgusu NATO'daki askeri yardımlarla giderilebilmenin çok ötesindeydi. Yeni silâh alımlarının yapılması 70 sente muhtaç hale gelmiş bir bütçeyle imkânsızdı. Bir dönemin NATO Müttefik Kuvvetler Başkomutanı ve Evren'in yakın dostu Alexander Haig'in yorumuna göre bu açıdan bakıldığında Türk ordusu "*hurda ordu*" görünümündeydi. Ordunun üst komuta kademesi durumun farkındaydı ve çerçevede dış politikanın göz önüne alınmasını istiyordu. Özellikle Yunanistan'la olan sorunların sıcak çatışmaya girme riski taşıyacak boyuta getirilmemesi gerektiğini, iki ordu arasındaki kuvvet farkının Yunanistan lehine değişmeye başladığını bizzat bir Genelkurmay temsilcisinin dile getirdiği söylenir olmuştu.⁷⁹³

Aslında darbenin 1979 Temmuz'u ile 1980 Temmuz'unda yapılması ciddî ciddî düşünülmüştü fakat ilkinde 14 Ekim 1979'da yapılacak kısmî senato seçimleriyle, milletvekili ara seçimlerinin sonuçları beklenmiş; ayrıca hükümet tarafından kotarıma ümidi beliren dış kredi imkânlarının sağlanmasının önüne engel olmamak düşüncesi ağır basmıştı. 1979 yılının ortalarından itibaren sokaklarda katledilenlerin sayısı günde ortalama 20 kişiyi buluyordu.⁷⁹⁴ Ülkede adı konulmamış bir iç savaşın senaryosu yazılmış, küçük provaları oynanmaya başlamıştı. Terörün arkasındaki öncü gücün uyuşturucu maddelerin kavşak noktasında olan Türkiye içindeki kaçakçılar olduğu; silâh kaçakçılarına aktarılan bu paralar karşılığında terör gruplarının beslendiği iddia edilmekteydi.⁷⁹⁵ Dev-Genç'in 1978'de yaşadığı bölünmenin de artan terör olaylarında

---

⁷⁹² Erbakan'ın 30 Ağustos 1980'deki Zafer Bayramı kutlamalarının Anıtkabir ayağına gitmemesi, dönemin Genelkurmay Başkanı Evren'in tepkisini çekmişti. Evren, : "*Genelkurmay Başkanı olarak soruyorum; Necmettin Erbakan, 30 Ağustos'un karşısında mı değil mi?*". Bkz. Arcayürek, **Demokrasi Dur 12 Eylül 1980, Nisan 1980–Eylül 1980**, (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–10), s.323. Yirmibeşoğlu da, anılarında âdeta bu hususu vurgularcasına veryansın ediyor. 28 Şubat sürecinin başlamasının, temelde lâik cumhuriyete karşı girişilen bir komplo karşısında, sivil kesimlerden yeterli direniş gelmediğinden bahisle, bu işin mecburen ordu tarafından yapılmak mecburiyetinde kaldığını ifade ediyor ki, bu görüş genel olarak sadece Yirmibeşoğlu'nun eğilimini yansıtmamaktadır. Bkz. Sabri Yirmibeşoğlu, **Askeri ve Siyasi Anılarım C–2**, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 1999, s.398.

⁷⁹³ Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, s.51.

⁷⁹⁴ "*Olaylarla dolu bir gün yaşadık 20 Ölü*", **Tercüman**, 31 Mayıs 1980.

⁷⁹⁵ Bu hususa ilk dikkat çeken isim olan Abdi İpekçi'nin öldürülmesiyle, Papa'ya düzenlenen suikast hakkında yetkin bir araştırma yapan Mumcu, bu yolla hem büyük miktarda para kazanıldığı, hem de Türkiye gibi istikrara kavuştuğu zaman hızla gelişecek bir ülkenin önünün kesildiği kanaatindedir. Bkz. Uğur Mumcu, **Papa Mafya Ağca**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1984, s.313 vd.

çok büyük rol oynadığı, bölünen örgüt içindeki hücrelerin plansız, programsız ancak sayıca daha çok eyleme giriştikleri bir vakıydı.⁷⁹⁶

Türkiye'nin adım adım istikrarsızlığa sürüklenmesi karşısında tedirginlik duyan ülkelerin başında ABD gelmekteydi.⁷⁹⁷ İran'da Humeyni rejiminin⁷⁹⁸ kurulmasının ardından bu ülkede yükselen anti amerikancı tavır, bunun ardından Şah rejimi döneminde kurulan dinleme istasyonlarıyla üslerin kapatılması Washington'da endişe uyandırıyordu.⁷⁹⁹ Afganistan'da Babrak Karmal yönetiminin iş başına gelmesi ve ardından bu yönetime karşı yükselen iç tepkiler karşısında hükümetin SSCB desteğini istemesiyle birlikte başlayan Afganistan'ın işgali hâdisesi, ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarları için onarılamaz yaralar açılması demektir. Üstelik ABD öncülüğünde yapılan 26 Mart 1979 tarihli Camp David Anlaşmasıyla İsrail'i tanıma koşuluyla Sina yarımadasını geri alan fakat Arap dünyasında yalnızlaşan Mısır'ın yeni bir köprüye bağlanması gerekiyor; bu iş için en uygun ülke olarak Türkiye görülüyordu. İslâm devriminin İran'da rejime rengini veren din olgusunu diğer Müslüman ülkelere de sıçratacağı endişesiyle ABD açısından Türkiye'nin iç dengeleri, toplumsal, siyasî, iktisâdi problemleri ne olursa olsun istikrarlı, Batı yanlısı bir duruş sergilemesi gerekiyordu. Bu evrede Türkiye, bu beklentileri karşılamaktan uzaktı.⁸⁰⁰

ABD'nin ara rejim dışındaki Türk hükümetleriyle uyumlu çalıştığı da söylenemezdi. Kıbrıs Savaşı sonrasında uygulanan ambargo ile birlikte ilişkilerdeki gerilim çeşitli meseleler de eklendiğinde kimi zaman bir sınır harbinin çıkmasına sebep oluyordu. Özellikle Ecevit hükümetinin, bağımsızlığı zedeleyecek, SSCB'nin husumetini çekecek Amerikan önerileri karşısındaki dirençli tutumu rahatsızlık

⁷⁹⁶ Bunlardan biri olan Dev-Yol'un yüzlerce cinayetin sorumlusu olduğu iddia ediliyordu, bkz. **Tercüman**, 29 Ocak 1982.

⁷⁹⁷ Kapatılan TBKP'nin yöneticisi olan Haydar Kutlu ve Nihat Sargın'ın savunmalarında, Demirel'den aktardıkları şu cümleler dikkat çekicidir: “*İran ve Afganistan'dan sonra ABD, Türkiye'yi sağlam kazığa bağlamak istemişti... 1979 başlarında İran'da Şah'ın devrilmesi Washington'u Türkiye'de 12 Eylül'ün zeminini oluşturmaya, onaylamaya yöneltmişti... Amerika bu işleri, Doğu Anadolu'daki üsleri vs. demokratik rejim altında Türkiye'ye kabul ettiremezdi. Parlamento, basın, kamuoyu ayağa kalkardı*”. Bkz. Haydar Kutlu/Nihat Sargın, **Sorgu**, İstanbul: Amaç Yayıncılık, 1988, s.83.

⁷⁹⁸ “*14 yıllık sürgünden dönen Humeyni İran'da*” başlıklı habere bkz. **Milliyet**, 2 Şubat 1979.

⁷⁹⁹ Ortadoğu'daki üslerin kapatılması SSCB açısından daima sevindirici olurken ABD açısından endişe vericiydi. Türkiye'nin NATO'ya girişinin ertesinde hemen bir nota vererek, Batılılara Türkiye topraklarında hava ve deniz üsleri kurma imkânlarına o zaman Sovyetler itiraz ederlerken, bu kez bu üslerden olma korkusunu ABD yaşamaktadır. Bkz. “*Sovyetlerin Türkiye'ye bir muhtırası. Rus notasına cevabımız bir hafta içinde hazırlanacak*”, **Ulus**, 5 Kasım 1951.

⁸⁰⁰ ABD'nin resmi görüşüyle paralellik arz eden, New York Times'teki şu yorum, darbenin ABD nezdindeki yankısını belirtir gibi gözüküyor: “*İki büyük parti, iktidar için 2 küçük doktriner partiye bel bağlayınca Türkiye'de yönetim felce uğramıştır*”. Almanya'nın Sesi Radyosu ise Türkiye'deki askeri yönetimin NATO'da olumlu karşılandığını belirtiyordu, bkz. “*Dış Basın Yeni Yönetimi Olumlu Karşıladi*”, **Milliyet**, 15 Eylül 1980.

yaratıyordu.⁸⁰¹ 12 Mart öncesinde Demirel tarafından yasaklanan U-2 casus uçaklarının uçuşlarıyla SSCB üzerinde bilgi toplanması olanağını yitiren ABD; bu bilgileri İran'daki dinleme istasyonlarıyla sağlamış ancak İran'daki yeni rejimin tüm istasyonları kapatmasıyla bu olanak da yitirilmişti.⁸⁰² SSCB ile ABD arasında imzalanan *Nükleer Silâhların Sınırlandırılması Anlaşmasının* SSCB tarafından ihlâl edilip edilmediğini kontrol etmek amacıyla yeniden U-2 uçaklarının Türkiye üzerinden havalandırarak Sovyet topraklarından bilgi toplaması için izin isteyen ABD'ye verilen red cevabı, Başkan Jimmy Carter'ın Başdanışmanı Zbigniew Brzezinski'yi sinirlendirmişti. Başdanışman Ecevit'i kastederek açıkça “*bu adamla ne çalışılır, ne de bir yere ulaşılır*” diyebiliyordu.⁸⁰³

1979 Mayıs'ından itibaren Pentagon'da neredeyse “*geliorum*” diyen bir askeri müdahaleyle ilgili raporlar yazılmaya başlıyordu. Ülke ekonomisini canlandıracak kredi muslukları ABD'nin baskısıyla kısıyor; hükümetin çaresizlik içinde Moskova'dan talep ettiği yardım bile kendisine verilmiyordu. Aşırı sağın, komünistlerle işbirliği yaptığı suçlamasına sıkça muhatap olan Ecevit'e Moskova'nın da sırtını dönmesi aslında anlaşılabilir gözüküyordu. Tüm dünyada başta Sosyalist Enternasyonal olmak üzere sosyal demokrat ya da demokratik sol partilere açık ve yoğun bir karalama kampanyası yürüten SSCB'nin, ideolojik olarak sosyalizmi sekterize⁸⁰⁴ etmekle suçladığı bu akımın bir temsilcisinin başarılı olmasını istemesi gibi bir durumun hâsıl olması tabî ki beklenemezdi.⁸⁰⁵ Oysa aynı SSCB, Demirel'den bu yardımı esirgememiştir.

Ülkedeki sol dalganın başlıca gayesinin Varşova Paktı çevresine girmiş, sosyalist bir Türkiye olduğu iddiası da temelsiz bir iddiadır. Her ne kadar Moskova'nın istediği, kendinden yana bir Türkiye'yi görmek ise de, bu isteği sosyalist bloğa dâhil

---

⁸⁰¹ Ecevit'in daha sonra MC hükümeti tarafından alınan üslerin kapatılma kararını desteklediği görülmektedir. Şu demec, Temsilciler Meclisinin ambargonun devamı kararına karşı söylenmiş en ağır cümlelerden biridir: “*Amerika'nın tutumu Dünyu-u Umumiyyeden daha kötü*”, **Hürriyet**, 26 Temmuz 1975.

⁸⁰² Güldemir, **Çevik Kuvvetin Gölgesinde Türkiye**, s.156.

⁸⁰³ Stratejik Nükleer Silâhların Sınırlandırılması Anlaşmasının ABD ve SSCB arasında imza edilmesinin ertesinde, Sovyetlerin anlaşmaya uyup uymadıklarının kontrolü için U-2 uçaklarına yeniden izin talep eden ABD'nin Ecevit'ten red cevabı alınması karşısında sarf edilen bu sözler, ülke içindeki iktidarın gidici olması gerektiği kanaatini, ABD nezdinde kuvvetlendirmişti. Bkz. Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, ss.97-98.

⁸⁰⁴ Sekterizm: “*Komünist partilerin geniş emekçi kitlelerden ayrılmasına yönelik politika*” olarak tanımlanmakla birlikte, (bkz. Wolfgang Leonard, **Bugünkü Sovyet İdeolojisi-II**, çev. Cemil Ziya Şanbey, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976, s.47.) bu hastalık, komünist partiler içinde farkında olmadan ortaya çıkabileceği gibi, bilinçli olarak sosyalist ve sosyal demokrat partiler tarafından, komünist partilere karşı da yürütülebilir.

⁸⁰⁵ Sovyetlerin sosyalist enternasyonale duyduğu husumete rağmen, CHP'yi bu örgüte üye olduğu için Bolşeviklikle suçlayanların, nasıl ideolojik bir savaş yürüttüklerinin en iyi anlatıldığı eser için bkz. Muammer Aksoy, **Sosyalist Enternasyonal ve CHP**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1977.

olmuş bir Türkiye şeklinde olamaz. İki blok arasındaki dengede Türkiye'nin önemli bir yeri olduğunu bilen SSCB, olası bir sosyalist Türkiye'nin, Batı Bloğu nazarında telâfi edilmesi gereken, kurulması gereken yeni bir dengenin zorunluluğunu yaratacağını tahmin eder. Moskova'nın asıl istediği istikrarlı bir Türkiye'dir. Türkiye'nin kaybı karşısında bunu telâfi etmek isteyecek Batının sosyalist bloktan en müsait olanı koparmaya çalışmasını, Moskova göze almayacaktır.⁸⁰⁶

Başbakan Ecevit'e karşı askeri cenahtan gelen itaatsizlikler de artık müdahale ihtimalinin arttığı gösteriyordu. Bir yıl önceki kanlı 1 Mayıs olayları üzerine 1978'de de aynı olayların tekrarlanmaması amacıyla Necdet Üruğ tarafından konulan sokağa çıkma yasağını ihlâl eden DİSK'lileri ve TİP'lileri gözaltına alan sıkıyönetim komutanlığının bu uygulaması Ecevit tarafından yumuşatılmaya çalışıldı. Ecevit 9 Mayıs'ta Avrupa Konseyi Asamblesinde yapacağı konuşma öncesinde, bu tutuklamalarla ilgili olarak yoğun eleştiri alabileceğini bu yüzden gözaltındakilerin tutuksuz yargılanmak üzere serbest bırakılmasını rica ettiyse de Üruğ oralı bile olmamıştır.⁸⁰⁷ İşin ilginç tarafı bu olay yüzünden Avrupalılarca sıkıştırılma endişesi duyan Ecevit, aynı kaygıyı ABD açısından duymuyordu. NATO Komutanı Alexander Haig, olayı Türk Askeri Temsilcisi Korg. Süreyya Yüksel'den öğrenmiş; Üruğ'un tavrına "*işte komutan böyle olur*" diyerek destek vermişti.

Dış politikada bile hükümetten ziyade Genelkurmay'ın üstünlüğü belirlemeye başlıyordu. Bir ara Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Şükrü Elekdağ aracılığıyla Yunan Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri'ne Ege Adalarının silâhsızlandırılması karşılığında Ege Ordusunun Konya'ya çekilebileceği teklifi bile yapılmıştı. Böylesi bir teklif yapılmadan önce ne Ecevit'le ne de Dışişleri Bakanıyla herhangi bir istişare yapılmamıştı. Bu çerçevede Yunanistan'ın NATO'nun askeri kanadına yeniden dönebilmesi önündeki Türk vetosunun kaldırılması doğrultusundaki baskılar, artık hükümetten çok Genelkurmay'a yapılır olmuştu. Belki de Amerikalılar gelecekte kiminle muhatap olacaklarını tahmin ediyorlardı.⁸⁰⁸

Tarihler 12 Eylül sabahına doğru yaklaşırken iki komutan diğerlerine oranla daha bir sıkı çalışır olmuşlardı. Bunlar Genelkurmay Başkanı Evren'le, ikinci başkan Haydar Saltık'tı. Planlar en ince ayrıntısına kadar yapılıyor ancak iş olabildiğince

---

⁸⁰⁶ Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, ss.104–105.

⁸⁰⁷ Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, s.115.

⁸⁰⁸ Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, s.117.

ağırdan alınıyordu. Komutanların amacı: işin başka bir çaresinin olmadığı aşamasına kadar gelmesini beklemektir. Siyasetçiler de neredeyse bunu biliyorlarmışçasına darbenin yapılması için neredeyse ellerinden geleni yapıyorlardı.⁸⁰⁹ Ecevit'in MHP ve MSP'nin kerhen desteklediklerini ilân ettikleri⁸¹⁰ Demirel'in AP'sini kendilerinin seve seve destekleyeceklerini ancak bunun için iki partinin bir araya gelerek bir koalisyon kurmaları gerektiğini söylerken, gerekirse kendisinin başbakanlıktan feragat edebileceğini açıklarken Demirel'in cevabı sertti. Demirel, bu çağrının nesini olumlu karşılayacağını soruyor; ortada bir hükümet varken bir hükümet tartışması açmanın iyi niyetle bağdaşmadığını düşünüyordu. CHP'nin millet tarafından, yapılan son seçimlerle âdeta kovalandığından bahisle “*bu ne cüret*” mealinde sözler sarf ediyordu. CHP'nin eğer destek olmak gibi bir niyeti varsa, meclisin gündemindeki yasaları desteklemesi gerektiğini vurguluyordu. Başlangıçta bir CHP-AP koalisyonuna sıcak bakan ordunun tavrı, artık böyle bir ihtimalin mevcut olması halinde bile çözüm olamayacağı yönündeydi.⁸¹¹

Yıllar sonra Demirel'e bu tür faaliyetlerden haberinin olup olmadığı, olduysa komutanların hemen emekliye niye sevk edilmedikleri sorulduğunda verdiği cevap ilginçti. Demirel kesinlikle böyle bir izlenim edinmediğini, edinmiş olsa bile o zamanki Cumhurbaşkanıyla böylesi bir yola çıkamayacağını bildiğinden bunu yapamayacağını ifade etmektedir. Cemal Tural olayında, Sunay'la yaptığı işbirliğini yapacak bir Cumhurbaşkanı olmayan Korutürk faktörü, burada önemliymiş gibi gözüküyor.⁸¹²

---

⁸⁰⁹ Bu noktada Özdemir'in şu tespiti yerindedir: “*Askeri müdahale veya darbenin her zaman karşısında olmak yetmez, şu veya bu amaçla ‘davetçi’ olmamak daha önemlidir. 1970’ler Türkiye’sinde siyaset yapan pek çok kişi ve çevre, partili veya partisiz siyasi elit (bir iki istisna dışında), askeri darbelere karşı olduklarını ‘söz’ ile ifade edebilirler ama çıkarttıkları uyumsuz seslerin, Generaller tarafından askeri darbenin gereğesi diye ilân edilmesine, halk kesimlerince verilen desteği inkâr edemezler*”. Bkz. Hikmet Özdemir, **Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Ordunun Olağandışı Rolü** (Türkiye Örneği), İstanbul: İz Yayıncılık, 1994, s.412.

⁸¹⁰ Erbakan'ın desteğinin hakikaten kerhen olduğu anlaşılıyordu. Sert muhalefette Ecevit'ten aşağı kalır yönü yoktu; öyle ki düzenlediği basın toplantılarında bir fileyi dolduruyor ve mevcut ücretlerle bu filenin asla dolamayacağını söylüyordu. Verdikleri desteğin, milletin Demirel'i 3 ay daha görüp gerçekleri anlaması için olduğunu söyleyen Erbakan, Demirel'in tek derdinin dışarıya ne derse onu yapmak olduğunu vurgulayarak, bu kararlar uygulanırsa yakında sosyal patlama ortaya çıkacak diyordu. Bkz. “*Erbakan: Bu filenin faturası 923 liradır*”, **Milliyet**, 7 Şubat 1980.

⁸¹¹ Ecevit, uyarı mektubu sonrasında yapılacak en akıllıca işin AP-CHP büyük koalisyonunun kurulması olduğundan bahisle, bunun müdahale yanlılarının elini kolunu bağlayacağını ifade ederek sözlerini şöyle sürdürüyordu: “*Eğer öyle bir hükümet kurulabilseydi ve cumhurbaşkanı seçilebilseydi öyle bir müdahale olmazdı veya kolay kolay olmazdı*”. Bkz. Yavuz Donat, **Sandıktan İhtilâle 1977–1980** (Yavuz Donat'ın Vitrininden-1), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987, s.567.

⁸¹² Ali Fethi Esener'in Kara Kuvvetleri Komutanlığına atanmasına ilişkin kararnameyi bile geri çeviren Korutürk'ün bu safhada bir azınlık hükümeti konumundaki Demirel'den gelecek böylesi bir talebi kabul etmeyeceği söylenebilir. Demirel bu yargısında haklıymış gibi gözüküyor. Görev süresi bitmeye yakın, bir an evvel salimen görevden çekilmekten başka bir amaç gütmeyeceğini sıkça dillendiren Korutürk, Türkiye'deki Cumhurbaşkanlığı makamının denli tartışılır bir mevkiye bulunduğu somut göstergelerinden biridir. Uyarı mektubunun ardından Demirel'le görüşen Korutürk, Demirel'e bir darbe olasılığının olmadığını söylüyor, bu işin üstesinden beraberce

Aslında komutanların hazırlıklarının genel çerçevesi, harekâtın başarıyla gerçekleştirilip yönetimi pürüzsüzce ele almaya kadar ayrıntılandırılmıştı. Sonrası için bir hazırlık yapıldığı söylenemezdi. Darbenin ilk günlerinde eski siyasîlere karşı yorumsuz kalan Evren'in giderek sertleşmesi bunun açık bir kanıtı gibi gözüküyor.⁸¹³ Askerlerin hükümet erkânıyla olan ilişkilerindeki üst perdeden konuşma biçiminde görülen davranışlar, sivil bürokratların dikkatinden kaçmıyordu. İçişleri Bakanı'nı, mecliste bekleyen kanunların yasalaşmasındaki gecikmeden dolayı azarlayan Genelkurmay temsilcisi bunun örneklerinden sadece biriydi.⁸¹⁴ Tüm bu gelişmeler üzerine eklenen iki gelişme daha meydana geldi. Ersin ve Şahinkaya'nın görev süreleri birer yıl daha uzatıldı. Böylece 30 Ağustos'ta emekli olacak Deniz Kuvvetleri Komutanı Ora. Bülend Ulusu dışında komuta kademesinde olası bir dağılıma da belki de bilmeden, önlenmiş oluyordu.⁸¹⁵

Hükümet 1981 yılında yapılması gereken seçimlere kadar ekonomiyi rayına oturtmak amacıyla bir önlem paketi hazırlıkları içine girmişti. Bu işe memur edilen şahıs ise 1983'ten ölümüne kadar tam on yıl Türkiye'nin siyasi hayatına damgasını vuracak olan Turgut Özal'dı. 24 Ocak 1980'de açılan paket Türk siyasi hayatında 24 Ocak kararları olarak anılacaktı. Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları da 24 Ocak Kararları konusunda bilgilendirilmek üzere bizzat Turgut Özal tarafından verilen brifingde bulundular. Turgut Özal ismi o andan itibaren askerlerin kafasında yer etti.⁸¹⁶ 24 Ocak Kararları, acı reçete diye isimlendirilen ekonomik paketlerin belki de en

---

gelebileceklerine inandırıyordu. Bkz. William Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset** (1789'dan Günümüze), çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayını, 1996, s.203.

⁸¹³ Bir rejimin askeri ihtilâl döneminde bile olsa siyasi partiye sahip olup olmamasının ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından 12 Eylül'ün özel bir yeri vardır. 27 Mayıs ve 12 Mart dönemlerinde bir kısım parti ya da partilerin kapatılmış olmalarına rağmen açık tutulan partilerin, görece yumuşak bir geçiş dönemini kolaylaştırdıkları söylenebilir. Oysa 12 Eylül siyasi partilerin feshine dair kanunun yürürlüğe girmesinden sonra, inanılmaz boyutlarda sertleşmiş, askeri idare karşısında başta partiler olmak üzere herhangi bir örgütlü siyasi gücün bulunmaması, bunu kolaylaştırmıştır. Ordunun darbe sonrası yönetimde *"toplumun sosyo-ekonomik yapısı açısından belirli bir sosyal grubun etkisi altında, ya da gene toplumdaki algıladıkları kendi değerler sisteminin yönlendirmesi sonucu ideolojik tercihlerini açığa vuracakları bellidir"*. Bkz. Mehmet Akad, **Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri**, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1976, s.80.

⁸¹⁴ Genelkurmay Temsilcisinin İçişleri Bakanını azarlarken kullandığı cümle şöyleydi: *"Beyim, bu kanunlar ne kadar zamandır bekliyor biliyor musunuz?"*, bkz. Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, s.173.

⁸¹⁵ Ersin ve Şahinkaya'nın görev sürelerinin uzatılmasında kanunî bir mani yoktu ancak Ulusu için bir formül bulunamadı. Eğer bulunsaydı, Tümer yerine Ulusu, başından beri içinde bulunduğu darbe planlarının uygulanmasında MGK üyesi olarak yer alacaktı, bkz. Arcayürek, **12 Eylül Doğru Koşar Adım, Kasım 1979–Nisan 1980**, (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–9), s.420.

⁸¹⁶ Komutanlar sunumdan o kadar memnun kaldılar ki, bir ara boğazı kuruyan Özal'ın bardağını bizzat Bülend Ulusu doldurdu. Sunumun sonunda Evren, Özal'a hitaben şunları söylüyordu: *"Bize ekonomik konuları ve ekonomik durumu çok açıkça anlattınız. Hatta bana kalırsa, beklemediğimiz kadar açık anlattınız. İlk defa burada bu kadar açık oldu. Çok teşekkür ederiz. Aslında bu konuların radyo ve televizyonda da halka böyle anlatılması gerekir. Çok faydalı olur"*. Bkz. Emin Çölaşan, **24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987, s.117.

ağırıydı. Türk parası ABD Doları karşısında bir kez daha devalüe ediliyor; ücretli kesimlerin maaşları donduruluyordu. Kararların disiplinle uygulanmasının bir ölüm kalım meselesi olduğu hususunda askerler ikna edilmişlerdi ancak en önemli itiraz ya da öngörü Ecevit'ten geldi. Ecevit bu iktisâdi modelin Türkiye'yi önünde sonunda Güney Amerika'daki ülkeler seviyesine indirebileceğini, böylesine bir modelin kalkınmakta olan bir ülkede demokrasiye ket vurulması sonucunu yaratabileceğini ifade ettiğinde askerlerden gelen tepki sertti.⁸¹⁷ Örtülü olarak, verilen cevapta Türk ordusunun asla Güney Amerika ülkelerinin ordularına benzemeyeceği ifade edilerek bir anlamda “*evet idareyi ele alacağız ancak Güney Amerika ülkeleri ordularının uyguladığı biçimde değil*” mesajı veriliyordu.

Parlamentoyu gözden düşürmenin askeri vesayet altında yönetilmeyi benimsemekle eş değer olduğu hususu sıkça dile getirilir. Yetmişlerin meclisleri, dağınık siyasi yapının parlamento mozaikini ne hale getirdiğinin en somut örnekleriyle doludur. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün 6 Nisan 1980'de görev süresi doluyordu ve görevi bırakmasıyla birlikte bu vazifeyi vekâleten Cumhuriyet Senatosu Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil yürütmeye başlayacaktı.⁸¹⁸ Her iki partinin genel sekreterleri bir aday üzerinde anlaşarak bu makama lâyük bir ismin getirilmesi konusunda görüşmek üzere bir araya gelmişler ancak bu ismin kim olacağı sorusuna cevap bulunamamıştı.⁸¹⁹

22 Mart 1980'de seçim turları yapılmaya başladığında AP'den Sadettin Bilgiç, CHP'den ise Muhsin Batur aday gösterildiler. Bu iki isim de parlamentodaki her üyenin çekincesiz oy verebileceği isimler değillerdi. Çoğu milletvekilinin gözünde; biri Demirel'den bile daha sert ve uzlaşmaz kişiliğiyle tebarüz etmiş, diğeri ise demokrasi, 12 Mart'ta inim inim inletilirken, başköşede keyifle çubuğunu tüttürmüş bir muhtıracıdır. Batur'un aday gösterilmesinde, parti içinde çeşitli sorunlar yaşayan Ecevit'in onayı bile alınmamıştır. Batur ismi, aslında bir parça askere verilecek güvence anlamını da taşıyordu. Gayriciddî bir edayla yaklaşılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinden netice almak bir türlü mümkün olmuyordu. Seçilmek için gerekli olan 318 oya Batur

---

⁸¹⁷ Ecevit, MGK'nın 52 sayılı kararını eleştirdiği için, 18 Haziran 1982 tarihinde Ankara 2 Nolu Sıkıyönetim Mahkemesinde yargılanırken yaptığı konuşmada da 24 Ocak hakkında ağır ifadelerde de bulunmuştu. “*24 Ocak kararlarının Türkiye'de demokrasinin sonu olacağını, halkı da, giderek sanayimizi ve tarımımızı da ezeceğini daha ilk gününden söylemiş bir kimsenin tam suskunluğa mahkûm edilmesi belki de o kararlardan sonuç alabilmenin bir gereği sayılmıştır*”. Bkz. *Bülent Ecevit'in 52 Sayılı MGK Kararı ile İlgili Mahkeme İfadeleri*, Cüneyt Arcayürek, **Hapishanedeki Ecevit**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986, s.244.

⁸¹⁸ “*Korutürk dün veda etti. Cumhurbaşkanlığına Çağlayangil vekâlet edecek*”, **Akşam**, 7 Nisan 1980.

⁸¹⁹ Sürecin tıkanmaya meyyal olduğu düşüncesiyle Nisan ayında görev süresi dolacak olan Korutürk'ün yerine kimin Cumhurbaşkanı seçileceği tartışmaları başlayınca Demirel'in ilginç tepkisiyle karşılaşıyordu, bkz. “*Başbakan: Cumhurbaşkanı seçiminin tartışılması zamansızdır*”, **Cumhuriyet**, 17 Mart 1980.

15,⁸²⁰ Bilgiç ise ancak 108 oy yaklaşılabildi.⁸²¹ Her iki aday da kendi partilerinden bile fire veriyorlardı. Batur seçilmeye çok yaklaştıysa da seçim uzadıkça adaylığını sürdürebilmek için gerekli olan parlamento üyeliğindeki görev süresi doluyordu. Sonunda kontenjan senatörü olan Batur'un adaylığına, görev süresi vefa etmedi.⁸²²

Süreç bu şekilde işlerken Ecevit'ten onarım hükümeti teklifleri üst üste gelmeye devam ediyordu. Ecevit'in en büyük kaygısı MHP'li militanların gitgide artan etkinlikleriydi. Demirel'in erken seçim çağrısına karşı sarf ettiği cümlelerde, ülkücü militanların sokak başlarını tuttuğu bir ortamda sağlıklı bir seçimin mümkün olmadığı şeklinde cevap veriyordu. Demirel ise azınlık hükümetini dışarıdan destekleyen MHP'ye karşı ölçülü bir dil kullanıyor; CHP'nin iktidar partisi olduğu süre içinde bu iddialarını dosya haline getirip, savcılığa verebilecek durumda olduğunu bu çerçevede Anayasa Mahkemesinin adı geçen parti hakkındaki iddialar doğru ise gerekeni yapacak olduğunu belirterek “*niye o zaman yapmadın*” demektedir. Sendikalar da hükümete karşı seslerini yükseltmeye başladılar; özellikle de DİSK.⁸²³ MHP'nin yasal bir parti olduğunu belirten Demirel'e göre hükümetin seçim istediği ve muhalefetin kaçtığı tek ülke Türkiye'dir. Bu arada ilginç bir aday Bilgiç'in yerine yine AP tarafından çıkarılıyordu. Ziverbey'deki işkenceli sorguların baş müsebbibi olduğu iddia edilen E. Org. Faik Türün.⁸²⁴

Dış politikada Demirel de ABD'nin istedikleri karşısında uyumlu özellikler sergilemiyordu,⁸²⁵ ABD de bu durumdan rahatsız, sivillerin ülkelerinin bağımsızlıkları karşısında geri adım atmaz tutum almalarını NATO ittifakına ihanet olarak algılıyordu. Carter Doktrini olarak belirlenen, temelde Suriye, Yemen ve Etiyopya'ya sirayet etmiş,

---

⁸²⁰ Seçim turlarında bir ara 303 oya kadar çıkan Batur'un bu başarısı karşısında endişeye kapılanlar da vardı. Eski DP'lilerden Mehmet Erdem geçirdiği mide spazmı sırasında kendisine ilk yardım yapılırken “*27 Mayıs 1960 günü Menderes'le beni aynı uçakta götüren Batur Paşa yoksa Köşke gidiyor mu?*”, diye feryat ediyordu. Bkz. Batur, **Anılar ve Görüşler** (Üç Dönemin Perde Arkası), s.540.

⁸²¹ Sadettin Bilgiç neticeler bu şekilde ortaya çıkmaya başlayınca, Cumhurbaşkanı seçiminin, yapılacak bir anayasa değişikliğiyle doğrudan halk tarafından seçilmesini öneriyordu, bkz. “*Cumhurbaşkanını millet seçmelidir*”, **Tercüman**, 28 Mayıs 1980.

⁸²² Uzlaşarak bir cumhurbaşkanı seçme konusunda umutlar gittikçe tükeniyordu. AP ile bu hususta bir türlü anlaşamayan CHP, bir müddet sonra senatodaki Milli Birlik, Kontenjan ve Bağımsızlar grubuyla görüşeceğini açıklıyordu, bkz. **Tercüman**, 31 Mayıs 1980.

⁸²³ “*Baştürk: İktidar daha büyük katliamlar peşinde, bizim de gündemimizde daha büyük eylemler var*”, **Cumhuriyet**, 17 Mart 1980. İfadelerdeki kıskırtıcılık dikkat çekici.

⁸²⁴ Oysa aynı Türün, daha önce AP'den İstanbul senatörlüğüne aday gösterilmiş ve AP, İstanbul'da tarihinin en düşük oy oranına düşüvermişti. Bkz. Ali Sirmen, **On İki'den On İki'ye Türkiye**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1988, s.185.

⁸²⁵ Nitekim Türk-Amerikan ilişkilerinin kopma noktasına en çok yaklaştığı anlar Demirel'in işbaşında olduğu yıllara denk geliyordu. Ambargoda ısrar üzerine MC hükümeti döneminde kapatılan üsler bunun bir göstergesiydi, bkz. Doğan Uluç, “*Yılların dostluğu 15 dakikada bitti*”, **Hürriyet**, 26 Temmuz 1975.

Afganistan'ı da kontrol etme noktasında olan SSCB'nin Basra Körfezine iniş için girişebileceği muhtemel bir askeri harekâtı önlemek amacıyla deklare edilmişti. Doktrin gereği tasarlanan: Çevik Kuvvet'in Türkiye'de konuşlandırılması planı karşısında Türkiye'nin sert çekinceler ileri sürmesi artık Türkiye'de sivil bir idareyle çalışılmasının imkânsız olduğu kanaatini doğuruyordu.⁸²⁶ Ege'deki komuta kontrol bölgelerinde hiçbir değişiklik olmadan tekrar NATO'nun askeri kanadına geri dönmeyi isteyen Yunanistan'a, Türkiye'ye hakkını verip, geri dönmesi koşulunun öne sürülmesi de bir başka sıkıntı konusuydu. Çevik Kuvvet⁸²⁷ meselesine ilişkin olarak bizzat ABD Dışişleri Bakan Yardımcılarından birine karşı sarf edilen, "*Türkiye'deki üsleri bizim iznimizin dışında başka amaçlara yönelik olarak kullanamazsınız*" sözleri ABD nezdinde soğuk duş etkisi yapıyordu.⁸²⁸

İç siyasi çekişmelerin sokak boyutundaki vahameti günden güne ülkeyi istikrarsızlığın kucağına iterken artık hemen her çevrede Türkiye'de askeri bir müdahalenin yakın olduğu hissiyatını uyandırıyor. İç siyasetin en önemli gelişmelerinden birinin yeniden kurulmaya çalışılan Ecevit-Erbakan diyalogu olduğu söylenebilir. Ecevit ısrarla kurulacak bir onarım hükümeti tezini savunurken bu çağrıya Demirel'in sert ifadelerle red cevabı vermesi karşısında bu kez Erbakan'la bir hükümet kurulabilir mi? sorusu gündeme geliyordu. Erbakan meclisteki sandalye sayısına bakmadan kendisinin Başbakanlığında bir hükümet kurulmasının kabul edilmesi şartıyla, Ecevit tarafından hükümet hakkında verilecek gensoruyu destekleyeceklerini ifade edince, Ecevit büyük bir tepki gösteriyordu.⁸²⁹ Bu aşamada geri adım atan Erbakan, hükümete verilecek gensoru hakkında CHP'den Altan Öymen'le birlikte çalışmalar yapmak üzere Oğuzhan Asiltürk'ü görevlendirdi. Ecevit umutlanmıştı; böylece sokakları MHP'nin kontrolüne bırakan Demirel düşecek; milli bir hükümet

⁸²⁶ Bu haber basında yer aldığı kamuoynun buna asla tahammül edemeyeceği anlaşılıyordu, bkz. "*ABD'nin Basra Körfezine müdahale için Türkiye üzerinde hava koridoru istediği öne sürüldü*", **Cumhuriyet**, 17 Mart 1980.

⁸²⁷ ABD açısından Çevik Kuvvet'in konuşlandırılması, bir ihtiyaçtan mütevellitti. Bölgedeki ABD yanlısı Arap ülkeleri, olası bir askeri darbe tehdidi karşısında, elleri kolları bağlı kalacağı korkusuyla güçlü ordular kuruyorlardı. Suudi yönetimi, ABD'nin bütün ısrarına rağmen milli askerlik sistemine geçmemekte ayak diretiyor; sadece 35 bin kişilik bir muhafız gücünü silâh altında tutuyordu. Bkz. Güldemir, **Çevik Kuvvetin Gölgesinde Türkiye**, s.96.

⁸²⁸ Ambargoyla birlikte İncirlik haricindeki ABD üslerini kapatan Türkiye'nin bu tavrı ABD açısından tam anlamıyla anlamsız bir mantık muhakemesinin yapılmasına bile neden olmuştu. Öyle ki Demirel'e karşı Ford, şu anlamsız, bir o kadar da şuursuz sözleri sarf ederken, Demirel'in cevabı tam manasıyla vurucu oldu. "*Ford: Sayın Demirel, üsleri kapatmanız, müttefiklik ruhu ile bağdaşmaz. Demirel: Sizin Türkiye'ye silâh ambargosu uygulamanız müttefiklik ruhu ile bağdaşır mı Sayın Ford?*". Bkz. Güldemir, **Çevik Kuvvetin Gölgesinde Türkiye**, s.33.

⁸²⁹ Havanda su dövmek deyimiminin çok güzel özetlediği bir sağırlar diyalogu eşliğinde yürüten Türk siyasetinin aktörleri âdeta askere davetiye çıkarıyorlardı. MSP'li Oğuzhan Asiltürk, % 10'u aşamayan oy oranlarını görmezden gelerek katıldığı bir açikoturumda "*Biz bir anayasa koyalım, siz bir anayasa koyun, bakalım millet hangisini seçecek*" diyebiliyordu, bkz. Nazlı Ilıcak, "*Millete gitmek*", **Tercüman**, 31 Mayıs 1980.

kurulacaktı.⁸³⁰ Yeni hükümet, bağımsız birinin başbakanlığında pekâlâ kurulabilirdi ve buna hiç mi hiç itirazı yoktu. Parti içindeki muhalefetin tepkisi ise olumsuzdu; muhalifler Demirel'in düşürülmesine karşı çıkıyor; iktidarda biraz daha yıpranmış bir Demirel'in, gelecek seçimlerde CHP'nin tek başına iktidarı için iyi bir fırsat olduğunu iddia ediyorlardı. Ecevit, bu yorumlara tabii ki katılmıyordu, yakın gelecekte hiçbir seçimin olamayacağı koşullara doğru sürüklenen bir Türkiye'nin yaratılmaya çalışıldığının idrakinde olan çok az sayıdaki siyasi şahsiyetten birisiydi.⁸³¹

27 Mayıs 1980'de eski Gümrük ve Tekel Bakanı Gün Sazak öldürülüyordu.⁸³² Ülke, 1980 yılının Haziran ayına girildiğinde mevcut anarşi ve terör ortamının yükselişe geçtiğine tanıklık etti. 18 Haziran'da CHP Nevşehir İl Başkanı Ali Feyzi Alaloğlu öldürülmüş; Ecevit'in de katıldığı cenaze törenine saldırılmıştı. Ecevit, vilâyet konağına sığınmak zorunda bırakılmıştı. Ecevit, özellikle valinin tutumuna çok sinirlenerek vilâyetten başbakanlığı arayarak yardım istemek mecburiyetinde kalmıştı.⁸³³ Bir gün öncesinde ise çok önemli bir kararın alındığı Genişletilmiş Sıkıyönetim ve Milli Güvenlik Toplantısına katılan komutanlar, bir araya geldiler. Org. Evren tüm kuvvet komutanlarıyla ikinci başkan Saltık'ı çağırarak müdahaleyi içeren Bayrak Planı'nın tatbikine başlama günününün 11 Temmuz 1980 günü saat 04.00 olduğunu açıklıyordu. Bayrak Planı özel kuryeler vasıtasıyla dağıtılmaya başlandı.⁸³⁴

CHP ile MSP arasındaki pazarlıklar ise sürüyordu. Erbakan, kendi başbakanlığında ısrarcı olmadı ancak başbakanı kendilerinin seçmesi ve onun yardımcısının ise mutlaka kendisinin olması gerektiği tezini ileri sürünce ipler kopma

---

⁸³⁰ Sadun Tanju, Demirel ve Türkeş arasında yetmişli yıllar boyunca süre giden işbirliğinin sadece CHP tarafından değil, aynı zamanda AP tabanında, sanayi kesiminde ve özel sektör kurumlarında da tepki uyandırdığını yazıyor. Bkz. Sadun Tanju, **Tepedeki 4 Adam** (Genel seçim sonuçları ışığında, 1969'dan 1981'e Türkiye'nin siyasal gelişmesi üzerine bir araştırma), İstanbul: Gelişim Yayınları, 1978, s.95.

⁸³¹ Ecevit, kendi grubunun bu şekilde kanaat arz etmesi karşısında şunları söylüyordu. "*Arkadaşlar, eğer biz bu hükümetin daha çok yıpranmasını, halkın daha çok ıstırap çekmesini ve CHP'nin muhalefette daha çok puan toplamasını bekleme kararı verecek olursak, o zamana kadar rejim dayanabilir mi sanıyorsunuz?*". Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, s.207.

⁸³² "*MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak öldürüldü*", **Tercüman**, 28 Mayıs 1980. 27 Mayıs 1980 Salı gecesini öldürülen Gün Sazak'ın cenazesi de 30 Mayıs'ta toprağa veriliyordu. Ülkede salınan korku ve nefret dalgasının somut bir örneği olarak beliren bu cinayet sonrasında Türkeş: "*Mücadele şanlı bayrağımız yerine kızıl bayrak isteyenlerledir. Yıkılmak istenen Türk devleti, kurşunlanan Türk milletidir*", diyordu, bkz. **Tercüman**, 31 Mayıs 1980.

⁸³³ Dönemin muhalefet liderleriyle valilerin arası çoğu zaman mesafeli olmuştu. Sürekli değişen hükümetler bir önceki hükümetin atadığı valileri sıklıkla değiştiriyorlar; böylece mülkî âmirlerin politize olması sonucu ortaya çıkıyordu. Ecevit nasıl o dönemde muhalefet lideri olarak Nevşehir Valisinden şikâyetçiyse; Demirel de muhalefete geçtiğinde Ecevit tarafından atanan kimi valilere olan kızgınlığını yüksek sesle dile getiriyordu. Bkz. "*AP Genel başkanı şehirde mitinge izin vermeyen Burdur Valisini 'Uşak' diye suçladı, 'Burnunu sürtmezsek namerdiz' dedi*", **Hürriyet**, 20 Eylül 1979.

⁸³⁴ Evren, **Kenan Evren'in Anıları-1**, s.458.

noktasına geldi. Gensoru CHP tarafından verilmiş, 2 Temmuz günü güven oylaması yapılacaktı. Bu arada Bayrak Planı'nın özel kuryeler vasıtasıyla intikali devam ediyordu. Meclisteki görüşmelerde Erbakan'ın kullandığı sert üslûp karşısında bir ara CHP'liler umutlanır gibi olmuşlardı. Ancak Erbakan'ın son açıklaması umutları söndürdü. Erbakan yine de Demirel'i kerhen destekleyeceklerini ilân ediyordu. Hükümet 214'e karşı 227'yle güvenoyu aldı.⁸³⁵ Bu sonuç Bayrak Planı'nın da ertelenmesine yol açıyordu. Güvenoyu almış bir hükümeti dokuz gün sonra düşürmenin yaratacağı havayı iyi koklayan Evren, ordunun bir kez daha CHP + Ordu = İktidar, olmazsa ihtilâl suçlamalarına muhatap olmasını istemiyordu. Diğer taraftan OECD nezdinde yapılan borç ertelemeleri görüşmelerinin 22 Temmuz'a ertelenmesi de önemli bir etkendi. Bu nedenle 8 Temmuz'da Genelkurmay tarafından çıkarılan ikinci bir emirle, planın uygulamadan kaldırıldığı gizlice tebliğ edilerek, geri toplanması yönünde karar alınmıştır.⁸³⁶

Terör olaylarının kitleleşerek artma temayülü göstermesi 4 Temmuz'da Çorum'da patlak verdi; 18 kişinin öldürüldüğü olayların arkasından Fatsa'da olaylar başladı. Terzi Fikri lâkaplı Fikri Sönmez'in belediye başkanlığında uygulanan mini bir Sovyet deneyimi olarak nitelendirilen yönetim biçimi karşısında devlet otoritesini temsil edenlerin duyduğu tedirginlik had safhadaydı. Fatsa, solun gözünde kurtarılmış bir bölgeydi.⁸³⁷ Paramiliter güçlerin öncülüğünde yapılan Fatsa müdahalesi endişeleri arttıran bir hadise olarak tarihe geçti. Bu arada mecliste sıkışıp kalan Cumhurbaşkanlığı seçimleri sorunu devam etmekteydi. Makama vekâlet eden Çağlayangil'in Batı dünyası tarafından desteklendiği, Demirel'in de gönlünden geçen Cumhurbaşkanı adayı olduğu

---

⁸³⁵ CHP tarafından hükümet aleyhine verilen gensoru görüşmeleri sonrası yapılan güven oylamasının neticesi hakkında Anadolu Ajansı muhabirinin geçtiği haber aynen şöyleydi: "*Millet Meclisi Genel Kurulu'nda yapılan oylama sonunda hükümet 214 red oyu karşılığında, 227 oyla güvenoyu almıştır. Başbakan Süleyman Demirel'in hükümet hakkındaki güven isteği ile CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit ve arkadaşlarının gerekçeli güvensizlik önermeleri, Millet Meclisi Genel Kurulu'nda Birleştirilerek bugün oya sunulmuştur. Oylama sırasında, AP, MSP ve MHP grupları hükümete kabul, CHP grubu ile bağımsız milletvekilleri ise red oyu kullanmışlardır*". İstanbul Gazetesinin manşetini süsleyen ibare ise aslında durumu gayet güzel özetlemekteydi: "*Erbakan'a güvenen Ecevit son dakikada ortada kaldı*". AP'liler " *kabul*" diyen Erbakan'ı alkışlarken, Demirel ise bir anlamda Ecevit'in kurduğu Güneş Motel merkezli hükümete gönderme yaparak grubunda konuşurken şu sözleri sarf ediyordu: "*Hükümet olalım diye kimsenin karşısında eğilmedik!*", bkz. **İstanbul**, 3 Temmuz 1980.

⁸³⁶ Arcayürek, **Demokrasi Dur 12 Eylül 1980, Nisan 1980–Eylül 1980**, (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–10), s.307.

⁸³⁷ Ülkenin hemen her yerinde başlayan kamplaşmanın paramiliter güçlerin ortaya çıkması sonucunu yarattığını gösteren en iyi bir diğer misal Yozgat'ta olanlardı. MHP İl Başkanı Ruhi Bacanlı tarafından açıkça emrindeki 5 bin kişiyle herkesin izlendiği; güvenlik güçlerine istihbarat hizmeti verildiği; kimi zaman operasyonlara bizzat dâhil olduğu ifade edilirken, karşı taraf baskı altında olduklarını, zorla kepenk indirildiğini ve bağış adı altında haraç toplandığını söylemekteydiler. CHP İl Başkanı Harun Kurt ise Yozgat'ın MHP'nin kurtarılmış bölgesi olduğu iddiasını ortaya atarken, AP İl Başkanı Şahin Saygı, bu görüşe katılmadığını belirtiyor, bkz. **Hürriyet**, 16 Temmuz 1980.

söyleniyordu; seçilmesi katî bir hal alana kadar bekletilmesi tercih edilen Çağlayangil'in yıpranmaması için aday olarak önerilmediği seziliyordu.⁸³⁸

Cumhurbaşkanlığında Korutürk'ün, cumhurbaşkanlığına vekâlet ederken Çağlayangil'in iki lideri bir araya getirme gayretleri bir türlü sonuç vermiyordu. Ecevit ısrarla iki partinin bir araya gelerek temel meselelere güçlü ve kalıcı çözümler üretmeleri gerektiğini ileri sürerken; Demirel bir önceki dönemde “*ben bu işi beceremeyeceğim*” diyerek çekip giden bir liderin, şimdi ortada bir hükümet yokmuş gibi davranıp hükümet krizi senaryoları üretmesinden şikâyetçiydi. Kapalı kapılar ardında uzlaşmacı ve yumuşak bir tutum takınan Ecevit'in dışarıya çıkar çıkmaz kamuoyu önünde Demirel'i çok sert biçimde tenkit etmeyi sürdürmesi, Demirel cephesinde, Ecevit'in samimiyeti konusunda kuşku uyandırıyor. Ecevit'in basın karşısındaki tutumu gerçekten de çok kırıcıydı.⁸³⁹

Bir türlü belli bir aday üzerinde anlaşarak cumhurbaşkanlığı seçimini neticelendirmek mümkün olmayınca Çağlayangil bu kez 11 Temmuz'da tüm parti liderlerini bir araya getirmeyi denedi. Toplanan liderler âdeta havanda su dövüyorlar; beklendiği gibi toplantıdan müspet bir netice çıkmıyordu. Toplantının üzerinden henüz üç gün geçmişti ki CHP, terörün arkasındaki örgütlü güç olarak gördüğü MHP'yi koruyup kolladığı iddiasıyla dönemin İçişleri Bakanı Mustafa Gülcügil hakkında hem gensoru vermeyi, hem de suç duyurusunda bulunmayı kararlaştırıyor; AP, hemen bakanı istifa ettirerek parlamentoda bir kez daha hırpalanmanın önüne geçmeye çalışıyordu.

Takvimler 15 Temmuz 1980 Salı gününü gösterirken saat: 17.00'de terör bu kez bir milletvekilinin canının alıyordu.⁸⁴⁰ CHP İstanbul Milletvekili Abdurrahman Köksaloğlu kendisine dört el ateş eden bir teröristin kurşunlarının hedefi oluyordu. Hastaneye kaldırılırken yolda vefat eden Köksaloğlu hâdisesi karşısında Ecevit: “*Olay*

---

⁸³⁸ Bu arada; cumhurbaşkanlığı seçimlerinde yaşanan tıkanmayı aşma yönünde AP tarafından, cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesini öngören anayasa değişikliği teklifi 30 Mayıs 1980 saat: 14.30'da meclis başkanlığına veriliyordu, bkz. “*AP, Anayasa değişikliği teklifini Meclis Başkanlığına verdi*”, **Tercüman**, 31 Mayıs 1980.

⁸³⁹ “*Köşkteki anlaşma mecliste bozuldu*”, **Hürriyet**, 6 Ağustos 1980.

⁸⁴⁰ Sağ gruplara karşı hoşgörü ile yaklaşıldığı suçlamaları karşısında İçişleri Bakanı Mustafa Gülcügil şu ifadeleri kullanıyordu: “*sağ teröristler solcular kadar tehlikeli ancak daha acemi ve beceriksiz*”. Gülcügil, Çorum, Ordu ve Fatsa'daki olayların sol gruplar tarafından çıkarıldığını, devlete yardım amacıyla silâhlandıklarını ifade eden sağ grupların da, niyetleri ne olursa olsun en az sol gruplar kadar zararlı olduklarını ifade ediyordu. Öte yandan Yozgat MHP İl Başkanı'nın basında yer alan ifadeleri incelemek üzere, ilin valisine emir verdiğini belirtiyordu, bkz. **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1980.

Türkiye’de parlâmenter demokrasinin ağır tehlike ile karşı karşıya olduğunu bütün vahametiyle ortaya koymuştur”, diyordu.⁸⁴¹

Tarihler 19 Temmuz 1980’i gösterdiğinde yaşadığı fiyaskolarla dolu 12 Mart dönemi başbakanlığından sonra köşesine çekilen Nihat Erim’in bir suikasta uğrayarak hayatını kaybettiği haberiyle ülke çalkalanıyordu. İstanbul Dragos’ta meydana gelen suikastta Erim ve koruma polisi hayatlarını kaybediyorlardı. Saldırganların birinin kız olmak üzere dört kişi oldukları; olay yerine bıraktıkları Dev-Sol imzalı bir bildiriye “*Gün Sazak’ı cezalandırdık, şimdi de Nihat Erim’i cezalandırıyoruz*” deniliyordu.⁸⁴² Terörün eski bir başbakanı öldürebilecek kadar güçlendiğini göstermesi bakımından bu olayın vahameti meydandaydı.⁸⁴³ Erim’in cenazesi henüz kaldırılmıştı ki Türkiye yeni bir siyasi cinayet haberiyle çalkalandı. Maden-İş Sendikası Genel Başkanı Kemal Türkler, evinin önünde yaylım ateşine tutularak hunharca katlediliyordu.⁸⁴⁴ Hükümet sokaktaki kanı dindirmenin gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasına bağlı olduğu tezini işliyor; Demirel tasarı halindeki yasaların çıkarılması için liderlere mektup gönderiyordu. Bu esnada ordudaki hazırlıklar hızla tamamlanıyor; Genelkurmay Başkanı Org. Evren, mutad denetlemeler adı altında tüm askeri birimlerdeki astlarıyla istişarelerde bulunmak üzere ülkeyi bir uçtan bir uca kat ediyordu.

İki parti arasındaki diyalog yok muydu? Elbette vardı ancak neticesiz çabalar olarak kalmaya mahkûmdular. Ecevit sükûneti sağlamanın yolunun asla demokrasiden taviz vermekten geçmediği ısrarıyla, hükümetin getirmek istediği yeni yasal düzenlemelere karşı çıkarken; Demirel erken seçim diye diretiyordu. Ecevit’in MSP ve MHP’nin desteğiyle istenildiği zaman erken seçimin zaten yapılabileceğini, cenazelerin kaldırılmasının bile şiddetle engellendiği bir ülkede halkın sandığa güven içinde nasıl

⁸⁴¹ “...*Ve bir de milletvekili öldürüldü*”, bkz. **Hürriyet**, 16 Temmuz 1980.

⁸⁴² Nihat Erim’le birlikte Gün Sazak ve Abdullah Köksaloğlu’nun öldürülmesi hâdisesi karşısında merhum gazeteci Uğur Mumcu’nun kullandığı ifade: “*Hiç şüphemiz olmasın bütün olaylar, böylesine kanlı kargaşa ortamı için özellikle yetiştirilmiş profesyonel ellerce planlanıp uygulanıyor*” şeklindeydi, bkz. Uğur Mumcu, “*Kanlı Plan...*”, **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1980.

⁸⁴³ Ancak Demirel ve Türkeş’e göre Nihat Erim’in öldürülmesi 1974 affı nedeniyle cezaevlerinden tahliye edilmiş teröristlerin işiydi. Erbakan ise hükümetin aczinin ortaya çıktığını belirtirken, Cumhurbaşkanı Vekili Çağlayangil, siyasi çekişmeleri bir tarafa bırakarak rejim düşmanlarına karşı birleşilmesi gerektiğini ifade ediyordu, bkz. **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1980.

⁸⁴⁴ Erim cinayetinin üstünden henüz birkaç gün geçmişti ki bu kez bir önemli sendika lideri terörün kurbanı oluyordu. 1967–1977 yılları arasında DİSK Genel Başkanlığı da yapmış olan, Maden-İş Sendikası Genel Başkanı Kemal Türkler, evinden çıkarken uğradığı silâhlı saldırı sonucu hayatını kaybederken, koruma polisi de ağır yaralanıyordu. Bkz. **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1980. Doğruluğu tartışılmakla birlikte bu sendikanın tam anlamıyla Marksist yönelim içinde bulunduğu; kapanışında bile Enternasyonal Marşı’nın söylendiği; olay öncesinde sağ basında sıkça dile getiriliyordu, bkz. “*Maden-İş Genel Kurulu ‘Enternasyonal Marşı’ ile kapandı*”, **Tercüman**, 23 Aralık 1979. Ölüm emrinin Türkeş’ten geldiği iddiası için bkz. Suat Parlar, **Kontrgerilla Kışkırcısında Türkiye**, s.623.

götürülebileceği sualini soruyordu. Aslında Ecevit'in erken seçimi reddetmesi askeri darbedeki muhtemel tehirleri önlüyor; ülke adım adım yeni bir darbenin eşiğine doğru sürükleniyordu. Bir Ecevit bir Demirel iktidar oluyor; roller hemen değişiyordu. İktidarda iken insafli muhalefet isteyenler, muhalefet olduklarında insafı hemen elden bırakıyorlardı.⁸⁴⁵

Siyaset sahnesinden umutlar kesilmiş, en temel hak olan hayatta kalma hakkının muhafazası uğruna bireyi birey yapan temel hak ve hürriyetlerden feragat etme şeklindeki boyun eğiş, neredeyse toplumdaki tüm kesimlerde yaygınlaşmaya başlamıştı. Bir şekilde herhangi bir paşaya tesadüf eden kim olursa “*Paşam ne duruyorsunuz, ne zaman bu gidişe dur diyeceksiniz?*” şeklindeki beklentilerini alenen açığa vurur olmuştu. Siyasîlerden kimilerinin bile “*artık bu işi siz halledersiniz*” şeklindeki imalı konuşmaları sıkça işitilir olmuştu.⁸⁴⁶

5–7 Ağustos tarihleri arasında toplanan Askeri Şura da emekliğe sevk edilen Deniz Kuvvetleri Komutanı Ora. Bülend Ulusu'ya Başbakan Demirel, Roma Büyükelçiliğini teklif ededursun, komuta şekillenmesinin müdahalede rol oynayacak önemli isimleri bir üst göreve ya da rütbeye terfi ettiren şura sonrasındaki en büyük sıkıntı, terfi edemeyip emekliye sevk edilen komutanların 11 Temmuz tarihli Bayrak Planı'nı küskünlüklerinden kaynaklanan fevrlikle hükümete jurnal etmeleri ihtimali olarak ortaya çıkmıştı. Ancak bu gerçekleşmedi, komutanlar sırlarına sadık kaldılar; bu nedenle bu mevkide olan emekli komutanların hemen hepsi bir şekilde askeri yönetim döneminde belli sivil vazifelere atanarak ödüllendirildiler. İşte müdahale günü olarak 12 Eylül'ün tespiti de bu esnada gerçekleşmiştir. Komutanlar yeni bir ertelemenin gitgide harekete geçmeden pasifize edilmeleriyle sonuçlanabileceği ihtimalini görmeye başlıyorlardı.⁸⁴⁷

Bu arada mecliste erken seçim üzerine yapılan tartışmalar ilginç bir mahsul veriyordu. Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan raporla Cumhurbaşkanı

---

⁸⁴⁵ İrfan Derman, “*Sert Muhalefet Ne Kazandırır?*”, **Güneş**, 25 Aralık 1979.

⁸⁴⁶ “*Örneğin, AP'li Selahattin Kılıç'ın bir komutana 'Artık bizden bir şey beklemeyin. Ne yapacaksınız yapın' demesi, Adalet Partisi tabanının müdahale istediği şeklinde bir işaret olarak nitelendiriliyordu*”. Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, s.245.

⁸⁴⁷ Cumhurbaşkanı'nın tüm yetkilerini kullanması açısından yasal bir engel olmamasına rağmen bu konuda çeşitli itirazlara uğrayan Cumhuriyet Senatosu Başkanı sıfatıyla makama vekâlet eden Çağlayangil'in, olası bir emekliye sevk kararnamesine imza atması başlı başına bir risk olarak görülüyor muydu bilinmez? Lâkin Çağlayangil'in, Demirel'in gizli Cumhurbaşkanı adayı olduğu, seçim süreci devam ederken henüz yıpranmaması için adaylığa soyundurulmadığı iddia ediliyordu. Bu açıdan Demirel'e geçmişten gelen bir bağlılıkla verdiği her talimata uymaya teşne bir kişiliğe sahip olduğu söyleniyordu. Bkz. Mehmet Turgut, **Siyasetten Portreler**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990, s.402.

seçilmeden milletvekillerinin yemin edemeyecekleriyle gerekçelendirilen teze göre bu durum anayasa aykırıydı. Dolayısıyla erken seçime gitmek de anayasaya aykırı olacaktı.⁸⁴⁸ MSP ve CHP'nin hükümeti düşürmek üzere Ağustos ayının sonlarına doğru tekrar temasa geçmeleri diğer bir önemli gelişme olarak kaydedilebilir. Dışarıdan hükümete kerhen destek verdikleri bilinen MSP, istemediği yedi bakanın değiştirilmesi gerektiği koşulunu ileri sürüyordu. Hayrettin Erkmen Olayı bu gelişmeler neticesinde meydana geldi. Dışişleri Bakanı Erkmen düşürülmüş ancak hükümet bakanının arkasında durmak cesaretini gösterip güven tazeleme yoluna gidememişti. Erkmen bu durum karşısında kızgın ve küskündü. Hükümetini ve partisini şahsının arkasında durma cesareti gösterememekle suçluyordu.⁸⁴⁹

Askeri cenahta çalışma grupları hummalı bir biçimde faaliyet gösteriyor; demokrasinin tam anlamıyla askıya alınmasının planları yapılıyordu. Sıkıyönetim Komutanlarına öylesine geniş yetkiler verilmesi kararlaştırılmıştı ki, bu yetkiler ancak bir sömürgecinin başındaki genel valinin yetkileriyle kıyaslanabilirdi. Askeri müdahaleye karşı direniş gösterenlere aman verilmeyeceği; hele silâhlı bir direnişin vuku bulması halinde müsamahasız üzerlerine gidileceği, planlara aynen yansımıştı. Milli Güvenlik Konseyi adı altında kuvvet komutanları ve genelkurmay başkanından oluşacak konsey ilk planda hem yasama, hem de yürütme erkini elinde tutacak; bir süre sonra güvenilir birinin başkanlığında kurulacak kabineye yürütme yetkisi devredilecekti.

Artık geriye dönülmez bir yola girilmişti. Kimsenin olası bir engellemeden korkusu yoktu. Bizzat Genelkurmay Başkanı tarafından Demirel'e oldukça yakın birine Erkmen'in bakanlıktan düşürülmesi karşısında hükümetin de istifa etmesi gerektiği söyleniyor; ardından şu cümle müstehzi bir eda ile ekleniyordu: "*Bizim işimizi de kolaylaştırmış olursunuz.*"⁸⁵⁰ 2 Eylül'de müdahale kararının uygulanması Genelkurmay'daki J Başkanlarına veriliyordu.⁸⁵¹ Geriye sayım başlamıştı. Yaklaşan

⁸⁴⁸ Arcayürek, **Demokrasi Dur 12 Eylül 1980, Nisan 1980-Eylül 1980**, (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-10), s.320. Demirel ise muhalefetin seçimlere evet dememesi karşısında tedirgindi ve olabilecekleri seziyordu. "*Bu iş asker kokuyor. Her geçen gün daha kötüye gidiyoruz. Gelin erken seçime evet deyin*". Bkz. Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.24.

⁸⁴⁹ Erkmen hakkındaki gensoru sonrasında bu kez Maliye Bakanı İsmet Sezgin hakkında CHP tarafından gensoru verilmesi hazırlıklarına başlanıyor ancak araya 12 Eylül girince gerçekleşemiyordu, bkz. "*CHP Grubu'nda Maliye Bakanı'yla ilgili gensoru imzaya açıldı*", **Hürriyet**, 6 Ağustos 1980. Ayrıca bkz. Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.23.

⁸⁵⁰ Seçimlerin erkene alınmaması belki de darbeyi kolaylaştırmıştı. Yine de askerler ortamın en müsait olduğu anın, bir hükümet bunalımının yaşanması esnasında olduğunu görüyorlardı. Nitekim MSP'nin CHP gensorusuna kerhen de olsa AP lehinde oy kullanması, müdahale olasılığını geciktirmişti. Bu kez askerler, istifa etmiş bir hükümet sonrasında yenisinin kurulamayacağını, ayrıca erken bir seçime muhalefetin razı olmayacağını bilerek bu cümleleri sarf ediyorlardı. Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, s.259.

⁸⁵¹ "*Genelkurmay Başkanlığı'nın yedi ana birimi 'J Başkanlıkları' olarak anılıyor. Bunlar sırasıyla şöyle: Personel Başkanlığı (J-1), İstihbarat Başkanlığı (J-2), Harekat Başkanlığı (J-3), Lojistik Başkanlığı (J-4), Plan Prensipler*

darbeye mazeretler her gün birisi daha eklenerek çoğalıyordu. 6 Eylül 1980’de MSP tarafından Konya’da düzenlenen Kudüs’ü kurtarma mitingi açık bir provokasyona dönüştü. Bazı kişilerin taşıdıkları pankartlar açıkça lâik düzene meydan okur içerikteyken, İstiklâl Marşı’na karşı küçük bir grup tarafından yapılan saygısızlık kayıt altına alınıyordu.⁸⁵²

Darbenin geliyorum dediğini en iyi anlatan konuşma Ecevit tarafından 6 Eylül 1980’de Türkiye Petrol-İş Merkez Genel Kurul Toplantısında yapıldı.⁸⁵³ Ecevit konuşmasında aynen şunları söylüyordu:

“Türkiye’de sanki bir maç oynanıyor. Bu maçta sahada siyasal partiler ve siyaset adamları var. Toplumun büyük kesimi ise tribünlerde seyirci durumundadır. Sahada oynanan kavgalı dövüşlü, tatsız tuzsuz, sıkıcı ve sabır taşıyıcı bir maçıdır. Bu maçı izlemekten usananlar, artık, zaman zaman kendi takımlarına dahi kızar olmuşlardır.

İşçiler de genellikle tribünlerdeki seyirciler arasında yer alıyorlar. Orada tutulmalarına özellikle çalışılıyor.

Ortada bir yanlışlık var. Nerede bu yanlışlık?

Yanlışlık sahada aranıyor, takımlarda aranıyor, kaptanlarda aranıyor, kurallarda aranıyor. Tabii, kendine göre hepsinin, hepimizin kusurları var.

Ama bence asıl yanlışlık, demokratik siyasal mücadelenin bir tür seyirlik maç sanılmasıdır. Öyle bir maç ki, seyirciler ayrı, tribünlerde pasif durumda, sahada oynayan takımlar ayrı... Oysa demokrasi ancak bu tür ayrımlar ortadan kalktığı oranda gerçeklik kazanır... Toplum tribünde seyirci, partiler de sahada oyuncu durumunda olursa, yalnızca partilerle politikacılar soyunup sahaya çıkar, halk da tribünlerde seyirci gibi kalırsa, demokrasi gerçeklik kazanmaz. Demokrasinin böyle sanıldığı, böyle uygulandığı bir ülkede siyaset giderek çirkin ve anlamsız bir oyuna dönüşür. Tıpkı Türkiye’de olduğu gibi... Sonuç vermeyen kavgalı gürültülü bir çekişmeye dönüşür, toplumun sabrını tüketen bir kavgaya dönüşür. Yine tıpkı bizde olduğu gibi... Sonunda korkarım ki, biri çıkar, düdüğü çalar, 'oyun bitti, herkes evine' der ve bir anlamsız oyuna dönüşen demokrasi de böylece sona erer...

Tribünlerden sahaya ininiz. İşçi hareketinin ortak politikasını ve stratejisini Anayasa ve yasalar çerçevesinde saptayınız. Yalnız işçileri değil, tüm çalışanlarınızı köylüsüyle, memuru ile çalışarak hayatını kazanmış olanları düşünerek, gözeterek bu stratejiyi saptayınız. Birlikte izleyiniz. O zaman siz de kurtulursunuz, demokrasi de kurtulur. Demokrasimiz o zaman gerçek, işleyen ve halka mutluluk getiren bir demokrasi olur ve sahadaki kavga da biter. 'Yorgan gider kavga biter' değil. Yorgan büyür, kavga öyle biter...”

Hazırlıklar son aşamaya geldiğinde birileri (Erbakan) hâlâ meclisteki sandalye sayısına bakmadan azınlık hükümeti kurmaya heveslenirken; hemen her gün askeri

---

*Başkanlığı (J-5), MEBS Başkanlığı (J-6), Askeri Tarih ve Stratejik Etütler Başkanlığı (J-7). Bu yedi biriminin her birinin başında bir korgeneral görev yapıyor ve her korgeneral görev yaptığı birime göre anılıyor. Örneğin Genelkurmay Personel Başkanı J-1, Genelkurmay İstihbarat Başkanı J-2, Genelkurmay Plan Prensipler Başkanı J-5 olarak çağırılıyor., bkz. Mercan, **Apolet, Kılıç ve İktidar** (Orduda Yirmi Yıllık Olayları ve Komutanların Yıldız Savaşları), s.66, dn. 21.*

⁸⁵² Bu hareketleri yapanların yargılanmaları esnasında sarf ettikleri “*Biz rejime taraftar olduğu için Erbakan’ı protesto etmek için oturduk*” sözleri, daha sonra MSP davasının temyiz lâyihasında yer almış, MSP yöneticileri aleyhlerinde açılan davadan beraat etmişlerdir. Bkz. Sadık Albayrak, **MSP Davası ve 12 Eylül**, İstanbul: Araştırma Yayınları, 1990, s.238.

⁸⁵³ Arcayürek, **Demokrasi Dur 12 Eylül 1980, Nisan 1980-Eylül 1980**, (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-10), s.365 vd. Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, s.262. Arcayürek, **Hapishanedeki Ecevit**, s.211 vd.

müdahaleye davetiye çıkararak birisi de (Türkeş) gizlenmenin yolunu tutuyordu. Türkiye çok şeye gebedi ve 27 Mayıs'ın kudretli albayı Türkeş, hareketin ruhunu öğrenmeden ortaya çıkmayacaktı.⁸⁵⁴ 10 Eylül'de ABD'nde olan Tahsin Şahinkaya'nın durumu da daha sonraları çokça konuşuldu. Acaba Şahinkaya icazet almak için mi oradaydı yoksa tarihi önceden belirlenmiş bu ziyarete gidilmemesi durumunda bir şeylerin sezilenebileceği korkusuyla tüm sui tefehhümlere rağmen seyahatini iptal etmemiş miydi?⁸⁵⁵

11 Eylül'de Genelkurmay'da büyük bir hareketlilik başlamıştı. Öyle bir hareketlilik ki uzaktan bakıldığında olağanüstü durgunmuş gibi gözükse, herkesin sinirliliğini gizleyerek sanki normalden de normal bir çalışma temposu varmış hissini uyandırmaya çalıştıkları bir tempo. Müdahalenin iç tepkileri bekleniyordu ancak dış ilişkiler boyutu henüz netleşmemişti. Avrupa ve ABD hükümetlerinin hepsinin böylesi bir müdahaleye olumlu baktıkları biliniyordu fakat generaller şunu çok iyi biliyorlardı ki Batılı hükümetler kendi kamuoylarına karşı çok duyarlıydılar; kamuoyundan yükselecek bir tepki karşısında ne yapacakları belli olmazdı.⁸⁵⁶ Dönemin Genelkurmay Plan ve Prensipler Başkanı Korg. Necip Torumtay Brüksel'deki NATO Merkezinde görevli Tümğ. Sabahattin Paşa'yı arayarak Türkiye saatiyle 03.00'de kendisini aramasını istedi. Belçika saatiyle 01.00 demek olan bu saatte karargâhtan aramanın çok güç olduğu itirazı karşısında Torumtay fikir değiştirerek kendilerinin irtibata

---

⁸⁵⁴ Türkeş'in gizlenmesine neden olan hissiyatı kendi sözleriyle şöyleydi: “İhtilâlden geliyorum ben. Herkes birbirini kollar. Hiyerarşi içinde yapıldı. Ama sol bir cunta bu hareketten bir madil (sapılacak yer) alır ve kendi harekete geçebilir. Bunun için beklemek gerek”. Bkz. Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.30. Türkeş, bir anlamda darbenin ilk bildirisindeki açıklamaları işittikten sonra ortaya çıkmakta bir beis görmediğini örtülü bir biçimde ifade etmektedir. 12 Eylül'den önce defalarca yayın organlarından ilân ettikleri bunalımın ortadan kaldırılmasına yönelik teşhis ve tedavi önerilerinin aynen bildiride de yer aldığını ifade eden Türkeş, sözlerini şöyle sürdürüyordu. “Bu benzerlik ve – üslup farkları dışındaki- ayniyet o kadar aşikârdır ki, saf kalpli birçok vatandaş bu bildiriye bize mensup birinin hazırlayıp hazırlamadığını merak etmiştir”. Bkz. Türkeş, **Savunma** (12 Eylül Adaleti !), s.9. İşin ilginç tarafı kimi CHP'liler de hiyerarşi dışında yapılmış sağ bir darbeden kuşku duyuyorlardı: “İlk değerlendirmeyi kendi kendime yaptım. Demek ki müdahale hiyerarşi içinde yapılmıştı. İkincisi de ordu dışındaki aşırı sağ örgütlerin iktidarı söz konusu değildi”, bkz. Anadol, **12 Eylül Günleri**, s.24.

⁸⁵⁵ Amerika'dan icazet almak için bu ülkeye gönderildiği iddia edilen Şahinkaya'nın geziden erken dönmesi ve hiçbir şekilde böyle bir icazet isteğiyle ABD'de bulunmadığı ileri sürülmüştür. Şahinkaya, durumu ABD yetkilileriyle doğrudan görüşmediği halde açıkça ABD'nin onayının olduğunu hatta geç bile kaldığının düşünüldüğünü biliyordu. Bkz. Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, s.265. 10 Eylül 1980'de Şahinkaya onuruna Türk Büyükelçiliğinde verilen bir kokteylde, bir türlü neticelendirilemeyen cumhurbaşkanlığı seçimine yönelik olarak sorulan bir suale Şahinkaya'nın verdiği cevap, birilerine ipucu olabilir miydi: “Merak etmeyin, önümüzdeki 48 saat içinde Türkiye'nin bir Cumhurbaşkanı olacak”. Bkz. Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.19.

⁸⁵⁶ Zamanın önde gelen Batılı yayın organlarının darbeye verdikleri tepkileri içeren manşetleri dikkate alındığında, en azından ilk planda herhangi bir sui kanaatin olmadığı gözlenebilir. Gazete manşetleri için bkz. Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, ss.301–305.

gececeklerini söyledi. Genelkurmay'ın giriş-çıkışları zorunlu ziyaretçiler dışındaki herkese kapatıldı.⁸⁵⁷

Darbenin bir gün öncesinde sivil idarenin kulağına belli belirsiz fısıltılar da gelir olmuştu. AP Genel Sekreteri Nahit Menteşe tarafından araştırılan bu haber üzerine Milli Savunma ve İçişleri Bakanını çağırıtıran Demirel, asıl ipucunun o gün içinde aylık olağan görüşmelerini yapacak Çağlayangil ve Evren arasındaki mülâkattan çıkabileceği düşüncesiyle konuyu Çağlayangil'i aktararak nabız yoklamasını istedi. Çağlayangil'in tüm ısrarlı ve imalı sorularına rağmen Evren renk vermiyordu. Çağlayangil'in bir şey çok dikkatini çekmişti: Evren, her zamanki saygılı tavrını bu kez biraz abartılı hale getirmişti. Bu bir işaret sayılabilir miydi?⁸⁵⁸ Olağanüstü bir takım şeyler döndüğünü fark eden sadece hükümet ve partililer değildi. Amerikan Yardım heyeti JUSMATT'ın başındaki General Thompson ordunun alarma geçtiği, bunu fiili bir müdahalenin izleyeceği haberini ABD Büyükelçisinden önce alelâcele Pentagon'a geçti.⁸⁵⁹ JUSMATT ile TSK arasında çok yakın ilişkiler vardı. Türk subayının nabzını çok iyi tutacak biçimde teçhiz edilmiş ABD'li subaylar, yaklaşan darbenin farkındaydılar. Bayrak Planı tüm ordu ve kolordulara intikal ettirilmiş, tabur komutanlarına kadar plan indirilmişti. Tüm komutanlar saat 04.00'te radyodan gelecek sinyali bekliyorlardı.

Bu arada Genelkurmay'daki J Başkanlarına ele geçirilecek bakanlıklar paylaştırılıyor; olası direnmeleri önlemek, temizlemek üzere kesin talimatlar veriliyordu. Rütbeleri Albay olan irtibat subayları vasıtasıyla teslim alınacak bakanlıklar arasındaki eşgüdümü bir hava tuğgeneralisi sağlayacaktı. TRT ve PTT çok kilit mevkiydiler; her iki kurumun genel müdürleri farklı bahanelerle Genelkurmay'a çağrılarak bir anlamda enterne edildiler.⁸⁶⁰ Hükümetteki dört isim bir araya gelmişler, 11 Eylül'ü 12 Eylül'e bağlayan gecede kıpırdanmaların manasını çözmeye çalışıyorlardı. Bir şeylerden işkillendikleri kesindi ancak MİT'ten gelen herhangi bir

---

⁸⁵⁷ Harekâttan bir gün önce Ankara'nın 23 farklı yerinde bombalar patlamış ancak ertesi günü ise olayların bir bıçak gibi kesilmesi akla bazı soru işaretleri getirmişti. Bkz. Davut Dursun, **Ertesi Gün: Demokrasi Krizinde Basın ve Aydınlar** (27 Mayıs–12 Mart–12 Eylül), İstanbul: İşaret Yayınları, 2000, s.218.

⁸⁵⁸ Evren-Çağlayangil görüşmesi son derece olağan geçmişti. Evren, yakın çalışma arkadaşlarına sürekli, en yakınlarına bile harekât hakkında ağızlarından bir şey kaçırmamaları konusunda uyarılarda bulunuyordu. Bkz. Birand/Bilâ/Akar, **12 Eylül** (Türkiye'nin Milâdi), s.168. Oysa Evren anılarında, harekâtı eşi ve kızına haber verdiğini belirtiyor, bkz. Evren, **Kenan Evren'in Anıları-1**, s.541.

⁸⁵⁹ ABD Ankara Büyükelçisi James Spain, darbeden bir gün önce bunu kendisine haber veren genç bir Amerikalı subayı başlangıçta dikkate almadığına hayıflanarak olayı anlatırken, 11 Eylül akşamı Arslanlı Kapı'nın kapıları kapatmasına rağmen, birilerinin haberi Washington'a uçurmayı, hem de 11 Eylül günü öğle vaktinde bekledikleri biliniyor muydu? Güldemir, **Kanat Operasyonu**, s.10 vd. Cüneyt Arcayürek, **Darbeler ve Gizli Servisler**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989, s.189.

⁸⁶⁰ Olayın an be an hikâyesi için bkz. Muammer Yaşar, **Paşalar Politikası**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990, s.20 vd.

istihbarat olmadığı gibi savunma bakanı da gayet müsterih anormal bir şey olmadığını söylüyordu. TRT ve PTT Genel Müdürlerinin, Genelkurmay'da oldukları haberi rahatlamalarını önlüyordu.

Aynı gece Başbakan Demirel çeşitli telefon görüşmeleri yaparak hemen herkesin bir şeylerin hazırlığı yapıldığı yönündeki kuşkularını cevaplamaya çalışıyordu. İçişleri Bakanı vasıtasıyla Ankara ve İstanbul Valileri aranmış her şeyin normal olduğu cevabı alınmıştı. Ancak İçişleri Bakanı Orhan Eren bir türlü Emniyet Genel Müdürüyle kontak kuramıyordu. Bir şeyler sezilebilir ihtimaliyle Demirel, Milli Savunma Bakanı Ahmet İhsan Birincioğlu'na Müsteşarı Org. Celâl Bulutlar'ı aramasını söylemiş ancak müsteşarın toplantıda olduğu gerekçesiyle görüşmeyi geri çevirmiş olması her şeyi apaçık özetliyordu. Müsteşar, yarın alaşağı edecekleri hükümetin bakanıyla muhatap olma mecburiyetini artık duymuyordu.⁸⁶¹

Feyzioğlu'nun askeri idarenin Başbakanı olacağı yönündeki niyete ilk itiraz Genelkurmay J Başkanlarından geldi. Askerlerin beğendiği tüm özelliklerine rağmen yine de bir partinin genel başkanı olması üstelik askerin dilinden anlamayacak bir sivil oluşu J Başkanlarının tepkisini çekiyordu. Liderlerin nasıl toplanacağı belli bir plana bağlanmalıydı. 27 Mayıs'taki Harp Okulu tecrübesinin nahoş izlerini silmek gerekiyordu.⁸⁶² Bu yüzden Evren hemen ikinci başkanı Necdet Öztoran'u çağırarak liderlerin evlerinden yakın oldukları isimlerin de eşlik edeceği bir kafilece alınması emrini verdi. Demirel'i teslim alacak ekibin içinde Nahit Mentеше; Ecevit'i teslim alacak ekibin içine CHP'li eski İçişleri Bakanı E. Hv. Org. İrfan Özyıldırım'ın dâhil edilmesi kararlaştırıldı.⁸⁶³

Saatler sabah 04.00'ı gösterirken, alelâcele yatağından kaldırılan TRT spikeri Mesut Mertcan'ın radyodaki anonsuyla TSK'nin idareye el koyduğu tüm yurda ilân ediliyordu. Mesut Mertcan tarafından okunan Evren'in bildirisi⁸⁶⁴ şuydu:

---

⁸⁶¹ Evren, **Kenan Evren'in Anıları-1**, ss.549-555.

⁸⁶² Sanıkların gerek Harp Okulunda toplanırken, gerekse buradan tutukluluklarının devam edeceği Yassıada'ya nakledilirken başlarına gelenler gerçekten inanılmazdı. Bu husustaki çarpıcı anlatımlar için bkz. Mehmet Turgut, **Siyasetten Sahneler**, İstanbul:Boğaziçi Yayınları, 1991, s.160 vd.

⁸⁶³ Her iki lider de bir anlamda nazik bir gözaltı hâdisesi yaşadılar. Demirel'in sözleri sanki bir parça Menderes'in akabetini bekler bir havayı yansıtıyordu: *"Bu yola sonuna kadar gitmek için çıktık, su testisi suyolunda kırılır, gidelim"*. Bkz. Arcayürek, **Demokrasi Dur 12 Eylül 1980, Nisan 1980-Eylül 1980**, (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-10), s.394. Bkz. Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.31.

⁸⁶⁴ **Milliyet**, 12 Eylül 1980.

"Yüce Türk Milleti;

Büyük Atatürk'ün bize emanet ettiği ülkesi ve milletiyle bir bütün olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti son yıllarda izlediğiniz gibi dış ve iç düşmanların tahriki ile varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içindedir. Devlet, başlıca organları ile işlemez duruma getirilmiş, Anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla Devleti kurtaracak birlik beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır. Böylece yıkıcı ve bölücü mihraklar faaliyetlerini alabildiğine artırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşürülmüştür. Atatürkçülük yerine irticaî ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek sistemli bir şekilde ve haince ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idarî sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilâtı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en mahsur köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç harbin eşiğine getirilmişlerdir. Kısaca Devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür.

Aziz Türk Milleti, işte bu ortam içinde Türk Silâhlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini Yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur. Girişilen harekâtın amacı, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, Devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır.

Parlamento ve hükümet feshedilmiştir. Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Bütün yurtta sıkıyönetim ilân edilmiştir. Yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır. Vatandaşların can ve mal güvenliğini süratle sağlamak bakımından saat 05.00'den itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konulmuştur.

Bu kollama ve koruma harekâtı hakkındaki teferruatlı açıklama bugün saat 13.00'teki Türkiye Radyoları ve Televizyonu'nun haber bülteninde tarafımdan yapılacaktır.

Vatandaşların sükûnet içinde radyo ve televizyonları başında yayınlanacak bildirimleri izlemelerini ve bunlara tam uymalarını ve bağrından çıkan Türk Silâhlı Kuvvetleri'ne güvenmelerini beklerim."

Kenan EVREN

Orgeneral

Genelkurmay ve

Milli Güvenlik Konseyi Başkanı

İlginçtir ki yarım saat önce Türkiye'de darbe yapıldığı haberi Washington'a ulaşmıştı bile. Türkiye Masası Sorumlusu Paul Henze, aradığı *Situation Room*'dan Türkiye'de darbe yapıldığı haberini büyük bir memnuniyetle öğreniyordu. Haberi aktaran ağızdan sarf edilen şu sözler, öteden beri darbecilerin ABD'den icazetli oldukları iddiasına önemli bir kanıt olarak ileri sürüldü: "*Your boys have done it.*"⁸⁶⁵

Haberin ne kadar önemsendiğinin bir kanıtı da darbe haberinin bir an evvel Başkan Carter'a ulaştırılmasında gösterilen acelecilikti. Kennedy Center'da "*Damdaki Kemancı*" müzikalini seyreden Carter'ın locasının hemen dışındaki telefonla Başkana ulaşan Dışişleri Bakanı Muskie şunları söylüyordu: "*Türk Ordusu ülkede yönetime el koydu. Hiçbir şüpheye ya da endişeye mahal yok. Kimin müdahale etmesi gerekiyorsa o etti.*" Carter rahatlamış olarak müzikali seyretmeye geri dönüyordu.⁸⁶⁶

⁸⁶⁵ Birand, 12 Eylül Saat: 04.00, s.286.

⁸⁶⁶ Birand, 12 Eylül Saat: 04.00, s.287. Türkiye'deki askeri müdahale sonrasında en huzurlu ülkenin ABD olduğu konusunda CIA başkanı Stanfield Turner'ın şu sözleri dikkat çekiciydi: "*Türkiye'yle kurulan dostça ilişkiler,*

Müdahaleden bir gün öncesine kadar sokaklarda kan dökenlerin, müdahale günü ortalıkta gözükmemesi ilginçtir. 11 Eylül günü sürüp giden şiddetin esamesi okunmamaktadır artık. 12 Eylül'den birgün öncesinde memlekette kan gövdeyi götürürken anlık bir zamanda böylesine sükûnet, kafalarda soru işaretleri yaratmayı bilmişti. Evren'in kendi sesiyle yaptığı ilk konuşma⁸⁶⁷ geleceğin nasıl şekilleneceğini gösterir gibiydi. Tüm siyasi kadro ve kurumlar suçlanıyor, gelecekte neler yapılacağı ana hatlarıyla veriliyordu:

"Yüce Türk Milleti,

30 Ağustos Zafer Bayramı dolayısıyla sizlere radyo ve televizyondan hitap etmek imkânını bulmuş ve ayrılan kısıtlı süre içerisinde mümkün olduğu kadar, yurdumuzun içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumu ile anarşik ve bölücü eylemleri; alınması gereken tedbirleri çok kısa olarak izah etmeye çalışmışım. Yine çok iyi hatırlayacaksınız ki, iki yıldır her fırsattan istifade ile muhtelif defalar verdiğim beyanat ve radyo-televizyon konuşmalarında da bu hayati önemi olan konuları dile getirmiştim.

...Kalbi bu vatan ve millet için atan sağduyu sahibi vatandaşlarım kabul edeceklerdir ki; ülkemizin halen içinde bulunduğu hayati önemi haiz siyasî, ekonomik ve sosyal sorunlar devlet ve milletimizin bekasını tehdit eder boyutlara ulaşmış ve bu hal devletimizi Cumhuriyet tarihimizin en ağır buhranına sürüklemişti.

Yine hepimizin bildiği ve gördüğü gibi; anarşi, terör ve bölücülük her gün 20 civarında vatandaşımızın hayatını söndürmektedir. Aynı dini ve milli değerleri paylaşan Türk vatandaşları siyasal çıkarlar uğruna, çeşitli sunî ayrılıklar yaratılmak suretiyle muhtelif kamplara, bölünmüş ve birbirlerinin kanlarını çekinmeden akıtacak kadar gözleri döndürülerek âdeta birbirlerine düşman edilmişlerdir. Atatürk ilkelerini esas alarak kurulan Cumhuriyetimizin bu duruma düşürülebileceğini bundan 10 sene evvel tasavvur dahi etmek mümkün değildi.

Bugüne kadar iktidara gelen çeşitli hükümetlerin, her yıl artan bir hız ile yaygınlaşan ve dünya tarihinde sayısız örnekleri görülen özel harbin sızma ve çökertme harekâtına karşı iç güvenliği sağlayacak kararları ve tedbirleri birinci öncelik alacaklarını vaat etmelerine rağmen; sonuç alacak teşebbüsleri, siyasi çıkar çatışmaları ve basit parti hesapları, kaprisler, hayaller, gerçek dışı talepler ve Türk Devleti'nin niteliklerine ters düşen gizli ve açık emeller arasında kaybolup gitmiştir.

...Ağızlarından düşürmedikleri hukuk devleti kavramı bir kısım Anayasal kuruluşlarca Devletin parçalanması pahasına da olsa yalnız kişilerin müdafaası olarak yorumlanmış, Devletin ve Milletinin savunulması ise sahipsiz kalmıştır. Anayasanın kuvvetler ayrılığı ilkesinin birlikte getirdiği sorumluluk, uygulamada kuvvetler çatışmasına dönüştürülmüştür.

Düşüncelerimiz, dinimiz üzerinde ve akla gelebilen her konuda dış ve iç kaynaklı bölücü ve yıkıcı faaliyetler bütün şiddetiyle sürdürülürken, ne hazindir ki; bir kısım gerçeğe uymayan özerklik, dar görüşlü, sahibinden başkasının inanmadığı bilimsellik ve koşulları dikkate almayan salt hukuk savunucuları, yıkılacak Devletin enkazı altında kalacaklarının, yok olup gideceklerinin idraki içinde olmadıkları görünümünü vermişlerdir.

İktidara gelen siyasi partiler Devlet teşkilâtının bütün kademelerini kendi görüşleri doğrultusundaki kişilerle doldurarak, kamu görevlilerinin ve vatandaşlarımızın bir tarafa girerek kamplara bölünmesini zorunlu hale getirmişler, giderek anarşi ve bölücülüğü destekleyen kaynakların şekillenmesine ve kamu kuruluşlarında çalışanlarla polis ve öğretmenlerin dahi birbirine düşman kamplara ayrılmalarına neden olan partizan tutum ve davranışlarından vazgeçmemişlerdir. Böylece tarafsız halkımız, Devletten beklediklerini parti kapılarında armaya mecbur bırakılarak Devlet otoritesi yok olmaya, vatandaşların hak ve hukukunu korumak ve ona tarafsız hizmet götürmek yerine, Devletin saygınlığı yava-

---

bölgedeki çıkarlarımız açısından çok önemliydi. Bunu insan haklarından daha çok önemsiyorduk. Bizim için öncelik dostça ilişkilerdeydi. İkinci öncelik ise rejimin yapısıydı. Ancak ikisi arasında bir seçim yapmak gerekse, birincisi öne çıkıyordu". Bkz. Birand/Bilâ/Akar, 12 Eylül (Türkiye'nin Milâdi), s.194.

⁸⁶⁷ Birand, 12 Eylül Saat: 04.00, s.287.

yavaş erimeye mahkûm olmuş ve dolayısıyla ülkemizde tam bir otorite boşluğu teşekkül etmiştir.

Bir kısım bedbahtlar Türk Milletinin bağımsızlığını, birlik ve beraberliğini temsil eden İstiklâl Marşımıza, koyu taassup veya sapık ideolojik amaçlarla protesto maksadıyla oturarak veya İstiklâl Marşı yerine Enternasyonal söyleyerek açıkça saygısızlık gösterebilmişler ve buna doğrudan sorumlu kişiler tevil yoluna sapmak suretiyle savunmalarını yapabilmişlerdir.

Uzun zamandan beri bu fevkalâde üzücü olayları yakından takip eden Türk Silâhlı Kuvvetleri hatırlayacağınız gibi; Milletin kendisine verdiği yetkileri kullanamayan ve bu korkunç gidişi acz içinde seyreden Anayasal kuruluşların tümünü Cumhurbaşkanımız aracılığıyla uyararak alınması gereken tedbirlere de yer vermek suretiyle büyük Türk Milletine karşı yüklendiği sorumluluğu dile getirmiştir. Aradan geçen 8 aylık süre içerisinde yaptığımız sayısız uyarmalara rağmen hemen hemen bu tedbirlerin hiçbirisine Yasama ve Yürütme organları ile diğer Anayasal kuruluşlardan yeterli bir cevap alınamamış ve bu konuda müspet faaliyetleri de izlenmemiştir.

...Asayiş ve ekonomik bunalıma çareler getirmesi ve kanunlar yapması beklenen yasal organlarımız, memleket üzerine çöken bu kâbusa karşı kayıtsız kalmışlardır.

...Anayasamız, Türk Vatandaşlarının dini inançlarından ötürü kınanamayacağını açıkça belirtmiş olmasına rağmen; tek bir oyun peşinde koşan siyasi partilerimiz, Yüce Atatürk'ün Cumhuriyeti döneminde unutulmuş mezhep ayrılıklarını kışkırtmakta faydalar görerek Erzincan, Sivas, Kahramanmaraş, Tunceli ve Çorum illerinde siyasi çıkarlar uğruna vatandaşlarımızın birbirini katletmelerine neden olmuşlardır.

...Bir kısım Anayasal kuruluşlar muhtelif etkiler altında, anarşi, terör ve bölücülük karşısında tarafsız, âdil ve ortak bir yol izlemek yerine bizzat Anayasanın ihlâli karşısında dahi sessiz kalmayı tercih etmişlerdir.

...Son iki yıllık süre içinde terör 5.241 can almış, 14.152 kişinin yaralanmasına veya sakat kalmasına sebep olmuştur. İstiklâl Harbinde Sakarya Savaşı'ndaki şehit miktarı 5.713, yaralı miktarımız 18.480'dir. Bu basit, mukayese dahi Türkiye'deki hiçbir insanlık duygusuna değer vermeyen bir örtülü harbin uygulandığını açıkça ortaya koymaktadır.

Sevgili Vatandaşlarım;

İşte bütün bunlar ve buna benzer sayılabilecek ve hepiniz tarafından yakinen bilinen daha birçok sebeplerden dolayı Türk Silâhlı Kuvvetleri; ülkenin ve milletin bütünlüğünü, milletin hak, hukuk ve hürriyetini korumak, can ve mal güvenliğini sağlayarak korkudan kurtarmak, refah ve mutluluğunu sağlamak, kanun ve nizam hâkimiyetini, diğer bir deyimle Devlet otoritesini tarafsız olarak yeniden tesis ve idame etmek gayesiyle Devlet yönetimine el koymak zorunda kalmıştır. Bu günden itibaren yeni hükümet yasama organı kuruluncaya kadar muvakkat bir zaman için yasama ve yürütme yetkileri benim başkanlığında, Kara, Deniz, Hava Kuvveti komutanları ile Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşan Millî Güvenlik Konseyi tarafından kullanılacaktır.

...Türkiye Cumhuriyeti, NATO dâhil tüm ittifak ve antlaşmalara bağlı kalarak, başta komşularımız olmak üzere bütün ülkelerle karşılıklı bağımsızlık ve saygı esasına dayalı birbirlerinin içişlerine karışmamak kaydıyla eşit şartlar altında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini geliştirme kararındadır.

...Birçok tutum ve davranışıyla demokratik özgürlükçü parlamenter sisteme inancını defalarca kanıtlayan Türk Silâhlı Kuvvetleri; en kısa zamanda Bakanlar Kurulu'nu kurarak, yürütme sorumluluğunu bu kurula bırakacak ve hür, demokratik parlamenter sistemin şimdi olduğu gibi dejenere edilmesine ve tıkanmasına mani olucu ve Türk toplumuna yaraşır bir Anayasa ve seçim kanunu ile partiler kanununu hazırlamayı ve bunlara paralel düzenlemeleri yapmayı müteakip insan hak ve hürriyetlerine saygılı, millî dayanışmayı ön plana alan sosyal adaleti gerçekleştirecek, ferdin ve toplumun huzur, güven ve refahına önem veren özgürlükçü demokratik, lâik ve sosyal hukuk kurallarına dayalı bir yönetime ülke idaresini devredecektir.

Sayılan bu hazırlıklar tamamlanuncaya kadar yurdumuzda her türlü siyasi faaliyetler her kademedede durdurulmuştur. Zorunlu olarak faaliyetleri durdurulan siyasi partilerin yeniden hazırlanacak anayasadaki düzenlemelere ve yeni seçim ve partiler kanununa göre zamanı ve koşulları ilân edilecek seçimlerden yeterince önce faaliyete geçmesine müsaade edilecektir.

Parlamento üyeleri, siyasi faaliyetlerinden dolayı suçlanmayacak ve yeni yönetime karşı suç teşkil edecek tutum ve davranışlarda bulunmadıkları sürece haklarında herhangi bir işlem yapılmayacaktır. Ancak, kanunların suç kabul ettiği fiilleri vaktiyle işlediği saptanan

parlamenteler hakkında gereken kovuşturma yapılacaktır. AP, CHP, MSP, MHP'nin parti başkanları şimdilik can güvenliklerinin sağlanması amacıyla Silahlı Kuvvetlerin koruma ve gözetiminde belirli yerlerde ikamete tabi tutulmuşlardır. Durum müsait olunca serbest bırakılacaklardır.

Memlekette idarenin, tam bir tarafsızlık içinde vatandaşın hizmetine koşması sağlanacaktır. Devlet hizmetinde bulunanların siyasi etkiler dışında çalışmaları kanun hâkimiyeti altına alınacaktır. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyduğu şu anda devletin yanında tarafsız ve âdil hizmet görececek yöneticiler eski zamanın siyasi davranışlarına yönelmedikçe hizmete ve görevlerine devam edeceklerdir.

Kanun ve nizam hâkimiyetini sağlamada tecrübeli ve yetenekli kişilerden oluşan mahkemelerin süratle ve doğru kararlar verebilmelerini ve bunların korkusuzca uygulayabilmelerini sağlayacak yasal ve idarî tedbirler alınacaktır.

Memleketin ekonomik koşullarını kendi gücümüzle iyileştirmek için her alanda elden gelen gayret sarf edilecektir. Çalışkan ve vatanperver Türk işçisinin mevcut ekonomik koşullar çerçevesinde her türlü hakları korunacaktır. Ancak, temiz Türk işçisini sömüren, onları kendi ideolojik görüşleri istikametinde kullanmak için her türlü baskı oyunlarına başvuran, işçinin hakkı yerine kendi menfaatlerini ön planda tutan bazı ağaların bu faaliyetlerine asla müsaade edilmeyecektir. Tüm işverenlerin iş barışının koşullarını sağlayacak esaslardan ayrılmadan gelişmesine yardımcı olmaları için her türlü tedbir alınacaktır.

Köylünün, milletimizin efendisi olduğu inancını kuvveden file çıkarmak için tarım alanında üretimi artıracak bir tarım seferberliği ve fiyat politikası ile gerekli diğer önlemlerin alınmasına bilhassa önem verilecektir. Türk köylüsünün tarlasından ayrılıp şehirlere göç etmesini zorlayan ekonomik ve sosyal nedenlere çare aranacaktır.

Eğitim ve öğretimde Atatürk milliyetçiliğini yeniden yurdun en ücra köşelerine kadar yaygınlaştıracak tedbirler en kısa zamanda alınacaktır.

Yarının teminatı olan evlâtlarımızın Atatürk ilkeleri yerine yabancı ideolojilerle yetişerek sonunda birer anarşist olmasını önleyecek tedbirler alınacaktır. Bu maksatla hepimizin tek tek saygıyla andığımız öğretmenlerimizin Der'li, Bir'li derneklere üye olarak bölünmelerine müsaade edilmeyecektir. Her düzeyde öğrencinin amacı Atatürk ilkeleri ve milliyetçiliği ile pekişmiş ve üretime yönelik bilgi ve becerisini kazanmak olacaktır.

En kıdemsiz erinden en üst komutanına kadar Türk Silahlı Kuvvetleri'nin tüm personeli bu amaçlara ulaşmada Devletin iç ve dış tehditlere karşı kollayıcı ve koruyucu gücü olarak siyasetin dışında kalacaktır.

Kıymetli Vatandaşlarım:

...Her zaman milletiyle bir bütün ve Türk Milletinin emrinde olan Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ve yeni yönetime karşı yapılacak her türlü direniş, gösteri ve tutum anında en sert şekilde kırılarak cezalandırılacaktır.

...Vatandaşlarımın birbirlerinin hak ve hukukuna saygılı olmalarını, sevgi içinde, kırıncılıklarını unutmalarını, hepimizin bu mübarek topraklar üzerinde aynı haklara sahip bir Türk vatandaşı ulduğumuzun idraki içerisinde olarak yeni yönetime yardımcı olmalarını vatanperverlik ve asil karakterlerinden bekler, mutlu ve aydınlık yarınlar dilerim."

12 Eylül darbesinin, bugüne kadar yapılan darbeler içinde günümüze kadar süren husumetin en çoğunu celbetmiş olmasına rağmen, yapıldığının ertesi günü gerek iç, gerekse dış kamuoyunda büyük bir memnuniyetle karşılandığını belirtmek gerekiyor.⁸⁶⁸ Her gün işlenen cinayetler, tarafsız olmanın bile bertaraf olmayı gerektirdiği kamplaşmalarla bıktırılan toplumun, can güvenliği karşılığı demokratik haklarını devretmeğe razı hale getirilmesi, gerçekten başarıyla yürütülmüş bir projenin

⁸⁶⁸ Darbenin ilk birkaç gününde basının tavrı askeri idareden yana ve yapılanın çok büyük bir fedakârlık olduğu yönündedir, bkz. "MGK'nın Yüklü Gündemi", Milliyet, 15 Eylül 1980.

neticesi gibi gözüküyor.⁸⁶⁹ Şiddet olaylarının tırmanmasında ajan-provokatörlerin rolü üzerinde, bugün artık çatışan başlıca iki grubun mensupları hemfikir gibidirler.⁸⁷⁰ Türkiye'nin girdiği bu yeni dönem henüz başlangıç aşamasındadır. 12 Eylül'le birlikte asayişin yeniden sağlanması gerekçesiyle yürütülen geniş gözaltılar, tutuklamalar ve cezaevlerinden yükselen çılgınlıklar, toplumda korku ve baskı yaratıp sindirmeyi hedefleyen terörizmin yapmak istediklerinin bu kez, devlet eliyle yapılması sonucunu doğurmaktaydı. Tesis edecekleri yeni rejimin kurumlaşmasını tamamlamak üzere işe koyulan beş General TBMM yerine ülkeyi fiilen üç yıl yönetmek üzere Milli Güvenlik Konseyi'ni ihdas ettiler.

---

⁸⁶⁹ Sadece halk değil, anarşi ve terör karşısında görevlerini yapmakta zorlanan hâkim ve savcılar da adalet tarihinde bir ilk olan bildirimlerini yayımlıyorlardı. Tunceli'de görev yapan hâkim ve savcılar, bir savcı arkadaşlarının evi basılarak öldürülmesi üzerine yayımladıkları bildiri: “*unutmayalım ki yarın sapık bir kurşunun hedefi biz olabiliriz*” diyorlardı. İşin ilginç olan tarafı Tunceli'nin genel olarak sol grupların kontrolünde olmasına rağmen, şiddet eylemlerinin bu gruplar arasında cereyan etmesiydi. Dev-Sol ve Halkın Yolu örgütlerinin fraksiyonları çatışma halindeydiler, bkz. “*Doğu'da yargıçlar ayağa kalktılar*”, **Hürriyet**, 1 Ağustos 1980. Can güvenliği sorunu yaşayan yargı mensupları sadece hâkimler değildi. Maraş olaylarından dolayı yargılanan sol grup üyelerini savunan bir avukatta hayatından oluyordu, bkz. **Milliyet**, 7 Şubat 1980.

⁸⁷⁰ Bu sözcük o dönemde en çok Ecevit'in telâffuz ettiği bir kavram olarak yerleşti ancak Ecevit de başbakanlığında bu yapının üzerine gidemedi şu habere bkz. “*Ecevit: 'kışkırtıcı ajanlar seçimi boykot ettirmek istiyor*”, **Hürriyet**, 20 Eylül 1979.

IV. BÖLÜM

MİLLİ GÜVENLİK KONSEYİ GÖLGESİNDE DEMOKRASİYE GEÇİŞ SANCILARI

Anarşi ve terörün sivil hükümetler tarafından bir türlü ortadan kaldırılmadığı, bu durumun meydana gelmesindeki bütün kabahatin sivil hükümetlerde olduğu yönündeki askeri kanaatin ilk ilânı 12 Eylül 1980 sabah 04.00’da darbe lideri Kenan Evren’in ağzından okunan MGK’nın ilk bildiriyle yapıldı. Bildiri metninin içeriğinde yer alan ifadeler üzerinde önemle durmak gerekiyor. Evren’in bildirisindeki ilk paragraf, memleketin genel durumunu özetliyor. Devletin içine düştüğü acz, iç ve dış mihraklar eliyle yürütülen faaliyetlerin yarattığı korku ve tedirginlik, Atatürkçülük dışında kök salan-kendi deyimiyle, sapık ideolojilerin ilkokuldan üniversitelere kadar sirayeti.⁸⁷¹ Tüm bu olumsuzluklar karşısında siyasi partilerin umursamaz bir tutum içinde oldukları, devlet teşkilâtının en önemli kurumlarının bile bölünmeden paylarını aldıkları, saldırıya uğradıkları hususları sayılmaktadır.

İkinci paragrafta ise tüm bu şartlar karşısında Türk Silâhlı Kuvvetlerinin yasal yetkisini kullanarak idareyi eline aldığı belirtiliyor. Yasal dayanak olarak gösterilen iç hizmet kanununun 35. maddesinde, Türkiye Cumhuriyeti devletinin iç ve dış tehlikeler karşısında korunma ve kollanmasının ordunun görevi olarak belirtildiği biliniyor.⁸⁷² İlginçtir ki bu maddenin lâfzı, daha önce meydana gelen biri doğrudan (27 Mayıs), ikisi teşebbüs aşamasında kalan (22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963), diğeri dolaylı (12 Mart) darbelerin mümessilleri tarafından silâhlı kuvvetlerin idareyi eline almasının yasal dayanağı olarak ileri sürülmüştü. Kanunun lâfzının hukukun temel prensipleri görmezden gelinerek bu şekilde yorumlanıp, idarenin tamamen militarize edilmesinin

---

⁸⁷¹ Atatürkçülük dışındaki ideolojilerin tamamını sapık olarak nitelendiren Evren’in bu sözleri Merhum Cemil Meriç’in şu serzenişini hatırlatıyor: “*Cemiyetle beraber hakikatler de gelişir. Tek tehlike bunu kavramamak, kızıl şal görmüş İspanyol boğası gibi, her düşünceye ve her düşünene saldırmak: bu canım memleket bu yüzden bir cüzzamlılar ülkesidir. Ben herhangi bir tarikatın sözcüsü değilim. Yani ilân edecek hazır bir formülüm yok. Derslerimde de, konuşmalarım da tekrarladığım ve darağacına kadar tekrarlayacağım tek hakikat: her düşünceye saygı (29.4.1964)*”. Bkz. Cemil Meriç, **Jurnal I (1955-65)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s.357.

⁸⁷² Madde 35’in lâfzını bir kez daha hatırlamakta yarar vardır: “*Silâhlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır*”. Lâfızdaki kollamak fiili ordunun işlevi açısından anlaşılır gözükmeyle birlikte, kollamanın, sürekli gözlem altında tutmak, tayin edilmiş istikametten sapmasına engel olmak manasını taşıdığı; bu çerçevede bir vesayet ilişkisinin kurulduğu söylenebilir.

sağlanması, 12 Eylül darbesinin nev-i şahsına münhasır özelliklerinden birisidir.⁸⁷³ Nitekim ne 27 Mayıs'ta ne de 12 Mart'ta askerler bu çapta bir güçle diğer kurumları lâğvederek yönetime gelmemişlerdir. Klasik anayasa hukukunun normlar hiyerarşisi yok farz edilerek iç hizmet kanununun bir maddesine dayanarak idareyi ele almanın hukukî hiçbir meşruiyeti bulunmamaktadır.⁸⁷⁴

Bilindiği gibi normlar hiyerarşisinin anayasa-kanun-tüzük-yönetmelik şeklinde sıralanan silsile-i meratibinde, yönetmeliklerin, tüzüğe, tüzüklerin kanunlara, kanunların ise anayasaya aykırılık arz etmesi, düzenlemenin meşruiyetini zedeler, söz konusu düzenlemenin iptali ile düzenlemeye dayanılarak yapılan her türlü işlem ise keenlemyekün, yani hiç olmamış sayılır. Kanunların yorumlanmasında ise sadece lâfız değil, anayasal düzenin belirlediği ilkeler geçerlidir. Hiç kimsenin ya da kurumun kaynağını anayasadan almadığı hiçbir konuda kendini yetkili sayamayacağı şeklindeki evrensel hukuk ilkesinin bariz ihlâlî anlamındaki, iç hizmet kanununun 35. maddesinin bu şekilde yorumlanması, sanıldığı gibi aksine hareketin hukukî meşruiyetini sağlayamamıştır. Cumhuriyetin korunması ve kollanması konusundaki irade, anayasanın ruhu gereği, milletin, temsili demokrasi ilkeleri çerçevesinde, sınırlı bir süre için yetkilendirdiği temsilcilerinden oluşan parlamentonun yetkisindedir.⁸⁷⁵ Parlamentonun milletin genel iradesinin bir aynası olduğu düşünüldüğünde koruma ve kollama bir vazife olup, söz konusu vazife tüm milletindir. Millet, yasama yetkisini nasıl temsilcileri eliyle kullanırsa, temsilcilerinin tasvibiyle göreve gelen yürütme de bu vazife için teşkil edilmiş kolluk güçleriyle birlikte gerektiğinde silâhlı kuvvetleri de vazifelendirerek bu görevi yürütür.⁸⁷⁶

---

⁸⁷³ Türk eğitim sisteminin ayrılmaz bir boyutu olan tören olgusunun militarizmi besleyen yönlerine dikkat çekmek gerekiyor. Öğrencilerin özellikle ilk ve orta öğretimdeki sraya girme, bayrak törenleri, and içme gibi törenlerde, hep askeri terminolojinin kullanılması sebepsiz değildir. Rahatlar, hazır ollarla ve andımızın okunmasıyla süslenen militer komutlar ilk kez Dr. Reşit Galip'in maarif vekilliğinde uygulamaya sokulmuştur. Bkz. İsmail Kaplan, **Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999, s.191.

⁸⁷⁴ "Hukukun diğer yazılı kaynaklarından, Anayasa, kanuna nazaran hiyerarşik üstünlüğü nedeniyle ayrılır... Kanun hukukun yazılı kaynaklarından, Tüzük ve Yönetmeliklerden de ayrılır, zira onlara hiyerarşik olarak üstündür". Bkz. Mesut Önen, **Hukukun Temel Kaynakları**, İstanbul: Beta Basım Yayım AŞ, 1988, s.138.

⁸⁷⁵ Siyasi katılma kanalıyla yönetimde söz sahibi olmanın uzun bir tarihsellik sonunda elde edilmiş bir kazanım olduğu biliniyor. Modern parlamentonun evriminde, temsilcilerin nitelikleri, seçilme biçimleri, seçenlerinin kim olduğu, genel oy ilkesinin yaygınlaşması, parlamentoya ve parlâmenterlere belli bir süreyle sınırlı dokunulmazlık kazandırılmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle seçmen olma önündeki engellerin kaldırılmasıyla birlikte, parlamentonun en muktedir organ olması sağlanmış, parlâmenterin mevki emredici vekâlet ilkesinin kaldırılıp, yeni temsil anlayışına geçilmesiyle yüceltilmiştir. Bu hususu çok yetkin bir biçimde inceleyen şu çalışmaya bkz. Murat Sarıca, **Fransa ve İngiltere'de Emredici Vekâletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş**, İstanbul, İÜ Yayınları, 1969.

⁸⁷⁶ Nitekim askeri kuvvetin iç güvenlik hizmetlerinde kullanılmasının keyfilikten uzak tutulması da anayasal kaidelere bağlanmıştır. Gerek olağanüstü hal (fevkalâde hal), gerekse sıkıyönetim (örfi idare) ilânına ilişkin, şartlar ve uygulanması parlamentonun elinde tuttuğu, anayasal bir yönetim biçimidir. Hukukun genel ilkeleriyle temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunulmama esas çerçevesinde uygulanmak zorundadır. Anayasal denetimin kapsamını

Dolayısıyla, kanunun lâfzında çoğu kez dile getirildiği gibi, gerektiğinde takdir yetkisini kullanan askerin, yönetime el koymasını meşru kılan hiçbir yön bulunmamaktadır. Cumhuriyetin iç ya da dış, bazen her iki taraftan gelecek saldırılar karşısında gerektiğinde kullanılmak üzere silâhlı kuvvetleri görevlendirmesi kararı parlamentonundur. Sonuç olarak hiçbir demokratik idarede asker, vaziyetten vazife çıkararak bu lâfzı, tüm sivil mercileri tasfiye ederek yönetime el koymanın meşruiyet kaynağı olarak ileri süremez. Aksi takdirde ceza yasalarının en ağır cezaları öngördüğü mevcut anayasal düzeni cebir ve şiddet yoluyla tağyir, tebdil ve ilgaya teşebbüs suçunun unsurları tamamlanmış demektir.⁸⁷⁷

Evren'in bildirisindeki bir ifade Türkiye'deki ordu-siyaset ilişkisinin içsel bir zaafını ortaya koyması bakımından da ilginçtir.

Türk Silâhlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini Yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur.

27 Mayıs 1960'ta orta rütbeli subayların ağırlıkta olduğu bir kadro tarafından yapılan darbenin kadrosu ve biçimi, silâhlı kuvvetlerin uzun seneler içinden atamadığı bir olumsuzluk olarak yerleşmişti. MBK gibi 38 kişilik bir organın üyelerinden sadece beşi generaldi.⁸⁷⁸ Bunların etkinlikleri ise neredeyse yok denebilecek düzeydeydi. Tümgeneral rütbesindeki Cemal Madanoğlu'nun yüzbaşı rütbesindeki Muzaffer Özdağ'dan işittiği azar, aslında komite üyelerinin rütbe farkı olmaksızın eşit oldukları hükmüne dayanıyor idiyse de sıkı hiyerarşik kuralların geçerli olduğu bir ordu için anlaşılabilir olmaktan uzaktı.⁸⁷⁹ 13 Kasım tasfiyesi⁸⁸⁰ sonrasında güç ve itibar kaybeden

---

daraltan bir süreç olarak algılanan sıkıyönetim ve olağanüstü hal döneminde kimi yasama faaliyetlerinin Anayasa Mahkemesine götürülebilmesi ise ayrıca incelenmeye, değer gibi gözükmüyor. Bkz. Şeref Gözübüyük, **Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1993, s.38.

⁸⁷⁷ Bilindiği gibi siyasi hayatımızda bu madde genel olarak örgütlü küçük terör grupları mensuplarına uygulanmıştır. Oysa Aydemir ve Gürcan istisna olmak üzere hiçbir askeri darbe girişiminde bulunana bu yasanın öngördüğü ceza uygulanmamıştır. Mumcu, özellikle 1972'nin üç idamlığı olan Gezmiş, Aslan ve İnan'ın cebir ve şiddet yoluyla anayasal düzeni tağyir ve tebdil suçunu işlemelerinin sadece niyet noktasından hareket edilerek verilemeyeceğini savunurken, asıl irdelenmesi gerekenin bu işe muktedir olma noktasındaki aracın niteliği olduğu kanaatinde. Bu vasıtanın en güçlüsünün silâhlı kuvvetler olduğu düşünüldüğünde, mezkûr suçun unsurlarının tamamlanmış olduğu görülmektedir. Bkz. Uğur Mumcu, **Çıkmaz Sokak**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1979, s.139 vd. Nitekim çağdaş ceza hukuku öğretisinin İtalyan Ceza Hukukçusu Zenardelli'nin katkısıyla benimsediği ilkeye göre; niyetler değil ancak ve ancak fiiller ceza konusu yapılabilir.

⁸⁷⁸ Cemal Gürsel, Fahri Özdilek, Cemal Madanoğlu, Sıtkı Ulay ve İrfan Baştuğ. Baştuğ 13 Eylül 1960'da, diğer bir MBK üyesi Şükran Özkaya ile birlikte geçirdikleri bir trafik kazası sonucu vefat etmiştir. Böylece komitede sadece 4 general kalmıştı. Bkz. Hikmet Özdemir, "*Siyasal Tarih (1950-1960)*", Sina Akşin (Yay. Yön.), **Çağdaş Türkiye 1908-1980, C-4**. İstanbul: Cem Yayınevi, 2000, s.231.

⁸⁷⁹ Özdağ, işlerinin DP iktidarını devirmek olduğunu, bunu da yaptıklarını, artık iktidarı İsmet Paşa'ya bırakarak çekilmeleri gerektiğini söyleyen Madanoğlu'na şu cevabı veriyordu: "*Paşam siz istediğiniz yere gidebilirsiniz. Zaten yanlışlıkla geldiğiniz ve bir türlü vazifenizi. Fonksiyonunuzu idrak edemediğiniz bu topluluk, bir ihtilâl meclisidir. Burada herkesin rütbesi ve sıfatı eşittir ve birdir. Burası kılla değil, siz de general değilsiniz! Oturduğunuz yerden*

komitenin bir müddet sonra yine hiyerarşi dışında teşkilâtlandırılmış Silâhlı Kuvvetler Birliği ismindeki cuntaya terk ettiği inisiyatif, bölünmenin boyutlarını gözler önüne seriyordu. Aydemir'in 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963'te teşebbüs ettiği iki darbe girişimi de ordunun disiplinindeki zedelenmenin boyutlarını göstermekteydi.⁸⁸¹ Kara ve Hava Kuvvetlerinin birbirlerine karşı alarma geçtiği dönemler hatırlandığında, bu endişenin her zaman ve her kademedede hâlâ sürmekte olduğunun en açık ifadelerinden biri, yukarıdaki metinde belirtilen cümlelerde saklıdır. Hele 12 Mart dönemiyle birlikte “*altını tutamayan komutan*”⁸⁸² olgusu hatırlardadır.

Parlamento ve hükümet feshedilmiştir. Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Bütün yurttaki sıkıyönetim ilân edilmiştir. Yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır. Vatandaşların can ve mal güvenliğini süratle sağlamak bakımından saat 05.00'den itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konulmuştur.

Bildirinin sonuna doğru, alınan kararları ilân eden yukarıdaki ifade ise tam anlamıyla yapılanın açık bir isyan olduğunun delilidir. Parlamento ve hükümetin feshedilmesi hangi yetkiyle yapılmıştır. İç hizmet kanunu böyle bir yetki vermekte midir? Dokunulmazlıkların kaldırılması süreci hangi adımlar takip edilerek yapılmıştır? Kararı verenler bu yetkiyi nereden almışlardır?

Tabii ki “*darbeler meşruiyetlerini muvaffakiyetleriyle sağlıyorlar*” denilebilir ancak böylesi bir yorumun, yapılacak tüm antidemokratik kesintilere örtülü bir onay vermek anlamına geleceğini de belirtmek gerekiyor. Rayından çıkan demokratik düzenin yeniden tesisini, amaçlarından biri olarak ilân eden 12 Eylül rejiminin bu

---

müdahale etmeyin, fikriniz varsa söz alıp kürsüden söyleyin. Şunu bilin ki, biz İsmet Paşa'nın kiralık askerleri değiliz ve olmayacağız. İhtilâl, İsmet Paşa'yı iktidara getirmek için yapılmamıştır. Her defasında İsmet Paşa'ya iktidar devretmekten bahsediyorsunuz. Kimin malını kime veriyorsunuz”. Bir generalin en son düşmek isteyeceği durum bu olsa gerek; bkz. Örsan Öymen, **Bir İhtilâl Daha Var...** (1908–1980), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1986, s.278. Gerçektende Özdağ o günlerin en ateşli ihtilâlcilerinden biriydi. “*Yakında Babıâli'den de geçeceğiz*” diyerek, basına da çekidüzen verileceği yönündeki beyanıyla ünlüdür. Bkz. Arcayürek, **Yeni İktidar Yeni Dönem 1951–1954** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–2), s.95.

⁸⁸⁰ “*MBK'nin 14 üyesi affedildi, ikinci MBK kuruldu. Gürsel tasfiye sebebini açıkladı. Devlet Başkanı, komitedeki fikir ayrılıklarının millette endişe ve itimsizlik yarattığını söyledi. Kurucu Meclis yakın zamanda çalışmaya başlayacak. Bundan sonra hiçbir müessesede tasfiye olmayacak*” son cümle ne kadar manidar değil mi? **Milliyet**, 14 Kasım 1960.

⁸⁸¹ 22 Şubat ve 21 Mayıs ihtilâl teşebbüsleri tam anlamıyla Aydemir'in bu iş için biçilmiş bir kaftan olmadığına göstergesiydi. Fethi Gürcan, Çankaya'yı kuşatmış, İnönü de dahil olmak üzere tüm kabineyi enterne etmişti. Gürsel ise bir yolu bularak Mürted yoluna doğru yola çıkmıştır. Gürcan, Aydemir'e sorar: “*Hepsi avucumun içinde ne yapayım bunları?*” Aydemir cevaplar: “*salıver gitsin*”... “*İsmet Paşa arabasına binip kendini selâmette bulunca, yanındakilere: Albay şimdi her şeyi kaybetti*” der. Bkz. Mehmed Kemal, **Ara Rejim Kara Rejim** (12 Mart Yazıları), İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1979, s.99.

⁸⁸² Bu tabir ilk olarak Dünya Gazetesi sahibi ve başyazarı Bedii Faik tarafından kullanılmıştır. Astlarına hâkim olamamanın orduya vereceği zararın farkında olan komutanlar kâh onların nabzını yokluyor, kâh yükselen aşırı hissiyatı dindirmeye çalışıyorlardı. Bu çerçevede Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç 2 bini aşkın subayı toplayarak bir konuşma yapma ihtiyacını hissediyordu. Tağmaç üç önemli mesaj veriyordu: “*aşırı akımlara kapılmayın, demokrasiye inanın ve gerektiği zaman gereken yapılacaktır*”, bkz. **Hürriyet**, 4 Mart 1971.

gayesinde ne kadar samimi olduğu, olaylar takip edildiğinde açıkça ortaya çıkmıştır. Bu noktada *Parla*, tarafından tek partili otokratik yönetim modeliyle ilgili olarak daha önce belirtilen bir ifadeyi bir kez daha hatırlamanın tam yeridir:

*siyasal yaşamın biçimi ve niteliği bir araçtan ibaret değildir, kendi içinde bir değerdir; anti-demokratik bir ideoloji ve kurumlaşma da kolay kolay geçmez, derin izler bırakır ve ağır bedelleri olur. Hele içinde söylendiğinin tersine, demokratikleşme yönünde ciddi değişim, niyet ve potansiyeli taşııyorsa.*⁸⁸³

Bu bölümde MGK'nin oluşum koşulları ve bu koşulların şekillenmesindeki tarihsel etkenler; MGK güdümünde yürütülen yeni anayasa hazırlama çalışmaları ve bu amaçla oluşturulan Danışma Meclisi, anayasanın temel özellikleriyle, 12 Eylül'ün insan hakları boyutu incelenmeye çalışılacaktır.

A. Hiyerarşi Dışı Müdahale Geleneğine Karşı Milli Güvenlik Konseyi

Türk modernleşme hareketinin etkilediği ilk kurum olan ordunun sadece, devletin savaş meydanlarında uğradığı ağır yenilgileri telâfi edecek etkinlikte ve ateş gücünde olması hedeflenerek ıslahı çabaları, bir noktayı gözden kaçırdı. Modern harbiyeden yetişen subay sınıfının, sahibi bulunduğu ateş gücünün katkısıyla sivil yöneticilerin idare biçimini beğenmediği takdirde idarede inisiyatifi kendi eline alarak gerekli gördüğü reformları gerçekleştirme tutkusuna sahip olacağı hususu karşısında, kurumsal tedbirler alınmadı ya da alınamadı.⁸⁸⁴ Yeniçeriliğin tasfiyesi, modern ordunun inşasına rağmen isyan olgusunun kendisini değil, gerekçelerini değiştirdi. Kuleli Vakasından, 31 Mart Olayına, Babiâli Baskınından Balkan Savaşlarına kadar, ordu içi emir-komuta hiyerarşisinin bozulması, en başta ordunun üst komuta kademesi için endişe kaynağı olmuştu. Alaylı subay sınıfının mekteplilerce tasfiyesi ertesinde ordudaki tenkiset ve rütbe indirimleri ordu içi dengeleri olağanüstü bir biçimde bozarken, cumhuriyeti kuran

⁸⁸³ Taha Parla, **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt: 1**, (Atatürk'ün Nutku), İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s.173.

⁸⁸⁴ Türk modernleşmesinin eğitim kurumları boyutundaki üç önemli merkezi olan harbiye, mülkiye ve tıbbiyenin, modern ilim ve tekniğin membar olarak görülen Avrupa'ya müteveccih alâkası, meslekî sahanın yanı sıra, özellikle aydınlanmanın fikir cephesine de yönelmiş, devletin çöküşünün önüne geçilebilmesi için Batılılaşmanın lüzumu kanaatinde olanların büyük bir kısmı bu kurumlardan yetişmiştiler. Eskinin yanında yetişen yeni kuşak ilk homojenleşmesini 31 Mart Vakası ile orduda tebarüz ettirmiş, ordu o tarihten itibaren geleneksel kültürün tasfiyesi ile Avrupalılaşmanın hem zor gücü, hem de düşünsel merkezlerinden biri olmuştur. Dolayısıyla o tarihten itibaren asıl gözetilen, ordunun siyasetten elini eteğini çekmesi değil, kendi içinde ihtilâfa düşmesi ihtimali olmuştur. 31 Mart sonrasındaki ilk bölünme, misal olarak zikredilebilir bunun ilk örneklerinden bir olan, Halâskâr Zabitan Grubu için bkz. Ahmet Turan Alkan, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2001, s.162 vd.

kadrolar nezdinde, ordunun, yaşanmış acı tecrübelerden ders alınarak iç istikrara kavuşturulması gerekiyordu. Atatürk döneminde ordunun siyasetten uzak tutulması hususu özellikle gözetildi. Bunda; ordunun, cumhuriyet ideolojisiyle sorunsuz bir durumda bulunuyor oluşu, bu ideoloji karşısında yer alan kesimlerin siyasi sistemden dışlanmışlıklarının da rolü olduğu söylenebilir.⁸⁸⁵

Ordunun bu konumlanışından çıkma emareleri göstermesi Milli Şef döneminde görülmeye başlamıştır. Mareşal Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay Başkanlığından emekliye sevk edilerek yerine Org. Kazım Orbay'ın atanmasıyla Milli Şef'in orduda başlayan kıpırdanmaları tepeden düzeltmeye çalışmasına rağmen orta rütbelerde bulunan subay kitlesindeki rahatsızlıklar dindirilememiştir.⁸⁸⁶ İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan sıkıntılar ordunun hareket kabiliyeti, ateş gücündeki zaafı ve demode araçlarla savunma vazifesini görme yükümlülüğüyle karşı karşıya kalması, tüm bu yetersizlikler ile Milli Şef idaresi arasında sebep-sonuç ilişkisi kurulmasını doğurmuştu. 27 Mayıs'ta DP'ye karşı ihtilâl yapan subay kadrosunda bulunanların neredeyse tamamının anılarında belirtilen hususların başında, çok partili düzene geçilmediği takdirde ordunun bu fiili duruma müdahale etmek üzere orta rütbelerdeki mensupları arasında örgütlendiğidir. Çok partili düzene geçişte tüm dış gelişmelerin zorlayıcılığı ne kadar tesirli ise iç zorlayıcıların başında, ordudaki rahatsızlıkların olduğu da hatıralarda sıkça işlenen hususlardandır. Hele 1946'da yapılan şaibeli seçimler karşısında cılız ama etkin kimi grupların müdahalesinin bile tasarlandığı anlatılır.⁸⁸⁷

DP'li yılların başlarında ordunun üst kademesinde yapılan değişiklikler iktidar açısından ne kadar ferahlatıcı olursa olsun, silâhlı kuvvetlerdeki örgüt kültürünün

---

⁸⁸⁵ Burada asıl hedeflenenin farklı olduğu hususunda şu görüşler dikkate değer: “Mustafa Kemal'in taktiklerinden en 'zekice' olanlarından biri de, Meclis'te kendisine karşı oluşacak/oluşmuş muhalefetin subay mebusların çevresinde toplanıp muhalefetin ordu tabanına uzanmasını ve böylece ordunun kendi denetimi dışına çıkmasını önlemek için, subay mebusların hiçbir şekilde meclis çalışmalarına katılmayacağı hükmünü meclisten geçirmesidir”. Bkz. Devrim Pusat, **Ordu ve Siyaset** (Militarizmin Tarihsel Sürekliliği), İstanbul: Nam Yayıncılık, 1996, ss.118–119.

⁸⁸⁶ Tek partili yılların, İkinci Dünya Savaşıyla birlikte ordunun modernize edilmesi meselesinde ne kadar başarısız olduğunu göstermesi karşısında uyanan tepkilerin, alttan gelen kimi tazyiklerin, Mareşal Çakmak'ı da etkisi altına aldığı belirten görüşler vardır. Çakmak, asla siyasi ihtirasi olmayan, ordudaki vazifesini en sevdiği vazife olarak gören bir komutandı. Milli Mücadeleye İsmet Paşayla birlikte en geç katılanlardan biridir ancak rütbece Atatürk'ün önünde olmasına rağmen bu hususta hiçbir komplekse girmemiş, Başkomutan olarak daima Atatürk'ü selâmlamıştır. Bkz. “*Son Osmanlı Paşaları*”, **Yakın Tarihimiz**, Fasikül: 3, s.38.

⁸⁸⁷ Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, 27 Mayıs hareketinin içinde bulunan ve anılarını kaleme alanlardan bazıları, yaptıklarının sadece kör bir DP karşıtlığı olmadığını, benzer tepkiyi 1946 seçimleri sonrası CHP'ye karşı da göstermeyi düşündüklerini belirtiyorlar. Bkz. Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, İstanbul: Uycan Matbaası, 1966, özellikle birinci bölüm.

hierarchy dışı müdahale girişimlerine meyyal olduğu hususu gözden kaçırılmıştır.⁸⁸⁸ Bunun en somut örneği ünlü 9 Subay Olayı'nın ciddiyetle değerlendirilememesi olmuştur. Durumun vahametini kavrama noktasında Cumhurreisi Bayar'ın ne kadar yalnız kaldığı anlatılır.⁸⁸⁹ Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve Ordu Müfettişlerinin hükümete sadakati karşısında rahat davranan DP'nin 21 Mayıs 1960'da yapılan Harbiye Yürüyüşüne kadar alttaki kıpırdanmalardan habersiz oluşu, bu tezi kanıtlar niteliktedir. 27 Mayıs'taki etkinlik hiyerarşisiyle ordu hiyerarşisi arasındaki örtüşmezlik göz önüne alındığında, vaziyetin hangi boyutta olduğu ortaya çıkmıştır.

27 Mayıs yönetimi Milli Birlik Komitesi ismindeki dar bir kadronun idaresindedir. Komitenin başında Kara Kuvvetleri Kumandanlığından emekliliğini bekleyen, bu maksatla İzmir'e çekilen Org. Cemal Gürsel gözükse de inisiyatif onun elinde hiçbir zaman olmamıştır. Komitede daha önce de belirtildiği gibi Gürsel dışında 4 general bulunmaktadır. Bu isimler 1. Ordu Komutanı Org. Fahri Özdilek, Genelkurmay Lojistik Başkanı Tümğ. Cemal Madanoğlu, Kara Harp Okulu Komutanı Tuğg. Sıtkı Ulay ve Tuğg. İrfan Baştuğ idi. Baştuğ'un 13 Eylül 1960'ta bir trafik kazası neticesinde vefat etmesiyle 38 kişilik komite 37'e generaller ise 4'e düşmüştür.⁸⁹⁰ Komite üyeleri en yaşlısı 65 yaşındaki Cemal Gürsel'le, en genci 27 yaşındaki Kur. Yzb. Muzaffer Özdağ'a kadar uzanan bir görünüm arz ediyordu. Komitedeki albaylar 8 isimden ibaretti: Ekrem Acuner, Mucip Ataklı, Osman Köksal, Fikret Kuytak, Sami Küçük, Haydar Tunçkanat, Alparslan Türkeş ve Muzaffer Yurdakuler. Yarbaylar da 7 kişiydi: Fazıl Akkoyunlu, Refet Aksoyoğlu, Orhan Kabibay, Mustafa Kaplan, Suphi Karaman, Sezai O'kan ve Ahmet Yıldız. Komitedeki binbaşı sayısı ise 10'du: Emanullah Çelebi, Orhan Erkanlı, Vehbi Ersü, Suphi Gürsoytrak, Kadri Kaplan, Muzaffer Karan, Mehmet Özgüneş, Şükran Özkaya, Şefik Soyuyüce ve Dünder Taşer. Komitedeki en düşük rütbeli subay grubu olan yüzbaşılar da azımsanacak bir sayıda değillerdi tam 8 isimden

---

⁸⁸⁸ İşin en can alıcı tarafı ordu üst kademesi ile orta rütbelerdeki bölünmenin 12 Mart Muhtırasıyla somutlaşan biçimde, üst kademe arasında da cereyan etmeye başlamasıdır. Bkz. Doğan Akyaz, **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi** (Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine), İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, ss.402-403.

⁸⁸⁹ 9 Subay Olayının ayrıntıları için bkz. Abdi İpekçi/Ömer Sami Coşar, **İhtilâlin İçyüzü**, İstanbul: Uygun Yayınevi, 1965, ss.77-100.

⁸⁹⁰ MBK'nin teşkilinde dikkate alınan kıymetlendirme hususunda belirgin bir rahatsızlık olduğu dikkatlerden kaçmıyordu. Bunların başında gelen isim 28-29 Nisan üniversite olayları esnasında 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı olan Fahri Özdilek gelmekteydi. Olaylar sırasında yakalanan öğrencilerin ne gördükleri iyi muamele, ne de salıverilmelerinde herhangi bir dahli olmamasına rağmen, olayların içinde görevi icabı Ankara'daki meslektaş Namık Argüç kadar bulunmamış olması, kendisi lehinde bir şans olarak değerlendiriliyordu. Bkz. Bedî Faik, **İhtilâlciler Arasında Bir Gazeteci**, İstanbul: Dünya Yayınları, 1967, ss.48-49.

mürekkeptiler: Numan Esin, Kamil Karavelioğlu, Münir Köseoğlu, Muzaffer Özdağ, Selahattin Özgür, Rifat Baykal, Ahmet Er ve İrfan Solmazer.⁸⁹¹

13 Kasım 1960'da tasfiye edilen 14'ler grubuyla üye sayısı 23'e düşen komitede tasfiye edilen isimler ise ağırlıklı olarak alt rütbeliler arasındadır; bazıları beş aylık süre içinde bir üst rütbeye terfi etmiş olsalar da, MBK üyesi sıfatını kazandıkları esnadaki rütbeleriyle, bu isimlerden 6'sı yüzbaşısıdır (Esin, Köseoğlu, Özdağ, Baykal, Er ve Solmazer); 4'ü binbaşı (Erkanlı, Karan, Soyuyüce ve Taşer); 3'ü yarbay (Akkoyunlu, Kabibay, Kaplan) sadece 1'i albaydır (Türkeş). Tasfiye gerekçesi radikal eğilimler içinde olmaları olarak gösterilmiş olsa da⁸⁹² 14'lerin daha alt rütbelilerden teşkil etmiş olması, ordu hiyerarşisi içindeki bozulmanın komiteye sirayet etmesi karşısında duyulan tepkinin dışı vurumu olarak nitelendirilebilir.⁸⁹³

Bölünmeden sonra gücünü ve etkinliğini kaybetmeye başlayan MBK karşısında, yeni kurulan bir cunta olarak ortaya çıkan Silâhlı Kuvvetler Birliği isimli örgüt de, hiyerarşik yapının bozulmasının bir başka adımı olmuş gibi gözüküyor. İlk güç gösterisini Hava Kuvvetleri Komutanı Org. İrfan Tansel'in görevinden alınarak Washington'a görevle gönderilmesi teşebbüsüne karşı durarak gösteren SKB'nin, Yüksek Adalet Divanı'nın verdiği 15 idam kararından 12'sini onaylayan MBK'ne karşı, 12 kişinin müebbede çevrilen cezalarını diğer üç kişiye de teşmil edilmesi gayretlerine gösterdiği direnç, ikinci güç gösterisinin örneğiymiş gibi duruyor.⁸⁹⁴ SKB'nin ağırlığının Menderes, Polatkan ve Zorlu'yu ipe götüren başlıca amil olduğu pek çok yazar tarafından ifade edilmektedir.⁸⁹⁵ Hele 15 Ekim seçimleri sonrası imzalanan 21 Ekim

---

⁸⁹¹ Buradaki rütbe tasnifinde biz şu eseri muteber kabul ettik: Yılmaz Öztuna/Ayvaz Gökdemir, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler**, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1987, s.50.

⁸⁹² Türkeş'in tasfiyesinin ilk adımı; gelen baskılar karşısında, Başbakanlık Müsteşarlığından ayrılmasıdır. Sonradan politikaya atılan 14'lerden bazılarının o dönemde basına verdikleri kimi demeçler ilginçtir. Komiteden tasfiyeleri ardından sürgüne gönderilen 14'ler içindeki en etkin şahıs olan Türkeş, sonraki yıllarda Menderes'in idamına ve ihtilâle karşı bir tutum takınmıştı. Onunla bir süre birlikte siyaset yapan komitenin en genç üyesi Özdağ'ın o günlerdeki beyanati ise şöyleydi: "*tarihimiz böyle suçlu bir ekip kaydetmedi*". Adı 12 Mart dönemindeki cuntalarla anılan İrfan Solmazer ise "*Biz affetmeyeceğiz*" diyordu. Şefik Soyuyüce bir türlü kimlikleri tespit edilemeyen, yakınlarının kayıp başvurusu yapmadıkları devrim şehitlerinden (!) 11'nin öldürüldüğüne tanık olduğunu söylüyordu. Peki, onlar öldürülürken, kendisini ne yapıyordu diye sormak hiçbir muhabirin aklına gelmiyordu. Bkz. **Milliyet**, 23 Eylül 1960.

⁸⁹³ Rütbeleri itibarıyla farklı sayıları vermesine rağmen Weiker de aynı kanıdadır. Bkz. Walter F. Weiker, **1960 Türk İhtilâli**, çev. Mete Ergin, İstanbul: Cem Yayınevi, 1967, s.156.

⁸⁹⁴ Aslında Başsavcı Altay Ömer Egesel tarafından idamları istenen sanık sayısı 102 idi. Olabildiğince çok DP'li asmak ile ihtilâlin meşruiyetinin tescili arasında doğru orantı kuranlar fazla sayıdaydı. Bunlardan biri olan ve yakın dönemde ADD Genel Başkanlığı görevini de yürütmüş olan Kur. Bnb. Suphi Gürsoytrak şunları söylüyordu: "*En az 50-60 kişiyi asmaz isek, ihtilâlin meşruiyeti sarsılır*". Bkz. Mithat Perin, **Yassıada ve İnfazların İçyüzü**, İstanbul: M. Çevik Matbaası, 1970, s.24.

⁸⁹⁵ Sanıkların son derece imkânsız şartlar içinde savunmalarını yapmaları, savunmalarının bir kısmının ise yaptırılmayarak MBK İrtibat Bürosunda alıkonulduğunu, son derece güçlü hazırlanmış bu savunmaların kararın biçimini değiştirecek nitelikte olduğunu müşahade ettiğimiz şu eser önemlidir. Bkz. Hulusi Turgut, **Yaptırılmayan**

Protokolü ise sonuçlanmamış olsa da yeniden ve yeni bir kadronun öncülüğünde müdahaleyi öngören bir tasarı olarak tarihteki yerini almıştır.

İhtilâl fikrinin oluşmasındaki katkılarına rağmen ihtilâl esnasında görevli olarak Kore'deki Türk Tugay'ında vazifeli bulunduğundan MBK'ne girememiş, hak ettiği görevlerin kendisinden esirgendiği kanaatiyle⁸⁹⁶, 15 Ekim seçimleri sonrasında ortaya çıkan siyasi tablonun ihtilâlin hedefine ulaşamadığını gösterdiğine kani olmuş Kara Harp Okulu Komutanı Kur. Alb. Talat Aydemir ayaklanmaları da, ayrı bir önemi haizdir. 22 Şubat 1962 tarihli ayaklanma öncesi, dönemin Genelkurmay Başkanı Org. Cevdet Sunay'ın makamında Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanı Tuğg. Hüsnü Özkan'la tartışan, karşısında hüngür hüngür ağlayan Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Muhittin Önür'e karşı sesini yükselten bir albayın varlığı, ordu hiyerarşisi açısından içler acısı bir durumdur.⁸⁹⁷ Bu arada albaylar karşısında boynu bükük kaldığı gerekçesiyle, Tuğg. Özkan'dan huzurda galiz küfürler yiyen bir Kuvvet Komutanı olan Org. Önür vardır. 22 Şubat Hâdisesinin bir ayla sonuçlandırılmış olması bile mesele eşelendiğinde ordu içindeki dengelerin altüst olacağı endişesiyle ilintili gibi gözüküyor. 21 Mayıs Ayaklanmasına dönüşen Aydemir meselesinin, sonunda Aydemir ve Gürcan'ın idamıyla sonuçlanması ise silâhlı kuvvetlerin hükümeti devirme teşebbüsüne tepkisinden çok, hiyerarşik düzenden sapmaya karşı gösterdiği bir tepki olarak da okunabilir.⁸⁹⁸

Savunmalar (Menderes/Zorlu/Polatkan'ın Kendi El Yazıları ile), İstanbul: ABC Ajansı Yayınları, 1988. Mahkeme Başsavcısı Egesel'in hudutsuz tavrı, talimat aldığı yere karşı gösterdiği sadakat karşısında aynı eserde, Hayrettin Erkmen'in savunmasını yaparken sarf ettiği cümleler önemlidir. Erkmen 1954 seçimlerinde DP listesinden adaylık müracaatı yapan Egesel hakkında, "Eğer Egesel 1954'te Balıkesir'den mebus seçilseydi, şimdi karşınızda Başsavcı olarak değil, sakat olarak bulunacaktı" demektedir, bkz. Turgut, **Yaptırılmayan Savunmalar** (Menderes/Zorlu/Polatkan'ın Kendi El Yazıları ile), s.57. Egesel'in mahkeme safahatında sergilediği tutum hakkında, ölümü vesilesiyle yazılmış eleştirel bir yazı için ayrıca bkz. Ali Sirmen (Samim Lütfü), **Kelepçeli Yazılar**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986, ss.187-190.

⁸⁹⁶ Kara Harp Okulu Komutanlığına getirilen Aydemir, bu iddiaları yalanlamaktadır. Aydemir, kendi hatıratında böyle bir beklenti içinde olmadığını ifade etmektedir. Yine de, ihtilâl sonrasında kendisi hakkında MBK'nin, ya bir kenara atmak, ya da faal bir vazifeye atamak, gibi iki uç seçenek içinde bulunacağını, bunun da yazgısı çerçevesinde şekilleneceğini ifade etmektedir. Kadrosu tümgenerallik olan Harp Okulu Kumandanlığına atanmasını, herhâlde Aydemir, bir kenara atılmak, olarak değerlendirmiş gözükmektedir ki, 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihli kıyımlara teşebbüs etmiştir. Bkz. Talat Aydemir, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, İstanbul: May Yayınları, 1966, s.61. 22 Şubat ve 21 Mayıs'ın asıl müşevviği olarak suçlanan Seyhan, anılarının bir yerinde; MBK üyesi yapılmaması gerekçesinin, 27 Mayıs'ta yurtdışında olması olarak gösterilmesine karşı gerçekten sitemkârdır. Bu gerekçenin bahane olduğunu belirterek, o esnada yurtdışında olmayan ve ihtilâlin çekirdek kadrosu olarak altı yıldır çalışan diğer dışlanmış arkadaşlarının durumunu belirtmektedir. Bkz., Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, s.82.

⁸⁹⁷ Bu manzara karşısında Aydemir'in Önür'e karşı sözleri şöyledi: "Paşam neden ağlıyorsunuz? Ben bir albay olarak Hava Kuvvetlerine karşı Kara Kuvvetlerinin prestijini korumaya çalışıyorum. Siz gözyaşı döküyorsunuz. Bize sahip çıkan, hakkımızı koruyun. Ben haksız değilim neden müdafaa etmiyorsunuz". Bkz. Erdoğan Örtülü, **Üç İhtilâlin Hikâyesi**, Konya: Milli Ülkü Yayınevi, 1977, s.231.

⁸⁹⁸ 21 Mayıs Ayaklanmasının bastırılmasının hemen ardından Bakanlar Kurulu toplanıyor ve üç büyük şehirde bir ay süreyle Örfî İdare ilân ediyordu. "Ankara'daki İhtilâl Dün Sabah Bastırıldı. Talat Aydemir ve suç ortakları adalete teslim edildiler", **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1963.

12 Mart'ta hükümete, senato ve meclise verilen muhtırada da bir anlamda hiyerarşi dışı meydana gelme olasılığı çok yüksek olan bir müdahaleyi az bir hasarla atlatma kaygısı bulunmaktaydı. Alttaki örgütlenmelere karşı duyarlı olan komutanların, tüm bu darbe planlarına karşı sayılabilecek olan ve askeri hiyerarşinin hiçbir mertebesinde bulunmayan, *Genişletilmiş Komuta Konseyi* türü toplantılar düzenlemeleri bu kaygıların zirve yaptığını göstermektedir.⁸⁹⁹ Devrim Meclisi, Devrim Genel Konseyi türü oligarşik yapılanmaların planları ifşa edildiğinde, destekleyecekleri doğrudan bir darbe neticesinde, tasfiyeye uğrayacakları korkusuna kapılan yüksek komuta kademesinin, muhtıradan birkaç gün sonra giriştikleri karşı tasfiyeler anlamlıdır.⁹⁰⁰

12 Eylül darbecilerinin, Milli Güvenlik Konseyi isminde bir askeri idare mekanizması geliştirmeleri, tüm bu geçmiş hâdiseler okunduğunda, gayet anlamlı gözükmektedir... *"Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini Yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış..."* Şeklindeki ifade *"zaten başka türlü düşünülemezdi"* dedirtmeyecek kadar ordu içi hiyerarşik düzenden sapmanın yaşandığı bir ülkede, önemli bir ayrıntıydı. Nitekim darbenin gerçekleşmesinden bir gün önce olaydan haberdar olan MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in gaybubeti de bu endişeden kaynaklanıyordu. Türkeş, darbenin renginin ne olacağı konusunda endişeliydi. 27 Mayıs'ın içinden geliyordu ve ihtilâllerin süreç içinde tersyüz olabileceklerine kendi yaşam somutunda şahit olmuştu. *"Fikri iktidarda, kendi zindanda"* şiarının sözcüleri, ordu içindeki emir-komuta zincirinin bozulmamasını sol eğilimli bir darbenin garantisi sayıyorlardı.⁹⁰¹ Bu garantiyi alabilmek için iki gün firarî kalan Türkeş'in teslim olmasını önemseyen MGK, 13 numaralı bildirisini⁹⁰² bu konuya binaen yayınlamıştı.

1. Milli Güvenlik Konseyi Başkanının 12 Eylül 1980 günü Türkiye Radyo ve Televizyonlarında yaptıkları konuşmada belirttikleri gibi dört siyasi parti liderinin emniyetlerinin Silâhlı Kuvvetler güvencesi altında tutulmak amacıyla geçici bir süre için belirli bir yerlerde ikametleri istenmiştir.

2. Bu çağrıya üç parti liderinin uymasına rağmen Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Alparslan Türkeş'in uymayarak evinden uzaklaştığı, Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın bildirileri ile de en yakın Garnizon Komutanlığına müracaat ederek

⁸⁹⁹ Aslında 12 Mart Muhtırasının evveliyatı olarak kabul edilebilecek, Batur tarafından Sunay'a verilen 24 Kasım 1970 tarihli muhtıra, olacakların habercisi gibiydi, bkz. *"Batur, Sunay'a muhtıra verdi"*, **Cumhuriyet**, 12 Aralık 1970.

⁹⁰⁰ Ne ilginçtir ki tasfiye kararları altında imzası olan isim, cebren müstafi sayılan Süleyman Demirel'dir.

⁹⁰¹ Bir yoruma göre; *"Agâh Oktay Güner'in savunması sırasında ortaya attığı ünlü 'fikri iktidarda kendi zindanda' sözü, kısa vadede tabana moral verme ve 12 Eylül yönetiminin himmetine mazhar olma hedefine dönüktü"*. Bkz. Tanıl Bora/Kemal Can, **Devlet Ocak Dergâh** (12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket), İstanbul: İletişim Yayınları, 1991, s.105.

⁹⁰² 13 Eylül 1980 tarih ve 17104 sayılı **Resmi Gazete**.

yukarıdaki bildiri doğrultusunda hareket etmesi istenmesine rağmen, şu ana kadar buna da icabet etmediği görülmüştür.

3. Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Alparslan Türkeş, 14 Eylül 1980 günü saat 13.00'e kadar en yakın Garnizon Komutanlığına müracaat etmediği takdirde kendisinin Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı bildirimlerine ve Milli Güvenlik Konseyi emirlerine uymadığından dolayı suçlu duruma düşeceği açıklanır.

Kenan Evren

Orgeneral

Devlet Başkanı,

Genelkurmay ve Milli

Güvenlik Konseyi Başkanı

Konseyin tüzel kişilik kazanması ise âdeta malûmun ilânı gibi olmuştur. Kuruluş yetkisini bizzat kurucusunun iradesiyle kazanan konsey, ilk üç bildirisinde çeşitli emirler beyan ederken ancak dördüncü bildirisinde kendini kamuoyuna açıklayabilmiştir. MGK'nin 1 Numaralı Bildirisi; Evren'in radyoda 12 Eylül sabah saat 04.00'te yaptığı kısa konuşmadır. Konuşma, yukarıda da belirtildiği gibi müdahalenin gerekçelerinin açıklandığı, emir-komuta zincirinin vurgulandığı ve ilk sıkıyönetim yasaklarının ilân edildiğini ihtiva etmektedir. Tafsilâtın aynı günün öğleden sonrası, saat 13.00'de radyo ve televizyonlarda yapacağı konuşmada ortaya konulacağı açıklamasıyla son bulur.⁹⁰³

MGK'nin 2 Numaralı Bildirisi⁹⁰⁴ ise; ilân edilen sıkıyönetimin, sıkıyönetim komutanlıkları ve sıkıyönetim bölgeleri bağlamında, kamuya ilânını içermektedir. Buna göre ülke, 12 sıkıyönetim sorumluluk bölgesine taksim edilmiş dördü orgeneral, sekizi korgeneral/amiral olmak üzere 12 ordu, kolordu, donanma ve taktik hava kuvvet komutanı sıkıyönetim komutanlıklarını da üstlenmişlerdi. Bildirinin tam metni şöyleydi:

1. 1'inci Ordu Komutanı Orgeneral Necdet ÜRUĞ, İstanbul ili Sıkıyönetim Komutanlığı'na,
2'nci Ordu Komutanı Orgeneral Bedrettin DEMİREL, Konya, Niğde, Kayseri,
Nevşehir, Yozgat illeri Sıkıyönetim Komutanlığı'na,

3'üncü Ordu Komutanı Orgeneral Selahattin DEMİRCİOĞLU, Erzincan, Gümüşhane,
Giresun, Trabzon, Rize, Ordu, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Samsun, Sinop illeri
Sıkıyönetim Komutanlığı'na,

Ege Ordusu Komutanı Orgeneral Süreyya YÜKSEL, İzmir, Manisa, Aydın, Uşak,
Denizli, Muğla, Isparta, Burdur, Antalya illeri Sıkıyönetim Komutanlığı'na,

Donanma Komutanı Koramiral Nejat SERİM, Kocaeli, Bursa, Bilecik, Sakarya, Bolu,
Zonguldak illeri Sıkıyönetim Komutanlığı'na,

2'nci Kolordu Komutanı Korgeneral Hüsnü ÇELENKLER, Çanakkale, Balıkesir illeri
Sıkıyönetim Komutanlığı'na,

4'üncü Kolordu Komutanı Korgeneral Recep O. ERGUN, Ankara, Çankırı,
Kastamonu illeri Sıkıyönetim Komutanlığı'na,

⁹⁰³ 12 Eylül sabahından itibaren basının gedikli kalemlerinin darbeye bakışı neredeyse tamamen olumluymdu. Dönemin basınının tavrını yansıtan şu önemli tez çalışmasına bkz. Metin Tural, **Basın ve Sıkıyönetim**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İÜ SBE, 1991, s.37 vd.

⁹⁰⁴ 12 Eylül 1980 tarih ve 17103 sayılı **Resmi Gazete**; **Milliyet**, 12 Eylül 1980.

5'inci Kolordu Komutanı Korgeneral Adnan DOĞU, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne illeri Sıkıyönetim Komutanlığı'na,

6'ncı Kolordu Komutanı Korgeneral Nevzat BÖLÜĞİRAY, Adana, Mersin, Kahramanmaraş, Adıyaman, Gaziantep, Hatay illeri Sıkıyönetim Komutanlığı'na,

7'nci Kolordu Komutanı Korgeneral Kemal YAMAK, Diyarbakır, Urfa, Mardin, Siirt, Hakkâri, Van illeri Sıkıyönetim Komutanlığı'na,

9'uncu Kolordu Komutanı Korgeneral Selahattin CAMBAZOĞLU, Erzurum, Ağrı, Kars, Artvin illeri Sıkıyönetim Komutanlığı'na,

1'inci Taktik Hava Kuvvet Komutanı Korgeneral Teyfik ALPASLAN, Eskişehir, Kütahya, Afyon illeri Sıkıyönetim Komutanlığı'na, atanmışlardır.

2. Sıkıyönetim Komutanlıkları, ülkede Devlet otoritesinin tesisi, asayiş, emniyet, huzur, can ve mal güvenliğinin sağlanması için, lüzum göreceklere her türlü tertip ve tedbiri almaya yetkili kılınmışlardır.

3. Bütün vatandaşlar, ülkede Devlet otoritesinin tesisi, asayiş, emniyet, huzur, can ve mal güvenliğinin kısa sürede sağlanması için, Sıkıyönetim Komutanlıklarının aldığı veya alacağı kararlara, tedbirlere ve yayınlanacak bildirimlere titizlikle uyacaklardır.

Ülkede yönetime el koyan ordunun, ilk planda doğması muhtemel sıkıntılar karşısında tedbir almak lüzumuna binaen, yayınlanan MGK bildirimleriyle olası tıkanıklıkları aşma temayülünde bulunduğu en açık kanıtı: daha kendini kamuoyuna ilân etmeden günlük yaşama ilişkin emirler yayınlamış olmasıdır. MGK'nin kimlerden oluştuğunun önemi bu noktada dikkatlerden kaçmıştır. MGK'nin 3 Numaralı Bildirisi⁹⁰⁵, günlük idarî işleyişin düzene bağlanmasını içeriyordu.

1. Kuruluşunda belediye teşkilâtı bulunan tüm yerleşme merkezlerinde vatandaşların birlik, düzen ve sağlığının korunmasından birinci derecede belediyeler sorumludur.

2. Vatandaşların zarurî ihtiyaçlarını teşkil eden gıda maddelerinin satışı, elektrik, su, havagazı ve toplu taşıma hizmetleri ile sağlık ve temizlik faaliyetleri düzenli bir şekilde yürütülecek, itfaiye ekipleri teçhizat ve personeli ile her an görev alacak tarzda hazır bulunacaktır. Belirtilen faaliyet sahalarında çalışan görevli ve hizmetliler ile müessese âmirleri sokağa çıkma yasağı süresi içinde sıkıyönetim veya garnizon komutanlıklarından izin belgesi alarak çalışmaya devam edeceklerdir.

3. Özellikle bütün fırınlar ve un fabrikaları tam kapasite ile çalışacak ve halkın ekmeğe ihtiyacını karşılayacaklardır. Bu sahada hizmet veren vatandaşlara gerekli izin belgeleri sıkıyönetim komutanlıkları veya garnizon komutanlıklarınca verilecektir.

4. Gıda maddelerinin satışlarında paniğe ve istifçiliğe fırsat verilmeyecektir.

5. Belediyelerde ve diğer sağlık kuruluşlarında çalışan bütün sağlık personeli görev yerlerinde bulunacak, acil durumlarda vatandaşlar hasta tahliyesi için belediye tabipliklerine başvuracaklardır.

6. Gıda ve yakacak gibi halkın zarurî ihtiyaç maddelerini taşımakla görevli ve özel kara, deniz ulaştırma araçları, şehirlerarası ve şehir içi nakliyatında sokağa çıkma yasağı süreleri içinde de normal seferlerini yapabileceklerdir. Bu gibi araçlar için garnizon komutanlıkları gereken müsaadeyi vereceklerdir.

7. Askeri servis araçları günlük seferlerine normal şekilde devam edeceklerdir. Bütün vatandaşlarımızın görevlilere yardımcı olmalarını beklerim.

Kenan EVREN

Orgeneral

Genelkurmay ve Milli

Güvenlik Konseyi Başkanı

⁹⁰⁵ 12 Eylül 1980 tarih ve 17103 sayılı **Resmi Gazete; Milliyet**, 12 Eylül 1980.

Aslında tüm bildirilerin 12 Eylül 1980 günü içinde ilân edildiğini belirtmek gerekiyor. Yoksa tüm önceki bildirimler yayınlanırken ancak birkaç gün sonra MGK'nin hangi isimlerden teşkil ettiğine dair gecikmiş bir bildiri yoktur. Ancak bildirimlerin öncelik sırası dikkate alındığında, temel kaygının önce asayişin teminiyle yetkili ve sorumlu komutanlıkların ilânıyla, günlük yaşamdaki muhtemel bir aksaklığın kamuoyu nezdinde olumlu karşılanan böylesi bir girişimin meşruiyetini zedelemesi tehlikesi olarak görüldüğü anlaşılıyor. MGK'nin 4 Numaralı Bildirisi⁹⁰⁶ nihayet resmi olarak konseyin kimlerden oluştuğunun ilânıdır. Bildirinin tam metni okunduğunda daha önceki müdahalelerde görülmeyen, hiyerarşik bir silsile dikkatleri çekmektedir.

1. Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içerisinde ve emirle yerine getirme kararı almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuş olan Milli Güvenlik Konseyi:

BAŞKAN: Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan EVREN

ÜYE: Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin ERSİN

ÜYE: Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin ŞAHİNKAYA

ÜYE: Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat TÜMER

ÜYE: Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat CELASUN'dan teşekkür etmiştir

2. Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği'ne Orgeneral Haydar SALTİK atanmıştır.

Kenan EVREN

Orgeneral

Genelkurmay ve Milli Güvenlik

Konseyi Başkanı

MGK'nin ilân edilen 4 Numaralı Bildiriyle kamuoyuna açıklanması gerçekleşmiştir ancak konseyin hukukî bir varlık haline gelmesi için kanun yoluyla vücut kazanması henüz sağlanamamıştır. Devletin işleyişinin dayanacağı esasların ne olacağı konusunda bir kanun çıkarma ihtiyacı hâsıl olduğunda yürürlüğe konulan *Anayasa Düzeni Hakkında Kanun*'un yayınlanmasından 44, idarenin ele alınmasından tam 90 gün sonra *MGK Hakkında Kanun*'un çıkarılmış olması da ilginçtir.⁹⁰⁷ Askeri idarelerin demokratik hukuk devleti düzeniyle ne kadar bağdaşabileceğini göstermesi bakımından her iki kanunun incelenmesinin gerekli olduğu gözüküyor. Temsili demokrasinin kimi mahzurları ne kadar dillendirilirse dillendirilsin, varolan rejim modelleri içindeki en faziletli rejim olduğunun belgesi niteliğinde olan her iki kanun, yeniden demokratik nizamı tesis etme iddiasındakilerin samimiyetini de gösterir

⁹⁰⁶ 12 Eylül 1980 tarih ve 17103 sayılı **Resmi Gazete**.

⁹⁰⁷ Aslında bu anlayışı sadece darbelerde görev alanlara hasretmek biraz haksızlık gibi duruyor. Samet Ağaoğlu'nun yapılanların hangi yasaya dayandığı noktasındaki eleştirilere verdiği cevap bunu kanıtlar niteliktedir: "*İstik Arkadan Gelir*". Bkz. Cüneyt Arcayürek, **Bir İktidar Bir İhtilâl 1955-1960** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-3), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1984, s.140.

niteliktedir.⁹⁰⁸ Parlatentonun yasama fonksiyonunun kimi zaman yozlaştığı iddiasıyla getirilen parlamento içi ve parlamento dışı yasama denetiminin işlemediği bir düzende, çıkarılan her iki kanunun metni şöyleydi:

Büyük Türk Milleti adına tarihi sorumluluk duygusu ile hareket ederek emir ve komuta zinciri içinde ve emirle 12 Eylül 1980 harekâtını gerçekleştirmiş ve yönetime bütünü ile elkoymuş bulunan Türk Silâhlı Kuvvetlerinin yönetime elkoymasını zorunlu kılan sebepler ile harekâtın amacı ve Milli Güvenlik Konseyinin kuruluş tarzı, Konsey bildirileri ve Konsey Başkanının 12 Eylül 1980 günü radyo ve televizyonla yayınlanmış konuşması ile kamuoyuna duyurulmuştur.

27 Ekim 1980’de kabul edilen, 28 Ekim 1980’de Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun’un yukarıda verilen giriş cümlelerinden itibaren, daha önce değinilen TSK İç Hizmet Kanunu’nun 35. maddesine gönderme yapılarak, girişilen hareketin TC’ni koruma ve kollama harekâtı olduğu bir kez daha vurgulanmaktadır. Evvelce belirtildiği gibi devlet teşkilât düzeni içinde görev ve yetkileri tanımlanmış bir organın kaynağını anayasadan almadığı hiçbir yetkiyi kullanamayacağı⁹⁰⁹ esasken ve klasik normlar hiyerarşisinin gereği olarak anayasaya aykırı olarak yorumlanamayacak bir kanunun herhangi bir maddesini meşruiyet referansı olarak izhar etmesi kabul edilemez. Bu belgenin, aşağıda tam metni verilen TCK m.146⁹¹⁰ ve 147⁹¹¹’de müeyyideye bağlanmış olan suçun unsurlarının tamamlanmış olduğu açıktır.

⁹⁰⁸ Kuşkusuz ki askerlik mesleğinin doğal olarak demokrasinin icap ettirdiği bir düzlemde icra edilmesinin mümkün olmadığı bir mecrada ifa edildiği veri iken, samimiyet bile olsa ortaya çıkan modelin demokrasi olamayacağı çok kuvvetli bir öngörüdür. Mayo’nun ifadesiyle: “demokrasi bütün diğer sistemler gibi-anarşizm ve sınıfsız toplum hariç- azizler için değil günahkârlar için kurulmuştur”. Bkz. Henry B. Mayo, **Demokratik Teoriye Giriş**, çev. Emre Kongar, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Siyasi İlimler Serisi: 6, 1964, s.116.

⁹⁰⁹ Çünkü “doğası gereği olarak, Anayasa yalnızca alêlade bir yasa değildir. Temel bir yasadır ve yasaların yapılması ve uygulanmasına temel oluşturur. Yasa ve düzenin ön koşuludur”. K.C. Wheare, **Modern Anayasalar**, çev. Mehmet Turhan, İstanbul: Değişim Yayınları, 1984, s.82.

⁹¹⁰ **MADDE 146** - Türkiye Cumhuriyeti Teşkilâtı Esasıye Kanununun tamamını veya bir kısmını tağıyir ve tebdil veya ilgaya ve bu kanun ile teşekkül etmiş olan Büyük Millet Meclisini iskata veya vazifesini yapmaktan men'e cebren teşebbüs edenler, idam cezasına mahkûm olur. 65 inci maddede gösterilen şekil ve suretler gerek yalnızca gerek birkaç kişi ile birlikte kavli veya tahriri veya fiili fesat çıkararak veya meydan ve sokaklarda ve nâsın toplandığı mahalleri nutuk irat veyahut yafta talik ve neşriyat icra ederek bu cürümleri işlemeğe teşvik edenler hakkında, yapılan fesat teşebbüs derecesinde kalsa dahi, idam cezası hükmolunur. (**Ek: 15/1-6.7.1960**) Birinci fıkrada yazılı suça ikinci fıkrada gösterilenden gayri surette iştirak eden fer'i şerikler hakkında beş seneden onbeş seneye kadar ağır hapis ve amme hizmetlerden müebbeden memnuiyet cezası hükmolunur-(Devlet Güvenlik). (**MADDE 65 - (4055/1-2.6.1941)**) I. Suç işlemeğe teşvik veya suça irtikâp kararını takviye ederek yahut fiil işlendikten sonra müzaheret ve muavenette bulunacağını vadeyleyerek: II. Suçun ne suretle işleneceğine müteallik talimat vererek yahut fiilin işlenmesine yarayacak iş veya vasıtaları tedarik ederek; III. (**2787/7-21.1.1983**) Suç işlenmeden evvel veya işlendiği sırada müzaheret ve muavenetle icrasını kolaylaştırarak suça iştirak eden şahıs, işlenmiş fiile mahsus olan ceza ölüm cezası ise yirmi yıldan, müebbet ağır hapis cezası ise on altı yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezası ile cezalandırılır. Sair hallerde kanunen muayyen olan cezanın yarısı indirilir. (Bu maddede yazılı fiillerden birini işleyen kimsenin iştiraki inzıam etmeksizin fiilin irtikâbı mümkün olamayacağı sabit olan hallerde o kimse yukarda gösterilen tenzilâtan istifade edemez.)

⁹¹¹ **MADDE 147** - Türkiye Cumhuriyeti Vekilleri Heyetini cebren iskat veya vazife etmekten cebren menedenlerle bunları teşvik eyleyenlere idam cezası hükmolunur. (**Devlet Güvenlik**)

MADDE 1. - 9 Temmuz 1961 tarihli ve 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile değişiklikleri, aşağıdaki maddelerde belirtilen istisnalar saklı kalmak üzere, yeni bir Anayasa kabul edilip yürürlüğe girinceye kadar yürürlüktedir.

Kanununun 1. maddesiyle âdetâ ilga edilen anayasayla istihza ediliyor. Anayasa gibi üst hukukî bir metin, kanunla sınırlandırılıyor. Mevcut anayasanın, diğer maddelerde belirtilen istisnalar saklı kalmak üzere yürürlükte olduğu ilân ediliyor. Bu metnin hazırlanmasında hukukî danışmanlık yapanların da TCK m. 146'nın ekinde belirtilen suçu işledikleri iddiasına muhatap olmaları işten bile değil gibi gözüküyor.

MADDE 2. - Anayasada Türkiye Büyük Millet Meclisine, Millet Meclisine ve Cumhuriyet Senatosuna ait olduğu belirtilmiş bulunan görev ve yetkiler 12 Eylül 1980 tarihinden itibaren geçici olarak Milli Güvenlik Konseyince ve Cumhurbaşkanına ait olduğu belirtilmiş bulunan görev ve yetkiler de Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanınca yerine getirilir ve kullanılır.

2. maddedeki hükmün, gayet açık olarak kaynağını anayasadan alan yetkiyle yasama görevini yürüten, meşruiyetini halkın serbest reyıyla seçilmiş olmaktan alan iki meclisin yetki ve görevlerinin MGK tarafından gasbedildiğinin teyidi yer almaktadır. Cumhurbaşkanlığının görev ve yetkilerinin ise MGK Başkanlığı ile Devlet Başkanlığına uhdesinde bulunduran şahsa ait olduğu belirtilmektedir.

MADDE 3. - Milli Güvenlik Konseyince kabul edilerek yayımlanan bildiri ve karar hükümleri ile yayımlanan ve yayımlanacak olan kanunların Anayasaya aykırılığı iddiası ileri sürülemez.

3. maddenin belirttiği hüküm ise tam anlamıyla hukukun sürgün edildiğinin resmîymiş gibi gözüküyor. Cunta idaresinin aldığı ve alacağı; yayınladığı ve yayınlayacağı karar ve bildirilerin anayasaya aykırılığının ileri sürülemeyeceği belirtiliyor. Anayasaya tabi olunmayacağına açık bir itirafı olan bu hükümle 1. maddenin daha mürekkebi kurumadan iptali söz konusu olmaktadır.

MADDE 4. - Milli Güvenlik Konseyinin bildiri ve kararlarında yer alan ve yer alacak olan hükümlerle 12 Eylül 1980 tarihinden sonra çıkarılan ve çıkarılacak olan Bakanlar Kurulu kararlarının ve üçlü kararlarının yürütülmesinin durdurulması ve iptali istemi ileri sürülemez.

Devletin karşısında bireyi korumayı esas alan liberal anayasal öğretinin daha baştan mahkûm edildiği 4. madde ile idarenin her türlü eylem ve işlemine karşı yargı yolunu açan kazanım tamamen ortadan kaldırılıyor. Hukukun ve özgürlükçü demokrasinin, yılların mücadelesiyle kazandığı bu hakkın tasfiyesi bile, rejimin

karakterini ortaya koyuyor.⁹¹² 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunuyla işinden, aşından, toprağından olanların yargıya gidemeyecekleri sonucunu doğuran bu kararın uygulanmasıyla ortaya çıkan dramların senaryosu o günden yazılmaya başlanıyor. Üstelik madde diğer maddeler gibi alınan/alınacak kararlar lâfzıyla hükmü daha bir muhkem hale getiriyor.

***MADDE 5.** - 12 Eylül 1980 tarihinden sonra, Bakanlar ile Bakanların yetki verdiği görevlilerce kamu personeli hakkında uygulanan ve uygulanacak olan işlemlerin ve alınan kararların yürütülmesinin durdurulması istemi ileri sürülemez.*

İdarenin kamu personeline ilişkin gelecekte yapacağı tasarruflar karşısında takınacağı tutumu göstermesi açısından 5. maddenin metni önemlidir. Örgütlü topluma karşı alerji duyan bir anlayışın iktidarından, farklı bir tavır beklemenin yersiz olduğunu bilmekle beraber, hedeftekilerin, kamu personeli içinde yer almakla birlikte sakıncalı (!) derneklerde faaliyette bulunanlar olduğu görülüyor. Nitekim tatbikatta, kamu personeli disiplin cezası silsilesinin en üst cezaî tedbiri olan memuriyetten ihracın yoğun bir şekilde uygulandığı biliniyor.⁹¹³

***MADDE 6.** - Milli Güvenlik Konseyinin Bildiri ve Kararlarında yer alan ve alacak olan hükümlerle Konseyce kabul edilerek yayımlanan ve yayımlanacak olan kanunların 9 Temmuz 1961 tarihli ve 334 sayılı Anayasa hükümlerine uymayanları Anayasa değişikliği olarak ve yürürlükteki kanunlara uymayanları da kanun değişikliği olarak yayımlandıkları tarihte veya metinlerinde gösterilen tarihlerde yürürlüğe girer.*

6. madde hakkında söylenecek bir şey gözüküyor. Argoda işi kitabına uydurmak deyiminin tam karşılığı açıkça bu hükmü niteliyor gibi gözüküyor. Anayasa değişiklikleri anayasaların uzlaşmayı en üst düzeyde aradıkları işlemlerden biridir. Tüm yasal mevzuata mehaz teşkil edecek bir anayasa değişikliği için salt çoğunluğu yetersiz kabul eden çoğu anayasa, nitelikli çoğunluk ismi verilen bir müessese tesis etmiştir.⁹¹⁴

⁹¹² Bu eğilim, 1982 Anayasasını da büyük bir oranda biçimlendirecek, anayasaya idare alanındaki yetkileri arttırmak, yargı denetimine yeni sınırlar koymak şeklinde yansıyacaktır. Bkz. Sait Güran, "Yönetimde Açıklık", **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi** (Sarınca'ya Armağan), Yıl 3, Sayı 1-3, 1982, s.110.

⁹¹³ Bilindiği gibi Memurin Muhakematı Kanunu uyarınca memurlara tatbik edilecek cezaî işlem 5 aşamadan oluşmaktadır. Bunlar: uyarma, kınama, aylıktan kesme, derece/kademe ilerlemesinin durdurulması ve memuriyetten çıkarmadır. Bu cezaları gerektiren fiiller, kanunda ve yerleşik içtihatlarda sayılmıştır. Dönem içinde uygulanan bu cezaların hiçbir yargı denetimine tabi olmaması, telâfisi mümkün olmayan durumlar ortaya çıkarmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Hüsamettin Kırmızıgül, **Disiplin Suç ve Cezaları ve Denetim Yolları**, İstanbul: Kazancı Kitap Ticaret AŞ, 1998.

⁹¹⁴ Katı bir anayasa geleneği olan Türkiye'de, özellikle 1961 ve 1982 Anayasaları özü itibarıyla, kurucu iradenin öz güven eksikliğini yansıtmaktadırlar. Bir anayasanın katı olmasını belirleyen başlıca üç özellikle teçhiz edilmiş olması gerekmektedir. Bunlar: anayasanın kimi maddelerinin değiştirilmesinin bile teklif edilmeyecek olması; değişiklik önergesi için önemli miktarda teklifte bulunan temsilci sayısının aranması ve değişikliğin salt çoğunluğun ötesinde bir ekseriyet eliyle yapılabilmesidir. Bkz. Hüseyin Nail Kubalı, **Esas Teşkilât Hukuku Dersleri**, İstanbul: Tan Matbaası, 1955, s.52 vd.

Amaç tüm toplumu etkileyecek olan muhtemel bir değişiklik hakkında uzlaşmayı en üst düzeye çıkarabilmektir. Burada ise ömürlerinde hukuka, siyasete, sosyal bilimlere ilişkin olarak sahip oldukları entelektüel donanımları çok şüpheli olan beş asker, böylesine ciddî bir çekinceyi dahi dikkate almaksızın, “*karar ya da bildirilerimiz anayasaya uymazsa yeni anayasa hükmü; kanuna uymazsa yeni kanun’dur*”, diyebilmektedirler.

MADDE 7. - *Bu Kanun Resmi Gazetede yayımlandığında, 12 Eylül 1980’den itibaren yürürlüğe girer.*

Son madde her türlü yanlış anlamadan uzak gibi görünüyor. 28 Ekim 1980’de resmi gazetede yürürlüğe giren kanun 12 Eylül 1980’den itibaren yürürlüğe sokularak, kanunların geriye yürümezliği ilkesi yok farz ediliyor.⁹¹⁵

Tüm bu eleştirilerden sonra, dönemin olağanüstü koşullarından dem vurarak askeri bir idareden daha ne beklendiği sorulabilir. Her ihtilâlin meşruiyetini başarısından aldığı, böylesi yasalara bile gerek olmadığı da söylenebilir. Aslında tüm bu ifadeler muhtemel askeri darbelerle yönelik birer davetiye niteliğindedirler. Asıl üzerinde düşünülmesi gereken, bunalımların demokrasiye sahip çıkılarak nasıl atlatılabileceğidir.⁹¹⁶ Militarizmin toplumun geneline verebileceği hiçbir şey bulunmamaktadır. Doğası gereği katı hiyerarşik düzende çalışmaya alışmış, buldukları ortam gereği hayata ve topluma karşı bakışları bu şekilde biçimlenmiş bir azınlığın, sürekli değişik gerekçeler ileri sürerek ülkenin kaderinde rol oynamaları engellenmelidir. Bir ülkenin yurttaşlarının el emeği, göz nurundan toplanan vergilerle alınan silâhlar, işlevi dışında bir caydırıcılık için kullanılamamalıdır.⁹¹⁷

⁹¹⁵ Kanunların resmi gazetede yayınlanmasıyla birlikte bağlayıcı olabileceği vaki iken, bir kanunun yürürlüğe girdiği tarih öncesini de kapsadığını beyan etmesi ancak anti demokratik yönetimlere özgüdür. Bilindiği gibi Türk hukuk sisteminde neşir tarihiyle birlikte yasa koyucu ileri bir tarihten itibaren kaydını koyarak kanunun yürürlük noktasını tespit edebilir. Bu da ancak ileri bir tarih olabilir. Eğer hiçbir tarih belirtilmemişse, 28 Mayıs 1928 tarih ve 1322 sayılı yasanın 3. maddesi uyarınca resmi gazetede yayınlanan kanunun yürürlüğü, yayın tarihinden 45 gün sonra olarak kabul edilir. Bkz. Abdullah Dinçkol, **Hukukun Temel Kavramları**, İstanbul: Der Yayınları, 2002, s.51.

⁹¹⁶ Özellikle 27 Mayıs ile birlikte bir grup hukukçunun yayınladıkları, bir anlamda darbenin meşruiyetini belgeleme amaçlı bildiriyle birlikte gelen bu gelenek, Türk aydınının bu hususta masum olmadığını göstermektedir. Askeri darbelerin meydana gelmesinde, halâskâr ruhun tesiri ne kadar belirleyici ise bunu kaşıyan bir grup sivilin katkısı inkâr edilemez. Çünkü Tepedelenioğlu’nun ifadesiyle: “*Subay, başka bir şeydir... Onu sadece ‘üniformalı aydın’ olarak görenler aldanırlar. Kabul etseniz de, etmeseniz de o kendini bir superman addeder. En keskin görüşlü sivil aydın için dahi, askeri psikolojinin derinlerine dalmak imkânsızdır*”. Bkz. Nizamettin Nazif Tepedelenioğlu, **Ordu ve Politika**, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1967, s.350.

⁹¹⁷ İşin en tehlikeli boyutu: özellikle 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963’te meydana gelen Aydemir İsyanları örneğinde görüleceği gibi, ordu içindeki ihtilâfın, çatışma tehlikesine dönüşmesidir. Ordunun aslı vazifesi olan yurt savunması için kendisine tevdi edilen silâhların zoruyla, ülke idaresini ele alması, iş bu boyuta geldiğinde ehven-i şer gibi gözükmektedir. SKB’nin inisiyatifini ele almasından sonra MBK’ne verilen ultimatoma sonrası Aydemir’in şu sözleri, durumun nasıl vahim neticeler doğuracağını gösterir gibidir: “*Yirmi dört saat mühlet vermiştik. Onbirinci saatte yerine getirdiler, yoksa hepsini silecektik*”. Bkz. Talat Aydemir, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, İstanbul: May Yayınları, 1966, s.93.

12 Eylül rejiminin doğasını anlatan bu kanun, bir anlamda 12 Eylül anayasası hakkında da ipuçları vermiştir. İleride üzerinde etraflı olarak durulacak olan 1982 Anayasasının böylesi bir anlayışın ürünü olduğu sürece zaten daha iyi olacağı söylenemezdi. *Anayasa Düzeni Hakkında Kanun* ile tüm yetkileri tek elde toplayan MGK, fiili olarak tüm gücü elinde tutmaktadır ancak dönemin darbecilerine akıl hocalığı yapanların teşvikiyle kanunla mevki perçinleme yoluna gidildi. 12 Aralık 1980’de kabul edilen ve aynı tarihli Resmi Gazetenin 17188 mükerrer sayısıyla yayınlanan 2356 Sayılı MGK Hakkında Kanun şu hükümleri içeriyordu:

MADDE 1. - *Milli Güvenlik Konseyi; Devlet ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, üyeleri; Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun’dan teşekkül eder.*

MADDE 2. - *Kurucu Meclis tarafından hazırlanarak halkoyuna sunulacak yeni Anayasada yer alacak hükümlere göre teşekkül edecek olan Türkiye Büyük Millet Meclisi fiilen göreve başlayınca kadar Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve üyelerinin görevleri, yetki ve sorumlulukları rütbe süreleri ile hizmet sürelerine ve yaş hadlerine bakılmaksızın devam eder.*

MADDE 3. - *Milli Güvenlik Konseyi Başkanlığı ve üyeliğinin herhangi bir nedenle boşalması halinde; Başkanlık en kıdemli Kuvvet Komutanı ve Milli Güvenlik Konseyi Üyesinin Milli Güvenlik Konseyince Genelkurmay Başkanlığına atanmasıyla, Üyelik ise, aynı şekilde Kuvvet Komutanlığına veya Jandarma Genel Komutanlığına atanan Komutanın Milli Güvenlik Konseyine katılmasıyla tamamlanır.*

MADDE 4. - *Bu Kanun 12 Eylül 1980 tarihinden geçerli olarak yayımı tarihinde yürürlüğe girer.*

MADDE 5. - *Bu Kanunu Milli Güvenlik Konseyi yürütür.*

Görüldüğü gibi 1. maddede MGK üyeleri bir kez daha sayılıyor; 2. maddede yeni anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra teşekkül edecek TBMM’nin fiilen göreve başlamasına kadar konsey başkanı ve üyelerinin görevleri devam ediyor. Bu bir anlamda yapılan anayasanın halkoyuyla reddi halinde TBMM’nin teşkilinin gecikeceği ve yönetimin uzun süreli olacağını da açıkça ihtar etmekteydi.⁹¹⁸ Üstelik bu süre ne kadar uzun olursa olsun emekli olmaları mümkün gözüküyor. 3. maddede ise MGK Başkanlığı ya da üyeliklerinden birisi ya da hepsinin boşalması halinde kimin başkan ya da yeni üye olacağına ilişkin esaslar sıralanıyor. Doğal olarak orduya müstenit bir atama öngörülüyor. Yani Evren’in işgal ettiği makam bir şekilde boşaldığı takdirde yasaya göre Nurettin Ersin yeni MGK Başkanı olacak; diğer kuvvet komutanlarının yerine kıdeme göre kim kuvvet komutanı olabilecek durumdaysa o, yeni MGK üyesi olabilecekti. MGK Başkanlığı’nın yanı sıra Genelkurmay Başkanlığı görevini de

⁹¹⁸ ABD’li çevrelerin aktardığına göre: “Türkler bu anayasaya ‘hayır’ dese dahi, bazı misafirlerine söylediği gibi Evren bunu ‘milletin askeri yönetimden hoşnut’ olduğu şeklinde yorumlayacak”. Güldemir, **Çevik Kuvvetin Gölgesinde Türkiye**, s.147.

yürüten Evren'in aynı zamanda Devlet Başkanlığı'nı da yürütmesinin kararlaştırıldığı biliniyor. Konseyin emrinde çalışacak yeni hükümetin başkanlığının bile Evren'e tevdi edilmesi de gündeme gelmiş ancak Evren, Gürsel örneğini hatırlatarak daha fazla görev yüklenmenin sıhhatini bozabileceği endişesiyle Başbakanlık görevini üzerine almamıştır.⁹¹⁹ MGK üyelerinin yasama ve yürütmeyi tek elde toplamasıyla birlikte yeni kabine oluşturma çabaları devam ededursun, müsteşarların bir süre bakanlık yetkilerini kullanmaları sağlanıyordu. TBMM ve Senato yerine geçtiğini ilân eden MGK, üyelerinin 18 Eylül'de ettikleri yeminle işin seramonik yönü de halledilmiş oluyordu. Evren'in Devlet Başkanlığına gelişi ise MGK üyeleri huzurunda ettiği yeminle başlıyordu. Yemin metni şöyleydi:

*Yüce Türk Milleti,
Devlet Başkanı, Milli Güvenlik Konseyi ve Genelkurmay Başkanı sıfatıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu bütün sorunları, Atatürk ilkelerine bağlı kalarak, adalet, hukuk ve insan hakları prensiplerinden ve vicdanî kanaatlerimden başka bir tesir altında kalmaksızın ve hiç bir karşılık beklemezsizin çözümlenmek amacıyla kendimi Türk Milletine adadım.*

*Vatanın ve milletin mutluluğuna, birlik ve beraberliğine çalışacağıma, devletin bağımsızlığına, vatanın ve milletin bütünlüğüne yönelecek her tehlikeye karşı koyacağıma, milletin kayıtsız şartsız egemenliğine, demokratik ve lâik cumhuriyet ilkelerine dayalı yeni bir anayasa düzenlenmesi için çalışacağıma, Türkiye Cumhuriyeti'nin şan ve şerefini koruyup yüceltmek ve üzerime aldığım görevi yerine getirmek için bütün gücüm ve varlığımla çalışacağıma, namusum ve şerefim üzerine and içerim.*⁹²⁰

MGK'nin yasama organı olmanın da ötesinde yürütmeyi de içine alan çok geniş yetkilerle donatıldığı, bilhassa 28 Eylül 1980 tarih ve 17119 sayılı Resmî Gazete'de neşredilen *Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İçtüzüğü* incelendiğinde görülecektir. Konsey genel sekreterliğinin ne kadar önemli bir konumda olduğu da bu içtüzüğün hükümlerinde mevcuttur. İçtüzükte bir kez daha MGK'nin kimlerden oluştuğu açıklanıyor; konseyin başkanının Genelkurmay Başkanı olduğu vurgulanıyordu. MGK Genel Sekreterliği âdeta MGK'nın kolu kanadı durumundadır. Oy hakkı olmayan Genel Sekreter, geçici ihtisas komisyonları kurma kararı alabilecektir. Yasa teklifinde bulunmaya yetkili olmak için ya MGK üyesi olmak, ya da Bakanlar Kurulu'nun ortak iradesini beyan eden yasa önerisi getirmek şarttır. Konsey Başkanı salt çoğunlukla toplanan konseyde yapılan oylamalarda, oylardaki eşitlik

⁹¹⁹ Darbe sonrası kurulacak hükümetin başına kim geçecek tartışmaları konusunda nabız tutan Evren'in ilk adayı Emin Paksüt'tü. Bu görevi Paksüt'ün kendisi, Feyzioğlu'nu ise alt kademede çalışan askerler kabul etmedi. Evren, Feyzioğlu'nu gerçekten çok istiyordu. Henüz eski siyasîlere yasak getirmenin düşünülmediği bir evrede, Evren'in kafasındaki plan, 12 Eylül öncesinde bir türlü bir araya gelemeyen AP ve CHP'liler arasından seçilecek bakanları, Feyzioğlu başkanlığındaki bir hükümette bir araya getirebilmektir. Bkz. Kenan Evren, **Kenan Evren'in Anıları-2**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991, s.28.

⁹²⁰ http://www.belgenet.com/12eylul/13091980_02.html (Erişim: 28.07.09).

halinde oyu iki oy sayılma konumundadır. Başbakanın ve bakanların düşürülmesi yetkisi doğrudan doğruya konseye aittir. İhtüzük sonradan bazı değişikliklere uğramıştır ancak şu özellikle belirtilmelidir ki konseyin faaliyet omurgasını Genel Sekreterlik oluşturmaktadır.

MGK'nin 1980–1983 arasında yayınladığı kararlar; tebliğ ettiği yazılardan direkt, dönemin siyasetçilerinin geleceklerine ilişkin tasarruflar ortaya koyan bazıları çok önemlidir. Bunlardan ilki darbenin gerçekleştirildiği günün sabahında, kendilerine vaki olan gelişmeyi ve o andan itibaren kendilerine yönelik olarak alınan tedbirleri içeren yazıdır.⁹²¹ Yazının içeriği aynen şöyledi:

Yapılan bütün uyarılara rağmen, siyasi partilerin takındıkları uzlaşmaz tutum ve aşırı uçlara sempati gösterilmesi veya destek sağlanması; anarşi, terör ve bölücülüğü büyük boyutlara ulaştırarak ülkemizi parçalanma noktasına getirmiştir.

Türk Silâhli Kuvvetleri, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek Devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak maksadıyla, İç Hizmet Yasasının kendisine tevdi ettiği Cumhuriyeti kollama ve koruma yetkisine dayanarak yüce Türk Milleti adına ülke yönetimine el koymuştur.

Parlamento ve Hükümet feshedilmiş, siyasi faaliyetler durdurulmuştur.

Parlamento üyeliği sıfatınız kaldırılmıştır. Hiçbir konuda beyanat vermeye yetkiniz yoktur.

Can güvenliğiniz Türk Silâhli Kuvvetlerinin teminatı altındadır. Bu maksatla, emniyet içinde evinizden havaalanına götürülecek, oradan uçakla (Hamzakoy/Gelibolu'ya) (Uzunada/İzmir)⁹²² gideceksiniz. Arzu ettiğiniz takdirde ailenizi de yanınızda götürebilirsiniz. Geçici bir süre ikamet edeceğiniz adres aşağıdadır. Bir saat içinde hazırlanıp harekete hazır olduğunuzu güvenliğiniz için gelen subaya bildiriniz. Talimatı getiren subayın ikazlarına uyunuz.

Bu talimat ile belirtilenler dışındaki her türlü tutum ve davranışınız suçtur.

Rica ederim.⁹²³

Kısa ve net ifadelerle durumu özetleyen, bu durumun meydana gelmesindeki sebepleri sıralayarak bundan sonrası için kendilerinin rızası dışında olsa da örtülü bir tecrit durumunun uygulanacağı ifade edilen bu yazı, aksi davranışları suç olarak tavsif etmektedir. Yazıyı tebellüğ eden liderlerin takındığı tavır ise çaresiz bir boyun eğiş olmuştur. AP, CHP ve MSP liderleri yazıyı tebellüğ ederek kendilerine tahsis edilen vasıtalarla belirtilen yerlere doğru yola çıkarılarken sadece MHP lideri Türkeş'in emre

⁹²¹ Demirel ve Ecevit'in Hamzakoy'dan dönüşü 29 gün sürdü. 11 Ekim 1980'de serbest bırakılan liderlerin karşılanma biçiminin şaşası karşısında konseyin göstereceği tepki merak ediliyordu. Demirel'in dönüşü kurban kesilerek; Ecevit'in dönüşü ise kendisine çiçek verilerek kutlanıyordu, bkz. "12 Eylül'den tam 29 gün sonra evlerine döndüler", **Hürriyet**, 12 Ekim 1980.

⁹²² Demirel ve Ecevit'e verilen metinde adres Hamzakoy/Gelibolu olarak gösterilirken, Erbakan'a verilen metinde adres Uzunada/İzmir idi.

⁹²³ http://www.belgenet.com/12eylul/12091980_07.html (Erişim: 28.07.09).

icabeti, iki günlük bekleyişin ardından gerçekleşmişti.⁹²⁴ Demirel ve Ecevit'in 1 aylık zorunlu ikamete tabi tutuldukları Hamzakoy'a; Erbakan ve Türkeş'in Uzunada'ya uğurlanmalarıyla birlikte ellerine tutuşturulan bu metinde dikkati çeken yön: *"Hiçbir konuda beyanat vermeye yetkiniz yoktur"* ifadesiydi. Beyanat ya da demeç vermenin bir yetki değil, hak olduğu ilkesi gözden ırak tutulmaya daha o zamandan başlanmıştı.⁹²⁵

MGK'nin durumu kontrol altında tutma kaygısının üst düzeyde olması bakımından 5 numaralı bildirisinin özel bir önemi varmış gibi gözüküyor. Tüm yurтта idareyi kontrol altında tutabilmenin ilk merhalesi olarak haberleşme ve seyahat hürriyetine getirilen kısıtlama, daha doğrusu yasaklamaları içeren bildiri metni şöyleydi:

1. Bütün hava ve deniz limanları ile hudut kapıları çıkışa kapatılmıştır. Ancak, Trakya'dan yurtdışına kara ve hava yolu ile çıkacak yurtdışında çalışan işçi ve yabancı turistler çıkış yapabileceklerdir.
2. Yabancı bandıralı gemilerin boğazlardan geçişi devam edecektir.
3. Yurtiçi tarifeli sefer halinde bulunan kara, hava, deniz ve demiryolu araçlarının son duraklarına kadar seyirleri kontrollü olarak devam edecektir.
4. Transit geçen yabancı uçak ve gemiler seyirlerine devam edecektir.
5. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da pasavanla geçişler yasaklanmıştır.
6. Meskün bölgelere giriş ve çıkışlar, sıkıyönetim komutanlıklarının denetimi altına alınmıştır. Trafiğe devam mecburiyeti olan araçlar, belli güzergâhlardan kontrollü olarak sevk edileceklerdir.
7. Dışişleri Bakanlığı ile yabancı elçilik ve yetki verilmiş yabancı temsilcilikler hariç ikinci bir emre kadar yurtdışı ile telsiz haberleşmesi yasaklanmıştır.
8. PTT'nin ülkelerarası ve şehirlerarası haberleşme servisleri kontrol altında faaliyetine devam etmektedir. Resmi ve acil olmayan irtibat istekleri karşılanmayacaktır.
9. Deniz, kara ve demiryolları, Devlet Hava Meydanları İşletmesi ve Türk Hava Yolları'nın seyirüsefer yardımcı cihazlarının ulaşım emniyeti maksadıyla kullanılmasına ve çalıştırılmasına devam edilecektir.
10. İhtiyaç duyulan diğer sistem ve devrelerin tekrar hizmete sokulması, sıkıyönetim komutanlıklarının müsaadesi ile olacaktır.
11. Bütün vatandaşların belirtilen esaslar çerçevesinde görevlilere yardımcı olmalarını rica ederim.⁹²⁶

Konsey'in 6 numaralı bildirisinin muhatabı Türk Silâhlı Kuvvetleriydi. Ordunun iç asayişin temini gibi asıl işlevinin dışındaki bir alanda vazife alması karşısında doğabilecek meselelerin önüne geçebilmek için alınması lâzım gelen moral tedbirler, bizzat Evren tarafından tebliğ ediliyordu. Emir-komuta zincirine sadakat duygusu bir kez daha belirtiliyor; Türk Silâhlı Kuvvetlerinin ağır bir bunalımlı devreyi atlattık

⁹²⁴ MHP Genel Başkanı, Kendisine tanınan sürenin bitimine altı saat kala, Ankara Gaziosmanpaşa'daki oğlunun evinden yetkilileri arayarak teslim oluyordu. O da Erbakan gibi İzmir-Uzunada'ya gönderiliyordu, bkz. *"Türkeş Ankara'da teslim oldu"*, **Milliyet**, 15 Eylül 1980. Türkeş'in 12 Eylül gecesinden teslim oluşuna kadar, Yaşar Okuyan'ın teşvikiyle, Halil Şıvgın'ın evinde kaldığı ortaya çıkmıştır.

⁹²⁵ Hamzakoy ve Uzunada sakinlerine yapılan muamele hiç de 27 Mayıs mağdurlarına yapılanlara benzemiyordu. 4 parti lideri de nezaketle enterne edilmişler kendilerine gayet iyi davranıldığını belirtiyorlardı, bkz. *"4 Parti Liderinin Durumu İyi"*, **Milliyet**, 15 Eylül 1980.

⁹²⁶ 12 Eylül 1980 tarih ve 17103 sayılı **Resmi Gazete**; http://www.belgenet.com/12eylul/12091980_05.html (Erişim: 28.07.09).

üzere aldığı vazifeyi yurttaşlar nazarındaki itibarına halel getirmeksizin başarıyla ifası öğütleniyordu.⁹²⁷

Kahraman Silâh Arkadaşlarım,

Türkiye Cumhuriyeti'nin ülke bütünlüğü ile ulusal birlik ve beraberliğinin maruz kaldığı hayati tehlike karşısında Türk Silâhlı Kuvvetleri kendisine İç Hizmet Yasası ile verilmiş olan tarihi görevini, ulusunun büyük çoğunluğunun ümit ve özlemle beklediği doğrultuda, üstün disiplin anlayışı, sınırsız yurt ve ulus sevgisi, bilinçli bir kararlılık ve vakurla ifa ederek, yönetime el koymuş ve tüm ülkede, kısa sürede tam ve kesin kontrolü sağlamış bulunmaktadır.

Ekonomik, sosyal ve siyasal sorunların yarattığı sayısız bunalımlar, ulusal varlığımıza kastederken, bu tarihi karara başvurulmasaydı, Ulu Atatürk'ün kutsal emanetleri ve ilkeleri sapık ideolojilerin kölesi olacak ve Türk Silâhlı Kuvvetlerinin yurduna geleneksel ve sınırsız bağlılığı, eşsiz kahramanlık ve fedakârlığı, şanlı tarihinin ve ulusunun önünde bu felâketin ağır vebali altında kalacaktı.

Aziz Silâh Arkadaşlarım,

Sizlere, üstün gayret ve feragatle yürüttüğünüz hizmetlerinizin yanında, Yüce Türk Ulusunun refah ve mutluluğunun sağlanması için anarşi, terör, bölücülük ve komünist, faşist, fanatik dinsel ideolojilerle mücadelede başarılı olacağınıza kesin inanç beslediğim tarihi ve şerefli bir sorumluluk tevdi ediyorum.

Gücünüzü, Aziz Türk Ulusunun vefa dolu kalbinde sizler için yaşattığı büyük güven ve gururdan, damarlarınızda yurt sevgisiyle alevlenen asil kandan ve bayrağınızla birlikte ebediyete kadar götürmeye and içtiğimiz Atatürk ilkelerinden alacaksınız.

Ülkemizin geçirdiği felâketli ve bunalımlı dönemlerde, ulusumuzun daima en büyük destek ve güvenine mazhar olan şahsî çıkar ve ikbal hirsından uzak yüksek feragat ve fedakârlığımız, üstün disiplin anlayışınız, sonsuz çalışma ve başarıya azminiz, vakur ve bilinçli hizmet aşkınız, Türkiye Cumhuriyeti'nin Atatürk ilkeleri doğrultusunda ebediyete kadar hür ve bağımsız yaşatılmasında en kutsal ülkünüz olacaktır.

Türk Silâhlı Kuvvetlerinin bütün mensuplarının, geçmişte olduğu gibi bugün de emir komuta zinciri içinde alacakları görevleri üstün disiplin ruhu ve vatanseverlik duyguları ile güçlerini de aşan gayretle ifa etmelerini, her türlü kışkırtıcı faaliyete karşı kendilerinden beklenen olgunluk ve soğukkanlılığı göstermelerini, yüce ulusumuzun nazarında Türk Silâhlı Kuvvetlerinin sahip olduğu saygınlığı zedeleyici söz ve davranışlardan kaçınmalarını, iç ve dış tehditlere karşı daima uyanık ve hazır bulunmalarını rica ederim.⁹²⁸

7 numaralı bildiriyle tüm siyasi faaliyetlerin yasaklandığı vurgusu önemlidir. İleride yayınlanacak kararlarda sıkça gönderme yapılan 7 numaralı bildiride, toplumsal ve siyasi alandaki etkinlikleri tescilli siyasi partiler, sendikalar, iki istisnaıyla dernekler, spor faaliyetleriyle bankaların işlevleri yasaklanmış ya da ikinci bir emre kadar durdurulmuştu:

⁹²⁷ Askerin kışlasından çıkmasıyla birlikte bir takım korkular yaşamaları doğaldır. Bu bakımdan halkla kurulacak ilişkinin tarzı nasıl olacaktır? Komutanlar bu hususta çok dikkat etmek lüzumunu hissederler. Evren'in bildiride özellikle vurguladığı husus, aslında şu alıntıda dile getirilenlerin bir yansımasıymış gibi gözüküyor. Yönetimin kolay bir hadise olmadığını gösteren şu ifadeler, sivil yöneticilerin işlerinin ne kadar zor olduğunu askerinin idrak etmesiyle sonuçlanmamış, kusur hep sivil yöneticilerin menfaatçiliklerine bağlanmıştır. “Dümen geçince asıl sorunlar başlar. Zira bir emirle işleri hallediveren asker, bürokrasinin direncini kıramaz, sosyal çalkantılardan etkilenir. Bürokrasiye güvenmediği için bu defa emekli subayları kilit noktalara getirir, onlar da işi beceremezler ve bir süre sonra batağa girdiğini ve batmaya başladığını hisseder. Ülke yönetmek için hazırlıklı olmadığını bilir”. Birand, **Emret Komutanım**, s.478.

⁹²⁸ 12 Eylül 1980 tarih ve 17103 sayılı Resmi Gazete. http://www.belgenet.com/12eyul/12091980_06.html (Erişim: 28.07.09).

1) Siyasi parti faaliyetleri yasaklanmıştır. Parti bina ve tesisleri sıkıyönetim ve garnizon komutanlıklarınca emniyet ve kontrol altına alınacaktır.

2) Kamu düzeni ve genel asayiş gereği olarak DİSK, MİSK ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetleri durdurulmuştur⁹²⁹.

Bu kuruluşların yöneticileri Türk Silâhlı Kuvvetlerinin güvencesi altına alınmıştır.

3) Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay hariç diğer bütün derneklerin faaliyetleri durdurulmuştur.

4) Bu hafta sonu yapılacak bütün spor faaliyetleri yasaklanmıştır. Durum ve şartlara göre sıkıyönetim ve garnizon komutanlıklarınca spor faaliyetlerine bilahare izin verilecektir.

5) Bankaların faaliyetleri ikinci bir emre kadar durdurulmuştur. Güvenlikleri sıkıyönetim ve garnizon komutanlıklarınca sağlanacaktır.⁹³⁰

8 numaralı bildiriye kamu hizmetinin aksamaması bakımından personele yönelik olarak alınan bir tedbir olarak şu ifadelere yer veriliyordu:

*Türk Silâhlı Kuvvetlerinde, devlet dairelerinde, belediyeler ve KİT'lerde, özerk devlet kuruluşlarında çalışan tüm memur, sözleşmeli ve ücretli personelin emeklilik, istifa ve işten ayrılmaları ile yeniden yapılacak atamalar ikinci bir emre kadar durdurulmuştur. Bu hususlar işlemi tamamlanmış personele tebliğ edilmeyecektir.*⁹³¹

Evren'in söylev ve demeçlerinde çok geniş yer bulan emniyet teşkilâtı içindeki bölünmenin yarattığı mahzurların giderilmesine yönelik olarak yayımlanan 9 numaralı bildiriyle Emniyet Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı'na bağlanıyor; Jandarma Genel Komutan Yardımcısı, Emniyet Genel Müdürlüğü'ne atanıyordu.

1) Emniyet Genel Müdürlüğü tüm teşkilâtı ile birlikte 12 Eylül 1980 Cuma gününden itibaren Jandarma Genel Komutanlığının emir ve kuruluşuna verilmiştir.

2) Emniyet Genel Müdürlüğüne, Jandarma Genel Komutan Yardımcılığı uhdesinde kalmak üzere; Korgeneral Hayrettin Tulunay atanmıştır.⁹³²

12 Eylül darbecilerinin yayımlamış oldukları tüm bu bildiriler karşısında farklı kesimlerden farklı tepkiler gelmekteydi. Müdahaleye taraftar olan kesimlerin başında iş dünyası geliyordu.⁹³³ 1961 Anayasasından mülhem iş kanunları, grev hakkının önemli

⁹²⁹ Türk-İş ise darbecilerin benimsedikleri bir sendika olarak faaliyetine devam ediyordu. Nitekim Evren, "Türk-İş 12 Eylül öncesinde ve sonrasında milli menfaatler istikametinde bir tutum içinde oldu" diyordu, bkz. **Tercüman**, 8 Haziran 1982. DİSK ve MİSK arasındaki çatışma ise bambaşka bir boyuttaydı. DİSK nazarında faşist sarı sendika olan MİSK, işveren sendikası gibi hareket etmekteyken, MİSK, DİSK'in TKP'nin sendikal uzantısı olduğunu iddia ediyordu. bkz. "Asur Demirbağ: Türk işçisinin gerçek savunucusu MİSK'tir", **Akşam**, 7 Nisan 1980.

⁹³⁰ 12 Eylül 1980 tarih ve 17103 sayılı **Resmi Gazete**; http://www.belgenet.com/12eylul/12091980_09.html (Erişim: 28.07.09).

⁹³¹ 12 Eylül 1980 tarih ve 17103 sayılı **Resmi Gazete**; http://www.belgenet.com/12eylul/12091980_10.html (Erişim: 28.07.09).

⁹³² 12 Eylül 1980 tarih ve 17103 sayılı **Resmi Gazete**; http://www.belgenet.com/12eylul/12091980_11.html (Erişim: 28.07.09).

⁹³³ Nitekim MGK'nın 15 nolu bildirisiyle tüm grev ve lokavtlar erteleniyor, görüşmeleri süren toplu pazarlıklarda işçi ücretlerine % 70 oranında zam yapıldığı açıklanıyordu. Erteleme süresince kendi isteği, ahlâk ve iyi niyet kurallarına uymayan haller içinde olmak ve sağlık sebepleri dışında işten çıkarmanın yapılamayacağı belirtiliyordu. İki mimli sendika olarak görülen DİSK ve MİSK yöneticilerinin 16 Eylül 1982 günü saat: 18.00'e kadar İstanbul Sıkıyönetim

bir pazarlık imkânı olarak sıkça devreye sokulması, sokaklardaki çatışma olgusu karşısında istikrarsızlığa sürüklenen ülkenin dış piyasalardan sağlanması gereken kredileri alamaması gibi sorunlar nedeniyle bunalan iş adamları açısından, askeri rejimin sağlayacağı disiplin olmazsa olmaz hükmündeydi. Sokaktaki adam açısından durum 11 Eylül'e oranla çok daha iyiydi. Yaygın şiddet hareketleri arasında bunalan geniş kitlenin herhangi bir ideolojik kamplaşmanın safında bulunmamak, yaşam hakkı açısından garanti sağlayamıyordu. Koşulların bîtaraf olmayı bertaraf olmakla eşdeğer hale getirmesi karşısında bunalan kitlenin, tüm haklarından, en temel hakkı olan yaşam hakkı karşılığında feragat etmesinin koşulları oluşturulmuştu. Ekonomik ve toplumsal hayatın işverenler lehine düzenlenmesinin temellerini atmanın tam zamanıydı.⁹³⁴

MGK dönemini tamamen askerlere izafe etmek aslında bir parça haksızlık sayılabilir. Nitekim MGK'nın 1 numaralı bildirisini kaleme alan şahıslar: Adnan Başer Kafaoğlu ile Coşkun Kırca'ydı.⁹³⁵ Üstelik bildiri metni içerik itibarıyla parlamentonun ve hükümetin feshedildiğini ilân ederken siyaseti yasaklıyor ancak siyasi partileri faaliyetten men etmekle birlikte kapatmıyordu. Oysa iki sivilin elinden çıkan bildirinin ilk metninde siyasi partilerin de feshedildiği ibaresi vardı; askerler bu iki siviliden insafly davranarak bu ibareyi metinden çıkarmışlardı. MGK'nin olağanüstü yetkilerle donatıldığını görmemek mümkün değildir. Bir kere sıkıyönetim mahkemelerinin teşkiliyle, mahkemelerde görev yapacak hâkim ve savcılar görevlendirme, görevden alma yetkisini eline alması, bu mahkemelerin bağımsız çalışamayacakları konusunda kuşku yaratmakta gecikmedi. Gözaltı süresinin 15 günden 30 güne çıkarılması bile tek başına bir fikir verebilir gibi gözükmektedir.⁹³⁶

MGK'nin yasama organına tanınan tüm yetkileri tek elde toplaması dolayısıyla, Ulusu başkanlığında kurulan 12 Eylül Hükümetinin programı da MGK huzurunda

---

Komutanlığı'na başvurmaları isteniyordu, bkz. "Tüm Grev ve Lokavtlar Ertelendi, Toplu İş Görüşmesi Süren İşçilere Ücretlerinin Yüzde 70'i Oranında Ek Ödeme Yapılacak", **Milliyet**, 15 Eylül 1980.

⁹³⁴ MGK'nın ekonomik programla yapılan anlaşma ve protokollerin uygulamasına devam edileceği yönündeki mesajıyla birlikte bu kesimler desteklerini daha bir gür sesle belirtiyorlardı. İstanbul Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı Nuh Kuşçulu'nun şu sözleri anlamlıdır: "Ekonomik konuların idraki içindeki Evren Paşa ve kuvvet komutanlarının ilerici ve açık görüşlülüğüne güvencimiz vardır", bkz. **Milliyet**, 15 Eylül 1980.

⁹³⁵ Coşkun Kırca, sonrasında Ottawa Büyükelçiliği vazifesine atanmış, Ermeni teröristlerin saldırısına maruz kalarak yaralanmıştır. DP'nin ilk Dışişleri Bakanı, ünlü tarihçi Fuat Köprülü'nün damadı olan Kırca, kayınpederinin DP'den kopmasıyla birlikte, DP'ye muhalif olan Forum dergisi çevresine katılmış, bir müddet sonra ispat hakkı meselesi yüzünden ayrılan DP'liler tarafından kurulan Hürriyet Partisi saflarına katılmıştır, bkz. "Politikann içinde pişen diplomat: Coşkun Kırca", **Cumhuriyet**, 13 Mart 1985.

⁹³⁶ **Hürriyet**, 22 Eylül 1980.

okunacak ve güvenoyu talep edilecekti.⁹³⁷ Dönemin tek kanallı TRT'sinde canlı yayınlanan bu hadise sonucunda MGK oybirliğiyle hükümete güvenoyu veriyordu. Bakanlar Kurulu'nun göreve başlamasına rağmen MGK sıkça yürütmenin alanına da müdahale etmekten geri kalmadı. Mahalli idarelerdeki seçilmişlerin seçilmişlikleri de ortadan kaldırıldı. 25 Eylül 1980 tarih ve 2303 ve 2304 sayılı kanunlarla tüm belediye başkanları görevden alındı; il genel ve belediye meclisleri de feshedildi. Selahattin Çetiner'in İçişleri Bakanlığı döneminde atamayla belediye başkanları tayin edilmeye başlandı.⁹³⁸ Bazı belediye başkanları ise tutuklandı.⁹³⁹

MGK'nin yasama performansının son derece yüksek olduğu görülüyor. Bunun en temel nedeni 12 Eylül öncesinde ne Ecevit hükümetinin ne de Demirel'in azınlık hükümetinin son derece geniş yetkilerle donatılmış sıkıyönetim yasalarını çıkarmamış olmalarıdır. İstenen yasalar demokratik düzenle örtüşemez sertlikteydiler. Nitekim Demirel, istekleri işittiğinde İstiklâl Mahkemesi, Tunceli Kanunu ve Tahrir-i Sükûn nitelemesi yaparak böylesi kanunların kendi demokratik anlayışında yeri olmadığını belirtmek durumunda kalmıştır.⁹⁴⁰ Şimdi tüm imkânlar ellerindeydi ve neyin eksikliğini duyuyorlarsa hemen yasalaştırabileceklerdi. Emir-komuta düzeninin bir konseyde farklı fikirler olsa bile tartışma zeminini zayıflatacağı düşünüldüğünde, konsey başkanının iradesinin yasaların ruhunu belirlediği söylenebilir. “MGK ilk altı ayında 123, dokuzuncu ayında 175, 1981'in sonuna varıldığında da 51 tanesi yeni yasa olmak üzere toplam 268 yasa çıkarmış olacaktı”.⁹⁴¹

---

⁹³⁷ Ulusu kabinesi 6 emekli asker ile teknokrat ve bürokrat ağırlıklıydı. Emekli askerler şunlardı: Mehmet Özgüneş, Selahattin Çetiner, Hasan Sağlam, Recai Baturalp, Necmi Ayanoglu ve Vecdi Özgül. Bkz. **Hürriyet**, 22 Eylül 1980. Adı geçenlerin biyografileri için ayrıca bkz. M. Orhan Bayrak, **Türkiye'yi Kimler Yönetti (1920-1984)**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1984. Ayrıca bkz. “*Hükümet programı bugün Milli Güvenlik Konseyine sunulacak*”, **Tercüman**, 27 Eylül 1980.

⁹³⁸ Görevden alınan belediye başkanlıklarına askeri ve siyasi şahıslar atanmaya başlıyor; belediye meclislerinin görevlerini ise daire müdürlerinden meydana gelen encümenlerin yürütmesi yasalaştırılıyordu. Bkz. “*Bütün belediye başkanları görevden alındı, belediye ve il meclisleri feshedildi*”, bkz. **Tercüman**, 27 Eylül 1980. Asker belediye başkanlarının 1 Ocak 1982'de aslı vazifelerine dönecekleri ilâm 27 Ekim 1981'de yapıldı, bkz. **Milliyet**, 28 Ekim 1981.

⁹³⁹ Tutuklanan belediye başkanlarından en dikkati çeken isim kısa bir süre önce vefat eden CHP'li Ankara Belediye Başkanı Ali Dinçer'di. Dinçer, altı belediye görevlisiyle birlikte tevkif ediliyordu, bkz. “*Ali Dinçer ve altı belediye görevlisi tutuklandı*”, **Hürriyet**, 8 Ekim 1980.

⁹⁴⁰ Demirel'in konuşması şöyleydi: “*Benden, bir, Tahrir-i Sükûn; iki, İstiklâl Mahkemeleri; üç, sürgün; dört, Tunceli Kanunu istemeyin. Ben hem bunları Meclis'ten geçiremem, hem de bu tür kanunların demokrasi içinde yeri olduğuna inanmam. Devletin demokratik otoritesinin sağlanması gerektiğine sonuna kadar ben de inanıyorum. Ama bu tür kanunların, tekrar edeyim, demokrasi içinde ve benim demokrasi anlayışında yeri yoktur*”. Bkz. Yalçın Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1985, ss.56-57.

⁹⁴¹ Bülent Tanör, *Siyasal Tarih (1980-1995)*, Sina Akşin (Yay. Yön.), **Türkiye Tarihi-5** (Bugünkü Türkiye 1980-1995), İstanbul: Cem Yayınevi, 2000, s.33.

Yasa değişiklikleri mevcut cezaları arttıracak şekilde düzenlenirken; Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, savunmayı zayıflatan hükümlerle değiştirilme yoluna gidildi. Yargı bağımsızlığını zedeleyecek nitelikte Askeri Hâkimler Kanunu, Askeri Mahkemelerin Kuruluşu ve Yargılama Usulü Hakkında Kanun, Sivil Hâkimlerin Sıkıyönetim Mahkemelerindeki Yerine İlişkin düzenlemeler yapıldı. Türk Vatandaşlık Kanunu'nda değişiklikle ile yurttaşlıktan çıkarma kolaylaştırıldı.⁹⁴² Pasaport Kanunu'ndaki değişikliklerle yurtdışına çıkışlar zorlaştırıldı. MİT Kanunu'yla kişiler hakkında düzenlenecek istihbarat raporlarının esasa ilişkin delil boyutu artırıldı.⁹⁴³

Askeri İdarenin 7 Numaralı Bildiriyle muvakkaten yasakladığı siyasi faaliyetlerin, siyasi partilerin feshine doğru gideceği beklenen bir gelişme değildi. Zaten MGK nazarında AP ve CHP hakkında herhangi bir kovuşturma yapılmasına gerek olmadığı kanaati hâkimdi. Lâkin aynı şey MSP ve MHP hakkında söylenemezdi. Her iki parti hakkında soruşturma yapılarak dava açılması yoluna gidilmesi MGK'nin 4 Ekim 1980 tarihli birleşiminde karara bağlandı. Erbakan ve Türkeş tutuklanarak Dil ve İstihbarat Okulu'nda tecrit edildiler.⁹⁴⁴ İki partinin ve liderlerinin tutuklanması nasıl sürpriz değildiyse de;⁹⁴⁵ tüm siyasi partilerin feshi o kadar sürpriz oldu. Konsey, başlangıçta böyle bir niyetleri olmadığını ancak devlet idaresinde faydalı olacaklarına inandıkları ne kadar bürokrat, teknisyen varsa kendilerine teklif edilen görevleri kabul edip etmeme noktasında hâlâ eski liderlerinin ağızına baktıklarını; en alt kademedeki memurdan, tepeye kadar tüm kamu personelinin askeri idarenin gidiciliğinden, tekrar eski siyasîlerin başa geçecekleri güveniyle işlerini savsakladıklarını açıklıyorlardı.⁹⁴⁶

---

⁹⁴² Vatandaşlıktan çıkarılma öylesine tavizsiz uygulandı ki, bundan kimi sanatçılar da nasiplerini aldılar. Türk sinemasının aktör-yönetmenlerinden biri olan Yılmaz Güney de vatandaşlıktan çıkarılanlardan biriydi. Güney, Yumurtalık Hâkimi Sefa Güney'i öldürmekten hükümlüydü. Cezasını çekerken izinli olarak ayrıldığı Isparta cezaevine dönmeyerek (bkz. **Milliyet**, 17 Ekim 1981) Paris'e giden Güney, orada vefat ediyordu, bkz. "*Yılmaz Güney öldü*", **Hürriyet**, 10 Eylül 1984.

⁹⁴³ Bir dönem sırf bu tip raporlarla işlerinden olanlar, sakıncalı bulunanlar, bir türlü haklarını arama imkânı bulamazken, 1988'de sızdırılan bir MİT raporuyla, emekliliği döneminde, 12 Eylül'ün 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Necdet Üruğ, tam anlamıyla mağdur oluyordu. Üstelik raporda ihbar edilenler hiç de yeniler yutulur cinsten değildi. Konunun ayrıntıları şu popüler kitaptan takip edilebilir. Soner Yalçın/Doğan Yurdakul, **Bay Pipo** (Bir Mit Görevlisinin Sıradışı Yaşamı: Hiram Abas), İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2000, s.455 vd.

⁹⁴⁴ Oral Çalışlar, burada tutuklu bulunan liderlerle kurduğu diyalogları kitaplaştırmıştır. Söz konusu kitap okunduğunda siyasetin nasıl lideri ya da partinin önde gelenini değiştirebildiğinin izleri takip edilebiliyor. Örneğın Çalışlar, Türkeş'in dışarıdayken sürekli ordu müdahalesi isteyen tavrının aksine sivil toplumcu konuşmalar yaptığını aktarıyor. Bkz. Oral Çalışlar, **Liderler Hapishanesi** (Ecevit, Erbakan ve Türkeş ile Cezaevi Günleri), İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1996, s.161.

⁹⁴⁵ 11 Ekim'de askeri savcı Erbakan ile Şevket Kazan'ın tutuklanmasını talep etmiş; mahkeme de bu talebi kabul edecekti, bkz. "*Erbakan'ın tutuklanması istendi*", **Milliyet**, 14 Ekim 1980.

⁹⁴⁶ Askeri idarenin bürokrasideki bu gevşekliği ortadan kaldırmak için Demirel ve Ecevit'i hapishaneye göndermesi belki de an meselesiydi ancak cezaevine gidenler Erbakan ve Türkeş oldu. Erbakan, arkadaşları Şener Battal, Oğuzhan Asiltürk, Fehim Adak, Süleyman Arif Emre, Lütfü Doğan, Korkut Özal ve Abdullah Tomba'nın da dâhil

Sonunda iş bir yasaya bakıyordu. 15 Ocak 1981 tarihli Konya konuşmasıyla birlikte partilerin kapatılacağına dair ilk sinyali veren Evren'in nutkunun ardından, yayınlanan 52 nolu kararla siyasi faaliyetler iyice sınırlandırılıyor, nihaî darbe siyasi partilerin feshine ilişkin kanunla vuruluyordu. 15 Ocak'tan 2 Haziran'a kadar geçen yaklaşık altı aylık süre içinde ülkedeki siyasi canlılığın alttan alta devam ettiğini gözleyen ve bunu ülkede tesis edilmeye çalışılan huzur ortamının baş düşmanı sayan konsey, 5 Haziran 1981'de 17361 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 52 nolu kararda aynen şunları ilân ediyordu:

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin varlığına, bağımsızlığına ve rejimine yönelik fikri ve fizikî hain saldırıların olanca genişliği ve şiddetiyle süre geldiği bir ortamda, milletimiz için başkaca bir çıkış yolu kalmadığı anda, Türk Silâhlı Kuvvetleri emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yönetime el koymuş; 12 Eylül Harekâtını zorunlu kılan sebeplerle harekâtın amaçları; Milli Güvenlik Konseyinin 1 Numaralı bildirisini ve Konsey Başkanı'nın 12 Eylül günü radyo ve televizyonda yayınlanan konuşması ile kamuoyuna açıklanmıştır.

Olağanüstü durum ve şartlar, olağanüstü tedbirleri gerektirir. Bundan dolayı, Milli Güvenlik Konseyinin 1 Numaralı bildirisini ile parlamento ve Hükümet feshedilmiş, parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmış⁹⁴⁷ ve bütün yurtda Sıkıyönetim ilân edilmiştir. Milli Güvenlik Konseyinin 7 Numaralı bildirisinin 1 nci maddesi ile Siyasi Parti faaliyetleri yasaklanmıştır. Bu yasak, Milli Güvenlik Konseyi Başkanı'nın 12 Eylül 1980 günlü konuşmasında belirttiği gibi, her türlü siyasi faaliyetin her kademe durdurulmasıdır.

Memleketin muhtaç olduğu huzur ortamının bir an önce sağlanması ve sağlanacak huzurun korunması için konulan bu genel siyasi faaliyet yasağı, parti yöneticilerinin, eski parlamento üyelerinin ve bütün parti mensuplarının faaliyetlerini kapsamaktadır.

Hal böyle iken, memleketi 11 Eylül 1980 ortamına getiren şartların doğmasında ve ağırlaşmasında olumsuz davranışları ile rol oynamış bulunan kimseleri eleştirmek yahut övmek veya yermek maksadı ile yayımlar yapıldığı, demeçler verildiği dikkati çekmektedir.

Ayrıca eski parlamenterlerin, siyasi parti yöneticilerinin ve mensuplarının dünkü, bugünkü ve gelecekteki durumları konu yaparak beyanlarda buldukları, yorumlar ve yayımlar yaptıkları görülmekte, umumî yerlerde siyasi gösteri izlenimi veren özel toplantılar düzenleyerek bunu siyasi amaçlarla kamuoyuna yansıttıkları izlenmektedir.

2324 Sayılı Temel Hukuk Düzeni Hakkındaki Kanunla açıklandığı gibi istisnaları dışında yürürlükte olan 1961 Anayasasının Sıkıyönetimi düzenleyen 124 üncü maddesine göre, gerektiğinde Sıkıyönetim süresince bazı hürriyetlerin kısıtlanması ve kullanılmasının durdurulması zorunludur.

Bu nedenle 12 Eylül Harekâtının amaçlarına bir an önce ulaşmasını sağlamak maksadıyla her kademe, her türlü siyasi parti faaliyetleri ile birlikte aşağıda açıklanan hususlar yasaklanmıştır.

1- Faaliyetleri yasaklanmış bulunan siyasi partiler ve parti mensupları arasındaki siyasi çekişmelerin sürdürülmesi,

2-11 Eylül 1980 tarihinde, parlamento üyesi bulunan siyasi parti mensupları ile her kademe siyasi parti yöneticisi ve mensuplarının TÜRKİYE'nin geçmiş veya gelecek siyasi veya hukukî yapısıyla ilgili olarak kendi anlayışları doğrultusunda sözlü veya yazılı beyanda bulunmaları veya makale yazmaları ve bu amaçlarla toplantı yapmaları,

3- Sıkıyönetim uygulamalarına ilişkin olarak Sıkıyönetim Komutanlıklarının koyduğu yasakların ve aldığı kararların herhangi bir şekilde tartışılması,

4- Kamu davası açılncaya kadar haklarında soruşturma ve kovuşturma yapılan siyasi parti, işçi teşekkülleri, meslek kuruluşları, dernek ve siyasi kişilerle ilgili olarak kamuoyunu

olduğu 26 partiliyle birlikte tutuklanıyordu, bkz. "Erbakan ve 21 MSP yöneticisi tutuklandı", **Hürriyet**, 16 Ekim 1980.

⁹⁴⁷ Dokunulmazlıkları kaldırılan parlamenterlerin yargılama safahatına dâhil edilmelerine başlanması uzun sürmedi, bkz. "Eski parlamenterlerin suç dosyaları Cumhuriyet Savcılıkları'na gönderiliyor", **Hürriyet**, 8 Ekim 1980.

yanıltıcı ve ilgilileri etkileyici yazı yazmak, sözlü veya yazılı beyanda bulunmak, yorumlar yapmak,

5- Açılan kamu davalarında verilecek mahkûmiyet veya beraat kararları kesinleşinceye kadar ilgilileri suçlayıcı veya savunucu herhangi bir yorum ve yayında bulunmak (sadece açık cereyan eden duruşma safhaları doğru olmak şartıyla tam yahut özet olarak yayınlanabilir.)

6- Bu karar ile konulan yasaklara uymayanlar hakkında, fiilleri başka bir suç oluşturursa dahi, ayrıca 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun 16 ncı maddesi uyarınca yasal işlem yapılacaktır.

2.6.1981⁹⁴⁸

52 nolu kararla baştan, peşinen siyasîler ülkeyi 12 Eylül öncesi ortama getirmekle itham ediliyor; bu kişileri övmek anlamına gelebilecek demeç, yorum ve yayınlar ile siyasi gösteri mahiyetini taşıyan toplantılar yasaklanıyordu. Partililerin ülkenin siyasi geleceği ya da durumu hakkında şifahî veya yazılı açıklama yapmaları, toplantı düzenlemeleri men ediliyordu. Sıkıyönetim komutanlıklarının her türlü eylem ve işleminin tartışmaya açılması; haklarında muhakeme safahatı devam eden davalar bulunan gerçek veya tüzel kişiler hakkında müspet ya da menfi yorumda bulunmak da yasaklanıyordu.

52 Nolu Karar; MGK'nin gitgide sertleşeceğini, eski partiler ve liderlerden ümidini yitirdiğini göstermeye başladığının ilk açık ilânı gibi gözüküyor. Yukarıdaki yasaklar bizzat faaliyette bulunan siyasîler kadar basına karşı uygulanacak sansürün de habercisiydi.⁹⁴⁹ Partiler bu sert bildiri üzerine telâşa kapılırken dağılmamaya özen gösteriyorlardı ancak yaklaşan akıbeti görmekte birlikte kimse bu ihtimali ağzına bile almak istemiyordu. Nihayet güçlendikçe, uygulanacak sıkıyönetim karşısında toplumsal hiçbir direnişin olmadığını gördükçe konsey, baştaki görece temkinli tutumunu terk ederek yasama işlevinin en kritik kararını alıyordu. Türkiye 120 yıldan beri ister tek, ister çok partili olsun, ilk kez partisiz bir sürece giriyordu. 11 Eylül günü faaliyette olan tüm siyasi partiler kapatılıyordu. Takrir-i Sükûn dönemini andıran bir kapatmaydı bu; Anayasa Mahkemesinde dava açılıp işi kitabına uydurmaya bile gerek görülmemiştir.⁹⁵⁰

⁹⁴⁸ <http://www.belgenet.com/12eylul/mgk52.html> (Erişim: 28.07.09).

⁹⁴⁹ 12 Eylül olur olmaz, sansürün ilk sinyalleri de gelmeye başlamıştı. Türkiye'nin Hamburg Konsolosluluğu'nun basıldığı ve bunun da Cumhuriyet muhabiri tarafından doğrulandığı bilgisi gelince, Sedat Ergin'in bu haberi verip veremeyecekleri konusunda, Genelkurmay Basın bürosundan iki albaya danışılıyordu. Gelen cevap, sonradan uygulanacakların habercisi gibiydi: "Haberin doğru olduğuna inanıyorsanız kullanın. Fakat doğru çıkmazsa bunun hesabını verirsiniz". Bkz. Hasan Cemal, **Tank Sesiyle Uyanmak** (12 Eylül Günlüğü), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986, s.31.

⁹⁵⁰ Takrir-i Sükûn Kanunu bile bu açıdan daha bir anlaşılır ve hukukî görünüyor. Bu kanunla hükümete meclisten yetki verilmiş, bu yetkiye dayanılarak partiler de dâhil olmak üzere hükûmî şahsiyeti haiz müesseselerin kapatılabileceği salâhiyeti verilmişti.

16 Ekim 1981 tarih ve 2533 sayılı kanun,⁹⁵¹ Resmi Gazetenin aynı tarih ve 17486 mükerrer sayısıyla yayınlanarak yürürlüğe giriyordu.

MADDE 1. - 12 Eylül 1980 tarihine kadar kurulmuş olan ve faaliyetleri Milli Güvenlik Konseyinin 7 Numaralı Bildirisi ile yasaklanmış bulunan bütün Siyasi Partiler; tüm merkez, il, ilçe ve diğer şube teşkilatları, kadın ve gençlik kolları, temsilcilik, lokal ve diğer adlarla kurulan her türlü yardımcı kuruluş ve yan organları ile birlikte feshedilmişlerdir.

MADDE 2. - Feshedilmiş bulunan; Siyasi Partilerin ve her türlü yardımcı kuruluş ve yan organlarının para dâhil taşınır ve taşınmaz bütün malları bu Kanun yürürlüğe girdiği tarihte Hazineye geçer.

MADDE 3. - Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kurucusu Atatürk'ün düzenlediği vasiyetnameye göre, maliki olduğu bütün para ve hisse senetleriyle Çankaya'daki taşınır ve taşınmaz mallarının, o tarihte mevcut tek parti olan Cumhuriyet Halk Partisine belirttiği şartlarla tevdi ettiği idaresi görevi; bu Kanun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren vasiyetname uyarınca tam ve noksansız olarak Devlet Başkanlığı Genel Sekreterliğince ifa olunur.

MADDE 4. - Siyasi Parti mallarının Hazineye intikaline ilişkin tasfiye işlemleri, en geç bir ay içinde Maliye ve İçişleri Bakanlıklarınca müştereken hazırlanacak yönetmelikte belirtilen usul ve esaslara göre bu Bakanlıklarca yapılır.

MADDE 5. - 2325 sayılı Kanun hükümlerine göre Kayyım tayin edilmiş olan Siyasi Partilerle ilgili tasfiye işlemlerinde bu Kayyımlar da diğer görevlilerle müştereken görev ifa ederler. Tasfiye işlemi biten Siyasi Partideki Kayyımın görevi kendiliğinden sona erer.

MADDE 6. - Milli Güvenlik Konseyi tarafından yeni bir kararla değiştirilmedikçe 2 Haziran 1981 gün ve 52 sayılı Milli Güvenlik Konseyi kararında yer alan hükümlerin uygulanmasına devam olunur.

MADDE 7. - 13 Temmuz 1965 tarih ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu ile ek ve değişiklikleri yürürlükten kaldırılmıştır.

MADDE 8. - Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

MADDE 9. - Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.⁹⁵²

B. Yeni Anayasa Çalışmaları ve Danışma Meclisi

Konsey idareyi ele aldığından beri yeni bir anayasa yapılacağını sıkça dile getiriyordu. 1961 Anayasası üzerindeki tartışmaların yoğun olarak yaşandığı altmışlı yılların sonlarından 12 Mart Muhtırasına kadar geçen sürede anayasanın temel hak ve hürriyetleri düzenleyen kısmıyla ilgili büyük değişikliklerin yapılması gündeme gelmiş, ara dönemde ise bu değişiklikler yapılmıştı. 1971 değişiklikleriyle 1961 Anayasasının özgürlükçü karakteri geniş ölçüde budanmıştı. Anayasanın hürriyetçi karakteri 1971 değişiklikleriyle ne kadar törpülenmiş olsa da bir bütün olarak anayasa, yine ortada duruyor, tüm bu değişikliklere rağmen anayasanın ruhundan duyulan rahatsızlık belli

⁹⁵¹ Kanun teklifinin gerekçesi ilginçti ve şu ifadeleri içeriyordu: “Yanlış bir demokrasi anlayışı yüzünden süregelen derin ayrışıkları ve hatta bölünmeleri ortadan kaldırmak için yeni anayasadan sonra yeni bir siyasi partiler ortamı yaratmak şarttır”, bkz. **Milliyet**, 17 Ekim 1980.

⁹⁵² <http://www.belgenet.com/12eylul/k2533.html> (Erişim: 28.07.09).

kesimlerde dile getirilmeye devam ediyordu.⁹⁵³ 1971 değişikliklerini yapanların temel görüşü “1961 Anayasasının Türkiye için fazla lüks olduğu” yönündeydi.⁹⁵⁴ Muhtıracılar hiyerarşisinin en tepedeki şahsına göre ise “Sosyal gelişme ekonomik gelişmeyi aşmıştı”⁹⁵⁵ Mevcut anayasanın karakteri mevcut oldukça, sıkıyönetim, olağanüstü hal gibi rejimler bilinen polisiye metotlarla yapılamazdı. Bu özelliği gören konsey, *Anayasa Düzeni Hakkında Kanun*’u yürürlüğe koyma ihtiyacı duymuş, yukarıda tam metni verilen kanunla darbenin en geniş yetkilerle donanımı sağlanmıştı. Yeni anayasayı yapmak üzere ihdas edilecek bir kurucu meclis için gerekli yasal çerçeve ise *29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun* ile sağlanıyordu.

1 Kasım 1980’de MGK Genel Sekreteri Haydar Saltık tarafından düzenlenen basın toplantısı,⁹⁵⁶ MGK’nın önümüzdeki dönemdeki yol haritasının ana esaslarını ortaya koyuyordu. Saltık, konseyin aldığı ilke kararlarını şu şekilde özetledi: kurucu meclisin teşkili için gerekli ön şartların hazırlanması; buna yönelik olarak çıkarılacak bir kanun; kurucu meclisin ilk işinin yeni anayasanın hazırlanması olduğu; ardından çıkarılacak referandum kanunu ile halkoyuna sunulacak anayasanın yürürlüğe girmesi; anayasanın rehberliğinde yeni bir seçim ve siyasi partiler kanununun hazırlanması; bu yasalar çerçevesinde kurulacak partilere teşkilâtlanmak için süre verilmesi; genel seçimlerin yapılarak TBMM’nin yeniden faaliyete başlaması; anayasa uyarınca şekillenecek olan TBMM ile birlikte kurucu meclisin mülga edilerek, yeniden çok partili siyasi hayata dönülmesi.⁹⁵⁷

---

⁹⁵³ Kapani’nin 1971 ve 1973 değişiklikleri konusundaki şu yerinde tespitini aktarmak gerekiyor: “12 Mart’ta iktidardan uzaklaşanlarla onları uzaklaştıranlar, Anayasayı suçlama çizgisinde ve onun mutlaka değiştirilmesi gerektiği görüşünde birleşiyorlardı”. Bkz. Münci Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, Ankara: AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, 1981, s.128. Değişikliklere asıl ruhunu veren teşhis, 1961 Anayasasının yürütmeyi zayıflattığı temeli üzerine dayanıyordu, bkz. Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789–1980)**, İstanbul: Der Yayınları, 1995, s.348.

⁹⁵⁴ Altuğ, bu lüks deyiminin, Erim’in yabancı basın mensupları huzurunda verdiği bir demecin içinde geçen bu tabiri, Altumur Kılıç’ın, özensizce çevirip basına dağıtmasıyla dillere persenk olduğunu aktarıyor. Bkz. Altuğ, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, s.56 vd.

⁹⁵⁵ Aynı Tağmaç, zoraki emekliliği sonrasında Sanayi ve Kalkınma Bankası Yönetim Kurulu üyeliğine getiriliyordu, bkz. Uğur Mumcu, **Sakıncalı Piyade**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1977, s.37.

⁹⁵⁶ Saltık MGK Genel Sekreterliğinin yanı sıra, Devlet Başkanlığı Genel Sekreterliği vazifesini de yürütüyordu, bkz. “Org. Saltık, Devlet Başkanlığı Genel Sekreteri oldu”, **Hürriyet**, 22 Eylül 1980.

⁹⁵⁷ Bu yol haritasını hazırlayan Saltık, birçok isim tarafından, darbenin beyni olarak nitelendiriliyordu. Kahraman’ın ironik anlatımıyla ‘ortalığı titretmesinden olacak, cezaevlerinde tutuklulara dayak atılan kalasımsı sopalara Haydar adı verilmişti’. Saltık’ın MGK üyelerinden sonra, altıncı önem derecesine sahip olmasına rağmen, Üruğ’a mağlûp olarak 1. Ordu Komutanlığından emekli olması ilginçtir. Bkz. Ahmet Kahraman, “**Bana Evren Paşa Deyin**”, İstanbul: Boyut Yayınları, 1989, ss.48–49. Demirel ise Saltık’a en çok öfkelenenlerin başında geliyordu. Politikacı düşmanlığının Saltık tarafından konsey üyelerine telkin edildiği kanaatindeydi. Bkz. Hasan Cemal, **Tank Sesiyle Uyanmak**, s.355.

Kamuoyuyla paylaşılan bu yol haritası uyarınca Devlet Başkanı, yaklaşık olarak kesin tarihleri açıklamaya 1980 yılını, 1981'e bağlayan yılbaşı mesajında başladı. Buna göre 1982 sonbaharında anayasa halkın tasvibine sunulacak; ertesi yılın sonbaharında ise genel seçimlere gidilecekti. Kurucu Meclis Hakkında Kanun, o kadar açık bir biçimde ikili bir tasnife tutulmuş olan Kurucu Meclis'in, iki organı arasındaki ilişki biçimini saptamıştır. Bu kanunun ruhu, asıl yasa koyucunun MGK olduğu, Danışma Meclisiyle aralarındaki ilişkinin tam anlamıyla bir ast-üst ilişkisi olduğunu, meclisin fonksiyonunun ismiyle müsemma sadece danışılacak, uygun bulunursa mutabık, bulunmazsa muhalif kalınıp tek taraflı olarak ilgili maddeyi resen saptayacak bir MGK'yı öngörüyordu. Gerek yasa, gerek anayasa yapımında son söz hakkı ile hükümeti murakabe edecek tek mercii MGK idi.⁹⁵⁸

Kanunun başlangıcında Kurucu Meclis'in görevleri sayılıyor; görev süresi belirleniyordu. Buna göre Kurucu Meclis, Anayasa,⁹⁵⁹ Siyasi Partiler ve Seçim Kanunlarını yaptıktan sonra gidilecek genel seçimler ertesinde açılacak; TBMM fiilen göreve başlayıncaya kadar çalışacaktı. Kurucu Meclis'in yapısı iki organdan oluşuyordu. Bunlar; Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi olarak açıklanıyordu. Milli Güvenlik Konseyi bu yasayla daha önce elde ettiği TBMM, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'nun görev ve yetkilerini Danışma Meclisiyle birlikte kullanmaya başlayacaktı. Kurucu Meclis'in görevleri ise; yeni anayasayı ve anayasanın halkoyuna sunulmuş kanununu hazırlamak; hazırlanan anayasanın halkoyundan geçip kesinleştikten sonra geçici hükümlerine göre meriyete girecek olan anayasa ilkeleri uyarınca, bir siyasi partiler kanunu hazırlamak; hem anayasa hem de siyasi partiler kanunu hükümleri uyarınca bir seçim kanunu hazırlamak ve son olarak; genel seçimler yapıp, TBMM fiilen göreve başlayıncaya kadar yasama görevini yerine getirmek olarak sıralanıyordu.⁹⁶⁰

Kanunun ikinci başlığı Danışma Meclisi'ne ilişkin olarak yapılan düzenlemeleri kapsamaktaydı. Meclisin kalabalık tutulmak istenmediği üye sayısı belirlendiğinde ortaya çıkıyordu. Buna göre Danışma Meclisi toplam 160 üyeden müteşekkil olacaktı. Bu 160 üyenin 120'si, yasada her il için belirtilen sayının üç katı aday tespitiyle bizzat ilin valisinin inisiyatifi ile MGK'ya gönderilen adaylar arasından MGK tarafından

⁹⁵⁸ MGK'nin sadece ana çerçeveyi belirlemediği hemen her yasayı bizzat ele aldığı bilinmektedir, bkz. "MGK, Gelir Vergisi Kanununda değişiklikleri görüştü". **Hürriyet**, 18 Aralık 1980.

⁹⁵⁹ "Danışma Meclisi'nin hedefi: Yeni anayasa", **Milliyet**, 17 Ekim 1981.

⁹⁶⁰ Bkz. 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun, m.2.

seçilecek; kalan 40 üye ise doğrudan MGK tarafından atanacaktı.⁹⁶¹ MGK tarafından atanacak bu 40 üyeden üye olma şartlarını içeren koşullardan, yükseköğrenim yapmış olmak şartı aranmayacaktı. Diğer 120 üyenin sahip olması gereken niteliklerin tespitinde konulan kriterler ise şunlardı: TC vatandaşı olmak; otuz yaşını bitirmiş olmak, yükseköğrenim yapmış olmak; kısıtlı ya da kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak; askerlik vazifesini yapmış ya da muaf tutulmuş olmak yahut mükellef olmamak; taksirli suçlar haricinde bir yıldan fazla hapis cezası almamış olmak; yüz kızartıcı suçlardan sabıkası olmamak ve son olarak 11 Eylül 1980 tarihi itibarı ile herhangi bir siyasi partinin üyesi olmamak.⁹⁶²

Danışma Meclisine temsilci verecek, 67 vilâyet ve kontenjanları şöyle temsil ediliyordu: Adıyaman, Ağrı, Amasya, Artvin, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bolu, Burdur, Çanakkale, Çankırı, Edirne, Elâzığ, Erzincan, Eskişehir, Giresun, Gümüşhane, Hakkâri, Isparta, Kastamonu, Kırklareli, Kırşehir, Kütahya Mardin, Muğla, Muş, Nevşehir, Niğde, Rize, Sakarya, Siirt, Sinop, Tekirdağ, Tunceli, Uşak, Van, Yozgat dâhil olmak üzere 37 il 1 üyeyle temsil ediliyorlardı. Afyon, Antalya, Aydın, Balıkesir, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Erzurum, Gaziantep, Hatay, İçel, Kars, Kayseri, Kocaeli, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Ordu, Sivas, Tokat, Trabzon, Urfa olmak üzere 22 il 2; Bursa, Samsun ve Zonguldak illeri 3; Adana ve Konya 4, İzmir 5, Ankara 8, İstanbul 9 üyeyle temsil ediliyorlardı.⁹⁶³

Üyeler ilk, orta, lise veya yükseköğrenimlerini yaptıkları illerden ya da aralıklı en az beş, aralıksız üç yıl oturdukları yahut son iki yıldan beri ikamet ettikleri ilin valiliğine başvuru yapıp, Danışma Meclisi üyeliğine aday aday olabiliyorlardı. MGK'nın doğrudan atayacağı üyelikler için ise özgeçmişlerini ve ilgili belgelerini içeren bir dilekçe ekinde adaylar başvuruda bulunabileceklerdi. Tüm başvurular gerekli silsileyi izleyerek MGK'ya ulaştırıldıktan sonra atananların isimleri resmi gazetede ve TRT'de yayımlanacaktı. Herhangi bir sebepten dolayı üyeliklerden biri ya da birkaçı

---

⁹⁶¹ Bkz. 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun, m.3.

⁹⁶² Bkz. 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun, m.3. Danışma Meclisinin yurtdışında iyi karşılandığı haberini veren basın; tek iğneleyici yorumun İngiliz The Guardian'da yapıldığını bildiriyordu. Gazeteye göre; "Türk Meclisinde sağ taraf ağır basıyor", bkz. **Milliyet**, 17 Ekim 1981.

⁹⁶³ Bkz. 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanunun sonundaki iller ve üye sayılarını gösterir cetvel. Danışma Meclisinin teşkil biçimiyle, siyasi partilerin kapatılarak, köksüz ve uzlaşmaz bir anayasa hazırlığı sürecine itiraz eden belki de tek kalem Tercüman'dan Nazlı Ilıcak'tı. Ilıcak, itirazının bedelini gazetesi kapatılarak ödüyordu, bkz. Hasan Cemal, **Tank Sesiyle Uyanmak**, s.401.

boşaldığında, üyenin ilden önerilen veya doğrudan doğruya MGK tarafından atanan üye olup olmadığına bakılmaksızın yerine atanacak üyeyi MGK belirleyecekti.⁹⁶⁴

Üyeler daha önce kamu hizmeti ifa etmekte olsalar bile buralardan kendi istekleri dışında ilişkileri kesilmez, ücretsiz izinli sayılırlardı. DM üyeliğinde geçirdikleri süreler terfilerinde ve emekliliklerinde hesaba katılacaktı. Üye olarak yemin ettikten sonra yapacakları her türlü açıklama, kullanacakları her yöndeki oydan ötürü sorumlu tutulamayacak dokunulmazlığa sahip olacaklardı. Cürm-ı meşhut dışında DM'nin üye sayısının salt çoğunluğu kararı olmaksızın sanık sıfatını kazanamaz, yargılanamazlardı. Seçilmeden önce veya seçildikten sonra herhangi bir üye hakkında kesinleşmiş bir cezanın infazı, meclisin yasada yer alan biçimde görevinin sona ermesine kadar tehir edilir; geçecek süre dava ve ceza da mürur-ı zamandan sayılmazdı. DM üyeleri görevlerini aksatmamak koşuluyla meslekî faaliyetlerine devam edebilirlerdi. Bu meslekî faaliyetler sadece özel işleriyle ilgili olabilir herhangi bir kamu tüzel kişiliğine sahip olan kuruluştaki temsilcilik, hakemlik veya vekillik görevi alamazlardı.⁹⁶⁵

Üyeliğin düşmesi ise şu koşullara bağlanıyordu: istifa, seçilmeye engel bir suçtan dolayı hüküm giyme ya da kısıtlanma, genel kurul ve komisyon çalışmalarına bir ay içinde özürsüz olarak toplam beş gün katılmama, kamu kurum ve kuruluşlarında veya kamunun ortaklığı bulunan kuruluşlarda görev alma halinde de DM Genel Kurulunca üyeliğin düşmesi kararı verilirdi.⁹⁶⁶ DM üyeliğine getirilenler aylık ve ödenek bakımından çok iyi koşullardaydılar. Genel olarak TBMM üyelerine tanınan tüm sosyal haklardan yararlanma hakkına sahiptiler.⁹⁶⁷ Meclis göreve başladığında önceki meclislerde olduğu gibi ilk toplantıda en yaşlı üye başkanlık, en genç iki üye de kâtiplik görevi yapacaklardı.⁹⁶⁸ Yemin merasiminde okunacak metin ise şu şekilde belirlenmişti:

"Danışma Meclisi üyesi olarak çalışmalarında Devletin varlığı ve bağımsızlığını, ülkenin ve milletin bütünlüğünü ve bölünmezliğini koruyacağıma, toplumun huzuru, milli dayanışma ve sosyal adalet anlayışı içinde herkesin insan haklarından temel hürriyetlerden

⁹⁶⁴ Bkz. 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun, m.11. Evren, 40 üyenin doğrudan doğruya MGK tarafından atanacak olmasını, seçilecek asker kökenliler açısından istediklerini belirtiyor. Bu açıdan, valiliklere asker kökenlilerin seçilmemesini emrettiklerini, kamuoyunda hep asker olanı meclise soktular şeklinde bir dedikodunun oluşmamasını hedeflediklerini belirtiyor. Bkz. Evren, **Kenan Evren'in Anıları-2**, s.359.

⁹⁶⁵ Bkz. 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun, m.15. Danışma Meclisinin gerek kuruluşu, gerekse işleyişi ile hazırladığı anayasanın son şekli itibarıyla Kurucu Meclis bünyesinin zayıf halkasını oluşturması nedeniyle irade sahibi değil, istişari bir organ olduğu aşikâr gibi gözükmektedir. Bu hususta Tanör'ün tutarlı eleştirileri için bkz. Bülent Tanör, **İki Anayasa 1961-1982**, İstanbul: Beta Basım, Yayım Dağıtım AŞ, 1986, ss.99-107.

⁹⁶⁶ Bkz. 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun, m.16.

⁹⁶⁷ Bkz. 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun, m.17.

⁹⁶⁸ Bkz. 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun, m.18.

*yararlanması ülküsünden ayrılmayacağıma; hukukun üstünlüğünü sağlayacak demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine bağlı kalacağıma namusum ve şerefim üzerine andiçerim.*⁹⁶⁹

İlk toplantıyla birlikte Danışma Meclisi Başkanlık Divanı seçimi yapılacaktı. Divan, bir başkan, iki başkan vekili, dört kâtip ve iki idareci üyeden oluşuyordu. İlk toplantıdan sonra 30 gün içinde 15 kişilik Anayasa Komisyonu kuruldu ve başkanlığına İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Kürsüsü öğretim üyelerinden Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı,⁹⁷⁰ yardımcılığına ise Prof. Dr. Şener Akyol getirildi.⁹⁷¹ Genel Kurul çalışmalarıyla komisyon çalışmaları arasında önemli bir fark vardır. İlki açık olarak yapılırken ikincisi kapalı yapılırdı. Ancak genel kurulda da salt çoğunluğun karar alması durumunda oturumlar kapalı yapılabilir. Genel Kurul toplantılarının açık olanlarındaki görüşmeler zapta geçirilir ve Tutanak Dergisinde yayımlanır. Meclisteki toplantı yeter sayısı 81'dir yani salt çoğunluk olan meclis üye sayısının yarısından bir fazlası. Aksine hüküm bulunmayan durumlarda da toplantıya katılanların salt çoğunluğuyla karar verir.⁹⁷²

Kanun teklifi yapma yetkisi MGK üyeleri, Bakanlar Kurulu ve Danışma Meclisi üyelerine aittir. Danışma Meclisi üyelerinin kanun tekliflerinin gündeme alınabilmesi için söz konusu teklifin altında en az 10 üyenin imzasının bulunması gerekir. Tekliflerin yapıldığı mercii Danışma Meclisi Başkanlığıdır. Gerek Bakanlar Kurulundan gerekse meclis üyelerinden gelen kanun teklifleri, ilgili komisyon veya komisyonlarda görüşüldükten sonra Genel Kurula havale edilir. Aynen ya da kısmen kabul edilen veya reddedilen tasarı ve teklifler MGK'ya intikal ettirilir. Nihai mercii MGK'dır. Komisyonlarda teklif görüşülürken teklif sahibi Bakanlar Kurulu ise ilgili bakan ya da görevlendirdiği bir kimsenin; meclis üyeleriye teklifin altında bulunan en az 10 imza sahibinden yine en az birinin; MGK üyelerinden biriye MGK Genel Sekreterliğinden

⁹⁶⁹ Bkz. 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun, m.19.

⁹⁷⁰ Aldıkaçtı, kendisiyle yapılan bir söyleşide, üstü örtülü olarak 1969'daki ortanın solu politikasına gelene kadar CHP'ye bundan sonrasındaki tüm seçimlerde ise Feyzioğlu'nun CGP'sine oy verdiğini söylüyor. Askerlerin Feyzioğlu tutkusuyula çakışan bir tercih. Bkz. Ahmet Kahraman, **İşte Biz** (Röportajlar ve Portreler), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984, s.163.

⁹⁷¹ Aldıkaçtı'nın basına yakınması, anayasanın hangi şartlarda hazırlandığını gösteren çok çarpıcı bir örnektir. "*Şu anda en büyük güçlüğüm, demokratik bir anayasayı demokratik olmayan bir ortamda yapmaktan kaynaklanıyor*". Bkz. **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1982'den aktaran, Tanör, **İki Anayasa 1961–1982**, s.105. Anayasa Komisyonunun diğer üyeleri ise şu isimlerden oluşuyordu: Şener Akyol, Kemal Dal, Muammer Yazar, Feyzi Feyzioğlu, Feyyaz Gölcüklü, Mümin Kavalalı, Feridun Ergin, Turgut Tan, Rafet İbrahimioğlu, İhsan Göksel, Tevfik Fikret Alpaslan, Hikmet Altuğ, Teoman Özalp ve Recep Meriç. İbrahimioğlu'nun Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Genel Sekreteri, iki üyenin emekli korgeneral, son üçünün ise herhangi bir hukuk formasyonunun olmaması ilginçtir. Bkz. Yavuz Donat, **Buyruklu Demokrasi 1980–1983** (Yavuz Donat'ın Vitrininden–2), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987, ss.237–238.

⁹⁷² Bkz. 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun, m.22.

görevlendirilecek yetkili bir kişinin hazır bulunması gerekir. Danışma Meclisinden gelen kanun tasarı ve teklifler MGK tarafından aynen veya kısmen kabul edilebilir ya da reddedilebilir. MGK'nin kabul ettiği kanun metni resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girer.⁹⁷³

Yeni anayasa metni anayasa komisyonu tarafından hazırlanarak genel kurula sunulur. Genel Kuruldaki görüşmeler neticesinde son şeklini alan anayasa MGK'ya arz edilir. Konsey, söz konusu metni değiştirebilir yahut aynen kabul eder; resmi gazetede yayımlanmak üzere halkoyuna sunulacak metin kamuoyunun görüşüne tevdi edilir. Halk oyunun neticesi sonrası kesinleşir.⁹⁷⁴

Bütçenin kabulü noktasında Danışma Meclisi; Bakanlar Kuruluyla, MGK arasında bir köprü vazifesi görür buna göre; genel ve katma bütçe tasarılarıyla milli bütçe tahminlerini gösteren rapor, malî yılbaşından en geç üç ay önce Danışma Meclisine sunulur. Meclis bütçe üzerindeki çalışmaları iki ay içinde tamamlamak zorundadır. Bütçe Komisyonlarında kabul gören bütçe tasarıları Genel Kurula intikal ettirilerek karara bağlanır; ardından nihaî onay mercii olan MGK'ya gönderilir. Danışma Meclisindeki üyeler mevcut bütçe tasarısının içeriğindeki kalemlere ilişkin olarak, gider veya gelir üzerinde arttırıcı yahut azaltıcı teklifte bulunamazlar. Burada da bütçenin kesinleşmesi için Danışma Meclisi'nin onayladığı bütçenin MGK tarafından da onaylanıp, kesinleşmesi ve malî yılbaşından önce resmi gazetede yayımlanması gerekir. Danışma Meclisiyle Milli Güvenlik Konseyi'nin gerek tüzel kişiliklerine, gerekse üyeleri aleyhine işlenen suçlar hakkında TCK'nın TBMM ve TBMM üyeleri aleyhine işlenen suçlar başlığı altında düzenlenen hükümler tatbik edilir.⁹⁷⁵

Danışma Meclisi'ne üye olmak için yapılan başvurular beklendiğinden fazla oldu. Öyle ki tüm ülke genelinde toplam başvuru sayısı 6000'i bulmuş, 15 Ekim 1981 tarihi itibarıyla valiliklerin belirlediği temsil edilecek aday sayısının üç katı olan adaylar ile MGK'nın doğrudan atayacağı üyelikler için müracaat eden adaylar arasından ilk gruptakilerden 120; ikinci gruptakilerden de 40 kişi üye olarak atanmışlardı. Yasa gereği yükseköğrenim görmüş olma şartının MGK tarafından atanacak adaylar için geçerli olmamasına rağmen MGK, tercihini ağırlıklı olarak yükseköğrenimlilerden yana

---

⁹⁷³ Bkz. 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun, m.24 ve 25.

⁹⁷⁴ Bkz. 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun, m.26.

⁹⁷⁵ 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun, m.27, 28 ve 30.

kullanmış, atayacağı 40 üyenin 37'sini yükseköğrenimliler arasından seçmişti.⁹⁷⁶ Böylece Danışma Meclisi 157 yükseköğrenimli, 3 de yüksek tahsil görmemiş üyeden teşekkül etti. Devlet memuru sınıfından olanların miktarı üyelerin yarısını oluşturuyordu; asker kökenliler mecliste beşte bir oranındayken, tüm meclisin yaş itibarıyla dörtte üçü 50 ve üzeri yaşlardan üyelerle doldurulmuştu. Danışma Meclisinin bu kompozisyonuyla toplumsal kesimlerin eğilim ve beklentilerini temsil ettiği tabii ki söylenemezdi.⁹⁷⁷

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra oluşturulan Temsilciler Meclisiyle kıyaslandığında, Danışma Meclisinin hem terkip, hem de yetki yönünden çok homojen ve çok zayıf kaldığı gözlenmekteydi.⁹⁷⁸ Bir kere Temsilciler Meclisi yanlış da olsa, iddia ettiği “*icraatıyla demokrasiyi ortadan kaldırma teşebbüsünde bulunmuş, gayrimeşru olmuş*” DP'yi ve onun temsil ettiği kesimleri, meslek örgütlerini bu sürece dâhil etmeyerek tutarlı davranmıştır. Çeşitli meslek kuruluşları, işçi ve işveren kesimleri, DP dışındaki partilerden üye almıştır. Dolayısıyla ortaya çıkan anayasa belki de bu durumdan ötürü, tüm hürriyetçiliğine rağmen % 39 gibi bir red oyuna muhatap olmuştur.⁹⁷⁹ Oysa Danışma Meclisi atamayla kurulmuş, bir anlamda emre memur bir oluşum olarak tebarüz etmiştir. Dikkat edilirse 15 Ekim 1981'de üyeliklere atananlar ilân edildiğinin hemen ertesinde yukarıda tam metni verilen, *16 Ekim 1981 tarih ve 2533 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun* ile tüm siyasi partiler kapatılmış; mal varlıkları ise hazineye devredilmişti. Amaç, meclis üyelerinin partilerin etkisi altında kalmalarını önlemektir. Partilerin kapatılması, yeni düzen içinde askerlerin beklentisi doğrultusunda siyaset yapacak güdümlü politikacılar yaratılması için yapılan, bir muntaka temizliği olarak tanımlanabilir.⁹⁸⁰

Danışma Meclisinin Evren'in, dolayısıyla MGK'nın telkinatı doğrultusunda çalıştırılacağı zaten teşkilinden belliydi: ancak ufak da olsa üyelerin inisiyatif kullanabilecekleri beklentisi mevcuttu. Bu beklenti Evren'in meclisin açılış merasiminde yaptığı konuşmayla ortadan kayboldu. Evren âdeta yapılacak anayasanın

⁹⁷⁶ Tanör, *Siyasal Tarih (1980–1995)*, Sina Akşin (Yay. Yön.), **Çağdaş Türkiye 1908–1980, C-5**, s.38.

⁹⁷⁷ Tanör, *Siyasal Tarih (1980–1995)*, Sina Akşin (Yay. Yön.), **Çağdaş Türkiye 1908–1980, C-5**, ss.38–39.

⁹⁷⁸ “2. Cumhuriyetin temeli dün atıldı. Devrimden 225 gün sonra meclis açıldı”, **Akşam**, 7 Ocak 1961.

⁹⁷⁹ Sami Küçük, “Atatürk ve 27 Mayıs”, Nusret Kuruosman, **Çeşitli Cepheleriyle Atatürk** (Seri Konferanslar), İstanbul: İstanbul Matbaası, 1964, ss.185–196. “*Temsilciler Meclisi Kanunu*”, **4. Tertip Düstur**, cilt: 1, s.754; 16.12.1960 tarih ve 10682 sayılı **Resmi Gazete**.

⁹⁸⁰ Evren'in şu cümleleri aslında her şeyi özetliyordu: “*Türkiye’de kurulacak demokrasiye yeni partilerle başlamak maksadıyla eski partiler feshedildi*”, bkz. **Milliyet**, 17 Ekim 1981.

ana hatlarını dikte ediyordu. Kişi özgürlüğü diyerek devlet güçsüz bırakılamaz; güçlü bir Cumhurbaşkanlığı müessesesi tesis edilecek; Cumhurbaşkanının seçilememesi halinde meclisin istikbalini belirleyecek önleyici hükümler getirilmelidir; yargı, idarenin icraat yapmasına engel olacak yorumlar yapmayacaktır; toplantı ve gösteri yürüyüşlerinin maksadından uzaklaştırılarak komünizme teşne kesimlerin elinde, devlete kafa tutma nümayişlerine dönüşmesine engel olunacaktır; anayasaya son halini biz vereceğiz, şeklinde özetlenebilecek ana başlıklarla dolu konuşması, bir anlamda nasıl bir anayasa yapılacağını ortaya koyuyordu.⁹⁸¹ Yani, 1982 Anayasası hiç de sürpriz olmadı!

Danışma Meclisi kurulduktan sonra MGK'nın elinde tuttuğu yasa teklif ve tasarılarından bir kısmını meclise intikal ettirmesi ilginç değildi belki ama ilginç olan Sendikalar, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunlarıyla, yargı ile ilgili kanun tasarılarını kendi uhdesinde tutmasıydı. MGK üyesi bulunan beş, genel sekreteri olan bir, sağdan soldan devşirdiği sivil (!) danışmanlarıyla birlikte kendini her işte mahir görüyor; “*her şeyin en doğrusunu ve iyisini ben bilirim*” diyordu. Siyasetten arındırıldığına inandıkları böyle bir mecliste bile bir müddet sonra başlayacak gruplaşmalar elbette ki entelektüel idrakleri kısıtlı cuntacıları hayretler içinde bırakacaktı. Cuntacılar, insanın olduğu yerde siyasetin de olacağını, bunun da kötü bir şey olmadığını algılayamıyorlardı. Sadi Irmak gibi Atatürkçülüğü tescilli bir ismi başkan yapmanın anlamını idrak etmiş bir meclis bekliyorlardı.⁹⁸² Gülümlü bir meclis bile olsa Danışma Meclisi'nin bile içinden zamanla ayrılıklar çatışmalar oldu. Süreç içinde Evren, kimi zaman Irmak ile birlikte iki başkanvekili olan Fenni İslimyeli ve Vefik Kitapçığıl'i çağırarak durumdan memnuniyetsizliğini bildirdi. Böylesine siyasi gruplaşmalar ortadan kalkmadığı takdirde, bizzat dilekçeyle başvurarak üye olmak isteyen bu densizlere hadlerini bildireceklerini, gerekirse Danışma Meclisini bile feshedebileceklerini söyledi.⁹⁸³ Konsey, ileride siyasi faaliyetlere izin verdiğinde bizzat Danışma Meclisi'ne atadığı, siyasi partilere giren bazı üyeleri veto ederek tepkisini gösterdi.⁹⁸⁴

⁹⁸¹ Tanör, *Siyasal Tarih (1980–1995)*, Sina Akşın (Yay. Yön.), **Çağdaş Türkiye 1908–1980, C–5**, s.38.

⁹⁸² Sadi Irmak gerçekten de ilginç bir kişilikti. Tıp öğrenimi yapmasına rağmen, Kuran-ı Kerim'in mealini de yapmış, yaptığı meal Akşam Gazetesi tarafından satışa sunulmuş ve yaklaşık yüz küsur bin adet satmıştı. Bkz. Celâlettin Çetin, **İşte Babıâli** (çuvaldızı kendimize), İstanbul: Cem Yayınevi, 1991, s.100.

⁹⁸³ Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.164.

⁹⁸⁴ Bu isimlerin en başında, partilerin kurulmasına izin çıktıktan sonra, Muhafazakâr Parti adındaki partinin kurucu genel başkanlığını üstlenen, Danışma Meclisinin acar üyelerinden biri olan Mehmet Pamak ile bağımsız milletvekili adaylığı veto edilen Tunceli temsilcisi Kamer Genç gelmekteydiler. Bkz. Hulusi Turgut, **12 Eylül Partileri** (Bir Dönemin Perde Arkası), İstanbul: ABC Ajansı Yayınları, 1986, s.398.

Danışma Meclisi'nin üye yapısının baskın boyutunu oluşturan devlet memurlarının kuşkusuz birer siyasi kimliği vardı. Nitekim zaman içinde Danışma Meclisindeki kimi oturumlarda kürsüde görüşlerini açıklayan üyelerin siyasi yelpazenin neresinde durdukları konusunda ipuçları bulunabiliyordu. Mecliste bu şekilde birbirlerini bulan üyeler zaman içinde toplantılar yapmaya kadar varabilen birliktelikler kurmaya başlamışlardı. Bu toplantıların konseyin kulağına gitmesi; ardından başkanlık divanı üyelerinin bizzat Evren'den işittikleri azar üstüne eklenince; meclis içinde yarı resmi bir inceleme bile yapıldı. 160 üye beşer, onar kişilik gruplar halinde yumuşak bir sorgulamadan geçirildiler. Lâkin üyeler, birbirlerini tanıma noktasında o kadar yavaş seyreden bir süreç içindeydiler ki, ileride tamamen birbirlerinden ayrı dünya görüşlerine sahip oldukları bilinen Mehmet Pamak, Kamer Genç, Yıldırım Avcı ve Özer Gürbüz gibi isimler birlikte hareket edebiliyorlardı. Danışma Meclisinin en popüler isimlerinin başında gelen Anayasa Komisyonu Başkanı Prof. Aldıkaçtı bile sonunda patladı: Aldıkaçtı, ne kadar siyasetten ve siyasi partilerden arındırılmış meclis görüntüsü verilmeye çalışılırsa çalışılsın, Danışma Meclisindeki her bir üyenin aslında birer siyasi parti hüviyetinde olduğunu, birkaç partinin temsilcilerinden oluşacak bir meclisten kaçınılırken 160 partili bir meclis ortaya çıktığını söyleyiverdi.⁹⁸⁵ Tabi ki bu sözler karşısında konseyin tutumu beklendiği gibi menfiydi. Bizzat Evren tarafından sarf ettiği sözlerden ötürü kınanan Aldıkaçtı yılmıştı; görevinden çekilip üniversitedeki görevine dönmeyi istiyordu.⁹⁸⁶

1945 meclisinde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı nasıl CHP'nin ortadan ikiye bölünme sürecini başlattıysa; 1981'in Danışma Meclisindeki ilk siyasi gruplaşma da benzer bir tasarı yüzünden meydana geldi. Devlet Bakanı İlhan Öztrak başkanlığındaki bir ekip tarafından hazırlanan tasarıyla, on yıldır kendilerine tahsis edilen 16 bin köylü ailesinin, zilyetliğindeki toprağın zilyetlik süresinin uzatılması gündeme getiriliyor; Danışma Meclisinde başını Orhan Aldıkaçtı ile Şener Akyol'un çektiği bir grup tarafından, tasarının kutsal mülkiyet hakkını ihlâl anlamına geldiği düşüncesiyle karşı çıkılıyordu. Tasarı üzerinde isim okunarak yapılan oylamayla 25 oy

---

⁹⁸⁵ Doğan'ın aktarımıyla Aldıkaçtı'nın sözleri şöyleydi: "*Danışma Meclisi'nde sıkıntı siyasi partilerin bulunmayışından kaynaklanıyor... 160 üyenin hepsi ayrı ayrı ve kendi başına bir siyasi parti hüviyetindedir*". Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.165.

⁹⁸⁶ Aldıkaçtı'nın meclis içindeki gruplaşmalar üzerine bir de Evren'den uyarılar üstüne uyarılara muhatap olması, gerçekten kendisini yıldırması. Oysa hazırlanan anayasanın muhteviyatı üzerine henüz gerçek tepkilerin ortaya çıkmasına müsait bir zemin bile yoktu. Soysal, belki de bu tip çalkantıları bilerek ortalığın bulandırılmaması telkinlerine karşı önemli bir uyarıda bulunuyordu: "*Ortalık şimdi birazcık bulanmazsa, sonra çok daha fazla bulanır*". Bkz. Mümtaz Soysal, **Demokrasiye Giderken**, İstanbul: Hil Yayın, 1982, s.78.

farkla tasarı kanunlaşıyordu. Tasarıya red oyu verenler meclisin sağ çekirdeği olurken; kabul oyu verenler sol çekirdeğini oluşturmuş oluyorlardı.⁹⁸⁷

Orhan Aldıkaçtı, karşı grubun bu oylamayla temayüz etmiş olduğu düşüncesiyle, toparlanmak gerektiği fikrini ileri sürerek kendilerine *Atatürkçü Liberaller* ismini veren bir grubun ilk toplantısını tertip etti. Tertip edilen toplantıda Aldıkaçtı biran hızını alamayarak sürekli hale dönüştürmeye niyetli olduğu toplantıların belki de ileride kuracakları bir partinin çekirdeği olabileceği fikrini ortaya atınca, bu fikir, gelecekte kerhen de olsa Doğru Yol Partisi Genel Başkanlığına getirilecek olan Yıldırım Avcı'nın korkuyla karışık telâşına neden oldu. Avcı böylesi bir girişimin konseyin kulağına gitmesi halinde, bir gece yarısı evlerinden toplanmalarının işten bile olmayacağını ileri sürüyordu.⁹⁸⁸ Atatürkçü Liberaller bir dizi toplantının ardından meclisin yaklaşık dörtte biri demek olan 40 kişilik bir ekip haline geldiler.

Partileşme konusundaki ısrarlı tutumunu sürdüren Aldıkaçtı'nın bu çabalarını hayalî bulan birçok üye vardı. *Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun*'un, istediği kadar partilerin kapısına kilit vurup, mallarını hazineye irad kaydetsin; partilerin ve partililerin dimdik ayakta oldukları vurgusunu yapan kimi üyeler, partileşmenin ancak tabanı peşlerinden sürükleyen liderlerin icazetiyle kurulabileceğini, aksi takdirde kurulmanın bir tabelâ partisi olmaktan öteye gidemeyeceğini savunuyorlardı.⁹⁸⁹ Sonunda bu kanaat de kabul gördü ve bu doğrultuda çalışma kararı alındı. Bu arada *Atatürkçü Liberaller* grubunun toplantılarına katılan üye sayısı 70'i bulmuştu.

Tüm bu gelişmelerden konseyin elbette ki haberi vardı. Meclis Başkanlık Divanı tarafından yapılan sorgulamalar, iş tam da böylesine dallanıp budaklandıktan sonra yukarının emriyle yapılmaya başlandı. Aldıkaçtı, bu sorgulamalarda hiçbir şeyi gizlemiyor; meclisin ne kadar inkâr edilse de kendisini siyasetten soyutlayamayacağını belirtiyor; “*böylesi bir çatı altında gruplaşma olmayacak ta nerede olacak?*” Sualini soruyordu.⁹⁹⁰ Tarihin garip bir cilvesidir ki, Aldıkaçtı gibi tutucu olarak tavsif edilen şahıs bile açıkça askerlere rağmen meclis içinde siyasi gruplaşmaların olmasını doğal karşılarken, kendisini solcu, sosyal demokrat olarak tanımlayan ve ileride bir kez hariç

⁹⁸⁷ Doğan, *Dar Sokakta Siyaset*, s.167.

⁹⁸⁸ Doğan, *Dar Sokakta Siyaset*, s.168.

⁹⁸⁹ Gerçektende CHP'nin yaklaşık 3, AP'nin ise 1 milyarlık mal varlığı hazineye devredilmişti. Atatürk'ün vasiyeti uyarınca CHP tarafından işletilen para, hisse senetleri ve taşınmazlar artık Devlet Başkanlığı Genel Sekreterliğince idare edilecekti ama partilerin ruhu, anayasa ve siyasi partiler kanunu kabul edildikten sonra başka partilerin bedenlerinde yaşamaya devam edecekti, bkz. *Milliyet*, 17 Ekim 1981.

⁹⁹⁰ Doğan, *Dar Sokakta Siyaset*, s.170.

hep bu tip partilerde ve parlamentoda eksik olmayacak olan Kamer Genç, yaptıklarının yanlış olduğunu iddia edebiliyordu.⁹⁹¹ Tüm bu tartışmalarda taraf olanlardan bazılarında göre bu tür çabalar siyasi ikbal peşinde olmanın mahsulleriydi ve bunun önüne geçebilmenin tek yolu Danışma Meclisi üyelerinin demokrasiye geçildikten sonra yapılacak ilk genel seçimde parlamenter olmalarının engellenmesiydi. Kurucu Meclis Yasasına eklenecek bir maddeyle bu iş kökünden halledilirdi. Yine ne gariptir ki bu öneri MGK'ne kadar götürülecek ancak konsey bunun gereksiz olduğuna hükmedecektir.⁹⁹²

Aldıkaçtı'nın bu işteki cesareti doğrusu hayret vericidir. Anayasa Komisyonu Başkanı olarak başkanlık divanındaki tutanaklı sorguda söylemeyi unuttuğu bir cümleyi meclis koridorunda Irmak ve Kitapçığıl'in yüzüne haykırırcasına söyleyebilen bir Aldıkaçtı vardır. Üstelik söylediklerinin tutanaklara geçmesini isteyerek: *“siz kim oluyorsunuz da burada bizleri yargılıyorsunuz; toplantı da yaptım, bundan sonra da yaparım.”*⁹⁹³

Danışma Meclisi üyeleri hakkında istihbarat yapanlar sadece konsey üyeleri ve onlar adına meclis başkanlık divanı değildi. Özellikle Demirel, kurmaylarına üyeler hakkında bilgi toplama emri veriyordu. Demirel'e göre siyasetin tadını almış; siyasi hırsın nasıl bir şey olduğunu anlamış bu isimler bir gün gelecek kendilerinin de kapılarını çalacaklardı.⁹⁹⁴ Bu isimler Demirel'in beklediğinden erken geldiler; Demirel'den beklentileri vardı ama ağızlarındaki baklayı bir türlü çıkarmıyorlardı. Açıkça *“biz siyasete gireceğiz tabanınıza muhtacız, bu yüzden bizim lehimize bir işaret verir misiniz?”* Diyemiyorlardı. Demirel tüm olup biteni anlıyor ve kendilerine *sadece “şimdilik size verilen görevle meşgul olunuz göreviniz yeni bir anayasa yapmaktır”* cevabını veriyordu. Demirel temkinli hareket etmeyi siyasi ilkelerinin başköşesine oturtmuş bir siyasetçiydi. Yapılanın ne 27 Mayıs, ne de 12 Mart olmadığını biliyor; ne yardan ne serden vazgeçmemecesine bir taraftan örgütünü etrafında tutuyor; diğer taraftan da askeri tahrik edecek davranışlardan ısrarla kaçınıyordu.

---

⁹⁹¹ Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.172.

⁹⁹² Ellerin veto kozu bulunan konsey, bunu hüküm haline getirmedi ama fiilen uyguladı.

⁹⁹³ Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.174.

⁹⁹⁴ *“Buraya girenlerin listesini iyi tespit edin. Yarın demokrasiye geçiş döneminde bunlar yeniden sahnede görünmek isteyecekler. Politik hırsları bunları bize itecek. Zamanı gelince, ne yapacağımızı düşünüyoruz. Şimdilik siz bir tespit edin bakalım bu isimleri”*. Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.174.

Danışma Meclisinin merkezkaç tavırlar içine girmesinin ilk belirtilerinden biri de, meclisin acar üyelerinden Mehmet Pamak'ın İçişleri Bakanı Selahattin Çetiner ile Milli Eğitim Bakanı Hasan Sağlam'ın istifasını istenmiş olmasıydı. Her ikisi de emekli general olan (Çetiner E. Korg. Sağlam ise E. Tümğ. idiler) bu iki ismin istifalarının istenmesi karşısında ilk köpüren Evren oldu. Sadi Irmak'a hitaben gıyaplarında çok sert sözler sarf eden Evren'i Irmak sakinleştirdi. Selahattin Çetiner tarihe, İnönü'nün olaylı Kayseri gezisindeki hâdiselerde hükümetin tavrından rahatsız olduğu için istifa eden Kur. Bnb. olarak geçen şöhretli bir isimdi.⁹⁹⁵ Diğer taraftan Danışma Meclisi üyeliğinin yarattığı prestijden doymayanlar da vardı. Anayasa hazırlama işini geciktirip, bu şekilde üyelik süresinin olabildiğince uzamasını istiyorlardı. 1982 sonbaharında anayasayı halkoyuna sunmaya kararlı olan Evren, bir müddet sonra Danışma Meclisinin bu işi beceremeyeceğine inanmış ve konuyu MGK Hukuk Komisyonuna da havale etmişti.⁹⁹⁶ Danışma Meclisi içinde bizzat konsey tarafından atananların fonksiyonu ise başkaydı. Bunlar, konseyden aldıkları talimatlar doğrultusunda önergeler veriyor; çoğu kez önergelerinin görüşülmesinin öne alınmasını yüksek sesle “*Bu önerge aslında bizim değil MGK'nın önergesidir*” diyebiliyorlardı.⁹⁹⁷

Nihayet Anayasa Komisyonunda hazırlanan metin Genel Kurula indiriliyor ve son şeklini alarak oya sunuluyordu. Dönemin kritik koşullarında 120 üye kabul; 7 üye red; 12 üye çekimser yönde oy kullanırken 17 üye de oylamaya katılmıyordu. Red oyu veren isimler şunlardı: Ertuğrul Alatlı, Mustafa Alpdündar, Abdülbaki Cebeci, Kamer Genç, Mehmet Pamak, Vahap Güvenç ve Feridun Şakir Ögünç. Bu üyelerin, Danışma Meclisinin kabulcülerine nezdinde gördükleri tepki inanılmazdı; hem Kamer Genç, hem de Mehmet Pamak âdeta istenmeyen adam ilân edilmişlerdi. Birkaç nahoş sahne yaşandı. Çekimserler ise retçilere saygılarını sunma yarışına girmişlerdi. Red oyu vermektan kendilerini caydıran olayın, tutuklanacakları yönünde tehdit edilmeleri olduğunu belirtiyorlardı. Beklentilerin aksine konseyin oylama sonucundan memnun olduğu gözleniyordu. 19 kişilik anti kabul cephesi, Danışma Meclisinin güdümlü olmadığını ispatı olarak, Avrupa kamuoyu nezdinde olumlu bir kanıtı.⁹⁹⁸ Danışma

---

⁹⁹⁵ “*Treni Himmetdede'de Vali Muavini ve J. Kumandanı tarafından durdurulan İnönü dün Kayseri'ye sokulmak istenmedi*”, **Akşam**, 3 Nisan 1960. 27 Mayıs'tan sonra orduya dönen Çetiner, Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanlığı'na kadar yükselmiş ve korgeneral rütbesinden emekli olmuştur. Bkz. M. Orhan Bayrak, **Türkiye'yi Kimler Yönetti (1920–1984)**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1984, s.85.

⁹⁹⁶ Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.179.

⁹⁹⁷ Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, ss.180–181.

⁹⁹⁸ Danışma Meclisinin anayasa tasarısına çekimser oy veren Ağrı üyesi Paşa Sarioğlu'nun, bu yöndeki reyi için Evren'in huzuruna çıkışı ve bir anlamda af talep etmesi karşısında Evren'in tavrı ve sözleri müşfikti. “*Sizler cesaret*

Meclisi artık tarihe karışmak üzereydi ancak bir isim vardı ki meclisteki görece muhalif tavır ve tutumları yüzünden siyasi geleceği tehlikedeydi. Siyasi partilerin kurulmasına izin verildiğinde Muhafazakâr Parti'nin kurucu Genel Başkanı Mehmet Pamak; Pamak konsey tarafından veto edilenler arasındaydı.

C. Yeni Anayasanın Ruhu ve Toplumla Mühendis Gibi Bakmak

Bilindiği gibi Kurucu Meclis Kanunu ile anayasayı hazırlama görevi Danışma Meclisine; halkoyuna sunmadan önce, kesinleştirme yetkisi de Milli Güvenlik Konseyi'ne verilmişti. Danışma Meclisi bu çerçevede göreve başladı. Önce 27 Ekim 1981'de başkanını ve başkanlık divanını seçti.⁹⁹⁹ 23 Kasım 1981'de 15 kişiden müteşekkil bir Anayasa Komisyonu seçildi; ertesi gün ise komisyon başkanlığına Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı getirildi.¹⁰⁰⁰ Anayasa Komisyonu kendi içinde görev paylaşımı yaparak üniversiteler, yüksek mahkemeler, sendikalar, meslek kuruluşları gibi çeşitli kurum ve kuruluşlardan hazırlanacak anayasa hakkındaki görüşlerini talep etti. İntikal eden görüşlerin hepsi bir araya getirilerek kitaplaştırılması sağlandı.¹⁰⁰¹ Tabii gelen tüm görüş ve açıklamalar MGK tarafından alınan 12 Şubat 1982 tarih ve 65 sayılı karar çerçevesinde yapılabiliyordu. MGK'nin 65 sayılı kararının bu noktada incelenmesi gerekiyor. Kararın tam metni şöyleydi:

Danışma Meclisi Anayasa Komisyonunun, yeni Anayasamızın hazırlanması çalışmalarında ulaştığı düzey dikkate alınarak halen ülkemizde teessüs etmiş bulunan huzur, güven ve millî birlik bilincini de zedelemeyen, 12 Eylül'den önce bir siyasi partiye mensup olan vatandaşlarımız ile faaliyetleri kısıtlanmış bulunan kurum ve kuruluşların bu çalışmalara serbestçe katkıda bulunabilmelerine imkân vermek amacıyla:

1.11 Eylül 1980 tarihinde mevcut olan ve 2553 sayılı Kanun ile feshedilmiş bulunan Siyasi Partilerin, Genel Başkanı, Genel Başkan Yardımcısı veya Vekili, Genel Sekreteri,

---

edip tavır koymasaydınız, Avrupa'da onur kırıcı bir propandaya yol açardınız. Meclisten zorla geçen bir anayasa zannederlerdi. Onun için müsterih olun". Doğan, Dar Sokakta Siyaset, s.186.

⁹⁹⁹ Basın, Sadi Irmak'ın Danışma Meclisi başkanlığına seçilmesini yine geleneksel tavrını takınarak ilân ediyordu: "Cumhuriyet Tarihinin 15. Meclis Başkanı" meclisin nasıl oluşturulduğu bilinmezmiş gibi. Irmak kullanılan 158 oyun ancak 67'sini alarak başkanlığa seçiliyordu ki, bu da tam 91 üyenin tasvibini celp edemediğini gösteriyordu. DM Başkanvekilliklerine ise Manisa temsilcisi Vefik Kitapçığı ile Balıkesir temsilcisi Fenni İslimiyeli seçiliyordu. Kâtip üyelikler ise şu isimlerden oluşuyordu: İmren Aykut, Mehmet Pamak, Kamer Genç ve Evliya Parlak, bkz. **Milliyet**, 28 Ekim 1981.

¹⁰⁰⁰ İleride, anayasanın tam anlamıyla işveren anayasası olduğu, diğer taraftan bir işveren temsilciliği de yapmış olan Aldıkaçtı'nın ki Aldıkaçtı, Tercüman Gazetesi Yönetim Kurulu İkinci Başkanlığı vazifesini de yürütmüştür, ismiyle "Aldıkaçtı Anayasası" olarak tanımlandığına da şahit olunacaktır. Anayasa, 24 Ocak Kararlarıyla getirilen serbest piyasa ekonomisine imkân verecek tarzda hazırlanmıştır, eleştirisi için bkz. Mumcu, **Terörsüz Özgürlük**, s.141.

¹⁰⁰¹ Bülent Tanör, "Çağdaş Anayasal Düzen ve TC Anayasası", Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, **Tarih ve Demokrasi** (Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan), İstanbul: Cem Yayınevi, 1992, ss.127-132.

Genel Sekreter Yardımcısı ile Genel Yönetim Kurulu üyesi, sıfatını haiz olanlar dışında kalan diğer bütün mensuplarının:

a) 30 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanununun 11'nci maddesinin 4'ncü bendindeki hüküm uyarınca, Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Başkanlığınca sözlü veya yazılı istekte bulunulması halinde, yeni Anayasa düzenine ilişkin konularda görüşlerini, bir siyasi partiye atıf yapmadan kişisel olarak bildirmeleri;

b) Yüksek Öğretim Kurumlarının veya Sıkıyönetim Komutanlıklarının iznine bağlı olarak meslekî kurum ve kuruluşlarınca, Anayasa konusunda düzenlenen akademik ve bilimsel nitelikteki toplantılarda yeni Anayasa düzenine ilişkin konularda bir siyasi partiye atıf yapmadan kişisel görüşlerini açıklamaları;

5 Haziran 1981 gün ve 17361 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanan 52 numaralı Milli Güvenlik Konseyi Kararında belirtilen siyasi faaliyet yasağı dışındadır.

2. Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Başkanlığının isteği halinde Anayasa konusuyla doğrudan ilgili kamu kurum ve kuruluşları Anayasa düzenine ilişkin konularda görüşlerini bildirebileceklerdir.

3. İlgili Kamu Kurum ve Kuruluşlarıyla Sıkıyönetim Komutanlıklarının iznine bağlı olarak yeni Anayasa düzenine ilişkin bilimsel nitelikte toplantı veya çalışmalar yapan meslekî kurum ve kuruluşları dışında kalan ve yürürlükteki mevzuata göre her türlü siyasi faaliyette bulunmaları yasak olan dernekler, tüzel kişiler ve topluluklar hiçbir şekilde yeni Anayasa düzeni hakkında görüş açıklayamazlar ve bildiri yayınlamayazlar. Bu yasaklara uymayanlar hakkında, fiilleri başka bir suçu oluştursa dahi, ayrıca 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun 16'ncı maddesi uyarınca yasal işlem yapacaktır. Ancak bu gibi kuruluş ve topluluklara mensup kimselerin kişisel görüş açıklamaları konulan yasaklamalar kapsamı dışındadır.

4. 5 Haziran 1981 gün ve 52 numaralı Milli Güvenlik Konseyi Kararının yukarıdaki istisnaları dışında tüm hükümlerinin uygulanmasına aynen devam edilecektir.¹⁰⁰²

Kararın mahiyeti şu şekilde yorumlanabilir: feshedilen partilerin genel başkan ile yardımcıları, genel sekreter ile yardımcıları ve genel idare kurulu üyeleri dışında kalan diğer mensupları, Anayasa Komisyonu'nun talebi halinde yeni anayasa hakkında görüşlerini açıklayabilirler. Bu sınıfa giren partililer, yükseköğrenim kurumlarıyla, sıkıyönetim komutanlıklarının izin vermesi halinde, meslek kuruluşları tarafından tertip edilecek toplantılarda görüşlerini açıklayabileceklerdir. Anayasa Komisyonu'nun istemesi halinde, anayasayla ilgili kuruluşlar ve kurumlar görüşlerini iletebileceklerdi. Kararın 3. maddesinde görüldüğü gibi, her türlü siyasi faaliyetten men edilen dernekler, tüzel kişilikler ve topluluklar anayasa konusunda hükmi şahsiyetleri üzerinden görüş açıklayamazlardı; ancak bu kurumların mensupları sadece kişisel görüşlerini açıklayabileceklerdi.¹⁰⁰³

¹⁰⁰² 13 Şubat 1982 tarih ve 17604 sayılı **Resmî Gazete**.

¹⁰⁰³ Erdoğan'ın yaptığı şu açıklama gerçektende 1982 Anayasasının yapılış biçimi örneği üzerindenmiş gibi gözüküyor: "Demokratik bir yöntem olarak referandumdan söz edebilmek için, anayasanın hem yapılış sırasında hem de halkoyuna sunulması öncesinde özgür bir tartışma ortamının var olması ve ayrıca oylamanın olumsuz sonuçlanabileceğinin önceden kabul edilmesi ve öngörülmesi gerekir. Anayasanın halk oylamasında reddedilmesi halinde ne yapılacağı da belli olmalı ve bu ihtimal mevcut otoriter iktidar biçiminin devamı için bir bahane oluşturmamalıdır. Bütün bu gereklere aykırı olarak yapılan 'evet-hayır' oylamaları ancak plebisit olarak nitelenebilir". Bkz. Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi** (Anayasa Hukukuna Giriş), Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997, s.39.

Anayasa gibi modern toplum sözleşmesi¹⁰⁰⁴ niteliğindeki siyasi bir belgenin, böylesine dar ve yasaklı bir ortamda tartışılmaya zorlanmasının mahzurları, ilerleyen yıllarda daha net görülecekti. Lâkin kararın içeriğine bakıldığında, önceki uygulamaların gevşetildiği, nispî de olsa belli bir serbestleşmenin başladığı söylenebilirdi. Yeni anayasa tüm bu sınırlamalar ve dayatmalar eşliğinde Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu tarafından hazırlandı ve genel kurula havale edildi. Oldukça geciken anayasa taslağı 17 Temmuz 1982’de kamuoyunun bilgisine sunuldu. O dönemin otoriter koşullarına rağmen beklenmeyen bir tepki ortaya çıktı; tepkinin ilk kaynağı: basın, meclis içindeki kimi üyeler ve bir grup aydıdı.¹⁰⁰⁵ MGK yükselen bu tepkiler karşısında bir karar daha yayımlayarak, anayasa üzerindeki görüş ve tartışmaların hududunu çiziyordu. 5 Ağustos 1982 tarih ve 17773 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 70 Nolu Karar aynen şu ifadeleri içeriyordu:

1- Sağlıklı ve işler bir demokratik devlet düzenininin tesisi amacıyla Türk Silâhlı Kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen 12 Eylül 1980 Harekâtı; aziz Türk halkının yurtsever desteği ve iradesi ile yeni bir aşamaya ulaşmış ve sağlanan huzur, güven ve milli birlik ortamı içinde Danışma Meclisi Anayasa Komisyonunca hazırlanan yeni Anayasa Taslağı; Danışma Meclisi Genel Kurulunda görüşülmeye başlanmıştır.

Yeni Anayasa taslağının, ülkemizin ve milletimizin güven, huzur ve refah içinde gerçek demokrasinin teminatları altında yücelebilmesine imkân verecek şekilde geliştirilip, mükemmelleştirilmesi maksadıyla bir yandan tüm vatandaşlarımızın, basınımızın, belirli kurum ve kuruluşlarımızın en geniş ve serbest şekilde Anayasa tartışmalarına katılmalarını sağlamak, düşünce ve görüşlerinden faydalanabilmek, diğer yandan da teessüs etmiş kamu huzur ve düzenini devam ettirebilmek üzere 52 ve 65 sayılı Milli Güvenlik Konseyi kararları kaldırılmış; aşağıdaki yeni düzenlemeler yapılmıştır.

a) Devam Eden Yasaklamalar:

(1) 12 Eylül 1980 tarihinde mevcut olan tüm siyasi partiler 2533 sayılı Kanunla feshedildiğinden, yeni Anayasa’ya göre Siyasi Partiler Kanunu hazırlanuncaya kadar, siyasi parti çalışmalarını niteliğindeki her türlü faaliyette bulunulması,

(2) Feshedilmiş siyasi partilerin mensupları arasında veya bunlara atfen 12 Eylül 1980 öncesine dönük siyasi çekişmelerin devamı niteliğindeki sözlü ve yazılı beyanların yapılması,

(3) Sıkıyönetim uygulamasına ilişkin olarak Sıkıyönetim Komutanlarının koyduğu yasakların ve aldığı kararların herhangi bir şekilde tartışılması,

(4) Açılmış ve açılacak kamu davalarında verilecek mahkûmiyet ve beraat kararları kesinleşinceye kadar ilgilileri suçlayıcı veya savunucu herhangi bir yorum ve yayında bulunulması, mahkeme safahatının propaganda maksadıyla kitap veya broşür halinde

¹⁰⁰⁴ Siyasal düşünceler tarihinin üç önemli ismi (Hobbes, Locke ve Rousseau) tarafından teorik temelleri atılan toplum sözleşmesi kuramı, insanlık tarihindeki kaosun, genel ilkeleri belirlenmiş bir anlaşma temelinde uzlaşılması esasına dayanır. Buna göre insan olmaktan kaynaklanan ve doğuştan getirilen hakların muhafazası temelinde örgütlenmiş devletin ana vazifesi: özgürlük ve güvenliğin sağlanmasıdır. Bkz. Levent Köker, “*Liberalizm-Muhafazakarlık İlişkisi Üzerine*”, Levent Köker, **Demokrasi Üzerine Yazılar**, Ankara: İmge Kitabevi, 1992, ss.86–87. 1982 Anayasası bu çerçevede, devleti birey karşısında koruma kaygısının net bir şekilde ortaya konulduğu bir anayasa görünümündedir.

¹⁰⁰⁵ Bu aydınlardan biri olan değerli akademisyen Türker Alkan, Yankı Dergisine verdiği bir röportajında şunları söylemektedir: “*Türk toplumu, 1950’lerde bile özgürlük sınırlamalarına karşı çıktı. 1980’lerin Türkiye’si, kentleşme, okur-yazarlık, örgütlenme düzeyi, endüstrileşme, siyasal deneyim bakımından, 1950’lerle karşılaştırılamayacak kadar ilerlemiştir. 1950’lerde bile uygulanmayan özgürlük kısıtlamalarının şimdi uygulanabileceğini sanmak, toplumsal gerçeklerden habersiz olmak demektir*”. Bkz. “*Böyle Demokrasi Olmaz*”, Türker Alkan, **12 Eylül ve Demokrasi**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1986, s.131.

basılıp yayınlanması, (sadece açık cereyan eden duruşma safhaları doğru olmak şartıyla gazete ve dergilerde yayınlanabilir.)

(5) Feshedilmiş siyasi partilerin 11 Eylül 1980 tarihindeki Genel Başkanı, Genel Başkan Yardımcısı veya Vekili, Genel Sekreteri, Genel Sekreter Yardımcıları ve Genel Yönetim Kurulu üyesi sıfatını haiz olan mensupları ile haklarındaki soruşturma veya kamu davası devam etmekte olan veya halen tutuklu bulunan veya hükümlü olan diğer mensuplarının, yeni Anayasa üzerindeki görüş dâhil, Türkiye'nin geçmiş veya gelecek siyasi ve hukuki durumu ile ilgili olarak sözlü veya yazılı beyanda bulunmaları, yasaktır.

b) Yukarıdaki yasaklara uyulmak şartıyla:

(1) Feshedilmiş siyasi partiler ve yürürlükteki mevzuata göre siyasi faaliyette bulunmaları yasak olan kamu tüzel kişileri ve dernekler ile bir bağlantı kurmamak ve kişisel ilişkisini belirtmemek kaydıyla basın mensupları dâhil tüm vatandaşlar, Anayasa taslağı üzerindeki kişisel düşünce ve önerilerini sözlü veya yazılı olarak açıklayabilirler.

(2) Yüksek yargı organları, Sayıştay, Yüksek Öğretim Kurulu ve Üniversiteler, kamu kurumu niteliğindeki meslek kurum ve kuruluşları, basın kuruluşları, faaliyetten yasaklanmamış olan sendika federasyonları ve konfederasyonları ile bilimsel amaçlı demek ve özel statülü kuruluşlar yeni Anayasa taslağı üzerindeki düşünce ve önerilerini ya doğrudan veyahut tertipleyecekleri akademik ve bilimsel nitelikteki toplantılar, seminer ve konferanslar yolu ile ancak bu kurum ve kuruluşların tüzel kişiliğine ait olmak kaydıyla sözlü veya yazılı olarak açıklayabilirler.

(3) Anayasa üzerinde görüş ve önerilerin yukarıdaki çerçeve içerisinde açıklanmasında münhasıran Anayasa taslağının geliştirilmesi maksadı içinde kalınacak, Anayasa'nın halk oylamasında, halkın vereceği reyın nasıl olması gerekeceği hususunda etki yapacak herhangi bir telkinde bulunulmayacak ve yasaların suç saydığı diğer haller dikkate alınacaktır.

2- Bu Karar ile konulan yasaklara uymayanlar hakkında, fiilleri başka bir suçtu oluştursa dahi, ayrıca 1402 sayılı Sıkıyönetim kanununun 16'ncı maddesi uyarınca yasal işlem yapılacaktır.

Söz konusu karar okunduğunda 65 sayılı kararlar tartışma alanlarındaki nispi genişlemenin sürdüğü ancak bu kez 70 nolu kararın 3. maddesiyle anayasa konusunda fikir beyan etme alanının, iyice daraltıldığı gözlenmektedir. Yapılacak eleştirilerin anayasayı toptan reddetmeye teşvik edecek mahiyette olamayacağı; anayasanın halkoyunda tasvip edilmesini engelleyici telkinatta bulunulamayacağı özellikle vurgulanmaktadır. Metinde, sui telkinatın aksini yapmanın tasvip göreceği lâfzen belirtilmese de, darbe lideri tarafından anayasaya hayır kampanyası açanların dış güçlerle ortak hareket ettikleri yönündeki suçlaması¹⁰⁰⁶ dikkate alındığında; anayasaya evet demenin teşvik edildiği ortadadır.

4 Ağustos 1982'de anayasa taslağının görüşülmeye başlandığı Danışma Meclisinde, beklendiğinin aksine, taslak üzerinde sert tartışmalar yaşandı. 16 Ağustos 1982'de Anayasanın tümü üzerinde görüşmeler yapıp, maddelere geçildiğinde ise gariptir ki Tunceli üyesi Kamer Genç dışında red oyu veren olmadı.¹⁰⁰⁷ 18 Ağustos

¹⁰⁰⁶ Bunun yanında Evren, anayasanın rafa kaldırılmak için yapılmadığını belirterek; "Atatürk'ün vasiyetini yerine getirmek istiyoruz ancak yalancı Atatürkçüler bizi suçlamaya çalışıyor" diyebiliyordu. Herkesin susup olduğu bir ortamda bunu kimin yaptığı bir türlü açıklanmıyordu. Evren Paşa âdeti kendisi söyleyip yine kendisi kızılıyordu, bkz. **Milliyet**, 16 Temmuz 1983.

¹⁰⁰⁷ Kenan Evren, **Kenan Evren'in Anıları-3**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991, s.231.

1982’de geçici maddeler ile anayasanın başlangıç bölümü de meclisten geçtikten yaklaşık bir ay sonra, 21 Eylül 1982 tarihli birleşimin sonunda, taslağın tümü üzerinde yapılan oylamada yukarıda da belirtildiği gibi 120 kabul; 7 red; 12 çekimser; 17 de namevcut üyeye taslak kabul edildi.¹⁰⁰⁸ Taslak, kabul edilmesiyle birlikte MGK’nin denetimine sunuldu. Konsey kendine bağlı komisyonlarda taslağı incelemeye aldı ve metinde çok önemli değişiklikler yaptı. Anayasanın halkoyuna sunulacak metni 19 Ekim 1982’de kamuoyuna açıklandı.¹⁰⁰⁹ Danışma Meclisi bu arada kuruluş kanununda kendisine biçilen görev gereği 24 Eylül 1982 tarih ve 2707 sayılı *Anayasanın Halkoyulmasına Sunulması Hakkında Kanunu* çıkardı. Ülkedeki demokratik düzeyi yansıtmaması açısından kanun metninin usule ilişkin maddeleri dışındaki önemli bazı maddelerinin belirtilmesi yararlı olacaktır:

MADDE 5- *Anayasanın halka tanıtılmasında:*

a) 26.4.1961 gün ve 298 sayılı Kanunun propaganda serbestliğine ilişkin hükümleri uygulanmaz.

b) Anayasa metninin Resmî Gazete’de yayımlanmasını takip eden günden 24 Ekim 1982 günü saat 18.00’e kadar, Milli Güvenlik Konseyinin 5 Ağustos 1982 gün ve 70 sayılı Kararı hükümleri çerçevesi içerisinde Anayasanın açıklanması ve tanıtılması serbesttir.

c) 25 Ekim 1982 tarihinden itibaren Anayasanın çeşitli vasıta ve yollarla halka tanıtılması ve açıklanmasına ilişkin esaslar Milli Güvenlik Konseyince belirlenir ve düzenlenir.

MADDE 6.- 1.7.1982 gün ve 2687 sayılı kanun hükümleri gereğince düzenlenmiş bulunan oy verme kütüğünde ve sandık listesinde kayıtlı olan ve oy kullanma yeterliği bulunan her vatandaş halkoyulmasına katılır ve oyunu kullanır.

Anayasayı kabul edenler, üzerinde KABUL yazılı beyaz renkli, kabul etmeyenler, üzerinde RED yazılı mavi renkli pusulayı kullanarak oy verirler.

MADDE 12 - Oy verme kütüğünde ve sandık listesinde kaydı ve oy kullanma yeterliği bulunduğu halde hukukî veya fiilî herhangi bir mazereti olmaksızın halkoyulmasına katılmayanlar, Anayasanın halkoyulmasını takip eden beş yıl içinde yapılacak genel ve ara seçimleri ile mahalli seçimlere ve diğer halkoylamalarına katılamazlar, seçimlerde aday olamazlar.

Halkoyulmasını takip eden 1 ay içinde kayıtlı oldukları ilçe seçim kurulu başkanlıklarına başvurarak halkoyulmasına hukukî veya fiilî mazeretleri nedeniyle katılmadıklarını ispat edenler hakkında bu kurul başkanlarınca alınan kararlar sonucu yukarıdaki fıkrada sayılan yasaklar uygulanmaz.

Görüldüğü üzere kanunun 5. maddesinde, MGK’nin 70 nolu kararına gönderme yapılarak propagandanın tek yönlü, yani anayasanın kabul edilmesi doğrultusunda yapılması açıkça belirtiliyor. Anayasayı eleştirmek bir tür yasağa bağlanıyordu. Zaten 6. maddede belirtildiği gibi kabul ve red oylarının yazılı olduğu oy pusulalarının renginin

¹⁰⁰⁸ Evren, yapılan oylamanın sonuçları hakkında farklı bilgiler veriyor. Buna göre, 136 üye kabul, Kamer Genç tek başına red oyu verirken, 21 üye de oylamaya katılmamıştır. Bkz. Evren, **Kenan Evren’in Anıları-3**, aynı yer.

¹⁰⁰⁹ O tarihten itibaren artık anayasa tasarısı tamamen MGK’nin üzerinde yapacağı değişikliklere terkedilmişti. Evren bu hususta yaptıkları değişiklikleri veriyor, bkz. Evren, **Kenan Evren’in Anıları-3**, s.274 vd.

seçimi bile maksatlardır.¹⁰¹⁰ Beyaz renkli pusulanın kabul, mavi renkli pusulanın red oyları olarak belirlenmesi, oy kullanma esnasında zarfların şeffaf zarflardan hazırlanması açık bir biçimde gizli oy ilkesini ihlâl edici mahiyettedir.¹⁰¹¹ Siyasi katılmanın bir türü olarak hemen tüm siyaset bilimcilerinin hemfikir oldukları bir siyasi davranış biçimi olan sandığa gitmemeyi de yasaklayan kanun, oy kullanmayanları beş yıl süreyle seçme ve seçilme haklarından yoksun bırakıyordu.

Anayasanın geçici 1. maddesiyle anayasanın kabulü halinde MGK ve Devlet Başkanı'nın Türkiye Cumhuriyetinin yedinci cumhurbaşkanı olarak seçilmiş sayılacağı hükmünün getirilmesi bile tek başına tartışma konusu olabilecek niteliktedir.¹⁰¹² Tek sandık ve tek adayla yapılacak seçimin tam anlamıyla bir dayatma olduğu hususunda çok şey söylenmiştir. Evren ve arkadaşları, iki sandıkla seçime gidilmesi halinde karışıklık doğabileceği savlarına karşın 1969 seçimlerinde 4 sandıkta oy kullanan Türk seçmenine yapılmış açık bir küçümseme gözden kaçmıştır. Anayasanın reddi halinde askeri idarenin devam edeceği şeklindeki şantaj, oylamaya damgasını vurmuştur. Bizzat Anayasa Komisyonu Başkanının ağızından anayasanın kabul edilmemesi halinde siyasi partiler kanunuyla ortamı oluşturulan seçim sürecine girilemeyeceği; bu yüzden anayasanın mutlaka kabul edileceği dile getirilmişti.¹⁰¹³ Küçük de olsa bu ihtimale karşı MGK tedbir alma lüzumunu hissetti ve yeni bir MGK Kararı yayımladı. 71 nolu MGK kararı aynen şu ifadeleri içeriyordu:

1- Danışma Meclisince hazırlanan yeni Anayasa Tasarısı; Danışma Meclisi Genel Kurulunda görüşülmeye başlandığı 4 Ağustos 1982 tarihinden bu yana, Ülkemizin ve

¹⁰¹⁰ Diğer taraftan Evren, artık iki renk üzerinde yapılan teşbihlerden bile rahatsızlık duymaya başlamıştır. Açıkta anayasaya karşı propaganda yapılamayacağı bir ortamda kimi çevrelerce, mavi renğin fazileti üzerine yapılan değerlendirmeler karşısında Evren, bir yığın pot kırarak şunları söylüyordu: "Atatürk'ün gözünün rengi de mavimsi. Sanki biz onların farkında değiliz. Bakın efendim, edepsizleri görüyor musunuz? Atatürk'ü bile âlet etmek istiyorlar. Atatürk'ün de gözü mavimsi. Yani mavi görürseniz 'hayır' manasına gelir. Efendim diyor, denizin rengi de mavimsi. Gök rengi de mavi, ama mavilik işe yaramıyor. Bulut gelirse yağmur yağıyor. Bereket getiriyor. Atatürk'ün gözleri bize bakıyor ve onun ruhu bizimle göklere yükseliyor. Onlara, o mavi gözlerle hain hain bakıyor. Elinden gelse onları parçalar merak etmeyin". Bkz. Kahraman, "Bana Evren Paşa Deyin", ss.83-84.

¹⁰¹¹ Hasan Cemal'in değerlendirmesi ise şöyleydi: "O günden sonra 'mavi renkli' haber ve yorumları daha bir dikkatle izlemeye koyuldum. Henüz 'mavi' renge yasak yoktu ama 'hayır' propagandası bir yana, 'telkini' bile askeri yönetimde belirlenen 'suçlar' arasında ilân edilmişti". Bkz. Hasan Cemal, **Demokrasi Korkusu** (12 Eylül Günlüğü), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986, s.21.

¹⁰¹² Evren anılarında geçici maddedeki cumhurbaşkanı seçimiyle ilgili olarak yer alan hükmü beğenmediğini, iki ayrı sandıkta anayasa ve cumhurbaşkanlığı için oy verilmesini önerdiğini, hatta Nurettin Ersin'in karşısına rakip olarak çıkabileceğini (sanki birbirlerinden farkı varmış gibi) belirttiğini ancak konye üyelerinin bunu kabul etmediklerini belirtiyor. Bkz. Evren, **Kenan Evren'in Anıları-3**, s.283. Tabii ki diğer üyelerin öne sürdükleri karşı gerekçeler pek inandırıcı değildi. Onlara göre tek dereceli bir cumhurbaşkanlığı seçimi adaylar arasında rekabeti yaratır, bunun sonucunda seçilen cumhurbaşkanı daha adaylık sürecinde yıpranmış olurdu. Bkz. Cüneyt Arcayürek, **Çankaya** (Namı 864 Rakımlı Tepe), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989, s.115.

¹⁰¹³ "Bizim Anayasamız kabul edilecektir. Kesin... Çünkü Anayasanın kabul edilmesi demek, Siyasi Partiler Kanununun yapılması ve seçime gidilmesi demektir... Seçmen bunu değerlendirecek ve bir an evvel normal düzene geçilmesi için Anayasaya oy verecektir". **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1982'den aktaran, Tanör, *Siyasal Tarih (1980-1995)*, Sina Akşin (Yay. Yön.), **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, C-5, s.41.

Milletimizin güven, huzur ve refah içinde yücelmesine imkân verecek şekilde geliştirilip, mükemmelleştirilmesi maksadı ile vatandaşlarımız, basın, yüksek yargı organları ile üniversiteler, sendikalar, bunların üst kuruluşları ve dernekler tarafından çok geniş ölçüde serbest ve demokratik biçimde eleştirilmiştir.¹⁰¹⁴ Bu kurum ve kuruluşlar tarafından belirtilen görüş ve öneriler ile yapılan eleştiriler Milli Güvenlik Konseyince sürekli olarak izlenmiş ve kendi çalışmalarında gözönünde bulundurulmuştur.

2.- Yeni Anayasa metni; Danışma Meclisinden sonra, Milli Güvenlik Konseyinde kesin şeklini alarak Resmî Gazete'de yayımlandığından, bundan sonra Anayasanın Yüce Milletimize devlet adına resmen tanıtılması görevi, 24 Ekim 1982 ile 5 Kasım 1982 tarihleri arasında Radyo-Televizyonda ve bazı illerimizi ziyaretleri sırasında Devlet Başkanının yapacağı konuşmalarla yerine getirilecektir. Bu durumda 70 Sayılı Milli Güvenlik Konseyi Kararının birinci maddesinin (b) fıkrasına aşağıdaki (4)'ncü bendin ilâvesi gerekli görülmüştür.

"(4) Parlamenter demokratik rejime sağlıklı ve güvenli bir biçimde süratle geçebilmeyi sağlamak amacı ile düzenlenmiş olan Anayasanın geçici maddeleri ile Devlet Başkanının Radyo-Televizyonda ve yurt gezilerinde yapacakları Anayasayı tanıtmaya ilişkin konuşmaları hiçbir surette eleştirilemez ve bunlara karşı yazılı veya sözlü herhangi bir beyanda bulunulamaz.

3 - Bu Karar yayımı ile birlikte yürürlüğe girer.

70 Sayılı kararın 4. bendine yapılan göndermeyle tek taraflı olarak anayasanın olumlu yönde tanıtılması yetkisini haiz olan Evren'in bu çerçevede yapacağı konuşmaların hiçbir surette eleştirilemeyeceği ve bu konuşmalara ilişkin yazılı veya sözlü herhangi bir beyanda bulunulamayacağı kararlaştırılıyordu. Böyle bir anayasa oylamasının demokratik olmayacağı ortadadır. Nitekim hazırlanarak kamuoyunun bilgisine sunulan anayasa taslağı üzerinde halkı red oyu vermeye teşvik ettikleri gerekçesiyle başlatılan gözaltılar, anayasaya hayır demekle, yıkıcı ve bölücü faaliyette bulunmayı eşdeğer kabul ediyordu.¹⁰¹⁵ Böylece tek kişilik bir gösteriye dönüşen, 25 Ekim 1982'de Trabzon'da başlayıp, aynı yılın 5 Kasım'ında radyo ve televizyon konuşmalarıyla sona eren tanıtım konuşmaları başlıyordu. Konuşmalarda kullanılan üslûp ve kendisine cevap verecek durumda olmayan şahıs ve kurumlara yönelik sarf edilen sözler tek kelimeyle inanılmazdı.¹⁰¹⁶

Devlet içi kuruluş ve işleyiş ile devlet-birey ilişkilerinin nasıl düzenlendiği konusu, bir anayasanın niteliğinin ne olduğunu ortaya koyan iki önemli kıstastır. 1982 Anayasası her iki açıdan değerlendirildiğinde özetle şunlar söylenebilir: her şeyden önce Türk anayasa geleneğinde hâkim olan refleksin, bir önceki anayasanın aksayan

¹⁰¹⁴ "Bu kadarına da pes" anlamında altını biz çizdik.

¹⁰¹⁵ Evren, Isparta ve Burdur'da yaptığı konuşmalarda aynen şu cümleleri kullanıyordu: "Bayram tebriklerinin altına 'Anayasaya Hayır' diyorlarmış... Bize bildirin ki bunları, aynı anarşistlerle mücadele ettiğimiz gibi bunlarla da mücadele edelim... Mücadele ede ede bu gibi kişiler yola getirilir". Bkz. Hasan Cemal, **Demokrasi Korkusu** (12 Eylül Günlüğü), s.90.

¹⁰¹⁶ Evren, anayasaya hayır kampanyasını yürütenlerin içeri girip çıkmış, ancak uslanmamışlar olduğunu iddia ediyor; görüldüğü gibi, tüm konuşma hürriyeti sadece kendisinde olduğu halde, azıcık bir fısıltıya bile tahammül edemiyordu. Bkz. Hasan Cemal, **Demokrasi Korkusu** (12 Eylül Günlüğü), s.99.

yönlerine tepki olarak yeni anayasa yapma olduğu vurgulanmalıdır.¹⁰¹⁷ 1982 Anayasası da bu anlamıyla 1971 düzenlemeleriyle hızını alamayanların ortaya koydukları bir tepkiyi ifade ediyordu. 1961 Anayasasının yasama-yürütme ilişkilerinde yasamayı kayıran boyutu öncelikle ele alındı. Anayasanın getirdiği yeni düzenlemeyle, yürütme birçok açıdan güçlendirilmiş, hatta bir anlamda kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisiyle donatılarak bir tür yetki gaspının süjesi haline getirilmiştir.¹⁰¹⁸ Yürütme bir görev olarak daha önceki anayasada tanımlanırken artık bir yetki olarak belirlenmiştir.¹⁰¹⁹ Yürütmenin ve cumhurbaşkanlığının yetkileri arttırılmış, kimi özel durumlarda cumhurbaşkanının daha etkili hale getirilmesi sağlanmıştır. Darbeciler ve şürekâsının 12 Eylül öncesine koydukları zayıf yürütme teşhisi, bu yolla tedavi edilmeye çalışılmıştır.¹⁰²⁰

Yargı da tıpkı yasama gibi yürütme karşısında zayıf hale getirilmiştir. Her şeyden önce yargı bürokrasisinin belirlenmesinde yürütmeye geniş yetkiler verilmiştir. Cumhurbaşkanı yüksek yargı organlarının başkan ve üyelerinin belirlenmesinde söz sahibi kılınmıştır. Hâkimlerin özlük işlerine bakan bir önceki anayasada belirtilmiş olan Yüksek Hâkimler Kurulu yerine, içinde başkan olarak Adalet Bakanı, üye olarak, Adalet Bakanlığı müsteşarı da bulunan Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu ihdas edilmiştir. Muhakeme safahatında, tarafsız olan hâkim ile eski ismiyle pek örtüşür (müddeiumumî) savcı aynı kefeye konarak Adalet Bakanlığı denetimine sokulmuştur. İdarenin her türlü eylem ve işleminin yargı denetimine tabi olduğu anayasanın 125. maddesiyle belirlenmesine rağmen, buna bazı kayıtlar konulmuştur.¹⁰²¹

Anayasa Mahkemesine başvuru olanakları ve mahkemenin denetim yetkisi kısıtlanmış, böylece anayasa yargısının murakabe işlevi sınırlandırılmıştır. OHAL dönemlerinde çıkarılacak kanun hükmünde kararname, MGK dönemi kanun ve

---

¹⁰¹⁷ Burhan Kuzu, **1982 Anayasasının Temel Nitelikleri ve Getirdiği Yenilikler**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1990, s.3 vd.

¹⁰¹⁸ Kuzu, **1982 Anayasasının Temel Nitelikleri ve Getirdiği Yenilikler**, s.41 vd.

¹⁰¹⁹ Tanör, **İki Anayasa 1961–1982**, s.115.

¹⁰²⁰ Her iki anayasa bu açıdan birbirinin zıddı gibi durmaktadır. Buna göre: “1961 Anayasası 1924 Anayasası’nın benimsediği, meclis çoğunluğu ile milli egemenliği eş tutan bütüncül egemenlik anlayışına ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan güçlü yürütmeye tepkidir. Oysa 1982 Anayasası, 1961 Anayasası’nın meclisi ve yürütmeyi güçsüzleştiren bölünmüş egemenlik anlayışına ve onun sonucu olan güçsüz yürütmeye bir tepkidir”. Bkz. Şükrü Karatepe, **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993, s.258.

¹⁰²¹ Bu noktada Duran’dan bir şerhi burada belirtmek gerekiyor: “Özellikle, adli ve idarî yargı elemanlarının her türlü özlük ve disiplin işlerinde kesin ve son kararlar alma yetkisi tanınan Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kuruluna Adalet Bakanının başkanlık etmesi ve müsteşarının üye olarak katılması, yürütmenin yargı üzerindeki nüfuzunu göstermeye yeterlidir. Kaldı ki, kurulun öteki aslı ve yedek üyeleri de, üçer katı adaylar arasından Cumhurbaşkanınca seçilmektedir”. Bkz. Lütfü Duran, “Türkiye’de Anayasa Yargısının İşlevi ve Sorunları”, **Anayasa Yargısı**, Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları, No: 4, 1984, s.350.

KHK'ler denetim dışında tutulmuştur. Olağan dönemdeki KHK'lerin denetimi de daraltılmıştır.¹⁰²² 1961 Anayasasına göre, anayasa değişiklikleri hem esas, hem de biçim yönünden denetlenebilirken, 1982 Anayasası'na göre denetleme, sadece biçim yönünden yapılabilecektir.¹⁰²³ Temel hak ve özgürlükler yargıya taşınamayacak kadar anayasal düzenlemelerle kısıtlandığından zaten anayasa yargısının da bu açıdan bir ihtilâfi çözüme gibi bir işlevi kalmamıştır. Anayasa Mahkemesine başvuru yolları bir önceki anayasayla kıyaslandığında tam anlamıyla dar bir lâbirenti andırır. Daha önce parlamentoda tek bir sandalyesi olan parti bile bir iptal talebiyle mahkemeye başvurabilirken, kendi görev alanlarına girmesi şartıyla Yüksek Hâkimler Kurulu, Yargıtay, Danıştay, Askeri Yargıtay ve üniversiteler bir yasal ya da anayasal değişikliği mahkemenin takdirine sunabilirken, bu imkân artık ortadan kaldırılmıştır. İptal davası artık sadece cumhurbaşkanı, iktidar ve ana muhalefet partisiyle, parlamentonun üye tamsayısının beşte biri kadar milletvekilinin imzalı başvurusuyla sınırlandırılmıştır.¹⁰²⁴

Netice itibarıyla 1982 Anayasasıyla kuvvetler ayrılığı ilkesinin ana karakteri zedelenmiş; yasama-yürütme ve yargı arasındaki denge yürütme lehine bozulmuştur. Tabii ki burada 1982 Anayasası ele alınırken 1961 Anayasasının tüm iyi yönlerine rağmen olağanüstü yüceltmesi yapılmamalıdır. 1961'de yargı bürokrasisinin egemenliği ile idarenin icraat yapamaz hâlâ geldiği, yargının yaptığı yorumlarda çok katı davranarak özellikle bir kesim üzerinde baskı kurduğu eleştirileri de görmezden gelinemez ancak 1982 Anayasası bir denge kurmak yerine bu kez dengeyi yürütme lehine bozmuştur.¹⁰²⁵ Yürütme, özellikle iki esas üzerinde güçlendirilmiştir. Bunlardan ilki; cumhurbaşkanına tanınan olağanüstü yetkiler; ikincisi ise TRT, üniversite gibi özerk kuruluşların merkeziyetçi bir anlayışla yönetilir olmasıdır. Özellikle üniversite özerkliğinin zedelenmesi; tüm üniversitelerin 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunuyla son derece geniş yetkilerle donatılmış rektör üzerinden cumhurbaşkanına bağlanması; üniversitelerdeki rektör, dekan, müdür, genel sekreter gibi yönetsel makamlara yapılan atamalarda üniversite içi temayül yoklaması gözetilmeksizin yukarıdan aşağıya doğru

---

¹⁰²² Ayrıntılı açıklamalar için bkz. Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara: Yetkin Yayınları, 2000, ss.241–245.

¹⁰²³ Ancak 2009 yılı anayasa değişikliklerinde Anayasa Mahkemesi, değişikliği biçim yönünden değil esastan inceleyerek iptal kararı vermiştir.

¹⁰²⁴ Geniş bilgi için bkz. Erdoğan Teziç, **Anayasa Hukuku**, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ, 1998, s.175 vd.

¹⁰²⁵ Bu hususun ayrıntıları için bkz. Kuzu, **1982 Anayasasının Temel Nitelikleri ve Getirdiği Yenilikler**, ss.69–128.

hierarchy silsilenin kurulmasının yarattığı mahzurlar, bugün bile tartışılır durumdadır.¹⁰²⁶

Cumhurbaşkanlığı makamı Türk anayasa düzeninde kuruluşundan itibaren teorik olarak sembolik bir konumda olmuştur. Cumhuriyetin ilk üç cumhurbaşkanları teoride etkisiz gibi gözükse mevkilerine rağmen pratikte çok güçlüydüler. Bunun temel sebebi büyük bir oranda taşıdıkları tarihsel kişiliklerinde yatar. Atatürk ve İnönü cumhurbaşkanı olmaktan öte, ülkedeki tek partili rejimin tek partisinin yani CHP'nin de Genel Başkanıydılar ve asıl güçlerini buradan alıyorlardı. Celâl Bayar da ilk iki isim kadar olmasa da yine tarihsel bir kişiliğe sahip, üstelik koskoca DP'nin kurucu Genel Başkanı konumundaydı. 1924 Anayasası ne derse desin bu üç isim güçlerini anayasadan değil, arkalarındaki büyük tarihsel ve partisel güçten alıyorlardı. Bunun mahzurlarını gören 27 Mayıs'ın Kurucu Meclis'i, Celâl Bayar örneğinden ürkererek yeni cumhurbaşkanının fiili statüsünü çizen bir düzenleme yaptı. Parlamenter cumhurbaşkanlığı müessesesi bu maksatla ihdas edildi. Cumhurbaşkanı, iki meclisli parlamentonun teşrii gücü çerçevesinde cereyan eden teamüllerin yürütücüsü olarak belirdi. Cemal Gürsel'in vefatı sonrasında 1966–1973 yılları arasında Cevdet Sunay; 1973–1980 yılları arasında da Fahri Korutürk bu makamı anayasanın tarif ettiği cumhurbaşkanları olarak doldurmasını bildiler.¹⁰²⁷ Oysa 1982 Anayasası; âdeta Evren'in cumhurbaşkanlığındaki etkinliğine anayasal düzeyde meşruiyet vermek üzere düzenlemiş gibidir.¹⁰²⁸

Anayasa metni üstünkörü olarak okunsa bile cumhurbaşkanlığı hakkında sıradan bir yurttaşın anlayacağı çok net yetkiler vardır. Her şeyden önce cumhurbaşkanının yetkileri üzerine iki anayasanın içerdiği düzenlemeleri karşılaştırmak gerekiyor.¹⁰²⁹ 1961

---

¹⁰²⁶ Hanioglu, geniş kapsamlı olarak Türk siyasi kültürüne ilişkin olarak yaptığı bir eleştiride, 1982 Anayasası ve YÖK düzeni içinde rektörlerin, sahip oldukları olağanüstü yetkilerle, üniversite kampüsünde “Tanrının gölgesi” gibi dolaşmaya başladıkları teşbihini yapıyor. Bkz. Şükrü Hanioglu, “Demokrasi Eğitimi ve Seviyesi”, **Zaman**, 15 Nisan 2004, Şükrü Hanioglu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e** (Zihniyet, Siyaset ve Tarih), İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006, s.151.

¹⁰²⁷ Kerse, 1961 Anayasasının cumhurbaşkanlığı makamının, görev yetkilerinin evrimini hukukî ve tarihsel süreç eşliğinde çok güzel tahlil ediyor. Bkz. Ahmet Kerse, **Türkiye'de 1961 Anayasasına Göre Cumhurbaşkanı** (Doktora Tezi), İstanbul: Sümer Matbaası, 1973.

¹⁰²⁸ 1982 Anayasasına şerh olarak hazırlanmış şu çalışmadaki ayrıntılar bu düzeyde güçlendirilmiş olan cumhurbaşkanının âdeta yarı başkanlık sistemine yakın yetkilerini sergiler niteliktedir. Bkz. İsmet Polatcan, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası** (Gerekçeler-Anayasa Mahkemesi Kararları-Bilimsel Görüşler), İstanbul: Burak Yayıncılık, 1989, ss.282–299.

¹⁰²⁹ Bu hususta sunulmuş aydınlatıcı bir tebliğ için bkz. Cem Eroğul, “1982 Anayasa Düzeninde Cumhurbaşkanlığı”, **1982 Anayasasının 25 Yılı** (bir geçici bilanço ve perspektifler), İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi, Beyazıt-İstanbul, 15 Kasım 2007 Perşembe.

ve 1982 Anayasalarında cumhurbaşkanının yetkileri hakkında bir karşılaştırma yapabilmek için her iki anayasadaki ilgili maddeler aşağıya çıkarılmıştır.

I. Cumhurbaşkanı

A. Nitelikleri ve tarafsızlığı

MADDE 101 (1982) - Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisince kırk yaşını doldurmuş ve yükseköğrenim yapmış kendi üyeleri veya bu niteliklere ve milletvekili seçilme yeterliliğine sahip Türk vatandaşları arasından yedi yıllık bir süre için seçilir.¹⁰³⁰ Cumhurbaşkanlığına Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri dışından aday gösterilebilmesi, Meclis üye tamsayısının az beşte birinin yazılı önerisiyle mümkündür.

Bir kimse, iki defa Cumhurbaşkanı seçilemez.

Cumhurbaşkanı seçilenin, varsa partisi ile ilişkisi kesilir Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyeliği sona erer.

A. Cumhurbaşkanı

I. Nitelikleri ve tarafsızlığı

MADDE 95 (1961) - Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisince, kırk yaşını doldurmuş ve yükseköğrenim yapmış kendi üyeleri arasından, üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla yedi yıllık bir süre için seçilir: ilk iki oylamada bu çoğunluk sağlanamazsa, salt çoğunlukla yetinilir.

Bir kimse, arka arkaya iki defa Cumhurbaşkanı seçilemez.

Cumhurbaşkanı seçilenin, varsa partisi ile ilişkisi kesilir ve Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği sıfatı sona erer.

B. Seçimi

MADDE 102 (1982) - Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla seçilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi toplantı halinde değilse hemen toplantıya çağırılır.

Cumhurbaşkanının görev süresinin dolmasından otuz gün önce veya Cumhurbaşkanlığı makamının boşalmasından on gün sonra Cumhurbaşkanlığı seçimine başlanır ve seçime başlama tarihinden itibaren otuz gün içinde sonuçlandırılır. Bu sürenin ilk on günü içinde adayların Meclis Başkanlık Divanına bildirilmesi ve kalan yirmi gün içinde de seçimin tamamlanması gerekir.

En az üçer gün ara ile yapılacak oylamaların ilk ikisinde üye tamsayısının üçte iki çoğunluk oyu sağlanamazsa üçüncü oylamaya geçilir, üçüncü oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğunu sağlayan aday Cumhurbaşkanı seçilmiş olur. Bu oylamada üye tamsayısının salt çoğunluğu sağlanamadığı takdirde üçüncü oylamada en çok oy almış bulunan iki aday arasında dördüncü oylama yapılır, bu oylamada da üye tamsayısının salt çoğunluğu ile Cumhurbaşkanı seçilemediği takdirde derhâl Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimleri yenilenir.

Seçilen yeni Cumhurbaşkanı göreve başlayınca kadar görev süresi dolan Cumhurbaşkanının görevi devam eder.

VII. Görevin sona ermesi ve yeni Cumhurbaşkanın seçimi

MADDE 101 (1961) - Cumhurbaşkanının görev süresinin dolmasına onbeş gün kalınca veya Cumhurbaşkanlığı boşalınca Türkiye Büyük Millet Meclisi yeni Cumhurbaşkanını seçer Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanık değilse, hemen toplantıya çağırılır.

C. Andıçmesi

MADDE 103 (1982) - Cumhurbaşkanı, görevine başlarken Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde aşağıdaki şekilde andıçer:

"Cumhurbaşkanı sıfatıyla, Devletin varlığı ve bağımsızlığını, vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğünü, milletin kayıtsız ve şartsız egemenliğini koruyacağıma, Anayasaya, hukukun üstünlüğüne, demokrasiye, Atatürk İlke ve İnkılaplarına ve Lâik Cumhuriyet ilkesine bağlı kalacağıma, milletin huzur ve refahı, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde herkesin insan haklarından ve temel hürriyetlerinden yararlanması ülküsünden ayrılmayacağıma, Türkiye Cumhuriyetinin şan ve şerefini korumak, yüceltmek ve üzerime

¹⁰³⁰ Bu süre kişiseldir, (durée personnelle) Cumhurbaşkanlığı, bu süre dolmadan önce boşalırsa, yeni seçilen Cumhurbaşkanı yedi yıl için seçilmiş olur.

aldığım görevi tarafsızlıkla yerine getirmek için bütün gücümle çalışacağıma Büyük Türk Milleti ve tarih huzurunda, namusum ve şerefim üzerine andiçerim."

II. Andiçmesi

MADDE 96 (1961) - Cumhurbaşkanı, görevine başlarken Türkiye Büyük Millet Meclisi önünde şöyle andiçer:

"Cumhurbaşkanı sıfatıyla, Türk Devletinin bağımsızlığına, vatanın ve milletin bütünlüğüne yönelecek her tehlikeye karşı koyacağıma; Millettin kayıtsız ve şartsız egemenliğini ve Anayasayı sayacağıma ve savunacağıma; İnsan haklarına dayanan demokrasi ve hukuk devleti ilkelerinden ve tarafsızlıktan ayrılmayacağıma; Türkiye Cumhuriyetinin şan ve şerefini koruyup yüceltmek ve üzerime aldığım görevi yerine getirmek için bütün gücümle ve varlığımla çalışacağıma namusum üzerine söz veririm."

D. Görev ve yetkileri

MADDE 104 (1982) - Cumhurbaşkanı Devletin başıdır. Bu sıfatla Türkiye Cumhuriyetini ve Türk Milletinin birliğini temsil eder; Anayasanın uygulanmasını, Devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını gözetir.

Bu amaçlarla Anayasanın ilgili maddelerinde gösterilen şartlara uyarak yapacağı görev ve kullanacağı yetkiler şunlardır;

a) Yasama ile ilgili olanlar:

Gerekli gördüğü takdirde, yasama yılının ilk günü Türkiye Büyük Millet Meclisinde açılış konuşmasını yapmak, Türkiye Büyük Millet Meclisini gerektiğinde toplantıya çağırarak,

Kanunları yayımlamak,

Kanunları tekrar görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine geri göndermek,

Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları gerekli gördüğü takdirde halkoyuna sunmak,

Kanunların, kanun hükmündeki kararnamelerin, Türkiye Büyük Millet Meclisi İktüzüğünün, tümünün veya belirli hükümlerinin Anayasaya şekil veya esas bakımından aykırı oldukları gerekçesi ile Anayasa Mahkemesinde iptal davası açmak,

Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinin yenilenmesine karar vermek,

b) Yürütme alanına ilişkin olanlar:

Başbakanı atamak ve istifasını kabul etmek,

Başbakanın teklifi üzerine bakanları atamak ve görevlerine son vermek,

Gerekli gördüğü hallerde Bakanlar Kuruluna başkanlık etmek veya Bakanlar Kurulunu başkanlığı altında toplantıya çağırarak,

Yabancı devletlere Türk Devletinin temsilcilerini göndermek, Türkiye Cumhuriyetine gönderilecek yabancı devlet temsilcilerini kabul etmek,

Milletlerarası antlaşmaları onaylamak ve yayımlamak.

Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Türk Silâhlı Kuvvetlerinin Başkomutanlığını temsil etmek,

Türk Silâhlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar vermek.

Genelkurmay Başkanını atamak,

Millî Güvenlik Kurulunu toplantıya çağırarak,

Millî Güvenlik Kuruluna Başkanlık etmek,

Başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu kararıyla sıkıyönetim veya olağanüstü hal ilân etmek ve kanun hükmünde kararname çıkarmak,

Kararnameleri imzalamak,

Sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebi ile belirli kişilerin cezalarını hafifletmek veya kaldırmak,

Devlet Denetleme Kurulunun üyelerini ve Başkanını atamak,

Devlet Denetleme Kuruluna inceleme, araştırma ve denetleme yaptırmak,

Yükseköğretim Kurulu üyelerini seçmek,

Üniversite Rektörlerini seçmek,

c) Yargı ile ilgili olanlar:

Anayasa Mahkemesi üyelerini, Danıştay üyelerinin dörtte birini Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı ve Yargıtay Cumhuriyet Başsavcivekilini, Askeri Yargıtay üyelerini, Askeri Yüksek İdare Mahkemesi üyelerini, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu üyelerini seçmek.

Cumhurbaşkanı, ayrıca Anayasada ve kanunlarda verilen seçme ve atama görevleri ile diğer görevleri yerine getirir ve yetkileri kullanır.

III. Görev ve yetkileri

MADDE 97 (1961) - Cumhurbaşkanı Devletin başıdır. Bu sıfatla, Türkiye Cumhuriyetini ve Millettin birliğini temsil eder.

Cumhurbaşkanı, gerekli gördükçe, Bakanlar Kuruluna başkanlık eder; yabancı devletlere Türk Devletinin temsilcilerini gönderir ve Türkiye'ye gönderilen yabancı devlet temsilcilerini kabul eder; milletlerarası antlaşmaları onaylar ve yayınlar; sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebiyle belirli kişilerin cezalarını hafifletebilir veya kaldırabilir.

E. Sorumluluk ve sorumsuzluk hali

MADDE 105 (1982) - Cumhurbaşkanının, Anayasa ve diğer kanunlarda Başbakan ve ilgili bakanın imzalarına gerek olmaksızın tek başına yapabileceği belirtilen işlemleri dışındaki bütün kararları, Başbakan ve ilgili bakanlarca imzalanır; bu kararlardan Başbakan ve ilgili bakan sorumludur.

Cumhurbaşkanının resen imzaladığı kararlar ve emirler aleyhine Anayasa Mahkemesi dâhil, yargı mercilerine başvurulamaz.

Cumhurbaşkanı, vatana ihanetten dolayı, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının en az üçte birinin teklifi üzerine, üye tamsayısının en az dörtte üçünün vereceği kararla suçlandırılır.

IV. Sorumsuzluğu

MADDE 98 (1961) - Cumhurbaşkanı, göreviyle ilgili işlemlerinden sorumlu değildir.

Cumhurbaşkanının bütün kararları, Başbakan ve ilgili bakanlarca imzalanır. Bu kararlardan Başbakan ve ilgili bakan sorumludur.

V. Sorumluluğu

MADDE 99 (1961) - Cumhurbaşkanı, vatan hainliğinden dolayı, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının en az üçte birinin teklifi üzerine, üye tamsayısının en az üçte ikisinin Meclislerin birleşik toplantısında vereceği kararla suçlandırılır.

F. Cumhurbaşkanına vekillik etme

MADDE 106 (1982) - Cumhurbaşkanının hastalık ve yurt dışına çıkma gibi sebeplerle geçici olarak görevinden ayrılması hallerinde, görevine dönmesine kadar; ölüm, çekilme veya başka bir sebeple Cumhurbaşkanlığı makamının boşalması halinde de yenisi seçilinceye kadar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Cumhurbaşkanlığına vekillik eder ve Cumhurbaşkanına ait yetkileri kullanır.

VI. Cumhurbaşkanına vekillik etme

MADDE 100 (1961) - Cumhurbaşkanının hastalık ve yurt dışına çıkma gibi sebeplerle geçici olarak görevinden ayrılması hallerinde, görevine dönmesine kadar; ölüm, çekilme veya başka bir sebeple Cumhurbaşkanlığı makamının boşalması halinde de yenisi seçilinceye kadar, Cumhuriyet Senatosu Başkanı Cumhurbaşkanlığına vekillik eder.

G. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği

MADDE 107 (1982) - Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğinin kuruluşu, teşkilât ve çalışma esasları, personel atama işlemleri Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenir.¹⁰³¹

H. Devlet Denetleme Kurulu

MADDE 108 (1982) - İdarenin hukuka uygunluğunun, düzenli ve verimli şekilde yürütülmesinin ve geliştirilmesinin sağlanması amacıyla, Cumhurbaşkanlığına bağlı olarak kurulan Devlet Denetleme Kurulu. Cumhurbaşkanının isteği üzerine, tüm kamu kurum ve kuruluşlarında ve sermayesinin yarısından fazlasına bu kurum ve kuruluşların katıldığı her türlü kuruluşta, kamu kurumu niteliğinde olan meslek kuruluşlarında, her düzeydeki işçi ve işveren meslek kuruluşlarında, kamuya yararlı derneklerle vakıflarda, her türlü inceleme, araştırma ve denetlemeleri yapar.

Silâhli Kuvvetler ve yargı organları, Devlet Denetleme Kurulunun görev alanı dışındadır.

Devlet Denetleme Kurulunun üyeleri ve üyeleri içinden Başkanı, kanunda belirlenen nitelikteki kişiler arasından, Cumhurbaşkanınca atanır.

Devlet Denetleme Kurulunun işlevişi, üyelerinin görev süresi ve diğer özlük işleri, kanunla düzenlenir.¹⁰³²

İki ayrı anayasanın cumhurbaşkanlığı algısını göstermesi bakımından bu uzun alıntının yapılması gerekli görülmüştür. Cumhurbaşkanıyla ilgili olarak her iki metin kıyaslandığında bu makamın örtülü bir yarı başkanlık sistemine referans teşkil edecek

¹⁰³¹ 2897 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği Teşkilât Kanunu (RG, 19 Ağustos 1983, Sayı: 18140).

¹⁰³² 2443 sayılı Devlet Denetleme Kurulu Kurulması Hakkında Kanun (RG 3 Nisan 1981, Sayı: 17299).

öğelerle dolu olduğu söylenebilir.¹⁰³³ 1982 Anayasasında cumhurbaşkanının yasama, yürütme ve yargıyla ilgili olanlar başlığı altında öylesine geniş bir şekilde düzenlenmiştir ki, hemen altında verilen 1961 Anayasasına göre cumhurbaşkanının görev ve yetkilerine ilişkin anayasal kaidenin kısalığı hemen göze çarpmaktadır. Dolayısıyla, özellikle Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığı esnasında, Özal'a yöneltilen eleştiriler ne kadar yerinde olursa olsun, anayasal yetkilerini kullanıyor olmasından mütevellit, söylenecek bir şey yoktur.

Siyasi iktidarı ile silâhlı kuvvetler arasındaki ilişki biçimi, her askeri müdahaleyle birlikte askerlerin lehine yapılan düzenlemelerle belirlenir olmuştur. 27 Mayıs'la birlikte Genelkurmay Başkanlığı Milli Savunma Bakanı'na bağlı olmaktan çıkarılmış, doğrudan başbakana bağlanmıştır.¹⁰³⁴ Milli Güvenlik Kurulu isminde askeri ve sivil erkândan mürekkep bir kurumsal yapı geliştirilmiş; ancak bu yapının getirdiği yeni durum da yeterli görülmeyerek 1971 değişiklikleriyle daha da güçlendirilmiştir.¹⁰³⁵ 1961 Anayasasında Milli Güvenlik Kurulu'nu düzenleyen anayasa maddesinin 1982 Anayasasına kadar yaşadığı serüveni göstermesi bakımından maddelerin tek tek belirtilmesi elzemdir.

MADDE 111 (1961)— *Millî Güvenlik Kurulu, kanunun gösterdiği Bakanlar ile Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet temsilcilerinden kuruludur.*

Millî Güvenlik Kuruluna Cumhurbaşkanı Başkanlık eder; bulunmadığı zaman bu görevi Başbakan yapar.

Millî Güvenlik Kurulu, millî güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirir.

GEREKÇE

MADDE 111 (1961) — *Yurt müdafaasının genel prensiplerini ve siyasetini tespit etmek için ilgili Bakanlardan ve Genelkurmay Başkanından müteşekkil yüksek bir kurul bütün modern devletlerde yer almış bulunmaktadır. Nitekim bizde de 5399 sayılı kanunla bu müessese ihdas edilmiştir.*

Modern Anayasa temayüllerine uyularak bu müessese, tasarıda bir Anayasa organı haline getirilmektedir.

MADDE 111 (1961) - 20.9.1971 – 1488 *Millî Güvenlik Kurulu, Başbakan, Genelkurmay Başkanı ve kanunun gösterdiği bakanlar ile Kuvvet Komutanlarından kurulur.*

Millî Güvenlik Kuruluna Cumhurbaşkanı Başkanlık eder, bulunmadığı zaman, bu görevi Başbakan yapar.

¹⁰³³ Şu makalede yapılan açıklamalar eşliğinde bir karşılaştırma için bkz. Haluk Alkan/Hakan Altıntaş, “Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri ve Cumhurbaşkanının Konumu, **Yeni Türkiye Dergisi**, C-30, (Demokratikleşme ve Yeni Anayasa-II), ss.449-459.

¹⁰³⁴ Milli Savunma Bakanlarıyla Genelkurmay Başkanları arasındaki ilişki biçimindeki sivil otoritenin emri altında bulunma hali 27 Mayıs'a kadar oldukça sıkıntılı olmuştur. Askerler kendi aralarında bu durumun muhakemesini yapıyor, silâhlı kuvvetlerin en tepesindeki komutanın nasıl olur da bakan düzeyindeki bir sivilin emrinde olacağını tartışıyorlardı. Üstelik DP iktidarının ilk hükümetinde bu göreve getirilen Seyfi Kurtbek'in emekli bir kurmay yarbay oluşu canlarını sıkıyordu. Askerler nezdinde bakan paltosu tutan Genelkurmay başkanlarına karşı içten içe bir tepki de söz konusuydu. Bunların başında Org. İsmail hakkı Tunaboşlu gelmekteydi. Bkz. Evren, **Kenan Evren'in Anıları**, C-1, s.98.

¹⁰³⁵ 1971 değişiklikleri için şu kaynağa bkz. **T.C. Gerekçeli Anayasa**, İstanbul: May Yayınları, 1971.

Millî Güvenlik Kurulu, millî güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna tavsiye eder.

MADDE 118 (1982) – *Millî Güvenlik Kurulu, Cumhurbaşkanının başkanlığında, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Millî Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından kurulur.*

Gündemin özelliğine göre kurul toplantılarına ilgili bakan ve kişiler çağrılıp görüşleri alınabilir.

Millî Güvenlik Kurulu; Devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirir. Kurulun, devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulunca öncelikle dikkate alınır.

Millî Güvenlik Kurulunun gündemi; Başbakan ve Genelkurmay Başkanının önerileri dikkate alınarak Cumhurbaşkanınca düzenlenir.

Cumhurbaşkanı katılmadığı zamanlar Millî Güvenlik Kurulu Başbakanın başkanlığında toplanır.

Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliğinin teşkilâtı ve görevleri kanunla düzenlenir.¹⁰³⁶

Görüldüğü gibi Millî Güvenlik Kurulu başlangıçta gerekçesinde de açıklandığı gibi tüm modern devletlerde teşkil edilmiş bir danışma kurumu gibidir. Gerçektende sivil otoritenin nihaî kararı aldığı demokratik bir idarede askerlerin yurt savunması konusundaki meslekî bilgilerinden yararlanılabilir.¹⁰³⁷ Siyasetin tayini sivil otoritede olmak kaydıyla böylesi bir kurumun ihdasının faydalı olduğunu ileri süreceklere en azından ilke olarak da karşı çıkılmayabilir. 1971 değişiklikleri; ordu muhtırası sonucu istifa ettirilmiş bir hükümet ile ordu zoruyla kurdurulmuş bir hükümetin olduğu ara rejimde yapılmıştır; söz konusu değişikliklerle, kurul üyelerinin ayrıntısına girilerek özellikle asker üyeler bir bir sayılarak konumları güçlendirilmiştir.¹⁰³⁸ Ayrıca ilk metinde kurul, aldığı kararları hiçbir beklentisi bulunmaksızın bakanlar kuruluna bildirirken, yapılan değişikliklerle kararlar tavsiye niteliğine büründürülmüş, 1982 Anayasa metninde ise madde, oldukça uzun ve ayrıntılı hale getirilerek alınan kararların bakanlar kuruluna intikali, öncelikle ele alınması yükümlülüğüne bağlanmıştır.¹⁰³⁹

¹⁰³⁶ 2945 sayılı Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Sekreterliği Kanunu (RG, 11 Kasım 1983, Sayı: 18218). Bu düzenlemenin anayasada değil de kanunla yapılmış olması tam anlamıyla bir hukuk ayıbıdır. Bkz. Muharrem Balcı, **MGK ve Demokrasi** (Hukuk-Ordu-Siyaset), İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998, s.69.

¹⁰³⁷ Nitekim ordu, milletin değil devletin ayrılmaz bir parçasıdır. Diğer kurumlar gibi işlevselliği vardır. Bu işlevselliğin ilk hedefi, ülkeye yönelecek tehditler karşısında caydırıcı bir güç olduğunu çeşitli vesilelerle göstermek, sıcak harp zamanı ise emir-komuta zinciri içinde sadece harp vazifesini yapmaktır. Orduyu sadece askeri bürokrasi olarak görmek ya da göstermek yanlıştır. Bkz. Gültekin Avcı, **Genelkurmay Cumhuriyeti** (Ordunun Devleti mi-Devletin Ordusu mu?), Ankara: Metropol Yayınları, 2008, s.43.

¹⁰³⁸ Değişikliklerin ayrıntıları için şu makaleye bkz. Özkan Tikveş, “Anayasa’da Onbeş Yıllık Dönemde (1961–1976) Yapılan Değişiklikler ve Ekler”, **AÜHFĐ**, Yıl 1977, Cilt 34, Sayı 1–4, ss.19–60.

¹⁰³⁹ Şu makalede MGK’nın demokratik bir ülkedeki anayasal konumu ve işlevselliği sorgulanmakta. Tüm çabalara karşın, MGK’nın Bakanlar Kurulunun bir alt çalışma organı niteliğinde olduğu vurgulanıyor. Makalenin yazıldığı tarih itibarıyla 1971 değişikliklerine getirdiği eleştirilere, ayrıca kurulun üye vasfının belirlenmesine rağmen bu

Anayasanın bir diğer önemli boyutu, sıkıyönetim, eski deyimle örfî idareye geçişin kolaylaştırılması; sıkıyönetim uygulaması sırasında sıkıyönetim komutanlıklarının sorumluluğunun başbakanın alınarak genelkurmay başkanına verilmesidir. Hele anayasanın çok sonradan metninden çıkarılan bir başlangıç bölümü vardır ki hiçbir şekilde benimsenmesi mümkün olmayan bir içeriğe sahiptir.¹⁰⁴⁰ Aslında 1982 Anayasasının nasıl olduğunu merak eden herhangi bir kişi için metni baştan sona okumaya gerek bırakmayacağından ötürü yararlı olmanın (!) dışında, tam anlamıyla gelecek dönemde vaki olabilecek tüm müdahaleleri meşrulaştıracak bir muhtevaya sahiptir. İnsanın, sanki darbecilerin meşruiyetlerini sağlamak için ikide bir sarıldıkları iç hizmet kanununun 35. maddesini, kendilerinin bile inandırıcı bulmayarak böyle bir başlangıç metni kaleme almak zorunda kaldıklarına inanası geliyor. Oldukça uzun sayılabilecek olan başlangıç metninin ilk iki paragrafı, okuyucuda bu izlenimi uyandırıyor:

Ebedi Türk vatan ve milletinin bütünlüğüne ve kutsal Türk Devletinin varlığına karşı, Cumhuriyet devrinde benzeri görülmemiş bölücü ve yıkıcı kanlı bir iç savaşın gerçekleşme noktasına yaklaştığı sırada;

Türk Milletinin ayrılmaz parçası olan Türk Silâhlı Kuvvetlerinin, milletin çağrısıyla gerçekleştirdiği 12 Eylül 1980 harekâtı sonucunda, Türk Milletinin meşru temsilcileri olan Danışma Meclisince hazırlanıp, Milli Güvenlik Konseyince son şekli verilerek Türk Milleti tarafından kabul ve tasvip ve doğrudan doğruya O'nun eliyle vazolunan bu ANAYASA,¹⁰⁴¹

İlk paragrafta anlatılan vakıa doğrudur ancak müdahale edenler de o zaman belli bir görevle yükümlüdürler. Lâkin sıkıyönetim komutanlıkları olayların önlenmesinde etkili olmadıkları gibi sürekli yeni yasalar istemişler; olayların ardındaki karanlık güçlerin kısmen de olsa özel harp yöntemlerini¹⁰⁴² kullanarak kışkırtıcılık yapan karşı gerilla örgütü mensupları olduğunu görmezden gelmişlerdir.¹⁰⁴³ Ortamın olgunlaşmasını, olayların çekilemez hale gelmesini, böylece darbe ortamının oluşmasını bekledikleri

---

konumundan çıkmadığı vurgulanmaktadır. Bkz. Rona Aybay, "Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu", **AÜSBFD**, Cilt: XXXIII, No: 1-2, Mart-Haziran 1978, ss.58-82.

¹⁰⁴⁰ 1982 Anayasasının tüm mahzurlarının temelinde, onun bir darbe anayasası olduğunun yattığı hususundaki ayrıntılı bir tahlil için bkz. Turgut İnal, "1982 Anayasası'nın Getirdiği Sıkıntılar ile Anayasa Yargısı'na Genel Bakış", <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg13/turgutinal.pdf> (Erişim: 14.09.09).

¹⁰⁴¹ Talat Turhan, darbecilerin en çok sıkıntısını çektiği hususun, İç Hizmet Kanununun 35. maddesinin artık darbeyi meşrulaştırmakta yetersiz kaldığı yönündeki endişeleridir. Bu nedenle anayasanın başlangıç bölümüne *milletin çağrısıyla* lâfzını ekleyerek bu eksikliği gidermiş olmayı amaçlamakta oldukları görülmektedir. Bkz. Talat Turhan, **Doruk Operasyonu**, İstanbul: Sorun Yayınları, 1989, s.103.

¹⁰⁴² 1965 yılında İngilizceden çevrilerek, *ST 31-15 Kara Kuvvetleri Sahra Talimatnamesi* (Gayri Nizamî Harp) başlığıyla yayınlanan bu kitabın ABD'nin Vietnam Sendromu yaşamaya başladığı yıllara tesadüf etmesi ilginçtir. Bkz. Doğan Yurdakul, "Silâhlar Nereden Geliyor?", **Türkiye'de Anarşi** (Aydınlık Gazetesinin Düzenlediği Açık Oturum'da Yapılan Konuşma), İstanbul: Aydınlık Yayınları, 1979, ss.66-67.

¹⁰⁴³ 1966 yılının Temmuz ayında Cumhuriyet Senatosunun tabii üyelerinden eski Milli Birlikçi Haydar Tunçkanat tarafından ifşa edilen ünlü Dickson Raporu buna misal teşkil edebilir. Bkz. M. Emin Değer, **CIA Kontr-Gerillâ ve Türkiye**, Ankara: Çark Matbaası, 1977, s.173 vd.

bizzat kendi itiraflarıdır.¹⁰⁴⁴ 12 Eylül öncesi meydana gelen çoğu faili meçhul cinayetin failini mi buldular, olayların gelişmesinde kullanılan yöntem neden bu kadar kendi yayınları olan ST 31-15'e uyuyor.¹⁰⁴⁵

İkinci paragrafta milletin çağrısıyla geldiklerini ifade ediyorlar. Milletten kastettikleri iş dünyası mıydı? İş dünyası milleti ne kadar temsil ediyordu? Yaptıkları anayasa kamuoyuna çıktığında, neden Halit Narin “*şimdiye kadar bizim anamız ağladı, şimdiden sonra işçilerin anası ağlayacak*” diyebilirdi.¹⁰⁴⁶ Danışma Meclisinin Türk milletinin meşru temsilcileri olduklarını neye dayanarak ileri sürüyorlar? Dörtte birini doğrudan kendileri atadılar; dörtte üçünü ise göstermelik vali tekliflerinin içinden seçtiler, böylesi bir meclise “*majestelerinin meclisi*” denmez de ne denir? Türk milleti tarafından kabul ve tasvip edilmemesi için bir şans verildi mi? *Bu Anayasa olmamış?* Demeye cesaret edebilecek olanları gözaltına almadılar mı?¹⁰⁴⁷

1982 Anayasasının hiç mi iyi yanı yok? Tabii ki var, ilki çift meclis sisteminin kaldırılmasıdır ki karar almayı kolaylaştırmıştır. İkincisi, cumhurbaşkanını seçme nihaî aşamada bir tür müeyyideye bağlanmıştır. Artık ilk iki turda üçte iki çoğunluk sağlanamadığı takdirde üçüncü turda salt çoğunluk aranıyor; yine seçilmediği takdirde en çok oy alan iki üye dördüncü turda salt çoğunluk aranan seçime kalıyor; yine seçilemezse, bu kez meclisin yenilenmesi mecburiyeti konuluyordu. Cumhurbaşkanının mutlaka parlamento içinden seçilmesi zorunluluğu kaldırılıyor; böylece Sunay ve Korutürk'ün seçilmesi, Gürler'in de aday yapılabilmesi için cumhurbaşkanı tarafından kontenjan senatörü olarak atanması gibi hile-i şeriye yapılmasını ortadan kaldırılıyordu. Anayasa gereği sorumsuz kılınan Cumhurbaşkanı bu sorumsuzluğuyla örtüşmeyecek yetkilerle teçhiz ediliyordu.¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴⁴ III. Bölümdeki 558 nolu dipnotundaki esere bkz.

¹⁰⁴⁵ Talat Turhan, **Kontrgerilla Cumhuriyeti**, İstanbul: Tüzm zamanlar Yayıncılık, 1994, ss.88-89.

¹⁰⁴⁶ Narin, bu sözleri 1960'dan beri hep aleyhlerine çıkan kanunların artık işçi ve işveren kesimi arasında dengenin sağlanacağı umuduyla söylediğini ifade ediyor. Bkz. Mehmet Ali Birand/Hikmet Bilâ/Rıdvan Akar, **12 Eylül** (Türkiye'nin Milâdi), İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ, 2001, ss.224-225. Anadol ise bu sözleri, işçileri kastederek “*yıllarca biz ağladık onlar güldü*” şeklinde aktarıyor, bkz. Anadol, **Kartal Maltepe'den Sağmalcılar'a İnsan Manzaraları**, s.150.

¹⁰⁴⁷ “*Anayasaya hayır diyenlerin vatan haini olduğu, köklerinin yurtdışında bulunduğu, 12 Eylül'e dönmek isteyen bozguncular olduğu görüşü*” nün işlendiği bir ortamda, gözaltına alınmaların, tutukluluk kararı öncesi verilen bir direktif olmadığı iddia edilebilir mi? Bkz. Türker Alkan, **12 Eylül ve Demokrasi**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1986, s.144.

¹⁰⁴⁸ Ilıcak bu yetkiler daha anayasa tasarısı içindeyken itiraz edebilen birkaç isimden biriydi. Ilıcak şöyle diyordu: “*Sorumsuz bir Cumhurbaşkanı'na, nasıl bu kadar önemli konularda, tek başına karar verme yetkisi tanınabilir*”. Bu sorunun cevabını yine kendisi veriyor. Siyasetçilere duyulan itimsizlik neticesinde Cumhurbaşkanı, iktidarı frenleyecek mekanizmalara kavuşturulmuştur. Bkz. Nazlı Ilıcak, **Tercüman**, 21 Temmuz 1982, Nazlı Ilıcak, **Makaleler 82**, İstanbul: Kervan Yayınları, 1983, ss.239-240.

Aynı şekilde meclis başkanlığı seçimi için de cumhurbaşkanlığı seçim turlarının aynısının tatbik edilmesi kural haline getiriliyordu. Diğer taraftan meclisin toplantı yeter sayısı üçte bire indiriliyor ancak hiçbir koşulda karar yeter sayısının üye tam sayısının dörtte birinin bir fazlasından aşağıda olamayacağı hükmü getiriliyordu. Yani meclis o zamanki üye mevcudu olan 400 üyenin en az 134'üyle toplanabiliyor; karar yeter sayısı için en az 101 oy gerekiyordu. Meclisteki küçük partilerden duyulan rahatsızlığın yasal açıdan giderilebilmesi için bulunan ilk yol % 10'luk seçim barajıysa ikincisi de grup kurmak için eskiden olduğu gibi 10 milletvekiline sahip olma yerine; en az 20 milletvekiline sahip olma koşulunun getirilmesidir.

Peki, yeni anayasanın devlet karşısında birey ve topluma ilişkin yaptığı düzenlemeler nelerdi? Yeni anayasa daha başlangıç metninde tavrını koymuştur. Buna göre; esas olan bireyin ve toplumun gerek şahsî, gerekse örgütlü dayanışmayla hürriyet alanlarını genişletmesi değil, devletin ve milli menfaatlerin güçlendirilmesi ve yüceltilmesidir. 1982 Anayasası, 1961 Anayasasının aksine hiçbir özgürlüğün sınırsız olamayacağı kanaatiyle kaleme alınmıştır. 1961 Anayasası da bir takım koşullar çerçevesinde özgürlüklerin sınırlanabileceğini vurgular ancak bu sınırlamanın söz konusu özgürlüğün özüne dokunamayacağını özenle belirtir.¹⁰⁴⁹ Oysa 1982 Anayasası, böylesine güçlü hukukî ilkenin yerine sadece yapılan sınırlamanın demokratik toplum düzeni kavramının gerekleri ve buna aykırı nitelikte olamayacağı gibi zayıf bir esasa bağlı kalmıştır. Anayasa, sınırlamaların ne gibi gerekçelerle yapılacağını açıklarken son derece müphem, herkesin algısına göre değişebilecek kıstaslar getirmiştir. Buna göre; hak ve özgürlükler; milli güvenlik, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, kamu yararı, genel ahlâk düzeni gibi son derece öznel durumlarda sınırlanabilecekti. Üstelik sınırlama genel bir çatı altında düzenlenmemiş, her bir hak ve özgürlük bizzat bahsedildiği maddede hangi koşullarda sınırlanabileceği yönündeki istisnalarıyla birlikte ifade edilmiştir.¹⁰⁵⁰

Yargı kararı uyarınca yapıldığı takdirde delil vasfını kazanacak kimi bulgular; anayasanın idare ve kolluk gücünün gecikmesinde sakınca olduğu yönündeki öznel

¹⁰⁴⁹ Selçuk Özçelik, **1961 Anayasası Ders Notları**, İstanbul: Nuruosmaniye Matbaası, 1964, s.55.

¹⁰⁵⁰ Anayasa Mahkemesi ilerleyen yıllarda yapılan bazı yasaların iptaline ilişkin olarak verdiği kararlarda, yasal düzenlemeler yoluyla temel hak ve hürriyetlere getirilecek sınırlamaların önüne set olmuşsa da, eldeki metindeki anayasal hüküm seviyesinde olan kimi düzenlemelere karşı doğal olarak bir şey yapacak durumda değildi. Bkz. Tahsin Fendoğlu, "*Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinin Uygulanmasında 'Bağımsız Ölçü Norm' veya 'Destek Ölçü Norm' Sorunu*", **Anayasa Yargısı 17** (Anayasa Mahkemesi'nin 38. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumunda Sunulan Bildiriler 25-26 Nisan 2000), Ankara: Tokav Matbaacılık, 2000, s.370.

kanaati gereği devreye sokularak, kişi özgürlüğü, dokunulmazlığı, gizliliği, güvenliği, konut dokunulmazlığı, haberleşme hürriyeti gibi temel hürriyet alanları daraltılarak hâkimin etkinliğinin sınırlandırılması yönüne gidilmiştir. Öyle garip cümleler vardır ki anayasada, insanın bir an durup burada tam anlamıyla ne kastediliyor diye sorması işten bile değildir. Bunlardan biri de düşünce, sanat ve bilim özgürlüklerinin anayasada gösterilen esaslara aykırı olarak kullanılmayacağı ibaresidir. Bilimin kendine has yöntemi bile uygulanırken bilim adamı bir taraftan da yansızlığını bir tarafa bırakıp, yasalara aykırı davranıp davranmadığını tartmak zorundadır âdeti.¹⁰⁵¹ Diğer taraftan sürekli lâiklik vurgusunu yapan darbecilerin din ve vicdan özgürlüğü noktasındaki çelişkileri anayasa metnine de yansımıştır. Üniversitelerde öğrenim gören reşit olmuş kız öğrencilerin başörtüsünü lâikliğe karşı güç gösterisinde bulunma eylemi olarak algılayanlar; İslâm dininin özü ve esasıyla bağdaşmayan, son derece güdümlü ve devletçi bir dini öğretinin okullarda mecburî olarak okutulmasını da zorunlu kılıyorlardı.¹⁰⁵²

Anayasa yapıcıların en çok rahatsızlık duydukları konulardan biri de kolektif hak ve hürriyetlerin kullanılmasından duydukları tedirginliktir. Bu çerçevede toplantı ve gösteri yürüyüşleri, dernek kurma, sendikal faaliyetlerde bulunma, siyasi partilerin doğası gereği tabandan tavana örgütlenmeleri konusunda getirdikleri; yasaklamaya bir adım kalan kısıtlamaları göstermekteydi.¹⁰⁵³ Bu kuruluşların aralarında siyasi amaçlı işbirliği yönünde çalışmalar yapmaları direkt yasaklanmıştı. Öyle ki özellikle DİSK örneği daha hafızalarda tazeyken, sendikal faaliyetleri sadece ve sadece, işyeriyle sınırlı, ekonomik boyuta indirgeme gayreti açıkça görülüyordu.¹⁰⁵⁴ İşveren sendikaları ise yapılan bu düzenlemeyle rahatlamışlar, ayrıcalıklarını genişleterek egemenliklerini perçinlemişlerdi. Siyasi partiler, kooperatifler, dernekler, sendikalar birbirleriyle siyasi

¹⁰⁵¹ Bu hüküm daha tasarı aşamasındayken tepkiler almakta gecikmedi. Sanatçılar; Adalet Ağaoğlu, Ömer Kavur, Atıf Yılmaz gibi isimler bu düzenlemenin son derece baskıcı olduğunu 1961 anayasasıyla elde edilen özgürlükleri geri aldığını ifade ediyorlardı, bkz. **Güneş**, 22 Temmuz 1982.

¹⁰⁵² Çoğu görüşlerine katılmamakla birlikte, 12 Eylül'ün din politikaları hakkında bkz. Çetin Yetkin, **12 Eylül'de İrtica** (Niçin ve Nasıl Gelişti?), Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994. Yetkin, 12 Eylül'le birlikte, ülkede tam anlamıyla İslamizasyon sürecinin başlatıldığı kanaatindeyken; ülkenin tanınmış İslâmcılarından Dilipak, bu görüşü reddedercesine bir kitap kaleme alarak, devletin İslâm olarak öğrettiklerinin asla İslâm olmadığını iddia ediyordu. Bkz. Abdurrahman Dilipak, **Bu Din Benim Dinim Değil**, İstanbul: Beyan Yayınları, 1990.

¹⁰⁵³ 1402 sayılı sıkıyönetim kanununun yetkileri o kadar genişti ki, merkezi yönetimden, bir anlamda yetki genişliği içinde hareket etmesini sağlayacak şekilde teçhiz edilmişti. Nitekim 1. Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yayımlanan bir bildiriyle, dernek ve vakıf kurmak, bu kuruluşlara bağlı şube açmak 8 Nisan'da, komutanlığın iznine bağlanıyordu, bkz. **Hürriyet**, 9 Nisan 1982.

¹⁰⁵⁴ Nitekim DİSK davası İstanbul Sıkıyönetim 1 Nolu Askeri Mahkemesinde sürerken yargılama safahatı tam da bu minvalde sürüyordu. İddianamede DİSK, üstüne vazife olmadığı halde NATO ve askeri anlaşmalar üzerinde görüş bildirmekle suçlanıyordu, bkz. *"Baştürk: DİSK, NATO ve bütün askeri anlaşmalara karşıdır"*, **Tercüman**, 6 Mayıs 1982.

amaca matuf işbirliğinde bulunamadıkları gibi, siyasi partiler, siyasi hayatın vazgeçilmez unsurları olarak sayılmalarına rağmen, ne kadın, ne de gençlik kolları kuramazlardı. Siyasi partilerin kitle örgütleriyle temas kuramamaları asıl olarak sol partileri hedef alıyordu. Çünkü bu partilerin varlık sebebi ve güvencesi kitle örgütleriydi. Devlet memurları ve öğrencilere getirilen parti üyesi olma yasağı da bu çerçevede alınması elzem olan bir önlem olarak algılanmıştı.

Sonuç olarak yeni anayasanın temel hedefleri sıralanacak olursa; siyasetten arındırılmış bir toplum yaratılmak istenmişti. Siyaset, devletin iyiliğini herkesten iyi idrak edebilecek vatansever bir azınlığın elinde olacak; bunlar her şeyin en iyisini, halk için tesis edeceklerdi. Bu amaca ulaşılması için siyasi organlar yargıya karşı, yürütme yasamaya karşı, yürütme içindeyse cumhurbaşkanı hükümete karşı, merkezîyetçi yönetim tarzı ise yerele ve özerkliklere karşı güçlü kılınmalıydı. Anayasa bu açıdan güçlü tutulmalı, değiştirilmesi zor olmalıydı. Bu nedenle anayasa maddelerinin değiştirilmesi güçlü nitelikli çoğunluklara bağlandı. Üstelik cumhurbaşkanının geri gönderdiği anayasa değişikliklerinin yürürlüğe girmesi, 1987’de yapılan değişikliğe kadar, meclis üyelerinin dörtte üçünün onay vermesine bağlanıyordu. Bu noktada klasik anayasa öğretisinin temeli olan ve aslında anayasaların, bireyin hak ve özgürlüklerini sözleşme esasına bağlayarak devlet aleyhinde genişleten siyasi vesikalar olmaları tanımından sapıldığı görülmektedir.¹⁰⁵⁵ 1982 Anayasası bir geriye gidişi temsil eder; yönetilenlerden çok yönetenleri başat kılan bir öze sahiptir. Ayrıca, 1982 Anayasası kendini ihdas eden 12 Eylül rejiminin mümessilleri açısından oldukça güçlü çıkış garantilerinin sağlandığı bir anayasadır.¹⁰⁵⁶ 27 Mayısçılar için 1961 Anayasasıyla getirilen tabî senatörlük müessesesiyle karşılaştırıldığında bu kez gelenlerin uzun bir geçiş sürecini öngördükleri söylenebilir. 12 Eylül 1980 sabahında önce devlet başkanı olan Evren 7 Kasım 1982 tarihli anayasa oylamasıyla; geçici 1. madde gereği bir yedi yıl, bu kez cumhurbaşkanı olarak sahnede kalacaktı. Böylece Evren, Kasım 1989’a kadar yani tam 110 ay boyunca devletin en tepesinde duracaktı.¹⁰⁵⁷ Geçici 2. maddede

---

¹⁰⁵⁵ “Anayasa bir devletin temel yapısını, kuruluşunu, iktidarın devrini ve devlet iktidarı karşısında bireylerin özgürlüklerini düzenleyen bir belgedir”. Bkz. Teziç, **Anayasa Hukuku** (Genel Esasları), s.6.

¹⁰⁵⁶ “Çıkış garantileri, reform yoluyla demokrasiye geçişin en sık örneğini teşkil eden, askeri yönetimlerden demokrasiye geçişte askerlerin, anayasa hükümleri yoluyla elde ettikleri yeni bir takım yetkileri ve iktidarlara süresince izledikleri politikaları nedeniyle yargılanmama güvencelerini ifade etmektedir”. Bkz. Serap Yazıcı, **Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri**, Ankara: Yetkin Yayınları, 1997, s.215.

¹⁰⁵⁷ Anayasa oylamasında iki eski siyasi liderin nasıl davranacakları merak konusuydu. Ecevit oyunu kullanırken sorulan sorulara cevap vermezken; Demirel sadece “herkesin bir oy hakkı var, bu hakkımı kullanıyorum” demektedir. Evren’in oy kullandığı sandıktan ise 278 kabul, 37 red oyu çıkıyordu. İlginçtir ki dönemin basını Evren’i halkoyuyla seçilen ilk cumhurbaşkanı olarak selâmlıyordu, bkz. **Günaydın**, 8 Kasım 1982.

ise konsey üyelerinin istikballeri de garanti altına alınıyordu. Her iki maddeyle birlikte son günlerde sıkça tartışılan ve darbecilerin yargılanmalarının önündeki en büyük engel olan geçici 1, 2 ve 15. maddelerin metnini okumanın tam yeridir:

GEÇİCİ MADDE 1 (1982) - Anayasanın, halkoylaması sonucu, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası olarak kabul edildiğinin usulünce ilânı ile birlikte, halkoylaması tarihindeki Millî Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanı, Cumhurbaşkanı sıfatını kazanarak,¹⁰⁵⁸ yedi yıllık bir dönem için, Anayasa ile Cumhurbaşkanına tanınan görevleri yerine getirir ve yetkileri kullanır. 18 Eylül 1980 tarihinde Devlet Başkanı olarak içtiği and yürürlükte kalır. Yedi yıllık sürenin sonunda Cumhurbaşkanlığı seçimi Anayasada öngörülen hükümlere göre yapılır.

Cumhurbaşkanı, ilk genel seçimler sonucu Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp, Başkanlık Divanı oluşuncaya kadar, 12 Aralık 1980 gün ve 2356 sayılı Kanunla teşekkül etmiş olan Millî Güvenlik Konseyinin Başkanlığını da yürütür. İlk milletvekili genel seçimleri sonunda Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp göreve başlayıncaya kadar geçecek süre içinde, Cumhurbaşkanlığının herhangi bir surette boşalması halinde, Millî Güvenlik Konseyinin en kıdemli üyesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp Anayasaya göre yeni Cumhurbaşkanını seçinceye kadar, Cumhurbaşkanına vekâlet eder ve O'nun Anayasadaki bütün görevlerini yerine getirir ve yetkilerini kullanır.

GEÇİCİ MADDE 2 (1982) - 12 Aralık 1980 gün ve 2356 sayılı Kanunla kuruluşu gösterilen Millî Güvenlik Konseyi, Anayasaya dayalı olarak hazırlanacak Siyasi Partiler Kanunu ile Seçim Kanununa göre yapılacak ilk genel seçimler sonucu Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp Başkanlık Divanını oluşturuncaya kadar 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun ve 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında kanunlara göre görevlerini devam ettirir.

Anayasanın kabulünden sonra 2356 sayılı Kanunun 3'ncü maddesindeki Millî Güvenlik Konseyi Üyeliklerinden birisinin herhangi bir nedenle boşalması halinde doldurulması usulüne ilişkin hüküm uygulanmaz.

Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp göreve başladıktan sonra, Millî Güvenlik Konseyi, altı yıllık bir süre için Cumhurbaşkanlığı Konseyi haline dönüşür ve Millî Güvenlik Konseyi Üyeleri, Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyesi sıfatını alırlar. Millî Güvenlik Konseyi üyesi olarak 18 Eylül 1980 tarihinde içtikleri and yürürlükte kalır. Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyeleri, Anayasada Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin haiz buldukları özlük hakları ve dokunulmazlığına sahip olurlar. Altı yıllık süre sonunda Cumhurbaşkanlığı Konseyinin hukukî varlığı sona erer.

Cumhurbaşkanlığı Konseyinin görevleri şunlardır:

a) Türkiye Büyük Millet Meclisince kabul edilerek Cumhurbaşkanlığına gönderilen, Anayasada yazılı temel hak ve hürriyetlere ve ödevlere, lâiklik ilkesine, Atatürk inkılablarının, millî güvenliğin ve kamu düzeninin korunmasına, Türkiye Radyo Televizyon Kurumuna, Milletlerarası antlaşmalara, dış ülkelere silâhlı kuvvet gönderilmesine yabancı kuvvetlerin Türkiye'ye kabulüne, olağanüstü yönetime, sıkıyönetim ve savaş haline dair kanunlar ile Cumhurbaşkanınca gerekli görülen diğer kanunları Cumhurbaşkanına tanınan onbeş günlük sürenin ilk on günü içinde incelemek;

b) Cumhurbaşkanın istemi ve tespiti edeceği süre içinde:

Milletvekili genel seçimlerinin yenilenmesine, olağanüstü yönetim yetkisinin kullanılmasına ve alınacak tedbirlere Türkiye Radyo-Televizyon Kurumunun yönetim ve gözetimine, gençliğin yetiştirilmesine ve Diyanet işinin düzenlenmesine ilişkin konuları incelemek ve görüş bildirmek;

c) Cumhurbaşkanının istemine göre, iç ve dış güvenlik ile gerekli görülen diğer konularda inceleme ve araştırma yapmak ve sonuçlarını Cumhurbaşkanına sunmak.

GEÇİCİ MADDE 15 (1982) - 12 Eylül 1980 tarihinden, ilk genel seçimler sonucu toplanacak Türkiye Büyük Millet Meclisinin Başkanlık Divanını oluşturuncaya kadar geçecek süre içinde,¹⁰⁵⁹ yasama ve yürütme yetkilerini Türk milleti adına kullanan, 2356 sayılı Kanunla kurulu Millî Güvenlik Konseyinin, bu Konseyin yönetimi döneminde

¹⁰⁵⁸ 2779 sayılı Bazı Kanunlardaki "Devlet Başkanı" Unvanının "Cumhurbaşkanı" Olarak Değiştirilmesi Hakkında Kanun (RG, 13 Ocak 1983, Sayı: 17927). Bkz. Anayasanın Geçici 12. maddesi.

¹⁰⁵⁹ Bu süre 12 Eylül 1980 – 7 Aralık 1983 arasında kapsamaktaydı.

kurulmuş hükümetlerin, 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanunla görev ifa eden Danışma Meclisinin her türlü karar ve tasarruflarından dolayı haklarında cezaî, malî veya hukukî sorumluluk iddiası ileri sürülemez ve bu maksatla herhangi bir yargı merciine başvurulamaz.

Bu karar ve tasarrufların idarece veya yetkili kılınmış organ, merci ve görevlilerce uygulanmasından dolayı, karar alanlar, tasarrufla bulunanlar ve uygulayanlar hakkında da yukarıdaki fıkra hükümleri uygulanır.

Bu dönem içinde çıkarılan kanunlar, kanun hükmünde kararnameler ile 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun uyarınca alınan karar ve tasarrufların Anayasaya aykırılığı iddia edilemez.

Geçici 1. maddenin ilk paragrafı üzerinde söylenecek pek bir şey yokmuş gibi gözüküyor. Kenan Evren böylece yedinci cumhurbaşkanı olarak vazifesine devam ediyor; daha önünde yedi yıllık bir süre var. Ancak ikinci paragraf ilginçtir. İlginç olmasını önemli kılan; bu süre içinde cumhurbaşkanlığının herhangi bir sebepten ötürü boşalması halinde uyulacak esasların zikredilmesidir. Konsey üyelerinin daha sonradan açıkladıkları gibi üzerlerinde oldukça büyük bir suikasta uğrama korkuları vardır. Hatta böylesi bir durumda cezaevlerindeki tüm terör tutuklularının infaz edilmesi kararını aldıklarını beyan etmişlikleri söz konusudur.¹⁰⁶⁰ Maddenin içinde böyle bir düzenlemenin olması bir açıdan bu tedirginliğe de bağlanabilir. Diğer taraftan anayasanın tasvibiyle cumhurbaşkanlığı sıfatını kazanan Evren'in bir şekilde cumhurbaşkanlığından ıskatı halinde MGK ve Genelkurmay Başkanlığı'na getirilecek askeri hiyerarşiye ilişkin usul, cumhurbaşkanlığına da teşmil edilmemiş, yeni cumhurbaşkanlığı seçimi TBMM'ye anayasal esaslar dâhilinde bırakılmıştır.¹⁰⁶¹ Konseyin en kıdemli üyesi sadece yenisi seçilinceye kadar cumhurbaşkanına vekâlet edebilecektir.

Darbenin lideri geçici 1. maddeyle cumhurbaşkanlığına getirilerek çıkış garantisini sağlamıştır. Peki, diğer konsey üyeleri için nasıl bir formül düşünülmüştü? Geçici 2. maddeyle altı yıllık süreyle Cumhurbaşkanlığı Konseyi kuruluyor ve kalan dört isim de böylece dokunulmazlık zırhına kavuşturuluyordu. TBMM Başkanlık Divanı oluşana kadar MGK'nin görevi devam edecektir. İkinci paragrafta artık MGK üyeliğinin bir şekilde boşalması halinde askeri hiyerarşi gereği kuvvet komutanlığına

¹⁰⁶⁰ http://www.belgenet.com/foto/13092000_01.gif (Erişim: 13.08.09).

¹⁰⁶¹ Bu maddeyle bir anlamda askeri hiyerarşi içindeki en tepe noktada bulunan şahsın, bu evrede olası bir cumhurbaşkanlığı makamının boşalması karşısındaki tutkularına gem vurulmuştur. Nitekim Evren, bu makamı kimseye bırakmaya niyetli değildir. Darbenin lideri olarak birçok kez bu işi karşılıksız yaptıklarını dile getirirken geçici 1. maddeyle, âdeta daha önceki konuşmalarında vurguladığı “*sabreden derviş, muradına ermiş; bak, biz bekledik muradımıza erdik*” diyerek kendi cumhurbaşkanlığını garantiye almıştır. Arcayürek, **Demokrasi Dur 12 Eylül 1980 Nisan 1980-Eylül 1980** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor-10), ss.523-524. Evren'in cumhurbaşkanı olmasıyla yaşadığı sevince örnek olmak üzere şu sözleri dikkat çekicidir: “*Ne olurdu eşim bir sene daha yaşayabilseydi de şu günümüzü görebilseydi*”. Bkz. Evren, **Kenan Evren'in Anıları-3**, s.368.

gelecek komutanının aynı zamanda yeni MGK üyesi olacağı hükmü yürürlükten kaldırılıyordu. Üçüncü ve en önemli paragrafta ise Milli Güvenlik Konseyi'nin, altı yıllık süreyle Cumhurbaşkanlığı Konseyine dönüşeceği hükme bağlanıyordu.¹⁰⁶² Bu altı yıllık süre sonunda yeni konseyin hukukî varlığının sona ereceği de ifade ediliyordu. Arkasından üç başlık halinde anayasanın cumhurbaşkanına tanıdığı yetkilerin topyekûn kullanılacağı mealindeki ifadeler yer almaktaydı.

Geçici 15. maddede ise 12 Eylül boyunca görev almış MGK'nin, hükümetlerin, Danışma Meclisinin her türlü karar ve tasarruflarına ilişkin cezaî, malî yahut hukukî sorumluluk iddiasının ileri sürülemeyeceği belirtiliyordu.¹⁰⁶³ Uygulayıcılar da bir sonraki paragrafta aynı şekilde dokunulmaz kınıyorlardı. Son paragrafta ise çıkarılan tüm kanun ve KHK'ler ile Anayasa Düzeni Hakkındaki Kanun çerçevesinde alınan karar ve tasarrufların anayasaya aykırılığının ileri sürülemeyeceği hükme bağlanıyordu. Metinlerin lâfzının, bir anlamda örtülü olarak; *“yapılanların hepsinde cezaî, malî, hukukî sorumluluklar olabilir ama bu dile getirilip iddia edilemez; alınan karar ve tasarruflar anayasaya elbette aykırı olabilir ancak bu söylenemez”* manasına geldiği gözükmektedir. Nitekim geçici 15. maddenin kaldırılarak darbecilerin yargılanması gündeme getirildiğinde, konuyu hukukî açıdan tahlil eden Sami Selçuk'un ifadesiyle; bahsolunan anayasanın ilgili maddesi; işlenmiş olduğu farz edilse, velev ki suç olsa bile bu suçların peşinen af edildiği yönündedir. Dolayısıyla anayasa metnine girmiş bir af kanunu hükmünde olan bu metnin lâfzı mülga olsa bile hükmü bakidir.¹⁰⁶⁴

Diğer taraftan etrafında asıl kızılca kıyametin koştığı düzenleme kuşkusuz geçici 4. maddeyle getirilendir. Bu madde tam anlamıyla temel hak ve özgürlüklerin, haklarında hiçbir cezaî işlem tesis edilmemiş bir grup siyasîden esirgenmesi anlamına geliyordu. 12 Eylül sabahından itibaren hemen herkes, darbe liderinin ağzından sürekli suçlanan başta liderler olmak üzere, eski siyasîlerin akıbetleri konusunda tedirgindi. Geçici ikametgâh yerlerine gönderilen Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş'in bir süre sonra yeniden evlerine dönmelerine izin verilmiş, Demirel ve Ecevit hakkında herhangi bir dava açılmadığı halde Erbakan ve Türkeş yargılanmak üzere Ankara'daki Dil ve

¹⁰⁶² Evren, fısıltı gazetesinin duyurduğu rahatsızlıkları iştircesine gerek Cumhurbaşkanlığı Konseyini, gerekse kendi cumhurbaşkanlığının meşruiyetini âdeta sui emsal göstererek kanıtlamaya çalışıyor. 1961 Anayasasının cumhurbaşkanına verdiği kontenjan senatörü atayarak bunlar arasından cumhurbaşkanlığına aday olmaları imkânı çok mu meşru idi, diyor. Bkz. Evren, **Kenan Evren'in Anıları-3**, s.338.

¹⁰⁶³ Aslında maddenin siyaseten belli bir dokunulmazlık sağladığı, adî suç isnatları karşısında bu dokunulmazlığın geçerli sayılmayacağı hususunda, kaleme alınmış bir makale için bkz. Turgut Tan, *“1982 Anayasası'nın Geçici 15. Maddesi Üzerine”*, Prof. Dr. İlhan Öztrak'a Armağan, Ankara: AÜ Yayınları, 1994, ss.373-386.

¹⁰⁶⁴ HABERTÜRK kanalında, Muharrem Sarıkaya'nın sorusu üzerine, 12.06.2009.

İstihbarat Okulu'nda tutuklu olarak bulundurulmuştu.¹⁰⁶⁵ Erbakan bir buçuk,¹⁰⁶⁶ Türkeş ise dört buçuk yıl tutuklu kalacaktı. Siyasi partilerin kapısına kilit vurulmasıyla maddi planda bitirilmek istenen eski partilerin, bu kez bu partilere damgasını vurmuş siyasi kişilikleri silinmek isteniyor; geçici bir madde ihdas ederek bu amaç belli bir süreye bağlanıyordu. Büyük bir ihtimalle darbeciler, on yıllık bir yasağın, zaten 12 Eylül felsefesinin benimseyecek yeni bir iktidarın başarısıyla, eskilerin hafızalardan silinmesi için yeteceğini düşünmüşlerdi.¹⁰⁶⁷ Ancak ileride de görüleceği gibi evdeki hesap çarşıya uymadı. Bu vesileyle geçici 4. maddenin metnini hatırlamak gerekiyor:

“1) 16 Ekim 1981 tarihli 2533 sayılı kanunla feshedilmiş siyasi partilerden,

11 Eylül 1980'den sonra gerek parti tüzel kişiliği gerekse de bunların merkez yöneticilerinden veya Parlamento üyelerinden herhangi biri hakkında Türk Ceza Kanununun İkinci Kitabının birinci babında yer alan Devletin şahsiyetine karşı işlenmiş cürümlerden herhangi biri ile ilgili kamu davası açılmış olanlarla, 11 Eylül 1980 tarihinde iktidar partisi ve ana muhalefet partisi durumunda bulunan siyasi partilerin

a) 1 Ocak 1980 ve daha sonraki tarihlerde; genel başkan, genel başkan yardımcıları veya vekilleri, genel sekreterleri, bunların yardımcıları ve merkez yönetim kurulu veya benzeri organların üyeleri; Anayasanın halkoylaması sonucu kabulü tarihinden başlayarak on yıl süre ile siyasi parti kuramazlar, Anayasa hükümlerine dayalı olarak kurulacak siyasi partilere üye olamazlar, bu partiler tarafından bağımsız olarak milletvekili ara ve genel seçimlerinde, mahalli seçimlerde aday gösterilemezler ve aday olamazlar. Siyasi partilerle herhangi bir şekilde bağlantı kuramazlar ve siyasi partilerde fahrî olarak bile bir görev alamazlar.

b) 1 Ocak 1980 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde üye bulunan milletvekilleri ile senatörler, Anayasanın halkoylaması sonucu kabulü tarihinden başlamak üzere beş yıl süre ile siyasi parti kuramazlar, kurulacak siyasi partilerin merkez yönetim kurullarında veya benzeri organlarda yer alamazlar.

2) 1 Ocak 1980 tarihinde kontenjan senatörü veya Cumhuriyet Senatosunun tabii üyesi olanlar ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin bağımsız üyelerinden; haklarında Türk Ceza Kanununun İkinci Kitabının birinci babında yer alan Devletin şahsiyetine karşı işlenmiş cürümlerden herhangi biri ile kamu davası açılmış bulunanlar veya birinci fıkrada nitelendirilen siyasi partilerden birine girmiş olanlar birinci fıkranın (b) bendi hükümlerine tabi olurlar.”

İleride ayrıntılarıyla inceleneceği üzere, yeni anayasanın kabul edilip, siyasi faaliyetler kısmen serbest bırakılıp yeniden partili yaşama geçiş süreci işletilirken; genel seçimlerin yapılp, TBMM Başkanlık Divanı'nın oluşmasına kadar göreve devam

¹⁰⁶⁵ Türkeş'le beraber bazı eski MHP'li parlâmenterler ve parti yöneticileri tutuklanırken, 36 yönetici hakkında gıyabî tutuklama kararı çıkıyordu. Tutuklanan MHP'liler TCK 149'dan yargılanacaklardı. Söz konusu madde Türkiye ahalisini birbirini aleyhine silâhlendirerek mukateleğe teşvik ve mukatelenin neticelenmesini cezaya bağlıyordu. Teşvik yirmi sene hapis cezasından başlıyor; mukatelenin neticelenmesi ise idamla cezalandırılıyordu (TCK madde 149 [3531/1-29.06.1938]), bkz. “Türkeş tutuklandı”, **Hürriyet**, 12 Ekim 1980.

¹⁰⁶⁶ Erbakan 16 Ekim 1981'e kadar tutuklu kalmıştır, bkz. “Erbakan tahliye edildi; çünkü kararla MSP davasında tutuklu sanık kalmadı”, **Milliyet**, 17 Ekim 1981.

¹⁰⁶⁷ Bülend Ulusu, bu iş için hazırlanan yeni liderdi. Evren anılarının bir yerinde şunları söylüyordu: “Gezim süresince Başbakan Bülend Ulusu'yu hep yanımda buldurdum. Zira Anayasanın kabulünden, siyasi partiler ile seçim kanununun yayınlanmasından sonra, onun bir parti kurarak seçime gitmesini uygun buluyordum. Böylece yaptıklarımızın boşa gitmesini önleyeceğimizi ve uzun bir süre ülkenin istikrar içinde kalkınmasının sağlanacağını düşünüyordum”. Bkz. Evren, **Kenan Evren'in Anıları-3**, s.356.

eden MGK, tam 13 ay daha yasama vazifesini yürütmekte beis görmemiştir. Yeni anayasa düzeninin gerektirdiği kanunların yapılmasının yeniden açılacak TBMM'ne bırakılmayarak bizzat yapılması yoluna gidilmesi, tüm denetim ve kısıtlamalarıyla oluşacak yeni meclise bile askerin ne kadar güvensiz olduğunu gösterir niteliktedir.¹⁰⁶⁸ Üstelik anayasaya aykırı bile olsa çıkarılacak yasalar bu aralığa sığdırılmıştı. Geçici 15. maddeyle sağlanan bu muafiyet sonuna kadar kullanıldı. Anayasal kural haline getirilmesinin iç ve dış kamuoyunda tepkiyle karşılanacağı düşünülen birçok yasa mevzuata bile bile sokuşturuldu.

Çıkarıldıkları dönem itibarıyla anayasa yargısına tabi olmayan bu yasalar öylesine temel konularda düzenlenmişler ki neredeyse anayasanın yanında ikinci bir anayasa gibiydiler. Yargıtay, Hâkimler ve Savcılar, Siyasi Partiler, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt, Çevre, Mal Bildirimi, Olağanüstü Hal, Sendikalar, Seçim, DGM, Dernekler, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri, Seferberlik ve Savaş Hali, Kamulaştırma, Anayasa Mahkemesi, YÖK, TRT, kanunları gibi yasal düzenlemeler, mevcut anayasaya bile aykırı yönler taşımalarına rağmen yürürlüğe sokuluyorlardı. Hele askeri satıhla ilgili yasaların alelâcele bu döneme sıkıştırılması, tam anlamıyla yangından mal kaçırmaya düşülen telâş gösterir niteliktedir.¹⁰⁶⁹

D. Cezaevlerinden Yükselen Feryatlar ve İnsan Hakları İhlâlleri

Cumhuriyet Gazetesinin 12 Eylül 2000 tarihli nüshasında, rakamlarla 12 Eylül'ü anlatan bir bilanço yayınlandı. İşin ayrıntısına girmeden sırf rakamlardan hareket edilecek olsa bile 12 Eylül'ün boyutlarını gözler önüne sermeye yetecek bir tablo ile karşılaşılıyordu. Bu tablonun buraya aktarılmasında yarar var. 12 Eylül süreci içinde:

---

¹⁰⁶⁸ Bu güvensizlik hem Cumhurbaşkanlığı makamının, Cumhurbaşkanlığı Konseyi'nin de yardımıyla bir tür üst parlamento konumuna getirilmiş olmasıyla açık bir biçimde ortaya çıkıyordu. Geçici 9. madde bu iki kurumun, anayasa değişikliklerini altı yıl boyunca çok katı bir biçimde zorlaştırılmasıyla da ilintili gibi gözüküyor. Bkz. Yazıcı, **Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri**, s.178.

¹⁰⁶⁹ Paçacı'nın şu ifadelerine katılmamak mümkün gözüküyor: "*Geçici madde 15 ile getirilen hüküm ise anti demokratik alanın açık bir örneği olup, her iki hal bir arada 'Anayasaya karşı anayasa' durum ve olgusunu meydana getirmekte, bu hal-i arz ile 1982 metni 'maskeli anayasa' tipolojisini oluşturmaktadır. Anayasa ve onun geçici 15. maddesi ile sivil düzene geçiş döneminde çıkarılmış olan mevzuatın yargıdan bağımsız tutulan toplam 949 yasama işlemi ile hukuk ve demokrasi dışı bir özel alan meydana getirilmiştir. Böylece oluşumunda önemli bir işlevi olan bu gelişmemişlik mirası ile 'vesayet altında toplum fanusta demokrasi rejimi' kurulmuştur*". Bkz. İrfan Paçacı, **Anayasal Yönetimin Politikası** (Türk Siyasal Sisteminde Bir Anayasa Politikası Çalışması), İzmit: Birlik Ofset, 2000, ss.80–81. Vurgular yazara aittir.

“TBMM kapatıldı, anayasa ortadan kaldırıldı, siyasi partilerin kapısına kilit vuruldu ve mallarına el konuldu.

650 bin kişi gözaltına alındı.

1 milyon 683 bin kişi fişlendi.

Açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılandı.

7 bin kişi için idam cezası istendi.

517 kişiye idam cezası verildi.

Haklarında idam cezası verilenlerden 50'si asıldı (18 sol görüşlü, 8 sağ görüşlü, 23 adli suçlu, 1'i Asala militanı).

İdamları istenen 259 kişinin dosyası Meclis'e gönderildi.

71 bin kişi TCK'nin 141, 142 ve 163. maddelerinden yargılandı.

98 bin 404 kişi 'örgüt üyesi olmak' suçundan yargılandı.

388 bin kişiye pasaport verilmedi.

30 bin kişi 'sakıncalı' olduğu için işten atıldı.

14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarıldı.

30 bin kişi 'siyasi mülteci' olarak yurtdışına gitti.

300 kişi kuşkulu bir şekilde öldü.

171 kişinin 'işkenceden öldüğü' belgelendi.

937 film 'sakıncalı' bulunduğu için yasaklandı.

23 bin 677 derneğin faaliyeti durduruldu.

3 bin 854 öğretmen, üniversitede görevli 120 öğretim üyesi ve 47 hâkimin işine son verildi.

400 gazeteci için toplam 4 bin yıl hapis cezası istendi.

Gazetecilere 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verildi.

31 gazeteci cezaevine girdi.

300 gazeteci saldırıya uğradı.

3 gazeteci silâhla öldürüldü.

Gazeteler 300 gün yayın yapamadı.

13 büyük gazete için 303 dava açıldı.

39 ton gazete ve dergi imha edildi.

Cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirdi.

144 kişi kuşkulu bir şekilde öldü.

14 kişi açlık grevinde öldü.

16 kişi 'kaçarken' vuruldu.

95 kişi 'çatışmada' öldü.

73 kişiye 'doğal ölüm raporu' verildi.

43 kişinin 'intihar ettiği' bildirildi".¹⁰⁷⁰

Ceza hukuku öğretisine göre tutuklama ya da tevkif bir tedbirdir. Hakkında suç isnadı bulunan bir şahsın muhakeme süreci içindeki tanımı sanık ya da zanlı olarak ifade edilir. Bunun anlamı söz konusu kişinin mevcut suçu işlemiş olabileceği, ancak diğer taraftan da işlememiş olabileceği konusunda bir zan ya da kanının mevcut olduğu yönündedir.¹⁰⁷¹ Masumiyet karinesi olarak kabul edilen ilkeye göre ise suçluluğu ispat edilene kadar suç şüphesini taşıyan herkesin suçsuz olarak kabul edilip ona göre muamele edilmelidir.¹⁰⁷² Yani muhakemenin tüm safahatında, eldeki delil ve ikrarlar ne

¹⁰⁷⁰ *Cumhuriyet*, 12 Eylül 2000.

¹⁰⁷¹ Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda (CMUK) tutuklama kararının verilmesi şartları sıralanmaktadır. Bkz. madde 100, 101, 102, 103.

¹⁰⁷² *“Anayasa'mıza göre 'suçluluğu hükmen sabit oluncaya kadar, kimse suçlu sayılamaz' (Ay.m.38/4) sözleşmeye göre de 'bir suç ile itham edilen herkes, suçluluğu yasal olarak sabit oluncaya kadar suçsuz sayılır' (İHAS.m.6/2) Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi suçsuzluk karinesinin ancak bir suçlamanın mevcudiyeti halinde ve suçlama anından itibaren yargılamanın tüm sürecinde geçerli olduğunu kabul etmektedir. Mahkemeye göre, suç işlediği şüphesiyle hakkında polis soruşturması başlatılmış veya gözaltına alınmış ise kişi bu karineden yararlanacaktır.*

yönde olursa olsun, sanığın suçsuzluğu varsayımıyla düşülen her tereddüt, sanığın lehine yorumlanır. Hiç kimse, kendisine isnat edilen suçu üstlenmeye zorlanamaz; velev ki sanık suçu işlediğini itiraf bile etse, itiraf ile hüküm tesis edilemez.¹⁰⁷³ Muhakeme safahatı diyalektik bir süreçte yürür. İddia makamı sanığın aleyhine olan delilleri sıralayarak sanığın mevcut suçu işlediği yönündeki tezini savunur; savunma ise karşı deliller eşliğinde bunu çürütmeye çalışır bir anlamda teze karşı anti tezini ileri sürer.¹⁰⁷⁴ Hâkimin görevi ise çatışan tez ve anti tez eşliğinde bir senteze varmaktır. Hükümün tesisi hâkimin yetkisindedir. Hükümün kesinleşmesi ise temyize giden kararın onaylanmasıyla sağlanır.

Tutuklamanın savcının talebi ve hâkimin kararıyla olması gerekir. Tutuklanması talep edilen şahsın “*tutuklu*” vasfını kazanması için ceza hukuku bir dizi kıstas getirmiştir. Bunlar; sanığa isnat edilen suçun kanunlarda belirtilen cezasının alt sınırının en az iki yıl olması; sanığın tutuklu olmaması halinde muhakeme safahatını sekteye uğratabilecek biçimde delilleri karartma tehlikesinin bulunması ve sanığın meskun bulunduğu bir ikametgâh adresinin olmamasıdır. Kanun koyucu ve ceza hukuku öğretisi, tutukluluk halinin müddeti konusunda genel bir ilke daha getirmiş; muhakemenin uzun sürmesi halinde, tutukluluğun suç şüphesiyle meydana gelen bir hükümlülük ya da ceza gibi algılanmamasının sağlanması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁷⁵ Bir kişinin birkaç yıl tutuklu kaldıktan sonra beraat etmesi bir anlamda şahsın işlemediği bir suç dolayısıyla hürriyetinin haksız yere kısıtlandığı sonucunu doğurur ki bu da adaletin tesis edilmediği, zulme dönüştüğü kanaatiyle kamu vicdanını yaralar.

Anayasa'da mevcut olmasına karşın Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunumuzda masumluk karinesi açıkça düzenlenmiş değildir. 1961 Anayasasının yürürlükte olduğu dönemde Anayasa'da mevcut olmamasına karşın Anayasa Mahkemesi, masumiyet karinesinin ceza hukukunun temel kurallarından olduğunu belirterek, bunu dolaylı olarak nitelendirmişti. Bu karinenin doğal sonucu, şüpheden sanık yararlanır ilkesidir. Yargıtay da şüpheden sanık yararlanır kuralının uygulanmasına öteden beri özen göstermektedir”. Bkz. Hamdi Yaver Aktan, “Yargıtay Uygulamasında Adil Yargılama İlkeleri”, Yargıtay, 22 Mayıs 2003, <http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihs/311.pdf> (Erişim: 24.09.09). Ayrıca bkz. Özer Atlıhan, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Sisteminde Adil Yargılama Hakkının Temel Unsuru Olarak ‘Masumiyet Karinesi’”, AÜEHFD, C. VIII, S. 3–4 (2004), ss.291–328.

¹⁰⁷³ Ord. Prof. Dr. Sulhi Dönmezer, **Ceza Hukuku Ders Notları**, (1991–1992 Ders Yılında Tarafımızdan Tutulmuştur), İstanbul 1992.

¹⁰⁷⁴ Prof. Dr. Duygun Yarsuvat, **Ceza Yargılama Hukuku Ders Notları**, (1991–1992 Ders Yılında Tarafımızdan Tutulmuştur), İstanbul 1992.

¹⁰⁷⁵ Sıradan militanların bu haklardan hiçbirine sahip olmamasının yanında, dönem içinde ünlü isimlerin bile fiili olarak uzun tutukluluk süresi geçirdikleri gözlenmektedir. Bir örnek olması açısından, ülkenin sol eğilimli önemli aydınları, faaliyet gösterdiği yıllarda herhangi bir kovuşturmayla uğramamasına rağmen, darbe sonrasında kapatılan ve hakkında dava açılan ünlü *Barış Derneği Davası*’nda yargılanmış uzun süre hürriyetleri tahdit edilmiştir. Barış Derneği Davasının 1 numaralı sanığı Emekli Büyükelçi Mahmut Dikerdem’in şu eseri önemlidir: Mahmut Dikerdem, **Direneler** (Barışın Savunmasıdır), İstanbul: Cem Yayınevi, 1990. (Dikerdem ünlü gazeteci M. Ali Birand’ın dayısıdır).

Hukuk tarihinde suç işleyeninin tespiti konusunda uzun bir tecrübe silsilesi eşliğinde daha âdil yargılamanın nasıl olması gerektiğine yönelik tartışmalar nihâf olarak suça, sanık ikrarından değil; delillerden ulaşılmaması gerektiği sonucuna varmıştır. Sanığın ikrarının sadece bu suçu işlediğine yönelik olarak elde edilecek delillere ulaşmada kolaylık sağlayacağı, “*ben yaptım*” demenin tek başına muhakemenin kararına esas olamayacağı belirlenmiştir. Bu kuralla, bir başkasını koruma ya da suçu işledikten sonra ceza kanunlarının cezayı hafifletici şartlarını uygulama kapsamı içine girebilecek şahısların bu gayelerinin önlenmesi amaçlanmıştır.¹⁰⁷⁶ Cinayet işlemeye azmettirilen bir şahsın cezaî ehliyeti olmayan biri olarak seçilmesi, yaşının küçük olmasının gözetilerek suça teşvik ettirilmesi, baskı ve tehditle suçu üstlenmesinin sağlanması gibi ihtimaller karşısında ceza hukuku ikrarı birinci derecede delil olarak saymamıştır.

Kabaca özetlenen bu ilkelere 12 Eylül döneminde ne derecede riayet edilmiştir? 12 Eylül yargılamalarını yapan sıkıyönetim mahkemeleri ne derece bağımsız olarak karar vermiştir? Sanıklara isnat edilen suçların işlenip işlenmediği hususunda referans olacak deliller nelerdir, nasıl toplanmıştır? İşlenen suçlar eyleme dönük olarak mı sınıflandırılmışlardır, yoksa düşünceler mi suç konusu yapılmıştır? Evrensel insan hakları, her zaman ve zeminde geçerli olacak biçimde, sanığın tutukluluk döneminde bulunduğu cezaevi koşullarında uygulanmış mıdır? İşkence ve kötü muamele yapıldığı iddiaları doğru mudur? Tüm bu soruların cevabı bir anlamda 12 Eylül’ün, kardeş kavgasının iç savaşa dönüşme emareleri göstermesi karşısında milletin çağrısıyla Türk Silâhlı Kuvvetleri tarafından emir-komuta zinciri içinde yapılmış, Türkiye Cumhuriyeti’ni koruma ve kollama harekâtı olup olmadığının da cevabı olacaktır.¹⁰⁷⁷

Bilindiği gibi MGK’nin 9 Numaralı Kararıyla Emniyet Genel Müdürlüğü Jandarma Genel Komutanlığının emir ve kuruluşuna bağlanarak, başına Jandarma Genel Komutan Yardımcısı Korg. Hayrettin Tulunay getirilmişti. Bu çerçevede her il ve ilçedeki emniyet birimleri de mahallin Jandarma Komutanı’na bağlanmıştı. Sanıkların

---

¹⁰⁷⁶ Hrant Dink cinayetinin faili olduğu iddia edilen Ogün Samast’ın durumu gibi. Bu hususta hazırlanmış müstakil bir çalışma için bkz. Bekir Aksay, **Ceza Hukukunda Yaş Küçüklüğü** (Kusur Yeteneğine ve Sorumluluğa Etkisi), İstanbul: Kazancı Kitap Ticaret AŞ. 1990.

¹⁰⁷⁷ Hak arama yollarına getirilen kısıtlamaların boyutu inanılmazdı. Bir kere sıkıyönetim mahkemelerinin bağımsızlığını zedeleyecek bir çok uygulama mevcuttu. Mahkemelerde görevli savcılarının sicil amirleri sıkıyönetim komutanlarıydı. Doğal hakim kuralı daha mahkemelere görev tevdi edildiğinde çiğnenmişti. Toplu suçlarda 15 günlük gözaltı süresi uzatılabilecekti. Redd-i hakim talebinde bulunma yolları kısıtlanıyordu. Yargılamanın hızlandırılması adı altında kimi zaman duruşmalar sanıklar olmaksızın yapılabilecekti. Bkz. Yücel Demirer, **Türkiye’de 12 Eylül Döneminde Siyasi Partileşme**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İÜ SBE, 1989, s.16.

toplanması konusundaki yetki jandarmanın emrindeki polis ve askerinin elindeydi. Sanıklar bu nitelikteki kolluk güçlerince gözaltına alınıyor; sorgulanmak üzere bu kuruluşların bünyelerindeki karakol, âmirlik ya da müdürlüklere getiriliyorlardı. Genellikle baskınlar şeklinde yürütülen gözaltılar esnasında sıkıyönetim kuralları uygulanıyor; hâkim kararına bağlı olarak daha önce yapılan aramalar artık doğrudan doğruya kolluk gücünün başındaki âmir ya da komutanın emriyle yapılıyordu. Hukukun genel ilkelerinden biri olan kanunsuz elde edilen delilin, delil sayılamayacağı hususu fiilen kaldırılmıştı. Gözaltı süreleri uzatılmış,¹⁰⁷⁸ gözaltına alınan şahıslar bu uzun gözaltı süresi içinde çoğu kendilerine isnat edilen suçlamaları kabul etme yönünde değişik türde baskı ve işkencelere muhatap olmuşlardı. Sanıkların alınan ifadelerinde isnat edilen suçun ikrar ettirilmesi hedefi güdülmüş; delillerden suça ulaşma ilkesi bir tarafa bırakılıp sanık ikrarından suçun sübut etmesi gayreti içine girilmiştir.¹⁰⁷⁹ Sanıkların müdafî tutma talepleri gözaltı süresi içinde uygulanmamış, müdafilerin gözaltı halinin tutukluluğa dönüşmesiyle birlikte tutulması sağlanmış, ancak müdafilere savunmaya esas olacak savcılık iddianamesi bile güçlüklerle verilir olmuştur. Sanık ile müdafî arasında yapılacak özel görüşmeler olabildiğince sınırlanmış; mahkemede yaşadıklarını anlatması halinde bu kez daha eziyet verecek işkenceler yapılacağı tehditleri yapılmış olmuştur.¹⁰⁸⁰

12 Eylül döneminde sol ve sağ örgüt mensubu olmak suçları isnat edilen çoğunluğu 17–30 yaş arası olmak üzere çeşitli yaş gruplarından birçok insan gözaltına alınıp, sonrasında tutuklanıp¹⁰⁸¹ cezaevlerine gönderilirken, diğer taraftan faaliyet gösterdiği dönemde yargılanıp aklanan birçok dernek ve sendika yöneticileri de yeniden yargılama süreci içine sokulmuştur. Bu arada örgütle bağ kurup yardım ve yataklık

¹⁰⁷⁸ Yeni sıkıyönetim yasasıyla gözaltı süresi 30 güne çıkarılıyor; silâh kullanma yetkisi genişletiliyordu, bkz. “*Yeni Sıkıyönetim Yasası dün yürürlüğe girdi*”, **Hürriyet**, 22 Eylül 1980. Üstelik bu gözaltı süresi üç kez uzatılabiliyordu.

¹⁰⁷⁹ Eski Milli Birlikçilerden Muzaffer Yurdakuler’in oğlu Hakan Yurdakuler’in katilinin amcasının oğlu olan bir komiserin, sorgusunu yaptığı iki genci öldürdüğü iddiasıyla savcılığa sevki gibi olaylar münferit değildi. Zeynel Abidin Ceylan ve Hasan Özmen isimli Türkiye Devrimci Komünist Partisi militanı olduğu ileri sürülen iki gencin ölümü sadece birer örnektir, bkz. “*Poliste sorgusu yapılan 2 genç ölünce askeri savcılık komiserin hapsini istedi*”, **Hürriyet**, 8 Ekim 1980.

¹⁰⁸⁰ Maalesef Türkiye’de, işkenceye hukukî bir karar ile cevaz verildiğine de şahit olunmuştur. Ankara 1 Nolu Sıkıyönetim Mahkemesi, Esas: 1974/1, Karar: 1974/2 sayılı gerekçeli hükmünde şunları belirtmiştir: “*Şu halde iddia edildiği gibi, işkence yapılmış ise, gerçeğe aykırı bilgi edinilmemiş, gerçeğe uygun bilgi edinilmiştir*”. Mumcu’nun deyimiyile “*Bu gerekçe açıkça, işkence yoluyla elde edilen sanık ifadelerine hukuksal geçerlik kazandırmaktadır*”. Bkz. Uğur Mumcu, **Bir Pulsuz Dilekçe**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1992, ss.288–289.

¹⁰⁸¹ Başında Korg. Nevzat Bölügiray’ın bulunduğu, Genelkurmay Sıkıyönetim Koordinasyon Kurulu Başkanlığından yapılan açıklamaya göre; 12 Eylül’den 23 Temmuz 1982’ye kadar toplam 18 bin 134 kişi tutuklanmıştı, bkz. “*İdeolojik suçlardan 17 bin kişi tutuklu bulunuyor*”. **Tercüman**, 10 Eylül 1982. İlginçtir ki, bir dönemin popüler şarkıcılarından (Akrep) Nalân Açın’a lâkabını veren bir kadın eylemci, üç grubu birleştirecek kadar etkindi. Nalân Gürateş isimli şahıs THKP-C “*Turgutlu Acilcileri*” fraksiyonu kurucusuydu. İki isim farklı iki kişidir, bkz. Yüksel Şengül, **Röportajlar**, İstanbul: Ye-Pa Yayınları, 1992, s.214.

yaptıkları iddiasıyla bazı milletvekilleri hakkında davalar açılmıştır.¹⁰⁸² 12 Eylül döneminde yapılan insan hakları ihlallerinin simgeleştiği üç cezaevinin özel bir yeri vardır. Bunlardan ilki Mamak Askeri Cezaevi, ikincisi Metris Cezaevi, diğeri ise Diyarbakır Cezaevi idi. 12 Eylül sonrasında meydana gelen nispî ferahlamayla birlikte dile getirilmeye başlanan işkence uygulamalarında bu üç cezaevinin özel bir yeri bulunmaktadır.¹⁰⁸³ Cezaevi koşullarının sadece sorgulamalarda yapılan işkence seansları dışında çeşitli uygulamalarla yaşanması imkânsız hale getirildiği konusunda insanın kanının donduran anlatımlar vardır.¹⁰⁸⁴ Bir kere tüm sanıkların saçları üç numaraya vurulmakta; zorla çeşitli marşlar ezberlettirilmekte; askeri yanaşık düzen eğitimleri yaptırılmakta, tek tip elbise giydirilmeye çalışılmakta; kimi tutuklulara tecridin en ağır olan hücreye kapatılma yaptırımı tatbik edilmektedir. Tutukluluk müddetince savunmasını hazırlaması yerine çeşitli türdeki işkencelerle dikte edilen ifade tutanakları hazırlanarak savcılık iddianamesine delil olacak belgeler olarak gönderilmektedir.¹⁰⁸⁵

Sanıkların çoğu kez duruşma salonlarına bile getirilirken dövüldükleri, sürüklendikleri, başlarına gelenleri asla mahkeme salonundakilere söylememeleri konusunda tehdit edilerek uyarıldıkları, tutuklu ve hükümlü ailelerine bile bu baskı ve tehdidin sirayet ettiği gözlenmektedir.¹⁰⁸⁶ Kolluk güçlerinin sadece sıradan bir militana değil aynı zamanda geçmiş dönemde devlette görev almış ancak darbeyle birlikte gözaltına alınmış ya da tutuklanmış birçok kamu görevlisine, milletvekiline, sendikacıya, siyasetçiye bile işkence ve kötü muamele yaptığı hususu göz önüne

---

¹⁰⁸² Münfesih CHP'nin eski milletvekili Temel Ateş ile şimdiki AKP hükümetinde Kültür Bakanı olan yine eski CHP milletvekili Ertuğrul Günay bunlardan ikisidir. Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 3 Numaralı Askeri Mahkemesinde iki isim hakkında Dev-Yol'a yardımcı oldukları iddiasıyla dava açılmıştır, bkz. **Tercüman**, 29 Ocak 1982.

¹⁰⁸³ Mamak'ta ilk günler beklentinin üstünde bir iyimserlik yansıtıyordu. Ancak komutanlık tarafından tutukluların kendilerini bu yola sürükleyenleri açıklanmasının beklendiği, belirtiliyordu. Bu arada karşıt görüşteki tutukluların, barışın tabii süreci izlenmeksizin zoraki barıştırıldıkları haberi basına yansıtıyordu, bkz. "*Mamak Cezaevindeki Sağ ve Sol Örgüt Üyeleri Barıştılar*", **Milliyet**, 15 Eylül 1980.

¹⁰⁸⁴ Erbil Tuşalp'ın çeşitli kitaplarında dile getirdiği işkence gören insanların anlatımları gerçektende insanın kanını donduracak kadar korkunç ve iğrençtir. Şu satırlara dikkat: "*Anlatımlara göre, sanıklar çırıl çıplak soyuluyor, taş zemine yatırılıp üzerlerine su sıkılıyor; cinsel organlarına, çenelerine yahut kulak memelerine elektrik veriliyor. Çoğunun vücutlarında sigara söndürülüyor. Bazılarının makatlarına cop sokuluyor. Falaka ve dayak, sorgulamanın ayrılmaz parçası oldu. Bu işlemler sanık 'hazırlanmış ifadeyi' imzalayana kadar sürdürülüyor. İmzalamaya yanaşmayanlar tehdit ediliyor. Kimisinin ağzına silâh namlusu dayanıyor, kimisi tavana asılmakla, kimisi pencereden atılmakla korkutulup, 'suçu' kabule zorlanıyor*". Bkz. Erbil Tuşalp, **Cumhuriyetin Öyküsü** (Bin Belge), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1987, s.61.

¹⁰⁸⁵ Dönemin cezaevi yönetimi olgusu üzerine şöyle bir kanaat ortaya konabilir: 12 Eylül öncesi cezaevleri ne kadar lâçkaysa, 12 Eylül sonrası ise bir o kadar sert ve tahammülsüzdür. 12 Eylül öncesinde cezaevleri âdeta yolgeçen hanı gibidir. Tünel kazarak kaçma neredeyse bir izci kampı eğlencesi halini almıştı, bkz. "*33 hükümlü, 24 metrelik tünel kazarak Van Cezaevi'nden kaçtı, 16'sı yakalandı*", **Cumhuriyet**, 17 Mart 1980. "*Cezaevi otobüsünden 23 siyasi tutuklu kaçırıldı*", **Akşam**, 22 Nisan 1980.

¹⁰⁸⁶ Şu kitapta, tutuklu ailelerinin yaptıkları mücadele ve gördükleri şiddetin ayrıntılı anlatımları bulunmaktadır, bkz. Gülten Şeşen, **Tutsak Aileleri 12 Eylül ve TAYAD**, İstanbul: Haziran Yayınevi, 1991.

getirildiğinde, işkence ve kötü muamelenin yaygınlığı hususu daha açık anlaşılır.¹⁰⁸⁷ Gözaltında vuku bulan ölümlerin inandırıcı hiçbir gerekçe olmadan kimi zaman doğal bir ölüme, kimi zaman en elverişsiz koşullarla gerçekleştirildiği iddia edilen intihara bağlanması; hiçbir şansı olmadığı halde kaçmaya teşebbüs ettiği için öldürüldüğü söylenen onlarca insanın varlığı, aslında kapsamlı bir politikanın da var olduğunu gösteriyor.¹⁰⁸⁸ Toplumun politize olmuş kesimlerini korku ve baskıyla sindirme amacına matuf olduğu anlaşılan bu politikanın, sadece cezaevi yöneticilerinin suiistimali olarak açıklanması, işkence iddiaları ve meydana gelen ölümler, sakatlanmalarla ilgili olarak yürütülen soruşmaların ciddiyetle ele alınmaması bilakis yapanların ödüllendirilmesi, bu yargıyı destekler gözüküyor.¹⁰⁸⁹

Aslında işkence, ülkede, sadece askeri idare dönemlerinde değil, sivil idare dönemlerinde de sıkça dile getirilmiştir. İşkencenin tarihi bir anlamda ilkçağdan bu yana süre gelen bir vetireye dayanır. İşkence sadece bir sorgulama ya da cezalandırma yöntemi değildir aynı zaman iktidar ilişkilerinin bir parçasıdır da.¹⁰⁹⁰ Varlığı ve sürekliliği bilinen ancak sürekli yalanlanan işkence, tanımı gereği insanlık onurunun sadece fiziksel cebir yoluyla zedelenmesi değil, manevî varlığı üzerine sui tesir edecek sözler ve davranışlar gösterilmesidir de.¹⁰⁹¹ Ne kadar gizlenmeye çalışılırsa çalışılsın, bir taraftan gün yüzüne çıkan işkence yapıldığına ilişkin bilgiler çoğu kez yalanlanamaz netlikte ispatlanabilmektedir. Sanıklardan gelen ihbar ve şikâyetleri birer yıpratma

---

¹⁰⁸⁷ Üstelik işkence ve kötü muamele artık amaçsız yapılmaya da başlanmıştı. Şu anlatıma dikkat çekmek gerekiyor: “Bir gün gardiyan, iki devre milletvekilliği yapmış bir tutukluyu koğuş kapısına çağırır. Milletvekili koşarak gitti. Üç adım kala topuk, sonra baş selâmı verdi. Esas duruşa geçti: ‘Emret komutanım! Diye bağırır. Komutan gardiyan yaklaştı. Var gücüyle iki tokat attı eski milletvekiline. Milletvekili olduğu yerde titriyordu. Gardiyansa gülüyordu. Sonra başardığı, kazandığı zaferin nedenini açıkladı. ‘Köyüme gittiğimde, milletvekili dövdüm demek için onu tokatladım’”. Bkz. Ahmet Kahraman, **Sanık Ayağa Kalk!** İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987, s.217. Şu kitapta da 12 Eylül sonrasında işkenceyle öldürülenlerden oluşan bir seçki yer almaktadır. Özcan Sapan, **Beyaz Ölümün Güncesi**, İstanbul: Tüzmamanlar Yayıncılık, 1992.

¹⁰⁸⁸ Bu suretle öldürülenlerin, yakınlarına intihar etti ve gömüldü şeklinde bilgi veriliyor; üstelik maktuller, kimsesizler mezarlığına defnediyordu. Sapasağlam ifadesi alınmak üzere karakola alınan ve hâlâ sadece şüpheli vasfını haiz olanların, sebepsiz yere nasıl intihar ettiği sorusu karşısında, yetkililerin takındığı tavır gerçekten esef vericiydi. Bunlardan biri olan Cafer Dağdoğan olayı sadece yüzlerce vakadan biriydi. Bkz. Erbil Tuşalp, **İnsan Hakları Dosyası** (Bin İnsan), İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986, s.156 vd.

¹⁰⁸⁹ İşin ilginç tarafı, örtbas edilmesi son derece imkânsız olan birkaç vakanın mecburen soruşturma konusu olması karşısında yetkililerin, “Emniyet mensuplarının arasına karışmış bu tip kimseler yüzünden saygınlığının yitirilmesine asla göz yummayacağız ve suçları sabit oldukları takdirde haklarında hem idarî hem de adli işlem başlatacağız”. Demeleri gerekirken, bu fiilleri işleyenleri savunmaları gerçekten ibret vericidir. Eski Emniyet Genel Müdürlerinden Saffet Arıkan Bedük’ün bu yöndeki açıklamaları ve Tuşalp’ın istihza dolu eklemeleri için bkz. Erbil Tuşalp, **Eyreninki mi? Özal’ınki mi?** (Tarihle Yüzleşme), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992, s.104.

¹⁰⁹⁰ İşkence ortaçağda, kimi suçlar için bir tür ağırlaştırılmış ölüm cezasının uygulanması yöntemi olarak da kullanılmıştır. Okunduğunda insanın kanını donduran böyle bir ölüm sahnesi için şu esere bkz. Michel Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi, 1992, s.3 vd.

¹⁰⁹¹ 12 Eylül öncesinde, işkence görenlerin gözaltı süreleri bitip, kovuşturmayaya yer olmadığı yönündeki kararların alınmasından sonra yaptıkları başvuruları içeren dilekçelerinin yer aldığı şu kitapta çarpıcı anlatımlar bulunmaktadır. Bkz. Güner Samlı, **İşkence** (Yaşar Kemal’in Önsözüyle), Ankara: Tan Yayınları, ty.

propagandası olarak yalanlayan resmi çevrelerin üstü örtülü olarak kimi zaman doğruladıkları bir olgudur işkence.¹⁰⁹² Nitekim Evren gelen şikâyetler sonucu hakkında soruşturma açılan polis ve jandarma sayısının tüm emniyet ve jandarma teşkilâtının ancak binde 17'sini oluşturduğunu beyan ederek, meselenin büyütüldüğü kanısındayken; aslında bu oranın o zaman için teşkilâta görev yapan 2000 görevliye tekabül ettiğinden habersiz miydi? Bilinmez. Bu miktardaki bir işkenceci sayısının neyi ifade ettiği açıktır. Üstelik bu rakam kapsamına girenler ancak ve ancak hakkında soruşturma açılmasına karar verilenleri kapsamaktadır ki, gözardı edilenlerle birlikte miktarın epey olabileceği anlaşılmaktadır.¹⁰⁹³

Diğer taraftan sanıklara işkence yaptıkları psikolojik ortamın dışına çıktuktan sonra, yaşadıkları vicdan azabının baskısıyla kendi kendini ifşa eden kimi emniyet mensuplarının itirafları, hiçbir inkâra mahal vermeyecek kadar ayan beyan durmaktadır. Bu görevliler içindeki en önemli şahıslardan biri de ünlü Mamak Askeri Cezaevi Komutanı E. Alb. Raci Tetik'tir. Gazeteci Ahmet Kahraman tarafından 11 Eylül 1988'de, Milliyet Gazetesinde tefrika edilmeye başlayan röportajının en vurucu cümlesi: "*Mamak aklına geldikçe, uykularının kaçtığıydı.*" Nasıl kaçmasın? İnsanlık onurunu, kendine saygıyı yitirmeleri için tutuklulara akla gelmedik işkenceler yapılmıştı ve bunların hepsinin yapılmasında onun emirleri vardı.¹⁰⁹⁴ Bir başkası ise yine Milliyet Gazetesine gelerek bir zamanlar sağcısıyla, solcusuyla işkence yaptığı tüm tutuklulardan özür dilemek için ilân vermek isteyen bir polis.¹⁰⁹⁵

Mamak'ta tutuklular görevli erlere bile komutanım diye hitap etmek zorundaydılar. Askeri eğitimin acemi ocağında yapılan tüm talimleri burada da yapılıyor; küçük bir hatada sert biçimde ya el ya da ayak dayak vaziyeti alınması emri

---

¹⁰⁹² Bir tutukluya sorgusunda "*sana işkence yapıldığını biliyorum, elektrik verildiğini biliyorum ama ırzına, namusuna dokunuldu mu?*" şeklinde soru soran bir askeri savcının bile var olduğu, iddialara yansımıştır. Bkz. Erbil Tuşalp, **Artık Demokrasi İsteyin**, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, ty. s.137.

¹⁰⁹³ Evren'e işkence ve kötü muamele karşısında Avrupa Konseyinden gelecek tepkilerden çekinip çekinmediği mealindeki bir soru karşısında verdiği "*ülkemizdeki terörün kökünün kurutulması için emir verdik, bunun için bütün araçlar kullanılacak*" şeklindeki sözleri, işkence için bir tür örtülü izin sayılamaz mı? Bkz. Erbil Tuşalp, **12 Eylül Tutanakları** (Bin Tanık), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1986, s.537. Evren'in meydana gelen işkence hâdiselerini, birkaç asabı bozulmuş emniyet görevlisinin yaptığı iş olarak küçümsemesi için bkz. Tuşalp, **Artık Demokrasi İsteyin**, s.100.

¹⁰⁹⁴ Yaşar Okuyan, Taha Akyol'un hazırlayıp sunduğu "*Eğrisi Doğrusu*" programında Tetik'in kişiliği hakkında çarpıcı bilgiler vermektedir. Bkz. 23 Eylül 2009, Eğrisi Doğrusu Programı, programa, www.cnnturk.com adresinden ulaşılabilir.

¹⁰⁹⁵ Adı geçenle yapılmış röportaj için bkz. Kahraman, **Kurtarıcılar**, ss.41-78.

verilerek dövülüyorlardı.¹⁰⁹⁶ Tutuklunun adı, sanı önemli değildi. Hepsinin ismi “lan”dı. İşkence daha cezaevine getirilirken başlıyor; kafes diye tabir edilen dar bir yerde sanıklar, önce bir güzel dayaktan geçiriliyordu. Gece yaraları aniden uyandırılan tutuklulara, ayağa kalkılıp yoklama verilmesi isteniyor; bu arada yine çeşitli bahanelerle dayak faslı başlıyordu. Doğrudan herhangi bir görevlinin gözlerinin içine bakmak yasaktı; üstelik bakışların değişik yorumlanması hücreye atılma gerekçesini sağlıyordu. Hücreler daracıktı, ne oturmaya ne de dik durmaya müsait değildi. Yaz, kış soğuktu; bir insanın ölmeden kalabileceği süre hesaplanıyor; 12 günden sonra hücre cezasının sonlandırılması uygun görülüyordu. Yazar ve yayıncı Muzaffer ve İlhan Erdost kardeşlerin yakalanarak bu cezaevine getirildikleri; İlhan Erdost’un yine burada dövülerek öldürülmesi hâdisesi, Tetik tarafından bir talihsizlik olarak yorumlanıyordu.¹⁰⁹⁷

İşkencenin önlenememesinin ardında, psikolojik olarak ezik, ezilmişliğinin müsebbiplerine karşı silik, ancak bir şekilde kendisine düşman olarak tanıtılan tutuklulara karşı ise tüm bu anormal duygularını tatmin imkânı eline geçmiş görevlilerin olmasının yanında, birde mevzuat vardı. Gözaltı ve soruşturma usulüyle ilgili kimi özellikler âdetâ işkenceye fırsat yaratıyordu. Siyasi nitelikli olaylara karıştığı gerekçesiyle yapılan yakalamalarda *yakınlarına haber verme* kuralı işletilmiyordu. Sorgulama işlemi savcılar tarafından değil, kolluk kuvvetleri tarafından yapılıyordu. Sanığın *susma hakkı*’nı kullanması ancak mahkeme heyeti önünde vardı. Sorgulama sırasında kendisine böyle bir hakkının olduğu hatırlatılmıyor; bilakis istenen doğrultuda ifade vermeye zorlanıyordu.¹⁰⁹⁸

12 Eylül döneminde cezaevlerinde bulunan tutukların hangi ideolojik kutba mensup oldukları dikkate alınmaksızın derhâl aynı muameleye tabi tutuldukları gözlenmektedir. Bu isimlerden bazıları öldürülen MHP’li Gümrük ve Tekel Bakanı Gün Sazak’ın¹⁰⁹⁹ müsteşarlığını yapmış, ANAP hükümetleri döneminin Kültür Bakanı Namık

---

¹⁰⁹⁶ Mamak Askeri Cezaevi Komutanı Alb. Tetik, 6 kişinin ölümünün yaşandığı Mamak’taki bu vakalar hakkında sarf ettiği sözleri olayın vahametini açıklar niteliktedir. “*Sanıkları dövün (dedim) ama öldürün demedim*”. Bkz. Tuşalp, **Artık Demokrasi İsteyin**, s.104.

¹⁰⁹⁷ Daha gözaltına alınır alınmaz dayak yemeye başlayan iki kardeşe uygulanan şiddet, cezaevi arabasında başlıyor; koşuğa ölümle neticeleniyordu. Bkz. Tuşalp, **İnsan Hakları Dosyası** (Bin İnsan), s.145 vd.

¹⁰⁹⁸ Gemalmaz, konuyu “*İşkence Yasağının Normatif Dokusu*” başlığı altında inceliyor, bkz. Mehmet Semih Gemalmaz, **Yaşam Hakkı ve İşkence Yasağı** (Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda), İstanbul: Kavram Yayınları, 1993, s.435 vd.

¹⁰⁹⁹ Sazak’ın öldürülmesi olayların artan bir ivmeyle gelişmesine neden oldu. Sazak bakanlığı döneminde birçok çıkar çevrelerinin hedefi olmuştu. Sokaktaki çatışmanın taraflarından biri olan MHP ve sempatizanlarının eski Gümrük ve Tekel Bakanı Gün Sazak’ın öldürülmesi karşısında misillemede bulunmaları tehlikesi karşısında Demirel’in verdiği

Kemal Zeybek, eski MHP'lilerden sonradan ANAP'lı bakanlardan Yaşar Okuyan, yakınlarda vefat eden dönemin Ülkü Ocakları Başkanı, BBP lideri Muhsin Yazıcıoğlu, gazeteci-yazar Taha Akyol'dur. Gazeteci Emin Çölaşan tarafından Mamak'ta yapılan röportajlarda belirtildiğine göre; Çölaşan'ın yanında bile esas duruşunu bozmayarak sadece kuru bir merhabadan başka ağızlarını bıçak açmayan bu ünlü isimlerin bile sokuldukları psikolojik durum; o dönem içindeki cezaevi uygulamaları hakkında bir fikir verebilir.¹¹⁰⁰

12 Eylül dönemi, Takrir-i Sükûn Kanunuyla faaliyet gösteren İstiklâl Mahkemelerinin yargılayıp astığı hükümlülerden sonra Türkiye'de en çok idam cezasının infaz edildiği dönemdir.¹¹⁰¹ O döneme kadar 1972'den beri verilen idam cezaları uygulanmıyor; bu durum ise özellikle sıkıyönetim komutanlarının tepkisini çekiyordu. Komutanlar nazarında uygulanmayan idam cezaları, teröristlere cesaret veriyor; cezanın caydırıcılığını ortadan kaldırıyor. 3 Ekim 1984'te Muş'ta yaptığı konuşmada *hainleri asmayalım da besleyelim mi?* Şeklindeki sözlerin sahibi olan Kenan Evren, bu hususta tavizsiz davrandıklarını ifade ediyor; devlete karşı işlenmiş suçların sert bir şekilde cezalandırılacağını dile getiriyordu.¹¹⁰² 1980–1984 yılları arasında tam 50 kişinin idam cezası infaz edildi. Bunların 18'i sol, 8'i sağ görüşlüydü; geriye kalan 24 kişinin 1'i Esenboğa Katliamı'nın faili ASALA militanı Levon Ekmekçiyan iken; diğer 23 kişi adli suçlardan dolayı bu cezaya çarptırılmışlardı.¹¹⁰³

Sıkıyönetim askeri mahkemelerinde verilen idam cezası sayısı 517 idi. Askeri Yargıtay bu 517 idam hükmünün 124'ünü onayladı. Onaylanan 124 idam hükmünün 50'sini de MGK onayladı.¹¹⁰⁴ Geriye kalan 74 kişinin cezaları ise müebbet hapse

---

demeç ilginçti. Demirel: “*Gün Sazak'ın öldürülmesi ile doğan hassasiyetin yatışacağını umuyorum*” diyordu, bkz. **Tercüman**, 31 Mayıs 1980.

¹¹⁰⁰ Emin Çölaşan, **Önce İnsanın Sonra Gazeteci**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1987, ss.124–127.

¹¹⁰¹ İdam cezaları ilk infaz edilen hükümlüler sol görüşlü Necdet Adalı ile sağ görüşlü Mustafa Pehlivanoglu idi. Konsey 7 Ekim'de dört idam kararını onaylıyor ve bu iki ismin cezaları 8 Ekim sabahı infaz ediliyordu. Gıyaplarındaki idam cezaları onaylanan sol görüşlü Kemal Ergin ile sağ görüşlü İsa Armağan ise firardaydı, bkz. “*İki terörist idam edildi*”, **Hürriyet**, 8 Ekim 1980.

¹¹⁰² Mardin konuşmasında bu cümleleri sarf eden Evren'e kendisini dinleyen kitlenin yanıtı gerçekten düşündürücüdür: “*asacağız*”. Tuşalp, **Artık Demokrasi İsteyin**, s.107.

¹¹⁰³ Ekmekçiyan, 7 Ağustos 1982'de Esenboğa Havaalanına düzenlenen ve 8 kişinin ölümüyle sonuçlanan ASALA saldırısında yer alan bir teröristti. Yaralı olarak ele geçirildiği operasyon sonucu yargılandı ve idama mahkûm edildi. Ekmekçiyan'ın TRT'den yayınlanan duruşmasında söylediği örgütüne yönelik hakaret içeren sözler ilginçti, bkz. **Hürriyet**, 8 Ağustos 1982.

¹¹⁰⁴ Serdar Soyergin, Adana'da bir yüzbaşının öldürülmesi olayına karıştığı iddiasıyla yargılanıyordu. Cezası MGK tarafından onaylanıyordu. Biri Amerikalı iki kişiyi öldürmekten sanık Kadir Tandoğan ile Ahmet Saner için de idam kararı veriliyordu. Bu arada bir eri yaralayıp bir eri de öldürmekten suçlanan İsmet Şahin için de idam cezası isteniyordu. Tabloda isimleri bulunan bu isimlerin hepsinin cezaları infaz edilmiştir, bkz. **Milliyet**, 14 Ekim 1980.

çevrildi. Ölüm cezalarının infazlarına ilişkin onaylamalar 12 Eylül 1980–25 Ekim 1981 tarihleri arasında MGK döneminde; 25 Ekim 1981–14 Ekim 1983 arası Danışma Meclisi döneminde; 6 Kasım 1983 ve sonrası ise TBMM döneminde yapılmıştır. 1984'ten itibaren ise ölüm cezaları infaz edilmiyor. Aşağıdaki tabloda idam edilenlerin isimleriyle, idam edildikleri tarih ve yerler gösterilmiştir.¹¹⁰⁵

Adı Soyadı	Tarih	Yer
Necdet Adalı (sol görüşlü)	7 Ekim 1980	Ankara
Mustafa Pehlivanoğlu (sağ görüşlü)	7 Ekim 1980	Ankara
Serdar Soyergin (sol görüşlü)	25 Ekim 1980	Adana
Erdal Eren (sol görüşlü)	13 Aralık 1980	Ankara
Cevdet Karakaş (sağ görüşlü)	4 Haziran 1981	Elâzığ
Veysel Güney (sol görüşlü)	10 Haziran 1981	Gaziantep
Ahmet Saner (sol görüşlü)	25 Haziran 1981	İstanbul
Kadir Tandoğan (sol görüşlü)	25 Haziran 1981	İstanbul
Mustafa Özenç (sol görüşlü)	20 Ağustos 1981	Adana
İsmet Şahin (sağ görüşlü)	20 Ağustos 1981	İstanbul
Seyit Konuk (sol görüşlü)	13 Mart 1982	İzmir
İbrahim Ethem Coşkun (sol görüşlü)	13 Mart 1982	İzmir
Necati Vardar (sol görüşlü)	13 Mart 1982	İzmir
Fikri Arıkan (sağ görüşlü)	27 Mart 1982	Ankara
Sabri Altay (adli suçlu)	23 Nisan 1982	Adapazarı
Cengiz Baktemur (sağ görüşlü)	30 Nisan 1982	Elâzığ
Şahabettin Ovalı (adli suçlu)	12 Haziran 1982	Sinop
Ednan Kavaklı (adli suçlu)	18 Haziran 1982	Ankara
Ali Bülent Orkan (sağ görüşlü)	13 Ağustos 1982	Ankara
Veli Acar (adli suçlu)	13 Ağustos 1982	Isparta
Eşref Özcan (adli suçlu)	19 Ağustos 1982	Kayseri
Halil Fevzi Uyguntürk (adli suçlu)	29 Aralık 1982	Afyon
Kazım Ergun (adli suçlu)	29 Aralık 1982	Akşehir
Muzaffer Öner (adli suçlu)	29 Aralık 1982	Amasya
Âdem Özkan (adli suçlu)	13 Ocak 1983	Balıkesir
Hüseyin Çaylı (adli suçlu)	13 Ocak 1983	Afyon
Osman Demiroğlu (adli suçlu)	13 Ocak 1983	Isparta
Ahmet Mehmet Uluğbay (adli suçlu)	22 Ocak 1983	Akşehir
Ali Aktaş (siyasî)	23 Ocak 1983	Adana
Duran Bircan (adli suçlu)	23 Ocak 1983	Denizli
Levon Ekmekçiyen (Asala)	28 Ocak 1983	Ankara
Ramazan Yukarıgöz (sol görüşlü)	29 Ocak 1983	İzmit
Ömer Yazgan (sol görüşlü)	29 Ocak 1983	İzmit

¹¹⁰⁵ <http://www.belgenet.com/12eyul/12eylidam.html> (Erişim: 28.07.09). Bu sanıkların dava dosyalarının hukukî açıdan incelendiği şu güzel tez çalışması büyük bir önemi haizdir: Sacit Yılmaz, **12 Eylül 1980–1984 Yılları Arasında Sıkıyönetim Askeri Mahkemelerince Ölüm Cezasına Çarptırılan ve Bu Cezaları İnfaz Edilen Hükümlülerin Dava Dosyalarının İncelenmesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Doç. Dr. Semih Gemalmaz), İstanbul: İÜ SBE, 1996. 12 Eylül'ün ilk idamlıklarının hüznü bir hikâyesi için şu kitaba bakılabilir: Osman Balcıgil, **İdamın Günlüğü**, İstanbul: Onur Yayınları, 1986.

Erdoğan Yazgan (sol görüşlü)	29 Ocak 1983	İzmit
Mehmet Kambur (sol görüşlü)	29 Ocak 1983	İzmit
Ahmet Kerse (adli suçlu)	30 Ocak 1983	Gaziantep
Rıdvan Karaköse (adli suçlu)	5 Şubat 1983	Akşehir
Cavit Karaköse (adli suçlu)	5 Şubat 1983	Akşehir
Süleyman Karaköse (adli suçlu)	5 Şubat 1983	Akşehir
Fatih Laçinligil (adli suçlu)	24 Şubat 1983	Keşan
Faik Görünmez (adli suçlu)	24 Şubat 1983	Kilis
Mustafa Başaran (adli suçlu)	30 Mart 1983	Edirne
Hüseyin Üye (adli suçlu)	30 Mart 1983	Nazilli
Şener Yiğit (adli suçlu)	20 Nisan 1983	Isparta
Cafer Aksu Altıntaş (adli suçlu)	20 Nisan 1983	Ordu
Abdülaziz Kılıç (adli suçlu)	26 Mayıs 1983	Edirne
Halil Esendağ (sağ görüşlü)	5 Haziran 1983	İzmir
Selçuk Duracık (sağ görüşlü)	5 Haziran 1983	İzmir
İlyas Has (sol görüşlü)	6 Ekim 1984	İzmir
Hıdır Aslan (sol görüşlü)	24 Ekim 1984	İzmir

V. BÖLÜM

ÖZAL'LI YILLAR VE SİYASİ YASAKLARIN SONU

Anayasanın bilinen koşullarda propagandasının yapılarak halka onaylattırılmasından sonra, yaklaşık iki yıldır süren buyruklu demokrasinin sona erdiği noktada birçok çevrede umut belirdi. Yeniden kıpırdanmaya başlayan siyasîlerin bu beklentisine tepki yine beklendiği gibi eski devlet, yeni Cumhurbaşkanı Kenan Evren'den geldi. Evren, siyasi yasakların devam ettiğini 28 Kasım 1982'de Artvin'de yaptığı konuşmayla vurguluyordu.¹¹⁰⁶ Bunu 21 Şubat 1982'de yayınlanan MGK'nın 30 Numaralı bildirisini izledi. Yıllarını orduya vermiş eski Genelkurmay Başkanı'nın bu tip sürpriz açıklamalarını hep halka hitap ederken yapması ilginçti. Gerçektende özellikle yetmişlerin sonlarından itibaren başlayan can güvenliği kaygısı, bu kaygıyı umuda dönüştürecek her harekete ve lidere olağanüstü saygınlık kazandıracaktı. Bu çerçevede bir türlü dinmek bilmeyen anarşinin hakkından gelen ordunun ve Evren'in prestiji doruk noktasındaydı.¹¹⁰⁷ Hemen her yerde, radyo ve televizyonda konuşuyor; halktan bolca alkış ve tezahürat topluyordu. Kitle psikolojisi o denli yoğun bir tek taraflı propagandaya muhataptı ki, sadece halk değil aydınların çok önemli bir bölümü tarafından da destekleniyordu.¹¹⁰⁸ Özellikle 2547 sayılı yasaya hapsedilen üniversitelerin hali bu hususa çarpıcı bir örnek olarak gösterilebilir. Evren, tüm üniversiteler adına İstanbul Üniversitesi tarafından fahrî profesörlük ve hukuk doktorası unvanını da bu

---

¹¹⁰⁶ Evren, tüm muhalefetin susturulduğu bir dönemde meydanlarda yine bağırıp çağırmaya devam ediyordu. Demokratik nizamın olmadığı, tek kişilik propagandanın amansızca devam etmesine rağmen Evren'in aklı, hâlâ anayasa oylamasına getirilen eleştirilerdeydi. Kabul oylarının bu kadar yüksek çıkmasının tamamen halkın biran evvel askerlerin gitmesini istedikleri şeklinde yorumlayanlara karşı Evren, Artvin konuşmasında "*mademki vatandaşlar bu yönetimden kurtulmak, demokratik parlamenter sisteme bir an evvel geçmek istiyorlardı, o halde siz de onları teşvik etseydiniz de hepsi beyaz oy verseydi*" şeklinde, akıl yürütmekteydi. Bkz. Baskın Oran, **Kenan Evren'in Yazılmamış Anıları-1**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989, s.128.

¹¹⁰⁷ Murat Belge şu yorumu yapadursun ve istediği kadar haklı bulunsun durum o evrede gerçektende böyleydi. "*Kenan Evren, memlekette hangi kahveye gitseniz beş on benzerini kolayca bulabileceğiniz bir tipti. Kahve sohbeti yaparken 'sallandıracaksın ellisini, bak bir daha yaparlar mı?' Diyen binlerce yurttaşımızdan hiç farkı yoktu. Tek farkı şu ki, o sahiden sallandırma imkânını buldu*". Bkz. Murat Belge, **12 Yıl Sonra 12 Eylül**, İstanbul: Birikim Yayınları, 1992, s.27.

¹¹⁰⁸ Ulusu hükümeti kurulduktan sonra Hürriyet Gazetesinin görüşünü yansıtan şu cümleler bir örnek olarak zikredilebilir. "*...Hemen belirtelim ki, dünün kötü politikacıları devletin iskeletini oluşturan bürokrat ve teknokratın yerine militan yerleştirmeyi iş edinerek, iktidar kimde ise 'devlet benim' fikrine kapılarak ve ondan da öte çok kere hizmet yerine laf üreterek bu sonucu sağlamış bulunmaktadır... Hedef politikayı değil, çirkinleşen politikacıyı tasfiyedir... Ulusu hükümeti, bizi demokrasiye götürecek hükümettir. Özlenen demokrasiye*". Görüldüğü gibi sivil siyaseti kötülemekte Evren'e yüklenmek biraz haksızlık oluyor, basın da bu dönemde iyi bir sınav verememiştir, bkz. "*Bu hükümet*", **Hürriyet**, 22 Eylül 1980.

dönemde aldı. Hukuku ayaklar altına alan birinin, fahrî hukuk doktorası payesi alması Türk üniversite camiası adına düşündürücüdür.¹¹⁰⁹

“Gevşemeyin” komutuna uyan tüm siyasi çevrelerin beklentisi MGK’nin 24 Nisan 1983 tarih ve 18027 sayılı Resmi Gazetede neşredilen 76 nolu kararıyla, siyasi faaliyetlerin serbest bırakılmasıyla birlikte kuvveden fiile dönüştü. 76 nolu karar siyasi faaliyetlerin serbestçe yapılabileceği yönünde irade beyan ederken 2. maddesiyle devam edecek yasakların altını çiziyordu. Dört alt başlık halinde sıralanan yasakların ilk ikisi yeni bir şey getirmeyen tekrarlanan hususlardan iken kuşkusuz en önemli yasak dördüncü başlıkta düzenlenen yasakmış gibi gözüküyor.¹¹¹⁰ 5 Nisan 1983 tarih ve 2812 sayılı kanunla seçmen kütüklerinin düzenlenmesi; 22 Nisan 1983 tarih ve 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu’nun ardından gelen 76 sayılı kararda şu ifadelere yer veriliyordu:

1. Siyasi Partiler Kanunu 24 Nisan 1983 günü Resmî Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiş bulunmaktadır. Bu itibarla, siyasi parti faaliyetlerinde bulunmayı yasaklayan Milli Güvenlik Konseyinin 70 Numaralı kararı, yürürlükten kaldırılmıştır.

Bundan sonra vatandaşlar, kurulacak ve tercihlerine göre girecekleri siyasi partiler içinde siyasi faaliyette bulunma hakkına sahip olacaklar, seçme ve seçilme hakkını ise seçim kanununun yayımlanmasını müteakip yapılacak ilk milletvekili genel seçim çalışmalarısıyla kullanmaya başlayacaklardır.

2. Milletçe tarihimizin güven ve huzur dolu dönemini devam ettirme kararlılığı içindeyiz. Devletin korunması, Milletin bölünmez bütünlüğünün devam ettirilmesi ve demokrasiye geçişin kesinleşmesi temel hedefimize ulaşabilmemiz için aşağıdaki yasakların devamı zorunlu görülmektedir.

a. 2553 Sayılı Kanunla feshedilmiş bulunan, siyasi partilerin eski mensuplarınınca, partilerini veya şahıslarını savunma amaçlı da olsa, 12 EYLÜL 1980 öncesinde benzer çekişme ve çatışmaların aralarında yeniden canlandırılmasına sebep olacak ve bunların dışındaki kişilerce böyle bir ortamın oluşmasını teşvik ve tahrik edecek yazılı veya sözlü beyanda bulunulması,

b. Yeni partilerin ve mensuplarının, gerek kuruluş gerekse ilk milletvekili genel seçimleri sırasında, kamuoyuna tanıtılmaları için yapılacak çeşitli faaliyetlerde, feshedilmiş siyasi partilere ve mensuplarına ilişkin olarak suçlayıcı, methedici veya savunucu nitelikte yazılı veya sözlü beyanda bulunulması,

c. 12 EYLÜL 1980’den bu yana ve bundan sonra Milli Güvenlik Konseyinin karar, bildiri ve icraatı ile Cumhurbaşkanının halkı aydınlatmak için yurt içindeki yaptıkları ve yapacakları gezilerdeki beyanlarının ve 1402 sayılı Sıkıyönetim kanunu çerçevesinde Sıkıyönetim Komutanlarının koydukları yasaklar ve aldıkları kararlar ve beyanlarının tartışma ve eleştirme konusu yapılması.

d. Anayasa’nın geçici 4’ncü maddesinin (a) bendi ile kendilerine özel yasak getirilen kişilerce, Türkiye’nin geçmiş veya gelecek siyasi ve hukukî durumuyla ilgili olarak sözlü veya yazılı beyanda bulunulması,

3. Bu karar ile konulan yasaklara uymayanlar hakkında, fiilleri başka bir suçu oluştursa dahi, ayrıca 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun 16’ncı maddesi uyarınca yasal işlem yapılacaktır.

¹¹⁰⁹ Aslında üniversitenin bu tavrı yadırgatıcı değildi; nitekim üniversite yönetimi darbeye desteğini hemen vermişti, bkz. “İstanbul Üniversitesi: Yeni yönetimi destekliyoruz”, **Milliyet**, 15 Eylül 1980.

¹¹¹⁰ Konuşma 15 Ocak 1981’de Konya’da yapılmıştı. Evren’in sözleri aynen şöyleydi: “Bize Allah razı olsun, bunları düzeltiyorsunuz diyeceklerine, acaba ne zaman gidecekler bunlar, diye dört gözle bakıyorlar. Gideceğiz.. Gideceğiz.. Onlar tencereyi pislemişlerdi. Biz temizledik. Yeniden tencereyi verelim, yeniden pisletsinler.. İstedikleri bu.. “. Bkz. Muammer Yaşar, **Paşalar Politikası**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990, s.57.

Bilindiği gibi ünlü “*tencereyi pisletenlere yeniden tencereyi emanet etmeyeceğiz*” şeklindeki konuşmayla geleceğini haber veren siyasi yasaklarla, 12 Eylül öncesi faaliyette olan partilerin liderlerine ve önde gelen yöneticilerine beş ve onar yıllık siyaset yapma yasağı getirilmişti. 76 nolu kararla bu hususun altı bir kez daha çiziliyor; aksi takdirde yine her bildirinın klasikleşmiş sonuç cümlesinde yer alan 1402 sayılı yasanın 16. maddesi uyarınca, fiil, başka bir suç oluşturursa bile ayrıca işlem yapılacağı vurgulanıyordu.¹¹¹¹ Nihayetinde kimlerin yasaklı oldukları hususunun tartışma dışında bırakılması amacıyla bu isimleri belirtir bir tebliğ İçişleri Bakanlığı tarafından saptanarak Resmi Gazetenin 29 Nisan 1983 tarih ve 18039/II. mükerrer sayısıyla yayımlandı.

Kenan Evren yurdun dört bir tarafında ve radyo-televizyon konuşmalarında, basına verdiği demeçlerde, siyasi faaliyetlerin serbest bırakılmasından sonra yasaklı kapsamına giren ve kendisine cevap verebilecek durumda olmayan eski liderleri suçlamaya devam edecekti.¹¹¹² Evren’in suçlamalarının ana eksenı; eski liderlerin alışkanlıklarından vazgeçemedikleri, halen ve el altından halkı birbirine karşı düşmanlığa teşvik eden çalışmalar içinde buldukları iddiasını içeriyordu. Usulünce kurulacak partilerin MGK onayından geçtikten sonra genel seçimlere gidileceği bunun tarihinin de 6 Kasım 1983 olduğu, bizzat Evren tarafından açıklanıyordu. Depolitizasyon sürecinin tamamlanması için, gerekli ideolojik formasyonu da bulmuşlardı. Evren 19 Mayıs 1983’te yaptığı konuşmada, memlekette Atatürkçülükten başka ideolojilere yer olmadığını söylüyordu.¹¹¹³ İşin garibi tüm bunlar olurken Avrupa ve ABD’deki resmi çevreler, Türkiye’de gerçekten de demokrasinin yeniden inşa edildiğini zannediyorlardı.

---

¹¹¹¹ Aslında kurumsal manada siyasi partilerin muhatap alındığı ve sonrasında kapatıldıkları bir evre öncesinde yapılan bu konuşma, bireysel temelde eski siyasilere de yasak geleceğini haber veriyor gibiydi. Ancak yapıları bir anlamda hoş görmeye davet eden Barlas’ın şu yorumu dönemin basınının tavrını görmek bakımından dikkat çekicidir: “*Türkiye için siyasi partilerin kapatılması, kendi kendini feshetmesi veya lâğvedilme, görülmedik olay değildir*”, bkz. Mehmet Barlas, “*Açılan ve Kapananlar*”, **Milliyet**, 17 Ekim 1981.

¹¹¹² Ecevit’le yabancı yayın organlarının yaptıkları röportajlar konseyin, dolayısıyla Evren’in tepkisini çekiyordu. Bazen bu röportajlar hayali de olabiliyorlar, Ecevit’ten habersiz ve onun ağzından yayımlanabiliyorlardı. Bu çerçevede Evren, Ecevit’i kastederek memleketi dışarıya jurnalleme suçlaması yöneltiyordu, bkz. “*Müdahaleci davranışları şiddetle reddediyoruz*”, **Hürriyet**, 23 Nisan 1982.

¹¹¹³ Evren’in sıkça Atatürk ve Atatürkçülükten söz açması; Atatürk’ü tek rehber, Atatürkçülüğü ise tek ideoloji olarak takdim etmesine rağmen bu açıdan en çok yine kendilerini Atatürkçü olarak tanımlayan çevrelerden tenkit alması ilginçtir. Nadir Nadi’nin çoğunlukla altmışlı ve yetmişli yıllarda yazdığı yazıları bir araya getirerek kitaplaştırdığı şu eser, örtülü bir 12 Eylül eleştirisidir. Her ne kadar Nadi de 12 Eylül’ün yapılaş gereçlerini onaylıyor olsa da (Nadir Nadi, “*Sakin Yapmayın*”, **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1981) kitap baştan sona okunduğunda bu kanaate varılıyor. Bkz. Nadir Nadi, **Ben Atatürkçü Değilim**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1983, ss.163–165. Baskın Oran’ın şu sözleri anlamlıdır: “*12 Eylül cuntası Atatürk’ün açtığı kurumları kapatırken ya da yozlaştırırken bunu hep “Atatürkçüyüz!” sözünün arkasına sığınarak yaptı. En çok Atatürk heykelinin dikildiği dönemin bu zamana rastlaması tesadüf değil*”. Bkz. [http://baskinoran.com/roportaj/Hayvan-Emrah-KEvren\(Eylul05\).pdf](http://baskinoran.com/roportaj/Hayvan-Emrah-KEvren(Eylul05).pdf) (Erişim: 23.09.09).

Kapatılmış olsalar da tüm partilerin tabanı dört gözle yeni partisinin hangisi olduğunu çözmeye çalışmak için sabırsızlıkla beklerken; askerler de angaje olabilecekleri bir partiyi teşekkül ettirme çabaları içine girdiler.¹¹¹⁴ Partiyi kim kuracaktı, nasıl örgütlenecek, hangi cenaha dayanacaklardı? İşte 1983 yılının 24 Ağustos’una kadar verilen sürede hep bunlar konuşulacak ve tartışılacaktı.

A. MGK Vesayetinde Partili Demokrasiye Geçiş Sancıları

Yeniden siyasi faaliyetlere başlanmasına izin verilmesiyle birlikte üç temel mesele ortaya çıktı. Birincisi; askeri idarenin icazetinde bir parti kurulması tasarlanıyordu; bu parti nasıl kurulacaktı, kim kuracaktı? İkincisi merkez sağda kapatılan AP’nin yerine kurulacak parti nasıl olacaktı, faaliyetlerine izin verilecek miydi? Üçüncüsü henüz partisi kapatılmadan önce CHP Genel Başkanlığından istifa etmek suretiyle¹¹¹⁵ yeniden gazeteciliğe dönerek siyaset yapabileceğini uman ancak yazı ve demeçleri sebebiyle birkaç kez tutuklanıp cezaevine konulan Ecevit’in direktifiyle yeni ve gerçek anlamıyla demokratik sol çizgide bir parti kurulabilecek miydi?

Kuşkusuz 12 Eylül’ün vurduğu darbe üç noktada çok yıkıcı olmuştu. İlki, siyaseti çok dar alana ve imtiyazlı küçük bir zümrenin inhisarına bırakan; geniş kitleleri depolitize etme çabasıyla hazırlanan son derece devlet eksenli anayasayken; ikincisi başta en köklüsü CHP olmak üzere tüm siyasi partileri kapatmasıdır. İleride asıl kıyametın kopmasına yol açan son büyük darbeyse; beş ve onar yıllık siyaset yasağı konulan başta partilerin liderleri olmak üzere oldukça kalabalık ve deneyimli bir kadroyu siyasetin dışında bırakmasıdır.¹¹¹⁶ Diğer parti liderleri bir tarafa, yetmişlerin

---

¹¹¹⁴ Siyasi alanda yapılan bir tür mıntıka temizliği sonrasında başlatılan bu faaliyetin başarısızlığa uğraması âdeta kaçınılmazdı. Partilerin hukuken kapatılmalarına rağmen geride bıraktıkları geniş tabanı arkasına alabilecek böylesi bir parti kurma işine memur edilen Bülend Ulusu’nun bu gerçeği görerek Demirel’le temasa geçmeye çalışması tam anlamıyla bir çelişki olarak nitelendirilebilir. Nitekim Demirel özellikle bu hususu vurguluyordu: “*Hem bizi yasaklayıp, hem de işbirliği imkânı aramanın çelişkili olduğunu ifade ettik*”. Bkz. Donat, **Buyruklu Demokrasi 1980–1983**, s.319.

¹¹¹⁵ Ecevit’in CHP Genel Başkanlığından istifası parti içindeki kurmaylarından bile gizlenerek, danışılmaksızın yapılmıştı ve tam bir şok yaratmıştı. Ancak Ecevit’in istifa etmesini bile MGK Genel Sekreterliği siyasi maksatlı bir eylem olarak tavsif etti. Bu kararın açıklanmasının kişisel bir istifa kararının duyurulması amacını aştığı ileri sürülüyordu, bkz. “*Ecevit CHP Genel Başkanlığından Çekildi*”, **Milliyet**, 31 Ekim 1980.

¹¹¹⁶ Olayların kişilerin değil, nesnel süreçlerin ürünü olduğu gerçeğinin görülmemesinin bir sonucu olan bu gelişmeye karşı ilk itirazlardan biri yine Ilıcak tarafından yapılıyordu. Ilıcak, yasaklamalarla bir yere varılamayacağı tezini işlerken, tasfiyenin zaman içinde halk tarafından yapılmasına imkân tanınması gerektiğini ileri sürüyordu. Bkz. Nazlı Ilıcak, “*Kusur insanlarda mı, müesseselerde mi?*”, **Tercüman**, 27 Ağustos 1982, Nazlı Ilıcak, **Makaleler-82**, ss.272–274.

Türkiye'sine damgasına vuran dört liderin yeni dönemde siyaset yapamayacak olmaları, Türkiye'de iç siyaseti son derece renksiz ve heyecansız kıldı. Başta Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş olmak üzere, siyasetin içinden yetişen önemli bir kitlenin yok sayılmaya çalışıldığı, yeniden siyasete dönüş süreci, kuşkusuz sanıldığı kadar kolay olmayacaktı, olmadı da.

Olmadığının en önemli delili yine Evren'in demeçlerinde saklıdır. Evren, eski siyasîlere yönelik olarak yaptığı mutad kötülerle bu süreç içinde de adı geçenlerin dahil olduğunu açıkça dile getirdi. Yetmişli yıllara yönelik olarak koydukları teşhis, ülkede istikrarın önündeki en büyük engelin lüzumundan fazla partinin varlığıydı.¹¹¹⁷ Onlara göre Türkiye'deki siyasi sistem çok partili değil; pek çok partili sistemdi. Seçim sisteminin azizliği neticesinde, küçük oy oranlarına sahip partiler; yükte hafif ama pahada ağır kalarak, hak etmedikleri nüfuza sahip oluyorlardı. Siyasi partilerin iki en fazla üç parti olarak siyaset arenasında faaliyet gösteren asgarî müştereklerde birleşmiş olmaları en büyük özelemleriydi. Bu nedenle Evren ve arkadaşları, partilerin kuruluşları, programı ve kadrolarıyla vücut bulacakları evrede MGK'nın veto müessesesini çalıştırmakta kararlıydılar.¹¹¹⁸

Öncelikli olarak, 12 Eylül boyunca meydanın kendilerine kalmış olmasının etkisiyle, kitlenin psikolojik sarsıntı yaşadığı dönemdeki *kurtarıcı* kimliklerine güvenerek arkasında durduklarını gösterecekleri bir partinin kurulması için çalışmaya; bazı isimleri çalıştırmaya başladılar. Amaç, kendilerince 12 Eylül felsefesini yaşatacak; ona sahip çıkacak; yetmişli yıllardaki partililik illetinden uzak duracak bir partinin

---

¹¹¹⁷ Fakat darbeciler şunu hesap edemediler: 1965'te ve 1969'da tek başına iktidarlar dönemi yaşayan AP'de bile salt çoğunluğun ancak 14 fazlası üzerinde sandalye kazanımı, parti içindeki aykırı seslere kulak verilmesine neden olmuştu. Parti disiplini diye bir şey kalmadığı tenkidi doğruyken, bu kez arkasında tam anlamıyla halk desteği olmayan ANAP hükümetleri dönemi yaşanmaya başlayacaktı. Dönemin Sıkıyönetim Koordinasyon Kurulu Başkanı E. Korg. Bölügiray, bu noktada şu özeleştiri yapıyordu: "12 Eylül öncesi bu yakınmalara karşın 12 Eylül yönetimi; eski partileri kapatarak, vetolarla seçkin politikacıları dışarıda bırakarak, ivedilikle sağdan, soldan toplanan kişilere yeni partiler kurdurarak, yeni bir **rejim bunalımının** temelini atıyordu". Bkz. Nevzat Bölügiray, **İşte Sivil Cumhuriyet**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1993, s.15.

¹¹¹⁸ Planlanan: merkez sağda münavebeli olarak iktidar olacak iki partiyle, sürekli muhalefette kalacak sosyal demokrat bir partinin kurulmasıydı. Süreç öylesine işletildi ki ilk evrede Başbakanlıktaki üç odadan üç kişi parti kurmaya soyundular. Başbakan Bülend Ulusu, Başbakan Yardımcısı Turgut Özal ve Başbakanlık Müsteşarı Necdet Calp. Dönemin Sıkıyönetim Koordinasyon Kurulu Başkanı E. Korg. Nevzat Bölügiray, bunun büyük bir hata olduğunu itiraf ediyordu. Bölügiray şunları söylüyor: "Belki de çelişkimizin çözüm yolu: çoğulcu, katılımcı ve özgürlükçü tam bir demokratik yapılanma içinde, şiddete kapalı olan, her türlü görüş, düşünce ve eğilimdeki örgütlenmeyi serbest bırakmaktır. Şeriatçı, Nakşibendî, İslâmcı ya da komünist partileri ile demokratik bir düzen, belki de tüm korkularımıza karşın, ülkemizin çok sesli, ama kavgasız, çatışmasız bir ortama kavuşmasına yardımcı olabilir. Belki... ". Bkz. Nevzat Bölügiray, **Sokaktaki Askerin Dönüşü** (12 Eylül Yönetimi Dönemi), İstanbul: Tekin Yayınevi, 1991, s.224.

iktidara gelerek uzun süreli bir geçiş döneminin atlatılmasının sağlanmasıydı.¹¹¹⁹ Bu iş için kafalarındaki isim, üç yıldır birlikte çalıştıkları, 11 Temmuz tarihli birinci müdahale kararı ertelenmeseydi Deniz Kuvvetleri Komutanlığını sürdürerek MGK üyesi olacakken emekliye sevk edilen Başbakan Bülend Ulusu'ydu. Ulusu'nun bu işi kotarabileceğinden emin gözüken konsey, yanına partilikten anlayan itimat ettikleri isimleri vermekte tereddüt etmediler. Yaklaşık dört ay içinde tüm illerin en az yarısında örgütlenecek; örgütlendiği illerin ilçelerinin de en az yarısında örgütünü kuracak, en az otuz kurucu üyesini konseye onaylatacak olan her parti seçimlere katılabilecekti.

Merkez sağın oylarına talip olarak, Bülend Ulusu liderliğinde kurulacak olan partinin çalışmaları büyük hayal kırıklıklarıyla yürütülüyordu. Sıkıntı iki noktadan kaynaklanmaktaydı. İlki, Bülend Ulusu'nun halen süren başbakanlığıyla, parti kurma faaliyetlerinin ikisini birden yürütmede gösterdiği zafiyet, ikincisi ise kimin kapısı çalınırsa hemen herkesin Demirel'den alınacak icazet olmaksızın AP oylarının hiçbir şekilde Ulusu'nun partisine akmayacağı yönünde kanaat arz etmesiydi.¹¹²⁰ Bu kanaati belirtenlerin sayıları arttıkça, konseyin pek onaylamamasına rağmen Ulusu'nun Demirel'le görüşme çabası içine girmesi kaçınılmaz oldu. Görüşmeyi gizli tutmaya çalışan Ulusu'ya rağmen Demirel, hiçbir gizli kapaklı işin içinde bulunmayacağını iletiyor; hatta daha da ileri giderek davet edilirse gidip görüşebileceğini, öyle arka kapılardan giriş çıkış yapmayacağını, bilakis içeride ne görüşüldüğü sorusu geldiğinde ise açıkça basına beyanat vereceğini bildiriyordu.¹¹²¹ Demirel, konseyin kurdurmaya kararlı olduğu partinin eski partisinin tabanına dayanmaya mecbur olduğunu biliyor; kendisini siyasi yasaklı durumuna düşürenlerin, sonunda kendisine muhtaç hale geldiklerini görerek keyifleniyordu. Ulusu ise tüm bu açmazlar karşısında siyasete bir parti lideri olarak girme hevesini gittikçe yitirmeye başlamıştı.¹¹²²

---

¹¹¹⁹ Ancak seçtikleri isim sanki Özal'ın yardımcısıymış gibi duran Ulusu'ydu. Görsel ve yazılı basında icraatın başı gibi demeç veren, milletlerarası toplantılara katılan, adını kamuoyunun zihnine nakşeden Özal'dı. Bkz. Yaşar, **Paşalar Politikası**, s.60.

¹¹²⁰ Demirel ünlü "*Tapulu arazime gecekonduyu yaptırmanın*" cümlesini bu yıllarda sarf etti. Merhum gazetece Şakir Süter'e verdiği bir röportajda Demirel, bu sözleri söylemesine neden olan durumu şöyle açıklıyordu: "*O tapu lâfi Adalet Partisi'nin kapanmasından sonra yeni kurulan partilerle ilgilidir. Birtakım partiler çıkıp 'Biz Adalet Partisi'nin devamımız' deyince, ben o zaman çıkıp 'tapulu arazime gecekonduyu yaptırmanın' dedim*". Bkz. Şakir Süter, **Merkez Sağ'da Tapu Kavgası**, İstanbul: Maviyağaç Yayıncılık, 2004, s.32.

¹¹²¹ Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.225.

¹¹²² Ancak Demirel, Özal faktörünü göz ardı ediyordu. Henüz yasaklı olduğu dönemde açıkça yasakları ihlâl edersesine DYP'ye oy istediği kitlenin bir önceki seçimde ANAP'a oy verdiğini bilerek şunları söylüyordu: "*O zaman yapacağımız başka bir şeyiniz yoktu biliyorum, ama şimdi öyle değil*". Bkz. Hasan Cemal, **Tarihi Yaşarken Yakalamak**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987, s.266.

Siyasi yasakların getirilmesiyle birlikte, eski siyasetçilerin mecburen köşelerine çekilecekleri beklentisi içindeki MGK'nın bu beklentisinin zaman içinde ne kadar anlamsız kaldığı görülecekti. Demirel, örgütüyle sürekli irtibat halinde bulunuyor; dağılmamaları için en küçük ilçeden bile gelen eski AP'lileri kabul ediyor; bütün gün Türkiye'nin değişik yerlerindeki partilileri arayıp en azından hal hatır sormayı ihmal etmiyordu. Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun'un ancak ve ancak partilerin tüzel kişiliklerini ortadan kaldıracağını, örgüte ve sempatizanlarına ise dokunamayacağını idrakindeydi. Yakın çevresine sıkça gönderdiği mesaj: "*aman dağılmayın*" şeklindeydi. Yeni dönemin kendine has stratejisi olacağını biliyordu. Askeri dönemden geçen bir ülkedeki kimi hassasiyetleri gözetmeksizin yapılacak bir toparlanma hareketinin daha doğmadan ezileceğinin farkındaydı. Ulusu çevresinden gelen, destek talepleri karşısında takındığı şeffaflık politikası, örgütün de, Demirel inisiyatifinin ne düzeyde olduğunu anlaması bakımından önemliydi. Demirel, kendisine gelen tabanın teveccühünü kendilerine yöneltmesi isteklerini bu yüzden doğrudan geri çevirmiyor; gücünün ne seviyede olduğunu göstermesi bakımından yararlı buluyordu.¹¹²³ Bir taraftan yeni parti kurma çalışmaları için yakın çalışma arkadaşlarına çeşitli öğütler veriyordu. Bunların en önemlisi kuşkusuz 27 Mayıs'tan sonraki geçiş döneminde çok yararlı olan *Gümüşpala Modeli*di. Partinin başına bir paşa, tercihen emekli bir orgeneral, geçirilecek, konsey tahrik edilmeyecekti. Demirel'in kafasında iki isim vardı. Biri 12 Mart döneminin etkili generallerinden E. Org. Turgut Sunalp, diğeri ise 1977'de yaşanan Kara Kuvvetleri Komutanı atama krizi münakaşalarında AP'nin tercihi olarak takdim edilen E. Org. Ali Fethi Esener.¹¹²⁴

İlk olarak, Turgut Sunalp'e, kurulacak partinin başına geçmesi teklifi yapıldığında Sunalp bu tekliften ürkmüştü. Ulusu'nun bıraktığı yerden devam ettiği parti kurma çalışmaları esnasında ona da bu hareketin başarısının Demirel'le kurulacak irtibata bağlı olduğu söylenmiş; bir müddet bu sözleri kulak arkası eden Sunalp, sonunda AP tabanını partisinde toplamanın tek yolunun bu olduğu konusunda ikna

¹¹²³ Tanju Cılızoğlu'yla yaptığı bir söyleşide kurduğu şu cümleler bu çerçevede değerlendirilebilir: "*Şimdi bakınız, siyasi partileri kapattığımız. Eeeee... arkasındaki milyonları ne yapacaksınız? Eğer bu milyonlar o siyasi partilerin arkasından gitmek suretiyle yanlış yapmışlarsa, otuz, kırk yıl yanlış yapmışlarsa, acaba bu defa yaptıklarının doğru olduğu nereden belli? Yani onları ülke dışına ihraç edip, ülke dışından insan getirmiş değilseniz. Partiyi kapatıp tabelâsını alıyorsunuz. 1980 öncesi Türkiye'sinde siyasi partiler yelpazesinde boş yer yok ki, onları kapattınız, yeni bir yelpaze yapamazsınız. Yelpaze bir tanedir*". Bkz. Tanju Cılızoğlu, **Demirel** (Zincirbozan'dan bu güne demokrasi mücadelesinde), Yayınlandığı Yer Belirtilmemiş: Matay Ltd. Şti. 1988, s.88.

¹¹²⁴ Sunalp'ın Gümüşpala Modeline itirazına karşın Ali Fethi Esener bu işe pek hevesliydi. Lâkin parti yönetmekle, kışla yönetmek arasında bir fark görmüyordu. Eski Hava Kuvvetleri Komutanlarından Emin Alpkaya'ya karşı sarf ettiği şu sözler ilginçtir: "*Seninle çalışmam, burada tek bir komutan olur, o da benim, ben hazır ol, dediğimde, herkes hazır ola geçmelidir, onun için seni çiziyorum*". Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.302.

olmuştu.¹¹²⁵ Lâkin yeni parti için destek isterken birdenbire Demirel'in partisinin başına geçmesi önerisi karşısında onun da aklına Ragıp Gümüşpala geldi. Sunalp, bir taraftan emanetçi genel başkan modeline karşı soğuk dururken, bir taraftan da kurmaya çalıştığı partisinin arkasında konseyin tam desteğinin olacağını hesap ediyor; Demirel'e rağmen nasıl olsa bu destekle başarılı olacağını düşünüyordu.¹¹²⁶ Siyasete iddialı girmeye hazırlanan Sunalp açısından, emanetçilik onur kırıcıydı. Bu nedenle böylesi bir modele sıcak bakmama temayülüne girdi.

Ali Fethi Esener açısından ise herhangi bir sorun yoktu. Gümüşpala gibi rol oynayacağını bizzat kendisi vaat ediyordu. Esener Paşa'nın yeni partiyi kurmadaki hevesi, Demirel ve çevresine umut verdi ancak bir şeyi ihmal ediyorlardı. Ali Fethi Esener, partinin başına geçirilecek herhangi bir emekli orgeneral değildi ve Evren'in askeri kariyeriyle kesişen hatta çatışan bir evveliyatı vardı.¹¹²⁷ İnsan ilişkilerinde bu tür yaşanmışlıkların büyük önemi vardır. Daha öncede belirtildiği gibi 1977'de Namık Kemal Ersun'dan boşalan Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Korutürk'le Demirel arasında başlayan bir inatlaşmayı da doğurmuştu. Bilindiği gibi ordudaki atama hiyerarşisi çok istisnaî koşullar olmadığı müddetçe kıdem ve sicile dayanır. Buna göre, herkes bilir ki, yaş haddini doldurmadığı takdirde Kara Kuvvetleri Komutanları genellikle 1. Ordu Komutanlığı yapanlardan, Deniz Kuvvetleri Komutanları, Donanma Komutanlarından, Hava Kuvvetleri Komutanları ise 1. Taktik Hava Kuvveti Komutanlarından ya da Harp Akademileri Komutanlarından olur. İşte 1977 atama krizi istisnaî bir durumu ortaya çıkarmış, Kıbrıs Savaşından sonra kurulmuş mevcudu henüz 15.000'i geçmeyen yeni bir ordu olan Ege ya da 4. Ordu Komutanı Kara Kuvvetleri Komutanı olmuştur. Kıdem sırasına göre Kara ordusundaki orgeneraller o tarihte Adnan Ersöz, Şükrü Olcay, Ali

---

¹¹²⁵ Sunalp, Çölaşan'a verdiği bir demecinde: siyasete girme yönündeki teklifin bizzat Evren tarafından yapılmasını; Evren'in prestijinin doruk noktasında bulunması sebebiyle, Demirel'in desteğini o zaman için çok lüzumlu görmediği imasında bulunuyor. Bkz. Emin Çölaşan, **Biz Kırk Kişiyiz Birbirimizi Biliriz**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987, s.328.

¹¹²⁶ Yalçın Doğan, partilerin birer birer kuruluş dilekçelerini İçişleri Bakanlığına verirken, bakan Çetiner'in MDP için hayırlı olsun dilekleriyle, kuruluş dilekçesini *partimiz* lâfzını kullanarak teslim alırken diğer partiler için *partiniz* sözcüğünü kullanmasını. Dil sürçmesi olduğu yönünde herhangi bir açıklama gelmediğine göre MDP'nin askerlerin partisi olduğunun tescili olarak yorumluyordu, bkz. Yalçın Doğan, "*Parti manzaraları*", **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1983.

¹¹²⁷ Kuşkusuz Evren'in yükselişinde tesadüflerin payı büyüktür. Ordudaki gelenek önceleri Genelkurmay Başkanlığına giden yoldaki Kara Kuvvetleri Komutanı seçiminde 2. Ordu Komutanlığını ön plana getirmişse de, sonraları İstanbul, Ankara'nın siyasi merkez olmasına rağmen sermayesinin gücüyle ön plana geçiyordu. Ankara'ya yakınlık sayesinde 2. Ordunun önem hiyerarşisindeki yerini 1. Orduya bırakmasıyla birlikte genellikle Gürler hariç artık Kara Kuvvetleri Komutanları hep 1. Ordu Komutanlarından çıkmaya başlamıştı. Ege Ordu Komutanlığı'ndan Genelkurmay Başkanlığına kadar gelen tek isim Evren'dir. Bkz. Yalçın Küçük, **Kurtuluş Yazısı**, Ankara: Başak Yayınları, 1992, ss.107-108.

Fethi Esener ve Kenan Evren olarak sıralanıyorlardı. Görüleceği üzere ordu hiyerarşisinde Esener, Evren'den daha kıdemliydi.¹¹²⁸

Demirel ve çevresi şimdi geçmişte, aralarında kendi inisiyatiflerinin dışında bile olsa örtülü bir rekabet yaşamış olan biri emekli iki orgeneral karşı karşıya getiriyorlardı. Üstelik Evren nazarında siyasilerle içli dışlı olmuş komutanlar pek hoş karşılanmıyordu. Evren'e göre Esener, geçmişte kurduğu iyi ilişkiler nedeniyle siyasi iktidarın ordu teamüllerine müdahale etmesine sebebiyet vermiş, bu yolla Genelkurmay Başkanlığına giden yolu açmaya çalışmış biri olarak şimdi de yine Demirel'in oyununa âlet oluyordu.¹¹²⁹ Diğer taraftan arkasında durup iktidar yapmayı planladıkları bir parti gündemdeyken, eski AP oylarına talip, başında emekli bir paşanın bulunduğu, Demirel'in de "*işte benim partim budur*" dediği bir partinin planlarını altüst edeceğinin de farkındadır. Tüm bunlara rağmen parti Demirel'in AP'nin propaganlarında sıkça dillendirdiği *Büyük Türkiye* şiarından müphem olmak üzere, Büyük Türkiye Partisi (BTP) 20 Mayıs 1983'te Ali Fethi Esener'in genel başkanlığında kuruluş dilekçesini İçişleri Bakanlığına vererek kuruluyordu.¹¹³⁰

120 yıldır kesintisiz sürerken sekteye uğramış partili hayatın 19 aylık bir aradan sonra yeniden başladığı 16 Mayıs 1983 tarihi, Türk siyasi tarihi açısından çok önemlidir. Siyasi parti kurma faaliyetlerine izin verilmesinden sonra kurulan ilk parti Turgut Sunalp'ın Konseyden icazetli Milliyetçi Demokrasi Partisi'dir.¹¹³¹ Konseyin beklentilerinin ve telkinlerinin tersine ardı ardına başka partiler de kuruluş dilekçelerini İçişleri Bakanlığına vermeye başladılar. 20 Mayıs 1983'te BTP, Anavatan Partisi,

¹¹²⁸ Kıdem sadece ordu içinde değil sonrasındaki tüm girişimlerde de kimi zaman çeşitli rahatsızlıklar yaratıyordu. Sözgelimi eski Hava Kuvvetleri Komutanlarından Emin Alpkaya, Esener'in Genel Başkanı olacağı BTP'ye davet edildiğinde şunları söylüyordu: "*Esener'in genel başkan olacağını öğrenince itiraz ettim. Ben kuvvet komutanlığı yapmışım. O ise, ordu komutanlığından gelen bir askerdi*". Bkz. Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.301.

¹¹²⁹ Evren, Esener'le yaptığı görüşmede aynen şu sözleri söylüyordu: "*Sen orgeneralsin ve ordu komutanlığı yaptın. Politikacıların oyununa gelmeni istemeyiz. Seni bir süre kullanıp sonra atacaktık*". Bkz. Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.304. Demirel'in Esener tercihinin arkasında yatan en önemli sebep; dönemin general kuşağının hemen hepsinin 27 Mayıs'ta albay-yarbay rütbelerinde oluşu; ve gerek 27 Mayıs, gerekse 12 Mart'ın bir tarafında yer almalarıydı. Demirel bir dönem, Esener'i bu kuşak içinde kendisine en yakın ve güvenilir komutan olmasından dolayı Aslanlı Kapıya giden yola sokmuş gibi gözüküyor. Bkz. Muammer Yaşar, **Paşalar Politikası**, s.11.

¹¹³⁰ Kuruluş dilekçesinin teslimi sonrasında Esener'in verdiği demecin en kritik cümlesi: "*12 Eylül Harekâtının sarsılmaz savunucuları*" olduklarıydı, bkz. "*12 Eylül Harekâtının savunucusuyuz*", **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1983.

¹¹³¹ MDP yeni dönemin ilk, Türk demokrasi tarihinin ise 94'ncü partisiydi. Bu arada Hüsamettin Cindoruk ve Mehmet Gölhan'ın Turgut Özal'la görüşerek Büyük Türkiye Partisi'ne katılma çağrısında bulunmaları ilginçtir. Evren'in eski AP'li Ferruh Bozbeyle ve Aydın Yalçın'la ayrı ayrı görüşmesi de ilginçtir. Demirel muhalifleri olarak bilinen bu iki isimden Sunalp'e destek istendiği kuşkusuz hâkimdi, bkz. "*İlk parti kuruldu*", **Güneş**, 17 Mayıs 1983.

Halkçı Parti kuruldu.¹¹³² 6 Haziran 1983'te Yüce Görev Partisi (YGP)¹¹³³ ve Sosyal Demokrasi Partisi; 19 Temmuz 1983'te ise Refah Partisi kuruldu.

Partiler içinde BTP'nin özel bir yeri vardı. Yukarıda da belirtildiği gibi sayılan tüm sakıncalar, partinin siyasi hayatına izin verilmeyeceği doğrultusundaydı. Aslında Demirel de bunu seziyor, ancak iç ve dış kamuoyuna yeni rejimin karakterini ifşa edecek bir biçimde, partinin kapatıldığını göstermek istiyordu. Nitekim parti yeni anayasanın ve siyasi partiler kanununun öngördüğü biçimde yargı kararıyla değil, bir MGK kararıyla kapatıldı.¹¹³⁴ 11 günlük ömrü olan parti MGK'nin 79 sayılı kararıyla 31 Mayıs 1983'te kapatılıyordu. Kapatılma gerekçesi, feshedilmiş bir partinin devamı olmasına dayandırılırken, konseyin nispi rahatlama evresi olarak adlandırılabilirken dönemde aldığı sert bir kararı da önceliyordu. Türk siyasi hayatına Zincirbozan Hâdisesi olarak geçecek olan, yumuşatılmış tutukluluk, bir süre sonra 16 eski AP ve CHP'liye uygulandı.¹¹³⁵

Partiler birbiri ardına kurulmaya devam ediyordu. Büyük Türkiye Partisi'nin kapatılıp, yöneticileri hakkındaki geniş boyutlu siyasi yasakların başlamasından sonra oluşan mevcut boşluğu doldurmak üzere, Zincirbozan'daki tecride götürülürken Necmettin Cevheri'nin kullandığı otomobilin içinde, bu kez Doğru Yol Partisi kuruldu. Bu partinin ilk iki Genel Başkanının seçildiği memba ilginçti: Ahmet Nusret Tuna ve Yıldırım Avcı; her ikisi de konseyi zor durumda bırakacak biçimde Danışma Meclisi'nin içinden geliyorlardı. DYP'nin kurulmasıyla partiler kervanı durmadı. Bir müddet sonra, Yeni Düzen Partisi, Yeni Doğuş Partisi, Bizim Parti, Muhafazakâr Parti, Bayrak Partisi, Huzur Partisi ve Fazilet Partisi kuruldu. Bu partilerin faaliyetlerinin denetimi üzerinde konsey pek durmadı. Nitekim Huzur Partisi 1984'te Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılacaktı; kapatılma gerekçesi: lâikliğe aykırı faaliyetlerde bulunuyor olmasıyla gerekçelendiriliyordu. Doğru Yol Partisi'nin de kapatılan AP ve

---

¹¹³² Özal'ın açıklamasında öne çıkan cümleyse: “Siyasi mücadelenin tek yolu fikre hürmet” idi. Calp'in demecisiyse Türk solunun hali pür melâlini ortaya koyuyordu: “Birleşmeye her zaman açığız”, **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1983.

¹¹³³ Kendilerine Kemalist Atılımcılar ismini veren bir grubun önderliğinde kurulmuş; Genel Başkanlığını Baha Vefa Karatay üstlenmiştir, bkz. **Güneş**, 7 Haziran 1983.

¹¹³⁴ Partinin emanetçi genel başkanı Esener, daha Evren'le görüşmeden önce parti içindeki konumunu ilân ediyordu. Bu demeç gerçekten de MGK'nın partinin Demirel'in ve dolayısıyla AP'nin devamı olduğu yönündeki tezini güçlendiriyordu. “Kuracağım partiye Genel Başkan olmayacağım. İktidar olduğumuz takdirde Başbakan da olmayacağım. Ben kendimde bir tek misyon görüyorum. Partiyi kurarım, komünizm karşısında bir kadro oluştururum. Formasyonum, liderlik için kâfi değildir. Çünkü biz o işler için yetişmedik”. Bkz. Hulusi Turgut, **12 Eylül Partileri** (Bir Dönemin Perde Arkası), İstanbul: ABC Ajansı Yayınları, 1986, s.238.

¹¹³⁵ 122 günlük misafirlikten (!) sonra serbest bırakılan 16 ismin vebalini ilginçtir ki kimse üstlenmiyordu. Evren bile bu hususta şunları söylüyordu: “Ben şahsen siyasetçilerin Zincirbozan'a gönderilmesinden rahatsız oldum. Biliyorsunuz, seçimden önce onları serbest bıraktık”. Bkz. Muammer Yaşar, **Paşalar Politikası**, s.182.

BTP'nin devamı olduğu biliniyor; bu durum karşısında Evren ve arkadaşları duydukları rahatsızlığı sıkça dile getiriyorlardı. Nihayet Evren, Demirel ve şürekâsının uslanmak bilmez çabaları karşısında en sert demeçlerinden birini daha veriyordu: 1 Haziran 1983 tarihli Çorum konuşmasında Evren, halkın gözünün içine baka baka gerekirse seçimlerin ertelenebileceğini bile söyleyebiliyordu.¹¹³⁶

Tüm bu tehditlere rağmen siyaset kâh hızlı ve aşikâr; kâh sessiz, gizli ve derinden partileşme yolunda akmaya devam etti. Aslında Evren ve arkadaşlarının elinde çok daha etkili kozlar vardı. Gerek yeni düzenlenen Siyasi Partiler Kanununun geçici 4. maddesi, gerekse Milletvekili Seçimi Kanununun geçici 3. maddesiyle, partilerin seçimlere girme ve aday belirleme işlemlerini denetleyebileceklerinden, seçimi erteleme yerine bu mekanizmayı çalıştırmayı ustalıklı becerdiler.¹¹³⁷ Bilindiği gibi partiler kurucularını tasdik ettirmeden seçimlere katılamıyorlardı. Bu da en az 30 kurucu üyenin MGK vetosuna uğramadan onaylanmasına bağlıydı. Konsey işte tam bu noktada devreye giriyor, hangi parti seçimlere sokulmak istenmiyorsa o partinin kurucularından kimi zaman birkaçı, kimi zaman tamamına yakını veto ediliyordu.¹¹³⁸ Siyasi Partiler Kanununun ünlü geçici 4. maddenin tam metni şöyleydi.

GEÇİCİ MADDE 4 - Bu Kanunun yürürlüğe girmesi müteakip yapılacak ilk milletvekili genel seçimlerinin sonucunun Yüksek Seçim Kurulu tarafından ilânına kadar, Milli Güvenlik Konseyi;

Siyasi parti kurmak üzere İçişleri Bakanlığına verilen kuruluş bildirisinde adı yazılı bulunan parti kurucuları üzerinde incelemede bulunmak yetkisine sahiptir. Bu inceleme sonucunda bu görevler için uygun görülmeyenler hakkında Milli Güvenlik Konseyi, temelli kapatılan siyasi partilerin her kademedeki yöneticileri ile üyelerine parti faaliyetlerine katılma kısıtlılığı getiren Anayasanın 69 uncu maddesi hükümlerine dayalı olarak, üye tamsayısı ile karar alır. Bu suretle hakkında olumsuz karar alınan kurucu yerine, diğer kurucular tarafından yenileri önerilebilir.

Bu inceleme işlemi, kuruluş bildirisinin İçişleri Bakanlığına verilmesi ile birlikte partinin tüzelkişilik kazanması hakkını önlemez ve geciktirmez.

İçişleri Bakanlığı, kendisine verilen kuruluş bildirisi ve eklerinin (program ve tüzük hariç) birer örneğini yirmi dört saat içinde Milli Güvenlik Konseyi Başkanlığına ulaştırır. Milli Güvenlik Konseyi inceleme sonucunu ilgili partiye iletmek üzere İçişleri Bakanlığına ve aynı zamanda Cumhuriyet Başsavcılığına yirmi gün içinde bildirir.

¹¹³⁶ Evren, öylesine hiddetliydi ki, sıkça Demirel'e gönderme yaptığı trajikomik konuşmasında şu sözleri özellikle vurguluyordu: "Biz o partinin adının nereden geldiğini biliyoruz. Amblem olarak evvelâ arıyı seçtiler. Arı, eski o parti başkanının mezun olduğu üniversitenin amblemidir. Amblemelerini el yaptılar. Seçime gittiği zaman vatandaş mühürü alacak evet yerine basacak ya, mühür demirden yapılmış. Demiri ele bas, demir el olsun. Onun için bu işareti seçtiler. Bizî saf mı zannediyorlar". Hasan Cemal, **Demokrasi Korkusu** (12 Eylül Günlüğü), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986, s.337. Ayrıca bkz. Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.340.

¹¹³⁷ Neden veto edildiği sorusunu içeren çok sayıda mektup alan MGK, bu mektuplara tutarlı bir cevap veremiyor; Cumhurbaşkanı'nın sadece şu teskin edici sözlerini iletmekle yetiniyordu: "Cumhurbaşkanı Evren, vetoluların alınmaması, üzülmemesini istiyor, bu tasarrufların bir suçlama niteliğinde olmadığını, olağanüstü şartlar içinde değerlendirilmesi gereğine dikkati çekiyordu". Bkz. Turgut, **12 Eylül Partileri** (Bir Dönemin Perde Arkası), s.298.

¹¹³⁸ Turgut, **12 Eylül Partileri** (Bir Dönemin Perde Arkası), s.330.

Tebliğ tarihinden itibaren beş gün içinde Milli Güvenlik Konseyinin kararını yerine getirmeyen siyasi partiler hakkında Cumhuriyet Başsavcılığınca Anayasa Mahkemesinde kapatma davası açılır.

Partilerin uğradıkları veto sayısı ile gelecekte yapılacak seçimlere sokulacak partiler belli oluyor gibiydi. 6 Kasım 1983 seçimlerine girmelerine müsaade edilen Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin 3, Halkçı Parti'nin ve Anavatan Partisi'nin 7 kurucu üyesinin veto edilmesi; diğer partilerle kıyaslandığında konseyin seçimlere girmelerine müsaade edeceği partileri bir anlamda seçtiğini de gösteriyordu.¹¹³⁹ Vetoların gadrine uğrayan partilerin başında Erdal İnönü'nün SODEP'i geliyordu. 20 kurucusu veto yiyen SODEP'de asıl şaşırtıcı gelişme: büyük bir tarihsel kişiliğe sahip olan İsmet İnönü gibi bir ismin oğlunun bile sakıncalılar listesine dâhil edilerek genel başkanı bulunduğu partinin kurucularından biri olarak diğer 19 kurucuyla birlikte veto edilmesiydi.¹¹⁴⁰ Üstelik son derece güçlü ve Atatürkçülük iddiasındaki bir konseyin onay vermekten içtinap etmeyeceği isimlerden seçilen kurucuların veto edilmiş olması bile ayrı bir tartışma konusuydu. Erdal İnönü'nün veto edilmesi partide genel başkanlık sorunu yaratmayı amaçlıyordu. Zaten zor bir ikna sürecinden geçerek kerhen siyasete soyunan İnönü'nün veto edilmesiyle, soldaki dağılımı giderecek bir ismin güç belâ bulunması başarısı, ortadan kaldırılmaya çalışılıyordu.¹¹⁴¹ SODEP'de bu kez genel başkanlığa, 27 Haziran 1983'te kapatılmadan önce CHP'ye bizzat konsey tarafından kayyım olarak atanan Cezmi Kartay seçiliyordu. Âdeta konseye, *"bir dönem güvenip CHP'ye kayyım atadığım bu adamı da veto ette görelim"* mesajı veriliyordu. SODEP buna rağmen 24 Ağustos'taki süre dolmadan veto edilenlerin yer almadığı yeni bir listeyi daha sundu ancak liste bu kez 13 veto daha yedi. Tarihler 8 Temmuz 1983'ü gösteriyordu.¹¹⁴²

¹¹³⁹ MDP'nin veto edilen üç kurucu üyesi şunlardı: Misbah Ongan, Ali Rıza Çetiner ve Abdurrahman Güler; bkz. **Güneş**, 7 Haziran 1983.

¹¹⁴⁰ Bölügiray, *"Sayın Erdal İnönü'nün, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Rektörlüğü sırasındaki, kimi tutum ve davranışlarını sakıncalı bulan bir MİT raporuna dayanılarak veto edildiğini biliyorduk"* demektedir. Bkz. Bölügiray, **Sokaktaki Askerin Dönüşü** (12 Eylül Yönetimi Dönemi), s.100. Evren de kendisiyle yapılan bir söyleşide İnönü'nün veto edilmesi hakkında şunları söylüyordu: *"İnönü'nün ODTÜ Rektörlüğü zamanında bazı şeyleri vardı, elimde bazı belgeler vardı. Onun için bazıları o kurucular kurulunu tamamlamamak üzere mesela 30 ise 25'te bıraktık"*. (Cümle düşüklükleri Evren'e aittir). Bkz. Davut Dursun, **12 Eylül Darbesi** (Hatıralar/Gözlemler/Düşünceler), İstanbul: Şehir Yayınları, 2005, s.180.

¹¹⁴¹ SODEP'in kuruluşu basında; *"İkinci İnönü de politika sahnesinde"* şeklinde verilirken, SODEP'in yönetici kadrosu şu isimlerden oluşuyordu: Genel Başkan Yardımcıları; Türkan Akyol, Atilla Sav, Muzaffer Saraç, Cezmi Kartay; Genel Sekreter ise Ahmet Durakoğlu olarak açıklanıyordu, bkz. **Güneş**, 7 Haziran 1983.

¹¹⁴² Veto edilenler arasında gazeteci-yazar Nail Güreli de bulunmaktaydı. Güreli, *"hakkında alınan bu kararın hiç değilse gerekçesini öğrenmeyi istememin hakkım bulunduğunu düşünmekte haklı olduğumu teslim edeceğinizi umuyorum"* cümlelerini içeren bir mektupla 15 Temmuz 1983'te konseye başvuruyordu. Bkz. Turgut, **12 Eylül Partileri** (Bir Dönemin Perde Arkası), s.296.

Olaylar bu mecrada seyrederken; Kenan Evren, dokunulmaz, eleştirilemez konuşmalarına devam ediyor; Türk siyasetinin bir dönemini deşifre eden cümlelerini ardı ardına sıralamayı sürdürüyordu. 2 Temmuz 1983'te Bolu'da yaptığı konuşmada demokrasinin vazgeçilmez öğeleri olarak anayasal tanımlamaya sahip partilerin kurulmasını yadırgayarak, “*şimdi inadına parti kuruyorlar*” diyebiliyordu.¹¹⁴³ Vetoların ardında yatanın, onaylanmayan kurucuların sakıncalılığından değil, parti enflasyonu olarak tarif ettikleri olgudan kaynaklandığının mesajını Bilecik ve Kütahya'da, 3 Temmuz 1983'te yaptığı konuşmalarda veriyordu.¹¹⁴⁴

MGK'nin soldaki dağınlığının HP'de temerküzü gayretleri, SODEP'in seçimlere sokulmaması için veto müessesesinin çalıştırılmasıyla sağlanırken; sağdaki mınıtka temizliğinin muhatabı da DYP oluyordu. DYP'nin sunduğu kurucular listesinden 30 kişiye veto geldi. Partiler listeyi sunuyor; generaller veto ediyorlardı. İki tarafta usanmak bilmiyordu. Temmuz ayı içinde partiler toplam 217 kurucuyu önermişler bunların 104'ü veto edilmişti. Aynı ayın ikinci haftasında onaya sunulan 235 kurucunun 185'i daha veto edildi.¹¹⁴⁵

Yeni anayasa çerçevesinde yapılacak yasal düzenlemelerin TBMM'ne bırakılmayarak bu süre içinde MGK tarafından çıkarılacak olması bile MGK'nin bildirimler yoluyla yeni kural ihdas etme eğiliminin önüne geçemedi. Siyasi parti faaliyetlerinin sınırları 31 sayılı bildiriyle yeniden düzenlendi. Bu bildiriyle ve 298 sayılı kanun, 76 sayılı MGK kararı çerçevesindeki yeni sınırlamalarla, partilerin tanıtım faaliyetleri ve propaganda çalışmaları yapmalarına izin verildi. Partilerin en az 30 kurucu üyeyi tamamlamadan seçimlere giremeyeceği 26 Temmuz 1983 tarih ve 99 sayılı MGK kararıyla hükme bağlandı.¹¹⁴⁶ Bu süreç içinde seçimlere girmesine izin verilecek gibi gözükten MDP, ANAP ve HP idi. RP ve Huzur Partisi'nin kurucu üyeleri

---

¹¹⁴³ Evren'in cümleleri aynen şöyleydi: “*Biz, mantar çıkar gibi parti çıkıyor, bu kadar çok parti memlekete fayda değil, zarar getirir dedik, şimdi inadına mütemadiyen parti kuruyorlar*”. Bkz. Hasan Cemal, **Demokrasi Korkusu** (12 Eylül Günlüğü), s.360.

¹¹⁴⁴ “*Mütemadiyen aynı istikamette ve paralelde parti kuruluyor, parti enflasyonu başladı. Bakıyoruz her gün bir parti çıkıyor, yerden mantar çıkar gibi. Allah hayırlı etsin ne diyelim. Elbette biz bu oyuna gelmeyeceğiz*”. Bkz. Hasan Cemal, **Demokrasi Korkusu** (12 Eylül Günlüğü), aynı yer.

¹¹⁴⁵ Evren'in işaret ettiği MDP'de iki ilginç veto kararına muhatap oluyordu. Bunlar; Tercüman'ın en çok okunan yazarlarından Ergun Göze ile Demirel'in AA Genel Müdürü Atilla Onuk'du. Bkz. Hasan Cemal, **Demokrasi Korkusu** (12 Eylül Günlüğü), s.406.

¹¹⁴⁶ 24 Ağustos 1983 günü saat 17.00'ye kadar bu koşulları sağlayamayan partilerin tüzel kişiliklerinin devam edeceği ancak seçime sokulmayacakları ilân ediliyordu. Bkz. Hasan Cemal, **Demokrasi Korkusu** (12 Eylül Günlüğü), s.370.

ilk inceleme safhasında bulunurken; DYP, Yeni Düzen Partisi ve Yeni Doğu Partisi'nin kurucu üyeleri ikinci inceleme aşamasındaydılar.

MGK'nin asıl hedefi SODEP ve DYP'yi seçimlere sokmamaktı. SODEP, HP karşısında sol oyları toplama hususunda daha bir istidatlı görülüyor; bu partinin sunduğu kurucu üye listesi veto üstüne veto yiyordu. Tarihler 30 Temmuz 1983'ü gösterdiğinde üçüncü kez listeyi sunmuş olan SODEP, 8 veto daha yiyordu. Aynı gün DYP daha ağır bir veto dalgasına sürüklendi; veto edilen kurucu üye sayısı 15'ti.¹¹⁴⁷ Huzur Partisi ise 27 vetoyla önde gidiyor ancak Anayasa Mahkemesinde görülen kapatma davası da sürüyordu.¹¹⁴⁸ İlginçtir ki, bu partinin yargıya sevki yasal sürecin olağan işleyişine tabi tutulmuşken BTP, MGK kararıyla kapatılıyordu. Veto edilen kurucuların üstünde büyük bir manevî eziklik vardı. Sakıncalı sayılmalarının nedenini bir türlü öğrenemiyorlar; bu hususta bazıları tarafından MGK'ya verilen dilekçelere cevap verilmiyordu. Bu rahatsızlıkları bilen Evren, 14 Ağustos 1983'te bir açıklama yapma lüzumu hissetti. Yozgat konuşmasında Evren, vetoların kimseyi töhmet altında bırakmak için yapılmadığını, amaçlananın 12 Eylül öncesindeki huzursuzluğun kaynağı olan partiler enflasyonunun önüne geçmek olduğunu söylüyordu. Konseyin azamî üç partiyi siyaset arenasında görmek istediğinin bir anlamda açıklanması demek olan bu ifadeler, ortamın ne kadar demokratik (!) olduğunu sergiler niteliktedir.¹¹⁴⁹

Tarihler, partilerin 24 Ağustos'a kadar 30 kurucu üye bildirmedikleri takdirde seçimlere giremeyecekleri sonucuna ulaşacakları ana doğru ilerlerken, bu ayın ortalarında tüm partilerin kurucu üyelerine uygulanan veto sayısı 416'yı bulmuştu. Bu arada hukukun siyasîleşmesinin en bariz örneği yine bir MGK kararıyla sergilendi. 118 sayılı MGK kararıyla Evren ve MGK üyesi arkadaşlarının gezi, konuşma ve diğer tüm faaliyetleri seçim yasakları kapsamından çıkarıldı.¹¹⁵⁰ Konseyin söylediklerine itiraz

¹¹⁴⁷ Askerler kafalarındaki model olan üç partili demokrasiyi kurmak için zoraki çabalar içine giriyorlardı. DYP'nin seçime sokulmaması için düşürüldüğü durumu en iyi Demirel'in şu sözleri özetliyor gibi gözüktüyor: "*Nijerya'da 6, Finlandiya'da 9, İsrail'de 31 parti seçime giriyor. Türkiye'de ise, seçimin, aletusul, sırf bir formaliteyi yerine getirmek, milleti diktatörün figüranı yapmak için düzenlendiğinden şüphesi olan varsa, mutlaka ona (yetim-i zekâ) demek gerekir*". Bkz. Nazlı Ilıcak, **Zincirbozan Mektupları** (Demirel'den Nazlı Ilıcak'a Nazlı Ilıcak'tan Demirel'e), İstanbul: Dem Yayınları, 1990, s.159.

¹¹⁴⁸ Huzur Partisi 25 Ekim 1983 tarihinde Anayasa Mahkemesi tarafından kapatıldı. Bkz. Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.389.

¹¹⁴⁹ 12 Eylül öncesinde bildiri dağıttığı için cezaevlerine girenler çokça olmuştur ancak 12 Eylül sonrasında gün geçmiyordu ki MGK ya da Sıkıyönetim Komutanlıklarından yeni bir bildiri haberi gelmesin. Üstelik bildirimlerde kimi zaman yeni görev tanımları yapılıyordu: "*Demokrasinin korunması için eksiklikleri düzeltmek, bozulanları onarmak, Türk ordusunun görevidir. Bu görev Türkiye'nin bağrından çıkardığı kalbi, gözü, kısacası canı olan Türk ordusunun yasal hakkıdır*". Bkz. Erbil Tuşalp, **Eylül İmparatorluğu** (Doğu ve Yükselişi), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1988, s.414.

¹¹⁵⁰ 18 Ağustos 1983 tarih ve 18139 sayılı **Resmi Gazete**.

edebilecek zaten hiçbir kişi ya da kuruluş yokken, yapılan veya yapılacak her şeyi kendilerince yasal bir kılıfa sokma uğraşı içine girilmesi hukukun bir şeylere âlet edilmesinden başka bir şey değilmiş gibi gözüküyor.¹¹⁵¹

Siyasi Partiler Kanununun geçici 4. maddesinin zoruyla sunulan kurucu üyelik listesinin MGK'dan geri geldiğinde, yeni kurucular listesi beş gün içinde tekrar hazırlanarak yine İçişleri Bakanlığı eliyle MGK'ya ulaştırılmak zorundadır. Aksi takdirde geçici 4. maddenin son paragrafı işletilir: *“Tebliğ tarihinden itibaren beş gün içinde Milli Güvenlik Konseyinin kararını yerine getirmeyen siyasi partiler hakkında Cumhuriyet Başsavcılığınca Anayasa Mahkemesinde kapatma davası açılır.”* Bu nedenle partiler, liste geri döndüğünde alelâcele yeni kurucular listesi hazırlama telâşına düşüyorlardı. 24 Ağustos'a çok az kala SODEP, yeni 8 kişinin tamamının, DYP ise 15 yeni isimden, 9'unun veto edildiğini öğreniyordu. Her iki partide seçimlere sokulmayacaklarını anlamışlardı ancak geçici 4. maddenin son paragrafının yaptırımından sakınmak için hemen yeni liste hazırlıklarına başladılar.

118 sayılı kararla hiçbir siyasi yasak kapsamına girmeyecek konuşmalar yapmayı sürdüren Evren ise, son derece rahat ve kendinden emin demeçler vermeyi sürdürüyordu. Seçimlere hangi partilerin sokulacağı zaten kafasında netleşmişti. Bu partiler 12 Eylül felsefesine ters düşmeyecek izlenimi veren MDP, ANAP ve HP idi.¹¹⁵² Kurduğu cümlelerde kimi zaman bu kadarı da olmaz dedirten imalarda bulunmayı ihmal etmiyordu Evren, askeri idarenin devamından yana olmadıklarını, aksi takdirde bunu bir referandum konusu yaparak halka tasdik ettirebilecek güce sahip, teveccühe ise mahzar olduklarını belirtiyor; tüm yapılanların sanki askeri idarenin inisiyatifinin sürdüğünün ispatı değilmiş gibi algılanmasını istiyordu.

Sonunda, 24 Ağustos 1983 günü saat 17.00'de malûm ilân edildi. SODEP ve DYP tüm çabalarına rağmen son listenin akıbetini öğrenemediler. MGK, kasıtlı olarak listenin sonucunu bildirmeyerek sürenin bitmesini beklemişti. Yüksek Seçim Kurulu, 25 Ağustos 1983'te MGK'nın 99 sayılı kararıyla belirlenen, siyasi partiler ve milletvekili seçim kanunlarının belirlediği şartları haiz olarak seçimlere katılabilecek malûm üç

---

¹¹⁵¹ Vetoların kimi zaman nasıl işletildiğini göstermesi bakımından MDP'li Musa Ögün'ün konsey üyesi Nurettin Ersin hakkında söylediklerine kulak vermek gerekiyor. *“Bu Danışma Meclisi Üyesi Mehmet Hazer, Nurettin Ersin'in sınıf arkadaşıdır. Hazer, Kars'tan aday olmak istedi. Teşkilât kabul etmedi. Diyarbakır'a koyduk. Sırada beşinci oldu. Nurettin Paşa, Mehmet Hazer yukarı çıksın diye listenin önündeki üç kişiyi birden veto etti. Bize bu kazıkları atıyorlar, sonra seçim kazanan diyorlar”*. Bkz. Muammer Yaşar, **Paşalar Politikası**, s.177.

¹¹⁵² *“Paşaların ince politikalarına göre, 12 Eylül belirli bir sürenin sonunda çekilecek, fakat kurulan siyasi düzen en az on yıl devam edecektir”*. Bkz. Muammer Yaşar, **Paşalar Politikası**, s.5.

partiyi ilân etti.¹¹⁵³ 2 Eylül 1983'e kadar bu partiler geçici seçim listelerini YSK'ya sunmak zorundaydılar. Yalnız iş yine burada bitmiyordu. Yine siyasi partiler kanununun ünlü 4. maddesi uyarınca listelerin kesinleşmesi için MGK denetiminden geçmesi gerekiyordu. MGK denetiminin hangi kriterler eşliğinde yapılacağı da merak konusuydu. Siyaseti temizlemek için geldiklerini ilân edenler yeni bir yozlaşmanın müsebbibi oldular. YSK, adayların MGK'yı etkilemek için birbirleri aleyhine ihbarlar yaptıklarını açıkladı. MGK kurucu üyelere uyguladığı kiyımı bu kez adaylara da uygulamaya başladı. Özellikle MDP listelerine yapılan 74 veto, Sunalp'î âdeta çıldırttı.¹¹⁵⁴ Kendisine oyun oynandığı kanaatine varan Sunalp bir an istifa edip siyasetten ayrılmayı bile düşündü. MDP'nin diğer iki partiye nazaran daha az veto yemiş olması bile paşayı sakinleştirmeye yetmedi.¹¹⁵⁵ En fazla sayıda adayı veto edilen parti: Necdet Calp'ın HP'siydi; 89 adayın üstü çizilmişti. ANAP ise sessiz ve derinden gidiyor 81 adayının veto edildiği haberini alıyordu. Toplam 1683 adaydan 672'si veto edilirken asıl vetolanmış büyük aday kitlesi bağımsız adaylardan geliyordu. Tam 428 bağımsız milletvekili adayı veto edildi. Veto edilen adaylar arasında bizzat MGK tarafından seçilerek Danışma Meclisi üyesi yapılan 5 isim ile birlikte 101 eski parlamenter de bulunuyordu.¹¹⁵⁶

MGK, partilerin listelerini yeniden tamamlayarak konseye sunulması olanağını 21 Eylül 1983 tarih ve 18168 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan 155 sayılı kararıyla verdi. Böylece veto edilen adayların yerine yeni adaylar gösterilebilecekti. Milletvekili aday listeleri tamamlandığında seçime girecek üç partinin de listelerinde eksik kalan adaylıkların mevcut olduğu gözleniyordu. MDP, 398; ANAP, 392; HP ise 389 adayla

---

¹¹⁵³ DYP ve SODEP'in seçimlere sokulmaması için gerekçesiz işlenen vetolar sonucu, tarihler 25 Ağustos 1983'ü gösterirken SODEP 28 kurucu üyede kalıyor; ek olarak sunulan 8 kişilik yeni kurucu adaylarından sadece üçü veto yiyordu. Böylece SODEP, 33 kurucu üyeyle birkaç günlük bir geciktirilme neticesinde seçimlere sokulmuyordu. Bundan en çok mutlu olanlar kuşkusuz HP'lilerdi. Bkz. Turgut, **12 Eylül Partileri** (Bir Dönemin Perde Arkası), s.300.

¹¹⁵⁴ Çünkü seçimi sürükleyecekleri düşünülen, 18 birinci, 21 ikinci sıradaki aday veto edilmişti. Genel Başkan Yardımcılarından Ahmet İhsan Kırımlı da veto yiyenler arasındaydı. Sunalp, ihanete uğradığına inanıyor; ortalıkta dolaşan 150 adaya veto geleceği yönündeki haberler karşısında Evren'i arayarak, böyle bir şey olursa bırakacağını söylüyordu. Bkz. Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.397.

¹¹⁵⁵ Sunalp, sayılara takılmamak gerektiğini ifade ederek, kaç kişinin değil, kimlerin veto edildiklerini bilmek lâzım demektedir. ANAP'taki vetoların listenin hep alt sıralarında yer alan adaylara tatbik edildiğini, oysa partisini sürükleyecek tam 39 birinci ve ikinci sıra adayının veto edildiğini iddia ediyordu. Bkz. Emin Çölaşan, **Bir Dönemin Yazıları 1988-1989**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990, s.266.

¹¹⁵⁶ Bu arada vetoların ANAP'a yaracağı yönünde yorumlar yapılmaktadır. MDP'nin askerlerin işaret ettikleri partiyi gözükmemesine rağmen Ecevit'e göre asıl pompalanan ANAP'tı. Önce vetolarla MDP daha ağır yara alıyor; ardından sanki Özal'ın önünün kesildiği intibai verilerek, aksine merkez sağdaki oyların Özal'a akması sağlanıyordu. Bkz. Hasan Cemal, **Demokrasi Korkusu** (12 Eylül Günlüğü), s.419.

seçimlere iştirak edeceklerdi.¹¹⁵⁷ Görünen oydu ki MGK nazarında, Türk milletini temsil etmeye lââyık pek az siyasi vardı. Böylece 4 Ekim 1983 tarih ve 18181 sayılı resmi Gazetede yayımlanan YSK tarafından ilân edilen kesin aday listeleriyle tüm Türkiye genel seçimleri beklemeye başladı.

Seçimler öncesinde askeri idare tarafından alınan en önemli kararlardan biri de 16 kişilik eski siyasetçilerden oluşan bir kadronun, Zincirbozan'a sürgün edilmeleri olmuştur.¹¹⁵⁸ Büyük Türkiye Partisinin kapatılması ertesinde askeri idare nazarında seçimler yapılana kadar bazı eski gedikli siyasîlerin rahat duracağı yoktu. 79 sayılı kararla kapatılan BTP'nin yanında il ve ilçe başkanlarıyla eski parlamenterlere de siyasi yasaklar getirildi. Buna göre 2533 sayılı Siyasi Partilerin Feshine Dair Kanun kapsamında kapatılan partilerin, 11 Eylül 1980 tarihindeki il ve ilçe başkanlarıyla il yönetim kurulu üyeleri ve 12 Eylül 1980'den sonra görevden alınan belediye başkanları yasaklı hale geliyorlardı. 31 Mayıs 1983 tarih ve 79 sayılı kararın tem metni ise şöyleydi:

1. 20 MAYIS 1983 günü İçişleri Bakanlığı'na verdiği başvuru bildirisini ile tüzel kişilik kazanmış olan Büyük Türkiye Partisi'nin bazı kurucularının, parti kurma faaliyetlerinin serbest bırakıldığı tarihten bu yana sürdürdükleri tutum ve davranışları ile ve vicdan sahibi vatandaşlarımızın gözleri önünde sahneledikleri oyunlarla, Milletçe yıllardan beri özlenen huzur ve sükûna kavuşmuş olan ülkemizde, vatandaşlarımızı yeniden kamplara bölme, aralarına yeniden nifak tohumları serpmeye istidadı gösteren ve feshedilmiş bir siyasi partinin varlık ve felsefesinin devam ettirilmesi ihtirasının meydana getirdiği bir kin ve intikam bayrağı açmaya yeltindikleri apaçık ortaya çıkmıştır. Ayrıca Anayasa'nın geçici 4'ncü maddesi ile siyasi kısıtlamaya tâbi kılınan kişilerin de, Anayasa hükümlerini gözardı ederek parti kurma faaliyetlerine bizzat katıldıkları ve kamuoyunu, huzur bozacak şekilde ters yönde etkilemeye çalıştıkları tespit edilmiştir.

2. Ülkemizin ve Milletimizin varlık ve yaşayışını etkileyen her alanda ve özellikle Devlet yönetimi sorumluluğunun teslim edileceği Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, bir daha 12 Eylül 1980 öncesi feci durumlara düşülmemesi için, gerekli her türlü tedbiri almayı amaç edinmiş Millî Güvenlik Konseyi, kamu vicdanını rahatsız etmeye başlayan yukarıdaki olumsuz gelişmeler karşısında, Anayasa'nın 177 c ve geçici 2'nci maddelerindeki hükümlere dayanarak 2324 ve 2485 sayılı kanunlarla sahip bulunduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin görev ve yetkileri ile aşağıdaki kararları almıştır.

a. Büyük Türkiye Partisi bu kararın yayınlanması ile birlikte temelli kapatılmıştır.

b. Yapılacak ilk milletvekili genel seçimleri sonucu Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanı oluşup göreve başlayıncaya kadar geçecek süre içinde;

(1) Büyük Türkiye Partisi kurucuları ile 2533 sayılı kanunla feshedilen siyasi partilerin 11 Eylül 1980 tarihindeki il ve ilçe başkanları ile il yönetim kurulu üyeleri ve 12 Eylül 1980'den sonra görevinden alınan Belediye Başkanları,

Millî Güvenlik Konseyi'nin yazılı izni olmadıkça, yeni bir siyasi partinin kurucusu ve hangi kademedede olursa olsun yöneticisi olamayacaklar ve parti listesinden veya müstakil olarak milletvekili adayı gösterilmeyeceklerdir. 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun il ve ilçe başkanlarının görev sürelerine ilişkin geçici madde 10 hükümleri, ilk milletvekili

¹¹⁵⁷ Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.390 vd.

¹¹⁵⁸ 79 sayılı karar uyarınca haklarında zorunlu ikamet kararı uygulanacaklar şu isimlerdi: Süleyman Demirel, Ali Naili Erdem, Ekrem Ceyhun, Sadettin Bilgiç, Nahit Menteşe, Yiğit Köker, İhsan Sabri Çağlayangil, Hüsamettin Cindoruk, Mehmet Gölhan, Sırrı Atalay, Metin Tüzün, Celâl Doğan, Deniz Baykal, Ferhat Arslantaş, Süleyman Genç ve Yüksel Çakmur. Bkz. Muammer Yaşar, **Zincirbozan Günleri**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986, s.99.

seçimleri sonucu Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanının oluşup göreve başladıktan sonra uygulamaya konulacaktır.

(2) Anayasanın geçici 4'ncü madde 1 b ve 2'nci paragraflarında belirlenen ve beş yıllık siyasi kısıtlılığı bulunan milletvekili ve senatörler, parti kuramama yasağına ilâveten yeni kurulmuş partilere üye olamayacaklar, halen üye olmuş bulunanların ise üyelik kayıtları derhâl silinecektir.

c. Anayasa'nın geçici 4'ncü maddesindeki hüküm gereğince siyasi partilerle herhangi bir şekilde bağlantı kurması ve bir siyasi partinin kuruluş çalışmaları içinde bulunması yasaklanan ve 1 Ocak 1980 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde üye bulunan milletvekilleri ile senatörlerden bu hükümlere uymayan aşağıda isimleri yazılı olanlar ile Büyük Türkiye Partisi'nin ilk iki kurucusu ve organizatörü Hüsamettin CİNDORUK ile Mehmet GÖLHAN Çanakkale ilinin bağlı bulunduğu Sıkıyönetim Komutanının nezaretinde Çanakkale ili Sıkıyönetim Komutanı Yardımcılığına müracaat edeceklerdir.

3. Bu karar, basın dâhil hiç bir şekilde tartışılmayacak kararın getirdiği yasalara uymayan kişiler hakkında, filleri başka bir suç oluştursa dahi, ayrıca 1402 sayılı sıkıyönetim Kanununun 16'ncı maddesi¹¹⁵⁹ uyarınca yasal işlem yapılacak, siyasi partiler ise derhâl kapatılacaktır.

Kararın yayınlanmasıyla birlikte Cindoruk ve Gölhan ile birlikte; Süleyman Demirel, Ali Naili Erdem, Ekrem Ceyhan, Sadettin Bilgiç, Nahit Menteşe, Yiğit Köker, İhsan Sabri Çağlayangil, Sırrı Atalay, Metin Tüzün, Celâl Doğan, Deniz Baykal, Ferhat Aslantaş, Süleyman Genç ve Yüksel Çakmur zorunlu ikamet olarak tanımlanan; aslında düpedüz sürgün olan uygulamaya tabi tutuluyorlardı. Bu isimlerin 2 Haziran 1983'te başlayacak Zincirbozan günleri, MGK'nın 30 Eylül 1983 tarih ve 166 sayılı kararının yayımlanmasına kadar sürecekti.¹¹⁶⁰

¹¹⁵⁹ Her bildirin sonunda zikredilen, 1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun ünlü 16. maddesi şöyleydi: **Madde 16 -** (Değişik madde: 19/09/1980 – 2301/9 md.) Sıkıyönetim ilân edilen yerlerde Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından alınan tedbirlere aykırı hareket edenler, emirleri dinlemeyenler veya istekleri yerine getirmeyenler veya kimliklerine dair kasten gerçeğe uymayan bilgi verenler veya bilgi vermektен çekinenler 3 aydan 1 yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar. Sıkıyönetim bölgesinde maksadı mahsusa müstenit kamunun telâş ve heyecanını doğuracak şekilde asılsız, mübalâğalı havadis ve haber yayan veya nakledenler altı aydan iki yıla kadar hapis ve beş bin liradan az olmamak üzere adli para cezasıyla cezalandırılırlar. Eğer fiil, fail tarafından bir yabancıyla anlaşma sonucu işlenmiş ise hapis cezası bir yıldan ve adli para cezası da onbin liradan aşağı olamaz. Bu suçlar basın ve yayın organları tarafından işlenirse fail ve mesulleri hakkında verilecek cezalar iki misli artırılır.

(Değişik fıkra: 28/12/1982 – 2766/3 md.) Sıkıyönetim bölgesinden çıkarılanlardan, sıkıyönetim bölgesine veya yerleşmesi yasaklanan mahalle izinsiz girenler ile gittikleri yerdeki güvenlik makamlarına ikametgâhlarını veya buradan ayrılışlarında gidecekleri yer ve adres ile zamanını bildirmeyenler iki aydan dört aya kadar, tekerrüründe dört aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar. Kanun 14/11/1980 tarih ve 2342 sayılı yasayla hukuk devleti ilkelerine tam anlamıyla aykırı bir biçimde yeniden düzenlendi. Getirilen ek maddede aynen şu ifadeler yer almaktadır: “Bu kanunla sıkıyönetim komutanlıklarına tanınan yetkilerin kullanılmasına ilişkin idarî işlemler hakkında iptal davası açılmaz. Şahsî kusurları nedeniyle hukukî sorumlulukları ileri sürülemez”. Görüldüğü gibi, 1982 Anayasası'na bile apaçık aykırı olan bu hüküm, geçici maddelerin getirdiği dokunulmazlıklarla ikinci bir anayasa hükmünü taşıyan geçici maddelerin kaldırılmasını elzem kılıyor. Bkz. Zafer Üskül, **Siyaset ve Asker** (Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları), Ankara: İmge Kitabevi, 1997, s.307.

¹¹⁶⁰ Demirel, Baykal, Menteşe, Atalay, Cindoruk ve Gölhan tarafından MGK'ne hitaben yazılan itiraz yazıları, yapılanın ne kadar gizlenirse gizlensin, yargı kararına dayanmayan birer tutukluluk örnekleri olduğu hususunu içermektedir. Dilekçeler için bkz. Muammer Yaşar, **Zincirbozan Günleri**, s.102 vd.; Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.432 vd.

B. Turgut Özal Faktörü ve İcazetli Partilerin Sonu

Evren ve arkadaşları tarafından seçimlere girmesine izin verilen üç partinin genel başkanının bir ortak özellikleri vardı. Bir kere, Bülend Ulusu'nun Başbakanlık Makamına yakın iki odadan iki genel başkan çıkmıştı. Turgut Özal, banker skandalının patlamasına kadar Başbakan Yardımcılığı yapmış, askerlerin muteber adamlarından birisiydi. Necdet Calp ise askeri rejimin en tepedeki bürokratydı, Calp, Başbakanlık Müsteşarı olarak çalışırken emekliliğini istemiş, sonrasında aldığı icazetle parti kurma çalışmalarını başlatmıştı.¹¹⁶¹ Turgut Sunalp ise Bülend Ulusu'nun başlattığı parti kurma çalışmalarını ondan devralan, MGK başkanı ve üyelerinin orduda birlikte çalıştıkları emekli bir orgeneralidi. Üstelik Ege Ordu Komutanlığı noktasında Evrenle halef-selef ilişkisi vardı. Evren bu görevi Sunalp'ten devralmıştı.¹¹⁶² Turgut Özal'ın konumu ise her iki isimden farklıydı. Mevcut partiler içinde en kucaklayıcı partiyi kurduğu iddiasında olan Özal; kadrosunda, kendisinin dört eğilim olarak tanımladığı unsurların uyumlu bir kaynaşması olduğunu ileri sürüyordu. Gerçektende Özal'ın ANAP'ında liberal, milliyetçi, dindar ve sosyal demokrat olarak tanınmış isimlerin oluşturduğu parti içi bir koalisyon görüntüsü vardı.¹¹⁶³

Daha önce de belirtildiği gibi askerinin nazarında, geçmiş dönemde yaşanan sıkıntıların başında tatbik edilen seçim sisteminin, yönetimde istikrardan ziyade, temsilde adaleti kollaması olmuştu. Seçim sisteminin bu şekilde olması nedeniyle bu durum, parti enflasyonu olarak tanımladıkları, bir anlamda pek çok partili sistemin ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Askeri idare, parti sayısının sınırlanacağı düşüncesiyle 10 Haziran 1983 tarih ve 2839 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu'nu çıkardı. Söz konusu kanuna göre milletvekillerinin pay edilmesinde uygulanan ilk ilke; her ilde bir milletvekilliğinin ayrılmasından sonra; her ilin nüfusunun genel nüfusa bölünmesiydi. Böylece il başına düşecek milletvekilliği sayısı bulunacaktı. Buna göre o ilin

---

¹¹⁶¹ Doğan bu konuyu kitabının “Başbakanlıkta Üç Oda” başlığını taşıyan IX. Bölümünde işliyor. Bkz. Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, ss.198–207.

¹¹⁶² Birçok kaynakta yanlış olarak Ege Ordu Komutanlığını ilk olarak Evren'in üstlendiği belirtilse de bu bilgi yanlıştır. Evren'in Genelkurmay Başkanlığı'nın resmi internet sitesinde yer alan kısa biyografisine bkz. http://www.tsk.tr/1_TSK_HAKKINDA/1_2_Genelkurmay_Baskanlari/konular/kenan_evren.htm (Erişim: 01.10.09)

¹¹⁶³ Özal, “Bu iddianın altında ANAP'ın milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisini esas alan kimliğinin yattığını söylüyordu”. Bkz. Oya Ayman Büber/Mine Söğüt, “Siyaset Merdivenleri ve Özal”, Oya Ayman Büber/Mine Söğüt, (Hazırlayanlar), **Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi 1983–1993** (Siyaset merdivenlerini nasıl tırmandı? Nelerin altında imzası var? Nasıl yaşadı, nasıl eğlendi? Ardından neler yazıldı? Dünya nasıl değerlendirdi?), İstanbul: Hürgüç Gazetecilik AŞ, 1993, s.56.

milletvekilliği eğer 7'yi aşarsa il içinde birden çok seçim çevresi olduğu kabul edilecekti. Bu arada iki barajlı seçim sistemi uygulanacak bunlardan ilki ülke barajı olarak tespit edilen % 10; diğeri ise bir seçim çevresinde kullanılacak oyun o seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek rakamdı. Buna göre ortaya çıkan rakam kadar oy alamayan parti ya da bağımsız aday, milletvekilliğini elde edemeyecekti veya seçim çevresinde kullanılan oyun hepsini almış olsa bile bir parti ülke barajını geçemezse o çevrede de milletvekili çıkaramayacaktı. Bu seçim sisteminin özü ve esasının, temsilde adaleti gözetmediği asıl hedeflenenin yönetimde istikrar olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁶⁴

Seçim sisteminin bu şekilde belirlenip halkın sandık başına davet edildiği 1983 yılının 6 Kasım'ın da birçok çevrelerce askerlerin partisi olarak gösterilen ve bu yönde gelecek planlaması yapılan MDP tam anlamıyla hezimete uğradı. Seçimlerden sonuncu çıktı. Bu sonucun elde edilmesine Evren'in TRT'de yaptığı ANAP'ı ve Turgut Özal'ı eleştiren konuşması bile engel olamadı.¹¹⁶⁵ Turgut Sunalp bu sonuçlardan ilk önce konseydeki arkadaşlarının sorumlu olduğunu belirtiyor; veto edilen milletvekili adaylarının sürükleyecekleri oyların, bu kötü sonucu belirlediğini iddia ediyordu.¹¹⁶⁶ Mevcut hükümetle özdeş kabul edilen partisinin iktidar yürüyüşünde uğradığı ihanetin en büyüğünün Ulusu hükümetinden geldiğini iddia eden Sunalp'e göre, seçimlere yakın dönemde hükümetin uyguladığı ekonomik politikaların, partisinin hanesine yazılan olumsuzluklar olarak algılandığını ifade ediyordu.¹¹⁶⁷ ANAP birinci parti olmuştu ancak Özal da kaygıdan uzak değildi. Askeri idarenin hükümeti kurmakla kendisini

---

¹¹⁶⁴ Türkiye'de uygulanan seçim sistemlerinin hep bir önceki bunalım dönemlerinde iktidar mekanizmasını kullanan kimi eğilimlerin önüne engel çıkarmak amacıyla kurgulandığı söylenebilir. 1961 Anayasası ile birlikte çıkarılan milli bakiye sistemi sayesinde parlamento dışı muhalefet unsurlarının bile aldıkları çok cüzi oylara rağmen, parlamentoda temsil imkânı bulmaları hükümet bunalımları yaratınca, bu kez böylesi bir seçim sistemi tatbiki yoluna gidiliyordu. Konu hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Cengiz Sunay, "Seçim Sistemlerimiz; Toplumsal İkiyüzlülüğümüz", **Yerel Siyaset Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 3, MART 2006, ss.89–90. Ayrıca bkz. Yılmaz Bingöl, "İstikrar Değil, 'Konsensüs'," **Radikal**, 18 Ocak 2006.

¹¹⁶⁵ Sunalp, Evren'in Özal aleyhinde yaptığı konuşma hakkında şunları söylüyordu: "Valla ben o beyanatı duyduğum zaman Kasaroğlu ile arabayla Düzce'ye gidiyorduk. Duyar duymaz 'Eyvah, şimdi hâpi yuttuk' dedim". Çölaşan, **Bir Dönemin Yazıları 1988–1989**, s.271.

¹¹⁶⁶ Bir görüşe göre; konsey içindeki havacı ve denizci olarak nitelendirilen iki kuvvet komutanı, MDP içinde görev alan emekli subay ve generallerin hep karacılarından oluşması karşısında rahatsız ve MDP'ye karşı mesafeliydiler. Sunalp'in bu şikâyetler karşısında kimi emekli denizci ve havacı generali partiye davet etmesine rağmen vetolarda bu bileşim önemli bir etkidir. Bkz. Muammer Yaşar, **Paşalar Politikası**, s.156. Çölaşan, **Bir Dönemin Yazıları 1988–1989**, s.266.

¹¹⁶⁷ Dönemin Ulusu hükümetinin aldığı çeşitli ekonomik önlemler ve fiyat ayarlamalarının seçimler öncesine denk getirilmesini Sunalp bir türlü affedemiyordu. Nitekim Banker skandalından sonra İstanbul Bankasıyla, Hisarbank'ın idaresine el konması, bankacılık sistemindeki çöküşe karşı önlemlerin bu evrede alınması ilginçtir, bkz. **Hürriyet**, 16 Mart 1983.

görevlendirip görevlendirmeyeceği hususunda tereddütleri vardı.¹¹⁶⁸ HP ise merkez solda tek başına kalmış olmasının avantajını sonuna kadar kullanarak beklenenin üzerinde oy alıyordu. Seçimin kesin sonuçlarıyla partilerin aldıkları oy miktarı, yüzdesi ve çıkardıkları milletvekili sayısı, YSK tarafından şöyle açıklanıyordu:

6 Kasım 1983 Pazar günü yapılan milletvekili seçimi sonuçlarıyla ilgili olarak İl Seçim Kurulu Başkanlıkları tarafından düzenlenip Kurulumuza gönderilen birleştirme tutanaklarına göre; 1- Türkiye Genelinde,

Kayıtlı Seçmen Sayısı : 19.740.500
Oyunu Kullanan Seçmen Sayısı : 18.214.104
Geçerli Oy Sayısı : 17.328.735
Geçersiz Oy Sayısı : 885.369
Katılma Oranı : % 92.27'dir.

Geçerli oyların seçime katılan siyasi partilere ve bağımsız adaylara göre dağılımı ve dağılım oranı ise,

Anavatan Partisi : 7.823.827 oranı % 45.15
Halkçı Parti : 5.277.698 oranı % 30.46
Milliyetçi Demokrasi Partisi : 4.032.046 oranı % 23.27
Bağımsızlar : 195.164 oranı % 01.12

Bu dağılıma göre siyasi partilerin çıkarttıkları milletvekili sayısı,

Anavatan Partisi : 211
Halkçı Parti : 117
Milliyetçi Demokrasi Partisi : 71¹¹⁶⁹

Gerçektende Özal'ın Türk siyasi hayatında oynadığı büyük rolün başlangıcı 1983 seçimleriyle birlikte olmuştur. 1983 seçimleriyle başbakanlığa gelen Özal'ın siyasi kariyeri çok kısa sürelidir. 1975 seçimlerinde MHP'nin İstanbul Senatörlüğü aday adaylığı ile 1977 seçimlerinde MSP'nin İzmir Milletvekili adayı olan Özal'ın hayatı daha çok bürokrasi ve özel sektör içinde geçmişti. Yetmişli yıllarda siyasette Özal ailesi deyince akla, öncelikle kardeşi Korkut Özal gelirdi. Turgut Özal ise muhafazakâr çevrelerde adı anılmakla birlikte bir teknisyen olarak isim yapmıştı.¹¹⁷⁰

Turgut Özal, Türk siyasi hayatının önemli kırılma noktalarından biri olan İkinci Dünya Savaşı sonrası koşullarının yarattığı taşralı, okumuş yeni kuşağın temsilcilerinden biridir. Doğumu 1927 yılında Malatya'da gerçekleşmiş ebeveyni taşra koşullarına göre oldukça elit bir tabakanın iki üyesidirler. Babası Mehmet Sadık Bey bir

¹¹⁶⁸ Bir süre Çankaya'dan davet beklendi; davet bir türlü gelmiyordu. Nihayet Özal, köşkü arayarak randevu aldı. Özal'ın hiç beklenmedik bir anda köşkteki buluşmada, Evren'e sarılıp iki yanağından öpmesi anlatılır. Bkz. Yavuz Donat, **Özal'lı Yıllar 1983–1987** (Yavuz Donat'ın Vitrininden–3), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987, s.21.

¹¹⁶⁹ 14 Kasım 1983 tarih ve 18221 sayılı **Resmi Gazete**.

¹¹⁷⁰ Oya Ayman Büber/Mine Söğüt, (Hazırlayanlar), **Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi 1983–1993** (Siyaset merdivenlerini nasıl tırmandı? Nelerin altında imzası var? Nasıl yaşadı, nasıl eğlendi? Ardından neler yazıldı? Dünya nasıl değerlendirildi?), İstanbul: Hürgüç Gazetecilik AŞ, 1993, s.5.

bankada memur; annesi Hafize Hanım ise öğretmendir.¹¹⁷¹ Ailenin üç erkek çocuğunun en büyüğüdür; üç kardeş de mühendis-siyasetçi¹¹⁷² tipinin birer örneği olmak üzere Teknik Üniversite öğrenimi görüyorlar. Özal'ın teknik üniversite öğrenimi gördüğü yıllarda hem Erbakan, hem de Demirel teknik üniversitede öğrencidirler. Üstelik Özal Demirel'in kardeşi Şevket Demirel'le sınıf arkadaşısıdır.¹¹⁷³ Kırklı yılların sonu Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçiş sancılarının yaşandığı yıllardır ve yüksek öğrenim gören her genç gibi siyasi kimlikler o yıllarda şekilleniyor. Bu şekillenmenin sembol eylemlerinden biri olan Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenaze töreninde meydana gelen hâdiselerde Turgut Özal'ın da yer aldığı görülüyor. Çakmak'ın cenazesinin hak ettiği biçimde kaldırılmadığı, resmi yas ilân edilmediği, radyonun olağan programını devam ettirdiği gerekçeleriyle küçük çapta bir isyana dönüşen olaylar, aslında biraz da geleneksel-muhafazakâr hissiyatın tek partili rejime karşı, imkânların elverdiği ölçüde gösterdiği ilk kitlesel tepki olarak yorumlanabilir. Özal'ın Tan Matbaasının basılarak tahrip edildiği 4 Aralık 1945 olaylarına katıldığı da söylenir.¹¹⁷⁴

Öğrenci kitlesinin okullara göre dağılmış bir siyasi portresi var o yıllarda. Mülkiye ve Hukuk Fakülteleri daha çok CHP'li gençlerin öğrenim gördükleri fakültelerken, mühendislik öğrenimi yapan İTÜ'de sağ muhafazakâr kitlenin çocukları eğitim görüyorlar. Bu nedenle öğrencilerin okul tercihlerinde de siyasi kimliklerinin de belirleyici olduğu söylenebilir.¹¹⁷⁵ Nitekim Turgut Özal, mülkiyeyi ve teknik öğretmen okulunu da kazanmasına rağmen tercihini o zamanki ismiyle İTÜ Elektrik Fakültesi yönünde kullanıyor. Burslu olarak öğrenimini başarıyla bitirerek Elektrik Yüksek Mühendisi olarak mezun oluyor. Devletten aldığı burs nedeniyle yükümlü olduğu mecburî hizmetini yapmak üzere Ankara'ya gelerek Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde (EİEİ) göreve başlıyor. Arkadaşı Şevket Demirel'in ağabeyi Süleyman Demirel de o yıllarda aynı kurumdadır ancak bir süre sonra Devlet Su İşleri'ne geçecektir. İleride Demirel'in siyasetçi, Özal'ın bürokrat olarak birlikte çalışacakları yılların mazisi gerek

---

¹¹⁷¹ Emin Çölaşan, **Turgut Nereden Koşuyor?** İstanbul: Tekin Yayınevi, 1988, s.11 vd.

¹¹⁷² Nilüfer Göle tarafından Fransa'da hazırlanan doktora tezinde mühendisler ve ideoloji konusu irdelenmektedir. Göle çalışmasının bir yerinde şu tespiti yapıyor: "*Sermayeyi elinde tutan yönetici sınıfın yokluğunda, teknik bilgiyi elinde tutan bu mühendisler devletin sanayi aygıtlarında üretimi yönetme misyonunu üstlenirler. Devlet ekonomik gelişmenin ve tüm halkın 'ilerlemesinin ve mutluluğunun' teminatı olarak ortaya çıkar*". Bkz. Nilüfer Göle, **Mühendisler ve İdeoloji**, çev. Eli Levi, İstanbul: İletişim Yayınları, 1986, s.84.

¹¹⁷³ Çölaşan, **Turgut Nereden Koşuyor?** s.13.

¹¹⁷⁴ Ahmet Kahraman, **Hanedan'ın Önlenemeyen Çıkışı ve Saltanatı**, İstanbul: Boyut Yayınları, 1989, s.103 vd.

¹¹⁷⁵ Tabii ki bu durum altmışlardan itibaren değişmeye başlayacak, hukuk ve siyasal bilgiler fakültelerinde sağ, teknik üniversitelerde de sol etkinlik kazanmaya başlayacaktır.

üniversitede, gerekse EİEİ’ndeki mesai arkadaşlığına dayanır ve Özal, Demirel’e karşı büyük bir saygıyla “ağabey” diye hitap edecektir. Özal’lı yıllarda kendisinden bahsetmemek imkânsız olan Semra Hanımla da EİEİ’ndeki mesaisinde tanışarak 1954’te evleneceklerdir.¹¹⁷⁶

Ellili yıllar, Türkiye’nin Menderes iktidarında tam anlamıyla kalkınma hamlesini başlattığı yıllardır ve ülke açık bir şantiye görünümündedir. Ülkeye sermayenin her çeşidi girmekte, dev yatırımlar yapılmaktadır. Finansal sermaye ülkeye bir taraftan girerken, beşeri sermayenin geliştirilmesi, yetkinleştirilmesi gerekmektedir. İşte bu evrede devlet, başarılı mühendislerini meslekî bilgilerini arttırmak amacıyla başta ABD olmak üzere çeşitli sanayileşmiş ülkelere göndermektedir. Turgut Özal da ABD’ye gönderilen yetenekli mühendislerden biridir.¹¹⁷⁷ Amerika’da geçirdiği yıllar Özal’ın hayatı için bir dönüm noktasıdır. Öğrencilik yıllarında oluşan milliyetçi-muhafazakâr zihni inşası ABD’nde tam anlamıyla modern bir senteze ulaşır. Ellili yıllarda yapılan birçok projede mühendis olarak yer alan Özal’ın kariyerindeki en önemli sapsmalardan biri de tıpkı Demirel gibi 27 Mayıs ihtilâlinin gadrine uğramış olmasıdır. Darbeyle birlikte o yıllarda 36 yaşında olan Demirel’le birlikte 33 yaşında askere alınan Özal, Ordonat Okulu’nda yedek subaylık öğrenimi görmeye başlar. Ancak Demirel’den daha önce askere alındığı için, kışlada Demirel’den kıdemlidir. İlginçtir ki 1983’ten itibaren yürütmenin en tepesinde beraber yer alacağı Kenan Evren’le tanışıklıkları o yıllara dayanır. Okulun kurmay başkanlığını yürüten subay Kur. Alb. Kenan Evren’dir.¹¹⁷⁸

Altmışlı yılların plan esasına bağlanmış sanayileşmenin başat tutulduğu ortamında sol Kemalist ekonomistlerin fikri teşvikiyle kurulan Devlet Planlama Teşkilâtı’yla Özal, ilk irtibatını askerlik yıllarında sağlamıştır. Çekilen personel sıkıntısı, insan kaynağı olarak orduda askerlik vazifesini yapanların burada görevlendirilmesiyle çözümlenme yoluna gidilmiş; o da tıpkı Demirel gibi askerliğini DPT’de tamamlamıştır.¹¹⁷⁹ Özal bu yıllarda bir öğretim görevliliği tecrübesi de yaşayacak; Ortadoğu Teknik Üniversitesi’nde yüksek matematik derslerine girecekti.

---

¹¹⁷⁶ Çölaşan, **Turgut Nereden Koşuyor?** s.15.

¹¹⁷⁷ Ahmet Kahraman, **İşte Biz** (Röportajlar), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984, s.244.

¹¹⁷⁸ Çölaşan, **Turgut Nereden Koşuyor?** s.31.

¹¹⁷⁹ Oya Ayman Büber/Mine Söğüt, (Hazırlayanlar), **Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi 1983–1993** (Siyaset merdivenlerini nasıl tırmandı? Nelerin altında imzası var? Nasıl yaşadı, nasıl eğlendi? Ardından neler yazıldı? Dünya nasıl değerlendirdi?), s.9. Çölaşan, **Turgut Nereden Koşuyor?** s.30.

Aynı yıllarda ODTÜ’de öğrenci olan Ekrem Pakdemirli, Hüsnü Doğan, Ahmet Kurtcebe Alptemuçin ileride Özal hükümetlerinde bakanlık yapacaklardı. Askerlik dönüşü tekrar eski işine geri dönen Özal’ın aksine Demirel, yeni dönemin getirdiği yıpranmışlığın da etkisiyle bir daha devlet işine dönmemeye karar verecek müteahhitlik yapacaktı. 1962’de AP’ye girecek ve en yüksek oyla parti genel idare kuruluna seçilecekti. Bir süre de Genel Başkan Ragıp Gümüşpala’nın yardımcılığını yapacak olan Demirel, paşanın ölümü sonrasında AP Genel Başkanlığına seçilecekti.

Demirel’in hızlı yükselişi devam etmektedir. İnönü hükümetinin düşürülmesinden sonra kurulan Suat Hayri Ürgüplü hükümetinde parlamento dışından Başbakan Yardımcılığına getirilen Demirel, 1965 seçimlerindeki ezici galibiyet sonrası, başbakanlık makamına gelecekti. İşte o andan itibaren Özal’ın geleceğe yönelik umutlu beklentiler içine girmesi de başlıyordu. O yıllarda EİEİ Genel Müdür Yardımcılığına kadar yükselen Özal için ilk fırsat, Demirel’in Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı’na EİEİ Genel Müdürü İbrahim Deriner’i getirip, genel müdürlük makamının boşalmasıyla ortaya çıktı. Demirel’in, bu bakanlığa bağlı olan kurumun genel müdürlüğüne Özal’ı getirmek istemesine rağmen yeni bakan, eski genel müdür Deriner’in ısrarlı karşı çıkışı sebebiyle Özal genel müdür olamıyordu. Demirel sevdiği iki insanın aralarındaki husumet karşısında Deriner’i kıramayınca Özal genel müdür olamıyor; üstüne üstlük bir süre boş kalan makama Kutlu Büyükdoluca ismindeki başka bir şahıs atanınca Özal için istifâ kaçınılmaz oluyordu.¹¹⁸⁰

Özal’ın istifası tabii ki yurt çapında etki yaratacak boyutta değildi. Özal o yıllarda Türk idarî teşkilâtı içinde görev yapan sıradan bir bürokrattı ama AP içinde okul yıllarından itibaren tanıştığı ya da ilişki kurduğu pek çok isim vardı. Bunlardan bazılarının ismi zikredilirse Özal’ın aslında yalnız biri olmadığı anlaşılır. Mehmet Turgut, Sadettin Bilgiç, Faruk Sükân gibi isimler, Özal’ın yaşadığı incinmişliği gidermenin yollarını arıyorlar; Başbakan Demirel’e sıkça bu yönde telkinde bulunuyorlardı.¹¹⁸¹ Sonunda Demirel, Özal’a haber uçurarak başbakanlık müşavirliğine getirildiğini bildiriyor; tarihler 1966’yı gösterdiğinde başbakan müşavirliği gibi pasif bir görevden sıkılan Özal’ın DPT’nin başına geçmeye çalıştığı gözleniyordu.¹¹⁸² O sırada DPT’nin başında Memduh Aytür vardır ve AP hükümeti Aytür’ün sözleşmesini

¹¹⁸⁰ Çölaşan, *Turgut Nereden Koşuyor?* s.34 vd.

¹¹⁸¹ Çölaşan, *Turgut Nereden Koşuyor?* s.36.

¹¹⁸² Çölaşan, *Turgut Nereden Koşuyor?* s.37. Ayrıca bkz. Ersin Kalaycıoğlu, “*The Motherland Party: The Challenge of Institutionalisation in a Charismatic Leader Party*”, *Turkish Studies*, 3 (1). pp. 40–61.

yenilememe kararındadır. Müsteşar vekili olarak Orhan Çapçı'nın bir müddet yürüttüğü göreve Özal'ın atanmasında, bir parça da olsa mühendislerle iktisatçılar arasındaki rekabet yol açmıştır. Mühendislerin siyasette etkinliklerini arttırdıkça, klasik bürokrat tavrının simgesi olarak gördükleri Mülkiye orijinli iktisatçı ve maliyecileri tasfiye kararlılığı dikkati çekmektedir. AP'li Mehmet Turgut'un Demirel'e bu yönde yaptığı teklifle DPT'nin başına bir mühendisin getirilmesi fikri Demirel tarafından da kabul görüyor; Özal bu kez DPT Müsteşarlığına atanıyordu.¹¹⁸³ Özal kardeşlerin en küçüğü Yusuf Bozkurt Özal'ın DPT Araştırma Şubesi Müdürlüğü de ağabeyinin müsteşar olmasıyla sağlanıyordu.¹¹⁸⁴ Ortanca kardeş Korkut Özal da 12 Mart'a kadar sürecek Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Genel Müdürlüğü'ne (TPAO) bu sıralarda atandı. Özal'ın EİEİ Genel Müdürü olması İbrahim Deriner tarafından engellenmeseydi; belki de Türkiye'nin kaderine bu kadar tesir eden bir Başbakan'ın yükselişinin bu seyirde olamayacağı söylenebilirdi. Deriner'in, İsmet Sezgin'e Özal'ın atanması hakkında söyledikleri ne kadar gerçektir bilinmez ama menfaatleri için bir gün gelip Demirel'e bile ihanet edebilecek karakterde olduğunu söylediği anlatılır.¹¹⁸⁵ Nitekim Özal, başbakanlığı ve cumhurbaşkanlığı yıllarında Demirel'e yetmişli yıllardaki siyasi muarızını Ecevit'i bile aratmıştır.¹¹⁸⁶

Özal'ın DPT'nin başında bulunduğu 1966–1971 yılları arasında teşkilâtın personel boyutunun olabildiğince dönüştüğü gözlenmektedir. Bürokrasinin hemen tüm çarklarında yaşanan siyasi rekabetin simge kuruluşlarından biri olan DPT'deki bu değişim, lâik kesim tarafından sıkça eleştirilmiştir. Kamuoyuna “*takunyalılar*” olarak takdim edilen bu ekip, âdetâ Türk sağının insan kaynağı durumundadır.¹¹⁸⁷ O yıllarda DPT'de görev alan şahıslardan bazılarının isimleri sıralandığında bu yargının ne kadar anlamlı olduğu görülecektir. Mehmet Dülger, Hasan Celâl Güzel, Kutlu Savaş, Kazım Oksay, Temel Karamollaoğlu, Yılmaz Ergenekon, Yahya Oğuz, Nevzat Yalçıntaş,

---

¹¹⁸³ Çölaşan, **Turgut Nereden Koşuyor?** s.39.

¹¹⁸⁴ Küçük kardeş Özal'ın, ağabeyi Başbakan olur olmaz teşkilâtın sonradan başına geçtiği biliniyor, bkz. **Tercüman**, 21 Haziran 1984.

¹¹⁸⁵ Çölaşan, **Turgut Nereden Koşuyor?** s.40.

¹¹⁸⁶ Aslında cumhurbaşkanlığı yıllarında Özal, yapılan tüm karşı propagandalara rağmen DYP-SHP koalisyonu bir taraftan, Mesut Yılmaz liderliğindeki eski partisine kadar çok cepheli bir taarruza uğramıştır. Ayrıntılar için bkz. Yavuz Gökmen, **Özal Yaşasaydı**, Ankara: Verso Yayıncılık, 1994.

¹¹⁸⁷ Özal, bu takunyalı deyimine çok kızıyor ve bu deyimini kitabında kullandığı için Emin Çölaşan aleyhine dava açarken, Çölaşan ise bu deyimini kendisinin uydurmadığını ispat etmek için, Özal'ın DPT müsteşarı olduğu dönemde basında bu deyim kullanıldığını ispat etmek için gazete arşivlerini tarıyordu. Gerçekten de özellikle Akşam ve Devrim gazetelerinde Özal'a takunyalı diyen birçok makale vardı. Bkz. Emin Çölaşan, **Turgut'un Serüveni**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990, s.100.

Ahmet Remzi Hatip, Şükrü Akgüngör, Zafer Özkaynak, Mehmet Aydın, Yıldırım Aktürk, Ekrem Pakdemirli, Yusuf Bozkurt Özal, Hüsnü Doğan, Avni Akyol, Ahmet Selçuk, Vehbi Dinçerler, Vahit Erdem, Metin Emiroğlu, Şadi Pehlivanoglu, Agâh Oktay Güner, Ekrem Ceyhun.¹¹⁸⁸ Bu isimlerin bir bölümü ilerleyen yıllarda Özal'ın ekibine katılırken, bir bölümü ise Demirel'e sadık kalıyorlardı.

Yaklaşık beş yıl süren DPT Müsteşarlığı döneminde yaptıklarıyla, yapamadıklarıyla tartışılan bir isim olan Özal'ın kaderi de tıpkı Demirel gibi 12 Mart Muhtırasının gadrine uğradı. Erim Hükümetinin görev başlamasından sonra DPT, Ekonomik İşlerden Sorumlu Başbakan Yardımcılığına getirilen Atilla Karaosmanoğlu'na bağlanınca, Özal için tehlike çanları çalmaya başlamıştı. Karaosmanoğlu, sosyal devlet ilkesi ekseninde devletçi fikriyata yakın bir ekonomist olarak elbette Özal'la çalışmak istemeyecekti. Erim'in siyasi işlerden sorumlu Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş'ın uzlaştırıcılığıyla Özal DPT Müsteşarlığı sözleşmesi yenilenmeyerek görevden alındı; bir kez daha Başbakanlık Müşavirliği gibi pasif bir göreve atandı.¹¹⁸⁹ Özal yaşadığı bu hâdiseyi tekrar inişe geçtiği şeklinde yorumlayarak tedirgin oluyor; daha iyi bir görev için imkânları araştırıyordu. Müsteşarlığı döneminde çok iyi ilişkiler kurduğu IMF ve Dünya Bankası üzerinde etkin olan çevrelerle iletişim halinde sürdürdüğü çabalar, sonunda semeresini verdi. Böylece Özal, ailesini de yanına alarak Nisan 1971'de ABD'ye gidiyordu.¹¹⁹⁰

1973 seçimleri arifesinde 12 Mart mağduru olmanın sağlayacağı oylarla yeniden iktidar planları yapmaya başlayan Demirel bu evrede Özal'la yine sıkça görüşmekte; birkaç kez Türkiye'ye döndüğünde milletvekilliğine adaylığını koymasını teklif etmektedir; ancak bu teklifin üstünde bir daha durulmamıştır. 1973 seçimleri öncesi yeniden tek başına iktidar düşleri görmeye başlayan Demirel, bir şeyi hesap edememiştir. İsmet Paşa'nın 12 Mart'a verdiği desteği protesto ederek parti genel sekreterliğinden istifa eden Ecevit faktörünü.¹¹⁹¹ Ecevit, 12 Mart'ın görüldüğü gibi Demirel'e ve sağa değil, kendisinin temsil ettiği CHP'nin ortanın solu politikasına karşı yapıldığını iddia ederek sesini yükseltiyordu. Bir süre sonra CHP'nin başına geldiğinde artık, AP'nin karşısında CHP+Ordu=İktidar olmazsa ihtilâl tekerlemesini okuyabileceği

¹¹⁸⁸ Çölaşan, *Turgut Nereden Koşuyor?* s.41.

¹¹⁸⁹ Çölaşan, *Turgut Nereden Koşuyor?* s.72.

¹¹⁹⁰ Çölaşan, *Turgut Nereden Koşuyor?* s.75.

¹¹⁹¹ Abdi İpekçi, "Ecevit'in İstifası", *Milliyet*, 22 Mart 1971.

eski CHP yoktur. 27 Mayıs mağduriyetinin rantını oya tahvil edebilmiş AP'nin karşısında muhtıraya karşı daha bir dik duruş sergilemiş Ecevit ve onun kitleleri coşturan söylemi vardı.¹¹⁹² Sonuçta AP umduğunu bulamayıp, CHP'nin 1961 seçimlerinin olağanüstü koşullarında sağladığı birinciliği istisna tutulursa ilk kez ikinci parti konumuna geriliyordu.

Ancak Özal ailesinden bir isim parlamentoya giriyor, Korkut Özal kısa bir süre sonra kurulan ilk MC hükümetinde de bakanlık koltuğuna oturuyordu. Özal'ın ABD günlerinin sonu Sakıp Sabancı'nın yaptığı iş teklifiyle sona erdi. Sabancı Holding'in Genel Koordinatörlüğüne getirilen Özal artık devlette çalışmayı düşünmemektedir. Siyasete girmeyi ise gizliden gizliye planlamaktadır.¹¹⁹³ İlk girişimi 1975'te yapılan ara seçimlerdedir; üstelik toplumsal çatışmanın bir tarafı olarak beliren MHP'nin İstanbul Senatörlüğüne adaylığı için kendisine teklif yapılır, o da kabul eder; ancak MHP'liler son tahlilde Prof. Recep Doksat'ı aday gösterirler. Bunu bir çelmelenme olarak gören Özal o günlerde belli etmediği tepkisini Başbakan olduğu yıllarda gösterir; Antalya'da tatilini geçirmek üzere bulunduğu esnada karşılaştığı Alparslan Türkeş'in verdiği selâmı pek çok kişinin gözü önünde almayarak geri çevirir.¹¹⁹⁴

Özal'ın devlet hizmetini bıraktıktan sonra gittiği Amerika'daki ilişkileri, ardından Sabancı Holding'de çalışmaya başlaması, özel sektörle münasebetlerinin daha da güçlenmesine yol açmış; bir süre sonra çeşitli şirketlerin yönetim kurulu üyelikleri ve genel müdürlüklerini yapmasına kadar varmıştır. Özal'ın hayatındaki önemli ayrıntılardan biri de MESS Genel Sekreterliğidir. Böylesine önemli bir işveren sendikasında görev alması, her siyasi sistemde en başat konumda bulunan iş çevreleriyle yakın ilişkiler kurması, gerek konsey döneminde getirildiği başbakan yardımcılığı, gerekse parti kurma çalışmalarında çok yararlı olmuştur.¹¹⁹⁵ 1977 yılı, Özal'ın uğradığı hayal kırıklıklarından birisi ve yaptığı tercih itibarıyla en yararlı yanışı olmuştur. AP'den gelen milletvekilliği teklifini daha önceden söz verdiği gerekçesiyle geri çeviren Özal, biraderi Korkut Özal'ın katkısıyla İzmir'den birinci sıra MSP

---

¹¹⁹² “CHP Genel Başkanı, Olağanüstü şartlardan olağan şartlara, parlamentoya dayalı hükümetle geçilir” cümlesi gibi gayet anlamlı bir tepki göstererek hükümetteki bakanlarını çekerek, bir anlamda sergilediği duruşun ne kadar dik olduğunu gösteriyordu, bkz. *Milliyet*, 5 Kasım 1972.

¹¹⁹³ Çölaşan, *Turgut Nereden Koşuyor?* s.87.

¹¹⁹⁴ Çölaşan, *Turgut Nereden Koşuyor?* ss.87–88.

¹¹⁹⁵ Oya Ayman Büber/Mine Söğüt, (Hazırlayanlar), *Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi 1983–1993* (Siyaset merdivenlerini nasıl tırmandı? Nelerin altında imzası var? Nasıl yaşadı, nasıl eğlendi? Ardından neler yazıldı? Dünya nasıl değerlendirdi?), s.10.

milletvekili adayı olmuştur.¹¹⁹⁶ Oysa Özal, AP'yi tercih etseydi Kayseri ya da Bursa gibi seçim şansı çok yüksek olan illerden aday gösterilecekti. Özal büyük bir üzüntüyle seçimi kaybettiğini öğrendiğinde içini bir kızgınlık kaplamıştı; neden AP'den aday olmadığına pişman olduğu anlatılır; ancak eğer MSP'den seçilseydi veya AP'den meclise girseydi kaderinin çizgisi çok değişecekti. Yasaklılar listesine gireceği için 12 Eylül'den sonra ne başbakan yardımcısı, ne de siyasi parti genel başkanı olabilecekti.¹¹⁹⁷ Üstelik bir siyasi görevi olması halinde Demirel'in 1979 sonunda kurduğu hükümet sonrası ne Başbakanlık Müsteşarı ne de DPT'ye vekâleten müsteşar olamayacak; 24 Ocak Kararlarının arkasında duran dirayetli bürokrat rolüyle askerlerin ve dış çevrelerin gözüne giremeyecekti.

27 Aralık 1980'de ordu tarafından uyarı mektubu verilince 24 Ocak kararlarının ilânı bir müddet gecikir. Demirel bu dönemde askerlerin meclisten geçirilmesini istedikleri yasa değişiklikleriyle uğraşırken kararların hazırlanmasındaki inisiyatif tamamen Özal'a geçer. 24 Ocak kararları Türk halkı için tam anlamıyla şok etkisi yaratacaktır.¹¹⁹⁸ Böylesi bir kararlar paketinin uygulamaya sokulması herhangi bir iktidar için gelecek seçimleri peşinen kaybetmek demektir. Demirel de bunun farkındadır ve bu kez kendisi sürekli erken seçim istemektedir.¹¹⁹⁹ Ecevit ise geniş tabanlı bir hükümet kurulması için öneriler yapmaya başlar. CHP-AP hükümetiyle problemlerin üzerine yürünebileceğini, AP'nin MHP ve MSP'nin koltuk değneklerine ihtiyacı kalmayacağını söyler durur. Demirel'in Ecevit'e verdiği cevap, o günlerdeki siyasi tansiyonun seviyesini göstermesi bakımından anlamlıdır: Demirel CHP'yle ancak savaşta bir araya gelebileceklerini söylemektedir.

---

¹¹⁹⁶ Aslında Erbakan'ın, parti içinde kendisine karşı liderlik mücadelesine girmeye niyetlenen Korkut Özal'ın, elini ağabeyini de milletvekili ve partili yaparak güçlendirmeye çalışması karşısında Özal'ı İzmir gibi lâik niteliğiyle ön plana çıkan kentten aday göstererek, seçilmesini imkânsız kıldığı anlatılır. Bkz. Hasan Cemal, **Özal Hikâyesi**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990, s.171.

¹¹⁹⁷ Oya Ayman Büber/Mine Söğüt, (Hazırlayanlar), **Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi 1983–1993** (Siyaset merdivenlerini nasıl tırmandı? Nelerin altında imzası var? Nasıl yaşadı, nasıl eğlendi? Ardından neler yazıldı? Dünya nasıl değerlendirdi?), s.10. Yabancı bir yazarın değerlendirmesi için bkz. Tim Hindle, **The Sultan of Berkeley Square** (Asil Nadir and The Thatcher Years), London: Macmillan London Limited, 1991, p.83.

¹¹⁹⁸ 24 Ocak Kararlarının ilânını geciktiren bu gelişme IMF'yle yapılan 14 Aralık tarihli anlaşmanın, kararları şekillendirmesini de geciktiriyordu. Yapılan anlaşmaya göre yüzde 40 dolayında devalüasyon gerçekleştirilecek; katlı kur kaldırılacak ve kamu ürünlerine zam yapılırken, ücretler olabildiğince dondurulacaktı. Bkz. Yalçın Doğan, "IMF ile uzlaşıldı: Devalüasyon kesin", **Cumhuriyet**, 15 Aralık 1979.

¹¹⁹⁹ Bunun en çok farkında olanlar yine AP'lilerdir. AP Grubunda sert eleştiriler alan Demirel'den 24 Ocak Kararlarından hemen dönülmezse CHP'den daha kötü duruma düşüleceği, sert sözlerle ihtar edilmişti. Bkz. "Demirel kendi partisinde de eleştirildi, AP Grubu'nda ekonomik önlemlerden dönülmesi istendi", **Milliyet**, 7 Şubat 1980. Bu eleştiride bulunan milletvekillerinden en önde geleni Zeyyat Mandalinci'ydi ve 21 Nisan'da partisinden istifa ediyordu, bkz. "Zeyyat Mandalinci AP'den istifa etti. Yeni istifalar bekleniyor", **Akşam**, 22 Nisan 1980.

Ülke adım adım askeri bir darbenin pençesine düşmeye doğru giderken, ordunun da 24 Ocak kararları konusunda bilgilendirilmesi lüzumu hissedilir. Bu görev Turgut Özal'a verilir. Özal, komuta kademesinin en üstündekilere harikulâde iki brifing verir. Evren ve diğer komutanlara beraberindeki bir ekiple birlikte giden Özal, açıkça kararların uygulanmasının neden elzem olduğunu anlatır. Genel ekonomik tabloyu özetler; kararların alınmasıyla birlikte ekonominin neden rayına oturacağını ikna edici bir dille anlatır.¹²⁰⁰

MESS başkanlığından gelen Özal'ın ücretlerin dondurulması şeklinde pakette yer alan tedbirleri savunması şaşırtıcı değildir. Sermaye birikiminin önündeki en büyük sorunun yüksek ücretler olduğuna inanmaktadır. Acı reçete bir kez daha dar gelirlilere kesilmiştir. Bu kararların demokratik bir düzende tatbikinin çok zor olacağı hemen tüm kesimlerce idrak edilmektedir. Paketi tavizsiz uygulamayı göze almak demek, siyasi ikbalden vazgeçmekle eşdeğer gibi gözüküyordu. Zaten azınlık hükümetiyle idare edilen ülkede, gelecek seçimlerin tek başına iktidar olmuş bir partiyi çıkarması da zor görünüyordu.¹²⁰¹ Erken seçime muhalefetin yanaşmamasının bir nedeni de buydu; muhalefet böylesi cesur kararlar almış bir hükümetin bu kararları tavizsizce uygulayarak işbaşında bulunmasının, onun ebedi sonu olacağını; en azından çok yıpranacağını tahmin ediyorlardı. Yine de erken olmasa da Türkiye'yi en geç 1981'in sonunda olağan bir seçim bekliyordu. Kararların uygulanması demek Türkiye'yi düze çıkarmak demek değildi sadece. Borç krizi içindeki ülkenin borcunu ödeyebilir hale getirilmesi için kararların uygulanması gerekiyordu. İç ve dış egemen çevrelerce her ne pahasına olursa olsun bu kararların mutlaka uygulanması gerektiği yönünde kanaat izhar edilmişti.¹²⁰²

---

¹²⁰⁰ Özal'ın, o günlerde hummalı bir şekilde hazırlanan darbenin ardından, kurulacak hükümette ekonomik işlerden sorumlu Başbakan Yardımcılığına getirilmesi fikrinin uyanmasında, bu toplantının önemi büyüktür. Ancak Özal kendisine teklif yapılır yapılmaz hemen Demirel'e danışma ihtiyacını duyar. Demirel, Özal için vize verirken, teklif alan diğer arkadaşlarına, ileride siyaset yapacaklarını, böylesi bir görevi kabul etmeleri halinde, ara dönemlerde görev yapmış siyasetçi damgasını söküp atamayacakları gerekçesiyle olur vermez. Görülmektedir ki Demirel nazarında Özal, sadece bir teknisyen ve siyasi bir istikbal düşünmeyeceklerdendir. Bkz. Ender Arol, **Özal'a Lâf Söyletmem Arkadaş**, İstanbul: Say Yayınları, 1989, s.39.

¹²⁰¹ Özal, muhalefetten gelen tüm itirazlara rağmen kararların uygulanmasının neden elzem olduğu açıklamasını yaptığı bir basın toplantısında dile getiriyordu. Bkz. "24 Ocak Kararları Ne Demektir?", Gündoğdu Özbaş, **Özal Diyor ki** (Türkiye'nin Ekonomik ve Siyasal Geleceğinde Değişim ve Yeni Hedefler İçin), Ankara: Feryal Matbaacılık, 1993, ss.11-26.

¹²⁰² Ekonomik darboğaz ülkeyi o kadar güç koşullar içinde bırakmıştı ki; anarşinin dallanıp budaklanmasında belki de bir numaralı sebepti. 1978'de Ecevit hükümeti kurar kurmaz dış finans çevreleriyle borçların yedi yıl ertelenmesi için olağanüstü gayret göstermişti. Metin Toker, bu süreci anlatırken "Ecevit'i dinlerken gözlerim doldu" diyordu, bkz. **Hürriyet**, 3 Haziran 1978.

Turgut Özal ismi her ne kadar 1971–1973 yılları arasında ABD’de bulunduğu dönemde tanınır gibi olduysa da, asıl kalıcı kişisel popülaritesini 24 Ocak Kararlarının alınmasından sonra sağladı. İlginçtir ki bir ülkenin ayağa kalkabilmesi için tatbik edilmek zorunda kalınan böylesine ağır kararlar, Özal’ın şöhretine şöhret katıyordu. Karanlık güçler tarafından sebepli sebepsiz işlenen cinayetlerin ülkede demokrasiye paydos demek üzere hazırlananlara ne kadar fayda sağladığı düşünüldüğünde, terörün iç ya da dışardan güdümlü olduğunun tespit edilmesi güç olmamaktadır.¹²⁰³ 24 Ocak kararları çerçevesinde Dünya Bankası, OECD ve IMF nezdinde yürütülen çalışmalarda Turgut Özal bizzat görüşmeler yapıyor; sağlanacak kredilerin miktarı konusunda zaman zaman cimri davranan bu kuruluşların temsilcilerine dahi istifa tehdidinde bulunabiliyordu. Batılı çevreler nazarında Özal şimdiye kadar görmedikleri ölçüde ne istediğini bilen, kararlı bir kişilikti. Onunla makul şartlar içinde anlaşılabilirdi; klasik bir bürokrat gibi üstlerine bağlı kalma ya da siyasi otoritenin dar emirlerini aşmaktan korkan bir görüntü sergilemiyordu; kimi zaman sadece onları değil bizzat hükümeti bile ikna edebiliyordu. Bu yüzden onu bunaltmamaya çalışıyorlar, gerçekten de istifa etmesi halinde Türkiye’yle devam edecek ekonomik ilişkilerin sekteye uğrayabileceği korkusunu taşıyorlardı.¹²⁰⁴

Özal’ın 12 Eylül sonrası Ulusu hükümetinde görev alması bu yüzden sürpriz değildi tabii. Darbeden sonra hemen her zaman ve zeminde eski siyasetçilerden demokratik kitle örgütlerine kadar herkesi suçlayan neredeyse vatana ihanetle itham eden darbeciler; Batının hissiyatına kulak vermek zorunluluğunu hissederek yeni yönetimde yer alacak isimleri bu yönde tespit ettiler. Batı için Türkiye demokrasi olmuş, diktatörlük olmuş pek önemli değildi. Türkiye’nin onlara ve bankalarına bir yığın borcu vardı ve bu borçların ödenmesi için 24 Ocak kararlarının tavizsiz uygulanması gerekiyordu.¹²⁰⁵ Uygulamanın şahıs bazındaki isminin Turgut Özal olması ilk tercihleriydi. Partili belediye başkanlarını bile askerlerle değiştirenler, kabineye bir yığın emekli paşa sokanlar bir isimde tereddütsüzdüler: Turgut Özal. Lâkin Özal’da

---

¹²⁰³ 24 Ocak kararlarının mimarı Özal’ın Danışma Meclisinde yaptığı şu konuşma, darbeyle, söz konusu kararların uygulanabilirliği arasındaki doğru orantıyı ortaya koyuyor gibi gözükmektedir: “12 Eylül olmasa bu ekonomik programın neticelerini alamazdık. Anarşi yükseliyordu. İkincisi vergi kanunları Meclis’ten geçmiyordu. Çok şayanı şükrandır ki vergi reformu yapılmıştır. Bunlar olmasaydı bütçeyi denkleştiremezdik”. Bkz. Osman Ulagay, **24 Ocak Deneyimi**, İstanbul: Hil Yayın, 1983, s.18.

¹²⁰⁴ Özal’ın bütün bu iş bitirici özellikleri gerçekten de semeresini vermiştir. Bkz. “Özal 380 milyon doların onayını aldı”, **Milliyet**, 7 Şubat 1980.

¹²⁰⁵ Özellikle ABD nezdinde Özal tam anlamıyla Türkiye’de kendisiyle çalışabilecekler arasında alternatifsiz olarak görülüyordu. Bkz. Ufuk Güldemir, **Texas-Malatya**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1992, s.83.

tereddüt vardı; kendisine görev teklif edildiğinde, Evren'in sıkça şikâyet ettiği eski siyasîlerden izin isteme huyu onda da mevcuttu. Özal da Demirel'i arayarak izin isteyenlerdendi. İzin tabî ki verildi; Özal, Ulusu'nun yanına ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak giriyordu. Tabî ki konseyin, kendisine olan ihtiyaçlarının farkında olarak, ekibiyle birlikte.¹²⁰⁶

Özal'ın Başbakan Yardımcılığı, ünlü bankerler skandalı nedeniyle Kaya Erdem'in Maliye Bakanlığında ayrılmasından sonra yerine gelen Adnan Başer Kafaoğlu ile çalışmak istemeyerek istifasına kadar sürdü.¹²⁰⁷ İstifasına kadar yaklaşık 22 ay bu vazifeyi yürüten Özal'ın 1982 Anayasası, halkoylamasıyla kabul edilmesinden sonra, siyasi faaliyetlere izin verilmesiyle birlikte siyasete atılmaya pek hevesli olmadığı görülüyordu. Bu hevesizlik siyaseti hiç düşünmediğinden değil, aylardır birlikte çalıştığı askerlerin, yeniden partili siyasi hayata döndükten sonra kafalarında tasarladıkları iktidar partisinin belli olmasından ileri geliyordu. Side'de tatilini geçirmek için bulunduğu esnada 6 Eylül 1980 tarihindeki olaylı Konya Mitingi esnasında Konya Belediye Başkanlığı görevinde bulunan Mehmet Keçeciler tarafından parti kurmaya ikna edilen Özal, önceleri pek umutlu gözüküyordu.¹²⁰⁸ Önce Ulusu'yla başlayan konseyin tasvibinden geçen parti çalışmalarının bir müddet sonra Ulusu tarafından Sunalp'e devriyle birlikte Özal'daki isteksizlik birden bire ihtirasa dönüştü. Yine de Özal, önceleri seçimlere sokulacağı konusunda pek ümitli değildi. Evren'le bu doğrultuda yaptığı ilk görüşmenin olumlu geçmesi üzerine ekibini toplayarak parti çalışmalarına hız kazandırdı. Beklentisi; askerlerin partisi iktidara geldikten sonra mecliste bir grup kuracak kadar sandalyesi olan, mevcut iktidarın yıpranması halinde alternatif olarak bir köşede bekleyen sağ parti olmaktı.¹²⁰⁹ O derece umutsuzdu ki Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Başkan Yardımcısı Şener Akyol'a seçim

¹²⁰⁶ Burada ekip tam anlamıyla bir takım çalışması içinde olan karakter taşıyordu. Ekonominin görünüşteki patronu ister Ekrem Pakdemirli, Yusuf Bozkurt Özal, Adnan Kahveci, Güneş Taner isterse Rüşti Saraçoğlu olsun ipler daima Özal'ın elindeydi. Bkz. M. Nazif Ülgen, **Özalizm Çıkmazını Aşmak İçin** (Alternatif Politikalar), İstanbul: Arba Yayınları, 1989, s.75.

¹²⁰⁷ Özal, Kafaoğlu hakkında aynen şunları söylemekteydi: "*Kafaoğlu bizi yukarıdan sabote etmekte ve icraatımızı kötüleyerek Devlet Başkanı'nı etkilemektedir*". Bkz. Emin Çölaşan, **Banker Skandalının Perde Arkası** (Bankerler Batıyor, Kastelli Kaçıyor), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987, s.217.

¹²⁰⁸ Keçeciler, yanında Adnan Kahveci de olduğu halde Özal'ı iknâya çalışırken, Başlangıçta Özal, Türkiye'de siyasetçinin sonunun hep hüsrarla neticelendiğinden bahisle bu teklifleri hep geri çevirmektedir. Bkz. Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.200.

¹²⁰⁹ Eski AP'lilerden gelen partileşme tekliflerine Özal'ın cevabı düşündürücüydü; Özal partiyi kurma kararı verirken Evren Paşa'dan izin aldığını; başka bir parti kurma çalışmalarına girilmemesi gerektiğini; yoksa konsey tarafından kapatılmaktan kurtulamayacaklarını söylüyordu. Bkz. Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.307. Evren de sonraki bir röportajında Özal'ın milletvekili adaylarının diğer partilere göre çok iyi olduklarını, sırf Sunalp'in partisinden daha çok veto alması için epey uğraştıklarını söylüyordu. Bkz. Mehmet Ali Birand/Hikmet Bilâ/Rıdvan Akar, **12 Eylül** (Türkiye'nin Milâdi), 269.

kanunuyla getirilecek % 10'luk ülke barajının çok yüksek olduğunu; en azından % 5–6 seviyesine çekilip çekilemeyeceğini öğrenmeye çalışması, barajı bile aşabileceğinden ne kadar kuşkulu olduğunu göstermekteydi.¹²¹⁰

Zaman içinde MDP lideri Turgut Sunalp'ın yaptığı kritik hatalar; Ulusu hükümetinin süreç içinde yıpranmasıyla birlikte yitirdiği prestijindeki olumsuz tablonun MDP'ye mal edilmesi;¹²¹¹ sağda BTP'nin solda SODEP'in seçimlere sokulmayışı karşısında Özal, şansını gittikçe arttırmaya başlıyordu. Özal'ın buyruklu demokratik ortamda dişe dokunur bir rakibi de gözüküyordu. MDP'nin başındaki Sunalp ile HP Genel Başkanı Calp'ın ciddi tehdit yaratacak halleri bile yoktu. Üstelik Özal hâlâ Demirel'in adamı olarak biliniyor; olabildiğince sesi kısılmış olan Demirel'in aksi beyanları ise bir türlü AP tabanına ulaşamıyordu.¹²¹² Özal dört eğilimin birleştiği kavgasız, 12 Eylül felsefesiyle çatışmayan yepyeni bir parti olduklarını bu ortamda rahatça dile getirebiliyordu. Calp'ın; solu toparlayacak hali yoktu; üstelik Erdal İnönü'nün MGK tarafından veto edilmesiyle SODEP'in seçimlere sokulmayacağı neredeyse kesinleştiğinde çok sevindiği söyleniyordu.¹²¹³ HP sol tabanda majestelerinin muhalefeti, icazetli sol parti olarak tanımlanıyordu. Sunalp ise iş çevrelerinin neredeyse yeni iktidar partisi budur diyerek destekledikleri bir parti olmasına rağmen, temel çekirdeği, eski Demirel düşmanlarından olan AP'lilerce sarılmıştı. Bu kesimler 1970'deki Demokratik Parti deneyiminden gelen, 73 ve 77 seçimlerinde boylarının ölçüsünü alan isimlerdi. Dolayısıyla tabana hitap eder bir tarafları yoktu.¹²¹⁴ İşte bu koşullarda Özal'ın hanesine yazılacak tek olumsuz puan banker skandalındaki sorumluluğuydu. Bu da zaten halk kitlesinin içindeki küçük bir kısmı ilgilendiriyordu.

---

¹²¹⁰ Özal'ın partisinin istikbali konusundaki tereddütlerini yansıtmayı açısından Şener Akyol'la yaptığı konuşmayı buraya aktarmanın tam sırasındır. “*Özal çok ilginç bir soru yöneltir Akyol'a. Yüzde on olacağı kesin mi barajın? Evet, Danışma Meclisi de, Konsey de bu fikri benimsiyor. Yüzde onu düşüremez misiniz? Meselâ yüzde 5 veya 6'ya... Yüzde on çok yüksek değil mi?*”. Bkz. Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.334.

¹²¹¹ Sunalp, parti kurma işini beceremeyen Ulusu'nun, bu işi kendisinin başarması karşısında bozulduğunu ve seçim süreci içinde MDP aleyhinde elinden ne geldiyse yaptığını iddia ederek şunları de ekliyordu: “*Tam seçimler yaklaşırken, hükümet olarak bir harekâta giriştiler. Bunun adı 'Mavi Tren Harekâtı' idi. Köylüden silâh toplamaya başladılar ve bunu yaparken çok eziyet ettiler. Tam 6 Kasım seçimleri öncesinde kışta kıyamette öğretmen tayinlerine başladılar. Bütün bunların faturasını benim partim ödemek zorunda kaldı*”. Bkz. Çölaşan, **Bir Dönemin Yazıları 1988–1989**, s.268.

¹²¹² Yavuz Donat, gazetesinde ANAP'ın 210 milletvekili çıkaracağını yazınca Demirel'den telefon alır. Demirel bu tahmine katılmadığını söyler; ancak Donat, bu işte kendilerinin de katkısı olduğunu milletin ANAP'a AP'nin devamı, Özal'ın ise Demirel'in çırağı olduğu görüşüyle oy vereceğini anlatır ve yanılmaz. Bkz. Donat, **Buyruklu Demokrasi 1980–1983** (Yavuz Donat'ın Vitrininden–2), s.454.

¹²¹³ Turgut'un aktarımıyla “*Halkçı Parti'liler, SODEP'e 'geçti Bor'un pazarı sür eşeğini Niğde'ye' diyordu*”. Bkz. Turgut, **12 Eylül Partileri**, s.300.

¹²¹⁴ Bu isimlerin başında Faruk Sükân, Mehmet Turgut, Hasan Korkmazcan ve Ekrem Dikmen geliyordu. Bkz. Turgut, **12 Eylül Partileri**, s.103.

Özal'ın yükseliş kaydetmesi karşısında tedirgin olan kesimin başında Turgut Paşa'ya omuz vermiş ordu çevreleri geliyordu. Özal, tüm gücüyle propagandalarını sürdürüyor; yetmişli yıllarda olumlu olarak yapılan ne varsa, kenarından köşesinden bürokrat olarak dahil olan ne varsa sahipleniyordu.¹²¹⁵ Bu tarz propagandaya oldum olası karşı olan konsey, yapılanın 12 Eylül öncesi parti liderlerinin yaptıklarıyla eşdeğer görüyor, zaman içinde Özal'a alerji duymaya başlıyordu. Özal'ın seçimlere sokulmayacağı endişesini duyan çevreler içinde en önemlisi kuşkusuz ABD yönetimiydi.¹²¹⁶ Yönetim bizzat konseyi etkileyecek kanallardan Özal'ın partisinin seçimlere sokulmaması halinde Türkiye'nin demokratik düzene geçtiği mesajının inandırıcı olamayacağını bildiriyordu.¹²¹⁷ İlginçtir ki MGK'nın karar ve bildirimleriyle şekillendirilen siyasetle, son derece kısıtlı hak ve özgürlüklerin yer aldığı anayasayla, parti kurucuları ve milletvekili adaylarına karşı işletilen vetolarla daha bir dizi militarist uygulamalarla itibarı zedelenmemiş bir askeri yönetimin, sadece Özal'ı seçime sokup sokmamak noktasında demokratik kriterlere tabi tutulacağı pek inandırıcı olmuyordu. Görünen oydu ki Batı ve ABD Özal'la çalışmaya hevesliydi ve bu yönde ellerinden geleni yapıyorlardı. Nihayet beklentiler gerçeğe dönüyor, Türkiye bir on yıl Özal'ı Başbakan ve Cumhurbaşkanı olarak devletin en tepesinde tutuyordu. Özal tek başına iktidar olmuş, mazisine ve Demirel'e sırtını dönmüştü.¹²¹⁸ Bu tavrının en açık göstergesi de siyasi yasakların referanduma götürülmesinde görüldü. Evren'in bile tarafsız kaldığı referandumda Özal ve ekibi tek başlarına hayır! Kampanyası başlattılar.¹²¹⁹

---

¹²¹⁵ Özal, bürokrat olarak bulunduğu yıllardaki artıların hepsini kendi hanesine yazarken, Cumhurbaşkanlığı döneminde Süleyman Demirel ile ilgili şunları söylüyordu: “Süleyman Bey devleti iyi bilmez ki. Bürokrasiyi bilmez. Su İşleri Müdürlüğü'nden bakanlığa geldi. Bürokrasi tecrübesi az. Bakanlık bile yapmadı. Yanında doğru dürüst iş bilen bir Ekrem Ceyhan var”. Bkz. Yavuz Gökmen, “Değişim Rüzgârları Eserken”, Oya Ayman Büber/Mine Söğüt, (Hazırlayanlar), **Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi 1983–1993** (Siyaset merdivenlerini nasıl tırmandı? Nelerin altında imzası var? Nasıl yaşadı, nasıl eğlendi? Ardından neler yazıldı? Dünya nasıl değerlendirdi?), İstanbul: Hürğüç Gazetecilik AŞ, 1993, s.28.

¹²¹⁶ Sunalp, Çölaşan'a verdiği röportajda: “Haig, Evren'e geldi ve Özal'ın veto edilmemesini istedi” demektedir. Bkz. Çölaşan, **Bir Dönemin Yazıları 1988–1989**, s.266.

¹²¹⁷ “Wall Street Journal” gazetesi yıllardır ABD'nin resmi görüşünü yansıtan yazıların yer aldığı bir gazete olarak bilinir. Tüm dünya altında kimin imzası olursa olsun, bu yazının ABD hükümetinin görüşünü yansıttığını bilir. Dışişleri Bakan Yardımcısı Burt'ün kaleminden çıkan bir yazıda kullanılan en vurucu ifadelerden biri şuydu: “Seçimlere katılan üçüncü ve bizim hesaplarımıza en uygun parti ise eski başbakan yardımcısı Turgut Özal'ın liderliğindeki Anavatan Partisi'dir”. Bkz. Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.14.

¹²¹⁸ Semra Özal, Demirel'le Özal arasındaki gerginliğin müsebbibinin asla Özal olmadığını, Özal'ın parti kurma yoluna çıkarken Demirel'den yardım istediğini ancak Demirel'in Özal'a sırtını döndüğünü söylüyor. Özal'ın amacının seçimleri kazanır kazanmaz, Demirel'in siyasi yaşasını kaldırıp onu Cumhurbaşkanı yapmak olduğunu belirtiyor. Bkz. Yusuf Tümtürk (Haz.), **Yeni Türkiye'nin Mimarı**, İstanbul: Turgut Özal Düşünce ve Hamle Derneği Yayınları, 2008, s.57.

¹²¹⁹ Nitekim Evren'in referandum yoluyla yasakların kaldırılması yönündeki girişimlere olumlu yaklaşması, böylece bir yasağın son tahlilde yararının Özal'a, zararının ise geçmiş askeri yönetime kaldığını anlaması olarak yorumlanıyordu, bkz. Cüneyt Arcayürek, “Bayram İyimserliği”, **Cumhuriyet**, 16 Ağustos 1986.

C. Birinci Özal Dönemi ve Siyasi Yasakların Kaldırılması Tartışmaları

12 Eylül 1980'den TBMM'nin yeniden toplandığı 24 Kasım 1983 tarihine kadar geçen süre 3 yıl 3 ay 12 gündü; bir başka ifadeyle Türkiye, tam 1197 gün parlamentosuz, beş kişilik askeri bir konseyin uhdesine bırakılan yetkilerle yönetilmişti. 17. Dönem TBMM, açılış toplantısını yaptığında meclisin en yaşlı üyesi olan 85 yaşındaki Fahri Özdilek Başkanlığında toplanıyordu. Özdilek, 27 Mayıs esnasında İstanbul'da 1. Ordu Komutanlığı vazifesini yürütüyor; kısa bir tereddüitten sonra ihtilâlcilere katılıyordu. MBK içinde, Cemal Gürsel'le birlikte yer alan iki orgeneralden biriydi. İsmet İnönü'nün teşvikiyle ihdas edilen tabîî senatörlüğü kabul ederek yaklaşık 19 yıl Cumhuriyet Senatosundaki Milli Birlik Grubunun başkanlığını da yapmıştı.¹²²⁰ Parlamento milletvekillerinin yemin töreniyle başladı; Ulusu bu arada Cumhurbaşkanı istifasını sunuyor; istifa kabul ediliyordu. Tabîî yine teamüller gereği yenisi kurulana kadar eski hükümetin devamı istendi.

Fahri Özdilek'in geçici başkanlığı sadece 11 gün sürüyor; 4 Aralık 1983'te eski vali Necmettin Karaduman biraz da Evren'le Trabzon'daki kolordu komutanlığı esnasındaki tanışmışlıklarının da katkısıyla ANAP tarafından meclis başkanlığına aday yapılıyor ve 292 oyla yeni TBMM'nin Başkanı oluyordu.¹²²¹ 7 Aralık 1983'te ise TBMM Başkanlık Divanı oluştuğunda ise artık yasa gereği MGK'nın hukukî varlığı da sona eriyordu. MGK üyeleri bu kez Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyesi statüsünü kazanıyorlardı. İlginç olan şeydi ki 7 Aralık yani MGK'nın son gününde bile yasama faaliyetine devam eden MGK son bir yasa daha çıkarıyordu. 6 Aralık 1983 tarih ve 2969 sayılı kanunla 12 Eylül harekâtı ve 12 Eylül döneminde yapılan icraatın eleştirilmesi yasaklanıyordu.¹²²²

¹²²⁰ İlginçtir ki, Özdilek hem 6-7 Eylül Olaylarında hem de 28 Nisan'da İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin eylemleri esnasında sıkıyönetim komutanlığı vazifesini yürütmüştür. Ankara Sıkıyönetim Komutanı Namık Argüç'ün aksine ihtilâlciler nazarında prestij sahibidir. Bkz. Sedef Bulut, "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu", *Akademik Bakış*, Cilt 2, Sayı 4, Yaz 2009, s.139.

¹²²¹ Karaduman, iki dönem TBMM Başkanlığını yürütmüştür. 12 Eylül 1985'de ikinci kez bu göreve seçilen Necmettin Karaduman'ın Başkanlığı 4 Aralık 1983 ile 29 Kasım 1987 yılları arasındadır. Bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Necmettin_Karaduman (Erişim: 07.10.09).

¹²²² Toktamış Ateş'in değerlendirmesiyle "6 Aralık 1983 tarihli, 2969 sayılı, 12 Eylül 1980 öncesi siyasi çekişme ve çatışma ortamına benzer bir durumun önlenmesi hakkında yasa başlığını taşıyan, dört maddelik yasa, zaten 1983 sonrasındaki düşünme, örgütlenme, faaliyet gösterme alanlarımızı da çok ciddi bir şekilde zedelemektedir, çok ciddi bir biçimde yaralamaktadır". Bkz. Toktamış Ateş, "Türk Demokrasinin İşleyişindeki Aksaklıklar ve Sorunları", *Mülkiyeliler Birliği* (Çarşamba Toplantıları), 13 Mayıs 1987. Konuşmanın tam metni için şu bağlantıya bkz. http://www.mulkiye.org.tr/docs/cars_soy/CARSAMBA8687_19.pdf (Erişim: 07.10.09).

Yine 7 Aralık'ta Özal yeni hükümeti kurmak üzere Evren tarafından görevlendirildi. Yaklaşık beş günlük bir çalışma sonucu oluşturulan kabine 12 Aralık 1983'te Cumhurbaşkanının onayına sunuldu. Kabine listesini aynen onaylayan Evren'in bakanları atamasıyla 13 Aralık 1983'te birinci Özal hükümeti resmen göreve başlıyordu. Özal tıpkı Evren gibi kabinedeki bakanlıkların sayısının çok fazla olduğu kanaatindeydi; bu yüzden ilk yaptığı iş 14 Aralık 1983 tarih ve 18251 mükerrer sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren, 174 nolu Bakanlıkların Kuruluş ve Görev Esasları Hakkında KHK'yi çıkarmak oldu. Bu kararname ve bunu izleyen kararnameyle bakanlık sayıları birleştirilmek suretiyle azaltılıyordu.¹²²³

ANAP hükümetinin kurulmasının hemen ardından Turgut Özal'ın diğer parti liderlerinden çok farklı bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaya başlıyordu. HP ve MDP ise âdeta iki emanetçi, yapay parti gibi duruyorlardı. Nitekim SODEP'in sosyal demokratların partisi olduğu yönündeki hissiyat kuvvetlendikçe Calp liderliğindeki HP'nin ömrü kısaltmaya başlıyor; Necdet Calp'in icazetli liderliği sol tabanda iyiden iyiye tartışılmaya başlanıyordu.¹²²⁴ HP, bir müddet sonra lider değişimine doğru gidecek, Calp'in yerine genel başkanlığa Aydın Güven Gürkan gelecekti. MDP ise seçimlerde birinciliği beklerken sonuncu olmuş; yeni dönemin yeni iktidar partisi olma beklentisinin hayal kırıklığıyla sonuçlanması, tabansız bir partinin sadece iş çevrelerinin desteğiyle yaşayamayacağını ortaya koymuştu. MDP'nde de lider değişimi oldukça çabuk gelişti. Ülkü Söylemezoğlu liderliğinde bir süre daha faaliyet gösteren parti, sonunda siyasi hayattan tamamen silindi.¹²²⁵

ANAP hükümeti ilk döneminde iki fireyle yoluna devam ediyordu. Kabinedeki iki bakanın görevden ayrılmaları süreci sancılı oldu. Bu bakanlardan ilki Maliye ve Gümrük Bakanı Vural Arıkan'dı. Arıkan, bakanlığında yapılan yolsuzluklar ve kötü muamelelerden şikâyet ederek kabinedeki itaatkâr havayı dağıtmıştı. Parti ve kabine disiplinine uymadığı gerekçesiyle istifaya davet edilmiş; ancak bunu kabul etmemişti. Başbakan Özal bunun üzerine, Cumhurbaşkanı Evren'den, Arıkan'ı azletmesini istemiş,

---

¹²²³ Çıkarılan kararnameler şunlardı: KHK/178 Maliye Bakanlığının Teşkilat Ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname; KHK/180 Bayındırlık Ve İskan Bakanlığının Teşkilat Ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname; KHK/181 Sağlık Bakanlığının Teşkilat Ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname; KHK/189 Kamu Kurum Ve Kuruluşlarının Yurtdışı Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname; KHK/190 Genel Kadro Ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. Kararnamelerin içerikleri için bkz. http://www.yetkin.com.tr/Yargi/akhk_sr.htm (Erişim: 07.10.09).

¹²²⁴ Zaten Calp de artık partinin başında kalmasının çok zor olduğunun farkındaydı ve basına çekilebileceği yönünde demeçler veriyordu, bkz. "Calp: Bu iş böyle giderse bırakırım", **Güneş**, 4 Ekim 1984.

¹²²⁵ İbrahim Arslanoğlu, "Türkiye'de Demokrasinin Tarihsel Gelişimi", **Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu**, Isparta, 22–24 Ekim, 2008, s.8.

Evren da bu talebi olumlu karşılayarak anayasanın 109. maddesinin kendisine verdiği yetkiyi kullanarak Arıkan'ı azletmişti.¹²²⁶ Kabinede devlet bakanlığı vazifesini yürüten İsmail Özdağlar da koltuğundan olan bir diğer bakandı.¹²²⁷ Özdağlar'ın rüşvet aldığı ortaya çıkınca Yüce Divan sıfatıyla Anayasa Mahkemesi tarafından yargılanmış, 2 yıl hapis cezasıyla cezalandırılmıştı. Özdağları'nın hem milletvekilliğinden hem de ANAP'tan istifasının ardından üyeliği düşmüştü.¹²²⁸ Kabineden çıkarılmayan ancak Cumhurbaşkanı Evren'in isteğiyle yeri kaydırılan bir başka bakan ise Milli Eğitim Bakanı Vehbi Dinçerler'di. Dinçerler'in okul kitaplarında lâikliğe aykırı kimi ifadelerin bulunması karşısında basında eleştiri konusu olmasıyla bu bakanlıktan alınarak Devlet Bakanlığına atanması gerçekleştirilmişti.¹²²⁹

Kabine içinde revizyona gidilmesine neden olaylardan biri de 28 Eylül 1986'da yapılan milletvekilliği ara seçimlerinde ANAP'ın oy kaybetmesiyle meydana gelmişti. On puanlık bir düşüşle % 32'de kalan ANAP'ta 15 Ekim 1983'te, Bakanlar Kuruluyla, parti başkanlık divanı istifalarını verdiler. İstifaların ardından yapılan değişikliklerle iki bakan görevden alındı ve yerlerine yeni bakanlar atandı; üç bakanın da yerleri değiştirildi.¹²³⁰

Cumhurbaşkanı Evren ile Başbakan Özal arasındaki ilişkiler ANAP iktidarının ilk yılında gayet iyi işlemiştir. Siyasi iktidar ile bir anlamda askeri güç arasındaki bu ilişki biçimi, büyük oranda yeniden tesis edilen devlet yapılanmasıyla ilgiliymiş gibi görünüyor. Her şeyden önce yeni anayasayla birlikte Milli Güvenlik Kurulu'nun yapısı ve işleyişiyle, aldığı kararların hükümet tarafından algılanmasının tonu değiştirilmişti. Böylece askerlerin ülke yönetimindeki etkinlikleri anayasal bir dayanağa kavuşturulmuştu. Evren ile birlikte genelkurmay başkanı ve dört kuvvet komutanıyla

---

¹²²⁶ “Vural Arıkan'ın Bakanlıktan azlini öngören kararname Özal tarafından Evren'e verilmiş ve onay alınarak Arıkan kabine dışı bırakılmıştır. Böylelikle Anayasa'nın öngördüğü bir kurum olan "bakan azli" yolu ilk kez kullanılmıştır. Bir başka dikkat çeken olay Bakan İsmail Özdağlar'ın adının yolsuzluğa karıştığı gerekçesiyle bakanlıktan istifa etmek zorunda kalması, kendisiyle ilgili olarak meclis soruşturması açılması ve Yüce Divan Sıfatıyla Anayasa Mahkemesi'nde yargılanması olmuştur”. Bkz. Özlem Eştürk, **Türkiye'de Liberalizm: 1983–1989 Turgut Özal Dönemi Örneği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi SBE, 2006, s.50.

¹²²⁷ Özdağlar ile olayla ilgili olarak yapılmış iki önemli röportaj için bkz. Emin Çölaşan, **İcraatın İçinden**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987, ss.9–30.

¹²²⁸ Aslında Yüce Divan, Özdağlar'ı rüşvet değil, görevini kötüye kullanmaktan mahkûm etmişti. Alınan 2 yıllık hapis cezası da Ceza İnfaz Yasası hükümlerine göre 9 ay 18 gün olarak infaz edildi, bkz. “Özdağlar'a 2 yıl hapis, rüşvet yine sır”, **Hürriyet**, 15 Şubat 1985.

¹²²⁹ Eştürk, **Türkiye'de Liberalizm: 1983–1989 Turgut Özal Dönemi Örneği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.50, 1 nolu dipnot.

¹²³⁰ Eştürk, **Türkiye'de Liberalizm: 1983–1989 Turgut Özal Dönemi Örneği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.51.

kurulda çoğunluğu oluşturan askerin karşısına muhalif bir edayla çıkmak mümkün gözüküyordu. Milli Güvenlik Kurulu sadece ulusal güvenlikle ilgili alanlarda faaliyet göstermekle kalmıyor; kendisini hiçbir şekilde ilgilendirmeyen konularda bile kararlar alarak anayasa gereği öncelikle dikkate alınmak üzere bunları bakanlar kurulunun önüne sürüyordu. Diğer taraftan ülkede sıkıyönetim, giderek alan eksiltmesine rağmen sürüyordu. 8 yıl 6 ay ve 22 gün süren sıkıyönetimin tamamen kaldırılması ancak 19 Temmuz 1987’de gerçekleşebilecektir.¹²³¹

Anayasanın geçici 15. maddesiyle 12 Eylül döneminde yaptıkları eylem ve işlemlerden ötürü ebedi dokunulmazlığa kavuşan MGK üyeleri başta olmak üzere; görevli tüm şahısların bu muafiyetlerinin hangi fiilleri kapsadığı yönündeki ilk tartışma, Tahsin Şahinkaya’ya ilişkin olarak ortaya atılan yolsuzluk iddialarıyla başladı. Eski Hava Kuvvetleri Komutanı ve MGK üyesi, Tahsin Şahinkaya’nın yargılanması için Halkçı Parti milletvekili Cüneyt Canver tarafından verilen araştırma önergesi karşısında Evren’in yorumu, söz konusu dokunulmazlığın bu tür suçları kapsamadığı yönündeyken ilginçtir ki hükümetin ve ANAP grubunun tavrı menfi yönde olacaktı. 25 Kasım 1986’da Meclis Genel Kurulunda oya konan araştırma önergesi ANAP ve bağımsızların oylarıyla reddedildi.¹²³² Lâkin ilk ciddi kriz Genelkurmay Başkanlığı görevine kimin getirileceği noktasında ortaya çıktı. Necdet Üruğ, kendisinden sonra bu makama gelmek üzere hazırlanan Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Necdet Öztoran’un önündeki engeli kaldırmak için vaktinden önce emekliliğini istiyor; fakat atama kararnamesi 24 Temmuz 1987’de Necip Torumtay adına çıkarılıyordu. Tabii burada Evren’in onayı önemliydi. Aslında Öztoran’un yerine Torumtay’ın atanması çok önemli bir hamleydi ve askeri hiyerarşinin 2000 senesine kadar olan tayin ve terfilere ilişkin planlarını da alt üst ediyordu. Ancak Torumtay da 1990’da görevinden istifa ediyordu.¹²³³

---

¹²³¹ Özal hakkında övücü bir yazı kaleme alan Yayla, bu gelişmenin yanında birçok özgürlükçü girişimi başarma payesini Özal’a vermektedir. Bkz. Atilla Yayla, “*Özal, Özal Reformları ve Liberalizm*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce C-7/Liberalizm**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, ss.584–588.

¹²³² Şahinkaya’nın hem uçak alım ihalelerinden hem de Hava Kuvvetleri ihalelerine giren müteahhitlerden komisyon aldığı iddiaları, yeraltı dünyasının kimi ünlü isimlerinin sorgulamalarında da dillendirdikleri hususlardandı. Bir örnek olması açısından şu ifadelerle dikkat: “*Behçet Cantürk’ün sorgusunda da, birçok kamu görevlisi ile ilgili bilgiler alındı. Bu konudaki en önemli bilgilerden biri de Tahsin Şahinkaya ile ilgiliydi. Şahinkaya Paşa’nın bazı müteahhitler ile yakın ilişkilerinden bahsediliyordu. Bu ihalelerden komisyon aldığı iddia ediliyordu*”. Bkz. Soner Yalçın, **Behçet Cantürk’ün Anıları: Beco**, İstanbul: Su Yayınları, 1999, s.235.

¹²³³ Özal’ın Körfez Savaşındaki aktif siyasetinin Irak’ın kuzeyinde ikinci bir cephe açılmasına doğru evrilmesi karşısında Torumtay’ın istifasının geldiği ileri sürülmektedir. Bkz. İlhan Uzel, “*Between Praetorianism and Democracy: The Role of The Military in Turkish Foreign Policy*” **Turkish Yearbook of International Relations**, vol. 34, p.198. “*Özal, Torumtay’a Irak’a girmesini söylemiş, dinletememiştir*”. Bkz. Yavuz Gökmen, **Özal Yaşasaydı**, Ankara: Verso Yayıncılık, 1994, s.103. Özal bu hamlesiyle, Öztoran’un Genelkurmay Başkanlığı’na getirilmesini engellemekle 12 Eylül’ü bitirmek arasında doğru orantı kuruyordu. Bkz. Tümtürk (Hazırlayan), **Yeni Türkiye’nin Mimarı**, s.197.

17. Dönem TBMM'si 1961–1980 arasında uygulanan çift meclis sistemi tecrübesinden sonra tek parti çoğunluğuna sahne olan ilk meclisti. Yasamanın tıkanmadan pek çok konuda yasa değişiklikleri yaptığı bu dönemde, MGK'nın yeni yasa yapmaya elvermeyen ölçüde hemen tüm yasaları yapmış olmasından kaynaklanan, yeni yasa yapmaktan ziyade, genellikle yasa değişiklikleri yapılmıştır. Bunların haricinde, ekonomik yasalar tüm yasama döneminde çıkarılan en kapsamlı yasalardır. Bunlardan en önemlisi: 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanunuydu¹²³⁴. Diğer önemli bir düzenleme de siyasi partilere hazine yardımı yapılmasının yasalaşmasıdır. Milletvekillerinin ödenek ve yolluklarını düzenleyen yasalar da parlamentonun kendi maddî işlerliğine yönelik olarak çıkarılan yasalar olarak belirmektedir. Yürütmenin denetlenmesine ilişkin yasama fonksiyonu, bu dönem içinde yine başarıyla icra edilememiştir. Parti disiplini etrafında toplanan siyasi partilerden biri meclis ekseriyetini ele geçirdikten sonra, fire vermeksizin aleyhte sunulan önergelerin görüşülmesi pek mümkün olamamaktadır.

Bu dönemi netleştiren en önemli hadise hiç kuşku yok ki 25 Mart 1984 tarihinde yapılan Mahalli İdareler Seçimidir. 6 Kasım 1983 Milletvekili Genel Seçimi ortaya çok somut bir tablo çıkarmamıştı. Her biri yepyeni olan üç partiden oluşan mecliste partilerin hepsi bir boşluktan doğmuş, seçmen hangi partinin kendisinin asıl partisi olduğu yönünde tereddütler içindeydi. Mahalli İdareler Seçimleri öncesinde hangi partilerin seçimlere katılabilecekleri konusundaki tereddüt, ANAP çoğunluğunun uygar bir davranış göstererek yaptığı bir yasa değişikliğiyle netleşti. Eski Adalet Partisi çizgisindekilerin BTP'nin kapatılmasının ardından yeniden partileşme faaliyetlerini başlatmalarıyla kurulan DYP ile bizzat lideri veto edilerek arkasından gelen vetolarla 6 Kasım seçimlerine katılamayan SODEP'e ve RP'ye seçimlere katılabilmek imkânı doğuyordu.¹²³⁵ Bu seçimler mecliste olmasa bile meclis dışında doğan güçlü bir muhalefeti müjdeliyordu. Daha doğrusu, seçim sonuçları iktidar partisini değil ama muhalefet partilerinin hangileri olduğunu belirleyen bir seçimdi. Mecliste grubu bulunan iki muhalefet partisinden aldıkları oylar, genel seçimde olsaydı; meclis dışında kalacaklardı. HP, % 8; MDP ise % 6, 5 oy toplayarak artık erimeye yüz tuttuklarını

¹²³⁴ Vergi o dönem içinde nasıl uygulanacağı, vergi iadesinin nasıl alınacağı yönünde büyük tereddütler yarattı, bkz. "İlk gün curcuna", **Güneş**, 2 Ocak 1985.

¹²³⁵ Mükerrerem Taşçıoğlu'nun meclis kürsüsünden sarf ettiği şu sözlerle, DYP ve SODEP'e seçimlere katılabilecekleri müjdesi veriliyordu: "Acaba, bizi seçime sokarlar mı diye endişe içinde olanlar vardı. Sokuyoruz. Genel başkanımızın dediği gibi HODRİ MEYDAN diyoruz!". Bkz. Betül Uncular, **İşte Böyle Bir Meclis 1983–1991**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991, s.23.

gösterirken,¹²³⁶ SODEP % 22; DYP ise % 13'lük oy oranına erişiyorlardı. ANAP'ın ise yükselişi sürüyordu. 67 il belediye başkanlığının 54'ünü kazanan ANAP'lılar İl Genel Meclisi bazında da % 45 oy alarak istikrarlı bir yükseliş kaydediyorlardı.¹²³⁷

Seçim sonuçları bu şekilde ortaya çıkınca meclisteki muhalefet partilerinde de yönetimler tartışılmaya başlandı. 3 Nisan 1984'te HP Genel Başkan Necdet Calp; 5 Nisan 1984'te ise MDP Genel Sekreteri Doğan Kasaroğlu görevlerini bırakmak zorunda kaldılar.¹²³⁸ Seçimlerde aldığı % 13'lük oy oranıyla toparlanmaya başladığını gösteren DYP bu arada büyük bir şokla sarsılıyordu. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından, kapatılan AP'nin devamı olduğu gerekçesiyle hakkında kapatma davası açılıyor; ancak askeri dönemin baskılarının azalmaya başlamasının en önemli göstergelerinden biri olarak dava Anayasa Mahkemesi tarafından istemin reddini içeren, hem de oybirliğiyle alınmış kararlarla sonuçlanıyordu.¹²³⁹ SODEP dışındaki tüm partilerde hâlâ askeri vesayet devamından kaynaklanan belli belirsiz korkuların yaşandığının en büyük göstergesi, kuşkusuz liderlerinin yaptıkları konuşmalarda hissediliyordu. Partiler, komutanların 12 Eylül öncesi parti çekişmeleri konusundaki hassasiyetlerinden öylesine etkilenmişlerdi ki son derece cılız bir muhalefet yürütüyorlardı. İlginçtir ki SODEP, Ecevit'li CHP'nin devamı olduğunu hissettirircesine mevcut pahalılığı protesto etmek üzere halkı nümayiş yapmaya bile çağırabiliyordu. Bugün bundan daha doğal ne olabilir diye düşünülebilir ancak o zaman için böylesine bir çağrıda bulunabilmek, gerçekten cesaret işiydi.¹²⁴⁰

Parlamento dışında önemli bir etkinlik kazanmaya aday olan SODEP'in HP ile birleşme sinyalleri vermeye başlaması bu tarihten itibaren hissedilmeye başlandı. SODEP-HP birleşmesi gerçekleşirse solun en etkin biçimde muhalefet partisi olma

---

¹²³⁶ Sunalp, genel seçimlerde silâh arkadaşlarının kendisini ne derece tuttıklarını tespit edememekle birlik, yerel seçimlerde özellikle Çankaya'daki 54 nolu sandıktan partisine çıkan 10 adet oyun, bu sandıkta oy kullanan çok miktardaki askerin başka partilere oy verdiğini ispatladığını belirterek: "*İşte beni ne kadar tuttıklarını bu sonuçtan anla*" diyor. Bkz. Çölaşan, **Bir Dönemin Yazıları 1988-1989**, s.275.

¹²³⁷ Uncular, **İşte Böyle Bir Meclis 1983-1991**, s.25.

¹²³⁸ Calp, parti içindeki ilk darbeyi, gedikli eski Milli Birlikçilerden Fahri Özdilek ve Mucip Ataklı'dan yiyordu. Calp'in seçimlerden alınan netice sonrası istifasını isteyen bir grup milletvekilinin bu talebine karşı Calp, aslında bir müddet direnmeye çalıştı. İstifa etmemesi yönünde örgütten telefon ve telgraflar aldığını beyan etti ancak sonunda koltuğu bırakmak zorunda kaldı, bkz. **Hürriyet**, 29 Mart 1984.

¹²³⁹ DYP'nin kapatılma riski karşısında hemen yeni bir parti kurma çalışmaları başlatıldı. Büyük Anadolu Partisi ismiyle kurulacak partinin eski DP çizgisinde olacağı, MDP milletvekili Işıl Saygın'ın da bu partiyi kurma çalışmaları içinde bulunduğu basında yer alıyordu, bkz. **Günaydın**, 20 Kasım 1984.

¹²⁴⁰ Nitekim miting, 9 Haziran 1985'te yapıldı. Mitinge "*Demokrasi, Pahalılık ve İşsizlik Mitingi*" ismi verilmişti. Bkz. Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, **Ayın Tarihi** (Ağustos), Ankara: Nüve Matbaası, 1985. Ancak miting sırasında gözaltına alınan 10 kişi yaklaşık iki ay süren tutukluluktan sonra Askeri Mahkeme tarafından 7 Ağustos 1985'te serbest bırakıldı. Bkz. Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, **Ayın Tarihi** (Ağustos), Ankara: Nüve Matbaası, 1985.

işlevini ortaya koyabileceği beklentisi içinde olan çevrelerin önündeki en büyük engel; 1982 Anayasasının TBMM üyeliğinin hangi hallerde sona ereceğini belirleyen 84. maddesiydi.¹²⁴¹ Maddenin tam metni şöyleydi:

MADDE 84 (1982) - *İstifa eden, Türkiye Büyük Millet Meclisine seçilmeye engel bir suçtan dolayı hüküm giyen, kısıtlanan, partisinden istifa ederek; başka bir partiye giren veya seçim hükümetleri hariç Bakanlar Kurulunda görev alan, üyelikle bağdaşmayan bir hizmet kabul eden, Meclis çalışmalarına özürsüz olarak bir ay içinde toplam beş birleşim günü katılmayanların üyeliğinin düşmesine, üye tamsayısının salt çoğunluğu ile karar verilir.*

Partisinden istifa eden milletvekili bir sonraki seçimde, istifa tarihinde mevcut herhangi bir partinin genel merkez organlarınca aday gösterilemez,

Anayasa Mahkemesinin kararında partinin kapatılmasına eylem ve sözleri ile sebebiyet verdiği belirtilen milletvekilinin üyeliği ile temelli olarak kapatılan siyasi partinin, kapatılmasına ilişkin davanın açıldığı tarihte, parti üyesi olan diğer milletvekillerinin üyeliği, kapatma kararının Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına tebliğ edildiği tarihte sona erer.

Görüleceği üzere bu maddenin “*partisinden istifa ederek; başka bir partiye giren*” ve “*Partisinden istifa eden milletvekili bir sonraki seçimde, istifa tarihinde mevcut herhangi bir partinin genel merkez organlarınca aday gösterilemez*”, şeklindeki ifadeleri böylesi bir birleşmeye karşı bizzat ANAP’lılar tarafından tehdit unsuru olarak kullanılıyordu.¹²⁴²

DYP’de ise emanet yöntemiyle sürdürülen genel başkanlık bir süre sonra Yıldırım Avcı’dan Hüsamettin Cindoruk’a devrediliyordu. İlginçtir ki, Hüsamettin Cindoruk’un karşısındaki rakip: Sunalp’e parti kurma çalışmalarında büyük destek veren ve MDP’nin yeşermesindeki katkılarıyla bilinen Mehmet Yazar’dır. Yazar, Türkiye Odalar Birliği Başkanı olarak memleketin önemli simalarından birisidir. DYP’de Genel Başkanlığa heveslenen Yazar, bir müddet sonra Hür Demokrat Partiyi kurup şansını deneyecek ancak sonrasında ANAP’a katılıp bakanlık koltuğuna bile oturacaktı.¹²⁴³ 30 Haziran 1985’te Erbakan’ın emanetçiliğini üstlenmek üzere Ahmet Tekdal RP Genel Başkanlığına seçildi. Takvimler 3 Mart 1985’i gösterirken MDP’nin

¹²⁴¹ İlginçtir ki İnönü 1984 yılında yapılan mahalli idareler seçimi sonrasında verdiği bir beyanat sonrasında HP parlamento grubunun tepkisini çekmişti. İnönü’nün demeci şöyleydi: “*Halkçı Partili dostlar sayesinde parlamentoya yansyabileceğiz*”. İnönü’nün bu sözleri karşısında yayımlanan bildiriye “*Anayasa hükümlerini, meşruiyet esaslarını, siyasi ahlak kurallarını hiçe saymakla*” suçlanan İnönü ile bir müddet sonra tam da hileyi şeriye usulüyle birleşecek olan HP’li milletvekillerinin öngörüsüzlükleri ortaya çıkıyordu, bkz. **Hürriyet**, 29 Mart 1984.

¹²⁴² Uncular, **İşte Böyle Bir Meclis 1983–1991**, s.76. “*1983 seçimlerine sokulmayan SODEP ile DYP’nin, yerel seçimlerde bu iki partiden daha fazla oy almalarıyla birlikte kaymalar giderek hızlanmıştır. Sonuçta, MDP kendini feshetmek; HP ise, SODEP ile birleşmek durumunda kalmıştır*”. Bkz. Esat Öz, “*1980 Sonrasında Seçimler, Partiler ve Siyaset: Yeniden Yapılan(dır)ma, Kriz Ve Parçalanma*”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Bahar 1997. Makalenin tam metnine şu bağlantıdan ulaşılabilir: <http://www.esatoz.com/esat/default.asp?dizayn=13&r=62> (Erişim: 08.10.09).

¹²⁴³ Mehmet Yazar’ın siyasi çabaları sürekli bir yeşil ışık aramakla geçmiştir. Bu yüzden tam anlamıyla siyasi kutbu belli olmamış, etkin bir kuruluşun başında olmasına rağmen siyasette hep bir adım geride kalmıştır, bkz. Güneri Cıvaoglu, “*Öyle bir yoğun çaba işte*”, **Güneş**, 7 Haziran 1983.

çöküş sancılarının ilk belirtisi ortaya çıktı; 25 MDP'li milletvekili partilerinden istifa ettiler. Parti Genel Kongresinde ise delegeler Sunalp'e güven tazelemediler ve 13 Temmuz 1985'te yerine Ülkü Söylemezoğlu'nu getirdiler. Halkçı Parti'de ise 30 Haziran 1985'te Genel Başkanlığa YÖK Kanununa tepki göstererek Gazi Üniversitesindeki görevinden ayrılarak siyasete giren Prof. Aydın Güven Gürkan seçiliyordu.¹²⁴⁴ Böylece yaklaşan 28 Eylül 1986 ara seçimleri öncesinde partilerin yönetici profilleri iktidar partisi hariç yeniden şekilleniyordu.

Partiler kurulurken bir türlü sağlanamayan soldaki birlik HP ile SODEP birleşmesinden sonra kısmen gerçekleştirildi. Böylece son seçimlerde solun adresi olduğu mesajını veren bir partiyle, mecliste temsil gücüne sahip diğer parti birleştiler.¹²⁴⁵ Yalnız bu birleşme anayasanın 84. maddesinden dolayı biraz dolambaçlı bir yolla yapıldı. Önce 22 Eylül 1985'te HP ile SODEP arasında birleşme protokolü imzalanıyor; arkasından 2 Kasım 1985'te HP Olağanüstü Kurultayını toplayarak ismini Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) olarak değiştiriyor; hemen bir gün sonra da SODEP kendini feshederek SHP'ye katılıyordu.¹²⁴⁶ Bu sonuç, dayatmayla hiçbir siyasi akımın önünün kesilemeyeceğini göstermesi bakımından önemlidir. Muvazaalı kurulan iki partinin çok katılımlı bir seçimle uğradıkları oy kaybı; arkasından parti liderlerinin değişmesi; bin bir türlü zorluk çıkarılarak seçimlere sokulmayan iki büyük partinin bir şekilde kendilerini siyaset arenasının içine atmalarına engel olamamıştı.

Soldaki bir diğer parti olarak Demokratik Sol Parti'nin kurulması da ayrı bir öneme sahiptir. Sol bir parti kurmak için uğraşan ve o günlerdeki isimlendirmeye adına Sosyal Demokrat Güç Birliği denen ekibin bir türlü ikna edemediği Ecevit, soldaki tüm birleşme çabalarına rağmen kendisine ayrı bir parti kuruyor; başına da eşi Rahşan Ecevit'i getiriyordu.¹²⁴⁷ Ecevit'in siyasi yasaklı kapsamına girmesi, partinin bir müddet Bayan Ecevit idaresinde yürüyeceğini gösteriyordu ancak herkes DYP'nin asıl liderinin

---

¹²⁴⁴ "Halkçı Parti'nin birinci büyük kongresi Ankara'da başladı. Genel Başkanlığa Aydın Güven Gürkan seçildi. Halkçı Parti Genel Başkanlığı'na seçilen HP Antalya milletvekili Aydın Güven Gürkan Başkan seçilmesinden sonra yaptığı açıklamada, 'Kimseye karşı önyargılı olmadığını, gerek SODEP, gerekse demokratik sol oluşumlarla eskiden daha sıcak ilişkiler kuracakları ve daha sık görüşeceklerini' söyledi". Bkz. <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/1985/haziran1985.htm> (Erişim. 08.10.09).

¹²⁴⁵ Metin Özkan, "6 Ok'un tarihi serüveni" (Yazı Dizisi), **Tercüman**, 12 Ocak 2007.

¹²⁴⁶ Ali Arslan, "12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Türkiye'nin Siyasi Yapısı", şu bağlantıda makalenin word formatında tam metni bulunmaktadır bkz. <http://www.akademikbakis.org/sayi11/makale/aliarslan.doc> (Erişim: 08.10.09), s.6.

¹²⁴⁷ SDGB önceleri birilerini liderlik için ikna etmeye çalışan bir topluluk iken bir müddet sonra kendilerinden destek talep edilen önemli bir inisiyatif grubu haline geliyordu, bkz. "Erdal İnönü SDGB ve Tunç'la konuştu", **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1983.

Demirel; DSP'nin ise Ecevit olduğunu biliyordu. Hayatın temel kuralı bir kez daha işliyordu: “*Norm ne derse desin reel bildiğini okur.*”¹²⁴⁸ 1985 yılının 23 Kasım'ında kurulan DSP ile ileriki dönemlerde sürekli birleşme çağrılarını yapan SHP bir türlü Ecevit'ten olumlu yanıt alamıyordu. Ecevit, sol çevrelere karşı kızgındı; askeri idareye karşı verdiği tek kişilik mücadelede yalnız bırakıldığı günleri hatırlıyor; bir de durmadan kendisine gelerek, kurulacak sol partiye destek olunması istenince kızgınlığı iyice artıyordu.¹²⁴⁹

Sağdaki yeni partileşmede, kapatılan ve lider kadrosu başta olmak üzere uzun süre önemli orandaki kadroları ve sempatanları 12 Eylül mahkemelerinin hışmına uğrayan MHP ise yeniden dirilme çabalarını Mehmet Pamak¹²⁵⁰ liderliğindeki Muhafazakâr Parti'de deniyor; parti başta Pamak olmak üzere yoğun vetolara, uğrayınca bu kez 30 Kasım 1985'te Milliyetçi Çalışma Partisi ismi altında örgütleniyordu. Altmışların sonuyla yetmişlerin başında sağ muhafazakâr tabanda önemli bir potansiyeli barındıran 1970'li yıllarda *Yeniden Milli Mücadele Dergisi* etrafında toplanan akımının partileşmesi de Aykut Edibali liderliğindeki İslahatçı Demokrasi Partisi'yle gerçekleştirilirken takvimler 1 Aralık 1985'i gösteriyordu.¹²⁵¹ Lâkin sağda olup da parlamento dışında bulunan partilerin ganimet kavgası MDP'nin 4 Mayıs 1986'da kendisini feshetmesiyle ortaya çıktı. Askerlerin partisi olarak bilinen MDP'nin kendisi açısından hazin, demokrasi yönünden mutluluk verici çöküşü, bünyesinde barındırdığı milletvekillerini kapma yarışını başlattı. Anayasanın 84. maddesinin bağımsız duruma düşen milletvekillerinin başka bir partiye katılmaları için ayak bağı olmayacağı şeklindeki genel kanaat ile birlikte mecliste sayısı 93'e çıkan bağımsızlar zaman içinde çeşitli partilere dağıldılar. ANAP, 18 milletvekilini kendi saflarına çekerken; MDP içinde epey çalışan ancak partinin yokuş aşağı

¹²⁴⁸ İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi, değerli bilim adamı Prof. Dr. Ahmed Güner Sayar'ın sıkça tekrar ettiği bu özdeyiş, biz öğrencilerinin diline persenk olmuştur.

¹²⁴⁹ Yalçın Doğan, Ecevit'in bu tutumuna hak vererek şunları belirtiyor: “... Haklıydı. Çünkü örgütü onu tek başına bırakıyordu. Mahkemeye gidiyor, yalnız. Cezaevine gidiyor, yalnız. Çıkıyor, yalnız. Tepki gösteriyor, yalnız... Lider hapse giderken, mahkemede yargılanırken, parti kapatıldığında tepki gösterirken, neredeydi bu örgüt”. Bkz. Doğan, **Dar Sokakta Siyaset**, s.193.

¹²⁵⁰ Gerçektende Pamak, meclisin isminden en çok söz ettiren üyelerinden biriydi. Daha sonraki yıllarda İslâmcı görüşleri benimseyecek olan Pamak ismi, Türk Dil Kurumu'nu, Türk Dil Akademisine dönüştürmeye yönelik yasa teklifi verdiğinde duyulmuştu. Bu kurumun ilgasının yarattığı tepkiyi, teklifin altında imzası bulunan Fuat Yılmaz'la birlikte paylaşıyordu, bkz. **Tercüman**, 23 Mayıs 1982. Dil meselesi, cumhuriyet dönemi içinde gerçekten de ideolojik duruşu gösteren önemli bir etkeni. Şu çalışmalarda, bireylerin ideoloji algısıyla kullandıkları Türkçe arasındaki ilişki biçimi gayet etraflıca analiz edilmektedir. Bkz. Yılmaz Bingöl, “*Kimlik Tartışmaları Işığında Türk Dil Politikası*”, **AÜSBFD**, 59/1, (2004), ss.27–58; Yılmaz Bingöl, “*İmparatorluktan Ulus Devlete: Türkiye’de Ulusal Bir Dilin Yaratılmasına Doğru*”, Güngör Erdumlu (Ed.), **Modernlik ve Modernleşme Sürecinde Türkiye**, Ankara: Babil Yayınları, 2004, ss.155–186.

¹²⁵¹ <http://rehber.ihya.org/yenirehber/islahatci-demokrasi-partisi-idp.html> (Erişim: 08.10.09).

yubarlanmasına bir türlü mani olamayan şansını bir ara DYP Genel Başkanı olma girişimiyle deneyen Mehmet Yazar'ın Hür Demokrat Parti'si (HDP) 21 milletvekilini kendisine bağlayarak grup kurmayı başarıyordu.¹²⁵² DYP'de parlamento dışında olmasına rağmen kendisine çektiği 21 milletvekiliyle parlamentoya girerek grubunu kuruyor, kimse buna mani olamıyordu.¹²⁵³ MGK üyelerinin bu tabloyu hangi duyguyla izledikleri bilinmez ama bu gelişme zorla hiçbir dayatmanın netice vermeyeceğini anlamış olmalarına yaramıştır herhâlde. TBMM daha henüz iki buçuk yılda 399 milletvekilinden 112'sinin çeşitli sebeplerle yer değiştirdiği bir bileşime dönüşmüştü.¹²⁵⁴

Siyasi yasakların fiilen artık işlemediğinin ilk göstergeleri 1986 yılının ilkbaharından sonra başladı. Süleyman Demirel, DYP'nin asıl lideri olduğunu birilerinin gözünün içine soka soka meydanlara çıkıyor; Bülent Ecevit DSP'nin kendi liderliğinde olduğunu ispat edercesine partinin resmi toplantılarında konuşmalar yapıyor; Erdal İnönü, SHP'nin yeni lideri oluyor; kısacası taşlar yavaş yavaş yerine oturuyordu. Bu anlamsız yasaklamaların demokrasiyle bağdaşmadığı ortak kanısının; başta basın olmak üzere hemen her kanaat önderinin diline düşmesi karşısında, Evren bile artık yasağın devamında ısrarcı değildi. Fakat bir isim vardı ki, eski siyasîlerin yeniden dönmesi halinde kendi siyasi geleceğinin tehlikeye gireceğini hissederek buna şiddetle karşı çıkıyordu. 12 Eylül öncesi karanlık devrin yeniden hortlamasıyla eski liderlerin yeniden siyasete dönmesinin aynı şey olduğu tezini işleyen bu isim tabî ki Turgut Özal'dı.¹²⁵⁵

Ancak kronolojik olarak gidilirse henüz siyasi yasakların durumu görüşülmeden önce bir başka seçim süreci beklemektedir Türkiye'yi. 4 Haziran 1986'da TBMM'nin tatile girmesine rağmen tam bir ay sonra 4 Temmuz 1986'da iktidar partisinin

---

¹²⁵² "28 Eylül 1986'da yapılan milletvekilli ara seçimlerinde toplam oyların ancak 1,3'ünü alan HDP, 30 Kasım 1986'da kendini feshederek Anavatan Partisi'ne katılmayı kararlaştırdı. HDP milletvekillerinin büyük bölümü ANAP içinde yer alırken, Mehmet Yazar 29 Kasım 1987'deki milletvekili erken genel seçimlerine değin ANAP dışında kaldı". Bkz. <http://frm.ekshi.net/hur.demokrat parti.163380.html> (Erişim: 08.10.09).

¹²⁵³ Ali Arslan, "12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Türkiye'nin Siyasi Yapısı", <http://www.akademikbakis.org/sayi11/makale/aliarslan.doc> (Erişim: 08.10.09), s.6.

¹²⁵⁴ Anayasanın 84. maddesi uyarınca milletvekillerinin parti değiştirmesinin yasaklanması nedeniyle transferler, kamuoyundaki yaygın isimlendirmeye *hülle partileri* aracılığıyla yapılmaktaydı. Dönem içindeki parti değiştirmeler ve bu değiştirmeler için kurulan hülle partilerinin bir listesi için şu ilginç bildiriye bkz. Nigar Değirmenci, "Milletvekili Transferlerinin Siyasal Etik Boyutu", **2. Siyaset ve Yönetimde Etik Sempozyumu 18-19 Kasım 2005**, Sakarya Üniversitesi İktisâdi ve İdarî Bilimler Fakültesi. Bildirinin tam metni için şu bağlantıya bkz. <http://www.etiksempozyumu.sakarya.edu.tr/tammetin.htm> (Erişim: 08.10.09).

¹²⁵⁵ Özal, yasakların mecliste yapılacak anayasa değişikliği ertesinde mutlaka referanduma götürülmesi kanaatindeydi ve bu fikrini Evren'e belirtmiş; Evren ise konuyu, hukuk danışmanlarına Batı'daki uygulamalar örneği ekseninde incelemeye başlamıştı, bkz. "Referandum zirvesi bugün", **Güneş**, 23 Ağustos 1986.

MKYK’nda ara seçim kararı alındı. Yalnız ANAP’ın bir hesabı vardı; ara seçime ilişkin bir yasa teklifi ortaya atıldı. Kanuna göre seçim tarihi olarak 28 Eylül 1986 günü belirleniyor; seçim yapılacak 10 ilin 11 bölgesi ara seçim kapsamına sokuluyordu. Seçime iştirak edecek partilere ilişkin olarak istenen katılma yeterlilikleri o kadar kolay hale getiriliyordu ki; bu kanuna göre ne il ve ilçelerin asgarî üçte ikisinde örgütlenme, ne büyük kongresini yapmış olma; ne de mecliste grup sahibi olmak gibi koşullar aranamayacaktı. 11 Temmuz 1986 tarih ve 3309 sayılı TBMM XVII. Dönem Milletvekili Ara Seçimi Hakkındaki Kanun bu muhtevada çıkarıldı. Bu kanun Özal’ın kendi cebindeki oya güvendiği, muhalefetin oylarını bölmek için yaptığı bir hamle olarak görüldü.¹²⁵⁶

Ancak yapılan seçimin bir ara seçim olmasına rağmen kampanyaları çok ilginçti. Siyasi yasağını ilk delen bu kez Ecevit oldu; partisinin 27 Temmuz 1986’daki Karabük toplantısına misafir konuşmacı olarak katıldı. 10 Ağustos 1986’da Demirel, siyasi yasağı bir tarafa eğer halk isterse Cumhurbaşkanı olabileceğini söyleyebiliyordu. 11 Eylül 1986’da Samsun ve Bafra’daki parti toplantısında ise açıkça DYP’ye oy istiyordu. 28 Eylül seçimlerini önemli kılan halkın % 15’i gibi bir bölümünün nabzını tutacak olmasının yanı sıra, siyasi yasakların artık bir formalite hükmüne düşmesi olmuştu. Yasağı delen siyasîlere yaptırım uygulanmıyordu üstelik sıkıyönetim ülkenin bir bölümünde hâlâ cari olsa bile. 28 Eylül’de sandık başına giden halk tercihini yaptı ve ortada duran 11 milletvekilliğinin 6’sını ANAP, 4’ünü DYP, 1’ini ise SHP kazanmıştı.¹²⁵⁷ SHP’nin kazandığı tek milletvekilliği İzmir’deni ve Genel Başkan Erdal İnönü İzmir milletvekili olarak meclise giriyordu. Seçimlerde ANAP oyların % 32,1’ni; DYP % 23,5’ini, SHP % 22,7’sini, DSP % 8,5’ini, RP % 5,5’ini MÇP ise % 2,2’sini alırken, DSP’nin aldığı oyun SHP’den eksildiği düşünülürse; yeni seçim kanunuyla ANAP’ın bunu hesap ederek DSP’nin seçime sokulmasını sağladığı yorumu birçok isim tarafından yapıldı.¹²⁵⁸

---

¹²⁵⁶ İkinci mesele ise ara seçimin kanunla mı yoksa kararla mı düzenleneceği? Konusundaydı. Muhalefet ayrı bir kanuna gerek olmadığı fikrindeyken ANAP, kanun çıkarılmasını lüzumlu görüyordu. Sonunda zikredilen kanun çıkarıldı. Muhalefet kanunun iptali için Anayasa Mahkemesine gittiyse de, mahkeme iptal istemini reddetti. Böylece ara seçime anılan kanun hükümleri uyarınca gidildi. Bkz. Erdal Onar/Levent Gönenç, "1982 Anayasası'na Göre Ara Seçim," **AÜHF**, C. 51, S.4, 2002, s.25.

¹²⁵⁷ 10 Ekim 1986 tarih ve 19247 sayılı **Resmi Gazete**.

¹²⁵⁸ Görüldüğü gibi SHP+DSP= % 31,2 oy alarak 1983’te HP’nin aldığı % 30,46’lık oy oranı aşılmıştı ancak sağdaki oyların MDP’nin silinmesine rağmen ANAP, DYP, RP ve MÇP arasında bölünmesiyle parçalanacağı öngörüsüyle Özal’ın yaptığı hamlenin ne kadar stratejik olduğu ortaya çıkmaktadır. Bkz. Cemal Altan, "Genel Seçimler-Yerel Seçimler İlişkisi (1983-2004)", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi** (www.e-sosder.com), Bahar 2005 C.3 S. 12, s.181.

ANAP'ta belli oranda bir erimenin başladığı şeklinde yorumlanan seçim sonuçlarıyla birlikte DYP cephesinden erken seçim isteği yüksek sesle dile getirilirken; sonucu SHP açısından başarısızlık olarak yorumlayan İnönü çekilmeye yeltense de buna partililer engel oldu. ANAP ise erken seçim çağrılarını reddederek bunu milletin bir uyarısı olarak yorumladı; lâkin parti içinde ve kabinede revizyona gitmeyi de ihmal etmedi. Özal'ın bu dönemde başlattığı merkez sağ ANAP'ta toplama politikası olarak tanımlanabilecek çabalar içine girilmesi, DYP'nin nefesini arkasında hissetmesinin bir tezahürü olarak yorumlanabilir. Bu çabalar semeresini ilk olarak Hür Demokrat Parti'nin ANAP'tan gelen çağrıyla 30 Kasım 1986'da birleşme kararı almasıyla verdi.¹²⁵⁹

Solda ise toparlanma sürecinin başlamasıyla bitmesi birdenbire oluyordu. Ecevit'in DSP'si SHP'ye yakın sosyal demokrat çevreler nazarında ANAP'ın ekmeğine yağ süren bir rol oynuyordu. Ecevit ise kendisinin aynı yolun yolcusu olmadığını, SHP'yle birleşmeyi gerektirecek hiçbir ortak noktaları bulunmadığını işlemeye bu vitrede başladı.¹²⁶⁰ DSP'nin durmaya niyeti yoktu ve bunu mecliste temsil edilmeye başlayacak bir hamleyle sağladılar; üstelik SHP'den devşirdikleri parlamenterlerle. SHP'den kopan 20 milletvekili tarafından 26 Aralık 1986'da kurulan Halk Partisi, anayasanın 84. maddesinin kurduğu bariyerden sıyrılmak amacıyla üç gün sonra kendisini feshediyor; ardından partisiz kalan milletvekilleri feshedilmiş bir partinin parlamenterleri olarak tıpkı MDP örneğinde görüldüğü gibi biri hariç DSP'ye katılıyorlardı.¹²⁶¹ MGK'nin aldığı siyasi yasak kararına rağmen görüldüğü gibi hem Demirel'in hem de Ecevit'in gölge genel başkanlıklarını yaptıkları DYP ve DSP mecliste temsil edilme imkânına kavuşuyorlardı. Artık eski siyasîleri kapalı kapılar ardında siyaset yapmaktan kurtarmak; varolanı, kuvveden fiile ya da *de facto* olanı *de jure* haline dönüştürmek elzemdi. Seçimler sonrası kamuoyunu meşgul eden yeni tartışma konusu siyasi yasakların kaldırılması ekseninde yürümeye başlıyordu.

¹²⁵⁹ Partinin kuruluşu 9 Mayıs 1986 tarihine tesadüf etmektedir. Böylece HDP de çok kısa ömürlü partilerden biri olarak Türk siyasi tarihinde yerini almıştır. 6 ay 21 gün süren HDP, genel başkanı Mehmet Yazar'ın merkez sağda liderlik umutlarının sonuyla birlikte kapanmıştır. Türkiye'deki siyasi partilerin genel bir dökümü için şu bağlantıya bkz. http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (Erişim: 09.10.09).

¹²⁶⁰ 1991 seçimlerinde SHP-Halkın Emek Partisi ittifakıyla SHP'nin radikal Kürt hareketi temsilcilerini meclise soktuğu suçlamasını getiren Ecevit'in, PKK'yı SHP'nin meclise soktuğu ithamını yapması, bir anlamda iki parti arasındaki köprülerin atılması sonucunu doğuruyordu. SHP kanadı ise artık Ecevit'in değiştiğini, sol değil, siyasi yelpazenin sağına kaydığı iddiasını ortaya atıyordu. Bu hususta kısa ama öz bir çalışma için şu bağlantıdaki yazıya bkz. Çağlar Ezikoğlu, "DSP'nin Türk siyasal hayatındaki yeri", <http://blog.milliyet.com.tr/Blog.aspx?BlogNo=142576> (Erişim: 09.10.09).

¹²⁶¹ Böylece DSP 24 milletvekiliyle mecliste grup kuruyordu. Bkz. <http://www.msxlab.org/forum/siyasal-bilimler/18489-chp-cumhuriyet-halk-partisi.html> (Erişim: 09.10.09).

D. 6 Eylül 1987 Referandumu ve Sonuçları

1982 Anayasasını yapanlar ülkenin 12 Eylül öncesi koşullara sürüklenmesinde kabahatli gördükleri eski siyasi liderleri ve yakın çalışma arkadaşlarını bir tür cezalandırma, memleketin kaderinde söz sahibi olmalarını önleme amacıyla anayasaya eklenen geçici 4. maddeyle beş ve onar yıl süreyle siyaset yapamamaları hükmünü getiriyorlardı. Üstelik yukarıda da izah edildiği üzere ülkede partiler enflasyonu ve temsilde adaleti başat tutan seçim kanunuyla birlikte yönetimde istikrarın bir türlü sağlanamamasını gerekçe göstererek 6 Kasım'da yapılacak genel seçimler öncesinde kurulan partileri bir tür elemeye tabi tuttular. Eleme öylesine anlaşılmaz kriterler üzerinden yapıyordu ki, konseyin bizzat seçip atadığı Danışma Meclisi üyeleri bile kurucusu oldukları parti listesinden veto edilmişlerdi.¹²⁶² Tüm engellemelere rağmen daha 1985 ilkbaharıyla birlikte eski siyasiler, doğal genel başkanları buldukları partilerin, emanetçi genel başkanlarıyla birlikte, yapılan her siyasi faaliyete katıldıkları gibi zaman içinde halkın huzuruna bile çıkma cesaretini gösterebiliyorlardı.

Ortada fiili bir durum vardı ve bunun mutlaka yasalaştırılması rejimin prestiji için gerekliydi. Yasakların mimarı Cumhurbaşkanı Evren bile bu durumun adam akıllı meşru bir biçime dönüştürülmesi gerektiği kanısında olduğunu belirterek bu yöndeki bir çözüme karşı ağırlığını koymayacağını açıklıyordu.¹²⁶³ En ikircikli tavrı gösteren isim ise Turgut Özal'dı. Özal'a göre 1982 Anayasasının bu maddesi özel bir maddeydi ve halkın tamamına yakınının reyinden geçerek kabul edilmişti; dolayısıyla yapılacak değişikliğin meclisin değil halkın tasvibine sunulması gerekiyordu. Tabi Özal'ın bu tezinin savunulur bir tarafı bulunmamaktaydı. Hukukun genel ilkelerine göre müeyyide mahkemeler tarafından kesilmiş bir cezanın arkasından gelebilirdi ve halkın yüzde yüzünün onayı bile olsa hiç kimse kanunlarda vaaz edilmemiş bir suçun yaptırımına

---

¹²⁶² Kamer Genç, diğerlerinin aksine bağımsız milletvekili aday olmak için müracaat etmiş ve adaylığı MGK tarafından veto edilmiştir. Genç, 1982 Anayasası DM Genel Kurulunda oylanırken red oyu veren pek az üyeden biridir. İşin garibi günümüzün liberal demokratlarından kimi isimlerin veto uygulamaları karşısında takındıkları ilginç tutumdur. Hasan Cemal'in aktarımıyla (burada sadece Mehmet diyor- ki, büyük bir ihtimalle Mehmet Barlas'tır): "*En önemli nokta ise, 'veto' müessesesinin, sadece bu seçimlerde başvurulacak geçici bir uygulama olduğunun unutulmamasıdır. Bir askeri rejimden sivil bir demokrasiye geçiş, zor ve problemlili bir uygulamadır. Bu süreç içinde, 'veto' gibi, olağandışı araçların kullanılması mümkündür*". Bkz. Hasan Cemal, **Demokrasi Korkusu** (12 Eylül Günlüğü), s.406.

¹²⁶³ Evren bu sözleri söylerken, Özal ise mealen, Anayasanın hangi koşullarda kabul ettirildiğini görmezden gelerek "*madem ki bu yasakları verdiği % 92'lik oyla halk tasvip etti; kaldırılıp kaldırılmayacağına da halk karar versin*" diyordu. Bkz. Yusuf Tümtürk (Hazırlayan), **Yeni Türkiye'nin Mimarı**, s.98.

muhatap olamazdı. Bu çerçevede en temel siyasi haklardan biri olan seçilme hakkının kısıtlanması, anayasal bile olsa meşru değildi.¹²⁶⁴

Yasakları içeren geçici 4. maddenin kaldırılması yönündeki anayasa değişikliği önerisini imzaya açan parti SHP oldu. SHP'nin bu girişimine karşı asıl tutumunu ve yorumunu Özal, partisinin 2. Olağan Kongresinde yapıyordu. Özal'a göre yasakları kaldırmanın ardında yatan anarşi ve teröre yeniden çanak tutmak, eskinin buhranlı günlerini geri getirmektir.¹²⁶⁵ Madde âdetâ Özal tarafından mevcut yasaklıların anarşi ve terörün baş müsebbiplerini denetim altına alan tedbir olarak yorumlanıyordu. Aslında Özal'ın en büyük korkusu, eski siyasîlerin arkasındaki büyük toplumsal teveccühtü. Hâlihazırdaki rakip partilerin başındaki liderlerle kıyaslandığında Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş gibi karizmatik liderlerin yeniden siyasete dönerek karşısına açıkça geçmeleri demek, iktidar mekanizmasının kaybı demektir. Lâkin açıkça yasakların devam etmesini savunmak da kolay değildi; bu nedenle Özal, tüm gücünü kaldırılıp, kaldırılmama noktasında referanduma sunulacak geçici 4. maddenin kaldırılmaması noktasındaki açık propagandaya verecekti.¹²⁶⁶ Yapılan bir dizi anayasa değişikliği teklifiyle beraber ele alınan geçici 4. madde meselesi, referandum yoluyla halka gidilerek karara bağlanacaktı. Diğer anayasa değişiklikleri ise şunlardı. 17 Mayıs 1987 tarih ve 3361 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunuyla seçmen yaşı 20'ye iniyor, meclisteki milletvekili kontenjanı 400'den 450'ye çıkarılıyor; anayasada değişiklik yapabilme imkânı biraz esnekleştiriliyor; siyasi yasaklar referandumda kabul edilmesi halinde kaldırılıyordu.¹²⁶⁷

Ancak asıl sorun bu noktada başlıyordu. Çünkü anayasaya göre TBMM tarafından değiştirilen anayasal hükümlerin bir de halkoyuna sunulması yetkisi mecliste bulunmuyor; bu yetki ihtilâfin çözümü noktasında cumhurbaşkanının değişikliği halka

---

¹²⁶⁴ Siyasi katılma olgusunun demokratik hakların kullanılmasında en ileri, seçilme hakkının ise siyasi katılma eyleminin en üst seviyesi olduğu veri iken, yargı kararına bile dayanmayan böylesi bir kısıtlılık durumunun yaratılması en temel insan haklarından biri olan ifade hürriyetine aykırılık arz etmektedir. Bu hususta hazırlanmış yetkin bir doktora tez çalışması için bkz. Kasım Karagöz, **İfade Özgürlüğü Ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Sınırlandırılması Sorunu**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: AÜSBE, 2004.

¹²⁶⁵ Özal'ın yasakların kaldırılması meselesi hakkında takındığı önce örtülü, sonra açık olumsuz tavrı, Hasan Cemal, *"Siyasi Yasaklar ve Özal'ın İnadı"* başlığı altında şu kitabında işliyor: Hasan Cemal, **Tarihi Yaşarken Yakalamak**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987.

¹²⁶⁶ 13 Aralık 1986'da düzenlediği bir basın toplantısında Özal'ın işi yokuşa sürmeye devam ettiği görülüyordu. Sorulan bir soru üzerine Özal, şunları söylüyordu: *"Referandum için 300'den fazla oy istiyorum. O zaman geçici 4'üncü maddeden bahsedilebilir ve değişiklik 1988 öncesinde de yapılabilir"*, **Milliyet**, 14 Aralık 1986.

¹²⁶⁷ Söz konusu yasayla ayrıca cumhurbaşkanının anayasa değişikliklerini onaylama yetkisi yeniden düzenlenmiştir. Bkz. Şeref İba, *"Cumhurbaşkanınca Yayınlanması Kısım Veya Tamamen Uygun Bulunmayan Kanunların Meclise Geri Gönderilmesi"*, **AÜHFD**, C. 52, S.3, 2003, s.304.

götürmesi şeklinde yine cumhurbaşkanına veriliyordu. Yani geçici 4. madde bizzat bu hususu düzenleyen, 17 Mayıs 1987 tarih ve 3361 sayılı kanunla değiştirilmeden önceki haliyle, anayasanın 175. maddesine göre yapılmıştı. Önceki 175. maddeyle değiştirilen anayasanın geçici 4. maddesinin yeniden yazılan 175. maddeyle halkoyuna sunulması anayasaya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesine götürüldü.¹²⁶⁸ Talep, değişikliğin gerçekleştiği, siyasi yasakların kalktığı, halkoylamasına gerek kalmadığı yönündeydi. Anayasa Mahkemesinin vereceği karar, referanduma gidilip gidilmeyeceğini belirleyecekti. Nihayet Anayasa Mahkemesi kararını verdi; buna göre yüksek mahkeme, kendi görevlerini düzenleyen anayasanın 148. maddesine gönderme yaparak yetkisizliğine hükmederek başvuruyu reddediyordu. Anayasanın Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkilerini düzenleyen 148. maddesinin ilgili ilk iki paragrafı şöyleydi:

MADDE 148 (1982) - Anayasa Mahkemesi, kanunların, kanun hükmünde kararnamelerin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü'nün Anayasaya şekil ve esas bakımından uygunluğunu denetler. Anayasa değişikliklerini ise sadece şekil bakımından inceler ve denetler. Ancak, olağanüstü hallerde, sıkıyönetim ve savaş hallerinde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin şekil ve esas bakımından Anayasaya aykırılığı iddiasıyla, Anayasa Mahkemesinde dava açılmaz.

Kanunların şekil bakımından denetlenmesi, son oylamanın, öngörülen çoğunlukla yapıp yapılmadığı; Anayasa değişikliklerinde ise, teklif ve oylama çoğunluğuna ve ivedilikle görüşülemeyeceği şartına uyulup uyulmadığı hususları ile sınırlıdır. Şekil bakımından denetleme, Cumhurbaşkanınca veya Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin beşte biri tarafından istenebilir. Kanunun yayımlandığı tarihten itibaren on gün geçtikten sonra, şekil bozukluğuna dayalı iptal davası açılmaz; defî yoluyla da ileri sürülemez.

Görüleceği üzere Yüksek Mahkeme, biçim açısından denetimin sadece teklif ve oylama oranlarıyla, ivedilikle görüşme yasağı açısından yapılabileceğini, iptal talebinin ise bunlarla bir münasebetinin bulunmadığı gerekçesiyle red kararı veriyordu. 1982 Anayasasının, yasama denetimi açısından Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkilerini 1961 Anayasasının çok gerisine getirdiği anlaşılıyor; mahkemenin bu koşullarda red kararı vermesinde önemli oranda haklılık payının olduğu görülüyordu.¹²⁶⁹ Artık halkoylamasının önüne geçilmesinin imkânı da böylece kalmamış oluyordu.

¹²⁶⁸ Konunun ayrıntıları için, anayasaya aykırı anayasa değişiklikleri hakkında teorik bir tartışmayı içeren şu çalışmaya bkz. Mehmet Turhan, "Anayasaya Aykırı Anayasa Değişiklikleri", **AÜHF**, C. XXV, No: 3-4, 1968 (Ayrı bası), ss.63-104.

¹²⁶⁹ Kararın sonuç metni aynen şu ifadeleri içeriyordu: "Anayasa Mahkemesinin görev ve yetkilerini belirleyen Anayasanın 148. maddesinde, Anayasa değişikliklerine ilişkin yasaların esas yönünden denetimine yer verilmediği gibi, bunların biçim yönünden denetimleri de, teklif ve oylama çoğunluğuna ve ivedilikle görüşülemeyeceği şartına uyulup uyulmadığı hususları ile sınırlı tutulmuştur. İptali istenen bu sınırlı sebeplerden herhangi birine ilişkin bulunmadığı sürece davanın dinlenmesi olanağı yoktur. Davaya dilekçesinde ileri sürülen hususlar Anayasanın 148. Ve Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanununun 21. Maddelerinde sayılı ve sınırlı olarak

22 Ağustos 1987’de referanduma ilişkin verilecek oyların renginin ne olması gerektiği yönünde propaganda çalışmaları başladı. Özal ve partisi, tek başına başlattığı *hayır* kampanyasını olabildiğince etkin yürütüyor; hatta bakanların bazıları üzerinde İngilizce *hayır hayır hayır* yazan tişörtlerle halkın karşısına çıkıyorlardı.¹²⁷⁰ Yasaklı liderlerde kampanyalarda önemli rol oynadılar en ilginç espriyi Erbakan yapıyordu; Erbakan, referandum sabahı oyunu kullanırken gazetecilere doğru dönerek “*uğurlu olsun fakat hayırlı(!) olmasın*” diyordu.¹²⁷¹ 6 Eylül 1987’de yapılan referandum Türk siyasi tarihinin 1961 ve 1982 Anayasalarının halkoyuna sunulmasıyla birlikte yapılan üçüncü referandumuydu. Referandum sonuçları gelmeye başladığında sonucu çok az miktardaki oyun belirleyeceği anlaşılınca kısa süreli bir heyecan yaşandı ama sonunda az bir farkla da olsa, kararın, evet yönünde olduğu anlaşıldı. Seçmenlerin % 50,16 sı yasakların kalkması yönünde evet derken; % 49,84’ü ise yasakların kalkması aleyhinde hayır oyu kullanmıştı.¹²⁷² Böylece anayasa değişikliğiyle kaldırılması gereken anlamsız bir geçici madde, halkoyuna sunularak neredeyse kaldırılamayacaktı. Oylamaya katılan 24 milyon 436 bin 821 seçmenden 11 milyon 711 bin 461’i evet; 11 milyon 636 bin 395’i hayır, yönünde irade beyan etmişler; evet ve hayır oyları arasındaki fark ise 75 bin 66 olarak ortaya çıkmıştır. Evet ve hayır arasındaki yüzde farkı ise % 0,32 olmuştur. Bu sonuçlar oylamanın ne kadar kritik olduğunu göstermektedir.¹²⁷³

Sonuçların bu şekilde ortaya çıkması yasakçılarda da, yasağa karşı çıkanlarda da umut uyandırdı. Turgut Özal hayır oylarını ANAP’ın hanesini yazılmış oylar olarak kabul ederek baskın bir seçimle meclise daha büyük bir ekseriyetle gireceğini umuyordu. Bülent Ecevit’in siyasi yasağının kalkmasından hemen sonra 28 Eylül 1986

---

*belirlenen şekil bozukluklarından değildir. Bu itibarla işin esasına girilmeden yetkisizlik nedeniyle davanın reddine karar verilmesi gerekir. 17/5/1987 günlü, 3361 sayılı 7/11/1982 tarih ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 65, 75, 175 inci Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici 4 üncü Maddesinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Kanun’un 4. Maddesinin ikinci fıkrasının iptaline ilişkin istemin yetkisizlik nedeniyle reddine, Yekta Güngör Özden’in dava konusu hükmün iptali gerektiği yolundaki karşı oyu ve oyçokluğuyla, 18/6/1987 gününde karar verildi.”. Bkz. **Anayasa Mahkemesi Kararı**, E: 1987/9, (3361 Sayılı Kanunla İlgili), K: 1987/15, 18/6/1987.*

¹²⁷⁰ Özal, 5 Eylül 1987’de TV ekranlarına çıkar ve yasakların sürmesiyle 12 Eylül öncesine dönülme tehlikesinin eşdeğer kabul edilmesi gereken bir sebep-sonuç ilişkisi olduğunu belirten bir konuşma yapar. Bkz. Hasan Cemal, **Özal Hikâyesi**, ss.216–217. ANAP’ın 20 Ekim 1991 seçimlerine gidilirken de toplumu 12 Eylül öncesine korkutma taktiğini sürdürdüğü görülmüştür. Bkz. Ercüment Konukman, **Dünü Nasıl Unuttular?** (Seçim Propagandası Broşürü), Basıldığı Yer ve Tarih Belirtilmemiş.

¹²⁷¹ “*Erbakan: Uğurlu, fakat hayırlı (!) olmasın*”, **Milliyet**, 7 Eylül 1987.

¹²⁷² Yasakların kaldırılmasının ardından, hayır oylarının oranının yüksekliği Özal’ı memnun etmişti. Sonuçların açıklanmasının hemen ardından verdiği demeçte şunları söylüyordu: “*Ben evet çıkacağımı biliyordum. Artık yasaklıydım, hastaydım, raporluydum diyemeyecekler. Geçsinler partilerinin başına da boylarının ölçüsünü alsınlar*”, **Güneş**, 8 Eylül 1987.

¹²⁷³ Evet ve hayır oyları arasındaki fark tam olarak 75.066 idi. Bkz. “*Yüksek Seçim Kurulu Kararı, Karar No: 398*”, 12 Eylül 1987 tarih ve 19572 sayılı **Resmî Gazete**.

Milletvekilliği Ara Seçimlerinde alınan sol oyların birleşerek kısa bir süre sonra iktidara yürümelerini sağlayacağını uman Erdal İnönü, hemen DSP'ye birleşme çağrısı yaptı ancak Ecevit birleşmenin bazı şartlar çerçevesinde DSP'nin çatısı altında olabileceği görüşüyle bunu reddetti. Siyasi yasakları kalkan eski liderler bu arada emaneti devralmaya başlıyorlardı. İlk istifa eden DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk oldu. 8 Eylül 1987'de istifa eden Cindoruk'un ardından 24 Eylül 1987'de toplanan DYP 1. Olağanüstü Kongresinde Süleyman Demirel Genel Başkanlık koltuğuna oturdu. 13 Eylül'de ise Bülent Ecevit eşi Rahşan Ecevit'ten DSP Genel Başkanlığını devralıyordu. 5 Ekim'de Alparslan Türkeş MÇP Genel Başkanı olurken; Necmettin Erbakan'ın RP'nin başına geçtiği tarih 11 Ekim 1987'ydi.¹²⁷⁴ Bu sonuçlar gösteriyordu ki darbe lideri Evren'in müstehzi bir edayla sarf ettiği "*eskiye rağbet olsaydı bitpazarına nur yağardı*" sözleri yanlışlanmış, hakikaten siyasetin bitpazarına nur yağmıştı.

Bu gelişmeler karşısında marjinal solda da partileşme faaliyeti başlatılacak; Türkiye İşçi Partisiyle, Türkiye Komünist Partisi birleşecek ve Türkiye Birleşik Komünist Partisi'ni (TBKP) kuracaklar ancak parti programındaki bazı hükümler ve ismindeki komünist ibaresi yüzünden parti Anayasa Mahkemesince kapatılacaktır.¹²⁷⁵

Bu arada daha sayım işlemleri devam ederken alınan erken seçim kararı partileri yepyeni bir kampanya sürecine sokmuştu. Yeniden siyasete, bu kez hukuken dönen liderler, ayaklarının tozuyla seçim kampanyalarında boy göstereceklerdi. ANAP halkın verdiği % 49,84'lük hayır oylarının kendisine doğru akacağını hesaplıyor; üstelik seçim kanununda yapılacak bir değişiklikle iktidarını perçinleyeceğini düşünüyordu.

1987 yılı Kasım ayında yapılması tasarlanan genel seçime ilişkin yasa değişikliğiyle, iktidar partisini kayıran üst barajların öngörüldüğü; parti içi demokrasinin simgesi, tabanın sesi olan önseçim yasaklanmış, propaganda faaliyetlerine

¹²⁷⁴ Tuba Kaçlık, **Televizyonda Siyasal Propaganda ve AKP**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: AÜSBE, 2007, s.115.

¹²⁷⁵ Kapatma kararının sonuç metni şöyleydi: "*Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'nın 14.6.1990 günlü, SP. 30. Hz.1990/34 sayılı İddianamesi'nde; Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nin Anayasa'nın 6., 10., 14. ve 68. maddeleriyle 2820 sayılı Siyasi Partiler Yasası'nın 78. maddesine aykırı olarak sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini kurmayı, Anayasa'nın 2., 3., 14. 68. maddeleriyle 2820 sayılı Siyasi Partiler Yasası'nın 78. ve 81. maddelerine aykırı olarak Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı amaçladığı, aynı Yasa'nın 96. maddesine aykırı olarak kullanılmasına yasal olanak bulunmayan bir adla kurulduğu ve kapatılan bir siyasi partinin devamı olduğunu beyan ve iddia ettiği ileri sürülerek, Siyasi Partiler Yasası'nın 101. maddesinin (a) bendi gereğince kapatılmasına karar verilmesi istenmekle gereği görüşülüp düşünüldü: 1- Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nin adıyla birlikte Tüzük ve Programının Anayasa ile 2820 sayılı Siyasi Partiler Yasası'na aykırı olduğuna ve 2820 sayılı Yasa'nın 101. maddesinin (a) bendi uyarınca davalı Parti'nin kapatılmasına, 2- Davalı Parti'nin bütün mallarının 2820 sayılı Yasa'nın 107. maddesi uyarınca Hazine'ye geçmesine, 3- Gereğinin, Bakanlar Kurulu'na yerine getirilmesi için karar örneğinin, 2820 sayılı Yasa'nın 107. maddesine göre Başbakanlığa ve ayrıca Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na gönderilmesine, 16.7.1991 gününde oybirliğiyle karar verildi". Bkz. **Anayasa Mahkemesi Kararı**, E: 1990/1, (Siyasi Parti Kapatma), K: 1990/1, 16/7/1991.*

bazı sınırlamalar getirmişti. 10 Eylül 1987 tarih ve 3403 sayılı XVIII. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Hakkındaki Kanun, Cumhurbaşkanı Evren tarafından hemen onaylanarak 11 Eylül 1987 tarih ve 19571 mükerrer sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girdi. Seçimlerin tarihi ise 1 Kasım 1987 olarak karar altına alınmıştı. Yüksek Seçim Kurulu tarafından ise 11 Eylül 1987 günü, seçim döneminin başlangıcı olarak ilân ediliyor; seçimlere girme hakkına sahip olan partiler ilân ediliyordu. Buna göre seçimlere ANAP, SHP, DSP, RP, MÇP ve IDP katılabilecekti.¹²⁷⁶

Yasa değişikliği tam anlamıyla antidemokratik hükümler içeriyordu. Temsilde adalet ile yönetimde istikrarının belli bir denge içinde gözetilmesi ilkesi açıkça yönetimde istikrar adına görmezden geliniyordu. Bu değişikliği Evren'in alelâcele onaylaması şaşkıncı değildi. Evren öteden beri küçük partilerin yükte hafif pahada ağır mevkie gelmelerine sıcak bakmıyordu. Bu yasa da tam anlamıyla küçük partileri hedef alıyordu. Değişikliğe göre altı veya daha çok milletvekili çıkaracak illerin dört, beş ve altı milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde siyasi partiler birer kontenjan adayını daha gösterebileceklerdi. Seçim çevreleri en fazla altı milletvekili çıkaracak biçimde küçültülüyordu; en önemli değişiklik seçim çevresi barajının yükseltilmesi anlamına gelen değişiklikti. Buna göre altı milletvekili çıkaracak seçim çevrelerinde çevre barajının tespiti için yapılacak bölme işlemi bir eksikle yapılacaktır. Kontenjan adayının seçiminde ise çoğunluk sistemi uygulanacaktı. Yeni yasayla küçük partilerin başarı şansı neredeyse sıfıra iniyor; ülke genelinde oyların üçte birini alacak partinin meclisin üçte ikisini elde edeceği kesinleşiyor gibiydi. Seçim çevresi barajının altı milletvekili çıkaracak çevrelerde otomatik olarak $100/6=16,6\%$ dan $100/5=20\%$ 'ye çıkarılması sağlanmış oluyordu.

Bu seçim öncesinde seçmen sayısı bir düzenlemeyle yaklaşık 2 milyon kadar artmıştı. Bunun nedeni; 1982 Anayasasının referanduma sunulmasına iştirak etmediklerinden seçmen kütüklerine yazılmamış ve oy kullanma hakkından mahrum kalmış kitleye seçmen kütüklerine yazılma hakkının verilmiş olmasıdır. Tüm bu gelişmelere rağmen ANAP'ın aldığı erken seçim kararı iki yüksek yargı organıyla ANAP'ı karşı karşıya getirdi. YSK, kontenjan adayını listeye giren milletvekili adayının o partinin fazladan çıkaracağı milletvekili olmadığını ancak bu adayın sıraya

---

¹²⁷⁶ Kanunun 8. maddesi âdeta demokratik aday tespitine yasaklayacak şekilde teçhiz edilmiş; açık bir biçimde adayların belirlenmesinde ön seçim yasağı getirmişti. Bkz. M. Tevfik Gülsoy, "Milletvekili Seçimlerinde Siyasal Parti Adaylarının Tespiti", *EÜHFĐ*, C. X, S. 3-4 (2006), s.139; konu hakkında bir başka önemli çalışma için bkz. Murat Yanık, "Parti İçi Demokrasi Açısından Aday Belirleme Yöntemleri", *EÜHFĐ*, C. XI, S. 3-4 (2007), ss.185-206.

bakılmaksızın milletvekili seçilmiş sayılacağı doğrultusunda bir karar verdi. Kurula ANAP'tan yapılan itirazlar da reddedildi.¹²⁷⁷

Ancak asıl önemli gelişme SHP'nin 3403 sayılı XVIII. Dönem Milletvekili Genel Seçimi Hakkındaki Kanununun bazı hükümlerinin iptali istemiyle Anayasa Mahkemesine başvurması sonucu verdiği kararda gizlidir. Mahkeme propaganda süresinin 21 günden 10 güne indirilmesini; çevre barajının fiilen % 20'ye yükseltilmesini anayasaya aykırı bulmayarak talebi reddetti.¹²⁷⁸ Bu konudaki kararın TBMM'ye ait olduğunu gerekçe gösterdi; sadece önseçim yasağını getiren hükmü iptal etti.¹²⁷⁹ Genel itibarıyla SHP'nin taleplerini reddetmesine rağmen mahkemenin önseçim yasağını iptal eden kararı seçimlerin 1 Kasım 1987'ye yetişemeyeceğini gösteriyordu. Anayasa Mahkemesinin, yasanın kısmen iptalini içeren gerekçeli kararının yayınlanmasını bekleyeceğini açıklayan YSK, bu nedenle partilerin aday listelerinin kesinlik kazanamayacağını belirtirken, Anayasa Mahkemesi de önseçim yapacak partilerin listelerinin belli olmasından sonra listelerin kesinlik kazanarak yayınlanabileceği yorumunu yapınca yeni bir seçim tarihinin belirlenmesi gerekti.¹²⁸⁰ 14 Ekim'de yayımlanan Anayasa Mahkemesi kararıyla hemen üç gün sonra 3404 sayılı yasa çıkarılarak önseçim mümkün hale getirildi. SHP ve DYP birçok seçim çevresinde önseçim yaparken, diğer partiler adaylarını merkez yoklamasıyla belirlediler.

Nihayet 29 Kasım 1987'de yapılan genel seçimlere 7 parti ve 72 bağımsız aday iştirak etti ve ANAP hiç de beklemediği bir sonuç aldı. Oyları bir önceki seçime göre oldukça düşmüş; ayrıca 6 Eylül referandumundaki hayır oylarının % 46,84'lük oranından 10,5 puan düşük oy alınmıştı.¹²⁸¹ Seçimler neticesinde üç partili bir meclis ortaya çıkmıştı. Seçimlerin sonuçlarına ilişkin genel tablo şuydu: ANAP, geçerli oyların

---

¹²⁷⁷ Bu arada meclisin olağanüstü toplantıya çağırılması yönünde küskün milletvekilleri tarafından yapılan çağrı dikkate alınmıyordu. Anayasa Mahkemesi Başkanı Orhan Onar, kararın Başbakanlığa gönderileceğini söylerken, Meclis Başkanı Necmettin Karaduman ise kararın resmi gazetede yayımlanmasının ardından meclisi toplayacağını söylüyordu. Başbakanlık ise bunun üzerine ısrarla kararın resmi gazetede yayımlanmasını geciktiriyordu, bkz. "*Yeni kanun, yeni tarih*", **Hürriyet**, 13 Ekim 1987.

¹²⁷⁸ Erdoğan Teziç, "*Parlamento Kararı ve Kanun*", **Anayasa Yargısı**, Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları, 1989, Cilt 5, s.125. Seçimlerin bu seçim kanuna göre yapılması halinde ortaya çıkabilecek tablo konusundaki yorumlara ilişkin şu haber ilginçti, bkz. "*Bugünkü Seçim Yasası, inanılmaz sonuçlara gebe, 6 oy, 6 sandalye*", **Hürriyet**, 13 Ekim 1987.

¹²⁷⁹ Bu arada İnönü, Demirel ve Ecevit seçim kanununun yepyeni bir başka seçim kanunu yapılarak değiştirilmesi teklifi konusunda uzlaşıyorlardı, bkz. **Hürriyet**, 13 Ekim 1987.

¹²⁸⁰ Bu arada muhalefette kendi arasında seçim tarihi konusunda anlaşmazlığa düşüyordu. DYP ve DSP seçimlerin 1988 Mayıs'ında yapılmasını isterken, SHP önümüzdeki 3 ay, seçim için makul bir süredir kanaatindeydi, bkz. "*Muhalefette tarih çatlağı*", **Hürriyet**, 13 Ekim 1987.

¹²⁸¹ Tabii ki bu sonucun ortaya çıkması tam anlamıyla seçim kanununun bir eseri idi, bkz. Yalçın Doğan, "*Anayasayı Değiştirmek*", **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1987.

% 36,31'yle 292 milletvekili çıkarırken, meclisteki temsil oranı % 64,89 olmuştu.¹²⁸² SHP, geçerli oyların % 24,74'ünü almış; 99 milletvekilliği elde etmişti ve meclisteki temsil yüzdesi % 22 idi.¹²⁸³ DYP ise geçerli oyların % 19,14'ünü almış; toplam 59 milletvekilliği kazanmış ancak meclisteki temsil oranı % 13,11 olmuştu.¹²⁸⁴ Mecliste temsil imkânı elde eden üç partinin oy toplamı % 80,19'du. Geriye kalan % 19,81 oy ise âdeta çöpe gitmişti; böylece 4 milyon 749 bin 232 oyun sahibi olan yurttaş, mecliste temsil imkânı bulamamış oluyordu. ANAP, yaklaşık her 30 bin oya bir milletvekili çıkarmış olurken, SHP'nin 60 bin; DYP'nin ise 78 bin oya karşılık olarak bir milletvekilliği çıkardığı görülüyordu. Yeni seçim sisteminin nelere kadir olduğu açık ortaya çıkıyordu.¹²⁸⁵

---

¹²⁸² Seçimin neticeleri belli olduğunda Özal, yepyeni vaatlerle sahnede idi, bkz. Cüneyt Arcayürek, "Yüzde 36=Yüzde 64", **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1987.

¹²⁸³ İnönü'nün, bu kadar kısa sürede seçimlere gidilmemesi yönündeki diğer muhalefet partilerinin önerilerine, sıcak bakmaması sonucu, bir anlamda bu şekilde oluşan tablo karşısında, halkın bu sonucu kabul etmeyeceği yorumu ilginçti, bkz. **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1987. Diğer muhalefet partileri, seçim tarihinin Mayıs 1988 olmasında ısrar ediyorlardı.

¹²⁸⁴ Seçim neticeleri konusunda yapılan en ilginç yorum tabii ki Özal'a aitti. Özal, "Milletvekili sayıları DYP'lileri ileriye götürecek bir sayı değildir. Niyetim onları partimize davet etmek, onları bünyemizde toplamak. Ayrılığın, gayrılığın kimseye faydası yok" diyerek merkez sağın adresinin ANAP olduğunu vurguluyordu, bkz. **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1987.

¹²⁸⁵ Demirel ise mücadeleye devam diyor, yüzde 36'yla sağlıklı bir iktidar olamayacağını ileri sürüyordu. Demirel bundan sonra DSP, RP ve MÇP'nin barajı geçemeyeceğini belirterek Türkiye'nin artık üç partili bir meclisle yönetileceğini vurguluyordu, bkz. **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1987.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ikisi bilfiil, ikisi ise dolaylı olarak, dört askeri müdahalenin yapıldığı gözlenmektedir. Bunlardan ilki 27 Mayıs 1960'ta yapılan dar ve orta rütbeli subay grubunun eseri olan, Türk intelijansiyasının bir kısmı tarafından hâlâ kutsanan hiyerarşi dışı darbedir. Darbeyi fiili olarak ordu içindeki dar bir komitenin yapmış olmasına rağmen, aslında darbe, geleneksel Osmanlı iktidar düzenindeki *ilmiye (üniversite), kalemiye (sivil bürokrasi) ve seyfiyenin (askeri bürokrasi)* işbirliğinde yürütülmüştür. Dönemin Genelkurmay Başkanı *Rüştü Erdelhun* başta olmak üzere, Demokrat Parti iktidarı ile uyum içinde çalıştıkları bilinen yüksek rütbeli komutanlar da (*Namık Argüç, Nuri Yamut gibi*) siyasi yargulamaların yapıldığı Yassıada'daki *Yüksek Adalet Divanı*'nda muhakeme edilmişlerdir.

Erdelhun'un, idama mahkûm edilen 15 kişilik ilk kafilede olduğu biliniyor. Bu durum, mevcut ihtilâl kadrosunun, ordu içi katı hiyerarşinin dışına çıkan, emir-komuta zincirini parçalayan bir tarzda hareket ettiğini göstermektedir. Ordu içi tasfiyelerin DP işbirlikçileri olarak nitelenen bu grubun dışında, ihtilâl sonrası yaklaşık 235 general/amiral ile birlikte, 5000 subaya da sirayet ettiği, erken emekliliğe sevk edilen bu askeri zevatın sonraları, *EMİNSU* (Emekli İnkılâp Subayları) ismiyle örgütlenerek tekrar orduya dönmeye çalıştıkları da biliniyor.

Bu hâdiselerin Silâhlı Kuvvetler bünyesinde açtığı derin yaraların sarılmasını nasıl uzattığı, 1961–1965 seçimleri aralığında yaşanan iki başarısız darbe teşebbüsü olan (22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963), *Talat Aydemir* hâdiseleriyle birlikte ortaya seriliyordu. Öte yandan Türk siyasetinde en uzun soluklu ve tesirli politika yapan *İsmet İnönü* ve onun yönetimindeki Cumhuriyet Halk Partisi'nin, bizzat liderinin ifadesiyle “*ihtilâlin ne içinde, ne de dışında*”lığı da önemli bir etken olarak belirlemektedir.

Milli Birlik Komitesi'nin kurulmasıyla başlayan fikir ve eylem tarzı ayrılıklarının 13 Kasım 1960 tasfiyeleriyle komiteyi âdeta içinden vurması da, ayrı bir incelemeye konu olacak kadar ayrıntılı bir süreçtir. İstanbul ve Ankara Üniversitelerindeki hukukçu öğretim üyelerinden oluşturulan *Anayasa Komisyonu* bile bu iç bölünmelerden nasibini almıştı. İşin ilginç tarafı Türkiye'nin gelmiş geçmiş en ilerici ve özgürlükçü anayasası (ki öyledir) olarak takdim edilen 1961 Anayasasının, ellili yılların ortasından itibaren *Turhan Feyzioğlu* ile *Aydın Yalçın*'ın önderliğinde yayın hayatına başlayan *Forum* dergisinde dillendirilen görüşler etrafında kaleme alınmış olmasıdır. Ancak

Feyzioğlu'nun ilerleyen yıllarda gösterdiği siyasi tutum ve davranışlarla kıyaslandığında bu durum tam bir çelişki olarak gözükmektedir. İhtilâle karşı, başta *Ali Fuat Başgil* olmak üzere dar bir üniversite çevresi dışında, tam destek vermiş olan üniversite de, 147'ler olarak isimlendirilen önemli bir tasfiye süreci yaşamıştır.

27 Mayıs müdahalesi sonrasında parti kapatma hâdisesi sadece DP'ye yönelik olarak icra edilmiştir. Ancak 1961 Anayasası öncesinde kurulu bir Anayasa Mahkemesi olmadığından, kapatma kararı, Ankara 4. Asliye Hukuk Mahkemesi tarafından alınmıştır. Kapatma gerekçesi ise ihtilâlin gerekçelerini yansıtmamaktadır. Gerekçe olarak büyük kongresini, iki dönem üst üste yapmadığı gösterilmiştir. 15 Ekim 1961 seçimleri öncesinde sona eren Yassıda duruşmaları çeşitli hürriyeti tahdit cezalarının yanı sıra 15 idam kararıyla sonuçlanmış, ancak bunların sadece 3'ü infaz edilmiştir.

Sabık Başvekil *Adnan Menderes*, Maliye Vekili *Hasan Polatkan* ve Hariciye Vekili *Fatin Rüştü Zorlu*'nun idamları, ihtilâli yapan ya da destekleyenlerce bile hâlâ Türk siyasi hayatı açısından kara birer leke olarak tavsif edilmektedir. Yargılama sürecinin ayrıntılarına girmeden şunu söylemek mümkündür. İdamların gerekçeleri cari hukuka dayalı değildir. Mahkeme âdeti bir ihtilâl mahkemesi olarak çalışmış, hukukun kimi evrensel ilkelerine riayet etmemiştir. Yasama meclisinde çıkarılan ve ihtilâlcilerce diktaya el veren yasaların kanunlaşması esnasında kaldırılan eller bile mahkûmiyete gerekçe olarak sunulabilmiştir. Üstelik gerek *Yüksek Adalet Divanı Başkanı Salim Başol*, gerekse Başsavcı *Altay Ömer Egesel*'in sergiledikleri tarafgir, peşin hükümlü tavır ve tutumlar, mahkemenin itibarını zedeleyici niteliktedir. İdam kararlarının onay mercii, geçici olarak TBMM'nin yetkilerini kullanan MBK ise, özellikle 14'lerin 13 Kasım'da tasfiye edilmeleriyle birlikte iyiden iyiye CHP kontrolüne, bundan daha baskın olarak ordu içinde örgütlenen *Silâhlı Kuvvetler Birliği*'nin baskısı altındadır.

Diğer 12 sanığa uygulanan müebbet hapis cezalarının, Menderes, Zorlu ve Polatkan'a da teşmil edilmesi emaresini yeni bir ihtilâl için gerekçe sayan SKB'nin bu tutumu, idamların infazında belirleyici olmuştur. Aynı SKB 15 Ekim 1961 seçimleri sonrasında, eski DP'nin oylarına talip olmak üzere kurulan, ihtilâl hükümetinin Maliye Bakanı *Ekrem Alican*'ın Yeni Türkiye Partisi ile eski Genelkurmay Başkanı *Ragıp Gümüşpala*'nın Adalet Partisi'nin oylarının toplamının CHP oylarından fazla olması karşısında tam bir şoka girmiştir. Üstelik AP'nin, TBMM'nin yanında kurulan, bir tür Meclis-i Ayan ya da Akil Adamlar Meclisi hükmündeki 150 kişilik Cumhuriyet

Senatosunda en fazla sandalyeyi kazanması, SKB'nin itidalini kaybetmesi sonucunu yaratmıştır. *21 Ekim Protokolü* bu vetirenin ürünü olarak ortaya çıkacaktır.

Ordu içindeki bölünme 22 Şubat 1962'de Kara Harp Okulu Komutanı *Talat Aydemir* ile *Fethi Gürcan* liderliğindeki ayaklanmayla zirveye çıkmıştır. İhtilâl girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış, ayaklanma liderleri, biraz da konunun deşilmesiyle birlikte ucunun çıkacağı yerler noktasındaki tedirginlik sebebiyle, yalnızca zorunlu emekliliğe sevk edilerek, bizzat *İsmet İnönü* imzası taşıyan bir belgeyle affedilmişlerdir. Ancak *Aydemir* henüz dersini almamıştır. Önce basın yoluyla sürdürdüğü *İnönü*'yle yaptığı atışmaları, 21 Mayıs 1963 tarihinde fiili ayaklanmaya dönüştürmeye teşebbüs etmiş, ancak yine başarısız olmuştur. Harbiyeli öğrencilerin neferliğinde girişilen darbe teşebbüsü sürdürdüğü esnada, bunalım, neredeyse Harbiyenin havadan bombalanarak imhasına bile yol açacak boyutlara ulaşmıştır. Dönemin Harbiye öğrencilerinin okulla ilişkileri kesilmiş, harbiye iki dönem mezun verememiştir. *Aydemir* ve *Gürcan* bu kez yargılanarak idam edilmişlerdir.

1965 seçimlerine kadar geçen süre içinde yaşanan hükümet bunalımları esnasında *Ragıp Gümüşpala*'nın vakitsiz ölümüyle boşalan AP Genel Başkanlığına getirilen *Süleyman Demirel*'le, seçimlerden AP ezici bir çoğunlukla çıkmıştır. Milli bakiye sistemi tatbik edilen seçimlerden bu sistemin bir partiye tek başına iktidar vermesini zorlaştırıcı özelliğine rağmen bu sonucun elde edilmesi, karşıt cenahta ikinci bir şok etkisi yaratmıştır. 60'lı yılların başlarında *Doğan Avcıoğlu*, *Mümtaz Soysal* ve *Cemal Reşit Eyüboğlu* tarafından yayınlanmaya başlanılan *Yön* dergisi etrafında toplanan aydınların başlattıkları sol Kemalist söylem, seçkinlerin önemli bir çoğunluğunu etkisi altına almaya başlamıştı. 1965 seçimleriyle birlikte parlamentoya giren Türkiye İşçi Partisi'nin mecliste yükselttiği tansiyon, halkla sürekli iç içe yürütülmeye çalışılan siyaset anlayışı, olaylı Doğu Mitingleri vs. 1969 seçimlerine yönelik olarak umutlu bir bekleyişi de beraberinde getirmiştir. Ancak sol Kemalist cenahın bu beklentisi, oyları üç beş puan düşmesine rağmen, parlamentoda sandalye sayısını arttırmış bir AP ile varolan 15 sandalyesinin 13'ünü kaybetmiş bir TİP'i ortaya çıkarmıştır. Bu sonuçlarla birlikte, demokrasi yoluyla sosyalizme ulaşma umudunu yitiren bu tip aydınların, ordu içinde faaliyet göstermelerine, gizli örgütlenmeler yoluyla, bir cunta marifetiyle sol askeri darbe arayışlarına girmelerine yol açmıştır. Bu dönemde AP de kendi içinde bölünmeler ortaya çıkıyor; 1970'te 41 AP'li milletvekili *Demirel*'in bütçesine kırmızı oy veriyordu. *Saadettin Bilgiç* ve *Ferruh Bozbeyle*

öncülüğündeki muhalif kanat kısa bir süre sonra Demokratik Parti çatısı altında toplanıyordu.

Nitekim cumhuriyet tarihinin ikinci askeri müdahalesi 12 Mart 1971’de bir muhtıra verilerek yapıldı. Aslında muhtıra 9 Mart’ta uygulamaya konulması planlanan sol darbeyi rehabilite etme hamlesi olarak görülmektedir. Muhtıradan tam üç gün sonra ordu içi yapılan tasfiyeler, bir yıl sonra Bomba Davası olarak adlandırılan tevkifat sonrası yapılan duruşmalar, ünlü Ziverbey Köşkü’nde yapılan sorgulamalarla birlikte gündeme getirilen kontrgerilla tartışmaları, ilerleyen dönemde, yükselen sokak çatışmalarının müsebbiplerinin araştırılması esnasında derin kuşkuların doğmasına neden olmuştur. 12 Mart Muhtırası öncesi ve sonrasında yükselen kır-şehir gerillâsı olgusu, sol güçlere, özellikle üniversite öğrencileri arasında buldukları tabanla birlikte, geniş bir örgütlenme imkânı yaratmıştır. Fikir Kulüpleri Federasyonu’ndan Dev-Genç’e (Devrimci Gençlik Federasyonu), THKO (Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu), THKP-C (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi) ve TİKKO (Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu) türü silâhlı örgütlenmelerin taban bulmasını da beraberinde getirmiştir.

Anti-Amerikanizm’in yükselişe geçtiği, 68 kuşağının tüm dünyada sisteme karşı isyan bayrağı çektiği bu dönemde, Sovyetler Birliği’nin yükselen prestijiyle birlikte sosyalist dalganın çevre ülkelere sirayeti, Ortadoğu’da Baas türü yerlici sosyalist akımları ortaya çıkarırken, Türk solu açısından dönem içindeki ideolojik dayanak 1920’lerin başında yürütülen Milli Mücadelenin anti-emperyalist niteliği olmuştur. Türk solunun Milli Mücadeleyi yürüten asker-sivil bürokrasiyle, yerel eşraf hakkında, gerek Bakü’de toplanan Şark Halkları Kurultayında, gerekse Üçüncü Enternasyonal’de serdedilen Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin öznel durumuna has ve bir o kadar da anlaşılabilir pozitif tutumu sorgusuz sualsiz kabulü, bu arada illegal Türkiye Komünist Partisi’nin bu doğrultudaki tezleriyle birleştiğinde anlaşılabilir olmaktadır.

70’li yıllar boyunca Türk solu, mevcut iktidarları ve rejimi emperyalist bloğa tabi olmakla, Kemalizm’e ihanet etmekle suçluyordu. Bu söylem öylesine etkiliydi ki, daha 1965 seçimleri sonrasında bizzat İnönü tarafından dile getirilen, CHP’nin ideolojik konumunun ortanın solu olduğu yönündeki söylem, 1972’de, daha 12 Mart sonrasında CHP’deki Genel Sekreterlik vazifesinden “*bu muhtıra bana karşı yapılmıştır*” diyerek istifa eden, ancak İnönü’ye karşı parti meclisinde üstünlüğü ele geçirdikten sonra İnönü’nün Genel Başkanlıktan istifa etmesine neden olan Bülent Ecevit’in öncülüğündeki bir ekip tarafından teorize ediliyordu. Ortanın solu akımının, Ecevit’in

yükselen işçi sınıfı hareketlerini CHP'ye oy olarak akıtma projesinin bir parçası olup olmadığı bilinmez ancak Ecevit, çeşitli demeçlerinde, anayasal mahreçli yasaların varlığının bir anlam ifade etmediğini, doğanın da yasaları olduğunu, toplumsal boyuttaki yasalar işlerliğe sokulmaya başlandığında, toprak işgallerinin bir vakıa haline gelebileceğini, bu tutumun mevcut yasalara aykırı olabileceğini, ancak doğa yasalarına aykırı olmadığını ifade etmekten kaçınıyordu. Demirel'in bu demeçlere yanıtı aynı sertlikteydi. Bu ifadelerin açıkça anarşiye davetiye çıkarmak olduğunu ifade eden Demirel ile Ecevit arasındaki çatışma, parlamento içi iktidar-muhalefet çatışmasıydı ancak sokaklardaki çatışmanın muhatapları bambaşkaydı.

12 Mart Muhtırasının "*partiler üstü hükümet*" talebi görüntü olarak sağlanmıştı. Ancak 1973 yılına kadar geçen süre içinde Nihat Erim, Ferit Melen ve Naim Talu hükümetleri hemen hiçbir başarı sağlayamadılar. Erim'in tabiriyle; ülke 1961 Anayasasının getirdiği hürriyetleri hazmedememişti, bu anayasa memleket için fazla lükstü. Demirel ilerleyen yıllarda, "*direnseydim parlamentoyu da kapatacaklardı*" şeklindeki savunmasına rağmen, 12 Mart'ın budadığı anayasaya ilişkin olarak yapılan her hamleyi destekledi. Bu anayasayla asayişin ve dolayısıyla rejimin korunamayacağı eleştirisi ağzından düşmeyen Demirel, kimilerine göre; gayet memnundu. Darbe görüntüde kendisine karşı yapılmıştı ancak anayasa değişikliklerine ilişkin olarak iktidardayken ne istediye, eksik değil, fazlası yapılmıştı. Ancak seçmenin düşenin yanında olacağı yönündeki, seçimlere dair beklentisi ters tepti. Gerçekten de 1973 seçimlerinde halk, 12 Mart'ı protesto ederek genel sekreterlikten istifa eden Ecevit'e desteğini veriyordu.

CHP, muhalefete geçiş milâdı olan 14 Mayıs 1950'den beri ilk kez serbest bir seçimde ancak Ecevit'in liderliğinde birinci parti oluyordu. Fakat seçim sistemi 1961 seçimlerinden sonra ilk kez tek bir partinin tek başına iktidar olmasına müsaade etmiyordu. 1973 seçimleri sonrasında, parlamentoda oluşan siyasi kompozisyonun yarattığı CHP-MSP koalisyonu, Türk siyasi hayatının dönüm noktalarından biridir. Kısa süreli olmasına rağmen aralarında böylesine uzlaşmaz çelişkiler bulunan iki parti arasında akdedilen koalisyon protokolü, çeşitli anlaşmazlıklarla sürdürüldüyse de, 1974 yılının yazında Kıbrıs'a yapılan çıkarma harekâtının onurunu paylaşmalarına engel olamadı. Kimi zaman örtülü çoğu zaman açıktan açığa kamuoyu önünde cereyan eden uyumsuzluk, biraz da "*Kıbrıs Fatih*i" unvanını kazanan Ecevit'in, mevcut müspet havayı, oya tahvil etme temayülü içine girmesiyle had safhaya ulaştı.

Koalisyon çatırdıyordu; muhalefet endişeliydi. Bu koşullar altında gidilecek bir seçimde yerle bir olacakları düşüncesi erken bir seçime gidilmesinin önüne set çekilmesini zorunlu kılıyordu. Ecevit'in bardağı taşıran son hamlesi, resmi bir ziyaret amacıyla çıkacağı İskandinav ülkeleri gezisi öncesinde gerçekleşti. Ecevit'in, yokluğunda başbakanlığa vekâlet etmek üzere teamüllerin dışına çıkarak, Erbakan yerine kabinedeki CHP'li bakan Orhan Eyüboğlu'na vekâleti vermesi, MSP'liler nezdinde büyük bir tepkinin doğmasına neden oldu. Erbakan bunu siyasi nezaketsizlik olarak nitelendirirken, Ecevit, koalisyon protokolünde makam olarak başbakanlığın CHP'ye verildiğini, doğal olarak yokluğunda yine bir CHP'linin başbakanlığa vekâlet etmesi gerektiğini savunurken, öteden beri MSP'den rahatsız olan basın desteğini de arkasına aldı. MSP'li bakanlar tepkilerini resmi ziyaret kararnamesini imzalamayarak ortaya koydular. Ziyaret resmi değil, özel bir ziyaretmişçesine yapıldı. Koalisyon da bozuldu.

Erken seçime gidilmesi teklifinin diğer partiler tarafından reddinden sonra, Türk siyasi tarihine Birinci Milliyetçi Cephe hükümeti olarak geçen AP-MSP-MHP ve CGP'den oluşan koalisyon, derin ekonomik problemlerle ve artan anarşi ve terör hâdiseleriyle birlikte 1977 seçimlerine kadar iktidarda kaldı. 1977 seçimleri tam anlamıyla Ecevit'in, dolayısıyla CHP'nin zaferiyle sonuçlandı. Oyların yaklaşık, % 42'siyle birinci parti olan CHP, meclisteki 450 sandalyenin 213'ünü kazanmış oluyordu. Bu rakam yine de tek başına iktidar olmasına yetmiyordu. Ecevit önce bir azınlık hükümeti kurmayı denedi, ancak başarılı olamadı. Meclisteki sağ partiler bu kez kısa süreli İkinci Milliyetçi Cephe hükümetini kurdular. Ancak çok uzun süre geçmeden hükümetten düşürüldüler. Ardından AP'den kopan bağımsızlarla, Demokratik Parti'den Faruk Sükân ve birkaç isimle birlikte meclisten güvenoyu alarak hükümet oldu.

Bu hükümet olma biçimi sağda büyük bir infialin doğmasına neden oldu. *Güneş Motel Olayı* olarak yakın tarihimize geçen bu hadise neticesinde partilerinden kopan bu isimlerin hemen hepsinin bağımsız kalmakla birlikte bakan olmaları, kirli bir pazarlık yapıldığı tartışmalarını da beraberinde getirdi. Üstelik 1977'de Taksim'deki 1 Mayıs Olaylarıyla birlikte bireysel cinayetler artık boyut değiştirmiş, Aralık 1978'de Kahramanmaraş'ta, sonrasında Fatsa'da kitlesel katliamlara dönüşmeye başlamıştı. 1979 yılında yapılan kısmî senato ve meclis seçimlerine kadar, çoğu kez asayişsizlik ve ekonomik darboğazı aşma yönündeki çabalarla süren, diğer yandan bağımsız bakanların her an hükümeti terk etme temayülü içinde bulunmaları nedeniyle, rezerv hükümet

arayışlarıyla geçen, üstelik kabine üyelerinden Tuncay Mataracı ve Hilmi İşgüzar hakkında, bizzat Faruk Sükân tarafından yürütülen yolsuzluk dosyalarının havada uçuştuğu bir iktidar dönemi böylece sona eriyordu. 1979 yılında yapılan ara seçimlerde, CHP büyük bir başarısızlığa uğrayınca, Ecevit, hükümetin istifasını sunuyordu.

AP tarafından kurulan azınlık hükümetine dışarıdan destek veren başta MHP ve MSP olmak üzere diğer sağ partiler, 1981 seçimlerine kadar CHP'siz bir hükümeti, bir anlamda ehven-i şer addediyorlardı. Hükümetin önemli ilk icraatı, artan sokak çatışmaları karşısında uygulanan sıkıyönetimi yaygınlaştırmak oldu. Arkasından, özellikle 12 Eylül dönemi sonrasında, darbenin uygulanmasını kolaylaştırmak için yapıldığı iddialarına muhatap olan 24 Ocak 1980 tarihli Ekonomik Reform Paketi uygulamaya konuldu. Ancak devlet otoritesinin tam anlamıyla altüst olduğu, günde neredeyse ortalama 20 kişinin hayatını kaybettiği aşırı terörize olmuş ortamda, üstelik ekonomik darboğazın had safhada olduğu koşullarda, askeri bürokrasinin en tepe noktasında olan dönemin Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren tarafından uyarı mektupları verilmeye başlanmıştı.

Nihayet 12 Eylül saat: 04.00'de harekât emri verildi. Ordu 27 Mayıs tecrübesinden alınan derslerle tam bir emir-komuta zinciri içinde hareket ediyordu. Genelkurmay Başkanı Org. Kenan Evren başkanlığında kurulan, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Ora. Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Org. Sedat Celasun'dan oluşan Milli Güvenlik Konseyi kuruldu. Konsey'in Genel Sekreterliğine Org. Haydar Saltık getirilirken, tüm yurttan ilân edilen sıkıyönetimi yürüten sıkıyönetim komutanlıkları arasında eşgüdümün sağlanması amacıyla kurulan Sıkıyönetim Koordinasyon Kurulu Başkanlığına ise Korg. Nevzat Bölügiray getirildi.

Ülke çapında ilân edilen sıkıyönetimin ardından, sokağa çıkma yasağıyla birlikte geniş bir arama ve yakalama süreci başlatıldı. Sokakta faaliyet gösteren militan ve örgütlere yönelik olarak yürütülen geniş çaplı gözaltılarla, tutuklamalarla sayıları binlerle ifade edilen bir sanık kitlesi askeri ve sivil cezaevlerine gönderildi. CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit ile AP Genel Başkanı Süleyman Demirel Hamzakoy'da, MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan'la MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Uzunada'da zorunlu ikamete tabi tutuldu. Başta TRT olmak üzere önemli stratejik noktalara yeni atamalar yapıldı. MGK'ya karşı sorumlu olarak çalışacak yeni bir hükümetin kurulması gündeme geldi. Önceleri Emin Paksüt'ün, tüm ısrarlara rağmen

başbakanlığı reddetmesi üzerine, yeni hükümetin başına getirilmesi düşünülen Turhan Feyzioğlu ismi üzerinde anlaşılmışken, Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin liderliğini yürüten bu ismin, askeri idarenin partiler üstü olma iddiasına zarar vereceği gerekçesiyle, başbakanlığa, emekli olduğu 30 Ağustos 1980'e kadar müdahale hazırlıklarının içinde bulunmuş olan eski Deniz Kuvvetleri Komutanı E. Ora. Bülend Ulusu getirildi. Yardımcılığına ise 1993 yılındaki vakitsiz ölümüne kadar Türk siyasetine damgasını vuracak olan Turgut Özal atandı. Özal'a 24 Ocak Kararlarının tavizsiz olarak yürütülmesi vazifesi verildi.

Ülke MGK tarafından yayınlanan kanun hükmündeki karar ve bildirimlerle yönetildi. Cezaevleri en alt düzeydeki militanlardan, partilerin üst kademelerinde vazife almış binlerce tutukluyla dolduruldu. İşkence ve kötü muamele iddiaları had safhadaydı. MGK ve onun güçlü lideri Evren, ülkede tıkanan demokrasiyi tekrar rayına oturtuktan sonra biran evvel partilerin tekrar faaliyete geçeceklerini, yeni bir anayasayla birlikte seçimlere gidileceğini, hem basına, hem dünya kamuoyuna, hem de meydanlardaki halka ilân ediyordu. Tabii ki yapılan bu toplantılar bir monolog havasındaydı. Basın ve meydanlar, tek taraflı bir irade beyanının mekânı olmanın ötesinde bir anlam taşımıyordu. Üstelik partilerin tekrar faaliyete geçirileceği sözü zaman içinde telâffuz edilmez oldu. Evren, ülkeyi bu hale getirilen eski partiler ve onun başta liderleri olmak üzere yetkili şahıslarına yönelik ifadelerini sertleştirdi. Nihayet 11 Eylül akşamına kadar faaliyette olan partilerin hepsi kapatıldı.

Yeni bir anayasa hazırlamak üzere Danışma Meclis ismi altında bir kurucu meclis ihdas edildi. 1961 Anayasasını hazırlayan Kurucu Meclis'in aksine, 1982 Anayasasını hazırlamak üzere oluşturulan Danışma Meclisi toplum kesimlerinin temsil edilmesinden uzak bir görüntüdeydi. 1961 Anayasasını hazırlayan Kurucu Meclis, DP tabanı dışında, görece geniş bir çeşitliliğe sahipti. Danışma Meclisi'nin başkanlığını Ord. Prof. Dr. Sadi Irmak yürütürken, anayasayı hazırlamakla görevli komisyonun başkanlığını Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı üstlenmişti. Hazırlanan anayasa, bireyin karşısında devleti başat kılan, özgürlükleri önce veren sonra getirdiği istisnalarla geri alan anti-demokratik bir anayasa görünümündeydi. Üstelik mevcut geçici maddeleri, anayasa içinde ikinci bir anayasa gibi durmaktaydı. Geçici maddelerde, anayasanın halkoyu sonucu yürürlüğe girmesiyle birlikte MGK, Genelkurmay ve Devlet Başkanı Kenan Evren'in 7 yıllık bir süre için cumhurbaşkanı seçilmiş sayılacağı belirtiliyordu. MGK'da görevli kuvvet komutanlarının altı yıllığına; Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyesi

sıfatını kazanacakları ve milletvekillerine has dokunulmazlıklardan istifade edecekleri, 12 Eylül'de yaptıkları her türlü eylem ve işlemlerden dolayı sorumsuz kabul edilecekleri belirtilirken, geçici 15. maddeyle de ebedi yargılanamazlık zırhına kavuşuyorlardı. Kapatılan partilerin başta liderleri olmak üzere, üst kademe yöneticilerine kadar geniş bir zümre için 5 ve 10'ar yıllık siyaset yasağı getiriliyordu.

12 Eylül darbesinden itibaren zorunlu ikamete tabi tutulan liderler arasında bulunan MSP lideri Erbakan ile MHP lideri Türkeş, o tarihlerde zaten haklarında açılan davalar nedeniyle tutuklu bulunuyorlardı. Ecevit ise partisi daha kapatılmadan CHP Genel Başkanlığından istifa etmiş, *Arayış* isimli bir dergiyi çıkarmaya başlamıştı. Sol çevrelerde Eylülüstler olarak adlandırılan askeri zümrenin henüz nerelere kadar gidebilecekleri kestirilemiyordu. Ancak Ecevit, gerek dergide yazdıkları, gerekse basına verdiği demeçlerle askeri idarenin tepkisini çekiyor, birkaç kez tutuklanarak cezaevine gönderiliyordu. Demirel, o tarihlerde tepkisini; 11 Eylül'e kadar ülkede sıkıyönetim uygulanmasına rağmen kan gövdeyi götürürken, 12 Eylül sabahı ortamın güllük gülistanlık olmasının şaşırtıcı olduğunu belirterek, askerin, idareyi eline almanın meşruiyetini sağlamak için sivil otoritenin cari olduğu dönemlerde görevini yapmadığı suçlamasını yöneltiyordu. Üstelik anayasa referandumu öncesinde, anayasayı tanıtmaya görevini bizzat yürüten Evren, yeni anayasa hakkındaki menfi propagandayı yasaklamıştı. Tek yönlü anayasa propagandası, referandum esnasında da kendini gösterdi. Zarflar öylesine hazırlanmıştı ki, evet ve hayır oylarını temsil eden oy pusulalarını muhafaza edecek olan zarfların şeffaf olmaları, âdeta gizlilik ilkesinin kasıtlı olarak çiğnendiği iddialarını gündeme getirdi. Nihayet anayasa, ezici bir çoğunlukla kabul edildi. Akabinde, siyaset arenasında mücadele edecek partilerin kurulmasına müsaade edildi.

Askeri zümrenin önde gelenleri nazarında, 12 Eylül öncesinde uygulanan seçim sistemi, aldıkları oy ve kazandıkları sandalye sayısından çok daha fazla bir etkinliğe sahip olan küçük partilerin kurulmasını teşvik ediyordu. Gerek CHP-MSP koalisyonu dönemindeki MSP'nin konumu, gerekse birinci ve ikinci MC hükümetleri dönemindeki yine MSP ve MHP'nin elde ettikleri bakanlıklarla giriştikleri kadrolaşmanın önüne geçilmeliydi. Bunun yanı sıra CHP'nin 1977 seçimlerinde aldığı yaklaşık % 42'lik oya rağmen, tek başına iktidar olamaması nedeniyle bakanlık vaadiyle devşirdiği bağımsızlar, sistemdeki tıkanmayı aşabilmenin aracı olarak küçük parti ya da grupların hak etmedikleri öneme sahip olmalarını teşvik etmekteydi. Evren'in kanaatine göre

sistem, iki, bilemedin üç partiden oluşmalıydı. Süreç içinde kurulan ve kapatılan partilerle, kapatılmadığı halde yoğun vetolarla seçimlere girmesi engellenen partilerin varlığı da bu tutumla ilişkilendirilebilir.

6 Kasım 1983 milletvekilliği genel seçimleri öncesindeki yaklaşık bir yıllık vetire içinde Anavatan Partisi, Halkçı Parti, Milliyetçi Demokrasi Partisi, Büyük Türkiye Partisi, Muhafazakâr Parti ve Sosyal Demokrasi Partisi kuruldu. ANAP'ın başında, Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası'nın (MESS), Genel Sekreterliğini yürütmüş; Demirel hükümetleri döneminde DPT ve Başbakanlık Müsteşarlıkları yapmış, 1977 seçimlerinde MSP listesinden İzmir milletvekilliği için aday olmuş ancak seçilememiş, nihayetinde askeri idare hükümetinin ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcılığı vazifesini yürütmüş olan Turgut Özal vardı.

Özal, en yakınlarından biri olan Kaya Erdem ile birlikte, banker skandalının patlamasıyla birlikte hükümetteki görevinden istifa ederek, kısa bir Side tatilinde partiyi kurmaya karar vermiştir. Parti kurma konusunda en büyük teşvikçisinin, olaylı 6 Eylül 1980 tarihli MSP'nin Konya mitingi esnasında, bu ilin belediye başkanı olan Mehmet Keçeciler olduğu biliniyordu. Halkçı Parti'nin kurucusu ise eski kaymakam, mülkiye müfettişi, vali ve hem Cemal Gürsel'in hem de İsmet İnönü'nün özel kalem müdürlüğü görevlerinde bulunmuş, 12 Eylül rejiminde Başbakan Bülend Ulusu'nun müsteşarlığını vazifesini yürütürken bu görevinden emekliye ayrılmak suretiyle siyasete atılmış olan Necdet Calp'ti. Milliyetçi Demokrasi Partisi ise iddialara göre askerlerin seçmene işaret ettikleri partidir. Kurucu genel başkanlığını, 12 Mart döneminde adı sıkça işitilen, Faruk Gürler'in cumhurbaşkanlığı yarışında en yakınında bulunanlardan, dönemin Genelkurmay İkinci Başkanı, sonradan Ege Ordu Komutanlığı vazifesini yürütmüş, 1979'daki emekliliğinden sonra Kanada'da büyükelçilik yapan, E. Org. Turgut Sunalp'ti. Büyük Türkiye Partisi'nin Genel Başkanlığını bir dönem Demirel'in gayretine rağmen 3. Ordu Komutanlığından, Kara Kuvvetleri Komutanlığına getirilemeyen ve bu mevki Kenan Evren'e kaptıran, E. Org. Ali Fethi Esener'di. Esener ve partisinin Demirel'den icazetli olduğu ve kapatılan AP oylarına talip olduğu anlaşıldığından, konsey tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmış ve hemen kapatılarak seçimlere girmesi engellenmiştir.

Konseyin kapatılan AP oyları için bir başka adresi vardı. Mevcut Başbakan Bülend Ulusu'nun liderliğinde kurulması düşünülen parti, Demirel'in perde arkasından yürütülmesi düşünülen görüşmelere yanaşmaması, Ulusu'nun ise kalbindeki taşıkardi

rahatsızlığını gerekçe göstererek gönülsüz durması yüzünden kurulamadı. Demirel ise hem kendisine yasak getirip, hem de AP oylarına talip olup, kendisinden icazet bekleyenlere karşı çok sertti. Kendine has şivesiyle “*tapulu araziye gecekondur konduktmam*” diyordu. Ortanın solu ise Halkçı Parti ve Necdet Calp liderliğini inandırıcı ve samimî bulmuyor, icazetli sol parti olarak gördükleri HP’ye karşı, Milli Şef İsmet İnönü’nün dünyaca ünlü fizikçi oğlu, eski ODTÜ Rektörü Prof. Dr. Erdal İnönü liderliğinde SODEP’i kuruyorlardı. Ancak yine ilk vetoyu Erdal İnönü yiyor, parti seçimlere sokulmuyordu.

Turgut Özal’ın seçimlerdeki başarısının en önemli sebeplerinden birincisinin, sınırlı plüralizme dayalı seçimler ve karşısında gedikli siyasetçilerin bulunmaması ise de, diğeri, partisinde, dört eğilimi kucaklayan parti içi koalisyonu sağlayabilmiş olmasında yatmaktadır. Dışarıdan, daha açıkçası ABD’den, veto edilmesi tehlikesi karşısında destek alan Özal’ın ANAP’ı, tek başına iktidar adaydır. Nihayet seçimler yapılır ve ANAP tek başına iktidar olacak çoğunluğa ulaşmıştır. Ancak Özal hükümet kurma görevinin buna rağmen kendisine verilmeyeceği endişesini taşımaktadır. Tüm bu kötümser beklentilere rağmen sonunda cumhurbaşkanlığı vazifesini yürüten Evren, hükümeti kurma görevini Özal’a verir. Sol, bunca yıkıma rağmen seçimlerden ikinci parti olarak çıkan HP ile tatmin olmuş gibi gözükmektedir. Ancak asıl yıkım MDP’de yaşanmaktadır. Sunalp, eski silâh arkadaşları tarafından yarı yolda bırakıldığı inancındadır. Partisinin başında bir müddet daha bulunmasına rağmen önce genel başkanlığı Ülkü Söylemezoğlu’na bırakır, sonrasındaysa tamamen aktif siyasetten çekilir. MDP de, mensubu bulunan milletvekilleri çeşitli partilere dağılmasına rağmen, kurumsal olarak, bir süre sonra ANAP’la bütünleşir.

1984 Mart’ın yapılan Mahalli İdareler Seçimleri öncesinde Özal’ın yükselişi sürmektedir. Yükselişini önceki milletvekilliği genel seçimine sokulmayan SODEP ile BTP’nin yerine Demirel’in örtülü liderliğinde kurulan Doğru Yol Partisi’nin bu seçimlere sokulmaları da durduramaz, mahalli idareler seçimlerden de birinci parti olarak çıkar. 1983–1987 yılları arasında süren ANAP iktidarı döneminde Türkiye büyük bir dönüşüm geçirmektedir. Dışa açık büyüme modeli olarak tanımlanan iktisâdi model, yüksek enflasyon ile birlikte işsizliğin de artışına neden olur. Özal’ın söylemindeki “ortadirek” kavramı, dar gelirli kesimleri tanımlamak üzere o günlerde siyasi jargona girer. Özal’ın sıradışı siyasetçi kimliği tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen, prestijinin yükselişini durduramaz.

Özal iktidarının bu ilk döneminde kamuoyunda 12 Eylül'e yönelik kısmî eleştiriler de dile getirilmeye başlamıştır. Solun anti-demokrat olarak nitelendirdiği 12 Eylül ve anayasasına yönelik olarak başlattığı eleştiri dalgası, sağda, siyasi yasakların kaldırılması talebiyle birlikte desteklenir. Tabanlarının ANAP'ın içinde eridiği endişesine kapılan, eski AP yeni DYP; eski MSP yeni RP ve eski MHP yeni MÇP ile sosyal demokrat kesimden başkalaşmaya başlayan, eski CHP'den farklı olarak kişisel prestijini yedeğine alarak yeni bir oluşum başlatan Rağşan-Bülent Ecevit çiftinin yönetimindeki Demokratik Sol Parti siyasal yasakların kaldırılması taleplerinin destekleyicisi olurlar.

Özal, meseleyi meclis içi anayasa değişikliğiyle çözmek yerine referandum kartını oynar. Bu tavrı, işi biraz daha yokuşa sürmek gayreti olarak nitelendirilir. Öyle ki, ihtilâlin lideri ve zamanın Cumhurbaşkanı Evren bile yasakların sürmesine artık gerek olmadığı kanısındadır. Oysa Özal, diğer liderler bir tarafa uzun yıllar yanında çalıştığı, ağabey diye hitap ettiği, 12 Eylül hükümetinde kendisine görev teklif edildiği zaman bile görüşerek iznini istediği Demirel'in tekrar siyasete girmesini istememektedir. Referandum öncesinde yapılan propaganda konuşmalarında tam anlamıyla Kenan Paşa diliyle konuşur. Eski liderlerin tekrar siyaset sahnesine çıkmalarıyla 12 Eylül öncesinin karanlık günlerine geri dönüşü birbiriyle özdeşleştirir. Açıkça yasakların sürmesinden yana bir tavır takınır. 6 Eylül 1987'de yapılan referandum sonucu kıl payı yasakların kalkmasına evet diyen oylar fazla çıkınca, siyasi yasaklılar tekrar aktif siyasetin içine girerler.

12 Eylül, toplumsal gelişmenin yarattığı kimi bunalımlar noktasında, çözüme en çok yaklaşıldığı sırada, mevcut bunalımın, çözümsüz kılınması için yapılmış bir müdahale gibi görünüyor. Darbenin meşruiyet gerekçesi ardındaki anarşi ve terörün, şiddete karşı tedbir almakla vazifeli olanlar tarafından bilinçli olarak önlenmediği; bilakis kışkırtıldığı, böylece kamuoyunun, en temel hak olan yaşam hakkı karşılığı, diğer haklarından feragat edecek tahammül sınırının zorlanmasının hesap edildiği iddiaları, 12 Eylül öncesi çatışan tarafların en güçlü asgarî müşteregidir. Sonuçları itibarıyla 12 Eylül sonrasında, edilgen bir toplum hedeflenmiş ve büyük ölçüde başarı sağlanmıştır. Toplumun en dinamik kesimi olan gençliğin depolitize edilmesi sağlanarak, toplum sorunlarına kafa yoran, tartışan gençlik kesimine gözdağı verilmiştir. Siyasi katılma olgusu minimum düzeye indirilerek, sadece seçimlerde sandığa giden, hak ve taleplerini örgütsüzlüğü nedeniyle dillendiremeyen zayıf bir sivil

toplum hedeflenmiş, 1982 Anayasası ve MGK döneminde çıkarılan, bu anayasaya bile aykırı, ancak aykırılığı bile ileri sürülemeyen yasal düzenlemelerle, toplumun sesi kısılmıştır. Büyük sermaye kesimlerinin yıllardır özlemini çektikleri anayasal düzenlemenin 1982 Anayasasıyla sağlandığı şeklindeki beyanları bile 12 Eylül rejiminin temel karakterini sergilemeye yetmektedir. Daha da önemlisi, sivil hükümetlerin yıllarca tüm dış politik baskılara rağmen milli çıkarlar doğrultusunda yürüttükleri, ABD ve Yunanistan'la olan ilişkilerde, karşılıksız tavizlerin verildiği dönem de yine 12 Eylül cunta yönetimi dönemidir.

Siyasette mıntıka temizliği yapmaya kalkışanların, 6 Eylül 1987 referandumuyla kısmî bir yenilgiye uğradıkları söylenebilir ancak 12 Eylül, pek çok değişiklik geçirmesine rağmen anti demokratik anayasasıyla, 28 Şubat'ıyla, 27 Nisan e-muhtırasıyla bir zihniyet olarak hâlâ yaşamaktadır. Çözüm, iç siyasetteki kimi bunalım evrelerinde *orduyu göreve* çağırmakta değil, farklılıklara hoşgörüle, uzlaşmayla yaklaşmak, demokrasiyi tüm kurum ve kurallarıyla tesis etmek, ona sahip çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- AĞAOĞLU, Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994 (1950).
- AĞAOĞLU, Samet, **Babamın Arkadaşları**, İstanbul: Baha Matbaası, 1969.
- AĞAOĞLU, Samet, **Demokrat Partinin Doğuşu ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, İstanbul: Baha Matbaası, 1972.
- AĞAOĞLU, Samet, **Siyasi Günlük** (Demokrat Parti'nin Kuruluşu), Yay. Haz. Cemil Koçak, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- AĞAOĞLU, Süreyya, **Bir Ömür Böyle Geçti**, İstanbul: İshak Basımevi, 1975.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali **Eski Yunanda Siyaset Felsefesi**, Ankara: V Yayınları, 1989.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, *"Aşırı Milliyetçi Sağ"*, SCHİCK, İrvin Cemil/TONAK, E. Ahmet (Ed.), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, İstanbul: Belge Yayınları, 1992.
- AHMAD, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980)**, çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayını, 1994.
- AHMAD, Feroz, **İttihat ve Terakki 1908–1914**, çev. Nuran Yavuz, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1995.
- AHMAD, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizme**, çev. Fatmagül Berktaş (Baltalı), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999.
- AKAD, Mehmet, **Baskı Gruplarının Siyasal İktidarla İlişkileri**, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1976.
- AKALIN, Cüneyt, **Soğuk Savaş ABD ve Türkiye–1**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003.
- AKANDERE, Osman, **Milli Şef Dönemi** (Çok-partili hayata geçişte rol oynayan iç ve dış tesirler 1938–1945), İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- AKÇAM, Taner, **Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- AKÇAM, Taner, **Türkiye'yi Yeniden Düşünmek**, İstanbul: Birikim Yayınları, 1995.
- AKIN, İlhan, **Kamu Hukuku**, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım AŞ. 1987.
- AKIN, Rıdvan, **TBMM Devleti (1923–1920)** (Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkları ve İdare), İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- AKLAN, Haluk/ALTINTAŞ, Hakan, *"Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri ve Cumhurbaşkanının Konumu, Yeni Türkiye Dergisi, C-30*, (Demokratikleşme ve Yeni Anayasa-II).
- AKSAY, Bekir, **Ceza Hukukunda Yaş Küçüklüğü** (Kusur Yeteneğine ve Sorumluluğa Etkisi), İstanbul: Kazancı Kitap Ticaret AŞ. 1990.
- AKSOY, Muammer, **Sosyalist Enternasyonal ve CHP**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1977.
- AKSOY, Suat, **100 Soruda Türkiye'de Toprak Meselesi**, İstanbul: 1969.
- AKŞİN, Sina, **31 Mart Olayı**, Ankara: AÜSBF Yayınları, Sevinç Matbaası, 1970.
- AKTAN, Hamdi Yaver, *"Yargıtay Uygulamasında Adil Yargılama İlkeleri"*, **Yargıtay**, 22 Mayıs 2003, <http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihs/311.pdf> (Erişim: 24.09.09).

- AKYAZ, Doğan, **Askeri M¼dahalelerin Orduya Etkisi** (HiyerarŒi DıŒı Örg¼tlenmeden Emir Komuta Zincirine), İstanbul: İletifim Yayınları, 2006.
- ALBAYRAK, Sadık, **MSP Davası ve 12 Eylül**, İstanbul: AraŒtırma Yayınları, 1990.
- ALDIKAÇTI, Orhan, **Anayasa Hukukumuzun GeliŒmesi ve 1961 Anayasası-II**, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası, 1966.
- ALKAN, Ahmet Turan, “*21. Y¼zyılın BaŒlarında Atat¼rk¼l¼ğ¼n Durumu*”, **T¼rkiye G¼nl¼ğ¼**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994.
- ALKAN, Ahmet Turan, **İkinci MeŒrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**, İstanbul: Ufuk Kitapları, 2001.
- ALKAN, Türker, **12 Eylül ve Demokrasi**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1986.
- ALTAN, Cemal “*Genel Seçimler-Yerel Seçimler İliŒkisi (1983-2004)*”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi** (www.e-sosder.com), Bahar 2005 C.3, S. 12.
- ALTAN, Çetin, **Suçlanan Yazılar** (1960’dan bu yana Sahte demokrasi Talanının çarkları PDM, Marksist açından parlamentoda ne dedik?), İstanbul: Yaylacık Matbaası, ty.
- ALTAN, Çetin, **Ben Milletvekili İken...** İstanbul: H¼rriyet Yayınları, 1979.
- ALTAN, Mehmet, “*Kemalizm Ordununun Resmi İdeolojisidir...*”, **T¼rkiye G¼nl¼ğ¼**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994.
- ALTAN, Mehmet, **Darbelerin Ekonomisi**, İstanbul: İyi Adam Yayınları, 2001.
- ALTAN, Mehmet, **S¼perler ve T¼rkiye** (T¼rkiye’de Amerikan ve Sovyet Yatırımları), İstanbul: AFA Yayınları, 1986.
- ALTINDAL, Aytunç, **HaŒhaŒ ve Emperyalizm**, İstanbul: Havass Yayınları, 1979.
- ALTUĞ, Kurtul, **27 Mayıs’tan 12 Mart’a**, İstanbul: Yılmaz Yayınları, 1991
- ALTUĞ, Kurtul, **Bir Numaralı Tanık**, İstanbul: Doğan Kitapçılık A.Œ. 2006.
- ALTUĞ, Kurtul, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, Ankara: Yedig¼n Yayınları, 1973.
- AMERİKA’YA KARŒI ÇALIŒMALARI ARAŒTIRMA KOMİTESİNİN TUTANAKLARI, **İhanet Yılları**, çev. Ülk¼ Tamer, İstanbul: Kavram Yayınları, 1975.
- ANADOL, Kemal, **Kartal Maltepe’den Sağmalcılar’a İnsan Manzaraları**, İstanbul: Yalçın Yayınları, 1988.
- ANADOL, Kemal, **12 Eylül G¼nleri**, İstanbul: Yalçın Yayınları, 1987.
- ANDAY, Melih Cevdet, “*Hakaret*”, **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1974.
- APAYDIN, Orhan, **Kim Öld¼r¼yor Niçin Öld¼r¼yor?** (D¼nyada ve T¼rkiye’de terör üstüne bir inceleme ve araŒtırma), İstanbul: ÇađdaŒ Yayınları, 1978.
- ARALOV, S.İ. **Bir Sovyet Diplomatının T¼rkiye Anıları**, çev. Hasan Ali Ediz, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1985.
- ARCAY¼REK, C¼neyt, “*Devleti Y¼netenler Komandoları Kolluk Kuvvetlerinin Yardımcısı Gör¼rse*”, **T¼rkiye’de AnarŒi** (Aydınlık Gazetesinin D¼zenlediđi Açık Oturum’da Yapılan KonuŒma), İstanbul: Aydınlık Yayınları, 1979.
- ARCAY¼REK, C¼neyt, **Çankaya** (Namı 864 Rakımlı Tepe), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989.
- ARCAY¼REK, C¼neyt, **Darbeler ve Gizli Servisler**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989.

- ARCAYÜREK, Cüneyt, **Hapishanedeki Ecevit**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, **Demokrasinin İlk Yılları 1947–1951** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–1), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, **Yeni İktidar Yeni Dönem 1951–1954** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–2), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, **Bir İktidar Bir İhtilâl 1955–1960** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–3), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1984.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, **Yeni Demokrasi Yeni Arayışlar 1960–1965** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–4), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965–1971** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–5), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, **Çankaya’ya Giden Yol 1971–1973** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–6), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, **Demokrasinin Sonbaharı 1977–1978** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–7), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, **Müdahalenin Ayak Sesleri 1978–1979** (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–8), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, **12 Eylül Doğru Koşar Adım, Kasım 1979–Nisan 1980**, (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–9), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986.
- ARCAYÜREK, Cüneyt, **Demokrasi Dur 12 Eylül 1980, Nisan 1980–Eylül 1980**, (Cüneyt Arcayürek Açıklıyor–10), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986.
- AREN, Sadun, “*TİP ve Sosyalizm*”, **Milliyet**, 18 Kasım 1966.
- AREN, Sadun, **TİP Olayı 1961–1971**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1993.
- ARİSTOTELES, **Politika**, çev. Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990.
- ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914–1980**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.
- AROL, Ender, **Özal’a Lâf Söyletmem Arkadaş**, İstanbul: Say Yayınları, 1989.
- ARSLANOĞLU, İbrahim “*Türkiye’de Demokrasinin Tarihsel Gelişimi*”, **Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu**, Isparta, 22–24 Ekim, 2008.
- ARSLAN, Hüsamettin, **Epistemik Cemaat** (Bir Bilim Sosyolojisi Denemesi), İstanbul: Paradigma Yayınları, 1992.
- ARSLAN, Ali, “*12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi Sonrası Türkiye’nin Siyasi Yapısı*”, <http://www.akademikbakis.org/sayi11/makale/aliarslan.doc> (Erişim: 08.10.09).
- ASLAN, Asım, **Sömürülen Atatürk ve Atatürkçülük**, Ankara: Şafak Matbaacılık, 1999.
- ATALAY, Abdurrahman, “*1961–1969 Türkiye İşçi Partisi*”, **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, C–7, İstanbul: İletişim Yayınları, 1988.
- ATAY, Falih Rıfki, **Çankaya** (Atatürk’ün doğumundan ölümüne kadar bütün hayat hikâyesi 1881–1938), İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık A.Ş. Basımevi, 1969.
- ATEŞ, Nevin Yurdsever, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1994.

- ATEŞ, Toktamış, “*Mustafa Kemal, Kemalizm ve Demokrasi*”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994.
- ATEŞ, Toktamış, **68’li Olmak**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1992.
- ATEŞ, Toktamış, **Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı**, Ankara: Ümit Yayınları, 1994.
- ATEŞ, Toktamış, **Siyasal Tarih I**, İstanbul: İÜ Yayınları, No: 3550, İkt. Fak. Yayınları No: 529, 1989.
- ATEŞ, Toktamış, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul: Güryay Matbaası, 1980.
- AUROBİNDİ, Sri, **İnsan Gelişiminin Devridaimi**, çev. Sedat Umran, İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996.
- AVCI, Gültekin, **Genelkurmay Cumhuriyeti** (Ordunun Devleti mi-Devletin Ordusu mu?), Ankara: Metropol Yayınları, 2008.
- AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye’nin Düzeni** (Dün-Bugün-Yarın) Birinci Kitap, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1976.
- AVŞAR, Abdülhamit, **Serbest Cumhuriyet Fırkası** (Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998.
- AYATA, Ayşe Güneş, **CHP** (Örgüt ve İdeoloji), Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992.
- AYBAR, Mehmet Ali **12 Mart’tan Sonra** (Meclis Konuşmaları), İstanbul: Sinan Yayınları, 1973.
- AYBARS, Ergün, **İstiklâl Mahkemeleri C I-II/1920–1927**, İzmir: İleri Kitabevi, 1995.
- AYBAY, Rona, “*Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu*”, **AÜSBFD**, Cilt: XXXIII, No: 1–2, Mart-Haziran 1978.
- AYDEMİR, Süreyya, **Suyu Arayan Adam**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1974.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İhtilâlin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilâli**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam** (1884–1938) C–1, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1966.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam** (1938–1950) C–2, İstanbul: Remzi Kitabevi, ty.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İnkılâp ve Kadro**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990 (1932).
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Menderes’in Dramı (1899–1960)**, İstanbul: Remzi Kitabevi, ty.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam** (1923–1938) C–3, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1966.
- AYDEMİR, Talat, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, İstanbul: May Yayınları, 1966.
- AYTEKİN, Emin, **İhtilâl Çıkmazı**, İstanbul: Dünya Matbaası, 1967.
- BABAN, Cihat, **Politika Galerisi** (Büstler ve Portreler), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1970.
- BAĞCE, Hüseyin Emre, “*Modernliğin Temelleri ve İkiricikli Serüveni*”, Güngör Erdumlu (der.), **Modernlik ve Modernleşme Sürecinde Türkiye**, Ankara: Babil Yayınları, 2004.
- BAĞCI, Hüseyin, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, Ankara: İmge Kitabevi, 1990.
- BALCI, Muharrem, **MGK ve Demokrasi** (Hukuk-Ordu-Siyaset), İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1998.
- BALCIGİL, Osman **İdamın Günlüğü**, İstanbul: Onur Yayınları, 1986.

- BARKEY, Karen, **Eşküyalar ve Devlet** (Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi), çev. Zeynep Altok, İstanbul: Yurt Yayınları, Ekim 1999.
- BARTU, Ayfer, “*Eski Mahallelerin Sahibi Kim? (Küresel Bir Çağda Tarihi Yeniden Yazmak)*”, KEYDER, Çağlar (Der.), **İstanbul** (Küresel İle Yerel Arasında), İstanbul: Metis Yayınları, 2000.
- BASIN YAYIN ENFORMASYON GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, **Ayın Tarihi** (Ağustos), Ankara: Nüve Matbaası, 1985.
- BASIN YAYIN ENFORMASYON GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, **Ayın Tarihi** (Haziran), Ankara: Nüve Matbaası, 1985.
- BASIN YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, **Ayın Olayları** (Ekim-Kasım-Aralık), Ankara: Nüve Matbaası, 1978.
- BASIN YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, **Ayın Olayları** (Mart-Nisan-Mayıs), Ankara: Nüve Matbaası, 1978.
- BAŞGİL, Ali Fuat, **27 Mayıs İhtilâli ve Sebepleri** (Görüp Yaşadıklarım), Fransızcadan çev. Cemal Aydın, İstanbul: Yağmur Yayınları, 2006.
- BAŞKAYA, Fikret, **Paradigmanın İflâsı**, (Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş), İstanbul: Doz Yayınları, 1991.
- BATUR, Muhsin, **Anılar ve Görüşler** (Üç Dönemin Perde Arkası), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985.
- BAYAR, Celâl, (Anlatan), **Başvekilim Menderes**, Der. İsmet Bozdağ, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1986.
- BAYAR, Celâl, **Kayseri Cezaevi Günlüğü**, Haz. Yücel A. Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1999.
- BAYDUR, Mithat/KARAMAN, M.Lütfullah “*Retoriğe Karşı Pratik: Sözde Halkçılık Karşısında Özde Siyasal Seçkincilik-Demokrasi Güzergâhında Cumhuriyet Türkiye’si Üzerine Notlar*”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994.
- BAYIK, Hüdayi **Erbakan-Kaddafi** (Türkiye-Libya Kardeşliği), İstanbul: Hicret Yayınları, ty.
- BAYKAM, Bedri, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994.
- BAYRAK, M. Orhan, **Türkiye’yi Kimler Yönetti (1920–1984)**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1984.
- BAYRAKTAR, Köksal, **Siyasal Suç**, İstanbul: İÜ Yayınları, No: 2997, 1982.
- BAYRAKTAR, Mehmet, **İslâm’da Evrimci Yaratılış Teorisi**, İstanbul: İnsan Yayınları, 1987.
- BEDÎ FAİK, **İhtilâlciler Arasında Bir Gazeteci**, İstanbul: Dünya Yayınları, 1967.
- BEHAR, Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih** (Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu 1929–1937), İstanbul: AFA Yayınları, 1992.
- BEHRAM, Nihat, **Darağacında Üç Fidan**, İstanbul Gendaş Yayınları, 1996.
- BEKTAŞ, Arsev, **Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961–1980)**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993.
- BELGE, Murat, “*Türkiye Cumhuriyeti’nde Sosyalizm (1960’tan Sonra)*, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

- BELGE, Murat, **12 Yıl Sonra 12 Eylül**, İstanbul: Birikim Yayınları, 1992.
- BELİN, M. **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi**, çev. Oğuz Ceylan, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999.
- BENNIGSEN, Alexandre/QUELQUEJAY, Chantal, **Sultan Galiyev ve Sovyet Müslümanları**, çev. Nezih Uzel, İstanbul: Hür Yayın Ticaret AŞ, 1981.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- BERKTAY, Halil, **Kabileden Feodalizme**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983.
- BEYOĞLU, Süleyman, "*Giresunlu Topal Osman Ağa*", **Tarih ve Medeniyet**, sayı: 32 (Kasım 1996).
- BEYOĞLU, Süleyman, **Milli Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa** (yayınlanmamış belge ve bilgilerle), İstanbul: Bengi Kitap Yayın, 2009.
- BİLÂ, Hikmet, **Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987.
- BİNGÖL, Yılmaz, "*İstikrar Değil, 'Konsensüs'*," **Radikal**, 18 Ocak 2006.
- BİNGÖL, Yılmaz, "*Kimlik Tartışmaları Işığında Türk Dil Politikası*", **AÜSBFD**, 59/1, (2004).
- BİNGÖL, Yılmaz, "*İmparatorluktan Ulus Devlete: Türkiye'de Ulusal Bir Dilin Yaratılmasına Doğru*", Güngör Erdumlu (Ed.), **Modernlik ve Modernleşme Sürecinde Türkiye**, Ankara: Babil Yayınları, 2004.
- BİRAND, M. Ali, **12 Eylül Saat: 04.00**, İstanbul: Karacan Yayınları, 1984.
- BİRAND, M. Ali, **Emret Komutanım**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1986.
- BİRAND, Mehmet Ali, **30 Sıcak Gün**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987.
- BİRAND, Mehmet Ali, **Diyet** (Türkiye ve Kıbrıs Üzerine Uluslararası Pazarlıklar 1974–1980), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987.
- BİRAND, Mehmet Ali/BİLÂ, Hikmet/AKAR, Rıdvan, **12 Eylül** (Türkiye'nin Milâdı), İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ, 2001.
- BİRAND, Mehmet Ali/DÜNDAR, Can/ÇAPLI, Bülent **12 Mart** (İhtilâlin Pençesindeki Demokrasi), Ankara: İmge Kitabevi, 1994.
- BİRAND, Mehmet Ali/DÜNDAR, Can/ÇAPLI, Bülent, **Demirkırat** (Bir Demokrasinin Doğuşu), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991.
- BORA, Tanıl / CAN, Kemal, **Devlet Ocak Dergâh** (12 Eylül'den 1990'lara Ülkücü Hareket), İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- BORA, Tanıl. "*Turgut Özal*", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce C-7/Liberalizm** içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908–1985)**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1993.
- BORATAV, Korkut, **Türkiye'de Devletçilik**, Ankara: Savaş Yayınları, 1982.
- BOZBEYLİ, Ferruh, **Birinci Cemre** (Siyasi Hikâyeler), İstanbul: Selçuklu Matbaa Tesisleri, 1977.
- BOZBEYLİ, Ferruh, **Alaca Siyaset** (Siyasi Hikâyeler), İstanbul: Babıâli Kültür Yayıncılığı, 2000.

- BOZDAĞ, İsmet **Demokrat Parti ve Ötekiler**, İstanbul: Kervan Yayınları, 1975.
- BOZDAĞ, İsmet, **Menderes... Menderes...** İstanbul: Emre Yayınları, 1997.
- BOZKURT, Mahmut Esat, **Atatürk İhtilâli**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1995 (1940).
- BÖLÜGİRAY, Nevzat, **İşte Sivil Cumhuriyet**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1993.
- BÖLÜGİRAY, Nevzat, **Sokaktaki Asker** (Bir Sıkıyönetim Komutanınının 12 Eylül Öncesi Anıları), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1989.
- BÖLÜGİRAY, Nevzat, **Sokaktaki Askerin Dönüşü** (12 Eylül Yönetimi Dönemi), İstanbul: Tekin Yayınevi, 1991.
- BRZEZINSKI, Zbigniew, **Büyük Çöküş**, çev. Gül Keskil-Gülsev Pakkan, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1990.
- BULAÇ, Ali *“İslâm ve Modern Zamanlarda Din-Devlet İlişkisi”*, **Cogito**, Sayı: 1, Yaz 1994.
- BULUT, Arslan, **Türkçü-Devrimci Diyalogu** (Doğu Perinçek ve Attila İlhan’la Röportajlar), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1998.
- BULUT, Sedef *“Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957–1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”*, **Akademik Bakış**, Cilt 2, Sayı 4, Yaz 2009.
- BURÇAK, Rıfki Salim, **Yassıada ve Öncesi**, Ankara: Çam Matbaası, 1976.
- BÜBER, Oya Ayman / SÖĞÜT, Mine, *“Siyaset Merdivenleri ve Özal”*, Oya Ayman Büber/Mine Söğüt, (Hazırlayanlar), **Bütün Yönleriyle Özal ve Dönemi 1983–1993** (Siyaset merdivenlerini nasıl tırmandı? Nelerin altında imzası var? Nasıl yaşadı, nasıl eğlendi? Ardından neler yazıldı? Dünya nasıl değerlendirdi?), İstanbul: Hürğüç Gazetecilik AŞ, 1993.
- CANATAN, Yaşar, **Türk-Irak Münasebetleri (1926–1958)**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- CEBECİ, Sırrı Yüksel, *“Demirel ve polemik”*, **Tercüman**, 2 Şubat 2006.
- CEMAL SÜREYA, **99-Yüz** (İzdüşümler/Söz Senaryosu), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1991.
- CENKÇİ, Burhan, **Gene mi Demirel?** İstanbul: Can Ofset, 1991.
- CHILDE, Gordon, **Tarihte Neler Oldu?** çev. Mete Tunçay-Alâeddin Şenel, İstanbul: Alan Yayınları, 1990.
- CILIZOĞLU, Tanju, **Demirel** (Zincirbozan’dan bu güne demokrasi mücadelesinde), Yayınlandığı Yer Belirtilmemiş: Matay Ltd. Şti. 1988.
- CILIZOĞLU, Tanju, **Kırık Politika** (Anılarla Kamil Kırıkoğlu), İstanbul: Elya Yayıncılık, 1997 (1987).
- CİMİ, Mehmet, **Tonguç Baba** (Ülkeyi Kucaklayan Adam), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- CİZRE- SAKALLIOĞLU, Ümit, **AP-Ordu İlişkileri** (Bir İkilemin Anatomisi), İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- ÇAKIR, Ruşen, **Ne Şeriat Ne Demokrasi** (Refah Partisini Anlamak), İstanbul: Metis Yayınları, 1994.
- ÇALIK, Mustafa, **MHP Hareketi–kaynakları ve gelişimi–1965–1980**, Ankara: Cedit Neşriyat, 1995.

- ÇALIŞLAR, Oral, **Liderler Hapishanesi** (Ecevit, Erbakan ve Türkeş ile Cezaevi Günleri), İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1996.
- ÇAM, Esat, **Siyaset Bilimi**, İstanbul: Der Yayınları, 1977.
- ÇANDAR, Cengiz, **Ortadoğu Çıkmazı**, İstanbul: Seçkin Yayıncılık, 1988.
- ÇATALTEPE, Sıpahtı, **19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedit Ordusu**, İstanbul: Göçebe Yayınları, 1997.
- ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, Ankara: İmge Kitabevi, 2000.
- ÇAVDAR, Tevfik. “Cumhuriyetin Başlangıcında Filizlenen Demokrasi ve ‘Takrir-i Sükân’ Yasası”, **Birikim**, Sayı 4, Ağustos 1989.
- ÇEÇEN, Anıl, **Türkiye’de Sendikacılık**, Ankara: Özgür İnsan Yayınları, 1973.
- ÇELEN, Tuncay /GÜRÇAN, Ömer, **68 Gençliği ve Katledilişi** (Hesaplaşma), Ankara: Süvari Yayıncılık, 2006.
- ÇELİK, Hüseyin, “Bir Başka Açıdan Atatürkçülük”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994.
- ÇETİN, Celâlettin, **İşte Babîâli** (çuvaldızı kendimize), İstanbul: Cem Yayınevi, 1991.
- ÇOKER, Fahri (Arşivi), “İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay’ın Birinci Ordu Müfettişliğine 6 Eylül 1955 Tarihli Mektubu”, **6-7 Eylül Olayları: Fotoğraflar ve Belgeler**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.
- ÇÖLAŞAN, Emin **İcraatın İçinden**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987.
- ÇÖLAŞAN, Emin, **24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987.
- ÇÖLAŞAN, Emin, **Biz Kırk Kişiyiz Birbirimizi Biliriz** (Röportajlar), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987.
- ÇÖLAŞAN, Emin, **Önce İnsanım Sonra Gazeteci**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1987.
- ÇÖLAŞAN, Emin, **Turgut Nereden Koşuyor?** İstanbul: Tekin Yayınevi, 1988.
- ÇÖLAŞAN, Emin, **Turgut’un Serüveni**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990.
- ÇÖLAŞAN, Emin, **Bir Dönemin Yazıları 1988-1989**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990.
- ÇÖLAŞAN, Emin, **Sor Bakalım!** İstanbul: Tekin Yayınevi, 1993.
- DARENDELİOĞLU, İlhan, **Türkiye’de Komünist Hareketler**, İstanbul: Toker Yayınları, 1979.
- DARENDELİOĞLU, İlhan, **Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri**, İstanbul: Toker Yayınları, 1975.
- DARWIN, Charles, **Türlerin Kökeni**, çev. Öner Ünalın, Ankara: Onur Yayınları, 1976.
- DAVER, Bülent, **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993.
- DEĞER, M. Emin, **CIA Kontr-Gerillâ ve Türkiye**, Ankara: Çark Matbaası, 1977.
- DELİORMAN, Atlan, **Tanıdığım Atsız**, İstanbul: Orkun Yayınları, 1978.
- DEMİREL, Ahmet, **Birinci Mecliste Muhalefet** (İkinci Grup), İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- DEMİREL, Hüseyin, **12 Mart’ın İçyüzü** (Nasıl Geldi, Nasıl Geçti?), İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1977.

- DEMİREL, Süleyman, **Büyük Türkiye**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977.
- DEMİREL, Tanel, “12 Eylül’e Doğru Ordu ve Demokrasi”, **AÜSBFD**, Cilt 56, Sayı 4.
- DEMİRER, Mehmet Arif, **Demokrat Parti** (Alparslan Türkeş’in Anıları ve 27 Mayıs 1960), İstanbul: Demokrat Parti Yayınları, 1994.
- DEMİRER, Yücel, **Türkiye’de 12 Eylül Döneminde Siyasi Partileşme**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İÜ SBE, 1989.
- DERİN, Haldun, **Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul-Galata: Çituri Biraderler Basımevi, 1940.
- DERİNGİL, Selim, **Denge Oyunu** (İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
- DERMAN, İrfan, “Sert Muhalefet Ne Kazandırır?”, **Güneş**, 25 Aralık 1979.
- DİKERDEM, Mahmut, **Direnenler** (Barışın Savunmasıdır), İstanbul: Cem Yayınevi, 1990.
- DİLİPAK Abdurrahman, (Yay Haz.), **Cumhuriyetin Şeref Kitabı**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.
- DİLİPAK, Abdurrahman (Yay. Haz.), **Topal Osman Olayı**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.
- DİLİPAK, Abdurrahman, **İnönü Dönemi**, İstanbul: Beyan Yayınları, 1989.
- DİLİPAK, Abdurrahman **Bu Din Benim Dinim Değil**, İstanbul: Beyan Yayınları, 1990.
- DİLLİGİL, Turhan, (Sokaktaki Adam), **Allahsız Gardiyan**, Ankara: Güneş Matbaacılık, 1966.
- DİLLİGİL, Turhan, **İmralı’da Üç Mezar**, İstanbul: Dem Yayınları, 1989.
- DİNÇKOL, Abdullah, **Hukukun Temel Kavramları**, İstanbul: Der Yayınları, 2002.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer, **Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı İmparatorluğu**, Kırklareli-Vize: Sermet Matbaası, 1981.
- DOĞAN, D. Mehmet, **Tarih ve Toplum**, İstanbul: Rehber Yayınları, 1989.
- DOĞAN, D. Mehmet, **Türkiye’de Darbeler Müdahaleler ve Siyasi Sistem**, Ankara: Rehber Yayıncılık, 1990.
- DOĞAN, Yalçın, “Parti manzaraları”, **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1983.
- DOĞAN, Yalçın, **Dar Sokakta Siyaset**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1985.
- DOĞAN, Yalçın, **Fenerbahçe Cumhuriyeti**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1989.
- DOĞAN, Yalçın, **IMF Kısılacında Türkiye**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986.
- DONAT, Yavuz, **Sandıktan İhtilâle 1977–1980** (Yavuz Donat’ın Vitrininden–1), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987.
- DONAT, Yavuz, **Buyruklu Demokrasi 1980–1983** (Yavuz Donat’ın Vitrininden–2), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987.
- DONAT, Yavuz, **Özal’lı Yıllar 1983–1987** (Yavuz Donat’ın Vitrininden–3), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987.
- DOSDOĞRU, M. Hulusi, **6/7 Eylül Olayları**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993.
- DÖNMEZER, Ord. Prof. Dr. Sulhi, **Ceza Hukuku Ders Notları**, İÜ SBF, İstanbul 1992.

- DUMONT, Paul, *“Atatürk’ün Yazdığı Tarih: ‘Söylev’, Türkiye’de Aydınlanma Hareketi, Dünü, Bugünü, Sorunları*, 25–26 Nisan 1997, Server Tanilli’ye Saygı, Strasbourg Sempozyumu, İstanbul: Adam Yayınları, 1998.
- DUMONT, Paul, *Atatürk’ün Yazdığı Tarih: Söylev*, (Çağdaş Türkiye’nin ulusal bilincinin oluşmasında “Söylev”in oynadığı rol), çev. Server Tanilli, İstanbul: Cumhuriyet’in Kültür Hizmeti Kitapları, 1997.
- DURAN, Lütfü, *“Türkiye’de Anayasa Yargısının İşlevi ve Sorunları”*, **Anayasa Yargısı**, Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları, No: 4, 1984.
- DURSUN, Davut, **12 Mart Darbesi**, İstanbul: Şehir Yayınları, 2003.
- DURSUN, Davut, **27 Mayıs Darbesi** (Hatıralar/Gözlemler/ Düşünceler), İstanbul: Şehir Yayınları, 2001.
- DURSUN, Davut, **12 Eylül Darbesi** (Hatıralar/Gözlemler/Düşünceler), İstanbul: Şehir Yayınları, 2005.
- DURSUN, Davut, **Ertesi Gün: Demokrasi Krizinde Basın ve Aydınlar** (27 Mayıs–12 Mart–12 Eylül), İstanbul: İşaret Yayınları, 2000.
- DURSUN, Davut, **Osmanlı Devletinde Siyaset ve Din**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.
- DURSUN, Tuncay, **Tek Parti Döneminde Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kurultayları**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- DUVERGER, Maurice, **Diktatörlük Üstüne**, çev. Bülent Tanör, İstanbul: Dönem Yayınları, 1965.
- DUVERGER, Maurice, **Siyasi Partiler**, çev. Ergun Özbudun, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974.
- DÜNDAR, Can, **Sarı Zeybek** (Atatürk’ün Son 300 Günü), İstanbul: Milliyet Yayınları, 1994.
- ECEVİT, Bülent, **Demokratik Solda Temel Kavramlar ve Sorunlar**, (İsmail Cem ile röportaj), Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık, 1975.
- ECEVİT, Bülent, **Ortanın Solu**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1974 (1968).
- ECEVİT, Bülent, **Perdeyi Kaldırıyorum**, Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, 1972 (?).
- EKİNCİ, Necdet, **Sanayileşme ve Uluslaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine (1923–1950)**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.
- EL-ATTAS, M. Nakib, **İslâm ve Lâisizm**, çev. Selahattin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 1994.
- ELEVLİ, Ali, **Hürriyet İçin** (27 Mayıs 1960 Devrimi), Ankara: Yeni Desen Matbaası, 1960.
- ELİÇİN, Emin Türk, **Kemalist Devrim İdeolojisi**, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996 (1970).
- EL-MEVDUDİ, Ebul- Ala, **Kuran’a Göre Dört Terim**, çev. Osman Cilâcı, İstanbul: Beyan Yayınları, 1991.
- ELVERDİ, Ali, **Bu Vataına Kastedenler** (Ali Elverdi Paşa Anlatıyor), İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1977.
- ER, Ahmet, **Hatıralarım ve Hayatım** (27 Mayıs’tan 12 Eylül’e, Ahmet Yesevi’den Yunus Emre’ye), İstanbul: Pamuk Yayıncılık, 2007.
- ERDOĞAN, Mustafa, **Anayasal Demokrasi** (Anayasa Hukukuna Giriş), Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997.

- ERDOĞAN, Necmi, “*Demokratik Soldan Devrimci Yol’a: 1970’lerde Sol Popülizm Üzerine Notlar*”, **Toplum ve Bilim**, no. 78, Güz 1998.
- ERER, Tekin, **Basında Kavgalar**, İstanbul: REK-TUR Kitap Servisi, 1965.
- ERER, Tekin, **Lider Demirel**, İstanbul: Ceylan Matbaası, 1977.
- ERKANLI, Orhan, **Anılar... Sorunlar... Sorumlular...** İstanbul: Baha Matbaası, 1973.
- EROĞLU, Hamza, **Türk Devrim Tarihi**, Ankara: Sanem Matbaası, 1981.
- EROĞUL, Cem, “*1982 Anayasa Düzeninde Cumhurbaşkanlığı*”, **1982 Anayasasının 25 Yılı** (bir geçici bilanço ve perspektifler), İÜSBF, Beyazıt-İstanbul, 15 Kasım 2007 Perşembe.
- EROĞUL, Cem, **Anatüzeğe Giriş**, Ankara: İmaj Yayıncılık, 1993.
- EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti** (Tarihi ve İdeolojisi), Ankara: İmge Kitabevi, 1989.
- ERTAN, Temuçin Faik, **Kadrocular ve Kadro Hareketi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.
- ERTÜRK, Hüsamettin (Anlatan), **İki Devrin Perde Arkası**, Yazan: Samih Nafiz Tansu, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996.
- ESİN, Numan, **Devrim ve Demokrasi** (Bir 27 Mayısçının Anıları), İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ, 2005.
- EŞTÜRK, Özlem, **Türkiye’de Liberalizm: 1983–1989 Turgut Özal Dönemi Örneği**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi SBE, 2006.
- EVREN, Kenan, **Kenan Evren’in Anıları–1**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1990.
- EVREN, Kenan, **Kenan Evren’in Anıları–2**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991.
- EVREN, Kenan, **Kenan Evren’in Anıları–3**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991.
- EZİKOĞLU, Çağlar “*DSP’nin Türk siyasal hayatındaki yeri*”, <http://blog.milliyet.com.tr/Blog.aspx?BlogNo=142576> (Erişim: 09.10.09).
- FALİH RIFKI, “*Atatürk*”, **Hâkimiyeti Milliye**, 25 İkinci Teşrin 1934.
- FENDOĞLU, Tahsin. “*Uluslararası İnsan Hakları Belgelerinin Uygulanmasında ‘Bağımsız Ölçü Norm’ veya ‘Destek Ölçü Norm’ Sorunu*”, **Anayasa Yargısı 17** (Anayasa Mahkemesi’nin 38. Kuruluş Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler 25–26 Nisan 2000), Ankara: Tokav Matbaacılık, 2000.
- FERSOY, Orhan Cemal, **Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes**, İstanbul: Hun Yayınları, 1978.
- FORSTER, Marc Arnold, **Savaşın Dünya**, çev. Can Kayabal, İstanbul: E Yayınları, 1975.
- FOUCAULT, Michel, **Hapishanenin Doğuşu**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Kitabevi, 1992.
- GEMALMAZ, Mehmet Semih, **Yaşam Hakkı ve İşkence Yasağı** (Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunda), İstanbul: Kavram Yayınları, 1993.
- GEVGİLİLİ, Ali, **Yükseliş ve Düşüş**, İstanbul: Altın Kitaplar, 1981.
- GİRİTLİ, İsmet, **Atatürk Cumhuriyeti**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1988.
- GİRİTLİ, İsmet, **Günümüzün Işığında Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1985.

- GİRİTLİ, İsmet, **Kemalist Devrim ve İdeolojisi**, İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1980.
- GİRİTLİ, İsmet, **Komünizm Sosyalizm ve Anayasamız**, İstanbul: Baha Matbaası, 1967.
- GLASNECK, Johannes, **Türkiye’de Faşist Alman Propagandası**, çev. Arif Gelen, Ankara: Onur Yayınları, ty.
- GÖKALP İskender/GEORGEON, François **Kemalizm ve İslâm Dünyası**, çev. Cüneyt Akalın, İstanbul: ARBA Yayınları, 1990.
- GÖKBERK, Macit, **Felsefe Tarihi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1990.
- GÖKMEN, Yavuz **Özal Yaşasaydı**, Ankara: Verso Yayıncılık, 1994.
- GÖLE, Nilüfer, **Mühendisler ve İdeoloji**, çev. Eli Levi, İstanbul: İletişim Yayınları, 1986.
- GÖNLÜBOL, Mehmet, **Dış Politika** (iç etkenler açısından bir dış politika incelemesi), Ankara: Ulusal Basımevi, 1969.
- GÖVSA, İbrahim Alâettin/İSKİT, Server, **Resimli Yeni Lügat ve Ansiklopedi** (Ansiklopedik Sözlük), C-4, İstanbul: Tan Matbaası, ty.
- GÖZE, Ayferi, **Liberal Marksist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri**, İstanbul: İÜ Yayınları, 1980.
- GÖZE, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994.
- GÖZE, Ergun, **Profesörler Geçiyor** (Üniversite Dosyası), İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.
- GÖZÜBÜYÜK, Şeref, **Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1993.
- GÜLDEMİR, Ufuk, **Çevik Kuvvetin Gölgesinde Türkiye (1980–1984)**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986.
- GÜLDEMİR, Ufuk, **Kanat Operasyonu**, İstanbul: Tekin Yayınevi, ty.
- GÜLDEMİR, Ufuk, **Texas-Malatya**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1992.
- GÜLSOY, M. Tevfik, “*Milletvekili Seçimlerinde Siyasal Parti Adaylarının Tespiti*”, **EÜHFD**, C. X, S. 3–4 (2006).
- GÜNER, Zekâi, **Milli Mücadele Başlarken Türk Kamuoyu** (Basın, Siyasi Partiler, Cemiyetler), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- GÜRAN, Sait, “*Yönetimde Açıklık*”, **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi** (Sarıca’ya Armağan), Yıl 3, Sayı 1–3, 1982.
- GÜRAN, Öner, **Ben İhtilâlciyim** (Fethi Güran), Ankara: Süvari Yayıncılık, 2005.
- GÜRESİN, Ecvet, “*Yeni Parti*”, **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1970.
- GÜRKAN, Celil, **12 Mart’a Beş Kala**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986.
- GÜRKAN, Nilgün, **Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945–1950)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- GÜRYAY, Tarık **Bir İktidar Yargılanıyor**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1971.
- GÜVENÇ, Bozkurt, **İnsan ve Kültür**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1979.
- GÜZEL, Cemal, “*Aristoteles’te Bilgi, Bilim, Bilgide Kesinlik*”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt. 20/Sayı: 1/2003.
- HAKKO, Vitali, **Hayatım. Vakko**. İstanbul: Orkide Matbaacılık, 2004.

- HALE, William, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset** (1789’dan Günümüze), çev. Ahmet Fethi, İstanbul: Hil Yayın, 1996.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, **Düşünce Tarihi** (Dört bin yıllık düşünce, sanat ve bilim tarihinin klasik yapıtları üstüne eleştirel inceleme), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1987.
- HANİOĞLU, Şükrü, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1981.
- HANİOĞLU, Şükrü, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e** (Zihniyet, Siyaset ve Tarih), İstanbul: Bağlam Yayınları, 2006.
- HARRİS, George S. **Türkiye’de Komünizmin Kaynakları**, çev. Enis Yedek, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1979.
- HASAN CEMAL, **Cumhuriyeti Çok Sevmiştim** (Cumhuriyet Gazetesi’ndeki İç Savaş’ın Perde Arkası), İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ, 2005.
- HASAN CEMAL, **Demokrasi Korkusu** (12 Eylül Günlüğü), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986.
- HASAN CEMAL, **Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım**, İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ, 1999.
- HASAN CEMAL, **Tank Sesiyle Uyanmak** (12 Eylül Günlüğü), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986.
- HASAN CEMAL, **Tarihi Yaşarken Yakalamak**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987.
- HASAN CEMAL, **Özal Hikâyesi**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990.
- HEKİMOĞLU, Müşerref, **27 Mayıs’ın Romani**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1975.
- HEPER, Metin, “*Kemalizm ve Demokrasi*”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994.
- HİNDLE, Tim, **The Sultan of Berkeley Square** (Asil Nadir and The Thatcher Years), London: Macmillan London Limited, 1991.
- HOCAOĞLU, Durmuş, “*Sekülerizm, Lâisizm ve Türk Lâisizmi*”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 29, Temmuz-Ağustos 1994.
- HOWE, Russell Warren / TROTT, Sarah Hays, **Washington Kulisleri** (Amerikan Senatosu’nda “Yunan Lobisi”nin Çalışmalarını ve Ambargonun Perde Arkasını Anlatan Kitap), çev. Zerin Anlar, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1978.
- ILICAK, Nazlı, “*12 Mart Öncesinin Başbakanı Demirel ile 12 Mart Üzerine Bir Mülâkat*”, Nazlı Ilıcak, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Hançer–Elyazısı İtiraflarla), Basıldığı Yer ve Tarih Belirtilmemiş.
- ILICAK, Nazlı, “*Kusur insanlarda mı, müesseselerde mi?*”, **Tercüman**, 27 Ağustos 1982.
- ILICAK, Nazlı, “*Millete gitmek*”, **Tercüman**, 31 Mayıs 1980.
- ILICAK, Nazlı, **12 Mart Cuntaları** (Demokrasinin Sırtındaki Hançer), İstanbul: TİMAŞ Yayınları, 2001.
- ILICAK, Nazlı, **15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor–1**, İstanbul: Kervan Yayınları, 1977.
- ILICAK, Nazlı, **15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor–2**, İstanbul: Kervan Yayınları, 1975.
- ILICAK, Nazlı, **Makaleler 82**, İstanbul: Kervan Yayınları, 1983.
- ILICAK, Nazlı, **Zincirbozan Mektupları** (Demirel’den Nazlı Ilıcak’a Nazlı Ilıcak’tan Demirel’e), İstanbul: Dem Yayınları, 1990.
- IRMAK, Sadi, **Devrim Tarihi**, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1967.

- İBA, Şaban, **Ordu Devlet Siyaset**, İstanbul: Çiviyazıları Yayınları, 1998.
- İBA, Şeref, “*Cumhurbaşkanınca Yayınlanması Kısım Veya Tamamen Uygun Bulunmayan Kanunların Meclise Geri Gönderilmesi*”, **AÜHFD**, C. 52, S.3, 2003.
- İLERİ, Rasih Nuri, **27 Mayıs Menderes’in Dramı**, İstanbul: Yalçın Yayınları, 1986.
- İLHAN, Attilâ, **Hangi Atatürk**, Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 2003.
- İLHAN, Attilâ, **Hangi Sol**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1980.
- İLHAN, Suat, “*Devrim, Evrim ve İlkeler*”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994.
- İNAM, Ahmet, “*Mustafa Kemal Günümüzün Neresinde?*”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994.
- İNAL, Turgut, “*1982 Anayasası’nın Getirdiği Sıkıntılar ile Anayasa Yargısı’na Genel Bakış*”, <http://www.anayasa.gov.tr/eskisite/anyarg13/turgutinal.pdf> (Erişim: 14.09.09).
- İNÖNÜ, İsmet, “*Fırkamızın Devletçilik Vasfı*”, **Kadro**, Cilt 2, No:22, Teşrinievvel 1933.
- İPEKÇİ, Abdi / COŞAR, Ömer Sami, **İhtilâlin İçyüzü**, İstanbul: Uygun Yayınevi, 1965.
- İPEKÇİ, Abdi, “*AP ve Aşırı Sağ*”, **Milliyet**, 19 Ağustos 1969.
- İPEKÇİ, Abdi, “*Ecevit’in İstifası*”, **Milliyet**, 22 Mart 1971.
- İPEKÇİ, Abdi, “*Kıbrıs’taki Darbe ve Türkiye*”, **Milliyet**, 16 Temmuz 1974.
- İPEKÇİ, Abdi, “*Sunay’ın Formülü ve Partiler*”, **Milliyet**, 19 Mart 1971 (2. Baskı).
- İPEKÇİ, Abdi, **İnönü Atatürk’ü Anlatıyor**, İstanbul: Dünya Kitapları, 2004.
- İSLAMOĞLU-İNAN, Huricihan, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- İSMAİL CEM, **Tarih Açısından 12 Mart** (nedenleri.. yapısı..sonuçları), (İki Cilt bir arada), İstanbul: Cem Yayınevi, 1980.
- İSMAİL CEM, **Tarih Açısından 12 Mart** (tarihteki yeri ve sonuçları), **C-2**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1977.
- İSMAİL CEM, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995 (1970).
- JACOBSEN, G.A. and LİPMAN, M. H. **Political Science**, New York: Barnes&Noble, Inc. 1956.
- JÄSCHKE, Gotthard, **Yeni Türkiye’de İslâmlık**, çev. Hayrullah Örs, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1972.
- JONES, James, **İnsanlar Yaşadıkça**, çev. Nazmi Aktan, İstanbul: Altın Kitaplar, 1957.
- KABAAĞAÇ, Sinan /ALOVA, Erdal, **Lâtinçe-Türkçe Sözlük**, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994.
- KABACALI, Alpay, **Türk Basınında Demokrasi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- KAÇLIK, Tuba **Televizyonda Siyasal Propaganda ve AKP**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: AÜSBE, 2007.
- KAHRAMAN, Ahmet, “**Bana Evren Paşa Deyin**”, İstanbul: Boyut Yayınları, 1989.
- KAHRAMAN, Ahmet, **Bize Özgürlük Verdiler**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1988.
- KAHRAMAN, Ahmet, **İşte Biz** (Röportajlar ve Portreler), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984.

- KAHRAMAN, Ahmet, **Kurtarıcılar**, İstanbul: Boyut Yayınları, 1988.
- KAHRAMAN, Ahmet, **Sanık Ayağa Kalk!** İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987.
- KAHRAMAN, Ahmet, **Hanedan'ın Önlene Meyen Çıkışı ve Saltanatı**, İstanbul: Boyut Yayınları, 1989.
- KAHRAMAN, Ahmet, **Hayaletler Prensi**, Ankara: V Yayınları, 1990.
- KAHRAMAN, Hasan Bülent, **"İhtilâl İsmet İnönü ve CHP'si İçin Yapılmıştı"**, Bedri Baykam, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994.
- KALAYCIOĞLU, Ersin, **"The Motherland Party: The Challenge of Institutionalisation in a Charismatic Leader Party"**, **Turkish Studies**, 3 (1).
- KANDEMİR, Feridun, **Siyasi Cinayetler (Cumhuriyet Devrinde)**, İstanbul: Ekicigil Matbaası, 1955.
- KANDEMİR, Feridun **İkinci Adam Masalı**, İstanbul: ARK Matbaacılık, 1968.
- KANSU, Aykut, **1908 Devrimi**, çev. Ayda Erbal, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- KAPANİ, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, Ankara: AÜ Hukuk Fakültesi Yayınları, 1981.
- KAPANİ, Münci, **Politika Bilimine Giriş**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992.
- KAPLAN, İsmail, **Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi ve Siyasal Toplumsallaşma Üzerindeki Etkisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- KARA, Muzaffer Ayhan, **Demokrasi ve Uzlaşma Kültürü Açısından Koalisyonlar (Türk Siyasal Yaşamında 1961 Sonrası Bir Olgusu)**, İstanbul: Otopsi Yayınları, 2004.
- KARAALİOĞLU, Seyit Kemal **Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü**, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1983.
- KARABEKİR, Kazım, **Bir Düello ve Bir Suikast**, Yay. Haz. Faruk Özerengin, İstanbul: Emre Yayınları, 1995.
- KARABEKİR, Kazım, **Paşaların Hesaplaşması (İstiklâl Harbine Neden Girdik, Nasıl İdare Ettik?)**, Yay. Haz. İsmet Bozdağ, İstanbul: Emre Yayınları, 1992.
- KARAGÖZ, Kasım **İfade Özgürlüğü Ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Sınırlandırılması Sorunu**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: AÜSBE, 2004.
- KARAİBRAHİMOĞLU, Sacit, **Demokrasimizin Kronolojisi**, Ankara: Alkan Matbaası, 1972.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1968.
- KARATEPE, Şükrü, **Osmanlı Siyasal Kurumları**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1989.
- KARATEPE, Şükrü, **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- KARPAT, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller)**, İstanbul: AFA Yayıncılık, 1996.
- KAYA, Sezgin, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Ordusu (1839–1876)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: AÜ SBE, 2005.
- KAYALI, Kurtuluş, **Ordu ve Siyaset (27 Mayıs–12 Mart)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- KAYALI, Kurtuluş, **Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- KAYALI, Kurtuluş, **Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı (Görüntüdeki Dinamizmin Gölgelediği Tıkanıklık)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

- KAYGI, Abdullah, **Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992.
- KAYMAK, Erol, **Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonali**, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1993.
- KEAT, Russell /URRY John, **Bilim Olarak Sosyal Teori**, çev. Nilgün Çelebi, Ankara: İmge Kitabevi, 1994.
- KEKEÇ, Ahmet, (Yay. Haz.), **Ali Şükrü Bey Cinayeti** (Birinci Meclise Yapılan Darbe ve “Faili Meşhur” Bir Vak’a), İstanbul: İşaret Yayınları, 1994.
- KENNEDY, Paul/CHASE Robert S./ HİLL, Emily B. “*Eksen Ülkeler ve Amerikan Stratejisi*”, çev. Mahmut Gürses, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 47, Eylül-Ekim 1997.
- KERSE, Ahmet, **Türkiye’de 1961 Anayasasına Göre Cumhurbaşkanı** (Doktora Tezi), İstanbul: Sümer Matbaası, 1973.
- KEVSERANİ, Vecih, **Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi**, çev. Muhlis Canyürek, İstanbul: Denge Yayınları, ty.
- KEYDER, Çağlar, “*Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası*”, çev. Nail Satlıgan, SCHICK, İrvin Cemil /TONAK, E. Ahmet (Ed.), **Geçiş Sürecinde Türkiye**, İstanbul: Belge Yayınları, 1992.
- KEYDER, Çağlar, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- KEYNES, J.M. **İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi**, çev. Asım Baltacıgil, İstanbul: Minnetoğlu Yayınları, 1980.
- KILIÇ ALİ, **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, İstanbul: Sel Yayınları, 1955.
- KILIÇ ALİ, **İstiklâl Mahkemesi Hatıraları**, İstanbul: Cumhuriyet’in Kültür Hizmeti Kitapları, 1997.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali, “*Atatürkçülük ya da Türk Aydınlanması*”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994.
- KIRAY, Mübeccel **Türk Toplumunda Yapısal Değişme**”, KIRAY, Mübeccel, **Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1999.
- KIRÇAK, Çağlar, **Türkiye’de Gericilik 1950–1990**, Ankara: İmge Kitabevi, 1993.
- KIRMIZIGÜL, Hüsamettin, **Disiplin Suç ve Cezaları ve Denetim Yolları**, İstanbul: Kazancı Kitap Ticaret AŞ, 1998.
- KIŞLALI, Ahmet Taner, **Siyaset Bilimi**, Ankara: AÜBYYO Yayınları, No: 9, 1992.
- KİLİ, Suna/GÖZÜBÜYÜK, Şeref, **Türk Anayasa Metinleri** (Sened-i İttifaktan Günümüze), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.
- KİRİŞÇİOĞLU, Nusret, **Yassıada Kumandanına Cevap** (Yassıada İmralı Kayseri Gerçekleri 2), İstanbul: Baha Matbaası, 1971.
- KLAPPER, Joseph T. “*Değişik Haberleşme Araçlarının Karşılaştırmalı Etkileri*”, OSKAY, Ünsal, **Kitle Haberleşme Teorilerine Giriş** (Seçilmiş Parçalar), İstanbul: Der Yayınları, 1992.
- KOÇAK, Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938–1945) Cilt 1**, İstanbul: İletişim Yayınları. 1996.
- KOÇAK, Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938–1945) Cilt 2**, İstanbul: İletişim Yayınları. 1996.

- KOÇAŞ, Sadi, **Atatürk'ten 12 Mart'a**, (Anılar 1. Cilt), İstanbul: Doğu Matbaası, 1977.
- KOÇAŞ, Sadi, **Atatürk'ten 12 Mart'a**, (Anılar 2. Cilt), İstanbul: Doğu Matbaası, 1977.
- KOÇLAR, Bekir, "*Türk Milliyetçiliğinin İnkılâpçı Yorumcusu: Recep Peker*", **Türkiye Günlüğü**, Sayı 50, Mart-Nisan 1998.
- KONGAR, Emre, "*Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları*", COŞAR, Nevin (Ed.), **Türkiye'de Devletçilik**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995.
- KONUĞMAN, Ercüment, **Dünü Nasıl Unuttular?** (Seçim Propagandası Broşürü), Basıldığı Yer ve Tarih Belirtilmemiş.
- KORLAELÇİ, Murtaza, **Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi**, İstanbul: İnsan Yayınları, 1986.
- KÖKER, Levent, "*Liberalizm-Muhafazakârlık İlişkisi Üzerine*", KÖKER, Levent, **Demokrasi Üzerine Yazılar**, Ankara: İmge Kitabevi, 1992.
- KÖKER, Levent, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- KÖKTAŞ, Eyüp, "*Marjinalleşen Kemalizm ve Orijinalleşen Toplum*", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994.
- KÖNİ, Hasan, **Amerika'nın Uluslararası Politikası**, İstanbul: Ekim Yayınları, 2007.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, Ankara: TTK Yayınları, 1994.
- KRUŞÇEV, Nikita, **Kruşçev'in Anıları-1**, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Milliyet Yayınları, Şubat 1971.
- KRUŞÇEV, Nikita, **Kruşçev'in Anıları-2**, çev. M. Ali Kayabal, İstanbul: Milliyet Yayınları, Mart 1971.
- KUBALI, Hüseyin Nail, **Esas Teşkilât Hukuku Dersleri**, İstanbul: Tan Matbaası, 1955.
- KURAT, Akdes Nimet, **Başkan Lyndon B. Johnson ve ABD Cumhurbaşkanlığı**, Ankara: Dost Yayınları, 1964.
- KURAY, Sarp, **İsyân ve Tevekkül**, İstanbul: Birharf Yayınları, 2008.
- KUTLU, Haydar/SARGIN, Nihat, **Sorgu**, İstanbul: Amaç Yayıncılık, 1988.
- KUZU, Burhan, **1982 Anayasasının Temel Nitelikleri ve Getirdiği Yenilikler**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1990.
- KÜÇÜK, Sami, "*Atatürk ve 27 Mayıs*", Kuruosman, Nusret, **Çeşitli Cepheleriyle Atatürk** (Seri Konferanslar), İstanbul: İstanbul Matbaası, 1964.
- KÜÇÜK, Yalçın, **21 Yaşında Bir Çocuk Fatih Sultan Mehmet**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990.
- KÜÇÜK, Yalçın, **Aydın Üzerine Tezler-3** (1830-1980), İstanbul: Tekin Yayınevi, 1987.
- KÜÇÜK, Yalçın, **Aydın Üzerine Tezler-4**, (1830-1980), İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990.
- KÜÇÜK, Yalçın, **Aydın Üzerine Tezler-5** (1830-1980), İstanbul: Tekin Yayınevi, 1988.
- KÜÇÜK, Yalçın, **Bilim ve Edebiyat**, İstanbul: İthaki Yayınları, 2004.
- KÜÇÜK, Yalçın, **Gizli Tarih-1**, İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2006.
- KÜÇÜK, Yalçın, **Kurtuluş Yazısı**, Ankara: Başak Yayınları, 1992.
- KÜÇÜK, Yalçın, **Tekeliyet-2**, İstanbul: İthaki Yayınları, 2003.

- KÜÇÜK, Yalçın, **Türkiye Üzerine Tezler-2** (1908-1998), İstanbul: Tekin Yayınevi, 1987.
- KÜÇÜK, Yalçın, **Türkiye Üzerine Tezler-5** (1908-1998), İstanbul: Tekin Yayınevi, 1992.
- KÜÇÜKKILINÇ, İsmail, “Cumhurbaşkanlığı Seçimleri ve Üç İspartalı”, **Yerel Siyaset**, Yıl: 2, Sayı: 20 Ağustos 2007.
- LAÇİNER, Ömer “*Türk Militarizmi*”, **Birikim**, Sayı: 160-161, Ağustos-Eylül 2002.
- LEONARD, Wolfgang **Bugünkü Sovyet İdeolojisi-II**, çev. Cemil Ziya Şanbey, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976.
- LERMİOĞLU, Ömer Faruk (Hazırlayan), **Kadırbeyoğlu Zeki Bey'in Hatıraları**, İstanbul: Sebil Yayınları, 2007.
- LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kıratlı, Ankara: TTK Yayınları, 1996.
- LEWİS, William Dodge / LİTT, D. (Ed.), **The American International Encyclopedia, Vol. XII** (Politics), New York: J. J. Little&Ives Company, Inc. 1954.
- MAHÇUPYAN, Etyen, “*Kemalizm: Bir Geçiş Dönemi*”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994.
- MAKAL, Tahir Kutsi, **Benim, Benim, O Benim** (Siyaset Sahnesinden Çehreler), İstanbul: İnanç Yayınları, 1987.
- MARKİHALILAKI, Siret, **A Comparative Analysis of The 1960 and 1980 Military Interventions in Turkey**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, 1995.
- MARDİN, Şerif, “*Atatürk'ü Anarken*”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994.
- MARDİN, Şerif, **Jöntürklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- MAYO, Henry B. **Demokratik Teoriye Giriş**, çev. Emre Kongar, Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Siyasi İlimler Serisi: 6, 1964.
- MEHMED KEMAL, **Ara Rejim Kara Rejim** (12 Mart Yazıları), İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1979.
- MEHMED KEMAL, **Celâl Bayar Efsanesi ve Raftaki Demokrasi**, İstanbul: ABeCe Yayınları, 1980.
- MEHMED KEMAL, **Sol Kavgası**, İstanbul: May Yayınları, 1975.
- MERAM, Ali Kemal, **Türkçülük ve Türkçülük Mücadeleleri Tarihi**, İstanbul: Kültür Kitabevi, 1969.
- MERCAN, Faruk **Apolet, Kılıç ve İktidar**, İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ, 2003.
- MERİÇ, Cemil, **Jurnal I (1955-65)**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993.
- MERİÇ, Cemil, **Kültürden İrfana**, İstanbul: İnsan Yayınları, 1985.
- MEVLÂNZÂDE RIFAT, **31 Mart** (Bir İhtilâlin Hikâyesi), Sad. Berire Ülgenci, İstanbul: Pınar Yayınları, 1996 (1329).
- MHP RAPORU**, İstanbul: Aydınlık Yayınları, 1975.
- MİRES, Fernando “*Lâtin Amerika'da Yeni Sosyal Hareketler Öncüler mi, Artçılar mı?*”, çev. Yılmaz Öner, Ragıp Zarakolu, (Ed.), **Lâtin Amerika'da Militarizm, Devlet ve Demokrasi Dosyası**, İstanbul: Alan Yayınları, 1985.

- MUAMMER YAŞAR, **Paşalar Politikası**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990.
- MUAMMER YAŞAR, **Zincirbozan Günleri**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986.
- MUMCU, Uğur (Yay. Haz.), **Kazım Karabekir Anlatıyor**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1993.
- MUMCU, Uğur, “*Kanlı Plan...*”, **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1980.
- MUMCU, Uğur, “*Katliam...*”, **Cumhuriyet**, 25 Aralık 1978.
- MUMCU, Uğur, “*Yasal Önlemler...*”, **Cumhuriyet**, 3 Kasım 1978.
- MUMCU, Uğur **12 Eylül Adaleti**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1995.
- MUMCU, Uğur, **40’ların Cadı Kazanı**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1993.
- MUMCU, Uğur, **Ağca Dosyası**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1983.
- MUMCU, Uğur, **Bir Pulsuz Dilekçe**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1992.
- MUMCU, Uğur, **Büyüklerimiz**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1978.
- MUMCU, Uğur, **Çıkmaz Sokak**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1979.
- MUMCU, Uğur, **Gazi Paşa’ya Suikast**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1994.
- MUMCU, Uğur, **İnkılâp Mektupları**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1993.
- MUMCU, Uğur, **Papa Mafya Ağca**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1984.
- MUMCU, Uğur, **Sakıncalı Piyade**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1977.
- MUMCU, Uğur, **Silâh Kaçakçılığı ve Terör**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986.
- MUMCU, Uğur, **Suçlular ve Güçlüler**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1993.
- MUMCU, Uğur, **Terörsüz Özgürlük**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1982.
- MÜTERCİMLER, Erol, **Bilinmeyen Yönleriyle Kıbrıs Barış Harekâtı**, İstanbul: ARBA Yayınları, 1998.
- NADİR NADİ, “*Bir Parti Kapatıldı*”, **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1971.
- NADİR NADİ, “*Sakin Yapmayın*”, **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1981.
- NADİR NADİ, **Ben Atatürkçü Değilim**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1983.
- NADİR NADİ, **Perde Aralığından**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1979.
- NECİP ALİ, “*Atatürk*”, **Hâkimiyeti Milliye**, 25 İkinci Teşrin 1934.
- NIETZSCHE, Friedrich, **Böyle Buyurdu Zerdüşt** (Bu Kitap Ki Herkese Göre ve Kimseye Göre Değil), çev. A. Turan Oflazoğlu, İstanbul: Cem Yayınevi, 1991.
- ONAR Erdal/GÖNENÇ, Levent “*1982 Anayasası'na Göre Ara Seçim*,” **AÜHFD**, C. 51, S.4, 2002.
- OPPENHEIMER, Franz, **Devlet**, çev. Alâeddin Şenel/Yavuz Sabuncu, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1984.
- ORAN, Baskın, **Atatürk Milliyetçiliği** (Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme), Ankara: Dost Yayınları, 1985.
- ORAN, Baskın, **Kenan Evren’in Yazılmamış Anıları-1**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989.
- ORAN, Baskın, **Kenan Evren’in Yazılmamış Anıları-2**, (Son Defter), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1990.

- ORAN, Baskın, **Nerde O Eski Mapushaneler**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991.
- ORBAY, Rauf, **Cehennem Değirmeni** (Siyasi Hatıralarım) C-2, Yay. Haz. Sümer Kılıç, İstanbul: Emre Yayınları, 1993.
- ORTAYLI, İlber, “*A Young Ottoman General and The Emergence of A National Leader*”, Ankara: **The Turkish Yearbook of International Relations, Vol: XX.**, 1980–1981.
- ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul: Hil Yayınları, 1983.
- ÖĞÜLMÜŞ, Selahiddin, “*Tahripçilik (Vandalizm): Düşük Yoğunluklu Bir Sapma*”, **Polis Bilimleri Dergisi** Cilt: 2 (7–8).
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, “*Kemalizm Tartışmalarının Kültürel Doğası Üzerine Bazı Notlar*”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994.
- ÖKSÜZ, Mehmet, **Faşizme Karşı Her Yönüyle Ecevit** (Çağdaş bir Lider, Çağdışı bir Parlamento), Ankara: Nisan Yayınları, 1974.
- ÖNEN, Mesut, **Hukukun Temel Kaynakları**, İstanbul: Beta Basım Yayım AŞ, 1988.
- ÖRTÜLÜ, Erdoğan, **Üç İhtilâlin Hikâyesi**, Konya: Milli Ülkü Yayınevi, 1966.
- ÖYMEN, Örsan, “*Anarşi Nedir?*”, **Türkiye’de Anarşi** (Aydınlık Gazetesinin Düzenlediği Açık Oturum’da Yapılan Konuşma), İstanbul: Aydınlık Yayınları, 1979.
- ÖYMEN, Örsan, **Bir İhtilâl Daha Var 1908–1980**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987.
- ÖZ, Esat “*1980 Sonrasında Seçimler, Partiler Ve Siyaset: Yeniden Yapılan(dır)ma, Kriz Ve Parçalanma*”, **Liberal Düşünce Dergisi**, Bahar 1997.
- ÖZ, Esat, **Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım 1923–1925**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992.
- ÖZBAŞ, Gündoğdu, **Özal Diyor ki** (Türkiye’nin Ekonomik ve Siyasal Geleceğinde Değişim ve Yeni Hedefler İçin), Ankara: Feryal Matbaacılık, 1993
- ÖZBEK, Nadir, “*Modernite, Tarih ve İdeoloji: İkinci Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme*”, **Literatür**, no. 3 (2004).
- ÖZBEK, Nadir, “*Alternatif Tarih Tahayyülleri: Siyaset, İdeoloji ve Osmanlı-Türkiye Tarihi*”, **Toplum ve Bilim**, no. 98 (2003).
- ÖZBUDUN, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara: Yetkin Yayınları, 2000.
- ÖZÇELİK, Selçuk, **1961 Anayasası Ders Notları**, İstanbul: Nuruosmaniye Matbaası, 1964.
- ÖZDAĞ, Ümit, **27 Mayıs İhtilâli** (Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri), İstanbul: Boyut Kitapları, 1997.
- ÖZDEMİR, Hikmet, “*Bir İlk Yapıt: Türkiye’nin Düzeni*”, **Yapıt**, Sayı 2, Cilt 47, Aralık-Ocak 1983–1984.
- ÖZDEMİR, Hikmet, “*Siyasal Tarih (1960–1980)*”, AKŞİN, Sina (Yay. Yön.), **Türkiye Tarihi-4** (Çağdaş Türkiye 1908–1980), İstanbul: Cem Yayınevi, 2000.
- ÖZDEMİR, Hikmet, **Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Ordunun Olağandışı Rolü** (Türkiye Örneği), İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- ÖZDEMİR, Hikmet, **Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986.
- ÖZDEMİR, Hikmet, **Sol Kemalizm**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.

- ÖZDEMİR, Hikmet, **Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.
- ÖZDEMİR, Hikmet, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Rejim ve Asker İlişkisi Üzerine Bir İnceleme**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- ÖZDOĞAN, Günay Göksu, **“Turan”dan “Bozkurt”a** (Tek Parti Döneminde Türkçülük 1931–1946), İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- ÖZEK, Çetin, **141–142**, İstanbul: Ararat Yayınevi, 1968.
- ÖZER Atlıhan, *“Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Sisteminde Adil Yargılanma Hakkının Temel Unsuru Olarak ‘Masumiyet Karinesi’”*, **AÜEHFD**, C. VIII, S. 3–4 (2004).
- ÖZER, Attila, **Batı Demokrasilerinde ve Türkiye’de Hükümetin Kuruluş Yöntemleri**, Ankara: AİTİA Yayınları No: 143, 1981.
- ÖZGEN, İhsan Fuat, **Milli Mücadelede Galip Hoca Celâl Bayar**, İstanbul: İnsanlık Vakfı Yayınları, 2003.
- ÖZGEN, Mahmut İhsan, **TKP ve Organize Gençlik Hareketleri**, İstanbul: 14 Mayıs Yayınları, 1982.
- ÖZGÜREL, Avni, *“50’lerin siyasi düellosu: ispat hakkı”*, **Radikal**, 28 Eylül 2008.
- ÖZKAN, Metin *“6 Ok’un tarihi serüveni”* (Yazı Dizisi), **Tercüman**, 12 Ocak 2007.
- ÖZKAN, Funda, *“Sivil toplum eğitilmiş zenginlerin meselesi”*, **Radikal**, 11 Ocak 2007.
- ÖZKAYA, Şükran, **Adım Adım 27 Mayıs**, İstanbul: İleri Yayınları, 2005.
- ÖZTUNA, Yılmaz/GÖKDEMİR, Ayvaz, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler**, İstanbul: Tercüman Yayınları, 1987.
- ÖZTÜRK, Osman Metin, **Ordu ve Politika**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, **Kuran’ın Temel Kavramları**, İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1994.
- ÖZÜERMAN, Tülay, **Türkiye İçin Nasıl Bir Anayasa**, İstanbul: Alfa Basın Yayın Dağıtım, 1992.
- PAÇACI, İrfan, **Anayasal Yönetimin Politigi** (Türk Siyasal Sisteminde Bir Anayasa Politigi Çalışması), İzmit: Birlik Ofset, 2000.
- PAPANDREU, Andreas, **Namlunun Ucundaki Demokrasi**, çev. Mehmet Emin Yıldırım/Semih Koray, İstanbul: Üçüncü Dünya Yayınları, 1977.
- PARLA, Taha, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt: 1**, (Atatürk’ün Nutku), İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- PARLA, Taha, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt: 2**, (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri), İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- PARLA, Taha, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt: 3** (Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP’nin Altı Oku), İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.
- PARLAR, Suat, **Kontrgerilla Kıskaçında Türkiye**, İstanbul: Mephisto Kitabevi, 2006.
- PARUŞEV, Paraşkev, **Atatürk** (Demokrat Diktatör), çev. Naime Yılmaer, İstanbul: E Yayınları, 1973.
- PAYASLIOĞLU, Arif, **Siyasi Partiler**, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1952.
- PERİN, Mithat, **Yassıda Faciası** Cilt 1 (27 Mayıs darbesinden idamlara kadar işkence altında ezilenlerin dramı), İstanbul: Dem Yayınları, 1990.

- PERİN, Mithat, **Yassıda ve İnfazların İçyüzü**, İstanbul: M. Çevik Matbaası, 1970.
- PERİNÇEK, Doğu, **Anayasa ve Partiler Rejimi** (Türkiye’de Siyasi Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985.
- PETKOV, Grigory, **Beyaz Zambaklar Ülkesinde** (bir milletin uyanışı), Bulgarcadan çev. Prof. Dr. Ali Haydar Bey, İstanbul: Hayat Yayınları, 2004 (1929).
- PİRENE, Henri, **Ortaçağ Kentleri** (Kökenleri ve Ticaretin Canlanması), çev. Şadan Karadeniz, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- POLATCAN, İsmet, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası** (Gerekçeler-Anayasa Mahkemesi Kararları-Bilimsel Görüşler), İstanbul: Burak Yayıncılık, 1989.
- PUSAT, Devrim, **Ordu ve Siyaset** (Militarizmin Tarihsel Sürekliliği), İstanbul: Nam Yayıncılık, 1996.
- REED, John, **Dünyayı Sarsan On Gün**, çev. Rasih Güran, İstanbul: Ağaoglu Yayınevi, 1967.
- RIZA NUR, **Hayat ve Hatıratım-2** (Rıza Nur-İnönü Kavgası), Yay. Haz. Abdurrahman Dilipak, İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.
- ROUQUIE, Alain, **Lâtin Amerika’da Askeri Devlet**, Haz. Şirin Tekeli, İstanbul: Alan Yayınları, 1986.
- ROZALİYEV, Y. N. **Türkiye’de Sınıflar ve Sınıf Mücadeleleri**, İstanbul: Belge Yayınları, 1979.
- SADAK, Necmettin, *“Partiler arası münasebetler neden kızgınlaşıyor”*, **Akşam**, 26 Nisan 1952.
- SADUN TANJU, **Tepedeki 4 Adam** (Genel seçim sonuçları ışığında, 1969’dan 1981’e Türkiye’nin siyasal gelişmesi üzerine bir araştırma), İstanbul: Gelişim Yayınları, 1978.
- SAĞLAMER, Kayhan, **Ecevit Olayı** (bir başbakanın doğuşu), C-2, İstanbul: Belge Yayınları, 1974.
- SAİD, Edward, **Oryantalizm**, çev. Selahaddin Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.
- SAMLI, Güner, **İşkence** (Yaşar Kemal’in Önsözüyle), Ankara: Tan Yayınları, ty.
- SAMPSON, Anthony, **Egemen Devlet ITT** (Olaylar-Belgeler-Anılar), , çev. Mine Ünel, İstanbul: Koza Yayınları, 1974.
- SAPAN, Özcan, **Beyaz Ölümün Güncesi**, İstanbul: Tümm zamanlar Yayıncılık, 1992.
- SARIBAY, Ali Yaşar, *“Demokrasinin ‘Prelude’ü Olarak Kemalizm”*, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 28, Mayıs-Haziran 1994.
- SARIBAY, Ali Yaşar, **Siyasal Sosyoloji**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992.
- SARIBAY, Ali Yaşar, **Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası** (MSP Örnek Olayı), İstanbul: Alan Yayıncılık, 1985.
- SARICA, Murat, **Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa’da Barışı Kurma ve Sürdürme Çabaları (1919–1929)**, İstanbul: İÜSBF Yayınları, 1982.
- SARICA, Murat, **Fransa ve İngiltere’de Emredici Vekâletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş**, İstanbul, İÜ Yayınları, 1969.
- SAROL, Mükerrrem, **Bilinmeyen Menderes-II**, İstanbul: Kervan Yayınları, 1983.
- SEL, N. **Milliyetçi Cephe**, İstanbul: Habora Kitabevi, ty.

- SELÇUK, İlhan, **Ziverbey Köşkü**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1987.
- SENCER, Muzaffer, **Osmanlı Toprak Yapısı**, İstanbul: Sarmal Yayınları, 1999.
- SERTEL, Sabiha, **Roman Gibi 1919–1950**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1978.
- SERTEL, Yıldız, **Ardımdaki Yıllar**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1990.
- SERTEL, Yıldız, **Türkiye’de İlerici Akımlar ve Kalkınma Davamız**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1978.
- SERTEL, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000 (1977).
- SEVER, Ayşegül, **Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945–1958** (Soğuk Savaş Kuşatmasında), İstanbul: Boyut Kitapları, 1997.
- SEVİLGİN, Galip, **MSP’de Dört Yıl (1973–1977)**, İstanbul: Yazarın Kendi Yayını, 1979.
- SEVİNÇ, Necdet, **Yazarımı Kurşunlatan Yazılar**, İstanbul: Dede Korkut Yayınları, 1978.
- SEYHAN, Dünder, **Gölgedeki Adam**, İstanbul: Uycan Matbaası, 1966.
- SHEMENKO, Sergei M. **İkinci Dünya Savaşında Rus Harekâtı 1941–1945** (Rus Kurmayı Savaşta), çev. Güven Korulsan/Yaşar Uçar, İstanbul: Ararat Yayınevi, 1971.
- SİRMEN, Ali (Samim Lütfü), **Keleçeli Yazılar**, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986.
- SİRMEN, Ali, **On İki’den On İki’ye Türkiye**, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1988.
- SİTEMBÖLÜKBAŞI Şaban, **Türkiye’de İslâm’ın Yeniden İnkişafı (1950–1960)**, Ankara: İSAM Yayınları, 1995.
- SOLJENİTSİN, Alexander, **İvan Denisoviç’in Bir Günü**, çev. Niyazi Dalyancı, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1973.
- SOULE, George/ANTELL, Gerson, **Herkes İçin Ekonomi**, çev. Nejat Muallimoğlu, İstanbul: Nejat Muallimoğlu Yayını, 1992.
- SOY, H. Bayram, “*Birinci Dünya Savaşı Öncesinde ‘Orta Doğu’da Alman-İngiliz Mücadelesi*”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 81, Yaz 2005.
- SOYSAL, İlhami, **Masonluk ve Masonlar** (Dünyada ve Türkiye’de), İstanbul: Der Yayınları, 1988.
- SOYSAL, İlhami, **Sıfıra Sıfır Elde Sıfır**, İstanbul: Kıtış Yayınları, 1969.
- SOYSAL, Mümtaz, “*Sosyalizmin Gücü*”, **Milliyet**, 25 Kasım 1966.
- SOYSAL, Mümtaz, **Demokrasiye Giderken**, İstanbul: Hil Yayın, 1982.
- SOYSAL, Sevgi **Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu**, Ankara: Bilgi Yayınevi, ty.
- SÖNMEZ, Şinasi, **Eğitim ve Siyasette Hasan Ali Yücel**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- SPİTZ, David, **Antidemokratik Düşünce Şekilleri**, çev. Şiar Yalçın, İstanbul: MEB Yayınları, 1994.
- SSCB DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, **İkinci Dünya Savaşı Öncesi Sovyet Barış Çabaları ve Türkiye 1938–1939** (Seçmeler), çev. Levent Konyar, İstanbul: Havas Yayınları, 1981.
- SSCB DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, **Stalin, Roosevelt ve Churchill’in Gizli Yazışmalarında Türkiye/1941–1944** (Seçmeler), çev. Levent Konyar, İstanbul: Havas Yayınları, 1981.

- SUNAR, Mehmet Mert, **Cauldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps, 1807–1826**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), New York: Binghamton University, 2006.
- SUNAY, Cengiz, “*Seçim Sistemlerimiz; Toplumsal İkiyüzlülüğümüz*”, **Yerel Siyaset Dergisi**, Yıl: 1, Sayı: 3, MART 2006.
- SUNAY, Cengiz, “*Tarık Güryay’ın Anıları Ekseninde Yasstada Duruşmaları*”, **Düşünen Siyaset**, Yıl: 2006, Sayı:22.
- SUNAY, Cengiz “*Türk Siyasi Hayatının Bunalım Evreleri ve Ordu*”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 89, YAZ 2007, ss.103–139.
- SUNAY, Cengiz, **Son Karar Misak-ı Milli**, İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2008.
- SÜKÂN, Faruk, **Başbakan Adnan Menderes’in Meclis Konuşmaları** (TBMM 1950-1960), Ankara: Kültür Ofset Ltd. Şti., 1992.
- SÜLKER, Kemal, **100 Soruda Türkiye’de İşçi Hareketleri**, İstanbul. Gerçek Yayınevi, 1968.
- SÜTER, Şakir, **Merkez Sağ’da Tapu Kavgası**, İstanbul: Maviyağaç Yayıncılık, 2004.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Ziya Gökalp, İttihadı Terakki ve Meşrutiyet Tarihi**, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1974.
- ŞEN, Serdar, **Silâhlı Kuvvetler ve Modernizm** (Cumhuriyet Kültürünün Oluşum Sürecinde Bir İdeolojik Aygıt Olarak), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996.
- ŞENER, Abdüllatif, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.
- ŞENGİL, Mizyal Karaçam, **Birinci Dönem TBMM’nde Düşünce Akımları** (1920), İstanbul: Cem Yayınevi, 1996.
- ŞENGÜL, Halim ve diğerleri, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul: Fil Yayınevi, 1977.
- ŞENGÜL, Yüksel, **RöporTAŞlar**, İstanbul: Ye-Pa Yayınları, 1992.
- ŞENŞEKERCİ, Erkan, **Türk Devriminde Celâl Bayar (1918–1960)**, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti. 2000.
- ŞEŞEN, Gülten, **Tutsak Aileleri 12 Eylül ve TAYAD**, İstanbul: Haziran Yayınevi, 1991.
- T.C. GEREKÇELİ ANAYASA VE...** İstanbul: May Yayınları, 1971.
- TALAS, Cahit, **Toplumsal Politika**, Ankara: İmge Kitabevi, 1990.
- TAN, Turgut. “*1982 Anayasası’nın Geçici 15. Maddesi Üzerine*”, **Prof. Dr. İlhan Öztrak’a Armağan**, Ankara: AÜ Yayınları, 1994.
- TANÖR, Bülent, “*Çağdaş Anayasal Düzen ve TC Anayasası*”, Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, **Tarih ve Demokrasi** (Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan), İstanbul: Cem Yayınevi, 1992.
- TANÖR, Bülent, **İki Anayasa 1961–1982**, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. 1986.
- TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789–1980)**, İstanbul: Der Yayınları, 1995.
- TANÖR, Bülent, **Siyasal Tarih (1980–1995)**, AKŞİN, Sina (Yay. Yön.), **Türkiye Tarihi-5** (Bugünkü Türkiye 1980–1995), İstanbul: Cem Yayınevi, 2000.
- TANÖR, Bülent, **Türkiye’de Yerel Kongre İktidarları (1918–1920)**, İstanbul: Cumhuriyet’in Kültür Hizmeti Kitapları, 1998.

- TARHANLI, İştar, **Müslüman Toplum, “lâik” Devlet** (Türkiye’de Diyanet İşleri Başkanlığı), İstanbul: AFA Yayınları, 1993.
- TAYLAK, Muammer, **27 Mayıs ve Türkes**, İstanbul: Hamle Yayıncılık, 1994.
- TAYLAK, Muammer, **Türkiye’de Anarşi ve Bolşeviklik Belâsının Sorumlusu CHP**, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.
- TEBER, Serol, **Politik-Psikoloji Notları**, İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990.
- TEKELİ, İlhan/İLKİN, Selim, **Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğın Oluşumu**, Ankara: Ortadoğı Teknik Üniversitesi Yayın No: 39, 1982.
- TEKELİ, Şirin **David Easton’un Siyaset Teorisine Katkısı Üzerine Bir İnceleme** (Doktora Tezi), İstanbul: Güryay Matbaası, 1976.
- TEKİL, Füzuzan, **Türk Demokrasisi İçinde Süleyman Demirel**, İstanbul: Göktürk Yayınları, 1978.
- TEKİNALP, **Kemalizm**, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998.
- TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif, **Ordu ve Politika**, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1967.
- TEZCAN, Mahmut, **Türk Kişiliği ve Kültür-Kişilik İlişkileri**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.
- TEZİÇ, Erdoğan **“Parlamento Kararı ve Kanun”**, **Anayasa Yargısı**, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 1989, Cilt 5.
- TEZİÇ, Erdoğan, **100 Soruda Siyasi Partiler**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1976.
- TEZİÇ, Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. 1991.
- THKP-C** (doğuşu ve ilk eylemleri), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1987.
- TİKVEŞ, Özkan, **“Anayasa’da Onbeş Yıllık Dönemde (1961–1976) Yapılan Değışiklikler ve Ekler”**, **AÜHFD**, Yıl 1977, Cilt 34, Sayı 1–4.
- TİMUR, Taner, **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara: İmge Kitabevi, 1993.
- TİMUR, Taner, **Türk Devrimi, Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli**, Ankara: Sevinç Matbaası, 1968.
- TİMUR, Taner, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
- TOKER, Metin, **DP’nin Altın Yılları** (Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları 1944–1973), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991.
- TOKER, Metin, **Solda ve Sağda Vuruşanlar**, Ankara: Akis Yayınları, 1971.
- TOKER, Metin, **Şeyh Sait ve İsyanı**, İstanbul: Akis Yayınları, 1968.
- TOLAND, John, **Pearl Harbour Baskını ve Sonrası**, çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul: Baskan Yayınları, 1973.
- TOYNBEE, Arnold **Militarizmin Kökenleri**, çev. Mehmet Dündar, İstanbul: A Yayınları, 1989.
- TÖKİN, Füzuzan Hüsrev, **Türk Tarihinde Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi**, İstanbul: Elif Yayınları, 1965.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1981.

- TUNAYA, Tarık Zafer, **Hürriyetin İlanı**, İstanbul: ARBA Yayınları, 1996 (1959).
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Medeniyetin Bekleme Odasında**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1989.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul: ARBA Yayınları, 1996.
- TUNÇAY, Mete, **T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923–1931)**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1992.
- TUNÇKANAT, Haydar, **27 Mayıs 1960 Devrimi** (Diktadan Demokrasiye), İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1996.
- TUNÇKANAT, Haydar, **İkili Anlaşmaların İçyüzü**, Ankara: Ekim Yayınevi, 1970.
- TURAN, İlter, “*Silâhlı Kuvvetler, Koalisyonlar ve Bakanların Özellikleri*”, KALAYCIOĞLU, Ersin/SARIBAY, Ali Yaşar (Ed.), **Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim**, İstanbul: Der Yayınları, ty.
- TURAN, İlter, **Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış**, İstanbul: Der Yayınları, 1996.
- TURANLI, Rona, **İktisâdi Düşünce Tarihi-Kronolojik Evrimi-**, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. 1988.
- TURGUT, Hulusi, **12 Eylül Partileri** (Bir Dönemin Perde Arkası), İstanbul: ABC Ajansı Yayınları, 1986.
- TURGUT, Hulusi, **Türkeş’in Anıları** (Şahinlerin Dansı), İstanbul: ABC Basın Ajansı Yayınları, 1995.
- TURGUT, Hulusi, **Yaptırılmayan Savunmalar** (Menderes/Zorlu/Polatkan’ın Kendi El Yazıları ile), İstanbul: ABC Ajansı Yayınları, 1988.
- TURGUT, Mehmet, **Çıkış Yolu**, İstanbul: Tur Yayınları, 1980.
- TURGUT, Mehmet, **Siyasetten Portreler**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1990.
- TURGUT, Mehmet, **Siyasetten Sahneler**, İstanbul:Boğaziçi Yayınları, 1991.
- TURHAN, Mümtaz, **Kültür Değişmeleri** (Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik), İstanbul: MÜİF Yayınları, 1994.
- TURHAN, Talat, **Bomba Davası** (Savunma–1), İstanbul: Yazarın Kendi Yayını, 1986.
- TURHAN, Talat, **Bomba Davası** (Savunma–2), İstanbul: Yazarın Kendi Yayını, 1986.
- TURHAN, Talat, **Doruk Operasyonu**, İstanbul: Sorun Yayınları, 1989.
- TURHAN, Talat, **Kontrgerilla Cumhuriyeti**, İstanbul: Tümzamanlar Yayıncılık, 1994.
- TUŞALP, Erbil, **12 Eylül Tutanakları** (Bin Tanık), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1986.
- TUŞALP, Erbil, **Artık Demokrasi İsteyin**, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, ty.
- TUŞALP, Erbil, **Ben Tarihim Bay Başkan**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1989.
- TUŞALP, Erbil, **Cumhuriyetin Öyküsü** (Bin Belge), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1987.
- TUŞALP, Erbil, **Evreninki mi? Özalınki mi?** (Tarihle Yüzleşme), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992.
- TUŞALP, Erbil, **Eylül İmparatorluğu** (Doğuşu ve Yükselişi), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1988.
- TUŞALP, Erbil, **İnsan Hakları Dosyası** (Bin İnsan), İstanbul: Tekin Yayınevi, 1986.

- TÜMTÜRK, Yusuf (Yay. Haz.), **Yeni Türkiye'nin Mimarı** (Turgut Özal), Ankara: Turgut Özal Düşünce ve Hamle Derneği Yayınları, 2008.
- TÜNAY, Bekir, **Menderes Devri Anıları** (Gördüklerim Bildiklerim Duyduklarım), İstanbul: Nilüfer Matbaacılık, 1977.
- TÜRENÇ, Tufan/AKYILDIZ, Erhan, **Gazeteci**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1987.
- TÜRK, İbrahim, **Halit Refiğ** (Düşlerden Düşüncelere Söyleşiler), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001.
- TÜRKALİ, Vedat, **Komünist**, İstanbul: Gendaş Kültür Yayınları, 2001.
- TÜRKEŞ, Alparslan, **1944 Milliyetçilik Olayı**, İstanbul: Kutluğ Yayınları, 1975.
- TÜRKEŞ, Alparslan, **Savunma** (12 Eylül Adaleti !), İstanbul: Hamle Yayınevi, 1994.
- TÜRKEŞ, Mustafa, “*A Patriotic Leftist Development Strategy Proposal in Turkey in the 1930's: The Case of The Kadro (Cadre), Movement*” **Int. J. Middle East Stud.** 33 (2001).
- TÜRKMEN, Zekeriya, **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması**, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1993.
- TÜRKÖNE, Mümtaz'er, **Siyasi İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1991.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan, **Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod**, İstanbul: İÜ Yayınları No:1420, İkt. Fak. Yayınları No: 249, 1969.
- ULAY, Sıtkı, **Giderayak**, İstanbul: AD Yayınları A.Ş. 1996.
- ULAY, Sıtkı, **Harbiye Silâh Başına!** (27 Mayıs 1960) (General Sıtkı Ulay'ın Anıları), İstanbul: AR Matbaası, 1968.
- ULUÇ, Doğan, “*Yılların Dostluğu 15 Dakikada Bitti*”, **Hürriyet**, 26 Temmuz 1975.
- UNCULAR, Betül **İşte Böyle Bir Meclis 1983–1991**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1991.
- URAL, Şafak, **Pozitivist Felsefe** (Bilimde ve Felsefede Doğrulama), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1986.
- URİBE, Armando, **Şili'de Amerikan Darbesi**, çev. Nabi Dinçer, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1975.
- US, Asım, *Filistin'de İngiliz otoritesinin dürüstlüğü*”, **Kurun**, 27 Birinci Teşrin, 1935.
- UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul: Boyut Kitapları, 1999.
- UZGEL, İlhan, “*Between Praetorianism and Democracy: The Role of the Military in Turkish Foreign Policy*” **Turkish Yearbook of International Relations**, vol. 34.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara: TTK Basımevi, 1988.
- ÜLGEN, M. Nazif, **Özalizm Çıkmazını Aşmak İçin** (Alternatif Politikalar), İstanbul: Arba Yayınları, 1989.
- ÜLKÜ, Faruk (Derleyen ve Hazırlayan), **Üçüncü Adam Ecevit ve İstifa Olayı**, İstanbul: Başak Kitabevi, 1974.
- ÜNAL, Ali, **Kuran'da Temel Kavramlar**, İstanbul: Beyan Yayınları, 1990.

- ÜSKÜL, Zafer, **Siyaset ve Asker** (Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları), Ankara: İmge Kitabevi, 1997.
- VARDAR, Galip (Anlatan), **İttihat ve Terakki İçinde Dönerler**, Yazan: Samih Nafiz Tansu, İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2003.
- WEİKER, Walter F. **1960 Türk İhtilâli**, çev. Mete Ergin, İstanbul: Cem Yayınevi, 1967.
- WHEARE, K.C. **Modern Anayasalar**, çev. Mehmet Turhan, İstanbul: Değişim Yayınları, 1984.
- WİSE, David/ROSS, Thomas, **Görünmeyen Hükümet CIA** (Amerikan İstihbarat Teşkilâtı), Ankara: Sol Yayınları, 1966.
- YALÇIN, Mustafa, **Jöntürklerin Serüveni**, İstanbul: İlke Yayınları, 1993.
- YALÇIN, Soner, **Behçet Cantürk'ün Anıları: Beco**, İstanbul: Su Yayınları, 1999.
- YALÇIN, Soner, **Hangi Erbakan**, Ankara: Başak Yayınları, 1994.
- YALÇIN, Soner/YURDAKUL, Doğan, **Bay Pipo** (Bir Mit Görevlisinin Sıradışı Yaşamı: Hiram Abas), İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2000.
- YAMAKOĞLU, Nural Cengiz, **Ben Bir TİP'li İdim**, İstanbul: Toprak Yayınları, 1968.
- YANIK, *Murat Parti İçin Demokrasi Açısından Aday Belirleme Yöntemleri*", **EÜHFD**, C. XI, S. 3-4 (2007).
- YARSUVAT, Prof. Dr. Duygun, **Ceza Yargılama Hukuku**, İÜSBF, 1991-1992, İstanbul 1992.
- YARAMIŞ, Ahmet, **II. Mahmut Döneminde Asakir-i Mansure-i Muhammediye (1826-1839)**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: AÜ SBE, 2002.
- YAYLA, Atilla, "*Kemalizm'e Liberal Açısından Bakınca*", **Liberal Düşünce**, Yıl 9, Sayı 36, Güz 2004.
- YAYLA, Atilla, "*Özal, Özal Reformları ve Liberalizm*", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce C-7/Liberalizm**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.
- YAZICI, Serap, **Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri**, Ankara: Yetkin Yayınları, 1997.
- YAZICIOĞLU, Hulusi, **Lâiklik** (Bir Din Politikası), İstanbul: MÜİF Yayınları, 1993.
- YEŞİL, Ahmet, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- YEŞİLYURT, Süleyman, **Bayar Gerçeği**, Ankara: SERAJANS Yayınları, 1997.
- YETKİN, Çetin, **12 Eylül'de İrtica** (Niçin ve Nasıl Gelişti?), Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994.
- YETKİN, Çetin, **Türkiye'de Soldaki Bölünmeler 1960-1970** (tartışmalar, nedenler, çözüm önerileri), Ankara: Toplum Yayınları, 1970.
- YETKİN, Çetin, **Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945**, İstanbul: Altın Kitaplar, 1983.
- YILMAZ, Sacit, **12 Eylül 1980-1984 Yılları Arasında Sıkıyönetim Askeri Mahkemelerince Ölüm Cezasına Çarptırılan ve Bu Cezaları İnfaz Edilen Hükümlülerin Dava Dosyalarının İncelenmesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İÜSBE, 1996.
- YİRMİBEŞOĞLU, Sabri, **Askeri ve Siyasi Anılarım C-1**, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 1999.

- YİRMİBEŞOĞLU, Sabri, **Askeri ve Siyasi Anılarım C-2**, İstanbul: Kastaş Yayınevi, 1999.
- YUNUS NADİ, “*Yeni Meclis Nelerle Uğraşacak?*”, **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1931.
- YURDAKUL, Doğan, “*Silâhlar Nereden Geliyor?*”, **Türkiye’de Anarşi** (Aydınlık Gazetesinin Düzenlediği Açık Oturum’da Yapılan Konuşma), İstanbul: Aydınlık Yayınları, 1979.
- YURDANUR, Safa M. **Dün Atatürk Bugün Ecevit**, İstanbul: Göl Yayınları, 1974.
- YÜCEL, Gökhan, “*Peisistratos Olabilmek*”, **Birikim**, Sayı: 160–161, Ağustos-Eylül 2002.
- ZENGER, Erkal, **Siyaset Cambazhanesinin Cazgırı**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1993.
- ZÜRCHER, Erik Jan, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, çev. Nüzhet Salihoğlu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995.
- ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
- ZÜRCHER, Erik Jan, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.
- “*Besim Üstünel’in açıklaması*”, Kayhan Sağlamer, **Ecevit Olayı** (bir başbakanın doğuşu), **C-3**, İstanbul: Belge Yayınları, 1975.
- “*Ekmek Karnesi*”, **Cumhuriyetin 75. Yılı**, İstanbul: Yapı Kredi kültür Sanat Yayıncılık, 1998.
- “*Haydar Tunçkanat’ın Yazılı Yanıtı*”, Suna Kili (Ed.), **27 Mayıs 1960 Devrimi Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası**, İstanbul: Boyut Kitapları, 1998.
- “*Son Osmanlı Paşaları*”, **Yakın Tarihimiz**, Fasikül: 3.
- “*Temsilciler Meclisi Kanunu*”, **4. Tertip Düstur**, cilt: 1, s.754; 16.12.1960 tarih ve 10682 sayılı **Resmi Gazete**.
- “*Toker’in Açıklaması*”, Kayhan Sağlamer, **Ecevit Olayı** [Kıbrıs Harekâtı] (Bir Başbakanın Doğuşu), **C-3** İstanbul: Belge Yayınları, 1975.

GAZETELER

Akşam, 27 Eylül 1960.

Akşam, 1 Mayıs 1959.

Akşam, 12 Temmuz 1960.

Akşam, 12 Teşrinisani 1942.

Akşam, 14 Şubat 1975.

Akşam, 15 Ekim 1960.

Akşam, 16 Ekim 1960.

Akşam, 17 Ağustos 1960.

Akşam, 17 Ağustos 1962.

Akşam, 17 Şubat 1969.

Akşam, 19 Nisan 1960.

Akşam, 2 Nisan 1955.

Akşam, 2 Ocak 1960.

Akşam, 20 Temmuz 1960.

Akşam, 21 Şubat 1963.

Akşam, 22 Mayıs 1971.

Akşam, 22 Nisan 1980.

Akşam, 22 Temmuz 1977.

Akşam, 24 Mart 1960.

Akşam, 24 Temmuz 1946.

Akşam, 25 Temmuz 1962.

Akşam, 27 Eylül 1960.

Akşam, 27 Nisan 1971.
Akşam, 28 Mart 1963.
Akşam, 3 Ağustos 1959.
Akşam, 4 Ağustos 1960.
Akşam, 4 Ocak 1945.
Akşam, 7 Nisan 1980.
Akşam, 7 Ocak 1961.
Akşam, 8 Ocak 1946.
Cumhuriyet, 10 Ekim 1971.
Cumhuriyet, 10 Temmuz 1946.
Cumhuriyet, 11 Kasım 1977.
Cumhuriyet, 12 Aralık 1970.
Cumhuriyet, 12 İkinci Teşrin, 1938.
Cumhuriyet, 12 Eylül 2000.
Cumhuriyet, 22 İkinci Kanun 1943.
Cumhuriyet, 12 Şubat 1961.
Cumhuriyet, 13 Aralık 1950.
Cumhuriyet, 13 Mart 1985.
Cumhuriyet, 15 Aralık 1979.
Cumhuriyet, 15 Haziran 1968.
Cumhuriyet, 15 Mayıs 1950 (İkinci baskı).
Cumhuriyet, 15 Mayıs 1972.
Cumhuriyet, 16 Ağustos 1986.
Cumhuriyet, 16 Mayıs 1950.
Cumhuriyet, 17 Ekim 1961.
Cumhuriyet, 17 Mart 1980.
Cumhuriyet, 18 Eylül 1942.
Cumhuriyet, 19 Haziran 1941.
Cumhuriyet, 19 İkinci Teşrin 1938.
Cumhuriyet, 2 Kasım 1945.
Cumhuriyet, 2 Mayıs 1977.
Cumhuriyet, 20 Temmuz 1980.
Cumhuriyet, 21 İkinci Kanun 1943.
Cumhuriyet, 21 Mayıs 1963.
Cumhuriyet, 21 Mayıs 1983.
Cumhuriyet, 22 Mayıs 1963.
Cumhuriyet, 23 Ekim 1975.
Cumhuriyet, 23 Mayıs 1971.
Cumhuriyet, 23 Nisan 1947.
Cumhuriyet, 23 Temmuz 1980.
Cumhuriyet, 25 Aralık 1978.
Cumhuriyet, 25 Ekim 1975.
Cumhuriyet, 27 Ekim 1971.
Cumhuriyet, 27 Ocak 1970.
Cumhuriyet, 28 Haziran 1951.
Cumhuriyet, 28 Kasım 1945.
Cumhuriyet, 28 Ocak 1954.
Cumhuriyet, 28 Ocak 1964.
Cumhuriyet, 29 Ocak 1964.
Cumhuriyet, 3 Kasım 1978.
Cumhuriyet, 30 Kasım 1987.
Cumhuriyet, 4 Temmuz 1951.
Cumhuriyet, 5 Mayıs 1931.
Cumhuriyet, 6 Ağustos 1946.
Cumhuriyet, 8 Ocak 1947.
Günaydın, 1 Aralık 1971.
Günaydın, 17 Temmuz 1971.
Günaydın, 20 Kasım 1984.
Günaydın, 6 Haziran 1977.
Günaydın, 8 Kasım 1982.
Güneş, 17 Mayıs 1983.
Güneş, 2 Ocak 1985.
Güneş, 22 Temmuz 1982.
Güneş, 23 Ağustos 1986.
Güneş, 3 Haziran 1977.
Güneş, 4 Ekim 1984.
Güneş, 7 Haziran 1983.
Güneş, 8 Eylül 1987.

Hâkimiyeti Milliye, 26 İkinci Teşrin 1934.

Hürriyet, 1 Ağustos 1980.

Hürriyet, 1 Ocak 1978.

Hürriyet, 10 Eylül 1984.

Hürriyet, 12 Ekim 1980.

Hürriyet, 12 Mart 1971 (Yıldırım Baskı).

Hürriyet, 13 Ekim 1987.

Hürriyet, 13 Haziran 1958.

Hürriyet, 13 Şubat 1971.

Hürriyet, 13 Temmuz 1975.

Hürriyet, 14 Ağustos 1974.

Hürriyet, 14 Kasım 1961.

Hürriyet, 15 Ağustos 1974.

Hürriyet, 15 Ekim 1973.

Hürriyet, 15 Şubat 1985.

Hürriyet, 15 Temmuz 1966.

Hürriyet, 16 Ekim 1980.

Hürriyet, 16 Mart 1983.

Hürriyet, 16 Şubat 1971.

Hürriyet, 16 Temmuz 1980.

Hürriyet, 18 Ağustos 1984.

Hürriyet, 18 Aralık 1980.

Hürriyet, 18 Eylül 1961.

Hürriyet, 18 Mart 1971.

Hürriyet, 18 Ocak 1978.

Hürriyet, 19 Ağustos 1961.

Hürriyet, 19 Şubat 1963.

Hürriyet, 19 Temmuz 1974.

Hürriyet, 2 Kasım 1967.

Hürriyet, 20 Ekim 1961.

Hürriyet, 20 Eylül 1979.

Hürriyet, 20 Temmuz 1974 (Yıldırım Baskı).

Hürriyet, 21 Temmuz 1974.

Hürriyet, 22 Eylül 1980.

Hürriyet, 22 Temmuz 1974.

Hürriyet, 23 Mart 1963.

Hürriyet, 23 Mayıs 1950.

Hürriyet, 23 Nisan 1982.

Hürriyet, 24 Mart 1971.

Hürriyet, 25 Temmuz 1974.

Hürriyet, 25 Temmuz 1975.

Hürriyet, 26 Aralık 1973.

Hürriyet, 26 Temmuz 1975.

Hürriyet, 27 Ekim 1961.

Hürriyet, 27 Mayıs 1960.

Hürriyet, 28 Ekim 1957.

Hürriyet, 28 Mart 1972.

Hürriyet, 28 Temmuz 1953.

Hürriyet, 29 Mart 1984.

Hürriyet, 29 Nisan 1960.

Hürriyet, 3 Ağustos, 1950.

Hürriyet, 3 Haziran 1978.

Hürriyet, 3 Ocak 1951.

Hürriyet, 31 Mart 1972.

Hürriyet, 31 Temmuz 1974.

Hürriyet, 4 Mart 1971.

Hürriyet, 4 Mayıs 1954.

Hürriyet, 5 Mart 1971.

Hürriyet, 6 Ağustos 1974.

Hürriyet, 6 Ağustos 1980.

Hürriyet, 6 Temmuz 1950.

Hürriyet, 7 Eylül 1958.

Hürriyet, 7 Eylül 1978.

Hürriyet, 8 Ağustos 1982.

Hürriyet, 8 Ekim 1980.

Hürriyet, 9 Eylül 1954.

Hürriyet, 9 Nisan 1982.

İkdam, 4 Nisan 1939.

- İstanbul**, 3 Temmuz 1980.
Kurun, 26 Birinci Teşrin 1937.
Kurun, 27 Birinci Teşrin, 1935.
Milliyet, 11 Mart 1971.
Milliyet, 13 Ekim 1969.
Milliyet, 13 Temmuz 1960.
Milliyet, 14 Aralık 1986.
Milliyet, 14 Ekim 1980.
Milliyet, 14 Kasım 1960.
Milliyet, 14 Temmuz 1979.
Milliyet, 15 Eylül 1980.
Milliyet, 16 Temmuz 1974.
Milliyet, 16 Temmuz 1983.
Milliyet, 17 Ağustos 1974.
Milliyet, 17 Ekim 1980.
Milliyet, 17 Ekim 1981.
Milliyet, 17 Mart 1978.
Milliyet, 18 Nisan 1978.
Milliyet, 19 Ağustos 1969.
Milliyet, 19 Mart 1971 (2. Baskı).
Milliyet, 2 Şubat 1979.
Milliyet, 22 Mart 1971.
Milliyet, 23 Ekim 1972.
Milliyet, 23 Eylül 1960.
Milliyet, 23 Temmuz 1974.
Milliyet, 24 Temmuz 1974.
Milliyet, 25 Mayıs 1977.
Milliyet, 26 Kasım 1979.
Milliyet, 27 Nisan 1977.
Milliyet, 28 Ekim 1981.
Milliyet, 28 Haziran 1960.
Milliyet, 3 Ocak 1975.
Milliyet, 30 Mayıs 1977.
Milliyet, 31 Ekim 1980.
Milliyet, 5 Kasım 1972.
Milliyet, 5 Şubat 1975.
Milliyet, 7 Şubat 1980.
Milliyet, 8 Ekim 1973,
Milliyet, 9 Haziran 1960.
Milliyet, 7 Eylül 1987.
Son Posta, 11 Kasım 1953.
Son Posta, 12 Mayıs 1946.
Son Posta, 15 Aralık 1959.
Son Posta, 18 Birinci Teşrin 1935.
Son Posta, 24 Ekim 1955.
Son Posta, 26 Temmuz 1950.
Son Posta, 28 İkinci kanun 1943.
Son Posta, 3 Mayıs 1947.
Son Posta, 30 Haziran 1938.
Son Posta, 5 Şubat 1931.
Tercüman, 10 Eylül 1982.
Tercüman, 11 Ağustos 1978.
Tercüman, 11 Temmuz 1961.
Tercüman, 13 Nisan 1975.
Tercüman, 14 Mayıs 1975.
Tercüman, 14 Mayıs 1979.
Tercüman, 2 Haziran 1960.
Tercüman, 2 Mart 1978.
Tercüman, 21 Haziran 1984.
Tercüman, 21 Kasım 1961.
Tercüman, 21 Ocak 1971.
Tercüman, 23 Aralık 1979.
Tercüman, 23 Mayıs 1982.
Tercüman, 27 Eylül 1980.
Tercüman, 28 Mayıs 1980.
Tercüman, 28 Temmuz 1976.
Tercüman, 29 Eylül 1979.
Tercüman, 29 Ocak 1982.
Tercüman, 31 Mayıs 1960.
Tercüman, 31 Mayıs 1960.

- Tercüman**, 31 Mayıs 1980.
Tercüman, 4 Haziran 1963.
Tercüman, 6 Mayıs 1960.
Tercüman, 6 Mayıs 1982.
Tercüman, 8 Haziran 1982.
Tercüman, 8 Şubat 1974.
Tercüman, 9 Ağustos 1978.
Ulus, 10 İlkteşrin, 1944.
Ulus, 11 Son Teşrin 1938.
Ulus, 13 Mart 1947.
Ulus, 15 Mayıs 1969.
Ulus, 20 İlk Kanun, 1941.
Ulus, 24 Temmuz 1948.
Ulus, 25 Aralık 1962.
Ulus, 3 Ağustos 1944.
Ulus, 5 Kasım 1951.
Ulus, 5 Şubat 1948.
Vakit, 14 Haziran 1950.
Vakit, 23 Ağustos 1946.
12 Eylül 1987 tarih ve 19572 sayılı **Resmi Gazete**.
Vakit, 25 Kânunuevvel 1930.
Vakit, 26 Haziran 1941. .
Vakit, 8 Ağustos 1951.
Yeni Asır, 30 Eylül 1960.
Yeni Asır, 5 Şubat 1964.
Yeni İstanbul, 17 Eylül 1961.
Yeni İstanbul, 18 Şubat 1959.
Yeni İstanbul, 28 Mayıs 1960.
Yeni İstanbul, 29 Mayıs 1960.
Yeni İstanbul, 6 Mayıs 1972.
Yeni İstanbul, 7 Eylül 1955.
12 Eylül 1980 tarih ve 17103 sayılı **Resmi Gazete**.
12 Eylül 1980 tarih ve 17103 sayılı **Resmi Gazete**.
13 Eylül 1980 tarih ve 17104 sayılı **Resmi Gazete**.
13 Şubat 1982 tarih ve 17604 sayılı **Resmî Gazete**.
14 Kasım 1983 tarih ve 18221 sayılı **Resmi Gazete**.
10 Ekim 1986 tarih ve 19247 sayılı **Resmi Gazete**.

WEB KAYNAKLARI

- http://www.belgenet.com/12eylul/12091980_07.html (Erişim: 28.07.09).
<http://www.belgenet.com/12eylul/12eylidam.html> (Erişim: 28.07.09).
http://www.belgenet.com/12eylul/13091980_02.html (Erişim: 28.07.09).
<http://www.belgenet.com/12eylul/k2533.html> (Erişim: 28.07.09).
<http://www.belgenet.com/12eylul/mgk52.html> (Erişim: 28.07.09).
http://www.belgenet.com/foto/13092000_01.gif (Erişim: 13.08.09).
http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/secimler.secimdeki_partiler?p_secim_yili=1965
(Erişim: 02.02.2004).
12 Eylül 1980 tarih ve 17103 sayılı **Resmi Gazete**.
http://www.belgenet.com/12eylul/12091980_06.html (Erişim: 28.07.09).
12 Eylül 1980 tarih ve 17103 sayılı **Resmi Gazete**;
http://www.belgenet.com/12eylul/12091980_10.html (Erişim: 28.07.09).

12 Eylül 1980 tarih ve 17103 sayılı **Resmi Gazete**;
http://www.belgenet.com/12eylul/12091980_05.html (Erişim: 28.07.09).

12 Eylül 1980 tarih ve 17103 sayılı **Resmi Gazete**;
http://www.belgenet.com/12eylul/12091980_09.html (Erişim: 28.07.09).

12 Eylül 1980 tarih ve 17103 sayılı **Resmi Gazete**;
http://www.belgenet.com/12eylul/12091980_11.html (Erişim: 28.07.09).

[http://baskinoran.com/roportaj/Hayvan-Emrah-KEvren\(Eylul05\).pdf](http://baskinoran.com/roportaj/Hayvan-Emrah-KEvren(Eylul05).pdf) (Erişim: 23.09.09).

http://tr.wikipedia.org/wiki/Necmettin_Karaduman (Erişim: 07.10.09).

http://www.mulkiye.org.tr/docs/cars_soy/CARSAMBA8687_19.pdf (Erişim: 07.10.09).

http://www.yetkin.com.tr/Yargi/akhk_sr.htm (Erişim: 07.10.09).

<http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/ayintarihi/1985/haziran1985.htm> (Erişim: 08.10.09).

<http://rehber.ihya.org/yenirehber/islahatci-demokrasi-partisi-idp.html>(Erişim: 08.10.09).

<http://frm.ekshi.net/hur.demokrat.parti.163380.html> (Erişim: 08.10.09).

<http://blog.milliyet.com.tr/Blog.aspx?BlogNo=142576> (Erişim: 09.10.09).

http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (Erişim: 09.10.09).

<http://www.msxlab.org/forum/siyasal-bilimler/18489-chp-cumhuriyet-halk-partisi.html>(Erişim: 09.10.09).